O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI

“BOSHQA TARMOQLARDA BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT” KAFEDRASI

MOLIYAVIY HISOBOT AUDITINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA O‘TKAZISHNING NAZARIY, TASHKILIY VA METODOLOGIK MASALALARI

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
MATERIALLARI
(2024 yil 15 noyabr)

SAMARQAND – 2024

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI

“BOSHQA TARMOQLARDA BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT” KAFEDRASI

MOLIYAVIY HISOBOT AUDITINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA O‘TKAZISHNING NAZARIY, TASHKILIY VA METODOLOGIK MASALALARI

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
MATERIALLARI
(2024 yil 15 noyabr)

SAMARQAND – 2024

UO‘K: 657.6-051:006
Sh 63
KBK: 65.053

Moliyaviy hisobot auditini xalqaro standartlar asosida o‘tkazishning nazariy, tashkiliy va metodologik masalalar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari 2024 yil 15 noyabr kuni. Samarqand, SamISI, 2024. – 434 bet.

To‘plovchi va nashrga tayyorlovchilar:

U.A. Shirinov – PhD, Dotsent;
X.O‘. Po‘latov – katta o‘qituvchi;

Nashr uchun mas’ullar:

K.B.Urazov – iqtisod fanlari doktori, professor;
M.Q.Pardaev – iqtisod fanlari doktori, professor;
S.N.Tashnazarov – iqtisod fanlari doktori, professor.

Mazkur kitob buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va auditning nazariy va metodologik muammolari, soha sub’ektlarida auditning xalqaro standartlarini keng joriy qilish, jumladan moliyaviy hisobotni MHXSlari talablariga muvofiqlashtirish, “Buxgalteriya hisobi va audit” ta’lim yo‘nalishini xalqaro akkreditatsiyadan o‘tkazish, buxgalterlar va auditorlarni xalqaro sertifikatlashtirish, korxona va tashkilotlarda auditni xalqaro standartlar asosida o‘tkazish, moliyaviy nazorat tizimini takomillashtirish, korxonalar faoliyati samaradorligini baholash va tahlil qilishga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar natijalari o‘rin olgan. Ushbu to‘plamda tadqiqot natijalari bo‘yicha olingan xulosa va takliflar iqtisodiyotimizning rivojlanishiga, buxgalteriya hisobi va auditni xalqaro andozalar asosida tashkil etishga, ta’lim tizimini kredit-modul tizimiga o‘tkazishga xizmat qiladi.

Oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari, doktorantlar, mustaqil tadqiqotchilar, magistrantlar va bakalavrlar, shuningdek korxonalar rahbarlari, buxgalterlar, auditorlarlar va boshqa mutaxassislar uchun mo‘ljallangan.

Ilmiy to‘plam Oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari, talabalari, magistrlar, tayanch doktorantura, doktorantura, mustaqil izlanuvchilar va soha mutaxassislariga mo‘ljallangan.

Maqolalar mualliflar tahririda bosilmoqda. Ularda keltirilgan, raqamlar, faktlar, xulosa va tavsiyalarga mualliflar mas’ul. Ularning ayrim fikrlari tashkiliy guruh qarashlariga to‘g‘ri kelmasligi mumkin.

ISBN: 978-9910-702-29-7

© Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, 2024

I-SHO‘BA. XO‘JALIK YURITUVCHI SUB’EKTLAR FAOLIYATI AUDITINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA O‘TKAZISHNING NAZARIY, AMALIY HAMDA METODOLOGIK MUAMMOLARI

XO‘JALIK YURITUVCHI SUB’EKTLAR FAOLIYATI AUDITINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA O‘TKAZISHNING DOLZARB MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Urazov Komil Baxramovich
SamISI “Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasi professori, i.f.d.

Xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar faoliyatining auditi muhim iqtisodiy jarayon bo‘lib, u korxonalarning moliyaviy va huquqiy holatini tekshirish, ularning ish faoliyatining samaradorligini baholash, shuningdek, investorlar, kreditorlar va davlat organlariga ishonchli axborot taqdim etishni o‘z ichiga oladi. Bu jarayon, xususan, xalqaro standartlar asosida o‘tkazilganda, xalqaro moliyaviy hisobotlarning muvofiqligini ta’minlash va ularni milliy xo‘jaliklar bilan mutanosib qilib olib borish talab qilinadi.

Xalqaro audit standartlarining amaliyotga joriy etilishi, ayniqsa, globallashuv va moliyaviy bozorlarning integratsiyasi sharoitida muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, xalqaro standartlarga asoslangan audit jarayoni xo‘jalik sub’ektlarining moliyaviy hisobotlarini aniq va ishonchli tayyorlashga yordam beradi, bu esa urush va moliyaviy xatarlarni kamaytirishga, buxgalteriyaning to‘g‘ri ishlashini ta’minlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, xalqaro audit standartlarini amalga oshirishda bir qator dolzarb muammolar mavjud bo‘lib, ularning hal etilishi audit jarayonining samaradorligini oshirish va moliyaviy hisobotlarning sifatini yaxshilashga qaratilgan muhim qadamlardir. Bu muammolarning echimini topish, xalqaro standartlarga mos keluvchi ishlarni samarali tashkil etish, xo‘jalik sub’ektlarining ish faoliyatini baholashdagi to‘g‘rilikni ta’minlash va ishonchli axborot berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar faoliyatining auditini xalqaro standartlar asosida o‘tkazishda bir qator dolzarb muammolar va ularga muvofiq echimlarni ko‘rsatish mumkin. Quyidagi muammolar va echimlar to‘plami ushbu jarayonni sifatli va samarali tashkil etishga yordam berishi mumkin.

Xalqaro audit standartlariga moslashish, ayniqsa, milliy audit standartlarining farqlari va ularning xalqaro talablardan farq qilish holatlarida, muammo tug‘diradi. Bu holda, audit standartlarining adolatli va to‘g‘ri joriy etilishi murakkab bo‘ladi.

- Auditorlar uchun xalqaro standartlar bo‘yicha doimiy treninglar tashkil etish, ularni milliy va xalqaro standartlar orasidagi farqlar haqida xabardor qilish.
- Milliy audit standartlarini xalqaro talablarga moslashtirish bo‘yicha qonunchilik o‘zgarishlarini kiritish, audit kompaniyalarini xalqaro standartlarga o‘tkazish uchun qonunchilik asoslari yaratish.

Moliyaviy hisobotlar va xo‘jalik faoliyatiga oid ma’lumotlar ko‘pincha noto‘g‘ri yoki mukammal emas bo‘lishi mumkin, bu xalqaro audit standartlari asosidagi tekshiruvlarni murakkablashtiradi.

- Korxonalarda moliyaviy hisobotlarning to‘g‘ri va aniqligini ta’minlash uchun zamonaviy buxgalteriya dasturlari va axborot tizimlarini joriy etish.
- Moliyaviy hisobotlar har yili aniq tekshiruvdan o‘tkazilishi, yoki ichki audit tizimlarini takomillashtirish.

Xalqaro audit standartlariga muvofiq auditni amalga oshirish uchun auditorlarning katta malakasi va ularning xalqaro standartlar haqida bilimlarining etarli bo‘lishi kerak. Ba’zi hollarda auditorlarning tajribasi va bilimlari mahalliy standartlarga yo‘naltirilgan va xalqaro standartlarning aniq talablarini tushunishda muammolar bo‘lishi mumkin.

- Auditorlar uchun xalqaro standartlar bo‘yicha sertifikatsiyalashgan kurslar, seminarlar va treninglar o‘tkazish.
- Auditorlarni xalqaro audit firmalari bilan hamkorlikda ishlatish, ularning tajribasini oshirish.

Kichik va o‘rta bizneslar xalqaro audit standartlariga muvofiq tekshirishni amalga oshirish uchun etarli moliyaviy va inson resurslariga ega bo‘lmasliklari mumkin. Bu holatlarda auditorlar tekshirishning aniqligini ta’minlashda qiyinchiliklarga duch keladilar.

- Kichik va o‘rta bizneslar uchun moslashgan, arzon va ishonchli hisobot tizimlarini joriy etish.
- Kichik va o‘rta bizneslarga xalqaro audit standartlariga muvofiqlashish uchun davlat yoki xalqaro tashkilotlardan moliyaviy yordam va grantlarni yo‘lga qo‘yish.

Auditni amalga oshirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish zarur, lekin ko‘pincha xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarda zamonaviy axborot tizimlari va texnik vositalarning etishmasligi audit jarayonini sekinlatishi va noaniqliklar keltirishi mumkin.

- Audit jarayonini avtomatlashtirish va ma’lumotlarni elektron shaklda tahlil qilish uchun zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish.
- Auditni samarali va tezkor o‘tkazish uchun onlayn platformalar va o‘zaro aloqa kanallarini qo‘llash.

Auditorlar va xo‘jalik sub’ektlari o‘rtasidagi manfaatlar ziyollari auditorlik mustaqilligini buzishi mumkin. Bu holatlar audit jarayonining ishonchliligini kamaytirishi va xalqaro standartlarga mos emas natijalarga olib kelishi mumkin.

- Auditorlar va xo‘jalik sub’ektlari o‘rtasidagi munosabatlar va manfaatlar ziyollarini minimallashtirish uchun qonunchilik va etika me’yorlarini qo‘llash.
- Auditorlarning mustaqilligini har bir tekshiruvda to‘liq tekshirish va tasdiqlash mexanizmini yaratish.

Qonunchilik va normativ-huquqiy bazaning xalqaro audit standartlariga to‘liq muvofiqlashmaganligi yoki undagi savollar o‘z vaqtida yangilanmaganligi auditning sifatli o‘tkazilishiga xalaqit beradi.

- Milliy va xalqaro audit standartlariga mos keluvchi qonunchilikni yangilash va huquqiy normalarni rivojlantirish.
- Xalqaro audit standartlariga moslashishni osonlashtirish uchun davlat va xalqaro tashkilotlar bilan yaqindan hamkorlik qilish.

Xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar faoliyatining xalqaro standartlar asosida auditini o‘tkazishdagi dolzarb muammolarni hal etish uchun kompleks yondoshuv, ya’ni malakali kadrlarni tayyorlash, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, qonunchilikni takomillashtirish va xalqaro tajribani o‘rganish muhimdir. Ushbu echimlar har tomonlama yaxshilangan audit jarayoniga olib kelishi va xo‘jalik sub’ektlarining faoliyatini sifatli baholash imkonini yaratadi.

AUDIT O’TKAZISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARNING O’RNI

Shirinoiv Uchqun Abduxalilovich – SamISI, dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada audit jarayonida axborot texnologiyalarining roli, ularning auditorlik faoliyatiga qo'shgan hissasi va bu sohadagi kelgusi rivojlanish istiqbollari haqida so'z boradi.

Kalit soz’lar: axborot texnologiyalari, audit, auditorlik faoliyati, avtomatlashtirish.

Texnologiya bugungi tez rivojlanayotgan biznes muhitida audit jarayonlarini qayta shakllantirish va samaradorlikni oshirishda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu bo'lim axborot texnologiyalari, ma'lumotlar tahlili, avtomatlashtirish, kiberxavfsizlik va blokcheyn kabi rivojlanayotgan texnologiyalar kabi turli o'lchovlarni o'z ichiga olgan audit amaliyotiga texnologiyaning ko'p qirrali ta'sirini o'rganadi. Tashkilotlar raqamli transformatsiyani qabul qilar ekan, auditorlar potentsial axloqiy va maxfiylikka oid masalalarni hal qilishda texnologik yutuqlardan o‘z manfaati uchun foydalanishga moslashishi kerak.

Axborot texnologiyalari ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va hisobot berishni soddalashtirish orqali audit jarayonlarini inqilob qildi. Raqamli tizimlar va platformalarning keng qo'llanilishi bilan auditorlar keng qamrovli va chuqurroq tekshiruvlar o'tkazish imkonini beruvchi katta hajmdagi ma'lumotlarga kirishlari mumkin. Bundan tashqari, ma'lumotlar tahlili va katta ma'lumotlar texnologiyalari auditorlarga murakkab ma'lumotlar to'plamidan mazmunli tushunchalarni olish va potentsial xavf yoki imkoniyatlarni ko'rsatishi mumkin bo'lgan naqshlar, anomaliyalar va tendentsiyalarni aniqlash imkonini beradi. Ma'lumotlar tahlili kuchidan foydalangan holda, auditorlar yuqori xavf yoki ahamiyatli sohalarga e'tibor qaratib, maqsadli va samaraliroq tekshiruvlarni amalga oshirishlari mumkin.

Avtomatlashtirish, shu jumladan robototexnika jarayonlarini avtomatlashtirish (RPA) va sun'iy intellekt (AI) takroriy, qo'lda jarayonlarni avtomatlashtirish, xatolarni kamaytirish va samaradorlikni oshirish orqali audit vazifalarini o'zgartirdi. RPA auditorlarga ma'lumotlarni olish, tekshirish va solishtirish kabi muntazam vazifalarni avtomatlashtirish imkonini beradi, bu ularga xavflarni baholash va tahlil qilish kabi qimmatli faoliyatga ko'proq vaqt va resurslarni ajratish imkonini beradi. Xuddi shunday, AI texnologiyalari ilg'or ma'lumotlarni tahlil qilish, anomaliyalarni

aniqlash va bashoratli modellashtirish imkoniyatlarini taqdim etish orqali auditorning imkoniyatlarini oshiradi. Biroq, auditorlar texnologiyaga asoslangan audit yondashuvlarini qo'llaganlari sababli, ular axloqiy va maxfiylik, ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash, maxfiylik va tartibga soluvchi talablarga rioya qilish haqida hushyor bo'lishlari kerak.

RPA ma'lumotlarni kiritish, solishtirish va hisobot yaratish kabi qoidalarga asoslangan vazifalarni bajarish uchun dasturiy ta'minot robotlari yoki botlaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ushbu botlar raqamli tizimlar ichida inson harakatlarini taqlid qilishi mumkin, audit protseduralarini bajarish uchun turli ilovalar va ma'lumotlar bazalari bilan o'zaro ishlaydi. Auditdagi RPAning asosiy afzalliklaridan biri bu muntazam vazifalarni bajarish uchun zarur bo'lgan vaqt va kuchlarni kamaytirish orqali audit samaradorligini oshirish qobiliyatidir. Takroriy jarayonlarni avtomatlashtirish orqali auditorlar ma'lumotlarni tahlil qilish, xavflarni baholash va qarorlar qabul qilish kabi yuqori qiymatli faoliyatga e'tibor qaratishlari mumkin. Bu jamoalarga auditlarni tezroq va chuqurroq o'tkazish imkonini beradi, bu esa xarajatlarni tejash va audit sifatini yaxshilashga olib keladi.

Bundan tashqari, RPA ma'lumotlarni qo'lda kiritish va qayta ishlash xatolarini minimallashtirish orqali auditning aniqligini oshiradi. Botlar vazifalarni yuqori aniqlik va izchillik bilan bajara oladi, inson xatosi xavfini kamaytiradi va audit natijalarining yaxlitligini ta'minlaydi. RPA ma'lumotlarni olish, tekshirish va tahlil qilishni avtomatlashtirish orqali auditorlarga moliyaviy ma'lumotlarning anomaliyalari, tendentsiyalari va naqshlarini yanada samaraliroq aniqlashga yordam beradi.

Mashina o'rganish va tabiiy tilni qayta ishlash kabi AI texnologiyalari katta hajmdagi tuzilgan va tuzilmagan ma'lumotlarni tahlil qilish uchun auditda tobora ko'proq foydalanilmoqda. Mashinani o'rganish algoritmlari ma'lumotlar to'plamidagi murakkab naqshlar va korrelyatsiyalarni aniqlashi mumkin, bu esa auditorlarga biznes operatsiyalari haqida chuqurroq tushunchaga ega bo'lish va yuzaga keladigan xavf yoki imkoniyatlarni aniqlash imkonini beradi. Boshqa tomondan, tabiiy tilni qayta ishlash algoritmlari tegishli ma'lumotlarni olish va anomaliyalar yoki nomuvofiqliklarni aniqlash uchun shartnomalar, elektron pochta xabarlari va moliyaviy hisobotlar kabi matn ma'lumotlarini tahlil qilishi mumkin.

Sun'iy intellektga asoslangan analitik vositalar turli biznes qarorlari va hodisalarining moliyaviy samaradorlikka va tavakkalchilikka potentsial ta'sirini baholash uchun bashoratli modellashtirish va stsenariy tahlilini amalga oshirishi mumkin. AI texnologiyalaridan foydalangan holda, auditorlar kelajakdagi tendentsiyalarni bashorat qilish, potentsial xavflarni aniqlash va manfaatdor tomonlarga qimmatli tushunchalar berish qobiliyatini oshirishi mumkin.

Biroq, auditda RPA va AIni qo'llash ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiylik muammolari, axloqiy mulohazalar va maxsus ko'nikmalar va treninglarga bo'lgan ehtiyoj kabi muammolarni ham keltirib chiqaradi. Auditorlar auditlarda RPA va AI texnologiyalaridan foydalanganda ma'lumotlarni himoya qilish qoidalariga rioya etilishini ta'minlashi, kuchli kiberxavfsizlik choralarini qo'llashi va axloqiy me'yorlarga rioya qilishlari kerak.

Raqamli asrda kiberxavfsizlik tashkilotlar uchun muhim masalaga aylandi va auditorlar kiberxavfsizlik choralarining samaradorligini baholash va ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Kiberxavfsizlik auditlari zaifliklarni aniqlash, xavflarni baholash va kibertahdidlardan himoyalanish uchun yaxshilanishlarni tavsiya qilish uchun tashkilotning axborot tizimlari, tarmoqlari va boshqaruvlarini baholashni o'z ichiga oladi. Auditorlar baholash jarayoniga rahbarlik qilish va samarali kiberxavfsizlik auditini o'tkazish uchun kiberxavfsizlik choralarini kuchaytirish uchun turli asoslar va vositalarga tayanadi.

Kiberxavfsizlik auditlari uchun keng tarqalgan foydalaniladigan asoslardan biri Milliy standartlar va texnologiyalar instituti (NIST) tomonidan ishlab chiqilgan NIST Cybersecurity Framework (CSF) hisoblanadi. NIST CSF kiberxavfsizlik xatarlarini boshqarish va muhim infratuzilmani himoya qilish uchun keng qamrovli ko'rsatmalar, standartlar va eng yaxshi amaliyotlarni taqdim etadi. U beshta asosiy funktsiyadan iborat: aniqlash, himoya qilish, aniqlash, javob berish va tiklash, bu tashkilotlarga kiberxavfsizlik risklarini boshqarishga tizimli yondashuvni o'rnatishga yordam beradi. Auditorlar tashkilotning kiberxavfsizlikning etuklik darajasini baholash, kiberxavfsizlik nazoratidagi kamchiliklarni aniqlash va tuzatish ishlariga ustuvor ahamiyat berish uchun NIST CSF dan foydalanishlari mumkin.

Yana bir keng tarqalgan qabul qilingan tizim ISO/IEC 27001 standarti bo‘lib, axborot xavfsizligini boshqarish tizimini (AXBT) yaratish, joriy etish, qo‘llab-quvvatlash va doimiy ravishda takomillashtirish talablarini ta’minlaydi. ISO/IEC 27001 asosi tashkilotlarga xavflarni baholash, xavfsizlik siyosati, aktivlarni boshqarish, kirishni nazorat qilish va hodisalarga javob berishni o‘z ichiga olgan axborot xavfsizligini boshqarishda xavfga asoslangan yondashuvni ishlab chiqishga yordam beradi. Auditorlar ISO/IEC 27001 standartidan tashkilotning AXBT samaradorligini baholash va me'yoriy talablar va sanoatning ilg'or amaliyotlariga muvofiqligini ta'minlash uchun foydalanishlari mumkin.

Ramkalardan tashqari, auditorlar kiberxavfsizlik nazoratini baholash va xavfsizlik zaifliklarini aniqlash uchun turli vositalar va texnologiyalardan foydalanadilar. Nessus, Qualys va OpenVAS kabi zaifliklarni skanerlash vositalari odatda ma'lum zaifliklar va noto'g'ri konfiguratsiyalarni skanerlash orqali tarmoq, tizim va ilovalarning zaif tomonlarini aniqlash uchun ishlatiladi. Ushbu vositalar aniqlangan zaifliklar va ularning zo'ravonlik darajalari va tavsiya etilgan tuzatish choralari haqida hisobotlarni ishlab chiqaradi, bu esa auditorlarga xavfsizlik xavflarini samarali hal qilish va ustuvorligini aniqlash imkonini beradi. Bundan tashqari, auditorlar kiberhujumlarni taqlid qilish va tashkilotning mudofaa mustahkamligini baholash uchun Metasploit va Burp Suite kabi penetratsion test vositalaridan foydalanishlari mumkin. Penetratsiya testi tizim va ilovalardagi zaifliklardan ruxsatsiz kirish, imtiyozlarni oshirish yoki maxfiy ma’lumotlarni o‘g‘irlash uchun foydalanishni o‘z ichiga oladi. Kirish testlarini o'tkazish orqali auditorlar potentsial xavfsizlik bo'shliqlarini aniqlashlari, xavfsizlik nazorati samaradorligini tasdiqlashlari va xavflarni kamaytirish uchun yaxshilanishlarni tavsiya etishlari mumkin.

Umuman olganda, kiberxavfsizlik auditlari kiberxavflarni samarali baholash va hal qilish uchun asoslar, metodologiyalar va vositalarning kombinatsiyasini talab

qiladi. Auditorlar so'nggi kiberxavfsizlik tahdidlari va tendentsiyalari haqida xabardor bo'lishlari, doimiy ravishda o'z ko'nikmalari va bilimlarini yangilashlari va tashkilotlarni rivojlanayotgan kibertahdidlardan himoya qilish uchun kiberxavfsizlik bo'yicha mutaxassislar bilan yaqindan hamkorlik qilishlari kerak. Bundan tashqari, auditorlar axloqiy me'yorlarga rioya qilishlari va ishonch va maxfiylikni saqlash uchun kiberxavfsizlik auditini o'tkazishda maxfiylik masalalariga ustuvor ahamiyat berishlari kerak.

Blokcheyn texnologiyasi shaffoflik, xavfsizlik va samaradorlik uchun yangi imkoniyatlarni taklif etuvchi turli sohalarda o‘zgartiruvchi kuch sifatida paydo bo‘ldi. An'anaviy audit jarayonlari va protseduralarini inqilob qilib, blokcheyn audit uchun muhim oqibatlarga olib keladi. Blokcheyn, markazlashtirilmagan va taqsimlangan daftar tizimi kompyuterlar tarmog‘i bo‘ylab tranzaktsiyalarni xavfsiz qayd etish, tekshirish va almashish imkonini beradi. Blokcheynning bu o'zgarmas va o'zgartirishga chidamliligi audit amaliyotlari uchun bir nechta ta'sir ko'rsatadi, ulardan ba'zilari quyida keltirilgan:

Blokcheyn yozuvlari auditorlarga shaffof va tekshiriladigan tranzaktsiyalarni taqdim etadi, chunki ular markazlashtirilmagan va kriptografik jihatdan himoyalangan.

Shaffoflik firibgarlik va xatolar xavfini kamaytiradi, chunki auditorlar blokcheynda saqlangan tranzaksiya yozuvlarining haqiqiyligi va to‘g‘riligini mustaqil ravishda tekshirishlari mumkin. Shunday qilib, auditorlar moliyaviy hisobotlar va hisobotlarning ishonchliligini ta'minlab, yanada puxta va ishonchli audit o'tkazishlari mumkin.

Vaqti-vaqti bilan namuna olish va ma'lumotlarni qo'lda solishtirishga tayanadigan an'anaviy audit usullaridan farqli o'laroq, blokcheynga asoslangan audit auditorlarga blokcheyn tarmog'idan real vaqtda tranzaktsiyalarni doimiy ravishda kuzatish va tekshirish imkonini beradi.

Tranzaksiya ma'lumotlariga real vaqt rejimida kirish audit samaradorligini oshiradi, audit davrining vaqtini qisqartiradi va auditorlarga potentsial xavf va muammolarni tezda aniqlash imkonini beradi.

Aqlli kontraktlar - bu blokcheynda kodlangan oldindan belgilangan qoidalar va shartlar bilan o'z-o'zidan bajariladigan shartnomalar.

Ushbu aqlli shartnomalar shartnomaviy kelishuvlarni avtomatik ravishda amalga oshiradi va oldindan belgilangan shartlar bajarilganda tranzaktsiyalarni amalga oshiradi, vositachilar va qo'lda aralashuvga bo'lgan ehtiyojni yo'q qiladi.

Auditorlar shartnoma shartlariga muvofiqligini tekshirish va tranzaksiya testlarini o'tkazish kabi audit protseduralarini avtomatlashtirish uchun aqlli shartnomalardan foydalanishlari mumkin.

Intellektual shartnomalarni tekshirish orqali auditorlar blokcheynda amalga oshirilgan avtomatlashtirilgan tranzaktsiyalarning aniqligi, to'liqligi va muvofiqligini ta'minlashi mumkin.

Sud ekspertizasining imkoniyatlari yaxshilandi

Blokcheyn tranzaktsiyalarining shaffof va o'zgarmas tabiati auditorlarga mablag'lar oqimini kuzatish, firibgarlik faoliyatini aniqlash va tranzaksiya tarixini aniq qayta qurish imkonini beradi.

Blokcheyn sud-tibbiyot ekspertizasi orqali auditorlar shubhali tranzaktsiyalarni tekshirishlari, ruxsatsiz kirish yoki o'zgartirishlarni aniqlashlari va sud jarayonlari yoki me'yoriy hujjatlarga muvofiqlik uchun dalillarni taqdim etishlari mumkin.

Umuman olganda, blokcheyn texnologiyasi audit uchun sezilarli ta'sir ko'rsatadi, shaffoflikni oshiradi, tranzaksiya ma'lumotlariga real vaqt rejimida kirishni, audit jarayonlarini avtomatlashtirishni va sud ekspertizasining yaxshilangan imkoniyatlarini taklif qiladi.

Auditorlar audit amaliyotida blokcheynni qo'llashni yo'lga qo'yganlarida, ular tartibga solish, ma'lumotlar maxfiyligi va kiberxavfsizlik risklari kabi bog'liq muammolar haqida hushyor bo'lishlari kerak. Blokcheyn texnologiyasini mas'uliyat bilan qabul qilish va audit metodologiyalarini mos ravishda moslashtirish orqali auditorlar raqamli davrda audit sifati, ishonchliligi va dolzarbligini oshirish uchun uning transformatsion salohiyatidan foydalanishlari mumkin.

Texnologik innovatsiyalar an'anaviy audit amaliyotlarini tez o'zgartiradigan dinamik audit landshaftida auditorlar paydo bo'layotgan tendentsiyalar, vositalar va usullardan xabardor bo'lishlari uchun doimiy o'rganish juda muhimdir. Uzluksiz o'rganish auditorlarga yangi ko'nikmalarga ega bo'lish, o'z tajribalarini chuqurlashtirish va texnologik yutuqlar asosida rivojlanayotgan audit metodologiyalariga moslashish imkonini beradi. Auditorlar audit amaliyotlari va texnologiyalarining doimiy evolyutsiyasini qabul qilish uchun umrbod ta'lim olish fikrini rivojlantirishlari kerak. Bu auditning yangi texnologiyalari bilan bog'liq yangi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish uchun o'quv dasturlari, seminarlar, vebinarlar va sanoat konferentsiyalari kabi ta'lim imkoniyatlarini izlashga proaktiv yondashuvni talab qiladi. Texnologiya auditda tobora muhim rol o'ynaganligi sababli, auditorlar audit dasturlari, ma'lumotlarni tahlil qilish vositalari, sun'iy intellekt (AI) va blokcheyn texnologiyasidan foydalanish bo'yicha malaka oshirish uchun maxsus treningdan o'tishlari kerak. Muayyan texnologik sohalarga moslashtirilgan o'quv dasturlari auditorlarga audit samaradorligi va samaradorligini oshirish uchun texnologiyaning to'liq imkoniyatlaridan foydalanish imkonini beradi.

Auditdagi texnologik yutuqlar ko'pincha ma'lumotlar fani, kiberxavfsizlik va me'yoriy hujjatlarga muvofiqlik kabi boshqa fanlar bilan kesishadi. Auditorlar audit jarayonlariga texnologiyaning kengroq ta'siri haqida tushuncha beradigan va ularni murakkab audit muammolarini hal qilish uchun fanlararo ko'nikmalar bilan jihozlaydigan fanlararo trening tashabbuslaridan foydalanishlari mumkin. Amaliy tajriba auditorlar uchun nazariy bilimlarni amaliy audit stsenariylarida qo‘llash va texnologiyaga asoslangan audit vositalari va usullaridan foydalanish malakasini oshirishda bebahodir. Tajribali auditorlarni soya qilish, auditorlik majburiyatlarida ishtirok etish va tengdoshlarni o'rganish tarmoqlarida qatnashish kabi ish joyida o'rganish imkoniyatlari auditorlik guruhlarida tajribaviy o'rganish va bilim almashishni osonlashtiradi.

Professional sertifikatlar va akkreditatsiyalar auditorning tajribasini va uzluksiz o'rganishga sodiqligini tasdiqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Certified Information Systems Auditor (CISA), Certified Data Analyst (CDA) yoki Certified Blockchain Professional (CBP) kabi auditda rivojlanayotgan texnologiyalarga tegishli sertifikatlarga ega bo'lish auditorning ushbu sohadagi texnologik yutuqlardan

xabardor bo'lishga sodiqligini ko'rsatadi. Birgalikda o'rganish platformalari va amaliyot hamjamiyatlari auditorlarga texnologiyaga asoslangan audit yondashuvlari bilan bog'liq tushunchalar, ilg'or tajribalar va o'rganilgan saboqlarni almashish imkoniyatini beradi. Professional forumlarda, onlayn hamjamiyatlarda va bilim almashish tashabbuslarida faol ishtirok etib, auditorlar texnologik muammolarni hal qilish va audit amaliyotida innovatsiyalarni rivojlantirish uchun jamoaviy tajribadan foydalanishlari mumkin.

Auditorlar o'z ta'lim maqsadlari va yondashuvlarini rivojlanayotgan texnologik tendentsiyalar va tashkiliy ehtiyojlarga mos ravishda moslashuvchan tarzda o'zgartirishga imkon beradigan moslashuvchan ta'lim strategiyalarini qabul qilishlari kerak. Bu ularning texnologik vakolatlarini doimiy ravishda oshirish va o'zgaruvchan audit talablariga moslashish uchun rasmiy ta'lim, mustaqil o'rganish, murabbiylik va tajribaviy o'rganish kombinatsiyasidan foydalanishni o'z ichiga oladi. Butun umr bo'yi ta'lim madaniyatini o'zlashtirib, texnologiyaga xos ko'nikmalarga ega bo'lish, fanlararo ta'limni davom ettirish va hamkorlikda bilim almashish tashabbuslarida ishtirok etish orqali auditorlar texnologik o'zgarishlarga faol moslasha oladilar va audit jarayonlari va metodologiyalarida innovatsiyalarni rag'batlantirishlari mumkin.

Texnologiya ma'lumotlarni samarali tahlil qilish va talqin qilish, ilg'or vositalar orqali audit sifati va samaradorligini oshirish orqali auditni o'zgartiradi.
Robototexnika jarayonlarini avtomatlashtirish (RPA) va sun'iy intellekt (AI) takrorlanuvchi vazifalarni avtomatlashtiradi, bu esa auditorlarga strategik tahlil va xavflarni baholashga e'tibor qaratish imkonini beradi.

Kiberxavfsizlik tekshiruvlari kiberxavfsizlik doiralarini baholash va xavflarni kamaytirish bo'yicha tavsiyalarni o'z ichiga olgan kibertahdidlar ortib borayotganligi sababli juda muhimdir.

Blokcheyn texnologiyasi auditning shaffofligi va ma'lumotlar yaxlitligini oshiradi, lekin auditorlardan uning murakkabliklarini tushunish va tarmoq tranzaktsiyalarini tekshirishni talab qiladi.

Auditorlar axloqiy me'yorlarga rioya qilgan holda texnologik yutuqlardan doimo xabardor bo'lishni, yangi vositalarni va kiberxavfsizlik bo'yicha ilg'or amaliyotlarni o'zlashtirishni o'rganishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. A’zamov Asrorbek, Akmaljon o‘g. "Raqamli iqtisodiyotning ijobiy va salbiy tomonlari." *holders of reason* 2.4 (2024): 55-63.

2. Nuraliyev, Xabibulla. "Axborot texnologiyalari hamda ma’lumotlar bazasini qo’llab davlat tashkilotlarini audit jarayonlarini avtomatlashtirishning ustuvor echimi." *Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук* 3.5 (2023): 126-129.

3. Jaxbarov, Jamshidbek. "Davlat moliyaviy nazoratida axborot texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish masalalari." *Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali* 3.2 (2023): 73-80.

4. Кучеренко, Сергей Анатольевич, and Виталий Павлович Попов. "Аудит с использованием информатsионных технологий." (2018).

5. Kudrenko, N. V., and S. Y. Demianchuk. "Information systems and technologies in the audit." *Формирование рыночных отношений в Украине* 5 (216) (2019): 32-38.

6. Abou-El-Sood, Heba, Amr Kotb, and Amir Allam. "Exploring auditors' perceptions of the usage and importance of audit information technology." *International Journal of Auditing* 19.3 (2015): 252-266.

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ АУДИТА И ФИНАНСОВОГО МОНИТОРИНГА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ПРЕСТУПНЫХ ДОХОДОВ И ФИНАНСИРОВАНИЯ ТЕРРОРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ

Тулаходжаева Миновар Махкамовна
Председатель Совета Председатель Совета Национальной Ассоциации Бухгалтеров и Аудиторов Узбекистана, д.э.н.
Ходжаева Муътабар Хамидулла кызы
Доцент кафедры «Аудит» ТГЭУ, к.э.н.

Аннотация: Настоящая статья посвящена созданию и дальнейшему совершенствованию организационных основ аудита и финансового мониторинга экономической безопасности в сфере противодействия легализации доходов, полученных преступным путём, и финансирования терроризма в Узбекистане. Предлагается организовать системное международное сотрудничество для изучения опыта применения передовых форм и методов аудита и мониторинга финансовых операций с целью выявления отмывания преступных доходов и финансирования терроризма в Евразийских странах.

Ключевые слова: клиент; риск совершения клиентами неправомерных операций; оценка рисков; угроза нанесения вреда обществу и государству; уязвимость сферы деятельности аудиторских организаций; последствия преступной деятельности; управление рисками.

Аудиторские организации принимают меры по определению, оценке и снижению рисков в рамках деятельности аудиторской организации, в ходе оказания профессиональной услуги по ведению бухгалтерского учёта, а также документальному фиксированию рисков.

Работа по оценке рисков в аудиторских организациях организуется в соответствии с Рекомендациями по организации работы по оценке рисков легализации доходов, полученных от преступной деятельности, и финансирования терроризма и Методологией оценки рисков легализации доходов, полученных от преступной деятельности, и финансирования терроризма в деятельности аудиторских организаций. *[4 и 5]*

Выявление рисков основывается на детальном анализе всех бизнес-процессов аудиторской организации, клиента и его деловых связей в целях выявления угроз, уязвимости и оценки возможных последствий и

осуществляется на основании мотивированного суждения аудиторской организации, сформированного в процессе анализа всей имеющейся информации в отношении профессиональной услуги по ведению бухгалтерского учета о наличии угроз, уязвимости и последствий. В ходе выявления рисков аудиторские организации используют всю доступную информацию о клиенте, его бенефициарных собственниках, источниках происхождения денежных средств или иного имущества.

Аудиторской организацией при выявлении рисков принимаются во внимание Рекомендации ФАТФ, результаты типологических исследований и руководящих документов ФАТФ и других международных организаций в сфере противодействия отмыванию денег и финансированию терроризма (ПОДФТ), международные стандарты аудита (МСА), публикации в научной и отраслевой литературе и иные материалы, посвященные выявлению наиболее характерных способов и методов легализации доходов, полученных от преступной деятельности, и финансирования терроризма.

Аудиторские организации, оказывающие профессиональные услуги по ведению бухгалтерского учета, результаты выявления обстоятельств, влияющих на риски, оформляют в следующей табличной форме:

1-Таблица

Выявление обстоятельств, влияющих на риски ПОД/ФТ

№	**Описание факторов, указывающие на вероятность возникновения обстоятельств, повышающих риски ОД/ФТ***	**Укажите, есть ли (ДА/НЕТ):**		**Удельный вес операции клиента к чистой выручке (в %)****
		вероятность возникновения описанных обстоятельств**	возникновение описанных обстоятельств на практике***	
1	*2*	*3*	*4*	*5*
I.	**По клиентам** (в графе 2 указываются обстоятельства, перечисленные в подпункте «а» и «б» пункта 8*):			
1	отсутствие личного знакомства с клиентом	**ДА**	**ДА**	**X**
2	и т.д			
II.	**По операциям клиента** (в графе 2 указываются обстоятельства, перечисленные в подпунктах «в» и «г» пункта 8*):			
1	выплата неоправданно высоких вознаграждений за оказанные услуги	**ДА**	**ДА**	**2%**
2	и т.д			

* могут быть описаны дополнительные обстоятельства, не перечисленные в пункте 8 Методологии**; (4, п.8)**

**могут или не могут возникнуть обстоятельства, описанные в графе 2, по мнению аудиторской организации.

*** возникали или не возникали обстоятельства, описанные в графе 2, в деятельности аудиторской организации?

**** если возникали, указывается процентное соотношение суммы операции описанной в графе 2, к сумме чистой выручке клиента за тот год, когда возникла операция.

2-Таблица

Принятые меры по надлежащей проверке клиента и мониторингу операций клиента

№	Описание принятых мер*	Укажите, есть ли (ДА/НЕТ):	
		возможность осуществления описанных мер**	**опыт совершения описанных мер на практике*****
1	*2*	*3*	*4*
По надлежащей проверке клиента (графа 2 заполняется согласно пункту 10 Методологии*)**:**			
	Клиент идентифицируется и проверяется до начала или в момент установления с ним деловых отношений	**ДА**	**ДА**
По мониторингу операций клиента (графа 2 заполняется согласно пункту 11 Методологии*)**:**			
	применение автоматизированного (компьютеризированного) метода мониторинга	**ДА**	**НЕТ**
По внутреннему контролю аудиторской организации (графа 2 заполняется согласно пункту 12 Методологии*)**:**			
	наличие ответственного сотрудника по внутреннему контролю (либо специального отдела по внутреннему контролю)	**ДА**	**ДА**

* могут быть описаны дополнительные меры, не перечисленные соответственно в пунктах 10, 11 и 12 Методологии **(4, п.10,11, 12)**

** проводились или не проводились аудиторской организации меры, перечисленные в графе 2.

*** возникали или не возникали обстоятельства, описанные в графе 2, в деятельности аудиторской организации?

Аудиторские организации представляют в Министерство финансов Республики Узбекистан всю имеющуюся информацию о выявленных рисках, для ее последующего обобщения с учетом угроз на основе материалов и статистики правоохранительных органов. Министерство финансов Республики Узбекистан в ходе оценки рисков обеспечивает:

- сбор и обобщение сведений о рисках, выявленных аудиторскими организациями, в том числе на основе сведений об аудиторской деятельности, ежегодно представляемых аудиторскими организациями в Министерство финансов Республики Узбекистан;

- выявляет риски в ходе осуществления своих функций в сфере регулирования аудиторской деятельности;
- обеспечивает взаимодействие с Департаментом по борьбе с экономическими преступлениями при Генеральной прокуратуре в части информирования аудиторских организаций об угрозах, включая типологиях совершения преступлений по легализации доходов, полученных от преступной деятельности, и финансированию терроризма.

В сфере осуществления комплексного анализа деятельности по борьбе с экономическими преступлениями и коррупцией, легализацией доходов, полученных от преступной деятельности, финансированием терроризма и финансированием распространения оружия массового уничтожения, выработки предложений по дальнейшему совершенствованию законодательства и правоприменительной практики осуществляет анализ и обобщение практики применения законодательства в области борьбы с экономической преступностью и коррупцией, фактов нарушений законодательства в сфере противодействия легализации доходов, полученных от преступной деятельности, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения.

В сфере проведения широкой разъяснительной и профилактической работы Департамент взаимодействует со средствами массовой информации и широкой общественностью, информирует их о результатах деятельности Департамента, проводит в этих целях семинары, брифинги, пресс-конференции, "круглые столы" и иные мероприятия.

Получение, обобщение, анализ, проверка и хранение информации в сфере противодействия легализации доходов, полученных от преступной деятельности, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения, направление предписаний о приостановлении операций с денежными средствами или иным имуществом в Департаменте осуществляется исключительно Управлением по противодействию легализации доходов, полученных от преступной деятельности, и финансированию терроризма.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, в Узбекистане в целях противодействия легализации доходов, полученных от преступной деятельности, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения созданы организационные основы аудита и финансового мониторинга экономической безопасности страны.

Предлагается расширить международное сотрудничество и объединить знания, опыт и усилия для создания унифицированной системы аудита, финансового контроля и непрерывного финансового мониторинга, способных противостоять легализации отмывания денег, полученных преступным путем, и финансированию терроризма.

Список использованной литературы

1 Закон Республики Узбекистан "О противодействии легализа[ци]и доходов, полученных от преступной деятельности, и финансированию терроризма" (Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2004 г., N 43, ст. 451)

2 Правила внутреннего контроля по противодействию легализа[ци]и доходов, полученных от преступной деятельности, и финансированию терроризма для аудиторских организа[ци]й (Утверждены Постановлением от 13.10.2009 г. МФ N 102 и Департамента по борьбе с налоговыми, валютными преступлениями и легализа[ци]ей преступных доходов при Генеральной прокуратуре N 42, зарегистрированным МЮ 03.11.2009 г. N 2035)

3 Положение о Департаменте по борьбе с экономическими преступлениями при Генеральной прокуратуре Республики Узбекистан (Приложение 1 к Указу Президента Республики Узбекистан (N УП-5446 от 23.05.2018 г.)

4 Методология оценки рисков легализа[ци]и доходов, полученных от преступной деятельности, и финансирования терроризма в деятельности аудиторских организа[ци]й (Минфин Республики Узбекистан от 17.09.2018)

5 Рекоменда[ци]и по организа[ци]и работы по оценке рисков легализа[ци]и доходов, полученных от преступной деятельности, и финансирования терроризма в аудиторских организа[ци]ях (Минфин Республики Узбекистан от 17.09.2018)

6 Постановление Президента Республики Узбекистан «Об образовании межведомственной комиссии по противодействию легализа[ци]и доходов, полученных от преступной деятельности, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения (N ПП-3947 от 20.09.2018 г.)

7 FATF Guidance on the Risk-Based Approach for Accountants - http://www.fatf-gafi.org/publications

8 The FATF Recommendations are the internationally endorsed global standards against money laundering and terrorist financing - http://www.fatf-gafi.org/publications

AGROKLASTERLARDA SOTISH JARAYONLARI AUDITINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI

Alikulov Abdimo‘min Ismatovich
Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti professori, i.f.d.
Eshmuradov Ulug‘bek Tashmuratovich
Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Agroklasterlarda sotish jarayoni muhim jarayonlardan biri bo‘lib, bu jarayonda ular hisobini to‘g‘ri tashkil etish va yuritish tayyor mahsulotlarni saqlash va sotish jarayonida nobudgarchilikni oldini olish va maqsadga muvofiq foydalanishni ta’minlasa, auditi esa ushbu jarayonining buxgalteriya hisobini to‘g‘ri tashkil etilishi va yuritilishini ta’minlaydi. Ushbu maqolada agroklasterlarda mahsulot (ish, xizmat)larni sotish jarayoni auditini tashkil etishning hozirgi holati nazariy jihatdan o‘rganilib, tahlil qilingan va uni takomillashtirish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar. Agroklaster, biznes jarayonlari, sotish jarayoni auditi, audit rejasi, audit dasturi.

Sotish jarayonining auditi – ko‘p jihatdan butun audit tekshiruvining sifatini belgilovchi muhim masalalardan biridir. Sotish jarayoni auditining maqsadi – sotilgan tayyor mahsulot (ish, xizmat)lar to‘liq kirim qilinganligini, sotish baholari asosli o‘rnatilganligi, shartnoma shartlariga rioya qilinganligi, sotishdan olingan tushum va sotilgan mahsulot (ish, xizmat)ning tannarxi to‘g‘ri hisoblanganligi, hisob-kitoblar o‘z vaqtida amalga oshirilganligini aniqlashdan iborat.

Agroklasterlarda sotish jarayoni auditida, xaridor va buyurtmachilarga mahsulot (ish, xizmat)lar sotish bo‘yicha shartnomalarning bajarilishini tekshirish, sotishning moliyaviy natijasini va mahsulot (ish, xizmat)lar ishlab chiqarishini oshirish bilan birga ularni sotish hajmlarini ham oshirish imkoniyatlarini aniqlab, tegishli xulosa hamda takliflar berish asosiy vazifalaridir.

Ushbu vazifalarni muvaffaqqiyatli hal etish uchun chetga bajarilgan ish va xizmatlarni, mahsulot sotishning asosli rejalashtirilganini aniqlash kerak. Keyin agroklasterning xaridor va buyurtmachilar bilan tuzgan shartnomalarining o‘z vaqtida tuzilganligi va to‘g‘riligi tekshiriladi. So‘ngra tayyor mahsulotni davlat buyurtmasi bo‘yicha sotish, dehqon bozorlarida sotish o‘rganiladi. Mahsulotlar sifati va miqdori, sotish vaqtidagi yo‘qotishlar, bu ishning sabablari hamda sotilgan mahsulotga baho va tariflarni to‘g‘ri qo‘llash aniqlanadi. Tekshirish yakunida mahsulotlar sotish va chetga bajarilgan ish hamda xizmatlarning dastlabki hisob ma’lumotlarini hisob registrlari, sotish jarayoni bo‘yicha hisobot ma’lumotlari bilan solishtiriladi. Bunda ushbu bosqichdagi barcha operatsiyalarni alohida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, auditor audit o‘tkazish jarayonida quyidagi masalalarni hal etadi

Sotish jarayoni auditida hal qilinadigan masalalar ketma-ketligi.

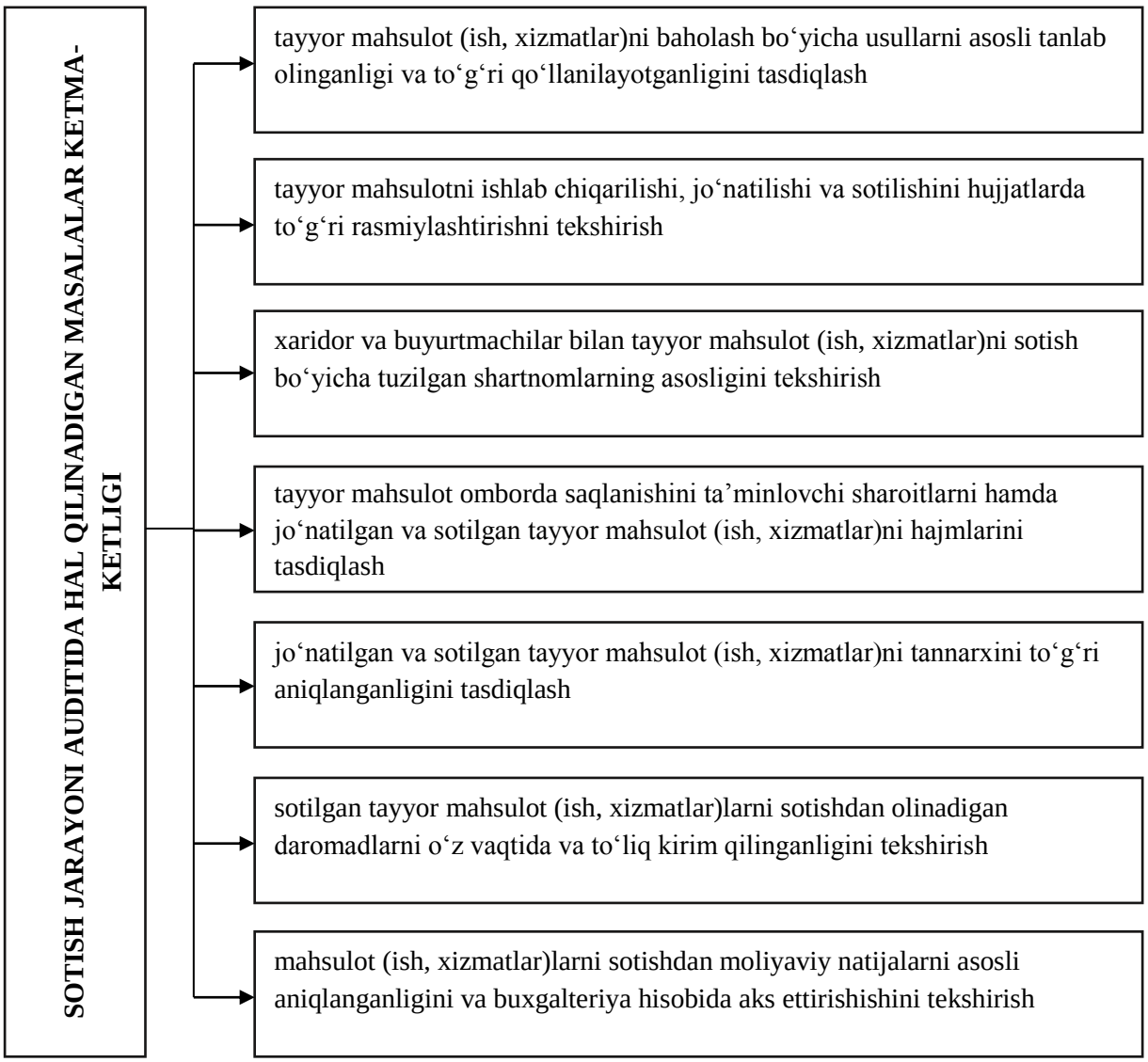

Sotish jarayonini auditining o‘z vaqtida, to‘g‘ri va ishonchli o‘tkazilishini ahamiyatini quyidagi holatlarda ko‘ramiz:

- tayyor mahsulotlarni nobudgarchiligi va buzilishlaridan ko‘riladigan zararlar kamayadi;
- mahsulotlarni to‘liq daromadga olinganligi, ularning tannarxi ishonchli aniqlanganligiga olib keladi, bu o‘z navbatida auditning ahamiyatini oshiradi;
- mahsulot (ish, xizmat) sotish bo‘yicha xaridor va buyurtmachilar bilan o‘z vaqtida shartnomalar tuzish va uni bajarilishi. Bu agroklasterlar sotish jarayoniga mas’ul bo‘lganlarda xaridor va buyurtmachilar bilan shartnomalarni o‘z vaqtida tuzishga va ularni to‘liq bajarilishiga amal qilish mas’uliyatini kuchaytiradi;
- sotish jarayoni bo‘yicha axborotlar ishonchliligi ortadi. Auditorlik tekshiruvidan o‘tgan axborotlar, auditorlik tekshiruvidan o‘tmagan axborotlarga nisbatan ishonchli bo‘lib, bu sotish jarayonlari bo‘yicha axborotlar asosida qabul qilinadigan boshqaruv qarorlari samaradorligini ta’minlaydi.

Sotish jarayoni auditi agroklasterlarda o‘tkazilayotgan tashqi auditning bir qismi bo‘lib, ularni amalga oshirishda amalda bo‘lgan normativ – huquqiy hujjatlarga rioya qilingan holda o‘tkaziladi. Ushbu normativ – huquqiy hujjatlar quyidagilardan iborat

Agroklasterlarda sotish jarayoni auditining me’yoriy-huquqiy ta’minoti.

2-rasm.

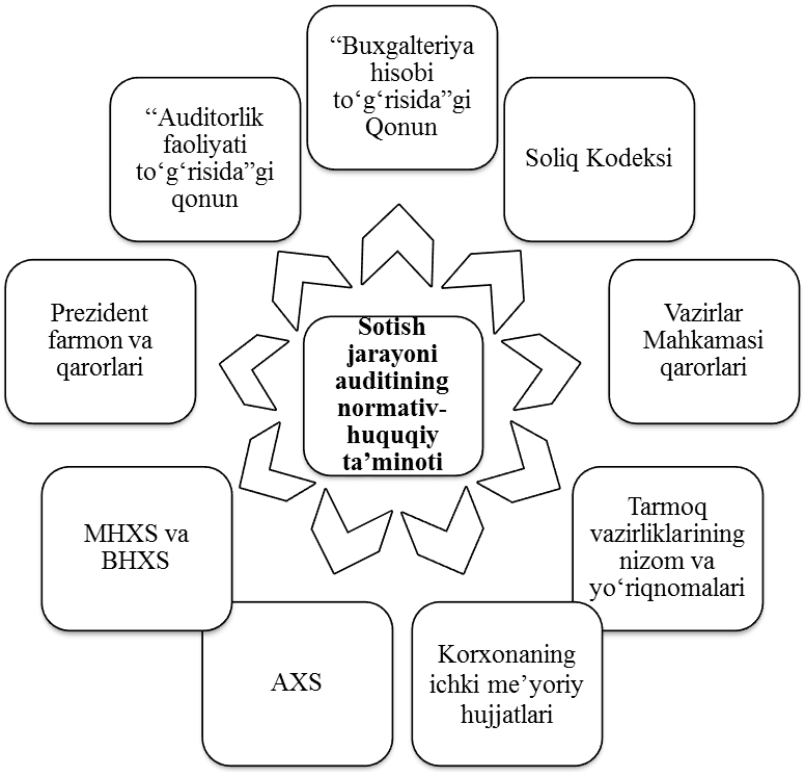

Sotish jarayoni auditi agroklasterlarda o‘tkazilayotgan auditorlik tekshiruvining bir qismi bo‘lib, sotish jarayoni auditi bo‘yicha to‘plangan dalillar auditorlik hisobotiga kiritiladi hamda auditorlik xulosasi berilish vaqtida hisobga olinadi.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida agroklasterlarda moliyaviy hisobot auditi, shu jumladan uning ajralmas qismi bo‘lgan sotish jarayonining auditi bo‘yicha normativ-huquqiy baza yaratilgan bo‘lib, auditning xalqaro standartlari asosida moliyaviy hisobot auditini o‘tkazish bo‘yicha normativ – huquqiy hujjatning nisbatan yaqinda qabul qilinganligi sababli, tahlillar auditorlik faoliyati tashkil etish va xo‘jalik yurituvchi subyektlarda auditni auditning xalqaro standartlari asosida o‘tkazish bo‘yicha normativ-huquqiy hujjatlarni yanada takomillashtirish bo‘yicha tadqiqotlar olib borish zaruriyati mavjudligini ko‘rsatmoqda.

Agroklasterlarda mahsulot (ish, xizmat)larni sotish jarayonlarining auditorlik tekshiruvlarini tashkil etilishi va uni o‘tkazilishi bir necha ketma-ketlikda bajariladigan jarayonlardan iborat. Ushbu ketma-ketlik quyidagilardan iborat (3-rasm).

Mahsulot (ish, xizmat)larni sotish jarayonlari auditi ketma-ketligi.

3-rasm.

№	Jarayonlar ketma-ketligi	Bajariladigan ishlar
1	Auditorlik tekshiruvini boshlashgacha bo‘lgan jarayonda bajariladigan ishlar.	Auditor tomonidan sotish jarayoni hisobi va hisobotining dastlabki holatini o‘rganish, audit obyektlari, ish hajmi va auditorlik xatari darajasini belgilash.
2	Auditorlik tekshiruvini o‘tkazish jarayonida bevosita bajariladigan ishlar.	Auditorlik xatarlarini hisobga olgan holda, tanlangan usullar orqali belgilangan muddatlarda auditorlik tekshiruvlarini o‘tkazish.
3	Auditorlik tekshiruvi natijalarini umumlashtirish va rasmiylashtirish bo‘yicha bajariladigan ishlar.	Auditorlik tekshiruvi o‘tkazish natijasida to‘plangan dalillarni auditorlik hisobotiga kiritish va tegishli jadvallar tuzish.
4	Auditorlik tekshiruvi natijalarini tadbiq etish bo‘yicha bajariladigan ishlar	Barcha auditorlik dalillarini auditorlik hisobotiga kiritish, aniqlangan kamchiliklar va ularni bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar berish.

Agroklasterlarda sotish jarayonlarini auditorlik tekshiruvini o‘tkazishda tarmoq va ishlab chiqarish xususiyatlariga e’tibor qaratish lozim. Agroklasterlarda sotish jarayonidagi xususiyatlar:

- ko‘pchilik mahsulotlarni sotish mavsumiy harakterga egaligi (meva, sabzavot, poliz, don va h.k.);
- mahsulotlarning bir qismi subyektning o‘zini ehtiyojlari uchun sarflanishi (urug‘lik, chorva mollariga ozuqa va h.k.);
- mahsulotlarni sotishda yoki xaridorlarga etkazib berishda alohida sharoitlar talab qilinishi (qadoqlangan, sovutilgan yoki h.k.);
- mahsulotlarni xaridorlarga muntazam ravishda, bir maromda sotish mumkinligi (tuxum, sut va h.k.).

Biroq, ta’kidlash joizki, agroklasterlarda mahsulot (ish, xizmat)larni sotish jarayonlari auditi xususiyatlaridan kelib chiqib, ularda bevosita o‘tkaziladigan audit jarayoni o‘quv va ilmiy adabiyotlarda maxsus yoritilmagan. Shu bois, agroklasterlar faoliyati xususiyatlaridan kelib chiqib, ularda mahsulot (ish, xizmat)larni sotish jarayonlari auditiga to‘xtalib o‘tamiz.

Mahsulot (ish, xizmat)larni sotish jarayonlari auditini o‘tkazish jarayoni, subyektda o‘tkazilayotgan auditorlik tekshiruvining bir qismi bo‘lib, uning sifatli va ishonchli o‘tkazilishi, moliyaviy hisobot axborotlari ishonchliligini va auditorlik tekshiruvlari sifatini tamishlashga xizmat qiladi.

Mahsulot (ish, xizmat)larni sotish jarayonlari auditining manbalari va obyektlari turli xil bo‘lib, ularni quyidagilardan iborat (4-rasm):

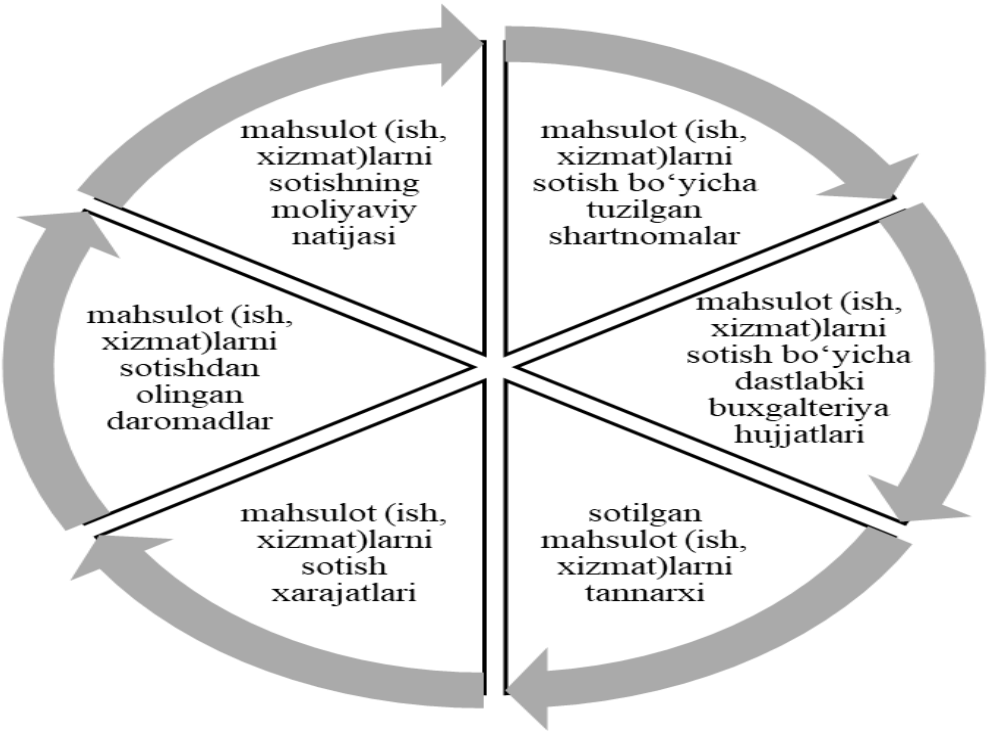

4-rasm.Mahsulot (ish, xizmat)larni sotish bo‘yicha auditi manbalari va obyektlari.

Mahsulot (ish, xizmat)larni sotish jarayonlari auditida birinchi navbatda auditor tekshuvni boshlashdan oldin sotish turlari va kanallari bilan tanishib chiqadi. Agroklasterlarda mahsulot (ish, xizmat)larni sotish jarayonlari ixtiyoriy ravishda xaridor va buyurtmachilarga sotadi.

Agroklasterlarda mahsulot (ish, xizmat)larni sotish turlari davlat buyurtmasi bo‘yicha va davlat buyurtmasi bo‘lmagan sotishga bo‘linib, deyarli barcha sotish operatsiyalarining asosiy qismi davlat buyurtmasi bo‘lmagan sotish turiga kiradi.

Mahsulot (ish, xizmat)larni sotish kanallari quyidagilarga bo‘linadi:

- tayyorlov tashkilotlariga sotish.
- xaridor va buyurtmachilarga sotish.
- dehqon bozorida sotish.
- o‘z ichki ehtiyoji uchun foydalanish (sotish).
- o‘ziga tegishli savdo shaxobchalari orqali sotish.
- mehnat haqi hisobidan sotish.

Auditor sotish jarayoni auditini tekshirishda mahsulot (ish, xizmat)larni sotish bo‘yicha tuzilgan shartnomalarni birma-bir ko‘rib, undagi quyidagi jihatlarga e’tibor qaratadi:

-shartnomani tuzilgan vaqti va undagi sotiladigan mahsulot turi, bajariladigan ish yoki ko‘rsatiladigan xizmat turi;

- shartnomada ko‘rsatilgan mahsulot miqdori, sifati va bajariladigan ish hamda xizmat hajmi;

- mahsulot (ish, xizmat) sotish vaqti, etkazib berish usullari;

- sotiladigan mahsulot, bajariladigan ish va ko‘rsatiladigan xizmatga belgilangan baho va sotishdan olinadigan daromad;

- sotishdan pulni kelib tushishi muddatlari, hisob-kitoblar shartlari.

Keyingi paytlarda mahsulot (ish, xizmat)larni sotish jarayonlari auditi amaliyotida auditning quyidagi usullariga katta e’tibor berilmoqda: xodimlar (yoki uchinchi shaxslar) bilan og‘zaki so‘rovlar o‘tkazish, tekshirilayotgan korxona bo‘yicha muqobil balans tuzish, audit obyektlari bo‘yicha testlar, anketalar o‘tkazish, kompyuter axborotlari texnolgiyalaridan keng foydalanish kabi usullar. Shuni ham qayd qilish kerakki, auditorlar (auditorlik tashkilotlari) audit jarayonida qabul qilingan umumiy (an’anaviy) usullardan foydalanish bilan bir qatorda ular o‘zlariga ma’qul bo‘lgan yoki boshqalar uchun “tijorat siri” hisoblangan noan’anaviy usullardan ham foydalanishlari mumkin. Audit o‘tkazishda xalqaro audit standartlariga asoslanadi. Shunday qilib, auditda qo‘llaniladigan usullar auditning turi, maqsadi va vazifalariga bevosita bog‘liq bo‘ladi.

Umuman olganda sotish jarayoni auditining hozir amaliyotdagi jarayonini tahlil qilganimizda, ushbu jarayonni shartli ravishda quyidagi bosqichlarga bo‘lishimiz mumkin (5-rasm):

Sotish jarayoni auditining amaliyotdagi bosqichlari

5-rasm.

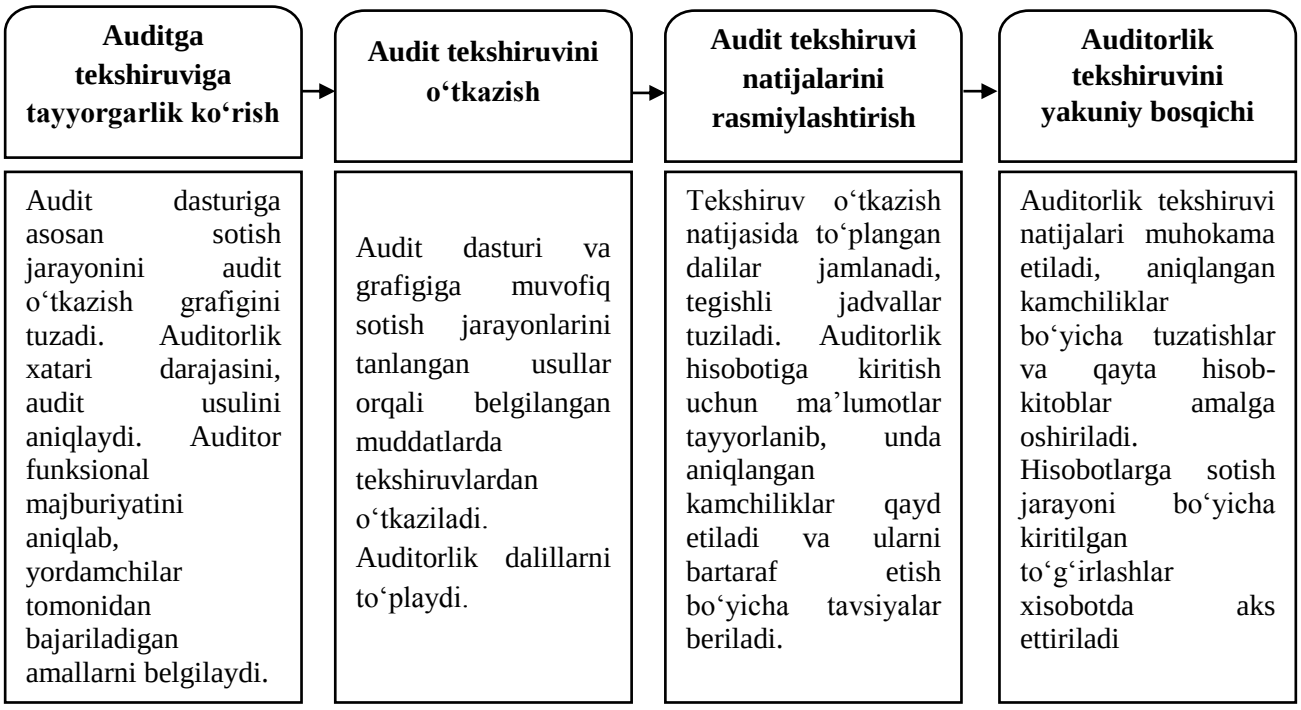

Mahsulot (ish, xizmat)lar sotish jarayoni auditini o‘tkazish jarayonida, subyekt buxgalteriya hisobida aks ettirilgan ma’lumotlarni auditorlik tekshiruvi jarayonining yakuniy natijalarini auditor quyidagi ko‘rinishdagi ishchi jadvalida aks ettiradi (1-jadval).

Chorvachilik mahsulotlari sotish jarayonini auditi natijalarini aks ettirish ishchi jadvali mln. so‘m hisobida

1-jadval

Ko‘rsatkich nomi	Sotilgan mahsulot bo‘yicha buxgalteriya hisobi ma’lumotlari			Sotilgan mahsulot bo‘yicha audit natijalari			Farqi (+/-)		
	Daro-mad	Tan-narxi	Moliya-viy natija	Daro-mad	Tan-narxi	Moliya-viy natija	Daro-mad	Tan-narxi	Moliya-viy natija
Sut	2451,7	2245	206,7	2455,6	2245	210,6	3,9	0	3,9
Sariyog‘	1642	1580	62	1640	1580	60	-2	0	-2
Kefir	835	741	94	835	741	94	0	0	0
Smetana	798	782,5	15,5	798	780,5	17,5	0	-2	2
Qaymoq	558	541,3	16,7	569	547,3	21,7	11	6	5
Pishloq	238	213	25	238	213	25	0	0	0
Tvorog	423	378,5	44,5	426	378,5	47,5	3	0	3
Brinza	125,6	101,7	23,9	145,6	121,7	23,9	20	20	0
Jami	7071	6583	488,3	7107,2	6607	500,2	35,9	24	11,9

1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, chorvachilik mahsulotlarini sotish jarayonidagi ma’lumotlar daromadlar bo‘yicha 35,9 mln. so‘mga, sotilgan mahsulot tannarxi 24,0 mln. so‘mga, moliyaviy natijalar 11,9 mln. so‘mga farq qilgan. Jiddiylik nuqtai nazaridan ushbu farqlar mos ravishda 0,5, 0,4 va 2,4 foizni tashkil etgan. Ushbu ko‘rsatkichlar bo‘yicha auditorlik tekshiruvini rejalashtirish jarayonida, barchasi uchun jiddiylik darajasi 3% etib belgalangan bo‘lsa, ushbu farqlar jiddiy xato hisoblanmaydi va auditorlik xulosasiga ta’sir etmaydi.

Sotish jarayonining auditi agroklasterlarda o‘tkazilayotgan moliyaviy hisobot auditining ajralmas qismi bo‘lib, biznes jarayonlari ichida sotish jarayoni alohida jarayon bo‘lganligi, ushbu jarayonda moliyaviy natijalarning aniqlanishi, sotilgan mahsulot (ish, xizmat)larning sotishdan olinadigan daromadlari hamda tannarxi kabi moliyaviy natijalarga ta’sir etuvchi ko‘rsatkichlar bo‘yicha axborotlarning mavjudligi sotish jarayonlari auditining sifati va ishonchliligi moliyaviy hisobot auditining ishonchliligi va sifatini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Agroklasterlarda mahsulot (ish, xizmatlar) sotish jarayoni auditini hozirgi holati tahlil qilinganda, sotish jarayoni keng qamrovli jarayon bo‘lib, uning auditni o‘tkazishda, auditning boshqa obyektlarida o‘tkazilgan audit axborotlari yoki ichki audit natijalaridan foydalanish maqsadga muvofiq ekanligi asoslandi. Shu bilan birga sotish jarayoni auditining yakuni sifatida to‘plangan dalillar va ichki audit axborotlari asosida to‘lg‘aziladigan ishchi jadval ishlab chiqildi hamda amaliyotga joriy etish taklif qilindi. Ushbu ishchi jadvaldan foydalanish, chorvachilik mahsulotlarini sotish jarayoni auditida foydalanilganda, chorvachilik mahsulotlarini sotish jarayonidagi ma’lumotlar daromadlar bo‘yicha 35,9 mln. so‘mga, sotilgan mahsulot tannarxi 24,0 mln. so‘mga, moliyaviy natijalar 11,9 mln. so‘mga farq qilgan. Jiddiylik nuqtai nazaridan ushbu farqlar mos ravishda 0,5, 0,4 va 2,4 foizni tashkil etgan. Ushbu ko‘rsatkichlar bo‘yicha auditorlik tekshiruvini rejalashtirish jarayonida, barchasi uchun jiddiylik darajasi 3% etib belgalangan bo‘lib, ushbu farqlar jiddiy xato hisoblanmasligi va auditorlik xulosasiga ta’sir etmasligi aniqlandi.

Umuman olganda, sotish jarayoning auditi, agroklasterlarda butun biznes jarayonlari auditi singari buxgalteriya hisobini tashkil etish va yuritish imtizomiga rioya qilishga, ichki nazorat tizimini baholash va uning rolini oshirishga, axborotlar ishonchliligini ta’minlashga, tegishli hisobotlarni o‘z vaqtida tayyorlashga va taqdim e’tishga olib kelib, sotish jarayoni samaradorligini ta’minlaydi.

RAQAMLI VA YASHIL IQTISODIYOTNI SHAKLLANTIRISH SHAROITIDA KORXONALARNI MODERNIZATSIYALASHNI AUDITORLIK TEKSHIRUVIDAN O‘TKAZISH MASALALARI

Zarrux Umarovich Muxammadiev - SamISI doktorant

Jahonda davlatlar iqtisodiyotining asosiy bo‘g‘ini bo‘lgan korxonalarni modernizatsiyalashga bo‘lgan talab borgan sari oshib bormoqda. Bunga sabab shundaki, korxonalarni modernizatsiyalash har qanday davlatda yalpi ichki mahsulot (YaIM), mehnat unumdorligi va samadorligi, yaratilayotgan moddiy boyliklar sifati, raqobatbardoshligi va eksportbopligi, shuningdek aholi bandligi va daromadlarini oshirish, kambag‘allikni kamaytirishning muhim omili va garovi hisoblanadi. Ma’lumotlarga ko‘ra, «AQSh va Yevropa mamlakatlari aynan korxonalarni modernizatsiyalash evaziga aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan o‘rtacha YaIMning tabiiy resurslar va arzon ishchi kuchidan foydalanish asosida rivojlanayotgan mamlakatlarga nisbatan qariyb 40 barobar oshishiga erishgan»[1]. Korxonalarni modernizatsiyalashni umumdavlat ahamiyatiga molikligi ushbu muhim jarayonni miqdor jihatdan baholash va sifat jihatdan tavsiflash hamda nazorat qilish vositalari bo‘lgan hisob va auditni ham axborot foydalanuvchilar talablar asosida takomillashtirishni zarurat qilib qo‘ymoqda.

Jahon amaliyotida korxonalarni modernizatsiyalash jarayonlari hisobi va auditining nazariy, tashkiliy va metodologik asoslarini takomillashtirishga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlarga katta e’tibor qaratilgan. Chunonchi, korxonalarda asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarni modernizatsiyalashga sarflar, ularni baholash va hisobini xalqaro standartlar asosida yuritish, mazkur jarayonlarni xalqaro standartlar asosida auditorlik tekshiruvlaridan o‘tkazish, investitsion loyihalar samaradorligiga auditorlik bahosini berish borasida diqqatga molik bilim va tajribalar to‘plangan. Shu bilan birga modernizatsiyalash jarayonlari bo‘yicha hisob va auditning xalqaro standartlariga o‘tish, ular asosida milliy hisob va audit tizimlarini yanada takomillashtirish dolzarb masalalar bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekistonda iqtisodiyotning asosiy bo‘g‘ini bo‘lgan korxonalarni modernizatsiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Korxonalarni modernizatsiyalash bo‘yicha belgilangan ushbu ustuvor rejalar respublikamizda shu paytgacha shakllantirilgan buxgalteriya hisobi va audit tizimlarini yanada

[1]Современные процессы модернизации экономики зарубежных стран. – Москва, ИМЭМО РАН, 2012, стр.10.

takomillashtirishni, chunonchi ularning korxonalarda amalga oshirilayotgan modernizatsiyalash turlari, yo‘nalishlari, moliyalashtirish manbalari to‘g‘risida mulk egalari, investorlar, davlat organlariga axborot berish imkoniyatlarini kengaytirishni, nazorat va tahlil funksiyalarini kuchaytirishni, tashqi investitsiyalarni keng ko‘lamda va katta miqdorlarda jalb qilishga erishish maqsadida hisob va auditni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirishni ob’ektiv zarurat qilib qo‘ymoqda. Bular, mos ravishda, ushbu dolzarb mavzuda chuqur ilmiy-tadqiqotlarni olib borishni taqoza etmoqda.

Korxonalarni modernizatsiyalash bo‘yicha auditning axborot foydalanuvchilar, chunonchi ichki va tashqi investorlar talablariga javob beruvchi yaxlit samarali modeli to‘lig‘icha shakllangan emas. Bizning fikrimizcha, korxonalarni modernizatsiyalashning bir vaqtning o‘zi ham maqsad, ham jarayon, ham natija ekanligidan, shuningdek ichki va tashqi investorlar tomonidan korxonalarni modernizatsiyalash va uning natijalari to‘g‘risidagi hisob va hisobot axborotlari kompleksliligi va realligiga qo‘yilayotgan talablarning borgan sari oshib borayotganligidan kelib chiqib, korxonalarni modernizatsiyalash auditining yaxlit maxsus modelini yaratish maqsadga muvofiq. Biz ushbu yaxlit modelni «Korxonalarni modernizatsiyalashni «maqsad-jarayon-natija» zanjiri asosida auditorlik tekshiruvidan o‘tkazish modeli» deb nomladik. Ushbu modelning biz tomonimizdan tavsiya etilayotgan tarkibiy tuzilishi 1.1-rasmda keltirilgan.

Korxonalarni modernizatsiyalashni «maqsad-jarayon-natija» zanjiri asosida auditorlik tekshiruvidan o‘tkazishning biz tomonimizdan tavsiya etilayotgan modeli, rasmdan ko‘rinib turibdiki, tarkiban 3 ta blokni o‘z ichiga oladi. Bular:

Korxonalarni modernizatsiyalashni «maqsad-jarayon-natija» zanjiri asosida auditorlik tekshiruvidan o‘tkazish modelining tarkibiy tuzilishi[2]

1-rasm.

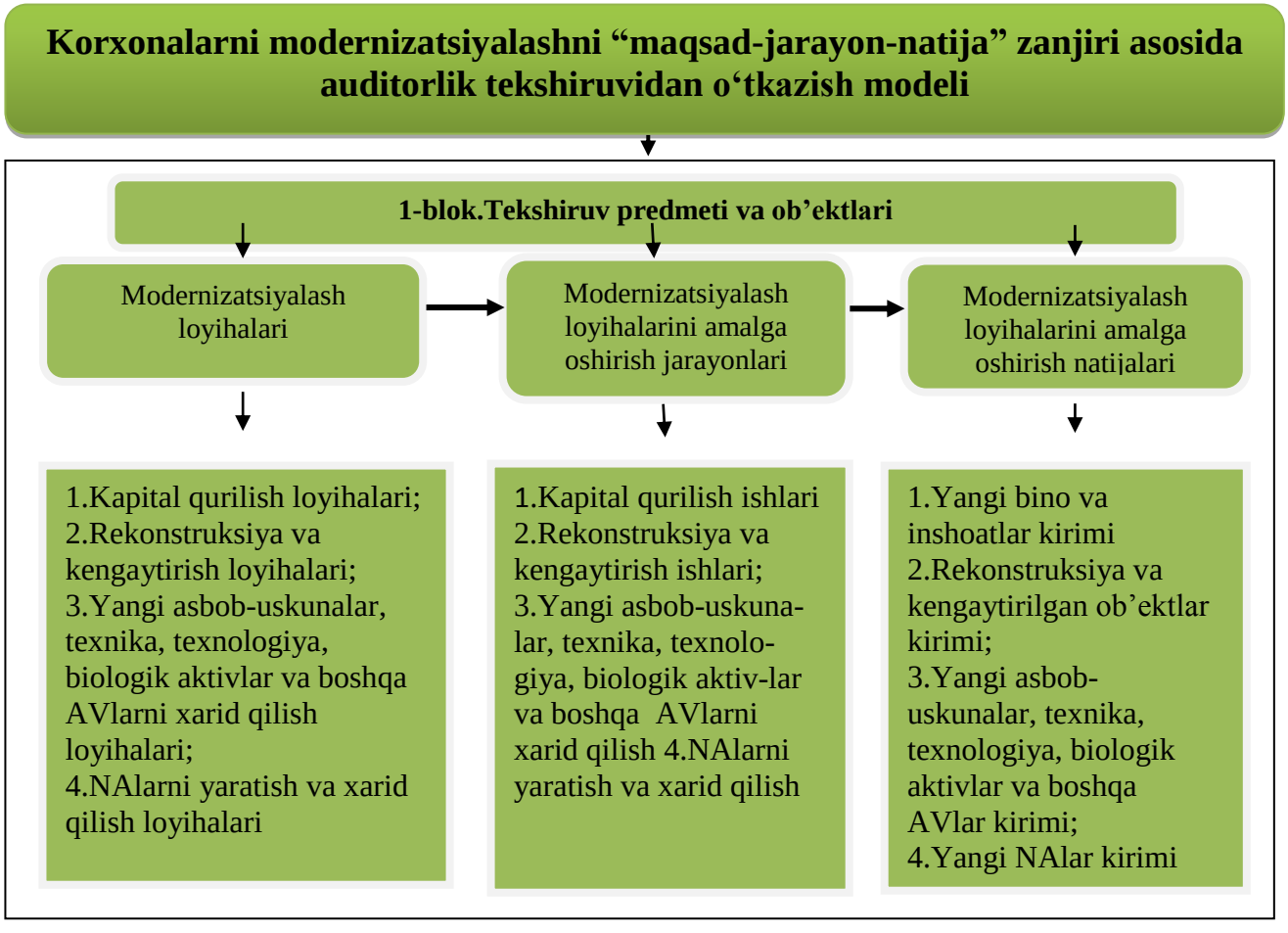

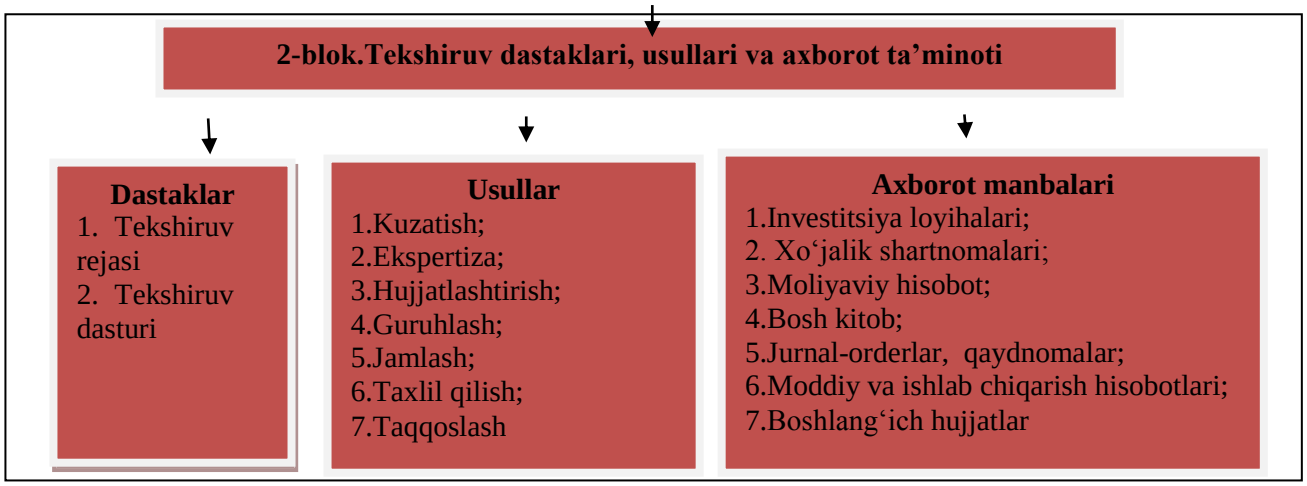

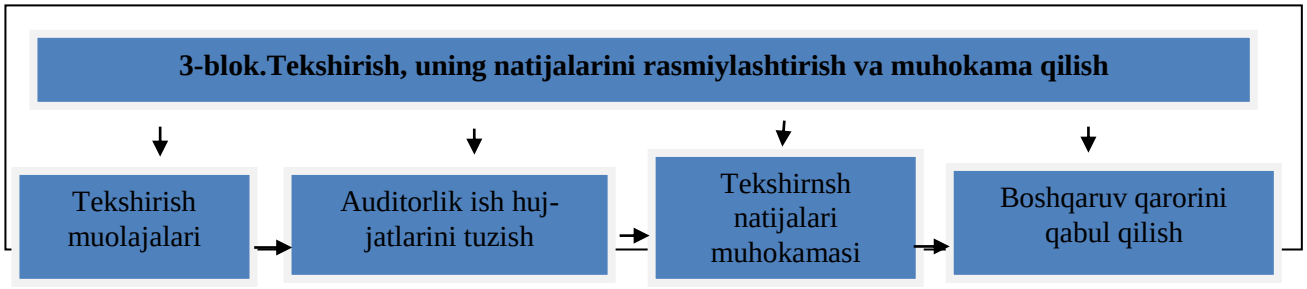

*Blok 1. Korxonalarni modernizatsiyalash bo‘yicha tekshiruv predmeti va ob’ektlari;

*Blok 2. Korxonalarni modernizatsiyalash bo‘yicha tekshiruv dastaklari, usullari va axborot ta’minoti;

*Blok 3. Korxonalarni modernizatsiyalashni audit tekshiruvidan o‘tkazish, uning natijalarini rasmiylashtirish va muhokama qilish.

Jarayon sifatida korxonalarni modernizatsiyalash ma’lum davr maboynida korxonalarda ta’minot, ishlab chiqarish va sotish quvvatlarini, shuningdek boshqaruv tizimini fan va texnologiyalar yutuqlari asosida tubdan yangilash va zamonaviylashtirish bo‘yicha haqiqatda qilingan ishlar majmuasini, shuningdek ularga ajratilgan kapital investitsiyalarni real o‘zlashtirilishini ifodalaydi. Ushbu jarayon modernizatsiyalash loyihalarining haqiqatdagi ijrosini ifodalovchi miqdor va sifat ko‘rsatkichlarda o‘z aksini topadi. Aynan shundan kelib chiqib, biz modelimiz 1-blokining «Jarayon» xalqasiga auditorlik tekshiruvlarining asosiy ob’ektlari sifatida quyidagilarni kiritdik:

1.Kapital qurilish ishlarining bajarilishi;

2.Rekonstruksiya va kengaytirish ishlarining bajarilishi;

3.Yangi asbob-uskunalar, texnika, texnologiya, biologik aktivlar va boshqa AVlarni xarid qilinishi;

4.NAlarni yaratilishi va xarid qilinishi

«Jarayon» xalqasida modernizatsiyalash loyihalari bo‘yicha auditorlik tekshiruvlarining ob’ektlari sirasiga quyidagi ko‘rsatkichlarni kiritishni lozim deb hisoblaymiz.

Natija sifatida korxonalarni modernizatsiyalash ularda yangi moddiy va nomoddiy aktivlarni, chunonchi zamonaviy mehnat qurollari va vositalari, texnika va

texnologiyalar, dasturiy ta’minotlar, usul va uslublarni vujudga kelishida, shuningdek ushbu aktivlar asosida ishlab chiqarish va sotish hajmini, foyda, rentabellik va boshqa ko‘rsatkichlarni sezilarli oshishida namoyon bo‘lishligida o‘z aksini topadi. Aynan shundan kelib chiqib, biz modelimiz 1-blokining «Natija» xalqasiga auditorlik tekshiruvlarining asosiy ob’ektlari sifatida quyidagilarni kiritdik:

1.Yangi bino va inshoatlar kirimi;

2.Rekonstruksiya va kengaytirilgan ob’ektlar kirimi;

3.Yangi asbob-uskunalar, texnika, texnologiya, biologik aktivlar va boshqa AVlar kirimi;

4.Yangi NAlar kirimi.

«Natija» xalqasida auditorlik tekshiruvlari ob’ektlari sirasiga korxonada modernizatsiyalash evaziga olingan yangi moddiy va nomoddiy aktivlar qiymati, shuningdek modernizatsiyalash samaradorligini ifodalovchi quyidagi miqdor va sifat ko‘rsatkichlarni kiritish lozim deb hisoblaymiz.

Korxonalarni modernizatsiyalashni auditorlik tekshiruvidan o‘tkazishni, bizningcha, quyidagi uchta bosqichda amalga oshirish maqsadga muvofiq (2-rasm)**.**

Korxonalarni modernizatsiyalashni auditorlik tekshiruvidan o‘tkazish bosqichlari[3]

2-rasm.

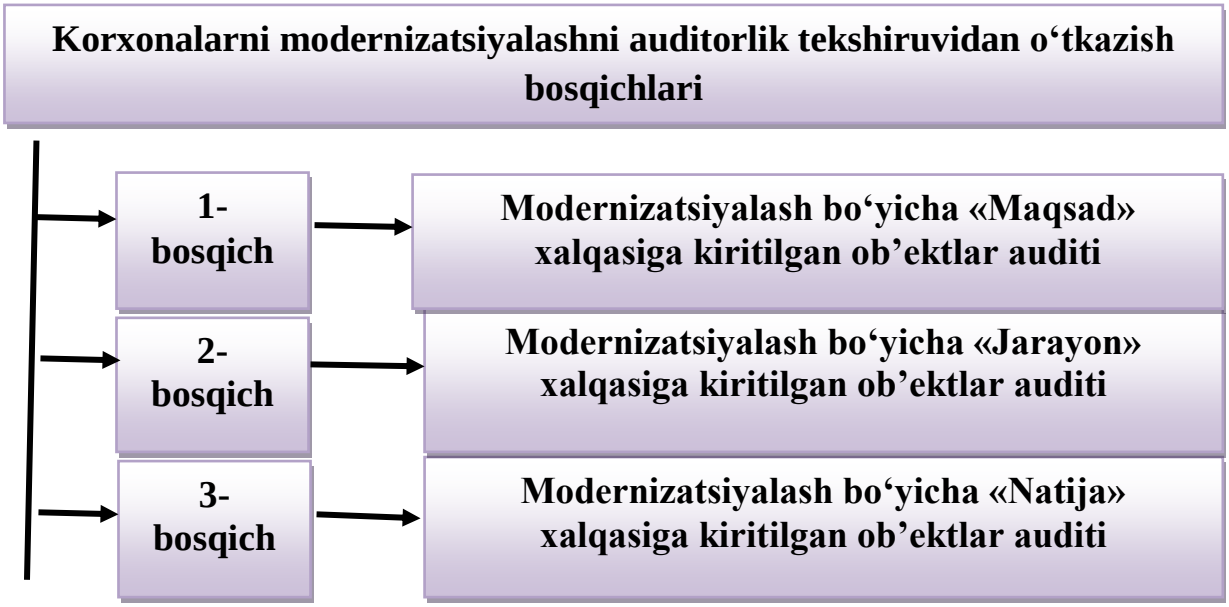

Quyida korxonalarni modernizatsiyalashni auditorlik tekshiruvlaridan o‘tkazishning birinchi ikkita bosqichida amalga oshiriladigan eng muhim muolajalarga, ushbu bosqichlarda tuziladigan auditorlik hujjatlari hamda ulardan korxonalar amaliyotida foydalanish tartiblariga to‘xtalamiz.

Korxonalarni modernizatsiyalash bo‘yicha «Maqsad» xalqasiga kiritilgan asosiy tekshiruv ob’ektlari bo‘lib investitsion loyihalar, ularning turlari va smeta qiymatlari hisoblanadi. Audit tekshiruvlarida, avvalambor, korxonada modernizatsiyalash bo‘yicha qanday loyihalar mavjudligi, ularning aniq maqsadi, predmeti, amal oshirish muddatlari, jami loyiha qiymati (smetasi), shundan tekshirilayotgan yilga (davrga)

[3] Тадқиқотлар асосида муаллиф ишланмаси.

tegishli smeta qiymati aniqlanishi lozim. Bunday axborotlarni auditorlik tekshiruvida to‘plab olish uchun quyidagi shakldagi auditorlik ish hujjatini tuzishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Modernizatsiyalashga doir investitsion loyihalar bo‘yicha jami sarflangan kapital investitsiyalar realligini tekshirishni quyidagi ketma-ketlikda amalga oshirish tavsiya etiladi:

Birinchidan, har bir loyihaga ochilgan analitik schyot kartochkasi asosida davr boshidagi tugallanmagan kapital investitsiya summasini oldingi auditorlik tekshiruvi hisoboti va xulosasi bilan tasdiqlangan summaga mosligini tekshirish.Mazkur summa realligini oldingi auditorlar tomonidan tasdiqlanganligi keyingi audit tekshiruvida ishonchli, real, kafolatli summa deb qarashga asos bo‘ladi.

Ikkinchidan, tekshirilayotgan davrda investitsion loyihalarga kiritilgan qo‘shimcha mablag‘lar realligi 0810-«Tugallanmagan kapital qurilish» schyotining debetiga olib olib borilgan barcha summalar tegishli guvohlik beruvchi hujjatlar asosida tekshiriladi. Bunda kapital sarflarga olib borilgan xarajatlar summalari ularning har bir moddasi kesimida xarajatlar smetasi, bajarilgan ishlarning natural ko‘rsatkichlari, bir birlik ishga belgilangan ta’rif va rassenkalar asosida auditorlar tomonidan qayta hisob-kitob qilinadi. Injenerlik ekspertizasi talab etiladigan ish turlari bo‘yicha xarajatlar injenerlik xulosalari asosida aniqlanadi. Shubhali xarajatlar moddalarini tekshirishda zarur hollarda sud-buxgalteriya ekspertizasiga murojaat qilinadi va tegishli xulosalar olinadi.

Uchinchidan, yuqorida tavsifi berilgan muolajalar asosida hisobot yilida modernizatsiyalashga sarflangan jami kapital investitsiyalar summasini tekshirish natijalarini har bir investitsiya loyihasi bo‘yicha quyidagi shakldagi auditorlik ish hujjatlari bilan rasmiylashtirish tavsiya etiladi.

Fikrimizcha, korxonalarni modernizatsiyalashni «maqsad-jarayon-natija» zanjiri asosida auditorlik tekshiruvidan o‘tkazishning biz tomonimizdan tavsiya etilayotgan modelini ham tashqi, ham ichki auditorlar tomonidan barcha maqomdagi sub’ektlarda qo‘llash foydadan xoli bo‘lmaydi.

1.Korxonalarni modernizatsiyalash bo‘yicha auditning axborot foydalanuvchilar, chunonchi ichki va tashqi investorlar talablariga javob beruvchi yaxlit samarali modeli to‘lig‘icha shakllangan emas. Ishimizda korxonalarni modernizatsiyalashning hozirgi paytda bir vaqtning o‘zi ham maqsad, ham jarayon, ham natija ekanligidan, shuningdek ichki va tashqi investorlar tomonidan korxonalarni modernizatsiyalash va uning natijalari to‘g‘risidagi hisob va hisobot axborotlari kompleksliligi va realligiga qo‘yilayotgan talablarning borgan sari oshib borayotganligidan kelib chiqib, «Korxonalarni modernizatsiyalashni «maqsad-jarayon-natija» zanjiri asosida auditorlik tekshiruvidan o‘tkazish modeli» ishlab chiqildi.

2. Tavsiya etilgan modelning «Maqsad» xalqasi korxonalarda modernizatsiyalash bo‘yicha rejalashtirilgan loyihalarni, korxonada modernizatsiyalashga bo‘lgan zaruratni yoki talabni (ehtiyojni) ifodalovchi miqdor va sifat ko‘rsatkichlarni auditorlik tekshiruvidan o‘tkazish va ularga auditorlik bahosini berishga imkon beradi.

3.Modelimizning «Jarayon» xalqasi modernizatsiyalash loyihalarini haqiqatda amalga oshirish jarayonlarini, ularni ifodalovchi miqdor va sifat koʻrsatkichlarni,chunonchi kiritilgan kapital investitsiyalarni hisob va hisobotda real aks ettirilganligini tekshirishga, aniqlangan chetlanishlarni tuzatishga qaratilgan qarorlarni qabul qilish imkoni beradi

4.Modelning «Natija» xalqasi modernizatsiyalash loyihalarini amalga oshirishdan olingan natijalarni, chunonchi yangi asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar kirimi, modernizatsiyalash evaziga ishlab chiqarish va sotish hajmi, foyda va rentabellik koʻrsatkichlaridagi oʻzgarishni auditorlik tekshiruvidan oʻtkazish va ularga auditorlik bahosini berishga imkon beradi.

5.Model ijrosini ta'minlash maqsadida ishimizda korxonalarni modernizatsiyalashni «maqsad-jarayon-natija» zanjiri asosida auditorlik tekshiruvidan oʻtkazish rejasi va dasturi ishlab chiqildi. Ushbu tashkiliy dastaklarni kompleks va maxsus savol tarzidagi auditorlik tekshiruvlarida qoʻllash yoʻllari koʻrsatildi.

6.Ishimizda korxonalarni modernizatsiyalashni «maqsad-jarayon-natija» zanjiri asosida auditorlik tekshiruvidan oʻtkazish ketma-ketliklari, auditorlik ish hujjatlarining shakllari va ularni tuzish tartiblari koʻrsatib berildi.

Korxonalarni modernizatsiyalashni «maqsad-jarayon-natija» zanjiri asosida auditorlik tekshiruvidan oʻtkazishning biz tomonimizdan tavsiya etilayotgan modelini ham tashqi, ham ichki auditorlar tomonidan barcha maqomdagi sub'ektlarda qoʻllash, fikrimizcha, mazkur muhim faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.-Т: «Ўзбекистон», 2018.
2. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодекси. Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиснинг 29.08.1996 йил. 257 1сон қарорига мувофиқ тасдиқланган. 1997 йилнинг 1 мартидан кучга киритилган.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонуни. 2016 йил 13 апрель, № ЎРҚ-404.
4. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси (янги таҳрири). Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 31.12.2019 й., 02/19/СК/4256-сон.
5. Ўзбекистон Республикаси қонуни. Аудиторлик фаолияти тўғрисида. 2000 йил 26 май, 78-II-сон.
6. Ўзбекистон Республикасининг «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуни. 2014 йил 6 май. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 19-сон, 210-модда
7. Ўзбекистон Республикасининг «2020 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида»ги Қонуни. 2019 йил 09 декабрь. 589-сон.
8. Ўзбекистон Республикасининг «Инвестициялар ва инвестиция фаолияти» тўғрисидаги Қонуни. 2019 йил 25 декабрь. 598-сон.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. 2015 йил 24 апрель. ПФ-4720.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони. 2017 йил 07 февраль. ПФ-4947.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Солиқ қонунчилигини тубдан такомиллаштириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида» Ф-5214-сонли Фармойиши. 2018 йил 13 февраль.

AUDIT OF REVENUE FROM CONTRACTS WITH CUSTOMERS IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS (IFRS) FOR BUSINESS ENTITIES

Ergashev Olloyor Furqat o`g`li - SBTSUE, assistant

Abstract: This document provides a brief overview of the audit of revenue from contracts with customers in accordance with international financial reporting standards (IFRS) for business entities.

Keywords: revenue, income, IFRS, income from sale of goods, main revenues from ordinary activities, other income, retrospective method, modified retrospective method.

In business entities, preparing financial statements in compliance with international financial reporting standards (IFRS) is critical in today's global economic environment. One of the key aspects of this reporting is the accurate recognition and auditing of revenue based on contracts with customers. Revenue audit is essential for ensuring the reliability of financial statements and analyzing the financial activities of business entities.

The main aspects of IFRS and revenue audit include the following:

- IFRS 15 "Revenue from Contracts with Customers": This standard sets clear rules for recognizing revenue (i.e., income). It helps to accurately reflect revenue based on contracts with customers in financial statements.

During the audit process, revenue recognition is conducted in accordance with the following criteria. The main stages of the audit are:

1. Identifying the contract.
2. Determining obligations.
3. Setting the price.
4. Allocating the price according to obligations.
5. Recognizing revenue upon fulfillment of obligations.

Responsibilities of the Auditor:The auditor assesses the compliance of revenue with international standards, verifying the fulfillment of obligations in the contract and the recording of revenue.

The main stages of the audit process for recognizing revenue from contracts with customers include:

- Contract preparation and review: The auditor reviews all contracts and evaluates them for compliance with established norms. The contract with the customer must be correctly structured and contain all significant terms.

- Verification of financial obligations: Revenue is recognized based on obligations specified in the contract; the auditor checks the fulfillment of these obligations.

- Accounting and classification of revenue: The auditor confirms that revenue is classified correctly and within the designated time frame.

Errors and solutions in revenue recognition from contracts with customers during the audit process

Main errors:

- Incorrect classification and untimely recognition of revenue.

- Incorrect assessment of contract obligations.

Methods for identifying errors: During the revenue audit, the auditor assesses contracts with customers, calculations, and classification methods, seeking to identify deficiencies.

Ways to address errors:To minimize errors in revenue recognition, auditors are advised to adhere to standard rules, request additional documentation, and improve internal control systems. Recognizing revenue in compliance with international financial reporting standards provides a reliable source of information for analyzing the activities of business entities. Auditors play a critical role in ensuring accurate revenue reporting. By following IFRS 15 and performing detailed procedures, auditors provide assurance on the reliability of revenue figures, enhancing users' trust in the financial statements.

References:

1. Ministry of Finance of the Republic of Uzbekistan. "Guide to Financial Reporting Standards"

2. Bobirjonov, Sh. "Practical Application of International Financial Reporting Standards"

3. "IFRS 15 Revenue from Contracts with Customers" – 2023 Edition.

4. Miller, P. "Revenue Recognition: Understanding and Implementing IFRS 15".

KOMPANIYALARGA ICHKI AUDIT ZARURMI?

G.A.Rayimjonova - TDIU magistranti

Ichki audit yangi tushuncha hisoblanmasa-da, uchinchi ming yillikning boshlarida alohida e'tiborni o'ziga tortgan korporativ boshqaruvning asosiy va zarur elementlaridan hisoblanadi. Dunyoda ichki auditga qiziqish ortib borayotgani, bizningcha, bir qancha omillar bilan bog‘liq.

Birinchidan, ichki audit hozirda mavjud bo'lsa-da, shu bilan birga kam baholangan resurslardan biri bo'lib, ulardan to'g'ri foydalanish kompaniya

samaradorligini oshirishi mumkin. Kompaniya rahbariyati va egalari belgilangan maqsadlarga erishilishiga va rejalashtirilgan ko'rsatkichlar bajarilishiga ishonch hosil qilishni xohlashadi. Buning uchun kompaniya faoliyati va xodimlarning harakatlari amaldagi qonunchilikka, qabul qilingan tamoyillar va qoidalarga mos kelishi kerak. Bunga erishish uchun kompaniyada ichki nazorat va audit tizimini joriy qilishlik maqsadga muvofiqdir. Shunga ko'ra, ichki audit bo'limining ish ob'ekti tashkilot faoliyatidagi har qanday jarayon, funksional soha va tizim bo'lishi mumkin. Masalan: xom-ashyo ta'minoti, xodimlarni boshqarish, moliyaviy (buxgalteriya hisobi), boshqaruv hisobotini tayyorlash jarayoni, axborot texnologiyalari, korporativ madaniyat va boshqalar.

Umum qabul qilingan ta'rifga ko'ra, ichki audit - bu tashkilotlar faoliyatiga mustaqil va ob'ektiv baho berish hamda aniqlangan kamchilik va xatolarni bartaraf etish boyicha maslahat berish faoliyatidir. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, tashkilot ichidagi auditorlar kompaniya operatsiyalarda ishtirok etmaydigan va menejerlariga hisobot bermaydigan, bo'lib otgan jarayonlarga mustaqil, xolis va ob'ektiv nuqtai nazarni taqdim eta oluvchilardir - tashkilotning boshqa bo'limlari va funksiyalari esa har doim ham manfaatlar to'qnashuvisiz bu vazifani amalga oshira olmaydilar.

Ikkinchidan, Amerika Qo'shma Shtatlari va G'arbiy Evropani qamrab olgan bir qator shov-shuvli korporativ janjallar tashqi audit instituti jiddiy xatolarga yo'l qo'yishi mumkinligini ko'rsatdi, natijada hatto eng yirik kompaniyalar ham bankrot bo'ladi, deb hisoblashga asos bo'ldi.

Shu o'rinda aytish mumkinki, ichki auditorlar tashkilot uchun xavf tug'diradigan mumkin bo'lgan buzilishlar va nomuvofiqliklarni aniqlaydilar. Tashkilot ichidagi firibgarlik va noqonuniy faoliyatni tekshirish va uchinchi shaxslarni jalb qilish ham ichki auditorlar vazifalarining muhim qismidir.

2022 yilda "Occupational Fraud" ("Kasbiy firibgarlik") jurnalida chop etilgan, o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, kompaniyalar firibgarlik natijasida yiliga o'z daromadlarining taxminan 5 foizini yo'qotadilar. Bu taxminan 3,6 trillion dollarni tashkil etadi. Shu bilan birga, tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, firibgarlik holatlari quyidagi yo'llar orqali aniqlanadi:

- 42% holatlar aynan shu haqdagi habarlarni etkazish, shikoyat va ma’lumotlarni qabul qilish orqali aniqlangan;
- 16%i ichki auditorlar orqali aniqlangan;
- 12% kompaniya rahbariyatining nazorati tufayli;
- 4% tashqi auditorlar tufayli.

Ushbu raqamlarga e'tibor qaratsak, kompaniyalarda sodir etiladigan firibgarlikni fosh qilishda ichki audit ishi ahamiyatli ulushga ega ekanligi namoyon bo'ladi.

Uchinchidan, korporativ boshqaruvning ajralmas qismi hisoblangan ichki auditning kompaniyada mavjudligi potensial investorlar va kreditorlar uchun ijobiy signal bo'lib, kompaniyaning investitsion jozibadorligini oshiradi.

Qolaversa, qisqa yoki o'rta muddatli istiqbolda xalqaro kapital bozorlariga chiqishni rejalashtirgan kompaniyalardan ichki audit xizmatini tashkil etish talab qilinadi. (Yirik fond birjalarining qoidalari (Nyu-York, London) kompaniyaning

qimmatli qog'ozlarini birja kotirovkalari varaqalariga kiritishning majburiy sharti sifatida kompaniyada ichki audit xizmati mavjudligini nazarda tutadi.)

Yuqorida sanab o'tilgan omillardan ko'rinib turibdiki, kompaniyada ichki auditni tashkil qilish, avvalo iqtisodiy naf keltirish va xatarlarni oldini olishga xizmat qilibgina qolmay, bugungi kunda uning imidjida muhim ahamiyat kasb etib, o'zida kompaniyaning sifat ko'rsatkichlaridan birini namoyon etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. А.Сонин "Зачем компании нужен внутренний аудит?"
2. https://fastercapital.com/ru Корпоративное управление и аудит: Корпоративное управление и аудит: что нужно знать - FasterCapital
3. https://www.akchabar.kg/ru/article/korporativnoe-upravlenie-atrxixfqseftlrlh/vzglyad-vneshnego-auditora-na-korporativnoe-upravlenie-cybvnnepyychvksw
4. https://kachestvo.pro/kachestvo-upravleniya/instrumenty-menedzhmenta/ne-smk-edinym/

ISHLAB CHIQARISH FAOLIYATI BILAN SHUG‘ULLANUVCHI SUBYEKTLARDA AUDIT O‘TKAZISHNING XUSUSIYATLARI

Turayeva Farida Rustam qizi – SamISI, assistent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ishlab chiqarish faoliyati bilan shug`illanuvchi subyektlarda audit o`tkazish hamda auditning o`ziga xos xususiyatlari atroflicha yoritib berilgan. Bundan tashqari ishlab chiqarish faoliyati bilan shug`ullanuvchi subyektlarda xarajarlar tarkibi va ularni audit qilish bo`yicha ko`rsatmalar berilgan.

Kalit so`zlar. Ishlab chiqarish, tannarx, moddiy resurs, xarajatlar, daromadlar.

Ishlab chiqarish faoliyati — bu tovar va xizmatlar yaratish uchun xom-ashyolarni, ishchi kuchini va boshqa resurslarni ishlab chiqarish jarayonida qayta ishlash orqali yakuniy mahsulotga aylantirishdir. Ushbu faoliyat korxonalar, sanoat tarmoqlari va xo‘jalik yurituvchi subyektlar uchun asosiy iqtisodiy faoliyat hisoblanadi, chunki u iqtisodiy rivojlanish va aholining ehtiyojlarini qondirishda muhim o‘rin tutadi. Ishlab chiqarish faoliyati bilan shug‘ullanuvchi xo‘jalik subyektlarida auditorlik tekshiruvi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar ishlab chiqarish jarayonining murakkabligi, moddiy va moliyaviy resurslardan foydalanish xususiyatlari, mahsulot tannarxi va uni shakllantirish jarayoni, shuningdek, ichki nazorat tizimining sifatiga bog‘liqdir. Quyida ishlab chiqarish subyektlarida audit jarayonini o‘tkazishda alohida e'tibor qaratiladigan muhim jihatlar keltirilgan:

1. Mahsulot tannarxini baholash

Ishlab chiqarish subyektlarida asosiy masala – mahsulot tannarxini to‘g‘ri hisoblash va tahlil qilishdir. Bu tannarxga xomashyo, materiallar, ishchi kuchi, texnika va boshqa resurslar bilan bog‘liq xarajatlar kiritiladi.

Auditorlar tannarxni baholashda tannarx elementlarini alohida ko‘rib chiqadi va xarajatlar hisobi qanday yuritilganini tekshiradi.

2. Moddiy resurslar hisobi va nazorati

Ishlab chiqarish subyektlarida moddiy resurslar (xomashyo, yarim tayyor mahsulotlar, butlovchi qismlar) muhim rol o‘ynaydi va ular hisobi maxsus nazorat talab qiladi.

Auditorlar xomashyo va materiallarning kelib chiqishi, sarflanishi, zaxira darajasi va yo‘qotishlar ustidan monitoring olib boradilar. Shu bilan birga, resurslardan samarali foydalanilganligini baholaydilar.

3. Ishlab chiqarish jarayonining ichki nazoratini tekshirish. Subyektning ichki nazorat tizimi ishlab chiqarish jarayonida muhim ahamiyatga ega, chunki bu tizim mahsulot sifatini ta’minlash, ortiqcha xarajatlarni kamaytirish va mehnat unumdorligini oshirish imkonini beradi.

Auditorlar ichki nazorat tizimini baholashda, ishlab chiqarish jarayonida mavjud bo‘lgan nazorat punktlarini va ularning samaradorligini o‘rganadilar.

4. Texnologik jarayonlar va mehnat samadorligini baholash

Ishlab chiqarish korxonalarida texnologik jarayonlarning to‘g‘ri tashkil etilishi va mehnat unumdorligini oshirish katta ahamiyatga ega.

Auditorlar jarayonlarning me’yoriy hujjatlarga mos kelishini, ishlab chiqarish jarayonlarining optimalligi va samaradorligini baholashadi. Shu bilan birga, mehnat unumdorligi va ishchilarning mehnat xarajatlari ham tahlil qilinadi.

5. Mahsulot sifatini baholash

Ishlab chiqarilgan mahsulotning sifati va mijozlar talablariga mos kelishi subyektning muvaffaqiyatli ishlashi uchun juda muhimdir.

Auditorlar sifat nazoratini, sifatsiz mahsulotlar ulushi va ularning iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini o‘rganadi. Bu jihat ishlab chiqarish jarayonida sifatsiz mahsulotlarni kamaytirish uchun qanday choralar ko‘rilganligini ham o‘z ichiga oladi.

6. Xarajatlar va daromadlarni tahlil qilish

Ishlab chiqarish subyektlarida ishlab chiqarish va sotuv xarajatlarini tahlil qilish daromadlilik va rentabellikni baholash uchun muhim hisoblanadi.

Auditorlar ishlab chiqarish xarajatlarining turli yo‘nalishlarini tekshiradi va ularni kamaytirish bo‘yicha tavsiyalar beradi. Shuningdek, daromadlarning manbalarini, ularning barqarorligini tahlil qiladi.

7. Moliyaviy holatni baholash

Auditorlik tahlili subyektning moliyaviy barqarorligini aniqlash uchun muhimdir. Bu tahlil orqali ishlab chiqarish subyektining moliyaviy xavf-xatarlarini baholash va uning moliyaviy salohiyatini aniqlash mumkin.

Auditorlar balans hisobi, foyda va zararlar hisobi, pul oqimlarini tahlil qilish orqali moliyaviy holatni baholaydilar.

8. Ishlab chiqarish faoliyati ko‘rsatkichlarini monitoring qilish

Auditorlar mahsulot ishlab chiqarish hajmi, tannarx va daromadlilik kabi asosiy ko‘rsatkichlarni monitoring qilib boradilar. Bu ko‘rsatkichlar ishlab chiqarish jarayonining samaradorligi va rentabelligi haqida ma’lumot beradi.

Ko‘rsatkichlarni monitoring qilish orqali auditorlar resurslarning qanchalik samarali ishlatilayotganini va ishlab chiqarish jarayonini optimallashtirish imkoniyatlarini aniqlaydilar.

9. Xulosa va tavsiyalar berish

Audit yakunida auditor ishlab chiqarish subyekti faoliyatining samaradorligini oshirish, tannarxni kamaytirish, ichki nazorat tizimini kuchaytirish va boshqa yo‘nalishlarda tavsiyalar beradi.

Tavsiyalar kelgusidagi faoliyatni yanada barqaror va samarali qilishga yordam beradi. Ishlab chiqarish faoliyatining samaradorligi, sifat va xavfsizlik talablariga javob berishi, hamda xarajatlarni optimallashtirish auditorlik jarayonining asosiy maqsadlaridan biridir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alborov, R.A. Auditorlik faoliyati asoslari. — T.: O‘zbekiston Davlat Iqtisodiyot Universiteti nashriyoti, 2020.
2. Soliev, I.M. Moliyaviy va iqtisodiy audit. — T.: Universitet, 2018.
3. Boymurodov, O., Yuldashev, B. Auditning zamonaviy usullari va vositalari. — Toshkent, 2019.
4. Siddiqov, A.K. Iqtisodiy tahlil va audit. — Samarqand: Samarqand Iqtisodiyot Instituti nashriyoti, 2021.
5. Kamyab, X.A. Korxonalar auditida ma'lumotlarni umumlashtirish va tahlil qilish metodikasi. — T.: Moliya, 2019.
6. International Federation of Accountants (IFAC). International Standards on Auditing (ISA). — 2020 Edition.
7. Abduqodirov, M. Audit nazariyasi va amaliyoti. — T.: O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, 2021.
8. Turakulov, U. Ishlab chiqarishda moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va audit qilish. — Buxoro, 2020.

MAJBURIYATLAR AUDITIDA EKSPERT XIZMATIDAN FOYDALANISH MASALALARI

Ochilov Farxodjon Shavkatjon o’g’li - TDIU, dotsent

Annotatsiya. Mazkur tezisda majburiyatlar auditida ekspert xizmatidan foydalanish haqida fikrlar yoritib berilgan. Shuningdek, auditorlik tekshiruvida ekspert xizmatining tutgan o’rni va vazifalari tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar. Majburiyatlar auditi, ekspert xizmatidan foydalanish, audit risk, auditorlik dalillar.

Auditorlik tekshiruvi bu moliyaviy va boshqa faoliyatlar bo'yicha tashkilotning to'g'ri va ishonchli hisobotlar berishini ta'minlash uchun o'tkaziladigan jarayon. Bunda auditorlarning asosiy vazifasi - tashkilotning moliyaviy holatini, moliyaviy

hisobotlarini aniqlik va qonunlarga muvofiqligini tasdiqlashdir. Auditorlar o'z faoliyatlarini amalga oshirishda ba'zi hollarda maxsus ko'nikma va bilim talab qiladigan masalalarda mustaqil ekspertlarning xizmatidan foydalanishlari mumkin. Buning sababi, auditor har bir sohaga tegishli barcha bilimlarga ega bo'lishi shart emas. Ayniqsa, texnologik rivojlanish va moliyaviy instrumentlarning murakkablashuvi bilan auditorlikda ekspert xizmatlaridan foydalanish zarurati oshib bormoqda.

Auditorlik tekshiruvlarida ekspert xizmatlaridan foydalanish auditorlar uchun katta yordamdir. Ekspertlar o'z sohalarida maxsus bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan mutaxassislardir. Auditorlar texnologik tahlillar, huquqiy masalalar, yoki texnik jarayonlarni tushunishda qiyinchiliklarga duch kelganlarida, ekspertlar yordamga keladi. Misol uchun, kompaniya IT infratuzilmasini tekshirish uchun IT bo'yicha ekspert kerak bo'lishi mumkin, chunki auditorlar bunday texnologiyalarni to'liq tushunmasliklari mumkin. Ekspert xizmatlari nafaqat auditorlik tekshiruvlarining aniqligini oshiradi, balki vaqt va resurslarni tejash imkonini ham beradi.

Auditor har doim barcha sohalar bo'yicha mutaxassis bo'lishi mumkin emas. Bu, ayniqsa, maxsus bilim talab qiladigan sohalar, masalan, moliyaviy texnologiyalar (fintech), huquqiy masalalar, IT xavfsizlik kabi sohalar uchun to'g'ri keladi. Auditorlik jarayonida ekspertlardan foydalanish quyidagi afzalliklarni beradi:

“Tekshiruv aniqligini oshirish” - Mutaxassislar o'z sohalarida chuqur bilimlarga ega bo'lib, ular aniq va ishonchli ma'lumotlarni taqdim etadilar.

“Risklarni kamaytirish”- Ekspertlar yordami bilan auditorlar noto'g'ri xulosalar chiqarish ehtimolini kamaytiradi, bu esa auditorlik riskini pasaytiradi.

“Vaqt va resurslarni tejash” - Auditorlar ba'zi murakkab masalalarda ekspertlarning malakasiga tayanish orqali tekshiruvni tezroq va samaraliroq yakunlay oladilar.

Quyidagi jadvalda biz expert ishlaridan foydalanish auditini o‘tqazish davomida “Hududgazta’minot” aksiyadorlik jamiyatini iqtisodiy nochorligini muhim ko‘rsatkichlarini baholadik va ularning me’yoriy darajalarini aniqladik (1-jadval).

"Hududgazta’minot"AJ ning iqtisodiy nochorligini baholashning muhim ko’rsatkichlari va ularni me’yoriy darajalari[4]

1-jadval

Ko’rsatkichlar	**Aniqlanish tartibi**	**Me’yoriy chegara**	**Nochorlik belgisi**
1	2	3	4
Korxonaning to‘lov layoqati koyeffitsiyenti	Kt=Joriy aktivlar/Muddati kelgan to‘lov majburiyatlari 6641690180/3241460304=2.048	2-3	Kt<2
Korxonaning moliyaviy mustaqillik koyeffitsiyenti	Km=O‘z mablag‘lari manbai/Jami mulk 3895761277/ 6641690180=0.58 0.58*100=58%	Km>50%	Km<50%
O‘z va qarz mablag‘lari nisbati koyeffitsiyenti	Ka=O‘z mablag‘lari/Qarz mablag‘lari 3895761277/3241460304=1.20	Ortiqchalik	Yetishmovchilik

[4] "HUDUDGAZTA’MINOT"AJ ning iqtisodiy nochorligini tahlili muallif tomonidan ishlab chiqildi

Aktivlar, kapital va majburiyatlar rentabelligi	Kr=Sof foyda/Aktiv yoki Kapital+Majburiyat 1153248697 / 6641690180 =0.17	Kr>0	0 dan kichik
Muddati o‘tgan majburiyatlar holati	Kd/k=Muddati o‘tgan majburiyatlar /Jami majburiyatlar 0/ 6037405352=0	Kd/k<0.5	Kd/k>0.5

Yuqoridagi jadvalga ko‘ra Hududgazta’minot aksiyadorlik jamiyatini yillik moliyaviy 2023 yil hisobatiga asosan iqtisodiy nochorligini muhim ko‘rsatkichlarini baholadik.Ushbu iqtisodiy nochorlik ko‘rsatkichlar taxlili natijasida quyidagilarni aniqladik.

1) Korxonaning to‘lov layoqati koyeffitsiyenti me’yoriy darajada ekanligi buning sababi joriy aktivlar miqdori 2023 yil davomida oshganligi jami majburiyatlar esa kamaygan.

2) Korxonaning moliyaviy mustaqillik koyeffitsiyenti O‘z mablag‘lari manbai/Jami mulkga bo‘lganimizda natija 58% bu meyoriy chegara sababi o‘z mablag‘lari 2023 yilda oshgan.

3) O‘z va qarz mablag‘lari nisbati koyeffitsiyenti ko‘rsatkichida O‘z mablag‘lari/Qarz mablag‘lari bo‘lganimizda natija 1.20 bu me’yoriy chegara chunki o‘z mablag‘lari 2023 yilda oshgan.

4) Aktivlar, kapital va majburiyatlar rentabelligi ko‘rsatkichida Sof foyda /Aktiv bo‘lganimizda natija 0.17 bu me’yoriy chegara chunki 2023 yilda sof foyda o‘tgan yilga nisbatan oshgan.

5) Muddati o‘tgan majburiyatlar holati ko‘rsatkichida muddati o‘tgan majburiyatlar /Jami majburiyatlarga bo‘lganimizda natija 0 u me’yoriy chegara chunki 2023 yilda muddati o‘tgan majburiyatlar 0 ga teng.

1-jadval asosida xulosa qiladigan bo‘lsak, korxonaning iqtisodiy nochorligini aniqlovchi ko‘rstakichlari tahlil qilindi va nochorlik ahvoli meyoriy chegara ko‘rsatkichlari bilan mos kelmoqda va bu shuni ko‘rsatadiki korxona iqtisodiy nochor ahvolda emas.

Auditorlik tekshiruvlarida ekspert xizmatlaridan foydalanish zarurati tobora oshib bormoqda. Chunki auditorlar har doim barcha sohalar bo'yicha chuqur bilimlarga ega bo'lishi kutilmaydi. Ekspertlarning yordami auditorlik jarayonining aniqligini, samaradorligini va ishonchliligini oshiradi. Shu bilan birga, auditorlar ekspertlar yordamida murakkab masalalarni tez va samarali hal qiladilar. Shunday qilib, auditorlar va ekspertlar hamkorligi auditorlik hisobotlarining sifatini oshirishda katta ahamiyatga ega.

АУДИТ ТОВАРНО-МАТЕРИАЛЬНЫЙ ЦЕННОСТЕЙ

Эргашев Х.Х. СамИСИ и.ф.н.
Халимова А. А. студент

Аннотация: Статья посвящена вопросам учета и аудита товарно-материальных ценностей (ТМЦ) на предприятии. Рассмотрены основные цели и задачи аудита ТМЦ, его роль в управлении ресурсами компании, а также

методы, применяемые в процессе проверки. Обсуждаются источники информации для аудита и анализируются основные аспекты, обеспечивающие правильность ведения бухгалтерской отчетности. Особое внимание уделено значению аудита для повышения эффективности компании и соблюдения требований законодательства. Представленные рекомендации и выводы могут быть полезны для улучшения системы внутреннего контроля и управления ТМЦ на предприятии.

Ключевые слова: Товарно-материальные ценности, аудит, бухгалтерский учет, инвентаризация, контроль, управление запасами, законодательство, внутренний контроль, производственные запасы, учет продукции.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность учета и аудита товарно-материальных ценностей (ТМЦ) в современной экономике трудно переоценить. ТМЦ включают в себя продукцию на разных стадиях производственного процесса и представляют собой важный ресурс для компании. Корректный учет и аудит ТМЦ помогают снизить издержки, повысить точность отчетности и обеспечить прозрачность движения материалов, что в конечном итоге способствует улучшению эффективности предприятия. Данная статья рассматривает цели, задачи и методы аудита ТМЦ, включая его важность для обеспечения точности бухгалтерской отчетности, соблюдения законодательства и эффективного управления ресурсами.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ЧАСТЬ

Аббревиатура ТМЦ расшифровывается как товарно-материальные ценности. В первую очередь речь идет о продукции, которая в данный момент находится в процессе реализации. Кроме того, это могут быть и другие объекты, которые или сопутствуют товару, или находятся в стадии незавершенного производства. Незавершенный продукт также является частью имущества компании и должен подлежать учету и контролю. Например, автомобиль, который еще не оснащен фарами, продолжает считаться автомобилем, хотя его нельзя продать до завершения производственного процесса. На данный момент он представляет собой часть будущего товара. Таким образом, товарно-материальные ценности (ТМЦ) представляют собой в первую очередь ценности, имеющие материальный характер. Это означает, что нематериальные активы, такие как авторские права, торговые знаки, программы и патенты, в эту категорию не включаются. Так как товарно-материальные ценности (ТМЦ) представляют собой как средства производства, так и готовые продукты для продажи, им необходим строгий контроль. Это, по сути, ключевой ресурс компании, на который она опирается. В бухгалтерии этот термин имеет широкое значение. Согласно одной интерпретации, ТМЦ — это та часть имущества компании, которая напрямую участвует в её операционных процессах. Согласно другой, это имущественная доля хозяйствующего субъекта, необходимая для нормального функционирования, расширения и развития бизнеса. Существуют также и другие подходы, согласно которым ТМЦ представляют собой орудия труда, которые в своей материальной форме формируют будущий продукт и обязательно входят в производственный цикл.

Аудит товарно-материальных ценностей представляет собой процесс, целью которого является проверка их наличия или недостачи, а также правильности их использования. Основная задача этой процедуры заключается в подтверждении достоверности бухгалтерских отчетов предприятия и их соответствия действующему законодательству. При этом важно, чтобы аудит ТМЦ проводился аккредитованными специалистами, обладающими необходимым образованием, опытом и навыками.

Цель и задачи аудита разнообразны, они подразумевают следующее:

- установление правильности порядка по созданию, поступлению, передаче продукции;
- установление соответствия по оформлению хозяйственных материалов в бухгалтерских отчетах, накладных согласно действующим законам;
- определение отсутствия ошибок, искажений при отражении данных в отчетах;
- определение правильности, своевременности использования материалов и продукции на балансе компании;
- проверка проведения контроля в местах хранения продукции, на всех этапах движения товарно-материальных ценностей.

Аудит склада помогает установить фактическое наличие или отсутствие товаров (расходных материалов, инвентаря), а также проверить правильность их хранения, перемещения и использования. На основе полученной информации можно устранить ошибки в деятельности предприятия, принять обоснованные управленческие решения, сократить затраты и повысить эффективность производства.

При проведении аудита операций с товарно-материальными ценностями, эксперты используют несколько приемов:

- инвентаризация;
- проведение расчетов;
- подтверждение;
- определение соблюдения правил учета, хранения, реализации;
- проведение опроса;
- проверка документации;
- анализ информации.

Основными источниками информации для проверки являются первичные документы по учету производственных запасов и различные аналитические и синтетические регистры.

Общие данные по учету материальных ценностей и производственных запасов проверяются по статьям раздела / «Текущие активы» актива баланса (ф. 1) и по таким бухгалтерским регистрам, как главная книга, журналы-ордера № 6, 10, 10/1, вспомогательная ведомость № 10 при мемориально-ордерной форме учета или машинограммы, полученные на персональных компьютерах.

В ходе аудиторской проверки необходимо анализировать правильность ведения бухгалтерских отчетов и их соответствие законодательству, а также политику составления финансовой отчетности, функционирование системы

внутреннего контроля и методы закупки и реализации материалов. Также оценивается правильность определения приоритетных направлений деятельности компании. Для выполнения этой процедуры необходимо проверить оригиналы документов, такие как учредительная документация, финансовые и бухгалтерские отчеты, лицензии, а также отчеты о наличии и расходе продукции и контракты с поставщиками. Процесс проверки обычно занимает от трех до пяти дней, по истечении которых заказчик получает независимую экспертную оценку с результатами, выводами и рекомендациями специалиста по улучшению работы компании и решения возможных проблем, в соответствии с требованиями законодательства об аудиторской деятельности в Республике Узбекистан.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Аудит товарно-материальных ценностей — это значимый процесс, обеспечивающий прозрачность и корректность бухгалтерской отчетности. Регулярные проверки помогают выявить несоответствия и недочеты в учете ТМЦ, а также оптимизировать процесс управления запасами и ресурсами. Применение различных методов, таких как инвентаризация, анализ документации и расчет, позволяет аудиторам достоверно оценить состояние и использование ресурсов компании. Проведение аудита ТМЦ позволяет предприятию не только выявить возможные проблемы, но и получить рекомендации по улучшению работы, что способствует повышению эффективности и устойчивости бизнеса в долгосрочной перспективе.

Мои предложения по улучшению аудита ТМЦ:

Для повышения эффективности аудита товарно-материальных ценностей (ТМЦ) можно предложить следующие изменения и улучшения:

1. Автоматизация учета и проверки ТМЦ:

• Использование современных технологий, таких как системы управления складом (WMS) и системы учета на базе штрих-кодов или RFID-меток, помогает ускорить инвентаризацию и повысить точность данных о ТМЦ. Внедрение автоматизированного учета и сверки позволяет аудиторам быстрее получать и анализировать информацию, минимизируя риск человеческих ошибок.

2. Анализ данных с помощью IT-инструментов:

• Применение аналитики больших данных и специализированных программ позволяет аудиторам обрабатывать большие объемы информации о движении ТМЦ, выявлять аномалии в учете и подозрительные операции. Это особенно важно для компаний с крупными складами и большим объемом запасов, так как такие инструменты помогают находить ошибки или возможные случаи мошенничества.

3. Совершенствование методик инвентаризации:

• Предложить улучшение методик инвентаризации, например, внедрение выборочной инвентаризации или анализа на основе риска. Это позволит аудиторам сосредоточиться на проверке тех категорий ТМЦ, которые имеют более высокий уровень риска, таких как дорогостоящие или подверженные порче запасы.

4. Повышение прозрачности и стандартизации документооборота:

• Установление строгих стандартов и рекомендаций для документооборота в части учета ТМЦ, включая требования к оформлению приходных и расходных документов, актов списания и других подтверждающих документов. Единые стандарты способствуют упрощению и ускорению процесса аудита и снижают вероятность ошибок.

5. Повышение квалификации аудиторов в области ТМЦ:

• Обучение аудиторов специфике учета различных видов ТМЦ, их хранения и обращения, а также новым технологиям и методам управления запасами. Это позволит более точно выявлять слабые места в учете и улучшить понимание особенностей работы с ТМЦ.

6. Проверка правильности оценки и обесценения ТМЦ:

• Усиление контроля над оценкой ТМЦ, включая анализ политики компании в отношении обесценения запасов. Аудиторам рекомендуется глубже изучать методы оценки (например, FIFO, LIFO, средняя стоимость), чтобы удостовериться, что применяемые методы соответствуют реальной ситуации и правилам учета.

7. Анализ эффективности использования ТМЦ:

• Включение в аудит проверки эффективности использования ТМЦ и выявление случаев избыточного накопления, медленного оборота или неиспользуемых запасов. Аудиторы могут предлагать улучшения в управлении запасами, которые помогут оптимизировать их использование и снизить расходы компании.

8. Использование перекрестных проверок с другими подразделениями:

• При проведении аудита ТМЦ целесообразно применять метод перекрестной проверки данных с финансовым и производственным отделами для выявления несоответствий между данными о фактическом наличии запасов и их учетом.

9. Усиление контроля над местами хранения ТМЦ:

• Аудиторам рекомендуется особое внимание уделять условиям и местам хранения ТМЦ. Это позволяет выявлять риски порчи или утраты материальных ценностей, особенно если речь идет о товарах, требующих особых условий хранения.

10. Оценка эффективности системы внутреннего контроля:

• Аудиторам следует уделять внимание оценке системы внутреннего контроля в части учета и хранения ТМЦ. Выявление слабых мест позволяет компании улучшить контроль над ТМЦ, что снижает риск потерь и искажения данных.

Эти предложения помогут повысить точность и достоверность аудита ТМЦ, а также позволят компании лучше управлять своими запасами и минимизировать риски, связанные с их учетом и хранением.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. https://www.cleverence.ru/articles/bukhgalteriya/tmts-chto-eto-takoe-rasshifrovka-abbreviatury-primery-tovarno-materialnykh-tsennostey/

2. https://hi-audit.ru/publikaцiи/3-stati/65-audit-tovarno-materialnyh-tsennostei-i-ego-neobhodimost
3. «Аудит и Эшуренс» учебная методичка, под ред. Уразов К.Б., Эргашев Х.Х. и другие, город Самарканд 2024 год.
4. Закон Республики Узбекистан «Об аудиторской деятельности», новая редакция от 25.02.2021 год.
5. «Бухгалтерия хисоби» учебное пособие, под ред. Уразов К.Б., Пулатов Х.Х., 2020 год

АУДИТОРСКОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Эргашев Х.Х. - СамИЭС, доцент
Кеворкова Э.А. - СамИЭС, студент

Аннотация: Аудиторское заключение содержит объективное мнение о том, соответствует ли отчетность компании действующим стандартам и требованиям, и достоверно ли отражает финансовое положение и результаты деятельности. Документ играет ключевую роль для инвесторов, кредиторов, регуляторов и других пользователей отчетности, так как позволяет принимать более обоснованные решения, основываясь на данных, проверенных независимой стороной. Аудиторское заключения позволяет получить общее представление о его целях, значении и структуре.

Аудиторское заключение – это официальный документ, составляемый независимым аудитором на основе проверки финансовой отчетности компании. Оно является важным элементом в системе финансовой отчетности и используется различными заинтересованными сторонами для оценки надежности финансовой информации, предоставляемой организацией.

Ключевые слова: аудит, аудиторское заключение, достоверность, бухгалтерская (финансовая отчетность), информация, отчетность.

Введение

Аудиторское заключение – это заключительный этап процесса аудита, который играет ключевую роль в предоставлении заинтересованным сторонам уверенности в достоверности и объективности финансовой отчетности компании. Этот документ выступает как независимая оценка, подтверждающая (или опровергающая) соответствие отчетности компании установленным бухгалтерским стандартам и требованиям. Основная цель аудиторского заключения – обеспечить уверенность в том, что финансовая отчетность, представляемая руководством компании, правдиво и справедливо отражает ее финансовое положение. Это особенно важно для инвесторов, кредиторов, регулирующих органов и других пользователей финансовой информации, которые полагаются на эти данные при принятии решений.

Аудиторское заключение выдается только после осуществления внешнего аудита, проведенного независимой сторонней аудиторской организацией, или индивидуальным аудитором.

Теоретическая часть

Аудит — это систематический процесс независимого анализ финансовой отчетности компании с целью определить её достоверность и соответствие установленным стандартам. Предпринимателям и финансистам проведение аудита позволяет обеспечить прозрачность и правильность бухгалтерских расчётов.

Виды аудита (с примерами):

1. **Обязательный аудит** проводят для организаций, которые обязаны публиковать свою отчётность по закону. Например, для банков и публичных акционерных обществ.
2. **Инициативный аудит** осуществляют по желанию руководства компании. Например, такой аудит часто проводят стартапы перед привлечением инвестиций.
3. **Целевой аудит** проводят в отношении определённой части бизнеса или операции. Например, аудит закупок при подозрении в нарушениях.

Аудиторское заключение – это официальный документ, составляемый независимым аудитором на основе проверки финансовой отчетности компании. Оно является важным элементом в системе финансовой отчетности и используется различными заинтересованными сторонами для оценки надежности финансовой информации, предоставляемой организацией.

Достоверность – степень точности данных финансовой отчетности, которая позволяет пользователям этой отчетности делать правильные выводы о результатах хозяйственной деятельности, финансовом и имущественном положении аудируемых и принимать базирующиеся на этих выводах обоснованные решения. Составляется аудиторское заключение в соответствии со стандартами аудиторской деятельности.

Заключение:

Аудиторское заключение играет ключевую роль в финансовой отчетности и бизнес-среде. Этот документ предоставляет независимую оценку достоверности и соответствия финансовой отчетности компании принятым стандартам и требованиям. Аудиторское заключение не только подтверждает правильность финансовых данных, но и повышает доверие к компании со стороны заинтересованных сторон – инвесторов, кредиторов, партнеров и регулирующих органов.

Итоговая оценка аудитора – положительная, с оговорками, отрицательная или отказ от выражения мнения – позволяет пользователям финансовой информации понять реальное положение дел в компании.

Таким образом, аудиторское заключение является важным инструментом для обеспечения прозрачности и надежности финансовой отчетности. Оно помогает принимать обоснованные решения и способствует укреплению доверия к компаниям, что, в свою очередь, положительно влияет на их деловую репутацию и устойчивость на рынке.

Мы считаем для повышения качества аудита и улучшения практики составления аудиторских заключений можно предложить следующие:

1. Внедрение автоматизации и современных технологий:

• Использование аналитики больших данных и искусственного интеллекта для анализа финансовых данных позволяет выявлять аномалии и потенциальные риски быстрее и точнее, чем при традиционном подходе. Автоматизация рутинных операций сократит время на проведение аудита и повысит его точность.

2. Улучшение прозрачности процесса аудита:

• Рекомендовать аудиторам более детально раскрывать методы, использованные при проверке, чтобы заинтересованные стороны лучше понимали процесс формирования заключения. Это может включать описание ключевых процедур, риск-ориентированных методик и обоснование профессиональных суждений, особенно в сложных и неоднозначных ситуациях.

3. Повышение квалификации аудиторов:

• Организация регулярных тренингов и программ повышения квалификации по новым стандартам отчетности, IT-инструментам и методикам аудита. Это поможет аудиторам более точно выявлять риски и находить эффективные подходы к проверке, что повысит качество их заключений.

4. Внедрение дополнительных элементов в аудиторское заключение:

• Включение дополнительных разделов, таких как “Ключевые вопросы аудита”, где будут описаны наиболее важные моменты проверки, или “Обращение к рискам”, где указаны существенные риски, способные повлиять на финансовое положение компании. Это позволит пользователям отчетности получить более полное представление о результатах аудита и специфике компании.

5. Использование независимого контроля качества:

• Введение более широкого использования внешнего контроля качества, включая привлечение третьих сторон к оценке работы аудиторов. Это может повысить доверие к результатам аудита и способствовать устранению потенциальных ошибок и предвзятости.

По нашему мнению эти предложения помогут улучшить качество и достоверность аудита, что, в свою очередь, повысит доверие к аудиторским заключениям и их ценность для инвесторов, кредиторов и других пользователей финансовой отчетности.

Список Литературы:

1. Учебное пособие «Практический аудит» под ред. Н.Д. Бровкиной, М.В. Мельник.
2. «Аудит ва эшуренс» учебная пособия, под ред. Уразов К.Б., Эргашев Х.Х. и другие, Самарканд 2024 год.
3. Закон Республики Узбекистан «Об аудиторской деятельности», новая редакция от 25.02.2021 год.
4. «Основы аудита. Учебник» Татьяна Михайловна Рогуленко.

АУДИТ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ: КЛЮЧЕВЫЕ АСПЕКТЫ И ОСОБЕННОСТИ

Эргашев Х.Х.
Доцент кафедры «Бухгалтерского учета в других отраслях и аудита»,
Самаркандский институт экономики и сервиса, Самарканд.
Зохидова З.Ф.
Студентка, Самаркандский институт экономики и сервиса, Самарканд.

Аннотация: Статья посвящена изучению теоретических аспектов аудита основных средств. В ней определяются цель и объект аудиторской проверки основных средств, анализируются источники информации, используемые для получения аудиторских доказательств. Также рассматриваются ключевые элементы эффективной системы внутреннего контроля в области основных средств и приводится список типичных нарушений, встречающихся в данном направлении.

Ключевые слова: основные средства, аудит, система внутреннего контроля, аудиторские доказательства, нарушения.

Аудит основных средств — это один из важнейших этапов финансового контроля, который позволяет проверить правильность учета, использования и сохранности основных средств организации. Основные средства представляют собой значительную часть активов большинства компаний, их учет и аудит обеспечивает достоверность финансовой отчетности, а также помогает выявить возможные риски и ошибки в управлении имуществом.

Основные цели аудита основных средств являются:

1. Проверка учета и классификации основных средств. Аудитор должен убедиться, что все основные средства правильно классифицированы в бухгалтерском учете в соответствии с действующими законодательствами Республики Узбекистан и стандартами (например, МСФО).
2. Оценка достоверности данных. Важно подтвердить, что информация об основных средствах, представленных в бухгалтерской и финансовой отчетности, достоверна.
3. Проверка операций с основными средствами. Это включает в себя анализ операций по приобретению, выбытие, амортизации и модернизации основных средств.
4. Оценка эффективности использования. Аудитор оценивает, насколько эффективно используются основные средства, выявляет наличие неиспользуемых объектов или объектов, требующих ремонта.
5. Контроль за соблюдением нормативных требований. Проверяется соответствие учета основных средств нормативным актам и внутренним регламентам организации.

Основные риски при учете основных средств:

1. Недооценка или переоценка стоимости. Неправильная оценка первоначальной стоимости может повлиять на достоверность финансовой отчетности.

2. Ошибки в начислении амортизации. Неверно выбранный метод или срок полезного использования могут привести к искажениям.

3. Неполнота учета. Основные средства могут не быть учтены в бухгалтерских документах, что ведет к занижению активов.

4. Нарушение правил списания. Ошибки в списании основных средств могут привести к искажению данных о прибыли или убытках.

5. Неправильное отражение ремонта и модернизации. Расходы на капитальный и текущий ремонт иногда неправильно классифицируются, что влияет на финансовые показатели.

Рекомендации по совершенствованию учета и аудита основных средств:

1. Внедрение автоматизированных систем учета. Использование специализированного программного обеспечения помогает минимизировать ошибки и упростить учет.

2. Регулярная (ежегодная) инвентаризация. Периодическая проверка наличия и состояния основных средств позволяет своевременно выявлять отклонения.

3. Соблюдение нормативных требований. Постоянное отслеживание изменений в законодательстве и стандартов бухгалтерского учета позволяет избежать нарушений.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Аудит основных средств играет важную роль в обеспечении прозрачности и достоверности финансовой отчетности компании. Грамотно проведенный аудит помогает выявить и устранить ошибки, минимизировать риски и повысить эффективность использования активов. Регулярное проведение аудиторских проверок в сочетании с улучшением внутреннего контроля способствует укреплению финансовой стабильности и повышению доверия со стороны внешних пользователей отчетности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. https://cyberleninka.ru/article/n/audit-osnovnyh-sredstv-1
2. http://www.vectoreconomy.ru/images/publications/2019/5/accounting/Bartseva2.pdf .
3. «Аудит и эшуренс» учебная методика, под ред. Уразов К. Б., Эргашев Х.Х. и другие, город Самарканд 2024 год
4. Закон Республики Узбекистан «Об аудиторской деятельности», новая редакция от 25.02.2021 год

AUDITORLIK DALILLARINI TO'PLASH VA UMUMLASHTIRISH MASALALARI

Ochilov Farxodjon Shavkatjon o'g'li - TDIU, dotsent

Annotatsiya. Mazkur tezisda auditorlik dalillari masalalarini mos va aniq holatda to'plash va auditorlik dalillarini aniqlashda qo'llaniladigan tamoyillar bo'yicha ko'rsatmalar, dalillarga asoslangan holda tahlilni amalga oshirish kabi usullar keltirilgan.

Kalit so‘zlar. Auditorlik dalillar, auditorlik hisoboti, auditorlik ma’lumotnomasi, auditorlik xulosasi, audit ish hujjatlari, auditorlik tekshiruvi, dalillarning etarliligi, dalillarning mosligi.

Moliyaviy hisobotlar tekshirilish jarayonida mavjud bo’lgan auditorlik dalillari turli ko’rinishda bo’lishi mumkin. Tashkilotlarda auditorlar tekshiruv o’tkazish jarayonida aktivlar majburiyatlar yoki kerakli boshqa dalillarni eg’ish, operatsiyalarni haiqatdan ham sodir bo’lganligini uchinchi tarafning tasdiqlashi natijasida olingan ma’lumotlar va boshqalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Tekshiruv natijalari bo’yicha dalillarni to’plash, tuzish, saqlash, rasmiylashtirish va taqdim etish uslubiyati 500-son “Auditorlik dalillar” nomli auditning xalqaro standartda belgilab qo’yilgan. Bu standartga muvofiq “Auditorlik dalillar- auditorlik fikri uchun asos bo’lgan xulosalarga erishishda auditor tomonidan foydalanilgan ma’lumot”.

Dalillarini to‘plash davomida auditorlar tekshiruvi uchun reprezentativ tanlashdan foydalanishga qaror qilinadi. Auditorlik dalillari auditorlik amaliyoti asosida auditorlar tomonidan belgilanadigan audit maqsadlariga erishish uchun etarli bo‘lishi lozim. Dalillarni to‘plash jarayonida so‘rovnoma testlaridan foydalanish mumkin, ular davomida o‘rganilayotgan tashkilotning ichki nazorati va buxgalteriya hisobining kuchli va kuchsiz tomonlari aniqlanadi. Auditor tekshiruvidan o’tayotgan tashkilot operatsiyalarini tahlil qilish jarayonida aynan moliyaviy hisobot shakillariga tayangan holda ish olib boradi. Moliyaviy hisobotlar auditini o‘tkazishda auditor moliyaviy hisobotga, audit yoki auditorlik xulosasiga jiddiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan hodisalar, operatsiyalar va amaliyotlarni tushunish uchun mijozning ishi haqida etarlicha bilimga ega bo‘lishi kerak. Shundan kelib chiqqan holda , tegishli AJ korxonalarda moliyaviy hisobotlar hamda bir qancha operatsiyalar o’rganib chiqildi.

Quyidagi “O'zagroservis” aksiyadorlik jamiyati moliyaviy hisobotiga asoslangan holda qoplash koeffitsiyenti tahlili yoritib berilgan.

O'zagroservis aksiyadorlik jamiyatining qoplash koeffitsiyentining tahlili[5]

Ko‘rsatkichlar	**Davr boshi**	**Davr oxiri**	**Farqi**
Joriy aktivlar	**89,529,913**	**88,023,227**	-1,506,686
Kelgusi davr xarajatlari	2621863	4009896	+1,388,033
Kechiktirilgan xarajatlar	-	-	
Muddati o‘tgan debitorlik majburiyatlari	-	-	
Joriy majburiyatlar	57495727	59098574	+1,602,847
Qoplash koeffitsiyenti	1.512	1.42	+0.092

QK = JA – KDX – KX – MUDQ / JM

Qoplash koeffitsiyenti davr boshiga 1.512 ni davr oxiriga kelib 1.42 ni tashkil qilgan. Mutlaq o‘zgarishi +0.092 ga teng bo‘lgan.Shundan ko’rinib turibdiki qoplash koeffitsienti yil boshidan yil oxirigacha 89.3% ga oshgan

Auditorlik tekshiruvidan oldin va uning davomida barcha bajarilgan tartib-taomillar va olingan ma’lumotlar (auditorlik dalillari), qayd etilgan xulosalar

[5] Muallif ishlanmasi

auditorning ish hujjatlarida aks ettiriladi.

Mamlakatimizda auditorlik tashkilotlari o’z faoliyatini samarali hamda shaffof holatda davom ettirishlari uchun bir qancha omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Hozorgi kunda tashkilotlar tomonidan olib borilayotgan tekshiruvlarda kerakli hujjatlarni taqdim etmaslik, moliyaviy hisobotlarga o’zgartirish kiritish yoki hisob kitobda xatoga yo’l qo’yishlik kabi bir qancha qonunga zid bo’lgan holatlar qayd etilmoqda. Tabiiyki, bu kabi kamchiliklar auditor ish faoliyatiga salbiy ta’sirini ko’rsatadi. Ayniqsa bu borada eg’ilgan dalillar yaroqsiz hisoblanib, xulosalar sifatiga ta’sir etadi. Fikrimizcha, mazkur taqdimnoma xatning ahamiyati shundaki, birinchidan, auditorlik tekshiruvidan keyingi tekshiruvlarda moliyaviy hisobot ko‘rsatkichlarining ishonchliligiga ta’sir etuvchi ayrim hujjatlar o‘rganilmaganligi uchun moliyaviy hisobotdagi jiddiy buzilishlarga mijoz rahbariyati javobgarligi ta’minlanadi.

ADABIYOTLAR RO’YXATI.

1. Ўзбекистон Республикасининг Аудиторлик фаолияти тўғрисидаги қонуни
2. Аудитнинг халқаро стандартлари. Т.: ЎзБАМА, 2013
3. Робертсон Дж. Аудит / Дж. Робертсон. – М.: KPMG, Аудиторская фирма “Контакт”, 1993. – 496 с.
4. N.Qo‘ziyev. Auditorlik tekshiruvlari natijalari bo‘yicha auditorlik hisobotlari va xulosalarini tuzish masalalari. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 4, iyul-avgust, 2015-yil.
5. Openinfo.uz – корпоратив ахборот ягона портали

АУДИТ НЕМАТЕРИАЛЬНЫХ АКТИВОВ: ВАЖНОСТЬ, ОСОБЕННОСТЬ И ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ

Эргашев Х.Х.
Доцент кафедры «Бухгалтерского учета в других отраслях и аудита», Самаркандский институт экономики и сервиса, Самарканд.
Зохидова З.Ф.
Студентка, Самаркандский институт экономики и сервиса, Самарканд.

Аннотация: В современном мире нематериальные активы (НМА) играют все более значимую роль в формировании финансовой репутации компаний и достижении успешных результатов их деятельности. Однако, учитывая, что НМА по своей природе являются «неосязаемыми», возникает вопрос: каким образом можно эффективно организовать их аудит? В статье определяются основные задачи аудита НМА, уточняются структура плана и программы проверки, а также подробно рассматриваются отдельные аудиторские процедуры.

Ключевые слова: нематериальные активы, аудит нематериальных активов, план аудита, программа аудита, аудиторские процедуры

ВВЕДЕНИЕ

Нематериальные активы (НМА) играют ключевую роль в современной экономике. В условиях цифровой трансформации и глобализации компании всё чаще сталкиваются с необходимостью управлять интеллектуальной собственностью, программное обеспечение, брендами, патентами и другими нематериальными активами. Аудит этих активов становится важным инструментом для обеспечения их корректной оценки, учёта и использования

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ЧАСТЬ

Понятие и виды нематериальных активов:

Нематериальные активы представляют собой ресурсы, не имеющие физической формы, но обладающие стоимостью и способностью приносить экономические выгоды. Основные виды НМА включают:

1. Права интеллектуальной собственности: патенты, авторские права, товарные знаки.
2. Деловая репутация (гудвилл): положительный имидж компании, привлекающий клиентов.
3. Лицензии и разрешения: права на использование определённых технологий или программного обеспечения.
4. Программное обеспечение: как собственное, так и приобретённое.
5. Секреты производства (ноу-хау): уникальные технологии, методики, рецептуры.

Цели и задачи аудита НМА

Аудит нематериальных активов направлен на:

1. Подтверждение достоверности учёта НМА: проверка правильности отражения активов в бухгалтерской и финансовой отчётности.
2. Оценку текущей стоимости НМА: определение реальной рыночной стоимости активов.
3. Анализ рисков: выявление возможных рисков, связанных с неправомерным использованием или потерей НМА.
4. Проверку на соответствие нормативным требованиям: соблюдение законодательства и внутренних стандартов компании.
5. Оптимизацию управления активами: рекомендации по эффективному использованию и защите НМА.

Особенности аудита НМА

Аудит нематериальных активов имеет свои специфические черты:

1. Сложность оценки: НМА часто не имеют очевидной рыночной стоимости, что требует привлечения специализированных экспертов.
2. Юридические аспекты: необходимо проверить юридическую чистоту активов, включая права на их использование и защиту.
3. Влияние на финансовые показатели: изменения в оценке НМА могут существенно повлиять на финансовую отчётность компании.
4. Индивидуальный подход: каждый нематериальный актив уникален, что требует разработки специфических методов его аудита.

Аудит нематериальных активов сопряжён с рядом сложностей:

1. Трудности идентификации активов: не всегда ясно, какие из ресурсов компании можно отнести к НМА.

2. Субъективность оценки: рыночная стоимость НМА может варьироваться в зависимости от метода оценки.

3. Юридические споры: потенциальные конфликты, связанные с правами на использование активов.

4. Быстрая утрата актуальности: некоторые активы (например, программное обеспечение) могут быстро терять ценность.

Роль аудита НМА в управлении компанией

Эффективное управление нематериальными активами напрямую влияет на конкурентоспособность компании. Аудит НМА позволяет:

- Повысить прозрачность и достоверность финансовой отчётности.
- Снизить риски потери или неправомерного использования активов.
- Оптимизировать налоговые обязательства.
- Улучшить инвестиционную привлекательность компании.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Аудит нематериальных активов является важным инструментом в управлении современными организациями. Учитывая растущую роль НМА в создании стоимости бизнеса, их правильный учёт и оценка становятся приоритетными задачами. Компании, которые своевременно проводят аудит НМА, получают конкурентные преимущества, повышают доверие инвесторов и обеспечивают устойчивость своего развития.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

5. https://cyberleninka.ru/article/n/audit-osnovnyh-sredstv-1
6. http://www.vectoreconomy.ru/images/publications/2019/5/accounting/Bartseva2.pdf
7. «Аудит и эшуренс» учебная методика, под ред. Уразов К. Б., Эргашев Х.Х. и другие, город Самарканд 2024 год
8. Закон Республики Узбекистан «Об аудиторской деятельности», новая редакция от 25.02.2021 год

AUDITORLIK FAOLIYATI SOHASIDAGI MAJBURIY TALABLARNING ASOSLARI.

Barakayev Otabek Otaqulovich, PhD, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi,

Annotatsiya: Mazkur tezisda auditorlik faoliyatini zamonaviy tendensiyalarga muvofiqligini ta’minlash, auditning xalqaro standartlari huquqiy maqomini qonun darajasida belgilash va uni joriy etish orqali auditni xalqaro miqyosda unifikatsiyalashni ta’minlash, auditorlik faoliyatining tashkiliy-xuquqiy ta’minotini

takomillashtirilishi natijasida faoliyat sohasida belgilab berilgan majburiy talablar va ularning qonuniy asoslari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: auditorlik faoliyati, audit instituti, auditorlik tashkiloti, majburiyatlar, qonunchilik, talablar, javobgarlik.

Auditorlik xizmatlari bozorini yanada rivojlantirish maqsadida auditorlik faoliyati sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qonunchilik tizimi takomillashtirilib borilmoqda. Mazkur qonunchilik tizimi orqali auditorlik faoliyati tartibga solinib kelinmoqda hamda soha uchun talablar xalqaro talablar asosida shakllantirilib kelinmoqda.

Bunda auditorlik faoliyatini va uni sifatini ta’minlash sohasidagi muammolarni hal qilishning yangi usullarini takomillashtirish va izlash auditorlik faoliyatini institutsional yondashuv nuqtayi nazaridan tushunishga yordam beradi.

Xalqaro amaliyotdan kelbi chiqib, yaxlit nuqtayi nazar va kompleks yondashuvni shakllantirish maqsadida auditning institutsional konsepsiyasi quyidagi elementlarning kombinatsiyasi sifatida ifodalanishi mumkin:

I. Audit instituti. Bu auditning asosiy mazmunini belgilaydigan fundamental tushunchalar, normalar, qoidalar va standartlar majmuidir;

II. Auditning **institutsional tuzilmalari.** Ular auditorlik faoliyati jarayonida munosabatlarni tartibga soladi va nazorat qiladi;

III. Auditning **institutsional muhiti** - bu turli subyektlarning tashkiliy-iqtisodiy munosabatlari va ularning auditorlik faoliyati bilan bog‘liq o‘zaro ta’siri. Institutsional muhit makro va mikro darajada mavjud;

IV. Auditning **institutsional mexanizmlari.** Bu audit normalari, qoidalari va standartlarini amaliyotda qo‘llash tartibi va usullari. Masalan, audit sifatini ta’minlashning institutsional mexanizmi, auditorlik faoliyatini tartibga solishning institutsional mexanizmi va boshqalar.

Avvalo sohani tartibga solishda yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasining “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni qabul qilindi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-sentyabrdagi PQ-3946-son “O‘zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” va 2021-yil 4-avgustdagi PQ-5210-son “Auditorlarni sertifikatlashtirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 11 aperldagi 171-son “O‘zbekiston Respublikasi hududida qo‘llash uchun auditning xalqaro standartlarini tan olish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” va 2022-yil 28-sentyabrdagi 538-son “Auditorlik tashkilotining ishi sifatini tashqi nazoratdan o‘tkazish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” hamda 2023-yil 15-avgustdagi 387-son “Auditorlik tashkilotini Auditorlik tashkilotlarining reestriga kiritish bo‘yicha davlat xizmatlarini ko‘rsatishning ma’muriy reglamentini tasdiqlash to‘g‘risida” qarorlar sohani tartibga soluvchi asosiy qonunchilik hujjatlari bo‘lib kelmoqda.

Shuningdek, auditorlik faoliyati to‘g‘risidagi ma’lumot shakli va uni to‘ldirish qoidalari (2013-yil 9-oktyabr, ruyxat raqami 2515), auditorlik tashkilotlari uchun jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg‘in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo‘yicha ichki nazorat qoidalari (2018-yil 15-dekabr, ro‘yxat raqami 3101),

auditorning malaka sertifikatini malaka imtihonini topshirmasdan berish va muddatini uzaytirish uchun asos bo‘ladigan buxgalterlarning xalqaro sertifikatlari ro‘yxati (2021-yil 29-sentyabr, ro‘yxat raqami 3321) kabi idoraviy normativ-huquqiy hujjatlar ham bugungi kunda faoliyatni tartibga solishda asos bo‘lmoqda.

Bulardan tashqari auditorlik tashkilotlari auditorlik faoliyatning standartlari ya’ni Xalqaro buxgalterlar federatsiyasining (IFAC) 50 ta Auditning xalqaro standartlari (AXS, ISA), Xalqaro odob-axloq standartlari bo‘yicha kengash tomonidan e’lon qilingan Professional buxgalterning odob-axloq kodeksi va boshqa hujjatlari amal qilib kelmoqda.

Bugungi kunda asosiy qonunchilik hujjatlari tahlil qilinganda 40 dan ortiq majburiy talablar amalda bo‘lib, bular barchasi xalqaro qonunchilik tizimida mavjud bo‘lgan hamda respublikada amalda bo‘lgan qonunchilik normalaridan kelib chiqib shakllantirilgan.

Jumladan, “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunning (Qonun) 27-moddasida aynan auditorlik tashkilotiga qo‘yilgan talablar mavjud. Bunda auditorlik tashkiloti o‘zi haqidagi ma’lumotlar Auditorlik tashkilotlarining reestriga kiritilgan sanadan e’tiboran auditorlik faoliyatini amalga oshirishga haqlidir.

Auditorlik tashkiloti vazirliklar, idoralar hamda boshqa davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari tomonidan tashkil etilishi mumkin emas.

Auditorlik tashkiloti ochish uchun esa, auditorlik tashkiloti, basharti quyidagi majburiy shartlarga rioya etsa, qonunchilikda nazarda tutilgan istalgan tashkiliy-huquqiy shaklda, bundan aksiyadorlik jamiyati mustasno, tashkil etilishi va o‘z faoliyatini amalga oshirishi mumkin:

auditorlik tashkiloti o‘zi uchun asosiy ish joyi bo‘lgan auditorlarning eng kam soni shtatdagi kamida to‘rt nafar auditordan iborat bo‘ladi;

auditorlik tashkilotining ustav fondi (ustav kapitali) auditorlik tashkiloti o‘z faoliyatini amalga oshirishda bevosita foydalanadigan mol-mulkdan, shu jumladan pul mablag‘laridan shakllantiriladi;

ustav fondidagi (ustav kapitalidagi) auditorlarga (auditorga) tegishli bo‘lgan ulush kamida ellik bir foizni tashkil etishi kerak (bundan auditorlik tashkiloti – chet el auditorlik tashkilotining filiali yoki shu’ba xo‘jalik jamiyati tashkil etilgan hollar mustasno);

auditorlik tashkilotiga faqat o‘zi uchun mazkur auditorlik tashkiloti asosiy ish joyi bo‘lgan auditor rahbar bo‘lishi kerak.

Bundan tashqari auditorlik tashkiloti boshqa auditorlik tashkilotining muassisi (ishtirokchisi) bo‘lishi mumkin emas. Auditorlik tashkilotining firma nomida “auditorlik tashkiloti” degan so‘z birikmasi bo‘lishi va bu nom boshqa auditorlik tashkilotlarining firma nomlari bilan adashtirib yuborish darajasida bir xil yoki ularga o‘xshash bo‘lgan belgilarni o‘z ichiga olmasligi kerak.

Shuningdek, Qonunning tegishli moddasiga asosan auditorlik tashkilotining 19 ta majburiyatlari belgilangan. Bunda auditorlik tashkiloti “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonun, auditorlik faoliyatining standartlari va Professional buxgalterning odob-axloqi kodeksi talablariga rioya etishi, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg‘in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish to‘g‘risidagi qonunchilik

talablariga rioya etishi, auditorlik xizmatlarini ko‘rsatish chog‘ida mustaqillikni ta’minlashi, har yili 20-yanvarga qadar auditorlik faoliyati to‘g‘risidagi ma’lumotlarni vakolatli davlat organiga yozma yoki elektron shaklda taqdim etishi shartligi belgilab qo‘yilgan.

Shu bilan birgalikda auditorlik tashkilotining yagona javobgarligi belgilangan. Bunga asosan auditorlik tashkiloti auditorlik tekshiruvi buyurtmachilari, xo‘jalik yurituvchi subyekt va moliyaviy hisobotdan boshqa foydalanuvchilar oldida ularga moliyaviy hisobotlar hamda xo‘jalik yurituvchi subyektning boshqa moliyaviy axboroti to‘g‘risidagi noto‘g‘ri yakunni o‘z ichiga olgan auditorlik xulosasini tuzish oqibatida etkazilgan zarar uchun javobgar bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda O‘zbekistonda auditorlik faoliyati xalqaro qonunchilik talablari asosida qonunchilik tizimi hamda audit instituti shakllanib kelmoqda. Bunda 40 dan ziyod faoliyat uchun majburiy talablar mavjud. Ushbu talablar barchasi, amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar hamda xalqaro amaliyotga asoslangan bo‘lib, auditorlik faoliyatini tartibga solishda, auditorlik tashkilotlarini ishi sifatini oshishiga xizmat qilib kelmoqda.

Auditorlik faoliyati sohasini yanada takomillashtirish, shuningdek sohadagi majburiy talablarni yanada maqbullashtirish maqsadida Mustaqil audit regulyatorlarining xalqaro forumi (IFIAR) bilan o‘zaro amaliy munosabatlarni yo‘lga qo‘yish hamda auditorlik tashkilotlarining ishi sifatini nazorat qilishi tizimini takomillashtirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

KORXONALARDA BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDITNI TASHKIL ETISHDA RAQAMLI TEXOLOGIYALARNI JORIY ETISHNING NAZARIY ASOSLARI

Ergashev Firuz Baxodirovich - TDIU, assitent

Annotasiya: Mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta’minlash uchun raqamli iqtisodiyot va barqaror rivojlanish tamoyillariga mos keladigan buxgalteriya hisobi va auditning yangi, takomillashgan bosqichga o‘tishi bugungi kundagi eng muhim vazifalardan biri bo’lib hisoblanadi. O‘z navbatida, jahon iqtisodiyotidagi bugungi zamonaviy taraqqiyot ushbu dolzarb vazifa iqtisodiy modelga o‘tish bilan bevosita bog‘liqlikda hal etilishini isbotlamoqda.

Kalit so‘zlar: buxgalteriya hisobi, raqamli texnologiya, moliyaviy hisob, xo’jalik faoliyati, haqiqiy xarajatlar hisobi, 1C, audit.

Ishlab chiqarish tizimida hozirgi kunda juda ko‘p islohotlar amalga oshirilayapti. Bevosita bu o‘zgarishlar buxgalteriya hisobida ham kuzatilmoqda. Transformatsiya davrida buxgalteriya hisobini xalqaro standartlarga moslashtirish murakkab masala va buxgalteriya hisobini raqamli texnalogiyalarda yuritish alohida o‘rganilishi lozim. Mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta’minlash uchun raqamli iqtisodiyot va barqaror rivojlanish tamoyillariga mos keladigan tizimining yangi, takomillashgan bosqichiga o‘tish bugungi kundagi eng muhim vazifalardan hisoblanadi. O‘z navbatida, jahon iqtisodiyotidagi bugungi zamonaviy taraqqiyot

ushbu dolzarb vazifa yangi iqtisodiy modelga o‘tish bilan bevosita bog‘liqlikda hal etilishini isbotlamoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Xususan, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev yangi O‘zbekistonni barpo etishda raqamli iqtisodiyotning o‘rni va ahamiyatiga yuksak baho bergan holda Respublikamiz Parlamentiga qilgan murojaatlarida «Iqtisodiyotning barcha sohalarini raqamli texnologiyalar asosida yangilashni nazarda tutadigan Raqamli iqtisodiyot milliy konsepsiyasini ishlab chiqishimiz kerak. Shu asosda «Raqamli O‘zbekiston - 2030» dasturini hayotga tatbiq etishimiz zarur».

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 24-apreldagi “Aksiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish chora-tadbirlari to`g`risida”gi PF-4720-sonli farmoniga muvofiq, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish, aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining samaradorligini tubdan oshirish, bo‘lajak investorlar uchun ularning ochiqligi va jozibadorligini ta’minlash, zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy qilish, korxonalarni strategik boshqarishda aksiyadorlar rolini kuchaytirish uchun qulay sharoitlar yaratish maqsadida bir qator vazifalar belgilab berildi” [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Ishlab chiqarish korxonalarda moliyaviy hisobning obektlari bo‘yicha uzoq muddatli aktivlar, joriy aktivlar, xususiy kapital hamda daromadlar va xarajatlarni hisobga olish tartiblarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy takliflar asoslab berilgan;

Tahlil va natijalar. Buxgalteriya hisobining bu ikki turi ya’ni, moliyaviy va boshqaruv hisobini taqqoslab, tahlil qilish muallifga ularning oldida turgan maqsadlari, hajmi, ma’lumotlari, iste’molchilari, reglament belgilash, ob’ektlari, ma’lumotlarining tezkorligi bo‘yicha asosiy farqlarini ajratish imkonini beradi.

- Boshqaruv hisobi, asosan kelajakka yo‘naltirilgan va korxona darajasida rejalashtirish bilan uzviy bog‘langan, moliyaviy hisob esa, sodir bo‘lgan umumxo‘jalik jarayonlarini qayd etadi;
- Boshqaruv hisobi tez o‘zgaruvchan bo‘ladi va aniq bir xo‘jalik muammolari va vazifalarini echish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni olishdagi roli bilan ajralib turadi;
- Boshqaruv hisobi o‘z faoliyatini, e’tiborini alohida bir xo‘jalik faoliyati bo‘g‘inlariga (ya’ni, alohida bir ishlab chiqariladigan va sotiladigan mahsulotlar turiga, boshqaruv ning har xil bo‘g‘inlariga va h.k.) qaratadi, moliyaviy hisob esa butun ishlab chiqarish jarayoniga o‘z e’tiborini qaratadi;
- Boshqaruv hisobi ichki iste’molchilar uchun (korxona va uning bo‘linmalari rahbar xodimlariga), moliyaviy hisob esa tashqi iste’molchilarga (davlat organlari, sarmoyadorlar va h.k.) ma’lumot etkazib beradi;
- Boshqaruv hisobi ma’lumotlarning aniqligiga emas, balki tezkorligiga, ya’ni o‘z vaqtidaligiga ko‘proq e’tibor beradi.
- Moliyaviy hisob ma’lumotlarni aniq bo‘lishini taqozo qiladi;
- Boshqaruv hisobi moliyaviy hisobdan farqli o‘laroq, majburiy emas va uni tashkil qilish yoki qilmaslikni boshqaruv xodimlarining o‘zlari hal kiladi.

Buxgalteriya hisobining bu ikkala turi o‘xshashligini belgilab beruvchi eng asosiy omil har ikkala hisob ma’lumotlari asosida qarorlar qabul qilinishidir.

Moliyaviy hisob ma’lumotlari sarmoyadorlarga korxonaning istiqbolini baholashda, ya’ni ushbu korxonaga sarmoya kiritish (qo‘yish) haqida qaror qabul qilishga yordam beradi.

Boshqaruv hisobini har bir korxonada tashkil etilishi o‘z vaqtida oqilona boshqaruv qarorlarini qabul qilish, korxona faoliyatini rejalashtirish, tahlil va nazorat qilish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga imkon yaratadi

Buxgalteriya hisobining axborot tizimlari yanada rivojlantirish sharoitida barcha sohalari kabi buxgalteriya hisobi sohasida ham islohotlar o‘tqazish zaruriyatini keltirib chiqardi. Buning asosiy sabablaridan biri buxgalteriya hisobining yuritishdagi yangi usullar talablariga mos kelmay qolishi hamda buxgalteriya hisobida yangi schyotlar rejasini joriy qilinishi, mulkchilikni turli 30 shakllarini vujudga kelishi va hisob-kitob ishlarini buxgalteriya hisobini milliy standartlariga asosan olib borish va halqoro standartlariga yaqinlashish zaruriyatini hisobotlarni tuzish.

Ishlab chiqarish korxonalarda standartlar asosida buxgalteriya hisobi va auditni tashkil etishda albatda buxgalteriya hisobining alohida xususiyatlarini inobatga olish zarur. Bu xususiyatlar quyidagilardan iborat.

1. Daromadlar va xarajatlar hisobining nazorat qilinishi

Ishlab chiqarish korxonalarda har yili belgilangan tartibda shtatlar jadvali tuziladi va tasdiqlanadi. Korxonalar buxgalteriya hisobining o‘z vaqtida yuritilishini ta’minlab beradi. Bunda xarajatlar iqtisodiy tasnifi asosida norma doirasida amalga oshiriladi. Bulardan tashqari qarzga olingan mablag‘lar manbaalari, moddiy rag‘batlantirish va rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari, bo‘yicha rejalar tuziladi va ularning bajarilishi amalga oshiriladi. Shuning uchun ishlab chiqarish korxonalari buxgalteriya hisobini yuritishda rejalarning bajarilishi nazorat qilinadi.

2. Haqiqiy xarajatlar hisobini yuritilishi – Ishlab chiqarish korxonalarda daromadlar va xarajatlarning xaqiqiy hisobi yuritiladi. Ishlab chiqarish korxonalari shaxsiy hisob varaqlardan xarajatlarni to‘lab berilishi hisobda aks ettiriladi. Masalan ish haqi bo‘yicha moliyaviy majburiyatlar to‘lab berilganda ya’ni tegishli soliqlar va ajratmalar o‘tkazilganda xodimlar plastik kartochkalariga ish haqi o‘tkazib berilganda yoki kassadan berilganda tegishli daftarlarda, hisobotlarda aks ettiriladi. Ishlab chiqarish korxonalari tomonidan xarajatlar norma doirasida amalga oshirilgan lekin to‘lab berilmagan xarajatlar haqiqiy xarajat ko‘rinishida hisobda aks ettiriladi. Masalan norma doirasida ish haqi hisoblangan lekin to‘lab berilmagan yoki ish, hizmatlar ko‘rsatilgan, tovarlar olingan lekin to‘lab berilmagan xarajatlar haqiqiy xarajat ko‘rinishida tegishli daftarlarda, hisobotlarda aks ettiriladi.

3. Standartlar asosida yanada rivojlantirish sharoitida barcha sohalari kabi buxgalteriya hisobi sohasida ham islohotlar o‘tqazish zaruriyatini keltirib chiqardi. Buning asosiy sabablaridan biri buxgalteriya hisobining yuritishdagi yangi usullar talablariga mos kelmay qolishi hamda buxgalteriya hisobida yangi schyotlar rejasini joriy qilinishi, mulkchilikni turli 30 shakllarini vujudga kelishi va hisob-kitob ishlarini buxgalteriya hisobini milliy standartlariga asosan olib borish va halqoro standartlariga yaqinlashish zaruriyatini bo‘yicha aks ettiriladi.

4. Buxgalteriya hisobi va hisobotlarni me’yoriy hujjatlarga qat’iy amal qilingan holda yuritilishi - Ishlab chiqarish korxonalarida buxgalteriya hisobini

yuritish va moliyaviy hisobotlarni tuzish “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining qonuni va boshqa bir qator qonunlar, O‘zbekiston Respublikasi Hukumati hamda Moliya vazirligining bir qancha me’yoriy-huquqiy hujjatlariga muvofiq olib boriladi. Umuman ishlab chiqarish korxonalarida hisobni tashkiliy, texnik, uslubiy jihatlari me’yoriy-xuquqiy hujjatlarga qat’iy amal qilgan holda tashkil etiladi

Xulosa va takliflar. Mamlakatimizni rivojlantirish sharoitida barcha sohalari kabi buxgalteriya hisobi sohasida ham islohotlar o‘tqazish zaruriyatini keltirib chiqardi. Buning asosiy sabablaridan biri buxgalteriya hisobining yuritishdagi yangi usullar talablariga mos kelmay qolishi hamda buxgalteriya hisobida yangi schyotlar rejasini joriy qilinishi, mulkchilikni turli 30 shakllarini vujudga kelishi va hisob-kitob ishlarini buxgalteriya hisobini milliy standartlariga asosan olib borish va halqoro standartlariga yaqinlashish zaruriyatini xususan, investorlar, soliq organlariga yagona umumlashgan hisobotlarga ilova tarzida kiritib borish orqali faoliyat rentabelligini aniq ko`ra olish imkoniyati ortadi.

Ishlab chiqarish korxonalarida buxgalteriya hisobini tashkil qilinishi tasdiqlangan meyoriy hujjatlarga asosan olib borilish doimiy ravishda ichki nazorat qilib borilishi kerak

Natijada: “Korxonalarda buxgalteriya hisobi va auditni tashkil etishda raqamli texnologiyalarni joriy etishning nazariy asoslari” mavzusi bo‘yicha amaliy natijalarni taqdim etish uchun quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish lozim. Ma'lumot yig‘ish va tahlil qilish: Korxonadagi buxgalteriya va audit jarayonlarida qanday texnologiyalar ishlatilishini aniqlash, ularning samaradorligini tahlil qilish. Platformalarni tanlash: Korxona uchun mos bo‘lgan buxgalteriya dasturiy ta’minotini (1C, SAP, QuickBooks va boshqalar) va auditoriya tizimlarini tanlash. Treninglar va kadrlar tayyorlash: Xodimlarni yangi texnologiyalardan samarali foydalanishga o‘rgatish..

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasining «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida»gi Qonuni 13 aprel 2016 yil.

2. . O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 24-apreldagi “Aksiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish chora-tadbirlari to`g`risida”gi PF-4720-sonli.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. Toshkent sh., 2018 yil 3 iyuldagi PQ-3832 sonli.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son

QURILISH XIZMATLARINI KO‘RSATUVCHI KORXONALARDA QURILISH SHARTNOMALARI

Yahyoev To‘lqin Ismatulla O‘g‘li

Annotatsiya:*Ushbu maqolada buxgalteriya hisobining xalqaro standarti bo‘yicha qurilish shartnomalarining farqlanishi, xususiyatlari, qurilish shartnomasi, narxi qat’iy belgilangan shartnoma, “Harajatlar plyus” shartnomasi yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *qurilish shartnomasi, narxi qat’iy belgilangan shartnoma, “Harajatlar plyus” shartnomasi,buxgalteriya hisobining xalqaro standarti, alohida berilgan taklif.*

Qurilish shartnomalari asosida amalga oshiriladigan faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlari tufayli shartnoma bo‘yicha faoliyatning boshlanishi sanasi va tugashi sanasi odatda har xil hisobot davrlariga to‘g‘ri keladi. Shuning uchun, qurilish shartnomalarini hisobga olishda asosiy masala bo‘lib shartnoma bo‘yicha daromadlar va harajatlarni qurilish ishlari amalga oshiriladigan hisobot davrlarida to‘g‘ri taqsimlash hisoblanadi.

11-son buxgalteriya hisobining xalqaro standarti “Qurilish shartnomalariga” asosan qurilish shartnomalariga quyidagicha ta’rif berilgan.

Qurilish shartnomasi - biron bir aktivni yoki o‘zining loyihasi, texnologiyasi va vazifasi yoki yakuniy foydalanish maqsadi bo‘yicha o‘zaro aloqador va bir biriga chambarchas bog‘liq aktivlar guruhini qurish uchun maxsus kelishilgan shartnomadir.

Xalqaro standartlar bo‘yicha qurilish shartnomalari malum guruh qurilishlarni amalga oshirishda guruhdagi har bir ob’ekt bo‘yicha alohida narxlar shakllantirilib malum qo‘shimchalar kiritilishi nuqtai nazaridan narxi qatiy belgilangan shartnoma tushunchasi ham mavjud.

Narxi qat’iy belgilangan shartnoma - qat’iy belgilangan narxga yoki qurilish ishlarining birligiga qat’iy belgilangan stavkaga (bu stavka ba’zi hollarda harajatlar o‘zgarishi sababli qayta ko‘rib chiqiladi) pudratchi rozi bo‘lgan qurilish shartnomasidir.

Pudratchilarga belgilangan harajatlarni amalga oshirishda kelishuv bo‘yicha chetlashishlar vujudga kelganda harajatlar summasining ma’lum foizi yoki qat’iy belgilangan mukofot summasi qoplanishi bo‘yicha xalqaro amaliyotda *“Harajatlar plyus” shartnomasi amal qiladi.*

“Harajatlar plyus” shartnomasi – bunday shartnomaga ko‘ra pudratchiga yo‘l qo‘yilishi mumkin bo‘lgan yoki boshqacha qilib oldindan belgilangan harajatlar va ularga qo‘shimcha ushbu harajatlar summasining ma’lum foizi yoki qat’iy belgilangan mukofot summasi qoplanadi.

Qurilish shartnomasi ko‘prik, bino, to‘g‘on, quvur, yo‘l, kema yoki tunnel kabi yagona ob’ektni (aktivni) qurish uchun tuzilgan bo‘lishi mumkin. Shuningdek, qurilish shartnomasi o‘zining loyihasi, texnologiyasi va vazifasi yoki yakuniy foydalanish maqsadi bo‘yicha o‘zaro aloqador va bir biriga chambarchas bog‘liq aktivlar guruhini qurish yuzasidan ham tuzilishi mumkin; bunday shartnomalarga misollar, tozalash zavodlari va zavod yoki uskunalarning boshqa kompleks

qismlarining qurilishlarini, o‘z ichiga oladi. Qurilish shartnomalari bir qancha usullarda tuzilib, xalqaro standart nuqtai nazaridan, narxi qat’iy belgilangan shartnomalar va "Harajatlar plyus" shartnomasi deb tasniflanadi. Ba’zi qurilish shartnomalari ikkita turdagi shartnomaning - qat’iy belgilangan shartnoma va "Harajatlar plyus" shartnomasi xususiyatlarini aks ettirishi mumkin, masalan, maksimal narxda kelishilgan "Harajatlar plyus" shartnomasi.

Agar shartnoma bo‘yicha bir qancha aktivlarning qurilishi ko‘zda tutilsa, quyidagi hollarda har bir aktivning qurilishi alohida qurilish shartnomasi sifatida hisobga olinadi:

- har bir aktiv uchun alohida takliflar berilganida;
- har bir aktivning qurilishi shartlari yuzasidan alohida muzokaralar olib borilgan, hamda pudratchi va buyurtmachi shartnomaning har bir aktivga tegishli bo‘lgan qismini qabul qilish yoki rad etish imkoniyatiga ega bo‘lganida;
- har bir aktivga tegishli bo‘lgan harajatlar va daromadlarni aniqlash mumkin bo‘lganida.

Shartnomalar guruhi, yagona buyurtmachi yoki bir qancha buyurtmachilar bilan tuzilganidan qat’iy nazar, quyidagi hollarda yagona shartnoma sifatida hisobga olinadi:

- ❖ shartnomalar guruhi yuzasidan yagona to‘plam sifatida muzokaralar olib borilganida;
- ❖ shartnomalar shunchalik bir biriga chambarchas bog‘langan bo‘lib, amalda ular umumiy foyda me’yoriga ega bo‘lgan yagona loyihaning bir qismini tashkil qilganida;
- ❖ shartnomalar bir vaqtning o‘zida yoki birin ketin amalga oshirilganida.

Shartnoma buyurtmachining istagiga ko‘ra qo‘shimcha aktivning qurilishini ko‘zda tutishi mumkin, yoki qo‘shimcha aktivning qurilishi uchun shartnomaga o‘zgartirish kiritilishi mumkin. Qo‘shimcha aktivning qurilishi quyidagi hollarda alohida qurilish shartnomasi sifatida hisobga olinishi kerak:

- ○ qo‘shimcha aktiv dastlabki shartnomada ko‘rsatilgan aktiv yoki aktivlardan o‘zining loyihasi, texnologiyasi yoki vazifasi bilan ahamiyatli darajada farq qiladi;
- ○ qo‘shimcha aktivning narxi dastlabki shartnoma narxidan qat’iy nazar kelishiladi.

Xulosa qilganda qurilish xizmatlarini ko‘rsatuvchi korxonalarda moliyaviy hisobning xalqaro standartlari asosida hisobni hamda iqtisodiy tahlilni amalga oshirish uchun albatta ushbu korxonalarda qurilish shartnomasi, narxi qatiy belgilangan shartnoma hamda “Harajatlar plyus” shartnomasi asosida bajarilgan qurilish xizmatlari hisobini alohida yuritish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

QURILISH XIZMATLARINI KO‘RSATUVCHI KORXONALARDA DAROMADLAR HISOBINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA YURITISH

Yahyoev To‘lqin Ismatulla o‘g‘li

Annotatsiya:*Ushbu maqolada buxgalteriya hisobining xalqaro standarti bo‘yicha qurilish xizmatlaridan olinadigan daromadlarni shartnomada kelishilgan dastlabki summa hamda shartnomada ko‘zda tutilgan ishlar o‘zgarishidan olinadigan daromadlar, da’volar va rag‘batlantirish summalari sifatida tarkiblanishi hamda shu asosda hisobni yuritilishi yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *qurilish shartnomasi, shartnomada kelishilgan dastlabki summa, shartnomada ko‘zda tutilgan ishlar o‘zgarishidan olinadigan daromadlar, da’volar va rag‘batlantirish summalari, ishonchli baholash mumkin bo‘lgan darajadagi daromadlar*.

Daromad har bir korxonaning harajatlardan keyingi vujudga keladigan moliyaviy natija turi hisoblanadi. 11 son buxgalteriya hisobi xalqaro standartiga ko‘ra qurilish xizmatlarini ko‘rsatuvchi korxonalarda ko‘rsatiladigan xizmatlardan olinadigan daromadlar ikki guruhga bo‘linadi:

1. shartnomada kelishilgan dastlabki summa;
2. shartnomada ko‘zda tutilgan ishlar o‘zgarishidan olinadigan daromadlar, da’volar va rag‘batlantirish summalari.

Shartnomada ko‘zda tutilgan ishlar o‘zgarishidan olinadigan daromadlar o‘z o‘rnida ikki guruhga bo‘linadi:

- daromad olinishiga olib kelishi ehtimolligi bor darajadagi daromadlar;
- ishonchli baholash mumkin bo‘lgan darajadagi daromadlar.

Shartnoma bo‘yicha daromad, olingan yoki olinadigan tovonning haqqoniy qiymatida, baholanadi. Kelgusi hodisalarning natijasiga bog‘liq bo‘lgan turli noaniqliklar shartnoma bo‘yicha daromadning baholanishiga ta’sir qiladi. Hodisalar ro‘y berishi va noaniqliklar bartaraf bo‘lishi sari taxminiy baholashlar tez-tez qayta ko‘rib chiqilishi talab etiladi. Shu bois ham, shartnoma bo‘yicha daromadning summasi bir davrdan ikkinchi davrga o‘tganda bir ko‘payib bir kamayishi mumkin. Masalan:

Birinchidan, pudratchi va buyurtmachi shartnoma dastlabki tuzilganidan keyin keladigan davrda shartnoma bo‘yicha daromadni ko‘paytiradigan yoki kamaytiradigan o‘zgarishlarni yoki da’volarni kelishib olishi mumkin;

Ikkinchidan, narxi qat’iy belgilangan shartnomada kelishilgan daromadning summasi harajatlarning qayta ko‘rib chiqilishi shartiga binoan ko‘tarilishi mumkin;

Uchunchidan, shartnoma bo‘yicha daromadning summasi shartnomani bajarish davomida pudratchining aybi bilan yo‘l qo‘yilgan kechiktirilishlar tufayli yuzaga kelgan jarimalar natijasida kamayishi mumkin;

To‘rtinchidan, narxi qat’iy belgilangan shartnoma qurilish ishlarining birligi bo‘yicha qat’iy belgilangan narxni ko‘zda tutsa, shartnoma bo‘yicha daromad ishlar birliklarining soni oshgani sari ko‘payib boradi.

O‘zgartirish - bu shartnoma bo‘yicha bajariladigan ishlar ko‘lamiga o‘zgartirish kiritilishiga buyurtmachi tomonidan berilgan ko‘rsatmadir. O‘zgartirish shartnoma bo‘yicha daromadning o‘sishi yoki kamayishiga olib kelishi mumkin. O‘zgartirish

misoli bo‘lib shartnoma muddatini o‘zgartirish yoki qurilish ob’ektiga qo‘yiladigan texnik talablarni yoki uning loyihasini o‘zgartirish xizmat qiladi. O‘zgartirish summasi quyidagi hollarda shartnoma bo‘yicha daromadga kiritiladi:

- agar o‘zgartirish va o‘zgartirish natijasida yuzaga keluvchi daromad summasi buyurtmachi tomonidan tasdiqlanishi ehtimoli mavjud bo‘lsa;
- daromadning summasi ishonchli ravishda baholanishi mumkin bo‘lsa.

Da’volar bo‘yicha daromadlar - bu shartnoma narxiga kiritilmagan harajatlarning buyurtmachi yoki boshqa shaxs tomonidan qoplanishi sifatida pudratchi tomonidan olinishi kutilayotgan summa. Da’vo quyidagilar natijasida yuzaga kelishi mumkin: masalan, buyurtmachining aybi bilan yo‘l qo‘yilgan kechiktirishlar, qurilish ob’ektiga qo‘yiladigan texnik talablardagi yoki uning loyihasidagi yo‘l qo‘yilgan xatolar va shartnoma bo‘yicha ishlarga tortishuvga sabab bo‘ladigan o‘zgartirishlarni kiritish. Da’volar natijasida yuzaga keluvchi daromad summasi yuqori darajadagi noaniqlik bilan baholanishi mumkin, va ko‘pincha muzokaralar natijasiga bog‘liq. Shu bois, da’volar shartnomala bo‘yicha daromadlarga faqat quyidagi hollarda kiritiladi:

- ❖ muzokaralar buyurtmachi tomonidan da’vo qabul qilinishini kutish mumkin darajasiga yetganida;
- ❖ buyurtmachi tomonidan qabul qilinishi mumkin bo‘lgan summa ishonchli darajada baholanishi mumkin bo‘lganda.

Rag‘batlantirish to‘lovlari shartnomada belgilangan ishlarni bajarishning me’yoriy ko‘rsatkichlariga erishilganda yoki oshirib bajarilganda pudratchiga to‘lanadigan qo‘shimcha summalardir. Masalan, pudratchiga shartnomani muddatidan oldin bajargani uchun rag‘balantirish to‘lovi amalga oshirilishi shartnomada ko‘zda tutilishi mumkin. Rag‘batlantirish to‘lovlari shartnoma bo‘yicha daromadga quyidagi hollarda kiritiladi:

- ➢ shartnoma, unda belgilangan me’yoriy ko‘rsatkichlarga erishilishi yoki ularning oshirib bajarilishini kutish mumkin bo‘lgan, u bo‘yicha ishlar tugallanishi darajasiga yetganida;
- ➢ rag‘batlantirish to‘lovi summasini ishonchli darajada baholash mumkin bo‘lganda.

Xulosa qilganda buxgalteriya hisobi xalqaro standartlariga ko‘ra qurilish xizmatlarini ko‘rsatuvchi korxonalarda asosiy bajarilgan qurilish ishlaridan olinadigan daromadlar bilan bir qatorda ularning muddatidan oldin bajarilganligi yoki davolar bo‘yicha undiriladigan summalarni ham inobatga olgan holda daromadlar hisobini yuritish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

QURILISH XIZMATLARINI KO‘RSATUVCHI KORXONALARDA XAPAЖATLAR HISOBINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA YURITISH

Yahyoev To‘lqin Ismatulla o‘g‘li

Annotatsiya:*Ushbu maqolada buxgalteriya hisobining xalqaro standarti bo‘yicha qurilish xizmatlari bo‘yicha harajatlarni muayyan shartnoma bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan harajatlar, shartnoma bo‘yicha faoliyatga umuman taaluqli bo‘lgan va shartnoma qiymatiga taqsimlanishi mumkin bo‘lgan harajatlar, shartnoma*

shartlari ostida buyurtmachi tomonidan alohida qoplanadigan kabi harajatlar, qurilish bo‘yicha ustama harajatlari sifatida tarkiblanishi hamda shu asosda hisobni yuritilishi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *muayyan shartnoma bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan harajatlar, shartnoma bo‘yicha faoliyatga umuman taaluqli bo‘lgan va shartnoma qiymatiga taqsimlanishi mumkin bo‘lgan harajatlar, shartnoma shartlari ostida buyurtmachi tomonidan alohida qoplanadigan kabi harajatlar, qurilish bo‘yicha ustama harajatlari.*

Harajatlar barcha korxonalar uchun dastlab moliyaviy natijaviy ko‘rsatkich hisoblanadi. Korxonada harajat amalga oshirilgandan so‘ng daromad hamda yakuniy moliyaviy natija foyda yoki zarar vujudga keladi.

Buxgalteriya hisobi xalqaro standartlariga ko‘ra qurilish ishlari bilan bog‘liq harajatlar quyidagi guruhlarga ajratiladi.

1-rasm. Buxgalteriya hisobi xalqaro standartlariga ko‘ra qurilish ishlari bilan bog‘liq harajatlar

Muayyan shartnoma bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan harajatlarga quyidagilar kiradi:

- qurilishga oid mexnat haqini to‘lash bo‘yicha harajatlar, shu jumladan qurilish maydonini kuzatish harajatlari;
- qurilishda ishlatilgan xomashyo va materiallar;
- shartnomani bajarishda foydalanilgan asosiy vositalarning eskirishi;
- asosiy vositalarni va materiallarni qurilish maydoniga olib kelish va olib chiqish bo‘yicha harajatlar;
- asosiy vositalarning ijarasi bo‘yicha harajatlar;
- shartnoma bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan konstruktorlik va texnik yordam bo‘yicha harajatlar;
- kamchiliklarni yo‘qotish va kafolatlangan ishlar hajmini bajarish bo‘yicha taxminiy baholangan harajatlar, shu jumladan kafolatlangan xizmat ko‘rsatish bo‘yicha kutilayotgan harajatlar;

- uchinchi tomonlarning da’vo-e’tirozlari.

Ushbu harajatlar shartnoma bo‘yicha daromadga kiritilmagan tasodifiy daromadlar olinishi natijasida kamayishi mumkin, masalan, ortiqcha materiallarni sotishdan olingan daromadlar yoki shartnoma muddati tugagach u bo‘yicha foydalanilgan asosiy vositalarni sotishdan olingan daromadlar natijasida.

Shartnoma bo‘yicha faoliyatga umuman taaluqli bo‘lgan va muayyan shartnoma qiymatiga taqsimlanishi mumkin bo‘lgan harajatlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

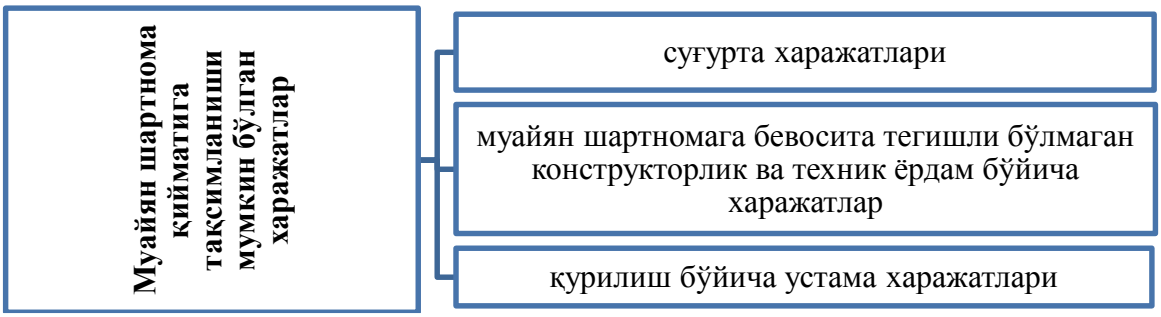

2-rasm. Muayyan shartnoma qiymatiga taqsimlanishi mumkin bo‘lgan harajatlar.

Bunday harajatlar sistematik va ratsional hamda o‘xshash xususiyatlarga ega bo‘lgan barcha harajatlarga izchil ravishda qo‘llaniladigan usullar yordamida taqsimlanadi. Harajatlar qurilish ishlari bajarilishining normal sur’atlariga asoslangan holda taqsimlanadi. Qurilish bo‘yicha ustama harajatlari, masalan qurilish bo‘yicha ishchilarga to‘lanadigan ish haqini hisoblash va to‘lov qaydnomalarini tayyorlashga oid harajatlarni, o‘z ichiga oladi. Shartnoma bo‘yicha faoliyatga umuman taaluqli bo‘lgan va muayyan shartnoma qiymatiga kiritilishi mumkin bo‘lgan harajatlar qarzlar bo‘yicha harajatlarni qamrab oladi.

Shartnoma shartlari ostida buyurtmachi tomonidan alohida qoplanadigan harajatlar shartnomada qoplanishi alohida belgilangan ba’zi umumiy ma’muriy harajatlarni va tajriba-konstruktorlik harajatlarini qamrab olishi mumkin.

Shartnoma bo‘yicha faoliyatga taaluqli bo‘lmagan yoki muayyan shartnoma qiymatiga taqsimlab kiritib bo‘lmaydigan harajatlar qurilish shartnomasi bo‘yicha harajatlarga kiritilmaydi. Bunday harajatlarni quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- qoplanishi shartnomada alohida belgilanmagan umumiy ma’muriy harajatlar;
- sotish bo‘yicha harajatlar;
- qoplanishi shartnomada alohida belgilanmagan tadqiqot va tajriba-konstruktorlik harajatlari;
- muayyan shartnomani bajarishda foydalanilmagan bekor turgan asosiy vosita.

Shartnoma bo‘yicha harajatlar shartnoma tuzilishi kafolatlangan sanadan boshlab shartnomani to‘liq bajarishgacha bo‘lgan davrda shartnomaga tegishli bo‘lgan harajatlardan tarkib topadi. Biroq, shartnomaga bevosita bog‘liq bo‘lgan harajatlar va shartnoma tuzilishini kafolatlash uchun amalga oshirilgan harajatlar ham shartnoma bo‘yicha harajatlarning bir qismi sifatida hisobga olinadi, agar ularni alohida ajratish va ishonchli darajada baholash mumkin bo‘lsa hamda shartnoma tuzilishining ehtimoli mavjud bo‘lsa. Shartnomani tuzish uchun amalga oshirilgan

sarflar harajatlar sifatida ular amalga oshirilgan davrda tan olinganida, ular keyingi davrda shartnoma tuzilganidan keyin shartnoma bo‘yicha harajatlarga kiritilmaydi.

II-SHO‘BA. XO‘JALIK YURITUVCHI SUB’EKTLAR FAOLIYATINI AUDITORLIK TAHLILINI O‘TKAZISH VA ULARGA AUDITORLIK BAHOSINI BERISH USLUBIYATI

XO’JALIK YURITUVCHI SUB’YEKTLAR ICHKI AUDITNI O’TKAZISHDA TAHLILIY AMALLARDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI

Maxmudova Sharifa Elmurodovna - TDIU, doktorant

Annotatsiya. Maqolada ichki auditda tahliliy amallarni qo‘llashning nazariy asoslari, tahliliy amallarning turlari va ularni o’tkazish ketma-ketligi o’rganilgan.

Tayanch so‘zlar: tahliliy amallar, ichki audit, ichki nazorat tizimi, xalqaro audit standartlari, moliyaviy hisobot.

Har bir ishni amalga oshirishda alohida tartib va amallarni bajarish zarurati mavjud. Masalan, matematikadan oddiy misolni ishlash jarayonini ko’rib chiqsak, birinchi navbatda misolning qaysi mavzu bilan bog'liqligini aniqlash lozim. Keyinchalik, bu mavzu doirasida qo’llaniladigan formulalarni tanlab, masalani echishga kirishamiz. Formulani to'g'ri tanlab, amallarni bajarib, yakuniy javobni chiqaramiz. Shu tarzda, maqsadga erishamiz.

Shunday qilib, har bir ishni muvaffaqiyatli bajarish uchun, avvalo maqsadni aniq tushunish va so'ngra ishni to'g'ri tashkil etish zarur. Xo’jalik yurituvchi sub’yektlarda ichki auditni amalga oshirishda tahliliy amallarni qo’llash keng tarqalgan va bu usullar korxonaning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ichki auditni samarali o'tkazish uchun bu amallardan foydalanish zarur, aks holda jarayonlarni to'liq va aniq amalga oshirish juda qiyin bo'ladi. Shu sababli, tahliliy amallarni o'rganish va ularni amalda qo'llash ayniqsa muhimdir. “**Ichki audit**- korxona boshqaruvining ijro etuvchi organi va tarkibiy bo’linmalari tomonidan O’zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga, ta’sis hujjatlariga va ichki hujjatlariga rioya qilinishini tekshirish va monitoring olib borish yo’li bilan ular ishini nazorat qilish va baholash, ma’lumotlarning buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotda aks ettirishning to’liqligi va ishonchliligini ta’minlash, xo’jalik operatsiyalarini amalga oshirishning belgilangan qoidalari va tamoyillari aktivlarning saqlanishi hamda, korporativ boshqarish prinsiplari joriy etilishi bo’yicha korxonaning tarkibiy bo’linmasining (ichki audit xizmati) faoliyati tushuniladi”[6].

“**Tahlil**”, grekcha “analiz” so’zidan olingan bo’lib, “butunni bo’laklarga bo’lib o’rganish” demakdir. Bundan shuni anglash mumkinki, bu butun korxona ma’lumotlarini maydalab ichki auditor tomonidan o’rganib, tahlil qilinadi, korxonaning qaysi nuqtada xato qilganligi namoyon bo’ladi va bartaraf etiladi. Tahlil amallari deyarli xo’jalik yurituvchi sub’yektlarning hamma bo’limlarida keng foydalaniladi desak adashmaymiz.

[6] “Korxonalarda ichki audit xizmati to’g’risida”gi Nizom 2006 yil 27 sentyabrdagi PQ-475-son qarori

Xo’jalik yurituvchi sub’yekt ichki auditni o'tkazishda auditor tomonidan tahliliy amallardan foydalanish ketma-ketligi quyidagicha bo'ladi:

1. **Tahliliy ma'lumotlarni yig'ish:** Moliya hisobotlari, operatsion ma'lumotlar va boshqa tegishli hujjatlarni to'plash. Ushbu jarayonda barcha hisobot shakllari, tegishli hujjatlar ichki auditorga kerak bo’ladi va mas’ul xodimlar tomonidan taqdim etilishi shart.
2. **Ma'lumotlarni tahlil qilish:** Olingan ma'lumotlarni saralab, trendlarni va o'zgarishlarni aniqlash. Bu bosqichda muhim ko'rsatkichlar (KPI) va nisbatlar (masalan, rentabellik, likvidlik) o'rganiladi. Tahlil qilish jarayonida juda ko’p ko’rsatkichlar orqali tahlillarni amalga oshirish mumkin va bu ko’rsatkichlarning barchasi turli xil bo’lishi mumkin. Birgina rentabellikni o’zini xarajatlar rentabelligi, asosiy vositalar rentabelligi, sotish rentabelligi va boshqa rentabellik ko’rsatkichlaridan tarkib topgan. Mazmunan yondashib, ichki auditor tegishli tekshiruvni amalga oshirish imkoniyatlaridan foydalanishi mumkin. Bu tekshiruv ishlari orqali korxona tahlili o’tkaziladi.
3. **Qiyoslash:** Olingan natijalarni tarixiy ma'lumotlar bilan yoki boshqa kompaniyalar bilan taqqoslash. Qiyoslash bu bizning mamlakatimizda juda keng tarqalgan tahlilning usulidir, bu bosqich orqali keng ko’lamda tahliliy ishlar olib boriladi, busiz ichki auditni o’tkaza olishni tasavvur qilish qiyin.
4. **Tahliliy shovqinlarni aniqlash:** O'zgarishlar yoki muammolarni keltirib chiqaradigan sabablarga e'tibor qaratish. Albatta, aniqlangan kamchiliklar orqali, o’sha xatolar ustida ishlarni olib borish, uni tuzatishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish juda muhimdir.
5. **Hisob-kitob va xulosa chiqarish:** Tahlil natijalaridan kelib chiqqan holda xulosalar chiqarish, muammolarni aniqlash va takliflar berish. Bu bosqich eng muhim hisoblanib, korxonaning qancha summa foydaga erishgani va zarar ko’rgani, yo’qotgan bo’lsa buning sababi, uni yaxshilash uchun takliflar ishlab chiqishdan iborat.
6. **Hisobot tayyorlash:** Barcha tahliliy amallar natijalarini hujjatlashtirish va auditorlar, rahbariyat yoki boshqa qiziqqan tomonlarga taqdim etish.
7. **Tavsiyalar berish:** Audit natijalari asosida takliflar va tavsiyalar ishlab chiqish. Barcha tekshiruvlardan keyin auditor o’zining tajribasi va malakasidan kelib chiqib tegishli tavsiyalarni taqdim etadi va bu korxonalarning rivojlanishiga katta hissa qo’shadi.

1-jadval

Ichki auditni o'tkazishda auditor tomonidan tahliliy amallardan foydalanish ketma-ketligi[7]

t/r	Ichki audit o’tkazish bosqichlari	Ichki audit o’tkazish bosqichlari mazmuni
1	Tahliliy ma'lumotlarni yig'ish	Moliya hisobotlari, operatsion ma'lumotlar va boshqa tegishli hujjatlarni to'plash.
2	Ma'lumotlarni tahlil qilish	Olingan ma'lumotlarni saralab, trendlarni va o'zgarishlarni aniqlash. Bu bosqichda muhim ko'rsatkichlar (KPI) va nisbatlar (masalan,

[7] Muallif tomonidan tuzilgan

		rentabellik, likvidlik) o'rganiladi.
3	Qiyoslash	Olingan natijalarni tarixiy ma'lumotlar bilan yoki boshqa kompaniyalar bilan taqqoslash.
4	Tahliliy shovqinlarni aniqlash	O'zgarishlar yoki muammolarni keltirib chiqaradigan sabablarga e'tibor qaratish.
5	Hisob-kitob va xulosa chiqarish	Tahlil natijalaridan kelib chiqqan holda xulosalar chiqarish, muammolarni aniqlash va takliflar berish.
6	Hisobot tayyorlash	Barcha tahliliy amallar natijalarini hujjatlashtirish va auditorlar, rahbariyat yoki boshqa qiziqarli tomonlarga taqdim etish.
7	Tavsiyalar berish	Audit natijalari asosida takliflar va tavsiyalar ishlab chiqish.

Bu ketma-ketlik ichki audit jarayonini samarali o'tkazishga yordam beradi.

Xo'jalik yurituvchi sub'yekt ichki auditini tashkil etish, uni olib borilishi, unda tahliliy amallardan foydalanish quyidagi hollarda bo'ladi:

1. Rejalashtirish jarayonida **risklarni hisoblash**.
2. **Operatsion samaradorlikni baholash**: Tashkilotning operatsion jarayonlarini tahlil qilib, samaradorlik va mahsuldorlikni oshirish uchun imkoniyatlarni aniqlanadi.
3. **Riskni boshqarish**: Risk tahlili va baholash orqali xavflarni aniqlash va boshqarish, shuningdek, ularni kamaytirish choralarini ishlab chiqiladi.
4. **Ichki nazorat tizimini baholash**: Ichki nazorat jarayonlarini tahlil qiladi va ularning samaradorligini baholanadi.
5. **Qonunlarga va standartlarga muvofiqlikni ta'minlash**: Tashkilotning faoliyatini tegishli qonunlar, qoidalar va standartlarga muvofiqligini tahlil qilinadi.
6. **Resurslardan samarali foydalanish**: Resurslarning (moliyaviy, insoniy, material) samarali foydalanilishi baholanadi.
7. **Strategik maqsadlarni amalga oshirish**: Tashkilotning strategik maqsadlariga erishish jarayonini tahlil qilish va zarur bo'lganda yo'nalishlarni o'zgartiriladi.
8. **Bozor va raqobatni tahlil qilish**: Tashkilotning bozor pozitsiyasini va raqobatchilar bilan taqqoslash orqali kuchli va zaif tomonlarini aniqlanadi.

Tahliliy amallar ichki audit jarayonining ajralmas va muhim qismi hisoblanadi, chunki ular xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan. Ichki auditni samarali tashkil etishda tahlil amallarining ahamiyati katta bo'lib, ular orqali har bir korxonaning muhim jihatlari to'liq o'rganiladi va hech qanday muammo chetda qolmaydi. Bu amallar, ayniqsa, kamchiliklarni aniqlash va ularni tezda bartaraf etish imkonini beradi, natijada tashkilotning samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Shuningdek, tahliliy amallar yordamida xatolar va nuqsonlar vaqtida aniqlanib, zarur choralar ko'riladi, bu esa ortiqcha sarf-xarajatlarni kamaytirishga va resurslardan samarali foydalanishga yordam beradi.

Ichki audit jarayonining samaradorligini oshirish uchun tahliliy amallarni qo'llashning ahamiyati kattadir. Bu jarayonlarda, audit tahlilining turli metodlari va vositalari, masalan, iqtisodiy tahlil, moliyaviy tahlil va jarayonlarni baholash usullarini to'liq aniqlab chiqish zarur. Bu usullar orqali har bir korxonaning muhim

jihatlari to’liq o’rganilib, imkoniyatlar va xavf-xatarlar baholanadi. Shuningdek, audit natijalarini doimiy ravishda kuzatib borish, ular asosida zarur choralarni ko’rish va tavsiyalar ishlab chiqish, ichki auditning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, audit jarayonini yanada samarali qilish uchun zamonaviy texnologiyalar va axborot tizimlaridan foydalanishni ham ko'rib chiqish kerak. Bu audit jarayonlarini avtomatlashtirish va tezlashtirishga yordam beradi, shu bilan birga, xatolarni aniqlash va kamchiliklarni bartaraf etishda yanada yuqori aniqlikni ta'minlaydi. Shu tariqa, tahliliy amallar ichki audit jarayonini boyitib, korxonalarda ortiqcha sarf-xarajatlarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1.“Korxonalarda ichki audit xizmati to’g’risida”gi Nizom 2006-yil 27-sentyabrdagi PQ-475-son qarori;

2.M.Sh. Mamatkulov, A.M. Babadjanov, A.K. Ahmedov (2021). Ichki audit// -T.: “Iqtisod-Moliya” -208

3.Крышкин О (2017). Настольная книга по внутреннему аудиту: Риски и биснесс-просессы-М: «Альпина Паблишер»

AUDITORLIK TEKSHIRUVLARIDA MUHIMLIKNI HISOBLAShNING NAZARIY ASOSLARI

Abduraimova Maftunaxon Axmatovna – TDIU, dotsent
Dusmurodova Xumora Erkin qizi – TDIU, magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada auditorlik tekshiruvlarini o‘tkazishda muhimlikning ahamiyati nazariy jihatdan ochib berilgan, risk bilan o‘zaro bog‘liqligi audit xalqaro standartlaridan kelib chiqib ochib berilgan va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: rejalashtirish, muhimlik, risk, likvidlilik, professional mulohaza, muhim buzib ko‘rsatishlar, riskni baholash.

Jahonda ishlab chiqarishning umumiy stagnatsiyasi sharoitida global moliyaviy-iqtisodiy inqiroz va uning oqibatlarini bartaraf qilish, uni jilovlash va neytrallashtirishda jahonning ko‘plab etakchi davlatlari tomonidan qabul qilinayotgan iqtisodiy dasturlar va inqirozga qarshi choralar afsuski, samara bermayapti, inqiroz barqarorligicha qolmoqda, lekin pasayishi prognoz qilinmoqda. Ayrim mamlakatlar moliya institutlarining real aktivlar bilan ta’minlanmagan qo‘shimcha likvidliligi, ularning markaziy banklari tomonidan milliy valyutalarni nazoratsiz bosib chiqarish hisobiga moliyaviy «pufak»larning paydo bo‘lishi, milliy valyutalarning keng ko‘lamda qadrsizlanishi, boshqarib bo‘lmaydigan inflyatsiyaning o‘sishi, bularning barchasi umumjahon bank-moliya tizimining inqirozini chuqurlashtirishga va qarzdorlarning to‘lovga layoqatsizligi hamda bankrotligining oshishiga sabab bo‘lmoqda. Bankrot-korxonalarning soxtalashtirilgan moliyaviy hisobotlari, asosida foydalanuvchilarning noto‘g‘ri qaror qabul qilishlarini oldini olish, menejmentning vijdonsizligi va firibgarlik hatti-harakatlari bo‘yicha professional mulohazaga asoslangan auditning xalqaro amaliyoti o‘zining qodirsizligini namoyon etmoqda. Bu

holatlarni bartaraf etish yuzasidan esa, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarda muhimlik ko‘rsatkichlarini hisoblash tartibini amalga oshirish masalaning echimi bo‘lishiga ishonamiz.

Muhimlik darajasini aniqlash bo‘yicha bugungi kunda mavjud bo‘lgan g‘arb mamlakatlari uslublari, uning mohiyatini moliyaviy hisobotda yo‘l qo‘yilishi mumkin bo‘lgan xatoni, uning oshib ketishi malakali foydalanuvchilar tomonidan iqtisodiy-boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun ushbu hisobot ma’lumotlaridan foydalanish mumkin emasligiga olib keladigan chegaraviy miqdori sifatida ochib bermaydi, chunki bunday tartib mutlaqo moslashuvchan emas va moliyaviy hisobotdan turli foydalanuvchilarning talablari va boshqaruv dinamikasini hisobga olmaydi. Auditda muhimlik darajasini hisob-kitob qilish uslubi, yuqori darajadagi moslashuvchanligi bilan tavsiflanadi va iqtisodiy-boshqaruv qarorlarini qabul qilish mezonlarining ro‘yxatini ham, ularning normativ qiymatlarini ham o‘zgartirishga imkon beradi hamda moliyaviy hisobotni modellashtirish, uni auditorlik tekshiruvi naijalarini hisobga olgan holda tuzatish, va nihoyat uning ishonchliligi to‘g‘risida xulosalar shakllantirish imkonini yaratadi.

Auditda xo‘jalik yurituvchi sub’ekt moliyaviy hisobotining ishonchliligiga kattagina hajmda ta’sir ko‘rsatadigan holatlar muhim holatlar deb e’tirof etiladi. Barcha muhimlik jihatlari bo‘yicha moliyaviy hisobotning ishonchliligi deganda, moliyaviy hisobot ko‘rsatkichlari aniqligining shunday darajasi tushuniladiki, bunda ushbu hisobotning malakali foydalanuvchisi uning asosida to‘g‘ri xulosalar chiqarish va to‘g‘ri qarorlar qabul qilishga qodir bo‘ladi. Axborotning muhimliligi uning xususiyati bo‘lib, uni ana shunday axborotdan oqilona foydalanuvchining qarorlariga ta’sir ko‘rsatishga qodir qiladi. Muhimlik tushunchasi deganda moliyaviy hisobotni buzishning eng yuqori qiymati tushuniladi, undan boshlab ana shu hisobotning malakali foydalanuvchisi uning asosida to‘g‘ri xulosalar chiqarish va to‘g‘ri qarorlar qabul qilishga qodir bo‘lmay qoladi. Muhimlik konsepsiyasidan auditor ham auditni rejalashtirishda, ham uni bajarishda va aniqlangan buzib ko‘rsatishlarning auditga va tuzatilmagan buzib ko‘rsatishlarning (agar ular mavjud bo‘lsa) moliyaviy hisobotga ta’sirini baholashda hamda o‘z fikrini auditorlik xulosasida ta’riflashda foydalanadi.

Auditni rejalashtirish jarayonida auditor muhim deb baholaydigan buzib ko‘rsatishlar summasi to‘g‘risida o‘z mulohazalarini chiqaradi. Bu mulohazalar quyidagilar uchun asos bo‘ladi:

(a) riskni baholash tartib-taomillarining xususiyati, ularni bajarish muddatlari va ko‘lamini aniqlash;

(b) muhim buzib ko‘rsatishlar risklarini identifikatsiya qilish va baholash;

(v) keyingi auditorlik tartib-taomillarining xususiyati, ularni bajarish muddatlari va ko‘lamini aniqlash.

Muhimlikni tartibga solish jihatdan auditning xalqaro standartlari (AXS) ikki standart orqali o‘rganiladi:

- 320-sonli AXS “Auditni rejalashtirish va bajarishda muhimlik»;
- 450-sonli AXS “Audit o‘tkazish jarayonida aniqlangan buzib ko‘rsatishlarni baholash”.

320-sonli auditning xalqaro standartida moliyaviy hisobot auditini rejalashtirish va auditni o‘tkazishda muhimlik konsepsiyasini qo‘llashda auditorning

javobgarligi keltirilgan. 450-sonli auditning xalqaro standartida moliyaviy hisobotda aniqlangan xatoliklarni baholashda muhimlik konsepsiyasi qanday qo‘llanilishi kerakligi keltirilgan. Bu ikkala standart ham auditordan aniqlangan xatoliklarini auditni rejalashtirish paytida aniqlaganda, muhimlik darajasini o‘zgartirish mumkinligi to‘g‘risidagi munosabatni talab qiladi. Biroq, biror standart u yoki bu tekshirilayotgan moliyaviy hisobotning aniq ko‘rsatkichlariga doir muhimlik darajasiga nisbatan aniq talablarni o‘zida mujassam qilmagan.

Muhimlikning qanchalik kam darajasi belgilansa, auditorlik tanlovi hajmi shunchalik katta bo‘ladi va bunga muvofiq ravishda auditorlik amallari hajmi ham ko‘p bo‘ladi. Muhimlik bo‘yicha auditorlik amallari mehnattalab hisoblanadi. Agarda muhimlik bo‘yicha qat’iy mezonlarni o‘rnatadigan bo‘lsak, u holda auditorlik tekshiruvining mehnattalabchanligi va qiymati oshadi va aksincha.

Auditorga muhimlikning juda ham past yoki juda ham yuqori darajasini qo‘llash tavsiya etilmaydi. Birinchi holatda tekshirish ko‘p vaqt va kuch talab qiladi. Bunday tekshiruv qimmatga tushishi va uzoq vaqtga cho‘zilishi mumkin. O‘ta yuqori muhimlik darajasi holatida kam auditorlik amallari qo‘llanilishi va amalga oshmaslik tavvakalchiligi (daxlsizlik tavakkalchiligi) yuqori bo‘lishi mumkin.

Shu boisdan g‘arb auditorlik firmalari muhimlik darajasiga yaqin yoki optimal variantni tanlash uchun yarimempirik yo‘ldan borishadi[8].

Auditorlik tekshiruvi har doim tavakkalchilik bilan hamohang tarzda bo‘ladi. Auditor tavakkalchilik nima bilan tugashi, uning mohiyati, tarkibiy qismlari, uning maksimal chegarasini anglashi lozim.

Auditorlik tavakkalchiligi va auditorlik muhimligi o‘rtasida qarama-qarshi bog‘liqlik mavjud:

- qat’iyroq muhimlik darajasi mavjud bo‘lganda auditorlik tavakkalchiligi past bo‘ladi;
- muhimlik darajasi unchalik qat’iy bo‘lmagan sharoitda auditorlik tavakkalchiligi yuqori bo‘ladi.

Umuman olganda, auditorlik tekshiruvida muhimlik ko‘rsatkichlarini hisoblash ham auditor, ham xo‘jalik yurituvchi sub’ekt uchun muhim sanalib, ko‘pgina xatolarni aniqlashga imkon beradi.

BUXGALTERIYA BALANSI LIKVIDLIGI KOEFFITSIENTLARI TAHLILI

Ochilov Farxodjon Shavkatjon o’g’li - TDIU, dotsent
Madaminov Hasanboy Mirzoxotam o’g’li - TDIU, talaba

Annotatsiya. Ushbu tezisda balans likvidligi muammolari kompaniyaning qisqa muddatli majburiyatlarini to‘lash qobiliyatiga ta’sir qilishi va bu muammolar asosan aktiv va passivlarning likvidlik darajalaridagi nomutanosibliklar tufayli yuzaga kelishi,mablag'larni to‘g‘ri boshqarishdagi kamchiliklar,qisqa muddatli qarzlarning oshishi va shu kabi holatlarga to’xtalib o’tilgan.Shuningdek buxgalteriya

[8] Гутцайт Е.М., Островский О.М., Ремизов Н.А. Отечественные правила (стандарты) аудита и их использование. –М.: ФБК-ПРЕСС, 1998. -384 с. 142-бет.

balansi likvidilligini amaliy tahlillari keltirilgan.

Kalit so’zlar. Balans likvidligi, aktivlar aylanishi, joriy likvidlik, majburiyatlarni qoplash, aktivlar va passivlar, balans tahlili.

Balans likvidligi bilan bog‘liq bu kabi muammolarni hal qilish uchun kompaniyalar qisqa muddatli moliyaviy rejalar tuzishlari, moliyaviy ko‘rsatkichlarni kuzatishlari va naqd pul oqimlarini optimallashtirish uchun tegishli choralarni ko‘rishlari kerak. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning oliy majlisga murojaatnomasidagi nutqida balans likvidligini kerakli darajada bo’lishi bu korxona faoliyatini davom etishi, boshqa korxona va tashkilotlar ta’minotchi, kreditor, bank organlari va davlat byudjeti bilan me’yoriy iqtisodiy aloqalarni davom ettirish kafolatidir deya keltirib o’tganligi balans likvidilligining dolzarb masala ekanigidan dalolat beradi.

Kompaniya kelajakda kutayotgan daromad va xarajatlarni rejalashtirishi kerak. Bu to‘lovlarni o‘z vaqtida amalga oshirish va qo‘shimcha mablag‘larni jalb qilish imkoniyatini beradi. Debitorlar bilan tuzilgan shartnomalarni kuzatish va ularni qisqa muddatda qaytarib olish choralari ko‘rilishi kerak. Bu kompaniyaga naqd pulni tezroq olish imkonini beradi. Ba’zi etkazib beruvchilar bilan to‘lov muddatlarini uzaytirish bo‘yicha kelishish orqali naqd pul oqimlarini yaxshilash mumkin. Qisqa muddatli va likvid investitsiyalarga e’tibor qaratish muhim o’rin tutadi. Masalan, qisqa muddatli depozit hisobvaraqlar, obligatsiyalar yoki tezkor sotiladigan aktivlarni qo‘llash orqali likvidlikni ta’minlash mumkin.

Kompaniyaning daromadliligi va o'sishini ta'minlash, moliyaviy qoidalarga rioya qilish: uzoq muddatli, kreditlar hisobidan investitsiya dasturini moliyalashtirish, sof aylanma mablag'larning holatini hisobga olgan holda uzoq muddatli investitsiyalar doirasida investitsiyalarni amalga oshirish. Tugallanmagan ish zaxiralarini, ya'ni eng kam likvidli aktivlarni minimallashtirishga harakat qilish kerak.

"Andijon biokimyo zavodi" AJning balans aktivi va passivi moddalarining likvidliligi tahlili[9]

1-jadval

Aktiv moddalar tarkiblanishi				**Passiv moddalar tarkiblanishi**			
№	**Tarkib**	**Yil boshi**	**Yil oxiri**	**№**	**Tarkib**	**Yil boshi**	**Yil oxiri**
A1	Doimiy harakatdagi aktivlar	3 442 949	13 452 513	P1	To‘lov muddati kelgan majburiyatlar	14 415 397	16 983 264
A2	Tez pulga aylanadigan aktivlar	13 165 551	21 519 068	P2	Qisqa muddatli majburiyatlar	7 821 397	16 477 946
A3	Sekin pulga aylanadigan aktivlar	18 621 602	5 904 812	P3	Uzoq muddatli majburiyatlar	12 993 308	7 415 183
Aktiv jami		**35 230 102**	**40 876 393**	**Passiv jami**		**35 230 102**	**40 876 393**

[9] Andijon biokimyo zavodi" AJ malumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi

Balans likvidligi shartlari: A1 > P1; A2 > P2; A3 > P3; A4 < P4

Balans likvidligi boyicha joriy, tez va Mutlaq likvidlik ko’rsatgichlari aniqlanadi va davriy baholanadi., A1doimiy harakatdagi aktivlar, P1to’lov muddati kelgan majburiyatlar

Likvidlikning birinchi elementi va uning o‘zgarishlari[10]

2-jadval

№	Tarkib	Yil boshi	Yil oxiri	Farqi (+,-)	O‘sishi, %
A1	Doimiy harakatdagi aktivlar	3 442 949	13 452 513	10 009 564	390.7
P1	To‘lov muddati kelgan majburiyatlar	14 415 397	16 983 264	2 567 867	117.8
	Mablag‘lar ortiqchaligi,yetishmovchiligi (A1-P1)	-10 972 448	-3 530 751	-7 441 697	32.1

“Andijon biokimyo zavodi” AJning Balans aktivi va passivi moddalarining likvidliligi tahlilida doimiy harakatdagi aktivlarning to‘lov muddati kelgan majburiyatlarni qoplashga etishmovchiligi kuzatilgan. Davr boshidagi etishmovchilik 10 972 448ming so‘mni, davr oxiriga kelib 3 530 751ming so‘mni tashkil etgan.

Mazkur tezisda balans likvidligini tahlil qilib, yuqorida keltirilgan ma’lumotlar asosida quyidagi xulosalar shakllantrildi.Kompaniya qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash uchun etarli miqdorda likvid aktivlarga ega bo‘lishi kerak. Bu kompaniyaning moliyaviy xavf-xatarlarini kamaytirishga va ishonchli moliyaviy faoliyat yuritishga yordam beradi.Likvidlikni oshirish uchun kompaniya naqd pul oqimini boshqarish, operatsion xarajatlarni kamaytirish va qisqa muddatli moliyaviy manbalarni jalb qilish kabi chora-tadbirlarni ko‘rishi zarurligi ilmiy asoslangan.Umuman olganda, balans likvidligi tahlili kompaniyaning qisqa muddatli likvidlik holatini baholashga, moliyaviy xavf-xatarlarni aniqlashga va kelgusidagi moliyaviy strategiyalarni rejalashtirishga yordam beradi.Xo’jalik yurutuvchi subektlarda balans likvidligini yanada oshirishda xususiy kapital miqdorini yanada oshirish va ortiqcha zaxiralarni kamaytirish maqsadga muvofiq,shu bilan birga uzoq muddatli investitsiyalarni jalb qilish korxonalar likvidlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA MOLIYAVIY AKTIVLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Xolpo‘lotov Rustam O‘ktamovich - TDIU, assistent

Annotatsiya: Maqolada xo‘jalik yurituvchi subyektlarda moliyaviy aktivlar hisobini tan olish, buxgalteriyada tan olishni aks etirish va moliyaviy hisobotda aks ettirish tartibi ochib berilgan.

Tayanch so‘zlar: moliyaviy aktiv, moliyaviy majburiyat, moliyaviy instrumentlar, amortizatsiyalangan qiymat, haqqoniy qiymatda, boshqa umumlashgan

[10] Andijon biokimyo zavodi" AJ malumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi.

daromad.

Moliyaviy aktivlar dastlabki tan olishi va unining keyingi baholanishini 9-sonli MHXS (IFRS)ga muvofiq quyidagicha baholaydi:

- foyda yoki zarar orqali haqqoniy qiymatda;
- boshqa umumlashgan daromad orqali haqqoniy qiymatda;
- amortizatsiyalangan qiymatda.

Bu usularda qaysi birini tanlash tashkilotni moliyaviy aktivdan kutilayotgan natijaga maqsadga muofiq bog‘liq.

Moliyaviy aktiv, quyidagi har ikki shart bajarilganda, **amortizatsiyalangan qiymatda** baholanishi lozim:

- aktivni shartnomada nazarda tutilgan pul oqimlarini olish uchun tutib turilishi maqsad qilinganda;
- moliyaviy aktiv bo‘yicha shartnomaning shartlariga ko‘ra, belgilangan sanalarda faqat asosiy qarz summasi to‘lovlari va so‘ndirilmagan asosiy qarz summasiga hisoblangan foiz to‘lovlaridan iborat pul oqimlari olinadi.

Moliyaviy aktiv, quyidagi har ikki shart bajarilganda, **boshqa umumlashgan daromad** orqali haqqoniy qiymatda baholanishi lozim:

- moliyaviy aktiv shartnomada nazarda tutilgan pul oqimlarini olish uchun yoki moliyaviy aktivni sotish maqsad qilinib tutib turiladi;
- moliyaviy aktiv bo‘yicha shartnomaning shartlariga ko‘ra, belgilangan sanalarda faqat asosiy qarz summasi to‘lovlari va so‘ndirilmagan asosiy qarz summasiga hisoblangan foiz to‘lovlaridan iborat pul oqimlari olinadi.

Ushbu kotegoriya doirasida aktivlarni adolatli qiymatga qadar qayta baholash natijalari **boshqa umumlashgan daromad** tarkibida hisobga olinadi (aktivlarning qadrsizlanishidan foyda va zararlar hamda ijobiy va salbiy kurs farqlaridan tashqari, chunki ushbu moddalar foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotda tan olinadi). Moliyaviy aktivlarni tan olinishi tugatilishi bilan oldin boshqa to‘plam daromadlar tarkibida tan olingan foyda va zararlarning jamg‘arilgan summasi foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotga qayta tasniflanadi.

Moliyaviy aktivlar amortizatsiyalanadigan qiymati yoki **boshqa umumlashgan daromad**lar orqali haqqoniy qiymati bo‘yicha baholanadigan holatlardan tashqari barcha hollarda **foyda yoki zararlar to‘g‘risidagi hisobot** orqali haqqoniy qiymati bo‘yicha baholanishi shart.

Birinchi usul. Moliyaviy aktivlar foyda yoki zarar orqali haqqoniy qiymatda baholashi usulidan moliyaviy aktivlarning sotib olishning maqsadi moliyaviy aktivni yaqin orada sotish bo‘lganda foydalaniladi. Bunda moliyaviy aktivning boshlang‘ich qiymati moliyaviy aktivlar dastlabki haqqoniy qiymati xisoblanadi. Aksariyat xolarda faqatgina moliyaviy aktivning sof qiymati haqqoniy qiymatga teng bo‘ladi moliyaviy aktivni sotib olganda quyidagicha buxgalteriya o‘tkazmasi beriladi.

Moliyaviy aktivni sotib olganda	Moliyaviy aktivni sumasi to‘landi
Dt-Moliyaviy aktiv **Kt-Majburiyat**	Dt-Majburiyat Kt-Pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlari

Moliyaviy aktivni sotib olish bilan bog‘liq bo‘lgan xarajatlar (vositachilik

xarajatlari) moliyaviy aktivni tanarxiga qo‘shilmaydi aksincha uni xarajat sifatida tan olib foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotga olib boriladi va quyidagicha buxgalteriya o‘tkazmasi beriladi

Moliyaviy aktivni sotib olish bilan bog‘liq bo‘lgan xarajatlar
Dt- Moliyaviy aktivni sotib olish bilan bozliq bo‘lgan xarajatlar **Kt-Majburiyat**

Keyinchalik paydo bo‘lgan moliyaviy aktivning haqqoniy qiymatidagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq bo‘lgan tafovutlar xam foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotga olib boriladi va quyidagicha buxgalteriya o‘tkazmasi beriladi

Moliyaviy aktivning haqqoniy qiymatidagi ijobiy o‘zgarishi	Moliyaviy aktivning haqqoniy qiymatidagi salbiy o‘zgarish
Dt-Moliyaviy aktiv **Kt-Moliyaviy aktivning ijobiy farqidan foyda**	Dt-Moliyaviy aktivning salbiy farqidan zarar Kt-Moliyaviy aktiv

Ikkinchi usul. Boshqa umumlashgan daromad orqali haqqoniy qiymatda usuldan moliyaviy aktivning sotib olishning maqsadi, investitsiyalarni muddati tugagunga qadar ushlab turish bo‘lishi kerak. Lekin agar boshqa, foydaliroq aktivni sotib olish imkoniyati paydo bo‘lsa, aktivni sotishi mumkin bo‘lganda foydalaniladi.

Bunda moliyaviy aktivning boshlang‘ich qiymati moliyaviy aktivlar dastlabki haqqoniy qiymati xisoblanadi. Aksariyat xolarda faqatgina moliyaviy aktivning sof qiymati haqqoniy qiymatga teng bo‘ladi. Moliyaviy aktivni sotib olganda quyidagicha buxgalteriya o‘tkazmasi beriladi.

Moliyaviy aktivni sotib olganda	Moliyaviy aktivni sumasi to‘landi
Dt-Moliyaviy aktiv **Kt-Majburiyat**	Dt-Majburiyat Kt-Pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlari

Moliyaviy aktivni sotib olish bilan bozliq bo‘lgan xarajatlar moliyaviy aktivni tanarxiga qo‘shiladi va quyidagicha buxgalteriya o‘tkazmasi beriladi.

Moliyaviy aktivni sotib olish bilan bozliq bo‘lgan xarajatlar
Dt-Moliyaviy aktiv **Kt-Majburiyat**

Keyinchalik paydo bo‘lgan moliyaviy aktivning haqqoniy qiymatining o‘zgarishi bilan bog‘liq bo‘lgan o‘zgarishlar boshqa umumlashgan daromad to‘g‘risidagi hisobotga olib boriladi va quyidagicha buxgalteriya o‘tkazmasi beriladi.

Moliyaviy aktivning haqqoniy qiymatidagi ijobiy o‘zgarishi	Moliyaviy aktivning haqqoniy qiymatidagi salbiy o‘zgarish
Dt-Moliyaviy aktiv **Kt-Investitsion rezerv kapitali (moliyaviy aktivning haqqoniy qiymatidagi ijobiy farq) / Boshqa umumlashgan daromadlarga moliyaviy**	Dt-Investitsion rezerv kapitali (moliyaviy aktivning haqqoniy qiymatidagi salbiy farq) / Boshqa umumlashgan daromadlarga moliyaviy aktivning haqqoniy qiymatidagi salbiy farqidan

aktivning haqqoniy qiymatidagi ijobiy farqidan foyda	zarari Kt-Moliyaviy aktiv

Ushbu yondashuv BHXS (IAS) 16-sonli «Asosiy vositalar»ga muvofiq asosiy vositalarni qayta baholashga o‘xshaydi. Asosiy farq shundan iboratki, bu holda investitsiyalar zaxirasi salbiy bo‘lishi mumkin.

Moliyaviy aktivning chiqib ketishida moliyaviy aktiv chiqib ketish sanasiga qiymatga haqqoniy qiymati qayta baholanadi va rezerv kapitalidagi qoldiq bo‘yicha buxgalteriya o‘tkazmasi beriladi.

Moliyaviy aktivning chiqib ketishida rezerv kapitalidagi ijobiy farq	Moliyaviy aktivning chiqib ketishida rezerv kapitalidagi salbiy farq
Dt-Investitsion rezerv kapitali (moliyaviy aktivning haqqoniy qiymatidagi ijobiy farq) **Kt- Moliyaviy faoliyat bo‘yicha daromadlar (taqsimlanmagan foyda moddasiga reklassifikatsiyalanishi (qayta tasniflanishi) mumkin.)**	Dt-Moliyaviy faoliyat bo‘yicha zararlar **(**taqsimlanmagan foyda moddasiga reklassifikatsiyalanishi (qayta tasniflanishi) mumkin.**)** Kt-Investitsion rezerv kapitali (moliyaviy aktivning haqqoniy qiymatidagi salbiy farq)

Uchunchi usul. Amortizatsiyalanadigan qiymati bo‘yicha baholash usulidan moliyaviy aktivning sotib olishning maqsadi, investitsiyalarni muddati tugagunga qadar ushlab turish va pul oqimlarini olish bo‘lishi kerak.

Moliyaviy aktivni sotib olganda quyidagicha buxgalteriya o‘tkazmasi beriladi.

Moliyaviy aktivni sotib olganda	Moliyaviy aktivni sumasi to‘landi
Dt-Moliyaviy aktiv **Kt-Majburiyat**	Dt-Majburiyat Kt-Pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlari

Moliyaviy aktivni sotib olish bilan bozliq bo‘lgan xarajatlar moliyaviy aktivni tanarxiga qo‘shiladi va quyidagicha buxgalteriya o‘tkazmasi beriladi.

Moliyaviy aktivni sotib olish bilan bozliq bo‘lgan xarajatlar
Dt-Moliyaviy aktiv **Kt-Majburiyat**

Mavzuni o‘rganish natijasida quyidagi xulosalarga erishildi:

-moliyaviy instrumentlarni xalqaro va milliy standartlarining farqli jihatlari aniqlash va uni 12 sonli “Moliyaviy investitsiyalarni hisobga olish” BHMSni takomillashtirish zarur;

-moliyaviy instrumentlarni hisobga olishning joriy tashkiliy va uslubiy qoidalarni baholash va ularni ishlab chiqish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish zarur;

-moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlariga muvofiq moliyaviy instrumentlarning hisobga olishni tashkil etishdagi yondashuvlarni umumlashtirish va xususiyatlarni aniqlash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi «Moliyaviy hisobot ning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi PQ-4611-son Qarori. https://lex.uz/docs/4746047.
2. D.M.Mavlyanova “Joriy aktivlar hisobi, tahlili va auditini uslubiy jihatlarini takomillashtirish” dissertatsiyasi Toshkent-2020
3. MHXS (IFRS) 7 "Moliyaviy instrumentlar: axborotni oshkor qilish". tan olish" nomli moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari.
4. MHXS (IAS) 32 "Moliyaviy instrumentlar: tan olish" nomli moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari.
5. MHXS (IFRS) 9 "Moliyaviy instrumentlar" nomli moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari.
6. http: ifrs.com

MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI ASOSIDA MOLIYAVIY AKTIVLARNI BAHOLASH MASALALARI

Boronov Bobur Farxodovich – SamISI, professor v.b., DSc

Raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobining roli va ahamiyati yanada oshadi. Korxonalar iqtisodiyotiga doir axborotlarning asosiy qismi buxgalteriya hisobida shakllantiriladi. Buxgalteriya hisobida eng dolzarb masalalardan biri bu ilg‘or tajribalarni qo‘llash orqali buxgalteriya hisobi ob’ektlarini adolatli (haqqoniy) baholash bo‘lib hisoblanadi. Assotsiatsiyalashgan kompaniyalar faoliyatiga salmoqli investitsiya kiritilganda hissali qatnashish metodi yordamida baholash masalalari ilg‘or tajribalardan hisoblanadi. Ushbu metodning qo‘llanilishining uslubiy masalalari bilan tanishib chiqaylik.

28-son BHXS “Assotsiatsiyalashgan kompaniyalarga investitsiyalar hisobi” standartiga muvofiq, quyidagi bitta yoki bir nechta usullar amal qilishi mavjud bo‘lgan hollarda investor tomonidan salmoqli ta’sir ko‘rsatish amalga oshadi:

- investitsiya ob’ektining direktorlar Kengashi yoki boshqaruvning shunga o‘xshash anologik organlarida vakillik;
- siyosatni ishlab chiqish jarayonida qatnashishi;
- investor va investitsiya ob’ekti o‘rtasida yirik operatsiyalar;
- boshqaruv personalini almashtirish;
- o‘ta muhim texnik axborotlarni taqdim qilish”[11].

Investor kompaniyaning moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobotida investitsiyalarni hissali qatnashish metodi yoki 39-son BHXS “Moliyaviy instrumentlar: tan olish va baholash” standarti[12] talabalariga muvofiq sotishga mo‘ljallangan moliyaviy aktiv sifatida adolatli qiymatida aks ettiradi. Investor

[11] (IAS) 28 “Инвестиции в ассоциированные организации и совместные предприятия” https://nrm.uz/contentf?doc=468283_(ias)_28_investicii_v_associirovannye_organizacii_i_sovmestnye_predpriyatiya&products=1_zakonodatelstvo_respubliki_uzbekistan;

[12] 39-сон БҲХС “Молиявий инструментлар: тан олиш ва баҳолаш” стандарти. https://www.ifrs.org.ua/mezhdunarodny-e-standarty-finansovoj-otchyotnosti/; www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/

moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobotda “Assatsiatsiyalashgan kompaniyalar yoki qo‘shma faoliyatdagi investitsiyalar”ni alohida satrda hamda foyda va zararlar hamda boshqa to‘plam daromadlari to‘g‘risidagi hisobotida assotsiatsiyalashgan kompaniyalar yoki qo‘shma faoliyatning foyda va zararlarida hissasi yoki daromadidan olingan dividend sifatida aks ettiradi. Boshqa to‘plam daromadlardagi hissasining o‘zgarishi investorning boshqa to‘plam daromadlarida alohida satrda qayd qilinadi.

Sohaga doir adabiyotlarni tahlil qilishda[13] aniqlash mumkinki, hissali qatnashish metodinining qo‘llanilishini ikkita yondashuvda amalga oshirish mumkin:

Birinchi yondashuv, ovoz berish huquqidagi aksiyalariga egalik qilish foizidan kelib chiqib, investitsiyalarning boshlang‘ich qiymati investitsiya ob’ektining sof foydasi yoki zararidagi hissasiga ko‘payadi.

Ikkinchi yondashuvda esa, ovoz berish huquqidagi aksiyalarga egalik qilish foizidan kelib chiqib, investitsiyaning boshlang‘ich qiymati investitsiya ob’ektining sof aktivlaridagi hissasining o‘zgarishiga ko‘payadi.

Birinchi yondashuvda hissali qatnashish metodining qo‘llanilishining metodik tartibini quyidagi misollarda ko‘rib o‘tamiz:

Hissali qatnashish metodiga muvofiq hisobot davrining oxirida investitsiyaning balans qiymati (IT_1):

- Dastavval investitsiyalar tannarxi bo‘yicha hisobga olinadi (IT_0);
- xarid sanasidan keyin uning balans qiymati investorning investitsiyalash ob’ekti foyda va zararlarida tan olingan hissasiga ko‘payadi yoki kamayadi (FZ_h);
- investitsiyalash ob’ektidan dividend ko‘rinishida daromad olinishi investitsiyaning balans qiymatini kamaytiradi (D_d);
- balans qiymatining korrektirovkasi investorning investitsiyalash ob’ekti boshqa to‘plam daromadidagi hissasi o‘zgarishi (BTD_h).

U holda, hisobot davrining oxirida invsetitsiyaning balans qiymatini quyidagi formula ko‘rinishida aniqlashimiz mumkin bo‘ladi:

$$\boldsymbol{IT_1 = IT_0 + FZ_h - D_d + BTD_h}$$

1-misol. A kompaniya B kompaniyaning 35% ovoz beruvchi aksiyalarini xarid qilgan. Xarid qilingan davrda aksiyalarning boshlang‘ich qiymati 400000 ming so‘mni tashkil etgan. B kompaniya hisobot davrida 150000 ming so‘m foyda oldi. Olingan sof foydadan aksiyadorlarga 30000 ming so‘m dividend to‘ladi. B kompaniyaning hisobot davrida boshqa to‘plam daromadlari 25000 ming so‘mni tashkil etdi.

Aniqlash talab etiladi: Hissali qatnashish metodini qo‘llab hisobot darining oxirida A kompaniyaning B kompaniyaga kiritgan investitsiyasining balans qiymatini aniqlash.

Yechish:

1. A kompaniyaning B kompaniyaning sof foydasidagi hissasini topamiz:

$$\frac{150000\ x\ 35\%}{100\%} = 52500 \text{ ming so‘m}$$

[13] Финансовые активы компаний: Часть 2. Отражение в МСФО. https://vashkaznachei.ru/finansovye-aktivy-kompanij-chast-2-otrazhenie-v-msfo/

2. A kompaniyaning B kompaniya tomonidan aksiyadorlarga to‘langan dividendlaridagi hissasi:

$$\frac{30000\ x\ 35\%}{100\%} = 10500 \text{ ming so‘m}$$

3. A kompaniyaning B kompaniyaning boshqa to‘plam daromadlaridagi hissasi:

$$\frac{25000\ x\ 35\%}{100\%} = 8750 \text{ ming so‘m}$$

4. Hisobot darining oxirida A kompaniyaning B kompaniyaga kiritgan investitsiyasining balans qiymatini topish uchun uning hisobot davrining boshidagi qiymatiga investitsiya ob’ektning sof foydasidagi hissasini qo‘shib, to‘langan dividendlardagi hissasini ayirish hamda boshqa to‘plam daromadlaridagi hissasini qo‘shish lozim:

$$400000+52500-10500+8750 = 450750 \text{ ming so‘m}$$

Demak, hisobot davrining oxirida investitsiyaning balans qiymati 450750 ming so‘mni tashkil etadi.

Ushbu metodning qo‘llanilishi xorijiy kompaniyalarning investitsiyalarini to‘g‘ri baholash va ularning hissasini aniq hisoblash imkonini beradi va investitsion muhitni yaxshilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. (IAS) 28 “Инвестиции в ассоциированные организatsii и совместные предприятия” https://nrm.uz/contentf?doc=468283_(ias)_28_investicii_v_associirovannye_organizacii_i_sovmestnye_predpriyatiya&products=1_zakonodatelstvo_respubliki_uzbekistan .
2. 39-сон БҲХС “Молиявий инструментлар: тан олиш ва баҳолаш” стандарти. https://www.ifrs.org.ua/mezhdunarodny-e-standarty-finansovoj-otchyotnosti/; www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/.
3. Финансовые активы компаний: Часть 2. Отражение в МСФО. https://vashkaznachei.ru/finansovye-aktivy-kompanij-chast-2-otrazhenie-v-msfo/.

ИНТЕГРАЦИЯ УЗБЕКИСТАНА В МИРОВОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДРУЖЕСТВО ПУТЕМ УНИФИКАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА НА ОСНОВЕ МСФО

Зарипова Саёхат Зафаровна – СамИЭС, ассистент

Аннотации: В данной статье были проанализированы этапы изменений в системе бухгалтерского учета в Узбекистане и представлены пути решения проблем с помощью международных стандартов финансовой отчетности. Также была описана необходимость и основные направления реформирования бухгалтерского учета. Путем сравнительного анализа принципов национального бухгалтерского учета и международных стандартов были выявлены основные различия. Автор также описал основные успехи в интеграции национальной

бухгалтерской системы в мировое сообщество. В заключении были сформулированы рекомендации по дальнейшему развитию бухгалтерского учета на основе международных стандартов.

Ключевые слова: Концептуальная основа, учетная политика, собственный капитал, основные средства, диверсификация, лизинговые операции, МСФО, финансовой отчетности.

Введение. В условиях модернизации и технического развития экономических субъектов Узбекистана, значение системы бухгалтерского учета становится все более значимым. В настоящее время одной из ключевых проблем, с которой сталкивается экономика страны, является необходимость реформирования существующей системы бухгалтерского учета и отчетности. Это требуется для того, чтобы система соответствовала современным требованиям как национальной, так и международной экономики.

Узбекистан, с ориентацией на экспорт, стремится укрепить свое присутствие на международных рынках и получить доступ к льготным кредитам от зарубежных банков. Для достижения этой цели стране необходимо внедрить международную систему бухгалтерского учета и отчетности. Это является ключевым условием для успешной интеграции в мировое экономическое сообщество.

МСФО (Международные стандарты финансовой отчетности) — это набор общепринятых принципов и правил, используемых при подготовке и предоставлении финансовой отчетности, который применяется во многих странах. Для инвестора не так важно, в какую конкретно страну вложить свой капитал, как важно, чтобы он был уверен в эффективности своего инвестиционного решения. Эффективность инвестиции может быть лучше оценена, когда финансовая отчетность компании прозрачна и соответствует международным стандартам. Поэтому соблюдение принципов и правил МСФО позволяет обеспечить прозрачность и достоверность финансовой отчетности, что повышает уверенность инвесторов и способствует привлечению капитала.

Эти стандарты особенно важны для компаний, которые:

1. Ищут иностранный капитал: Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) помогают создать доверие у потенциальных иностранных инвесторов, предоставляя им прозрачную и понятную финансовую отчетность.
2. Уже имеют деловые связи с иностранными инвесторами: Использование МСФО упрощает коммуникацию и взаимодействие с иностранными партнерами, поскольку стандарты МСФО широко распространены и признаны в мировом масштабе.
3. Стремятся вывести свою продукцию на международные рынки: Соблюдение МСФО помогает улучшить видимость и привлекательность компании для потенциальных международных клиентов и партнеров, так как обеспечивает четкость и стандартизацию финансовой отчетности.

Для достижения выхода на международные рынки и успешного освоения их, страны внедряют стратегии, направленные на стимулирование экономического развития. Одним из основных направлений такого развития становится усиление производства и повышение его эффективности.

Правительственные решения акцентируют внимание на постоянном совершенствовании управления экономикой с учетом растущих объемов производства, усложнения экономических взаимосвязей и требований научно-технического прогресса. Эти шаги направлены на максимальное использование потенциала экономики страны для достижения успешного выхода на мировые рынки.

Эффективная организация учета и отчетности на основе МСФО будет иметь ключевое значение в достижении поставленных задач. Для этого проводится реформа, направленная на улучшение качества и оперативности учета, а также совершенствование учетной документации и отчетности во всех отраслях экономики. Целью этой реформы является соответствие современным требованиям управления и анализа хозяйственной деятельности, при этом эффективно используя международные стандарты финансовой отчетности.

Анализ литературы по теме. В работах известных отечественных и зарубежных исследователей широко обсуждаются вопросы применения Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО). Среди этих исследователей можно назвать таких как Александр Д., Бакаев А. С., Барт М., Болл Р., Бриттон Э., Гебхардт Г., Гетьман В. Г., Горбатова Л. В., Йориссен Э., Кутер М. И., Лабынцева Н. Т., Леуз К., Палий В. Ф., Соколов Я. В., Сухарев И. Р., Уиттингтон Дж., Хахонова Н. Н., Хэйл Л., Шнейдман Л. и другие. В их работах анализируются различные аспекты применения МСФО, исследуются практические проблемы и тенденции, а также предлагаются рекомендации по улучшению применения стандартов в практике бухгалтерского учета и отчетности.

Методология исследования. При создании статьи авторы опирались на основные стратегические направления развития страны, которые были закреплены в законодательстве и нормативных актах. В процессе написания статьи использовался системный подход, включающий в себя анализ и группировку информации, синтез различных данных, а также прогнозирование и экстраполяция текущих тенденций для выявления возможных перспектив развития.

Несколько исследований были проведены для оценки влияния принятия МСФО (Международных стандартов финансовой отчетности) в Европе на восприятие инвесторами качества бухгалтерского учета еще до введения Постановления 1606/2002. Доказательства в пользу принятия МСФО были представлены на основе оценок качества раскрытия информации, предоставленных авторитетными экспертами. Например, исследование Даске и Гебхардт (2006) указывает на повышение качества бухгалтерского учета для выборки австрийских, немецких и швейцарских фирм, переходящих на МСФО / МСФО в период, предшествующий их обязательному принятию в Европе. Подобные результаты подтверждают и исследования ценностной релевантности, такие как работы Bartov et al. (2005) и Jermacowicz (2007), которые отмечают повышение значимости прибыли немецких фирм, переходящих на МСФО / МСФО. Кроме того, исследование Barth (2008) сравнивает национальные стандарты бухгалтерского учета и МСФО / МСФО в 21 стране. Предполагается,

что фирмы, применяющие МСФО / МСФО, демонстрируют более прозрачное управление прибылью, более оперативное признание убытков и более значимые показатели бухгалтерского учета, которые влияют на стоимость компании.

Анализ и результаты. Бухгалтерский учет, как система сбора, обработки и представления финансовой информации, является ключевым инструментом в развитии рыночной экономики. В связи с этим в Узбекистане внедряются международные стандарты финансовой отчетности с учетом особенностей национальной экономики. На данном этапе реформирования бухгалтерского учета проблемы принятия и внедрения международных стандартов финансовой отчетности в Узбекистане, а также поиски путей их решения, становятся очень актуальными.

Целями реформирования бухгалтерского учета и отчетности в Республике Узбекистан являются:

1. Создание условий для внедрения эффективной системы регулирования экономических процессов в стране. Это позволит более эффективно контролировать и управлять экономикой, обеспечивая ее стабильность и развитие.

2. Приближение системы бухгалтерского учета и отчетности к международным стандартам финансовой отчетности (МСФО). Это позволит узбекским компаниям стать более прозрачными и конкурентоспособными на мировом рынке, а также повысит доверие иностранных инвесторов.

3. Обеспечение своевременного выявления и анализа ретроспективных тенденций развития экономики на основе сбора, обработки и передачи информации. Это позволит эффективнее прогнозировать и оценивать последствия управленческих решений, что в свою очередь способствует более гибкому и адаптивному управлению экономикой страны.

Вывод. Внедрение МСФО представляет собой долгосрочную стратегию, которая будет все более связана с международной торговлей, привлечением иностранных инвестиций и связанными с ними технологиями. Кроме того, МСФО играют важную роль в оценке работы управленческого состава компаний, поскольку отражают эффективность принимаемых ими решений. В целом, развитие системы бухгалтерского учета будет происходить путем выбора и применения более современных методов группировки учетных данных, формирования учетных регистров, а также оптимального сочетания аналитического и синтетического учета. Это также включает использование передовых форм бухгалтерского учета с применением автоматизированных систем.

Дальнейшее развитие и совершенствование системы бухгалтерского учета должны направляться на укрепление контрольных функций, расширение аналитических возможностей учета и улучшение оперативности использования полученных данных для управленческих решений. Это также предполагает более активное участие сотрудников бухгалтерии в экономической деятельности предприятия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Мирзиёев Ш. "Мы все вместе построим свободное, демократическое и процветающее государство – Узбекистан." Т.: Узбекистан, 2017. 56 с.
2. Мирзиёев Ш. "Обеспечение верховенства закона и интересов человека – гарантия развития страны и благополучия народа." Т.: Узбекистан, 2017. 48 с.
3. Мирзиёев Ш. "Критический анализ, жесткая дисциплина и персональная ответственность должны стать повседневной нормой в деятельности каждого руководителя." Т.: Узбекистан, 2017. 104 с.
4. Указ Президента Республики Узбекистан "О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан" от 7 февраля 2017 года № УП-4947.
5. Указ Президента Республики Узбекистан "О мерах по внедрению современных методов корпоративного управления в Акционерных Обществах" от 12.04.2015 г. № УП – 4720.
6. Постановление Президента Республики Узбекистан "О дополнительных мерах по переходу на международные стандарты финансовой отчетности", № ПП-4611, 24.02.2020.
7. Vera Palea, Department of Economics and Statistics “Cognetti de Martiis”, University of Torino, Italy, China Journal of Accounting Research Volume 6, Issue 4, December 2013, Pages 247-263. [https://doi.org/10.1016/j.cjar.2013.08.003]
8. Kees Camfferman&Stephen A. Zeff, "The Challenge of Setting Standards for a Worldwide Constituency: Research Implications from the IASB’s Early History", European Accounting Review Volume 27, 2018 - Issue 2, [https://doi.org/10.1080/09638180.2017.1296780]
9. Хамдамов Б.К. "Аудитнинг халқаро стандартлари." Учебник. Т.: "IQTISOD-MOLIYA", 2020. 318 с.

YASHIL MAYDON OB’EKTLARINI QURISH BO‘YICHA KORXONALARDA AMALGA OSHIRILGAN KAPITAL INVESTITSIYALAR HISOBIGA DOIR AYRIM MASALALAR

Muxammadiev Zarrux Umarovich - SamISI, doktorant

Bugungi yashil iqtisodiyot sharoitida mamlakatimizda keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilib borilmoqda. Xossatan, bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Respublikada yashillik darajasini yanada oshirish, “Yashil makon” umummilliy loyihasini izchil amalga oshirish orqali ekologik barqarorlikni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni qabul qilingan bo‘lib, unda “mamlakatimizda ekologik vaziyatni yaxshilash, transchegaraviy garmsel shamollari va chang-qum bo‘ronlarining atrof-muhitga zararli ta’sirlarining oldini olish maqsadida qator tadbirlar amalga oshirilmoqda”[14]. Shuningdek, Respublikamizda

[14] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Республикада яшиллик даражасини янада ошириш, “Яшил макон” умуммиллий лойиҳасини изчил амалга ошириш орқали экологик барқарорликни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. 2023 йил 23 ноябрь. ПҚ-199.

barcha sohalar kabi qurilish tarmog‘iga ham alohida e’tibor qaritilib, ushbu tarmoqni rivojlantirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar olib borilmoqda. Xossatan, mamlakatimizda qurilish sohasini innovatsion rivojlantirish, modernizatsiyalash, ushbu tarmoqda zamonaviy va raqamli axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng tadbiq etish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi qurilish tarmog‘ini modernizatsiya qilish, jadal va innovatsion rivojlantirishning 2021-2025 yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”[15]gi Farmoni qabul qilingan bo‘lib, mamlakatda qurilish ishlarini sifatli amalga oshirish, qurilish korxonalari faoliyatini innovatsion rivojlantirish, raqamlashtirish, raqamli texnologiyalarni kiritish kabi jarayonlar ushbu normativ-hujjatda belgilangan asosiy vazifalar bo‘lib hisoblanadi. Qolaversa, mazkur Prezident Farmonining ijrosini ta’minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 20 apreldagi “Qurilish sohasiga oid yagona ma’muriy qurilish reglamentlarini tasdiqlash to‘g‘risida”[16]gi qarori qabul qilingan bo‘lib, ushbu normativ-huquqiy hujjatda qurilish ishlarini tashkil etish, bino va inshootlarni rekonstruksiya qilish yoki qayta qurish jarayonlariga ruxsatnomalar olish, ularni davlat ro‘yxatidan o‘tkazish hamda qurilish ishlari tugagan bino va inshootlarni foydalanishga topshirish bilan bog‘liq bo‘lgan barcha tartib-qoidalar keltirilgan.

Yuqorida ishlab chiqilgan normativ-huquqiy hujjatlar mamlakatimizda qurilish sohasiga berilayotgan e’tibordan, qurilish tarmoqlari korxonalari faoliyatini modernizatsiyalash, raqamlashtirish, innovatsion rivojlantirishga, shuningdek ushbu tarmoq korxonalariga investitsiyalarni kiritishga qaratilgan iqtisodiy siyosatdan dalolatdir. Bu esa, raqamli va yashil iqtisodiyot sharoitida korxonalarda qurilish ishlari, xossatan yashil maydon ob’ektlariga kapital investitsiyalarni kiritish, ushbu jarayonlarni to‘g‘ri tashkil etish, ularning buxgalteriya hisobini tizimli yuritish hamda ularning natijalarini xalqaro standartlarga muvofiq moliyaviy hisobotda aks ettirish kabi dolzarb vazifalarni keltirib chiqarmoqda.

Mamlakatimizda ishlab chiqilgan 23-son “Qayta tashkil etishni amalga oshirishda moliyaviy hisobotni shakllantirish” BHMSda korxonalarni qayta tashkil etishda aktivlarni baholashning quyidagi usullari keltirilgan: “xarid qilish tannarxi bo‘yicha; boshlang‘ich qiymati bo‘yicha; qoldiq qiymati bo‘yicha; qayta tiklanish qiymati bo‘yicha; nominal qiymati bo‘yicha; ishlab chiqarishning haqiqiy to‘la tannarxi bo‘yicha; bevosita xarajatlarga ko‘ra ishlab chiqarishning haqiqiy tannarxi bo‘yicha; rejali, me’yoriy tannarxi bo‘yicha; bozor bahosi bo‘yicha”[17]. Shuningdek, mazkur standartda yuridik shahslarni qayta tashkil etishda aktivlarni baholashga oid tartib-qoidalar keltirilgan bo‘lib, unda asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar kabi aktivlar bozor qiymati, haqiqiy qiymat va qoldiq qiymatlari bo‘yicha baholanishi keltirilgan bo‘lib, kapital investitsiyalar qiymati bozor va haqiqiy qiymat bo‘yicha baholanishi nazarda tutilgan.

[15] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси қурилиш тармоғини модернизация қилиш, жадал ва инновацион ривожлантиришнинг 2021-2025 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони. 2020 йил 27 ноябрь. ПҚ-6119.

[16] Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Қурилиш соҳасига оид ягона маъмурий қурилиш регламентларини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори. 2022 йил 20 апрель. 200-сон.

[17] 23-сон БҲМС “Қайта ташкил этишни амалга оширишда молиявий ҳисоботни шакллантириш” // АВ томонидан 01.08.2024 й. 3540-сон билан рўйхатга олинган.

Korxonada umumishlab chiqarish xarajatlari tarkibida amortizatsiya xarajatlari, ish haqi bo‘yicha xarajatlar, kommunal xarajatlari va boshqa xarajatlar kiradi. Ushbu xarajatlarning ayrimlari korxonaning o‘z kuchi bilan bajariladigan qurilish ishlari bo‘yicha amalga oshiriladigan kapital investitsiya jarayonlariga qatnashadi. Bularga quyidagilarni misol qilib keltirish mumkin:

* Asosiy vositalar amortizatsiyasi tarkibida qorovulxona, omborxona, ta’minot bo‘limi, tozalik, qozonxona, yong‘inga qarshi kurashish binolarining amortizatsiya shaklidagi umumishlab chiqarish xarajatlari. Bunda, qorovulxona binosi qurilish ishlari amalga oshirilayotgan ob’ektlarni qo‘riqlash vazifasini bajarsa, omborxona binosi qurilish materiallarini saqlash vazifasini bajaradi.

* Qurilish jarayonlariga topshirilgan mashina va asbob-uskunalarning amortizatsiya shaklidagi umumishlab chiqarish xarajatlari. Korxonalar balansida mavjud bo‘lgan kranlar, shtabellerlar kabi mashina va asbob-uskunalar qurilish ob’ektlarida qurilish materiallarini ko‘tarish, tashish, joylashtirish kabi ishlarni bajarishda foydalaniladi.

* Qorovullar, navbatchilar, omborxona mudiri, elektriklar, tokarlar, qozonchi kabi korxona xodimlariga hisoblangan ish haqi va ular bo‘yicha ijtimoiy soliq kabi umumishlab chiqarish xarajatlari.

Bugungi kunda, ishlab chiqilgan xalqaro va milliy yo‘riqnomalarda umumishlab chiqarish xarajatlarini qurilish ob’ektlari tannarxiga olib borishning uslubiy tartib-qoidalari mavjud emas. Tadqiqot davomida o‘rganilgan korxonalar tomonidan ishlab chiqilgan hisob siyosatida faqatgina, umumishlab chiqarish xarajatlarini tayyor mahsulotlarga turli usullar orqali taqsimlash yo‘llari ko‘rsatilgan bo‘lib, ushbu xarajatlarning qurilish jarayonlariga ta’siri, xarajatlarni taqsimlash masalalari aniq belgilanmagan. Shu bois, mazkur tadqiqot ishimizda umumishlab chiqarish xarajatlarini hisobot oyida ishlab chiqarilgan tayyor mahsulotlar hamda qurilish jarayonlariga olib borishning eng optimal usullarini aniqlash, ularni korxonalar amaliyoti qo‘llash hamda korxonalar hisob siyosatida yoritish bo‘yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqdik.

Korxonalar tomonidan amalga oshiriladigan ushbu umumishlab chiqarish xarajatlarining korxona aktivlari tannarxiga ta’sirini quyidagi rasm orqali ifodaladik:

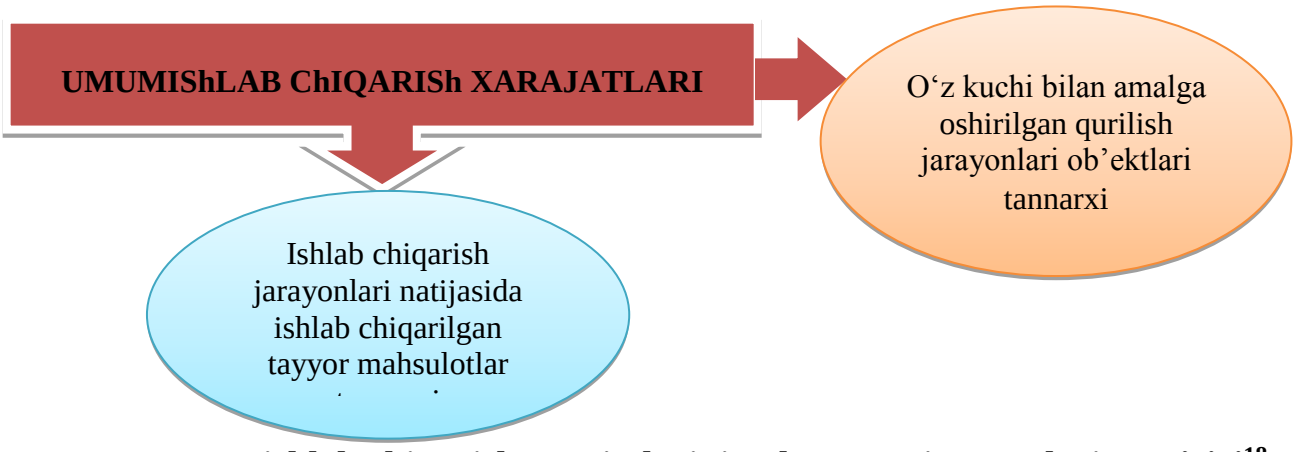

1-rasm. Umumishlab chiqarish xarajatlarining korxona jarayonlariga ta’siri[18]

[18] Тадқиқотлар асосида муаллиф ишланмаси.

Ushbu rasmda yoritilgan ma’lumotlardan ko‘rish mumkinki, umumishlab chiqarish xarajatlari nafaqat ishlab chiqarish bo‘limlarida ishlab chiqarilgan tayyor mahsulotlar tannarxiga, balki korxonada ushbu davrda amalga oshirilgan qurilish jarayonlariga ham ta’sir qilib, qurilishda bo‘lgan ob’ektlarning boshlang‘ich qiymatiga olib boriladi.

Xulosa qilib, yuqorida tadqiq qilingan yo‘nalish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida aytish joizki, bugungi hisob oldida shunday muammo borki, umumishlab chiqarish xarajatlarini korxona ob’ektlariga taqsimlashning optimal usulini tanlash masalasi ko‘ndalang yotibdi. Chunki, umumishlab chiqarish xarajatlarini bevosita xarajatlar bo‘yicha, sarflangan materiallar qiymati bo‘yicha, ishlab chiqarish jarayonlari hajmi bo‘yicha, ishlab chiqarishning jarayonlarining rejali tannarxi bo‘yicha, ishlab chiqarish bo‘limlaridan olinadigan daromadlar bo‘yicha, ishlab chiqarish, qurilish va boshqa jarayonlarda band bo‘lgan xodimlarning ish haqi bo‘yicha, asosiy vositalar amortizatsiyasi bo‘yicha, asosiy vositalar ijara to‘lovi bo‘yicha va boshqa ko‘rsatkichlar bo‘yicha taqsimlash usullari mavjud bo‘lib, ushbu usullar korxonalar faoliyatining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ob’ektlar tannarxiga turli xil ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Respublikada yashillik darajasini yanada oshirish, “Yashil makon” umummilliy loyihasini izchil amalga oshirish orqali ekologik barqarorlikni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. 2023 yil 23 noyabr. PQ-199.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi qurilish tarmog‘ini modernizatsiya qilish, jadal va innovatsion rivojlantirishning 2021-2025 yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. 2020 yil 27 noyabr. PQ-6119.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Qurilish sohasiga oid yagona ma’muriy qurilish reglamentlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori. 2022 yil 20 aprel. 200-son.

4. 23-son BHMS “Qayta tashkil etishni amalga oshirishda moliyaviy hisobotni shakllantirish” // AV tomonidan 01.08.2024 y. 3540-son bilan ro‘yxatga olingan.

BUDJET TASHKILOTLARI RIVOJLANTIRISH JAMG‘ARMASI MABLAG‘LARI HISOBINING TASHKILIY – USLUBIY JIHATLARI

Kuliboyev Azamat Shonazarovich - TDIU, professor

Annotatsiya. Ushbu ilmiy tadqiqot ishida davlat tibbiyot tashkilotlariga buxgalteriya hisobini normativ – huquqiy tartibga solish masalalari bayon qilingan. Davlat tibbiyot tashkilotlarida buxgalteriya hisobini normativ – huquqiy tartibga solish darajalari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: buxgalteriya hisobi, buxgalteriya xizmati, budjet, budjet tashkiloti, budjet hisobi standarti, davlat tibbiyot tashkiloti, hisob siyosati.

Budjet tashkilotining rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobi O‘zbekiston Respublikasi Budjet kodeksi, O‘zbekiston Respublikasi “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni, Budjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi to‘g‘risidagi Yo‘riqnoma va boshqa normativ – huquqiy hujjatlarga muvofiq tashkil qilinadi.

Budjet tashkilotining rahbari tashkilotda buxgalteriya hisobini tashkil qilinishini hamda to‘liq va aniq yuritilishini, moliya–xo‘jalik operatsiyalarini nazorat qilish tartibini, hisob–kitoblar o‘z vaqtida amalga oshirilishini, shuningdek, buxgalteriya hujjatlarining saqlanishini ta’minlanishi shart.

Budjet tashkilotlarining rahbarlari va bosh hisobchilari, hisobchilari, buxgalteriya xizmatining rahbarlari o‘zlarining tizimidagi tashkilotlarda buxgalteriya hisobining yuritilishini va moliyaviy hisobotlarning to‘g‘ri tuzilishini muntazam nazorat qilib turadilar.

Budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobi Budjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi to‘g‘risidagi Yo‘riqnomaga muvofiq buxgalteriya hisobi yuritishning memorial order shaklida olib boriladi. Budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobi quyidagi memorial orderlarda yuritiladi (1–rasm).

Budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari bo‘yicha memorial orderlar operatsiyalarning sodir bo‘lishiga qarab, ammo boshlang‘ich hisob hujjatlari olingandan keyingi kundan kechiktirmasdan ayrim hujjatlarga yoki bir xildagi hujjatlarning bir guruhi asosida tuziladi. Subschyotlar korrespondensiyasi memorial orderlarda ikki yoqlama yozuv qoidasiga muvofiq yozib boriladi.

Memorial orderlar budjet tashkiloti bosh hisobchi (yoki uning o‘rinbosari) va ijrochi (hisobchi) tomonidan imzolanadi.

Alohida memorial orderlar operatsiyalarning sodir bo‘lishiga qarab, ammo boshlang‘ich hisob hujjatlari olingandan keyingi kundan kechiktirmasdan ayrim hujjatlarga yoki bir xildagi hujjatlarning bir guruhi asosida tuziladi. Subschyotlar korrespondensiyasi memorial orderlarda ikki yoqlama yozuv qoidasiga muvofiq yozib boriladi.

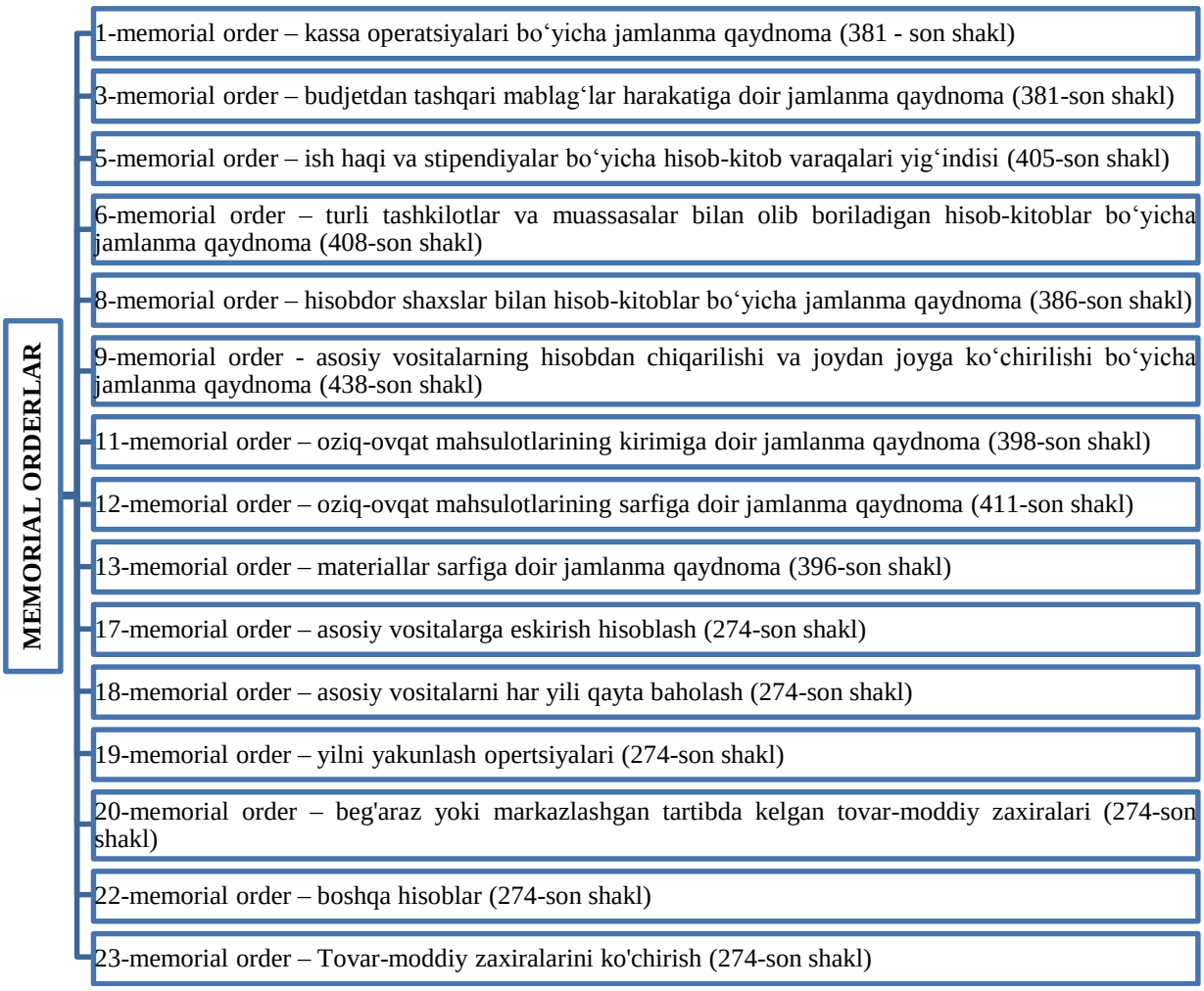

1-rasm Budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobi yuritiladigan memorial orderlar

Barcha memorial orderlar “Bosh-jurnal kitobi” (308-son shakl)da ro‘yxatga olinadi. “Bosh-jurnal kitobi” har bir subschyot bo‘yicha yuritiladi.

“Bosh-jurnal kitobi” o‘tgan yildagi yakunlovchi balansga muvofiq yil boshiga qolgan qoldiq summalarni ko‘chirib yozish bilan ochiladi. Bu daftarga yozuvlar memorial orderlar va memorial order - jamlanma qaydnomalar tuzilgandan keyin oyiga bir marta yoziladi.

Memorial orderdagi summa dastlab “Order bo‘yicha summa” qatoriga, keyin esa, tegishli subschyotlarning debeti va kreditiga yoziladi. Barcha subschyotlar bo‘yicha oylik aylanmalar summasi debetda ham kreditda ham “Order bo‘yicha summa” qatorining jamiga teng bo‘lishi kerak. Oylik aylanmalardan keyingi ikkinchi qatorda har bir subschyot bo‘yicha kelgusi oyning boshiga qoldiq chiqariladi.

Budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobining predmeti bu budjet ijrosi jarayonida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari va ularni manbaalari harakatiga oid iqtisodiy munosabatlar majmuasidir.

Budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobining obyektlari 2 – rasmda ko‘rsatilgan.

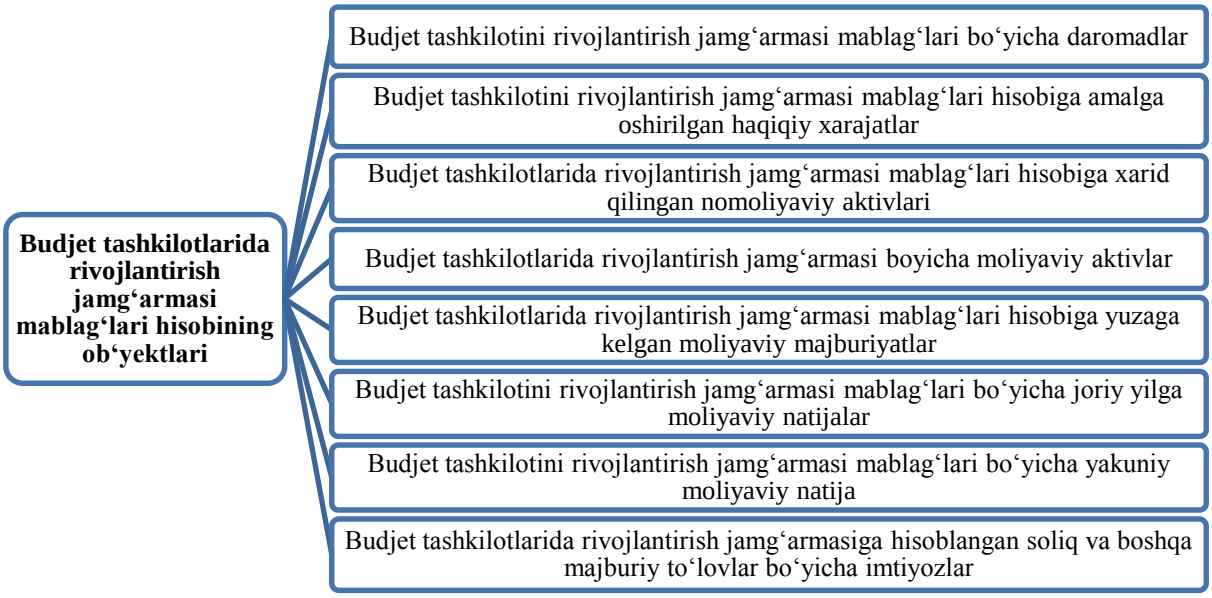

2– rasm. Budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobining obyektlari

Budjet tashkilotining rivojlantirish jamg‘armasi daromadlari:

hisobot choragining so‘nggi ish kuni oxirida xarajatlar smetasi bo‘yicha tejalgan mablag‘lar, kapital qo‘yilmalarni moliyalashtirish uchun nazarda tutilgan mablag‘lar bundan mustasno;

faoliyat ixtisosligi bo‘yicha tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadlar;

budjet tashkiloti balansida turgan mol-mulkni ijaraga berishdan olingan mablag‘larning bir qismi;

belgilangan tartibda budjet tashkilotlari tasarrufida qoldiriladigan mablag‘lar;

homiylikdan olingan mablag‘lar hisobidan shakllantiriladi.

Budjet tashkilotining rivojlantirish jamg‘armasiga budjet tashkilotlarining tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadlari tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan tushgan tushumlar va ularni ishlab chiqarish bo‘yicha xarajatlar o‘rtasidagi ijobiy farq sifatida aniqlanadi.

Budjet tashkilotini rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobiga amalga oshirilgan haqiqiy xarajatlar bu tashkilot tomonidan daromadlar va xarajatlar smetalari doirasida amalga oshirilgan, lekin to‘lab berilmagan xarajatlarning haqiqiy xarajat ko‘rinishida hisobda aks ettirilishi tushuniladi. Bunga misol qilib, tashkilot xodimlariga hisoblangan ish haqi, ijtimoiy nafaqalar, mukofot pullarini olish mumkin. Shuningdek, boshqa tashkilotlardan olingan tovar (ish, xizmat)larning hisobda aks ettirilishini ham haqiqiy xarajat hisoblanadi.

Budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobiga xarid qilingan nomoliyaviy aktivlariga: asosiy vositalar va boshqa uzoq muddatli nomoliyaviy aktivlar; erni obodonlashtirish va tovar – moddiy zaxiralar kiradi.

Budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi bo‘yicha moliyaviy aktivlariga: shaxsiy hisobvaraqlardagi va kassadagi pul mablag‘lari kiradi.

Budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobiga yuzaga kelgan moliyaviy majburiyatlar – budjet tashkilotlarida ularga pul

mablag‘larini o‘tkazish majburiyatini yuklovchi hujjatlar, shu jumladan, ijro hujjatlari asosida yuzaga keladigan majburiyatlar tushuniladi.

Budjet tashkilotining rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari bo‘yicha joriy yilga moliyaviy natijalari bu tashkilotning ushbu mablag‘lar bo‘yicha moliya yili mobaynida, ya‘ni hisobot yilining 1–yanvaridan 31 – dekabriga qadar bo‘lgan davr mobaynida hisoblangan daromadlari va mazkur vaqt mobaynida amalga oshirilgan xaqiqiy xarajatlarini solishtirish natijasida olingan ko‘rsatkichdir.

Budjet tashkilotini rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari bo‘yicha yakuniy moliyaviy natijasi budjet tashkilotining rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari bo‘yicha alohida holda o‘tgan yillarni hisobi bilan yig‘ilib kelayotgan daromadlari hamda mazkur daromadlar (kassa xarajatlari) hisobidan amalga oshirilgan haqiqiy xarajatlarini o‘zaro taqqoslash (ayirish) hisobiga yakuniy qanday moliyaviy holatga ega ekanligi bilan yakunlaganligini aks ettiradi.

Budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasiga hisoblangan soliq va boshqa majburiy to‘lovlar bo‘yicha imtiyozlar budjet tashkilotlariga qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ularning rivojlantirish jamg‘armasi bo‘yicha olgan daromadlari uchun hisoblangan soliq va boshqa majburiy to‘lovlar bo‘yicha berilgan imtiyozlar summalari hisoblanadi.

Budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobini tashkil etishning asosiy maqsadi foydalanuvchilarni (ichki va tashqi) zaruriy rivojlantirish jamg‘armasi to‘g‘risida moliyaviy ma‘lumotlar bilan ta‘minlash hisoblanadi.

Budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobining vazifalari:

hisobni amaldagi me‘yoriy–huquqiy hujjatlar asosida tashkil etish;

budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘laridan maqsadli va samarali foydalanishni ta‘minlash;

daromadlar va xarajatlar smetasi ijrosi jarayoni muomalalarini hujjatlashtirish va hisob registrlarida aks ettirish;

budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi shaxsiy hisobvaraqlarida aktivlarning holati va harakati, mulkiy qiymatliklar va majburiyatlarning holati to‘g‘risida to‘liq hamda aniq ma‘lumotlarni shakllantirish;

budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari bo‘yicha daromadlar va xarajatlar smetasi ijrosi natijalarini shakllantirish;

budjet tashkilotlarining rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari harakatiga oid hisob ma‘lumotlarini umumlashtirish va hisobotlarni tuzish;

budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobini tashkil etishda axborot texnologiyalaridan keng foydalanish va boshqalar.

Yuqorida biz budjet tashkilotlari rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobining tashkiliy – uslubiy jihatlari haqida fikr yuritgan bo‘lsakda, hozirgi kundagi ularning muammolari va kamchiliklari haqida to‘xtalmadik.

Budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobini yuritishda birinchi muammo “Yagona schyotlar rejasi” ni to‘g‘ri qo‘llash va balansda rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘larini sintetik hisobda aks ettirish.

Ikkinchi muammo “UzASBO – 2” da budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari bo‘yicha hisobotni shakllantirish.

Bizning fikrimizcha, budjet tashkilotlarida rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobini yuritishda yuzaga keladigan muammolarning echimi bu tashkilotlarini faoliyat yo‘nalishlariga mos, budjet hisobining standartlariga asoslangan hisob siyosatini shakllantirishdir. Hisob siyosatida budjet tashkilotlari tomonidan budjet hisobini yuritish va moliyaviy hisobotlarni tuzishda qo‘llaniladigan aniq uslublar, asoslar, yo‘l qo‘yishlar, qoidalar hamda usullar majmuasi ko‘rsatilgan bo‘ladi.

SAVDO XIZMATLARINI KO’RSATUVCHI KORXONALARDA KORRELYATSION-REGRESSION TAHLILNI AMALGA OSHIRISH

N.S.Tashnazarova – SamISI tayanch doktorant

Annotatsiya: Ushbu maqolada funksional va korrelyatsoin omillar o’rganilgan. Korrelyatsion-regression tahlilni amalga oshirish bosqichlari keltirilgan.

Tayach atamalar: savdo hizmatlari, korrelyatsion-regression tahlil, bog’lanish zinchlik darajasi

Bugungi kunda savdo korxonalari tez sur’atlar bilan rivojlanmoqda. Yangi supermarketlar, savdo do’konlari ochilmoqda. Ular zamonaviy texnologiyalar asosida xizmat ko’rsatmoqda. Savdo xizmatlari bo’yicha xorij tajribalarini joriy etish, ilg’or tajribalardan keng foydalanish, savdo xizmati sifatini oshirish, iqtisodiy tahlil va matematik usullar orqali iqtisodiy samaradorlishin oshishiga erishish dolzarb masalalar hisoblanadi.

Savdo xizmatlari mamlakat iqtisodiy muhitini tartibga solib turuvchi, mamlakatda asosiy pul aylanmasini amalga oshiruvchi hamda mamlakat aholisining ehtiyojlarini oxirgi ta’minlovchisi sifatida xizmat ko’rsatish tarmog’idagi muhim soha sanaladi. Savdo xizmatlari hajmini mamlakat iqtisodiy ko’rsatkichlarining natijaviy bir ko’rsatkichi sifatida qarasak, ushbu natijaga ko’plab omillar ta’sir qiladi.

Natijaga omillar ta’sirini baholashda bazi omillar bor ularni natijaga ta’sirini to’g’ridan-tog’ri aniqlash, omillar ta’siri natijalarini qiyinchiliksiz hamda aniq prognoz qilish mumkin. Lekin yana shunday omillar borki natijaga ularning ta’sirini to’g’ridan-tog’ri aniqlash imkoniyati mavjud emas.

Natijaga omillar ta’siri ikki xil funksional hamda korrelyatsion bo’lishi mumkin.

Natija hamda omillar o’rtasidagi bog’lanish usullari.

1-rasm.

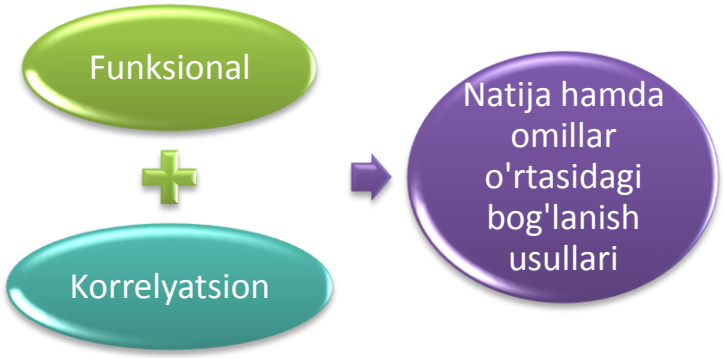

Bazi holatlarda esa ikkala bog’lanish aralash holatda ham kelishi mumkin.

Funksional bog’lanishda bir o’zgaruvchi belgining har qaysi qiymatiga boshqa o’zgaruvchi belgining aniq bitta qiymati mos keladi. Bunday bog’lanishning muhim xususiyati shundaki, bunda hamma omillarning to’liq ro’yxatini va ularning natijaviy belgi bilan bog’lanishini to’la ifodalovchi tenglamani yozish mumkin[19].

Masalan, savdo korxonalari tomonidan bajarilgan xizmatlar hajmiga savdo korxonalari soni, savdo korxonalari tomonidan ko’rsatilgan o’rtacha xizmatlar hajmi hamda inflyatsiya darajasi birgalikda funksional ta’sir etadi. Funksional bog’lanishlarni to’liq bog’lanishlar ham deb atashadi.

Natija hamda omillar o’rtasidagi yana bir muhim bog’lanish bu korrelyatsion bog’lanishdir.

Korrelyatsion tahlil deb ko’p omilli hodisalar o’rtasidagi bog’lanish zichlik darajasini baholash hamda ular bo’yicha yagona model ishlab chiqish jarayoniga aytiladi.

Korrelyatsion bog’lanish o’rganilganda asosiy ikkita masala ko’ndalang qo’yiladi.

1. Natijaga ta’sir etuvchi omillar hamda natija o’rtasidagi bog’lanish zichligini aniqlash.
2. Omilning o’zgarishi natijasida omilning qancha miqdorda o’zgarishini aniqlash.

Natijaga ta’sir etuvchi omillar hamda natija o’rtasidagi bog’lanish zichligini korrelyatsiya koeffitsenti aks ettirib beradi.

Korrelyatsiya koeffitsenti (r) -1 hamda 1 oralig’ida yotadi. Agarda r=0 bo’lsa bog’lanish mavjud emas deb baholanadi. Shu bilan birga quyidagi oraliqlardagi bog’lanish darajalari aniqlansa shu tartibda baholanadi (1-jadval).

Bog’lanish zichlik darajasini baholanish tartibi

1-jadval

№	Aniqlangan oraliq	Bog’lanish darajasini baholanishi
1	±0.3 va ±0.5 gacha	Bog’lanish kuchsiz
2	±0.5 va ±0.8 gacha	Bog’lanish o’rtacha
3	±0.8 va ±1 gacha	Bog’lanish kuchli

Regression tahlil na’tijaviy belgiga ta’sir etuvchi omillarning samaradorligini ifodalab beradi.

Korrelyatsion-regression tahlil quyidagi to’rt bosqichda olib boriladi.

[19] X.A.Shodiyev. “Statistika” – darslik. Toshkent – 2004. 161-bet.

Korrelyatsion-regression tahlilni amalga oshirish bosqichlari.

2-rasm.

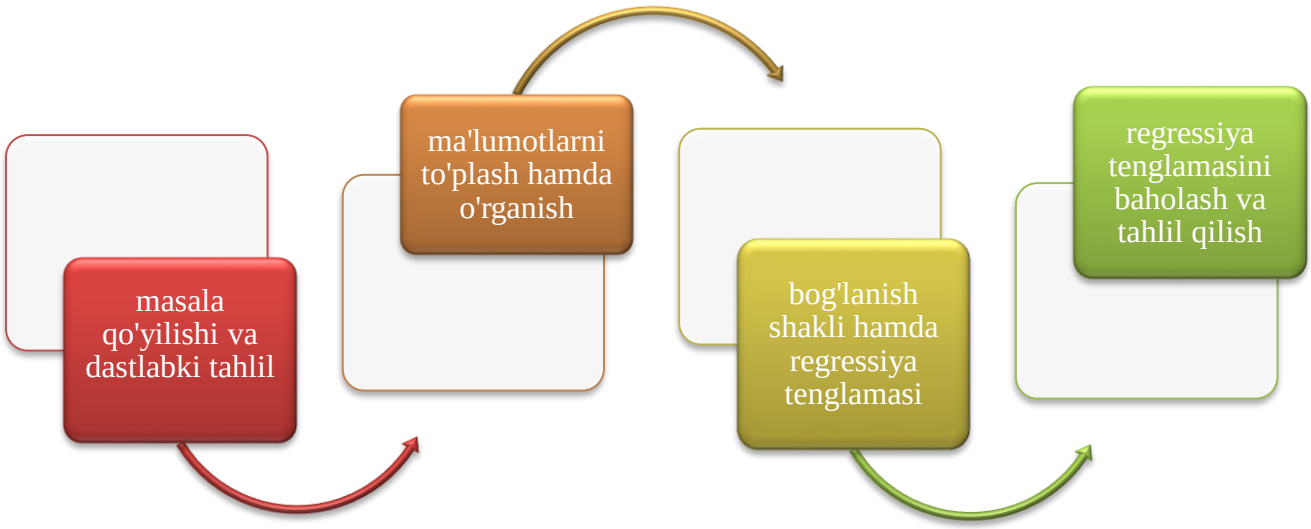

Korrelyatsion bog’lanish mavjud bo’lganda ma’lum natijaga bir nechta omillar ta’siri baholanadi.

Bu jarayonda dastlab muhim deb hisoblangan natija hamda unga ta’sir etuvchi korrelyatsion bog’lanish xususiyatiga ega bo’lgan omillar tanlanadi. Tadqiqot jarayonida savdo xizmatlari sohasida asosiy natijaviy ko’rsatkich sifatida savdo xizmatlari hajmi tanlandi hamda ellikga yaqin omillar tanlab olindi. Ushbu omillar hamda natija o’rtasida dastlab funksional qiymat tahlili va dinamik o’zgarishlar tahlil qilinishi natijasida ettita omil modelga kiritish va statistic testlardan o’tkazish maqsadida tanlab olindi.

Xulosa qiladigan bo’lsak, ushbu tadqiqotlar asosida natija va omillar o’rtasidagi bog’lanish usullari, bog’lanish zinchligi darajasini aniqlash hamda korrelyatsion-regression tahlilini amalga oshirish bosqichlari ko’rsatib berildi. Ushbu tahlillar asosida savdo xizmatlari bo’yicha prognoz ko’rsatkichlarni ishlab chiqishda qo’l keladi.

Adabiyotlar

1. X.A.Shodiyev. “Statistika” – darslik. Toshkent – 2004. 161-bet.

2. Савдо иқтисодиёти муаммолари. Дарслик. // Б.А.Абдукаримов, М.Q.Пардаев, Т.С.Шарипов, Ш.А.Султонов, Ф.Б.Абдукаримов, У.Н.Нормуродов, З.С.Артиков; // Самарқанд, СамИСИ, 2018. – 503 бет.

МОДЕЛИРОВАНИЕ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛСТВА

Файзиев Умуркул Шухратович – ТГЭУ, докторант

Аннотация. Всемирный банк прогнозирует, что экономика Узбекистана вырастет на 5,3 процента в 2024 году, говорится в новом докладе Всемирного

банка «Обзор экономик Европы и Централной Азии». Согласно отчету, экономический рост в основном обусловлен продолжением структурных реформ. В частности, крупные инвестиции в развитие энергетической отрасли влияют на реструктуризацию государственных предприятий и приватизацию их активов. Ускорение роста производителности в отраслях экономики рассматривается как важный фактор обеспечения стабилных прогнозных показателей страны.

В рамках задач, определенных в постановлении Президента Республики Узбекистан № ДП-158 от 11 сентября 2023 года «Стратегия «Узбекистан – 2030», в целях удвоения размеров экономики к 2030 году и» для увеличения ее доходов от средних с точки зрения вступления в ряды «высоких стран» важно повысит производителност 688 345 (по состоянию на 1 января 2024 г.) (без фермерских и селскохозяйственных) предприятий и организаций, действующих в стране и их финансовая стабилност.

Ключевые слова: финансовый анализ, инвестиции, финансовые облигации, экономические модели, показатели, анализ, финансовый анализ, состояние финансового анализа, финансовая отчетност, финансовые отчеты, элементы финансовой отчетности.

Изученная литература

В новом докладе Всемирного банка «Обзор экономик Европы и Централной Азии» важными факторами признано замедление внешней торговли, ускорение привлечения крупных инвестиций, замедление инфляции и увеличение финансовых обязателств. В росте макроэкономических показателей в стране. Указанные факторы напрямую влияют на финансовое состояние хозяйствующих субъектов.

В «Положении об анализе финансово-экономического положения предприятий государственной собственности», утвержденном Постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан №1013 от 14 декабря 2018 года, преимущественное внимание уделено платежеспособности. Или коэффициент покрытия; коэффициент обеспеченности собственным оборотным капиталом; соотношение рентабелности активов и расходов.

Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 28 июля 2015 года № 207 «О введении критериев оценки эффективности деятелности акционерных обществ и других хозяйствующих субъектов с долей государства» ориентирован на эффективност финансовых и частичных управленческих показателей.

В экономических справочниках финансовое состояние предприятий рассматривается на основе системы показателей, отражающих финансовое состояние на основании нормативно-правовых актов, или на основе 08.00.00-Экономические науки с учетом их специализации. В частности:

Проф. М. Пардаев: - «Финансовый потенциал (потенциал) предприятия определяется как совокупност финансовых средств из различных источников, полностю обеспечивающих его деятелност»;

Проф. А.Вахобов и Т.Маликов: - отмечая, что общее финансовое состояние страны определяется финансовым состоянием этих предприятий,

определит финансовое состояние предприятия. Кроме того, приводилис ликвидност, показател обеспеченности оборотных активов собственным оборотным капиталом и другие критерии.

Финансовое состояние экономических субъектов оценивалос зарубежными учеными на основе таких моделей, как Алтман, Завгрен, Лис, Тафлер и Тишоу, Олсон, Фулмер, Спрингейт, Конан Галдер, Бивер.

Анализ и результаты исследования.

На основе описания финансовой устойчивости предприятия в нормативной базе и экономической литературе можно отметит, что данное понятие является комплексным. Однако система показателей, отражающих финансовое состояние, воплощается в общих показателях баланса (отчета о финансовом состоянии) независимо от того, с какой стороны на него смотрет. Финансово не толко путем анализа ситуации и изменений в ней прогнозируется эффективност и результативност процессов, но и прогнозируются их будущие ожидания. И эта конкурентоспособност становится все более важной в экономических условиях. С теоретической точки зрения изучена эконометрическая взаимосвяз активов и источников их происхождения и финансовых результатов акционерного общества «Норинский хлопкоочистителный комбинат» (расположенного в Наманганской области, Норинском районе). В ходе исследования была проанализирована связ 13 финансовых показателей с чистой прибылю. По результатам анализа за основу взяты показатели, относящиеся к четырем балансам (финансовому состоянию) и финансовым результатам (прибылям и убыткам) акционерного общества «Норин хлопкоочистителный завод».

Дискуссия

По результатам анализа изучена эконометрическая связ следующих показателей, отражающих финансовое положение субъекта (отчет о финансовом положении) и финансовые результаты:

1 Основные средства (X1);
2 Амортизация основных средств (X2);
3 Нематериалные активы (X3);
4 Амортизация нематериалных активов (X4);
5 Прочие долгосрочные активы (X5);
6 Фонды (X6);
7 Дебиторская задолженност (X7);
8 Товар (X8);
9 Частный капитал (X9);
10 Долгосрочные кредиты и долги (X10);
11 Краткосрочные кредиты и долги (X11);
12 Кредиторская задолженност (X12);
13 Прибыл от продажи продукции (X13);

14 Чистая прибыл (Y).

```
. reg SoffoydaY Xususiykapital Debitorlikqarzlari Maxsulotsotishdanfoyda Boshqauzoqmuddatliaktivlar

      Source |       SS           df       MS      Number of obs   =         8
-------------+----------------------------------   F(4, 3)        =      2.21
       Model |  6.5595e+10         4  1.6399e+10   Prob > F        =    0.2710
    Residual |  2.2308e+10         3  7.4361e+09   R-squared       =    0.7462
-------------+----------------------------------   Adj R-squared   =    0.4078
       Total |  8.7903e+10         7  1.2558e+10   Root MSE        =     86233

------------------------------------------------------------------------------
     SoffoydaY |      Coef.   Std. Err.      t    P>|t|     [95% Conf. Interval]
---------------+--------------------------------------------------------------
  Xususiykapital |  -.0156233   .0106115    -1.47   0.237    -.0493939    .0181474
  Debitorlikqarzlari |   .0190333   .0110115     1.73   0.182    -.0160101    .0540767
Maxsulotsotishdanfoyda |   .0440823   .0203251     2.17   0.119    -.0206013    .1087658
Boshqauzoqmuddatliaktivlar |  -.0899633   .2688251    -0.33   0.760    -.9454847    .7655581
               _cons |   198465.9     482476     0.41   0.708     -1336988     1733920
------------------------------------------------------------------------------

. vif

    Variable |       VIF       1/VIF
-------------+----------------------
Debitorlik~i |      1.97    0.508887
Maxsulotso~a |      1.92    0.521924
Xususiykap~l |      1.89    0.529712
Boshqauzoq~r |      1.72    0.582492
-------------+----------------------
    Mean VIF |      1.87

.
```

По результатам исследования соотношение частного капитала, дебиторской задолженности, прибыли от реализации продукции, других долгосрочных активов с чистой прибылю соответствует установленным требованиям, эффект X1, X2, X3, X4, X6, X8, X10 , X11, X12 по показателю результата Y оценивалос обратно.

Заключение

На основе взаимосвязи финансовых показателей экономического субъекта установлена следующая зависимост:

Y=-0.156233X9+0.019033X7+0.0440823X13-0.0899633X5+198465.9

Исходя из корреляции результатов с коэффициентами, следует отметит, что увеличение частного капитала и других долгосрочных активов на одну единицу уменшает чистую прибыл на -0,156233 и 0,0899633 коэффициента соответственно. Установлено, что увеличение дебиторской задолженности и прибыли от реализации продукции на одну единицу увеличивает чистую прибыл на 0,019033 и 0,0440823 коэффициента соответственно.

Исползованная литература

1. Приложение 2 Постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан №1013 от 14 декабря 2018 года «Положение об анализе финансово-экономического состояния предприятий государственной собственности».

2. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 28 июля 2015 года № 207 «О введении критериев оценки деятелности акционерных обществ и других хозяйствующих субъектов с государственной долей».

3. Пардаев М.К., Исраилов Б.И. Экономический анализ. Учебное пособие. Част 1. – Т.: «Мир экономики и права», 2001. – С. 115.

4. Вахобов А.В., Маликов Т.С. Финансы. Учебник. - Ташкент: «Ношир», 2012. С. 712.

5. К.Р. Субраманям «Анализ финансовой отчетности», одиннадцатое издание. Издано McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Авторские права © 2014, авторские права.Fayziyev, U. Sh. (2024). Financial report and its comparative analysis.

https://new.openinfo.uz/organizations/283?active-collapse=reports.

LOMBARD KREDIT TASHKILOTLARIDA TA'MINOT SIFATIDA GAROVGA HAMDA SAQLOVGA QABUL QILINGAN MULKLAR HISOBI TAKOMILLASHTIRISH

Norqulov F.T.
SamISI, "Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit" kafedrasi assistenti

Annotatsiya: Lombard kredit tashkilotlarida ta'minot sifatida garovga hamda saqlovga qabul qilingan mulklar hisobi takomillashtirish va yangi garov ta'minotini qabul qilish;

Аннотатsiя: Совершенствование учета имущества, принятого в залог и на хранение в ломбардно-кредитных организатsiях, и принятие нового залога;

Abstract: Improvement of the account of properties accepted as collateral and for safekeeping in pawnshop credit organizations and acceptance of new collateral;

Kalit so'zlar: lombard, kredit, garov, aktiv, risk.

Ключевые слова: ломбард, кредит, залог, актив, риск.

Keywords: pawn, loan, pledge, asset, risk.

Kirish. 2020 – 2025 – yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasi bank tizimini isloh qilish strategiyasida faqatgina bozor talablari asosida isloh qilish strategiyasining ustuvor yo'nalishlari sifatida e'tirof etilgan. Bu esa o'z navbatida nafaqat bank tizimi shu qatorda mikro – moliya tashkilotlariva Lombard kredit tashkilotlari ham o'z navbatida zamonaviy bozor talablari asosida rivojlanishi lozim. Bugungi kunda shiddat bilan rivojlanayotgan iqtisodiyotimizda aholi o'rtasida nafaqat bank kreditlari, lombard kreditlariga bo'lgan talab ham shiddat bilan rivojlanmoqda.

Misol sifatida qaraydigan bo'lsak, 2020 – yilda O'zbekiston Respublikasida jami lombardlar soni 18 ta bo'lgan bo'lsa 2022 – yilga kelib bu ko'rsatkich 76 tani, 2023 – yilda 84 va hozirgi paytga kelib 91 tani tashkil etdi. Bundan ko'rinib turibdiki, yil sayin aholi o'rtasida lombardga bo'lgan talab ortib bormoqda. Lombard kreditlari salmog'i ortib borgani sari kredit portfeli ham ortib boradi va kredti ta'minotiga qabul qilinayotgan mulklar qiymati, budligi va hisobi to'g'ri yuritilishiga bo'lgan talab ham ortib boradi.

Asosiy qism. Bugungi kundagi bozor talabiga ko'ra lombard kreditlari portfeli ortgani sari garov ta'minotga bo'lgan talablar ham kun sari yuqori talablarni talab qilmoqda. Bu esa o'z navbatida lombard kredit tashkilotlarida ta'minot sifatida garovga hamda saqlovga qabul qilingan mulklar hisobini ham takomillashishiga undamoqda.

Lombard tomonidan kredit ta'minoti sifatida garovga hamda saqlovga qabul qilingan mol-mulklar bo'yicha beriladigan garov pattasi hamda saqlov kvitansiyasi Lombardlar tomonidan faoliyat va operatsiyalarni amalga oshirish qoidalarida (ro'yxat raqami 1290, 2003-yil 10-dekabr) belgilangan tartibda rasmiylashtiriladi.

Lombard tomonidan mol-mulklar kredit ta'minoti sifatida garovga yoki saqlovga qabul qilinganda quyidagi o'tkazmalar amalga oshiriladi.

a) garovga qabul qilinganda:

Debet 94502 — "Garov sifatida olingan mulklar"

Kredit 96381 — "Garov sifatida va saqlovga qabul qilingan mulklar bo'yicha kontr-hisobvaraq";

b) saqlovga qabul qilinganda:

Debet 94503 — "Saqlovga qabul qilingan mulklar"

Kredit 96381 — "Garov sifatida va saqlovga qabul qilingan mulklar bo'yicha kontr-hisobvaraq".

Mulk garovi bilan ta'minlangan kreditning summasi o'z muddatida qaytarilmaganda, lombard O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 289-moddasida belgilangan tartibda ushbu mulkni sotish huquqiga ega.

Garovga qo'yilgan mol-mulk sotilishidan tushgan mablag'lar quyidagi buxgalteriya o'tkazmalari orqali kirim qilinadi:

Debet 10503 — "Banklarga qo'yilgan talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlar"

Kredit 29801 — "Mijozlar bilan hisob-kitoblar"

Garovga qo'yilgan mol-mulk sotilishidan tushgan mablag'lar, boshqa kelishuv bo'lmasa, birinchi navbatda kredit bo'yicha penyalar, so'ngra foizlar va kreditning asosiy qarzini qoplashga yo'naltirilishi lozim.

Garovga qo'yilgan mol-mulk sotilishidan tushgan mablag'lar hisobidan penya, foiz va kreditning asosiy qarzini so'ndirishda quyidagi buxgalteriya o'tkazmalari amalga oshiriladi:

Debet 29801 — "Mijozlar bilan hisob-kitoblar"

Kredit 16405 — "Hisoblangan jarima va penyalar", yoki

Kredit 16377 — "Muddati o'tgan hisoblangan foizlar", yoxud

Kredit 42005 — "Mijozlarga berilgan muddati o'tgan kreditlar bo'yicha foizli daromadlar" (agar foizlar balansdan tashqari hisobvaraqlarda hisobga olinayotgan bo'lsa)

Kredit 15705 — "Notariusning ijro xati olingan muddati o'tgan kreditlar"

Garovga qo'yilgan mol-mulk sotilishidan tushgan mablag'lar kredit bo'yicha talabni qondirishga etarli bo'lmasa, etmagan summa miqdorida shakllantirilgan ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlarni qoplash zaxirasi hisobidan hisobdan chiqariladi:

Debet 56842 — "Sud jarayonidagi va notariusning ijro xati olingan kreditlar bo'yicha ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlarni baholash"

Kredit 15799 — “Sud jarayonidagi hamda notariusning ijro xati olingan kreditlar bo‘yicha ko‘rilishi mumkin bo‘lgan zararlarni qoplash zaxirasi (kontr-aktiv)”;

Debet 15799 — “Sud jarayonidagi hamda notariusning ijro xati olingan kreditlar bo‘yicha ko‘rilishi mumkin bo‘lgan zararlarni qoplash zaxirasi (kontr-aktiv)”

Kredit 15705 — “Notariusning ijro xati olingan muddati o‘tgan kreditlar”

Agar, kreditni so‘ndirish garovga olingan mulk hisobidan, ushbu mulkka egalik huquqini olish orqali amalga oshirilsa, kreditning balans qiymati yoki garovga olingan mulkning haqqoniy qiymatidan (uni sotish bilan bog‘liq xarajatlarni chiqarib tashlagan holda) eng kami bo‘yicha quyidagi buxgalteriya o‘tkazmasi amalga oshiriladi:

Debet 16701 — “Boshqa xususiy mulklar”

Kredit 16377 — “Muddati o‘tgan hisoblangan foizlar”, yoki

Kredit 42005 — “Mijozlarga berilgan muddati o‘tgan kreditlar bo‘yicha foizli daromadlar” (agar foizlar balansdan tashqari hisobvaraqlarda hisobga olinayotgan bo‘lsa)

Kredit 15705 — “Notariusning ijro xati olingan muddati o‘tgan kreditlar”

Garov hisobidan undirilgan mulk qiymatining har qanday salbiy o‘zgarishi 16799 — “Xususiy mulklar bo‘yicha ko‘rilishi mumkin bo‘lgan zararlarni qoplash zaxirasi (kontr-aktiv)” hisobvarag‘ida aks ettirilishi lozim. Bunda quyidagi buxgalteriya o‘tkazmasi amalga oshiriladi:

Debet 56834 — “Boshqa xususiy mulklar bo‘yicha ko‘rilishi mumkin bo‘lgan zararlarni baholash”

Kredit 16799 — “Boshqa xususiy mulklar bo‘yicha ko‘rilishi mumkin bo‘lgan zararlarni qoplash zaxirasi (kontr-aktiv)”.

Garov hisobidan undirilgan mulkni sotishda quyidagi buxgalteriya o‘tkazmasi amalga oshiriladi:

Debet 16799 — “Boshqa xususiy mulklar bo‘yicha ko‘rilishi mumkin bo‘lgan zararlarni qoplash zaxirasi (kontr-aktiv)”

Kredit 16701 — “Boshqa xususiy mulklar”.

Garov hisobidan undirilgan mulkni sotishdan tushgan mablag‘larni kirim qilishda:

Debet 10503 — “Banklarga qo‘yilgan talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlar”

Kredit 29801 — “Mijozlar bilan hisob-kitoblar;

balans qiymatidan yuqori bahoda sotilganda:

Debet 29801 — “Mijozlar bilan hisob-kitoblar”

Kredit 16701 — “Boshqa xususiy mulklar”

Kredit 45913 — “Boshqa xususiy mulklar/aktivlarni sotish yoki dispozitsiya qilishdan olingan foyda”;

Balans qiymatidan past bahoda sotilganda:

Debet 29801 — “Mijozlar bilan hisob-kitoblar”

Debet 55906 — “Boshqa xususiy mulklarni/aktivlarni sotish yoki dispozitsiya qilishdan ko‘rilgan zararlar

Kredit 16701 — “Boshqa xususiy mulklar”.

Lombard garov hisobidan undirilgan mulkni o‘z asosiy vositalari sifatida ishlatishga qaror qilganda quyidagi buxgalteriya o‘tkazmasi amalga oshiriladi:

Debet 16799 — “Boshqa xususiy mulklar bo‘yicha ko‘rilishi mumkin bo‘lgan zararlarni qoplash zaxirasi (kontr-aktiv)”

Kredit 16701 — “Boshqa xususiy mulklar”

Xulosa va takliflar. Ilmiy maqolani yozish jarayonida quyidagi xulosalarni shakllantirdik:

- Lombard kredit tashkilotlarida kredit ta’minoti sifatida nafaqat tillo buyumlar balki, boshqa mulklarni ham garov ta’minoti sifatida qabul qilinsa, kredit riski darajasi biroz bulsada pasayadi;
- Lombard kredit tashkilotlarida kredit ta’minoti sifatida xorijiy mamlakatlar tajribasiga ko’ra garov ta’minotiga avtotransport va nomoddiy aktivlarni ham qabul qilsa, garov ta’minoti hisobini zamonaviy shaklda yanada takomillashtirishi uchun imkoniyat paydo bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar va saytlar

1. “Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobining xususiyatlari” – K.B.Urazov. – Toshkent - 2010
2. “Pul, kredit va banklar” – Rashidov O.Y. – TDIU – 2007
3. “Banklarda buxgalteriya hisobi” – Navro’zova K. – T. – 2007
4. https://cbu.uz/
5. https://lex.uz/
6. https://journal.bfa.uz/

ФИНАНСОВЫЙ АНАЛИЗ – ЗАЛОГ ПРОЗРАЧНОСТИ ОТЧЁТОВ

Пашаходжаева Дилдора Джабборхоновна – СамИЭС, доцент
Кадыров Арслан – СамИЭС, студент

АННОТАЦИЯ. В данной стате представлен анализ финансово-хозяйственной деятелности предприятия «Мета-Фарм» за 2021-2023. Рассматриваются коэффициенты автономии, обеспеченности собственными оборотными средствами, финансовой устойчивости, рентабелности, а также показателя ликвидности. Исследование позволяет выявит динамику изменений в финансовом состоянии предприятия, оценит его способност выполнят обязателства и устойчивост к внешним экономическим факторам. Полученные резултаты помогут в далнейшем в принятии управленческих решений и оптимизации финансовой стратегии компании.

Ключевые слова: коэффициент автономии, коэффициент обеспеченности компании собственными оборотными средствами, коэффициент финансовой устойчивости, коэффициент рентабелности, коэффициент ликвидности, текущая ликвидност, абсолютная ликвидност и общая ликвидност.

Введение

Финансовая устойчивост предприятия является одним из ключевых факторов его успешной деятелности на современном рынке. В соответствии с Постановлением Президента Республики Узбекистан от 24 февраля 2020 года № ПП-4611 о переходе на международные стандарты финансовой отчетности, компании обязаны организоват ведение бухгалтерского учета и составление финансовой отчетности на основе МСФО. Это требование подчеркивает важност прозрачности и качества финансовой информации, что, в свою очеред, способствует привлечению иностранных инвестиций и улучшению доступа к международным финансовым рынкам.

В условиях постоянно меняющейся экономической среды компании сталкиваются с множеством вызовов, требующих от них гибкости и способности адаптироватся. Показатели финансовой устойчивости, такие как коэффициенты автономии, рентабелности и ликвидности, становятся важными индикаторами не толко текущего состояния бизнеса, но и его стратегической перспективы.

Организация "Мета-Фарм" служит ярким примером того, как тщателный анализ финансовых показателей может помоч в выявлении силных и слабых сторон компании. Глубокое понимание финансовых коэффициентов позволяет не толко оценит финансовое здорове предприятия, но и предвосхитит возможные риски и возможности, которые могут возникнут в будущем. В данном контексте важност комплексного анализа становится особенно актуалной, посколку он предоставляет ценные данные для принятия обоснованных управленческих решений.

Цел данного исследования заключается в оценке финансовой устойчивости компании "Мета-Фарм" за период с 2021 по 2023 год. Мы проанализируем ключевые финансовые показатели, выявим тренды и сделаем выводы о влиянии этих факторов на общую устойчивост и конкурентоспособност предприятия. Такой подход позволит не толко понят текущее состояние компании, но и выработат рекомендации по оптимизации её финансовой деятелности для достижения устойчивого роста в будущем.

Степен изученности

Финансовая устойчивост и анализ показателей деятелности компаний привлекают внимание многих исследователей и практиков. В данной области можно выделит несколко ключевых ученых, которые внесли значителный вклад в развитие теории и практики финансового анализа:

1. **Edward I. Altman** — Известен своей работой в области финансового анализа и предсказания банкротств. Разработал Z-скор, который исползуется для оценки финансовой устойчивости компаний.

- Altman, E. I. (1968). "Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy." *Journal of Finance*, 23(4), 589-609. В этой работе представлена методология Z-скор, позволяющая предсказыват вероятност банкротства на основе финансовых коэффициентов.

2. **Robert C. Merton** — Нобелевский лауреат, чи исследования в области финансового менеджмента и теории опционов способствовали более глубокому пониманию финансовых рисков и устойчивости компаний.

- Merton, R. C. (1974). "On the Pricing of Corporate Debt: The Risk Structure of Interest Rates." *Journal of Finance*, 29(2), 449-470. В данной стате рассматриваются факторы, влияющие на ценообразование корпоративного долга и риски, связанные с ним.

3. **Michael C. Jensen** — Один из основателей теории агентских отношений, его работы касаются управления корпоративными финансами и анализом финансовых показателей для оценки устойчивости бизнеса.

- Jensen, M. C. (1976). "Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure." *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305-360. В этой работе обсуждаются агентские издержки и их влияние на корпоративное управление и финансовую устойчивост.

4. **Aswath Damodaran** — Специализируется на оценке компаний и их стоимости. Его исследования помогают понят, как различные финансовые показатели влияют на восприятие устойчивости бизнеса инвесторами.

- Damodaran, A. (2002). "Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset." *Wiley Finance*. Эта книга охватывает методы оценки стоимости активов и их связ с финансовой устойчивостю.

5. **William H. Beaver** — Один из пионеров в области исползования финансовых коэффициентов для предсказания банкротства и анализа финансового состояния компаний.

- Beaver, W. H. (1966). "Financial Ratios as Predictors of Failure." *Journal of Accounting Research*, 4(1), 71-111. В этой работе исследуются финансовые коэффициенты, которые могут предсказат возможност банкротства компании.

Финансовая устойчивост компании — это не просто набор цифр в отчетах, а сложный механизм, который отражает здорове и жизнеспособност бизнеса. В мире, где рыночные условия могут изменится в любой момент, способност компании адаптироватся и успешно управлят своими ресурсами становится залогом ее успеха. В этом контексте организация «Мета-Фарм» является ярким примером, где финансовые показатели служат индикаторами не толко текущего состояния, но и стратегической перспективы.

Как корабл в бурном море, каждая компания сталкивается с внешними штормах и внутренними волнами. Важно не толко держат курс, но и умет маневрироват, опираяс на данные, которые говорят о финансовой устойчивости. Анализ коэффициентов, таких как автономия и рентабелност, позволяет заглянут за пределы цифр и понят, насколко надежен этот "корабл" в сложных условиях современного рынка.

Приступая к деталному исследованию финансово-хозяйственной деятелности «Мета-Фарм», мы сможем не толко выявит силные и слабые стороны компании, но и предвосхитит возможные вызовы, с которыми она может столкнутся в будущем. С каждым показателем, рассматриваемым в

нашем анализе, мы будем приближатся к более глубокому пониманию механики, движущей этой успешной организацией.

Для оценки финансовой устойчивости организации «Мета-Фарм» были рассмотрены ключевые показатели финансовой устойчивости, такие как:

- Коэффициент автономии;
- Коэффициент обеспеченности компании собственными оборотными средствами;
- Коэффициент финансовой устойчивости;
- Коэффициент рентабелности;
- Коэффициент ликвидности.

Для коэффициента автономии применяется следующая формула:

EtTA = EC/TA

Здес EC (*EquityCapital*) – стоимост собственного капитала;

TA (*TotalAssets*) – стоимост активов.

Коэффициент обеспеченности (или покрытия) собственными оборотными средствами отражает долю собственных оборотных средств во всех оборотных активах предприятия. С помощю него можно определит, способно ли данное предприятие осуществлят финансирование текущей деятелности толко собственными оборотными средствами.

Коэффициент обеспеченности собственными оборотными средствами определяется как отношение разности собственного капитала и внеоборотных активов предприятия к его оборотным активам:

Кособ = (СК – ВА) / ОА

Коэффициент финансовой устойчивости демонстрирует, насколко активы компании профинансированы за счет надежных и долгосрочных источников. Т. е. показывает долю источников для финансирования своей хоз. деятелности, которые компания может привлеч на доброволной основе. Идеалное значение, равное 1, говорит о том, что компания не привлекает краткосрочные источники финансирования, что, однако, не всегда экономически правилно.

Рассчитывается по следующей формуле:

Кфину = (Ксоб + Обдс) / Побщ,

где: **Кфину** — коэффициент фин. устойчивости;

Ксоб — собственный капитал, включающий имеющиеся резервы;

Обдс — долгосрочные займы и кредиты (обязателства), срок привлечения которых составляет более 1 года; **Побщ** — итого по пассивам (иначе — валюта баланса).

Коэффициент рентабелности

Глобално **рентабелност** — это совокупност показателей, в комплексе характеризующих эффективност бизнеса, точнее его прибылност. Рентабелност — это всегда отношение прибыли к тому объекту, эффект от которого требуется узнат. Фактически это доля прибыли на единицу анализируемого объекта.

Рентабелност — это отношение прибыли к показателю, доходност которого вы определяете. Общая формула уровня рентабелности выглядит так:

R = П / Х * 100%,

где: R — рентабелност, П — прибыл, Х — показател, рентабелност которого нужно рассчитат. Я в качестве Х взял показател выручки.

При этом формула рентабелности продаж зависит от того, какая рентабелност интересует ползователя:

1. Рентабелност по валовой прибыли. В этом случае формула расчета рентабелности продаж будет следующей:

ROS = строка 030 / строка 010 × 100.

2. Рентабелност по чистой прибыли:

ROS = строка 270 / строка 010 × 100.

Рентабелност валовой прибыли — показател, который выражается в процентах и показывает, какая част от выручки становится валовой прибылю.

Коэффициент ликвидности (ликвидности) является важным инструментом финансового анализа, используемым для оценки способности компании выполнят текущие финансовые обязателства с исползованием её ликвидных активов. Он является ключевым показателем для оценки финансовой устойчивости и финансового здоровя предприятия.

Коэффициент текущей ликвидности:

Формула = Текущие ликвидные активы / Текущие обязателства

Быстрый (кислый) коэффициент

Формула: = (Текущие активы - Запасы) / Текущие обязателства

Формула: Абсолютная ликвидност = Денежные средства / Текущие обязателства

Формула: Общая ликвидност = (Текущие активы + Долгосрочные инвестиции + Краткосрочные инвестиции) / Текущие обязателства

Финансовые показатели и коэффициенты устойчивости компании «Мета-Фарм» 2021-2023 годы

Периоды	Коэффициент автономии	Коэффициент обеспеченности собственными оборотными средствами	Коэффициент финансовой устойчивости	Коэффициент рентабелности	
				валовой прибыли	по чистой прибыли
2021 год	21,66%	21,23%	21,87%	6,16 %	4,20 %
2022 год	28,13 %	27,64%	29,45%	4,88 %	3,21 %
2023 год	28,43 %	27,69%	36,30%	4,33 %	2,11 %

Показатели ликвидности компании 2021-2023 годы

Периоды	Показатели ликвидности			
	текущей	быстрый	абсолютная	общая
2021 год	1.27	0.68	0.0001	1.28
2022 год	1,408	0,714	0,000184	2,869
2023 год	1.553	1.036	0.0015	8.405

Анализ: Коэффициент автономии показывает долю собственных средств в общей сумме капитала. Его рост с 21,66% в 2021 году до 28,43% в 2023 году свидетелствует о том, что предприятие стало менее зависимым от заемных средств.

Последствия: Увеличение коэффициента автономии приводит к снижению финансовых рисков, так как предприятие становится менее уязвимым к изменениям в условиях кредитования и процентным ставкам. Это также улучшает кредитоспособност компании, делая её более привлекателной для инвесторов и кредиторов.

Анализ: Данный коэффициент отражает способност предприятия покрыват свои краткосрочные обязателства за счет собственных оборотных средств. Рост с 21,23% в 2021 году до 27,69% в 2023 году указывает на улучшение ликвидности предприятия.

Последствия: Повышение коэффициента обеспеченности собственными оборотными средствами ведет к повышению финансовой гибкости предприятия, позволяя ему лучше справлятся с непредвиденными расходами и обеспечиват стабилност операционной деятелности. Это также снижает риск возникновения кассовых разрывов и повышает доверие со стороны поставщиков и партнеров.

Анализ: Коэффициент финансовой устойчивости показывает долю собственных и долгосрочных заемных средств в общей сумме капитала. Рост с 21,87% в 2021 году до 36,30% в 2023 году свидетелствует о значителном улучшении финансовой устойчивости предприятия.

Последствия: Увеличение этого коэффициента ведет к укреплению финансовой стабилности предприятия. Это означает, что предприятие может привлекат долгосрочные инвестиции на более выгодных условиях, что в свою очеред способствует его развитию и расширению. Снижение зависимости от краткосрочных заемных средств также уменшает риски ликвидности.

Анализ: Снижение коэффициента рентабелности валовой прибыли с 6,16% в 2021 году до 4,33% в 2023 году указывает на снижение эффективности основной деятелности предприятия. Это может быт связано с ростом себестоимости продукции или услуг, снижением цен на продукцию или уменшением объемов продаж.

Последствия: Снижение рентабелности валовой прибыли негативно сказывается на прибылности предприятия. Это может привести к необходимости пересмотра ценообразования, улучшения контроля за себестоимостю и оптимизации производственных процессов. Если данная тенденция продолжится, предприятие может столкнутся с проблемами покрытия своих операционных расходов.

Анализ: Снижение коэффициента рентабелности по чистой прибыли с 4,20% в 2021 году до 2,11% в 2023 году указывает на уменшение чистой прибыли предприятия. Это может быт вызвано как снижением валовой прибыли, так и ростом операционных, финансовых или налоговых расходов.

Последствия: Уменшение рентабелности по чистой прибыли снижает привлекателност предприятия для инвесторов и кредиторов. Это может

привести к трудностям в привлечении дополнительного капитала и ухудшению условий кредитования. Для исправления ситуации предприятию необходимо провести тщательный анализ затрат, выявит и устранит неэффективные расходы, а также рассмотрет возможности для увеличения доходов.

Минусы:

- Незначительный рост: Хотя коэффициент автономии увеличился, темп его роста замедлился с 2022 по 2023 год. Это может указыват на то, что предприятие достигло определенного предела в увеличении доли собственного капитала, что может ограничит далнейшее снижение зависимости от заемных средств.

- Недостаточный уровен: Даже при увеличении, уровен автономии все еще может считатся недостаточным для полного финансового независимости, особенно в условиях возможных экономических потрясений.

Минусы:

- Стагнация роста: Коэффициент обеспеченности собственными оборотными средствами почти не изменился между 2022 и 2023 годами, что может указыват на остановку в улучшении ликвидности.

- Ограниченные оборотные средства: Низкий рост может свидетелствоват о том, что предприятие не накапливает достаточных оборотных средств, что может затруднит выполнение краткосрочных обязателств.

Минусы:

- Риски долгосрочных обязателств: Значителное увеличение этого коэффициента может указыват на рост долгосрочных обязателств. Если эти обязателства не будут эффективно управлятся, это может привести к увеличению финансовых рисков в будущем.

- Высокая зависимост от долгосрочных источников финансирования: Это может привести к росту затрат на обслуживание долговых обязателств, что в условиях изменения процентных ставок может стат проблемой.

Минусы:

- Снижение эффективности основной деятелности: Снижение рентабелности валовой прибыли указывает на снижение маржиналности, что может быт связано с ростом себестоимости продукции или уменшением объемов продаж.

- Конкурентное давление: Это может также указыват на усиление конкурентного давления, которое требует от предприятия более эффективного управления производственными и операционными затратами.

Минусы:

- Уменшение чистой прибыли: Снижение рентабелности по чистой прибыли указывает на сокращение чистой прибыли, что может свидетелствоват о росте операционных, финансовых или налоговых расходов.

- Снижение инвестиционной привлекателности: Это может привести к уменшению интереса со стороны инвесторов и кредиторов, усложняя привлечение нового капитала.

- Риски устойчивости бизнеса: Продолжителное снижение чистой прибыли может поставит под угрозу долгосрочную устойчивост бизнеса и его способност инвестироват в развитие и инновации.

Общий вывод:

За период с 2021 по 2023 годы предприятие показало улучшение показателей автономии, обеспеченности собственными оборотными средствами и финансовой устойчивости, что является положителным сигналом и свидетелствует о снижении финансовых рисков и укреплении позиции на рынке. Однако, снижение рентабелности валовой и чистой прибыли вызывает обеспокоенност и требует разработки стратегий по повышению операционной эффективности и управлению затратами. Комплексный подход к улучшению финансовых показателей позволит предприятию не толко стабилизироват свою деятелност, но и создат условия для устойчивого роста в будущем.

Несмотря на позитивные изменения в области финансовой устойчивости и ликвидности, предприятие сталкивается с существенными проблемами, связанными с рентабелностю. Снижение рентабелности валовой и чистой прибыли требует особого внимания и разработки стратегий по оптимизации затрат и повышению доходов. Отсутствие роста в обеспеченности собственными оборотными средствами также является негативным сигналом, который может ограничит финансовую гибкост предприятия. В совокупности, эти минусы могут ограничит способност предприятия к устойчивому развитию и требуют принятия мер по улучшению финансовых показателей.

Список литературы.

1. Brigham, E. F., & Ehrhardt, M. C. (2016). **Financial Management: Theory & Practice**. Cengage Learning. pp. 450-490.
2. Ross, S. A., Westerfield, R. W., & Jordan, B. D. (2019). **Fundamentals of Corporate Finance**. McGraw-Hill Education. pp. 245-275.
3. Graham, J. R., & Harvey, C. R. (2001). "The theory and practice of corporate finance: Evidence from the field." *Journal of Financial Economics*, 60(2-3), 187-243. pp. 201-210.
4. Garrison, R. H., Noreen, E. W., & Brewer, P. C. (2018). **Managerial Accounting**. McGraw-Hill Education. pp. 370-410.
5. Penman, S. H. (2013). **Financial Statement Analysis and Security Valuation**. McGraw-Hill Education. pp. 85-130.
6. Koller, T., Goedhart, M., & Wessels, D. (2015). **Valuation: Measuring and Managing the Value of Companies**. Wiley. pp. 180-210.
7. Horngren, C. T., Sundem, G. L., & Stratton, W. O. (2013). **Introduction to Management Accounting**. Pearson. pp. 300-340.
8. Black, F., & Scholes, M. (1973). "The Pricing of Options and Corporate Liabilities." *Journal of Political Economy*, 81(3), 637-654. pp. 640-645.
9. Modigliani, F., & Miller, M. H. (1958). "The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment." *American Economic Review*, 48(3), 261-297. pp. 265-270.

IQTISODIYOTINI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA O`ZBEKISTONDA AUDITORLIK TEKSHIRUVLARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Xodjayeva Mo'tabar Xamidulla qizi i.f.n., dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada auditorlik tekshiruvi davomida axborot tizimlaridan foydalanish xususiyatlari ko'rib chiqilgan. Auditorlik topshirig'ini bajarishga avtomatlashtirilgan yondashuvning afzalliklari, birinchi navbatda, auditorning odatiy operatsiyalarini avtomatlashtirish bilan bog'liq bo'lib, shu orqali mehnat xarajatlarini kamaytirish, mexanik xatolarga yo'l qo'ymaslik, audit vaqtini qisqartirish, bajarilgan ish sifatini saqlab qolish hisoblanadi.

Kalit so’zlar: audit jarayonlarini avtomatlashtirish, auditda axborot tizimlari, auditni raqamlashtirish, auditorlik faoliyatida axborot texnologiyalari.

Iqtisodiy islohotlarning yanada chuqurlashishi sharoitida hamda O’zbekiston Respublikasida bozor iqtisodiyotini jadallashtirish va erkinlashtirishda hamda xususiy tadbirkorlik sektori barqarorligini ta’minlashda audit tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. So’nggi yillarda auditorlik faoliyati sohasidagi qonunchilik hujjatlarini takomillashtirilishi natijasida, Respublikamizda auditorlik xizmatlari bozorida ijobiy o’zgarishlar ro’y bermoqda. Jumladan, 2022-yil 31 dekabr holatida auditorlik tashkilotlarining soni 2021 yilning 31 dekabriga nisbatan 30 taga (31%) oshib 126 taga, auditorlar soni esa mos ravishda 230 nafarga (35%) oshib 881 nafarga etdi. Bundan 27 ta mahalliy auditorlik tashkilotlari yirik xalqaro tarmoq va assotsiatsiyalar a’zosi, 4 tasi xalqaro auditorlik kompaniyalarining (Big-4) sho’ba jamiyatlari faoliyat olib bormoqdalar[5].

Hozirgi vaqtda jarayonlarni avtomatlashtirish har bir sohada eng muhim o’rinlardan birini egallaydi. Turli xil faoliyat sohalaridagi ko’plab kompaniyalarning asosiy biznes jarayonlariga sun’iy intellektni joriy etish yo’nalishi faol rivojlanmoqda, “aqlli” robot-maslahatchilar paydo bo’lmoqda, biznesning miqdoriy va sifat ko’rsatkichlari dinamikasini aniqlash uchun sun’iy neyron tarmoqlarning murakkab modellari va boshqalar yaratilmoqda.

Iqtisodiyotning har bir jabhasi rivojlanayotgan paytda audit ham bir qator o’zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Albatta, endi kompaniyaning moliyaviy hisobotlarini tekshirishni faqat sun’iy intellektga topshirishning iloji yo’q, ko’p narsa odamlar elkasida qoladi, chunki audit jarayonini, amalga oshirilgan amallarning tuzilishi va hajmini to’liq rasmiylashtirish mumkin emas. Har bir mijozga nisbatan professional mulohazani shakllantirish zarurati saqlanib qolmoqda. Biroq har yili ishning bir qismini mashinalarga o’tkazishga imkon beradigan yangi axborot texnologiyalari ishlab chiqilib amaliyotga joriy etilmoqda.

Ushbu texnologiyalardan biri moliyaviy hisobotlari tekshirilishi kerak bo’lgan kompaniyalar bilan elektron hujjat aylanishidir. Hozirda katta hajmdagi ma’lumotlarni saqlash, ularni almashish va qat’iy maxfiylikni saqlash imkonini beruvchi bulutli xizmatlar mavjud. Yirik auditorlik kompaniyalarida bunday xizmatlarni rivojlantirish va qo’llab-quvvatlash uchun mas’ul xodimlar mavjud. Bulutli omborlar ma’lumotlarni uzatishning zamonaviy shifrlash usullari bilan

ishonchli himoyalangan, bu faqat ma’lum bir doiradagi odamlarga ma’lumotni ko’rish va u bilan har qanday harakatlarni amalga oshirish imkonini beradi.

Auditorlik tashkilotlari faoliyatiga audit tartib-qoidalarini optimallashtirish imkonini beruvchi axborot texnologiyalari ham joriy etilmoqda. Auditor ishiga avtomatlashtirish jarayonlarini joriy etish 1-rasmdagi yo’nalishlarda keltirilgan texnologik imkoniyatlar bilan ta’minlanadi.

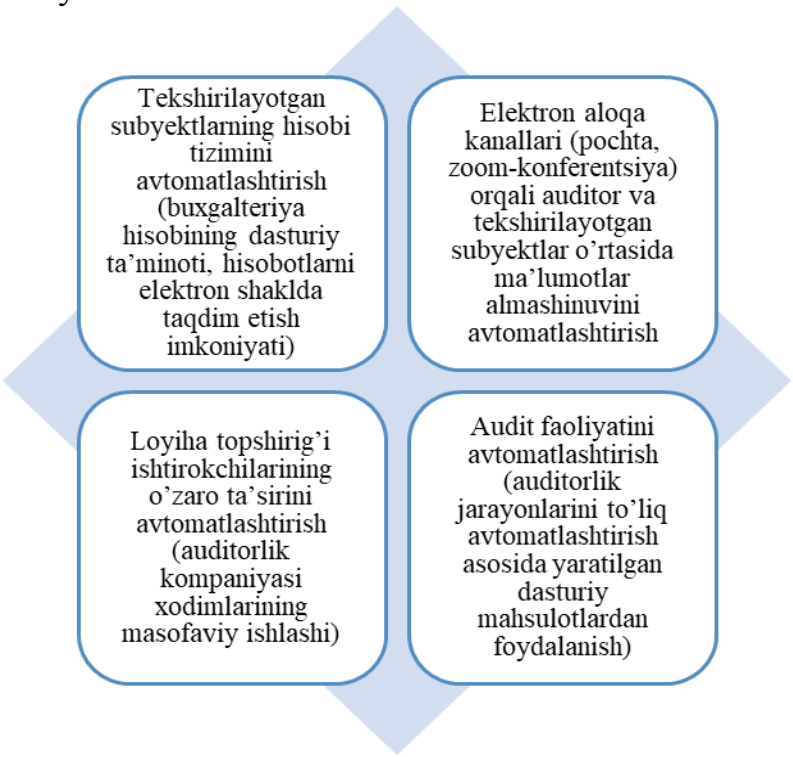

1-rasm. Auditor ishiga avtomatlashtirish jarayonlarini joriy etishning texnologik imkoniyatlari [3]

1-rasmda ko’rsatilgan auditor ishiga avtomatlashtirish jarayonlarini joriy etishning texnologik imkoniyatlari auditorlik protseduralarini o’tkazish uchun zarur bo’lgan ma’lumotlarni olish, almashish va ulardan foydalanishning yuqori tezligini, shu jumladan elektron hujjat aylanishini joriy etish, bulutli saqlashni qo’llash orqali ta’minlaydi. Bundan tashqari, ishda axborot tizimlaridan foydalanish mijoz uchun auditorlik xizmatlari narxining pasayishiga olib keladi. Yagona bulutli axborot tizimini yaratish biznes jarayonlarining turli ishtirokchilari tomonidan foydalanish uchun audit amallarini boshqarish va moslashtirish imkonini beradi[1] va MS Excel yordamida ma’lumotlarni olish va tahlil qilish uchun mavjud vositalar katta hajmdagi axborot ma’lumotlarini qayta ishlash va ularni audit topshirig’ining maqsadlariga muvofiq tartiblash imkonini beradi.

Axborotlashtirish auditorlik guruhi ichidagi aloqa uchun alohida ahamiyatga ega. Ish jarayoniga kompyuter texnologiyalarini joriy etish jamoa ichidagi muloqotni tezlashtirishga yordam beradi va shu orqali o’zaro hamkorlik samaradorligini oshiradi. Videokonferensiya aloqa va guruh suhbatlari masofaviy axborot almashishning murakkabligini bartaraf qiladi, loyiha bo’yicha auditorlar guruhiga loyihaga kirishga tayyorgarlik ko’rish jarayonida, rejalashtirish jarayonlarini amalga oshirishda auditorlik tashkiloti hududida jismoniy o’zaro ta’sirlardan deyarli butunlay voz kechishga imkon beradi. Bunday sharoitda audit topshirig’ini bajarish tezligini

bir necha baravar oshirish mumkin va kompaniyalarning o’tkazish (tranzaksiya) xarajatlari kamayadi [2].

Audit, me’yoriy hujjatlar va anketalar bo’limlari bo’yicha ma’lumotlarni tizimlashtirish topshiriq bo’yicha avtomatik ravishda xulosalar yaratish imkonini beradi. Bunday ishning sifatli mazmuni xalqaro audit standartlari paragraflariga, ishchi hujjatlarning shablonlariga havolalar bilan birlashtirilgan ma’lumotnomalar bo’lishi mumkin [4].

Axborot tizimlari yordamida amalga oshirilishi mumkin bo’lgan audit amallari 2-rasmda ko’rsatilgan.

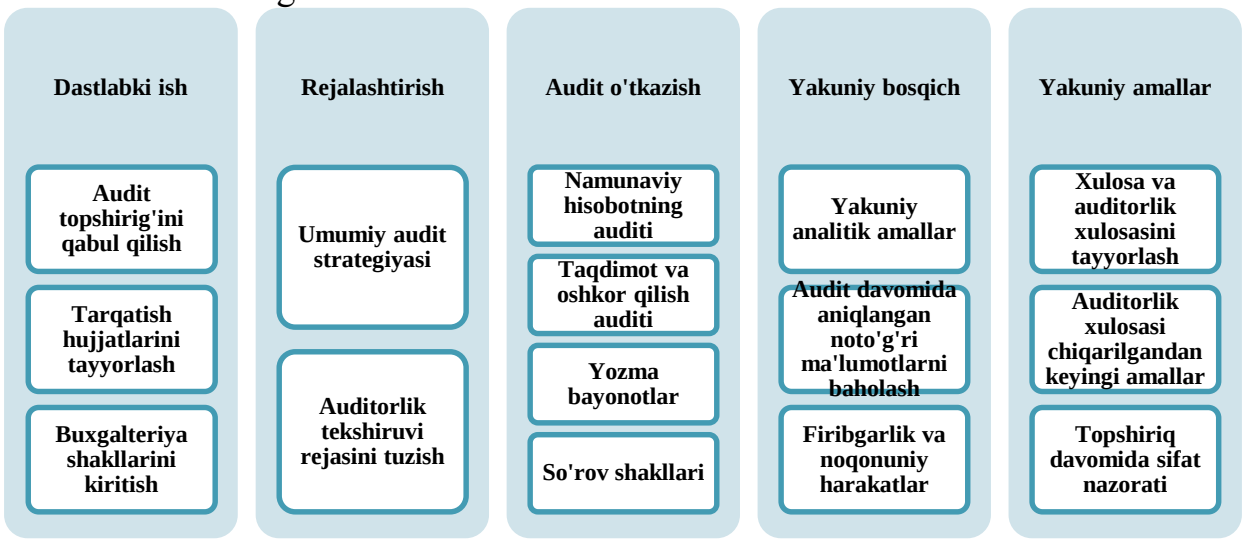

2-rasm. Axborot tizimlari yordamida amalga oshirilishi mumkin bo’lgan audit amallari[3]

2-rasmda ko’rsatilgan audit amallarini avtomatlashtirishda auditorning funktsiyasi dastlabki ma’lumotlarning to’g’riligini nazorat qilish, xavflarni baholash va analitik amallar tomonga o’tadi va dasturiy vositalar belgilangan parametrlar doirasida audit o’tkazish imkonini beradi. Har bir auditorlik topshirig’ini birlashtirish standartlashtirilgan audit protseduralari to’plami bilan cheklanadi.

Audit topshirig’ini bajarishda avtomatlashtirilgan yondashuvning afzalliklari 3-rasmda jamlangan.

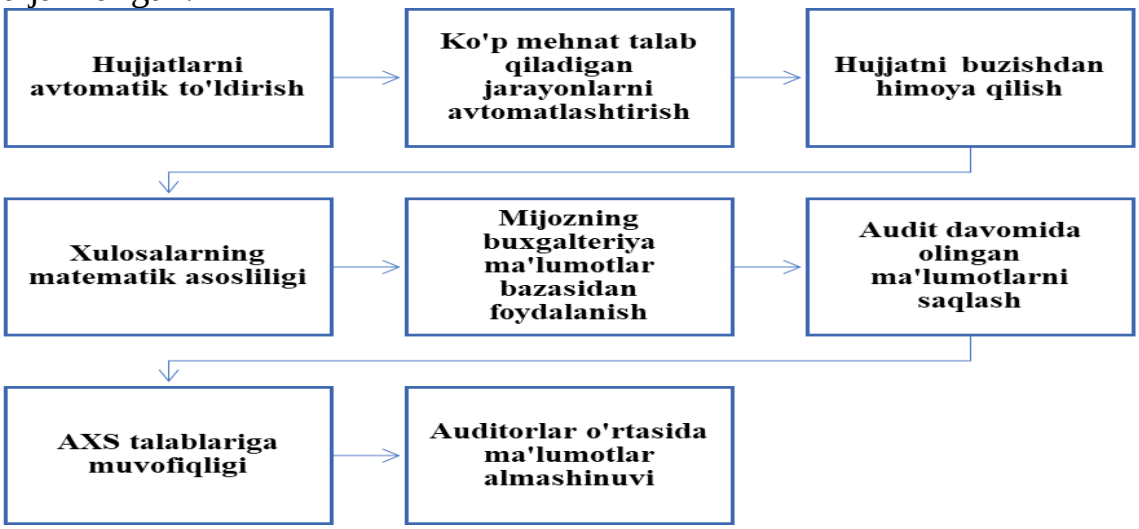

3-rasm.Auditorlik tekshiruvini amalga oshirishda avtomatlashtirilgan yondashuvining afzalliklari

3-rasmda keltirilgan auditorlik topshirig'ini bajarishga avtomatlashtirilgan yondashuvning afzalliklari, birinchi navbatda, auditorning odatiy operatsiyalarini avtomatlashtirish bilan bog'liq bo'lib, shu orqali mehnat xarajatlarini kamaytirish, mexanik xatolarga yo'l qo'ymaslik, audit vaqtini qisqartirish, bajarilgan ishlarning sifatini saqlab qolish.

Auditorlik xizmatlari bozorida avtomatlashtirish tabiiy va zarur jarayon bo'lib hisoblanadi. Majburiy audit hajmining qisqarishi tufayli raqobatning kuchayishi, auditorlar soniga qo'yiladigan talablarning ortishi biznes hamjamiyatini bozorda rivojlanish va o'zaro munosabatlarning yangi usullarini izlashga majbur qilmoqda. Aynan shuning uchun ham yangilanadigan modullar asosidagi audit sohasidagi zamonaviy axborot texnologiyalari va dasturiy echimlari sohadagi ish samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Богинская, З.В. Дистанционный аудит в соответствии с международными стандартами аудита / З.В. Богинская, Т.Ю. Гладкова // Экономика и предпринимателство. – 2020. – №9 (122). – С. 1155-1159.
2. Кузнецова, Е.В. Автоматизatsiя аудита как инструмент контроля дистанционной работы аудиторской организatsii / Е.В. Кузнецова, А.В. Спесивцева // Инноватsионное развитие экономики: тенденции и перспективы. – 2020. – Т. 1. – С. 264-271.
3. Изварина Н.Ю. и другие. ИСПОЛЗОВАНИЕ ИНФОРМАТSIОННЫХ СИСТЕМ В ХОДЕ ПРОВЕДЕНИЯ АУДИТА. Economy and Business: Theory and Practice, vol. 7 (89), 2022
4. Исползование информатsионных технологий в аудите / Н.Ю. Изварина, А.А. Лермонтова, К.Э. Гутник, С.А. Никитин // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2022. – №5-2 (87). – С. 23-27.
5. www.mf.uz/qr/news/category/yangiliklar/post-1009
6. https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85083763835&partnerID=40&md5=4f9fbbe0b04dc3b9bd97b5d62356014d
https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85078821776&partnerID=40&md5=b47bca1d19e0fd6022eee60101a67c10

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЁТ: ЕЁ РОЛ И ВАЖНОСТ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Зарипова Саёхат Зафаровна – СамИЭС, ассистент

Аннотации: Статя анализирует, как рыночная экономика переходит к цифровой форме, и обсуждает ключевые задачи для развития цифровой экономики в Узбекистане. Особое внимание уделяется роли и значению бухгалтерского учета в условиях цифровизации, а также поэтапному осуществлению этого процесса. Освещаются экономические реформы, направленные на развитие националной экономики и ускоренное внедрение современных инновационных технологий в стране.

Ключевые слова: Крипто-активы, интернет-сервис, инновационные технологии, стратегия инновационного развития, бухгалтерский учет.

В Узбекистане проводятся обширные социально-экономические реформы, ориентированные на удовлетворение потребностей населения. Для обеспечения динамичного развития националной экономики и быстрого внедрения современных инновационных технологий были приняты ключевые стратегические документы: "Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах" и "Стратегия инновационного развития Республики Узбекистан на 2019-2021 годы". Эти стратегии определяют важнейшие задачи для развития различных секторов экономики страны.[20]

Государство активно содействует развитию цифрового сектора экономики, принимая широкомасштабные меры. Это включает в себя внедрение систем электронного документооборота, поощрение развития электронных платежей и постоянное улучшение нормативно-правовой базы в области электронной коммерции. Эти действия направлены на содействие цифровизации экономики, улучшение условий для бизнеса и повышение удобства для граждан в исползовании цифровых сервисов.

Цифровая экономика, основанная на информационно-технологических платформах, стремительно развивается, что требует постоянного создания новых моделей таких платформ. Этот процесс подчеркивает значимост инноваций и адаптивности в создании цифровых инфраструктур, способствующих эффективному функционированию экономики и обеспечению удобства для ползователей.

Технологии, такие как "блокчейн", "искусственный интеллект" и исползование суперкомпютеров, а также операции с криптоактивами, становятся ключевыми элементами развития цифровой экономики в различных странах мира. "Блокчейн" постепенно интегрируется не толко в различные секторы экономики, но и в систему государственного управления и другие аспекты общественных отношений. Этот процесс отражает стремление к повышению эффективности, прозрачности и безопасности в обмене данными и ценностями, а также к совершенствованию механизмов управления и взаимодействия в цифровой среде.

Бухгалтерский учет играет ключевую рол в жизни экономики, обеспечивая не толко правилное функционирование компаний, но и повышение их эффективности. Разработка и внедрение националных стандартов бухгалтерского учета, основанных на международных стандартах и учитывающих специфику нашей страны, становятся неотъемлемой частю этого процесса. Современные тенденции все болше направлены на автоматизацию и модернизацию систем учета. Практически все организации нуждаются в этом, чтобы упростит и улучшит процессы учета. Благодаря автоматизации,

[20] Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Стратегии инновационного развития Республики Узбекистан на 2019-2021годы», 21 сентября 2018 года

огромные объемы бухгалтерской документации становятся проще управлят, а возможност потерят важные документы минимизируется. 3 июля 2018 года Президентом Республики Узбекистан было подписано постановление "О мерах по развитию цифровой экономики в Республике Узбекистан". В этом документе были выделены важнейшие задачи для далнейшего развития цифровой экономики в стране:

- принятие мер по развитию оборота крипто-активов;
- принятие мер по развитию технологии «блокчейн»;
- внедрение и развитие смарт-контрактов;
- совершенствование подготовки кадров для разработки и внедрения платформ;
- принятие мер по развитию сотрудничества с международными и зарубежными организациями в сфере развития и внедрения платформ, а также для совместной реализации проектов.

В современном мире, где информация и технологии играют ключевую рол, важно адаптироват условия жизни и работы людей к новым требованиям. Это относится и к области бухгалтерского образования. Невозможно игнорироват влияние технологий на эту сферу, и электронное обучение (e-learning) становится важным инструментом для практиков и учащихся в этой области.

E-learning открывает множество новых возможностей для обучения и коммуникации. С его помощю студенты и профессионалы могут получат доступ к обучающим материалам в любое удобное время и из любой точки мира. Это особенно важно в бухгалтерском образовании, где актуалност и доступност информации имеют болшое значение. Благодаря e-learning'у можно создават интерактивные курсы, включающие в себя видеоуроки, тестирование, форумы для обсуждения, что способствует более глубокому усвоению материала и активной коммуникации между студентами и преподавателями. Исползование e-learning в бухгалтерском образовании позволяет эффективно соответствоват современным требованиям и обеспечиват высокий уровен подготовки специалистов в этой области.

Развитие технологий обработки и передачи информации имеет первостепенное значение для улучшения качества жизни как отделных людей, так и всего общества. Эти технологии играют ключевую рол в повышении эффективности предприятий и учреждений, обеспечивая им возможност быстрого и эффективного обмена информацией. Сегодняшние информационные технологии имеют глубокое влияние на деловой мир и социалную жизн. Они ускоряют процессы коммуникации, улучшают доступ к информации, способствуют автоматизации рабочих процессов и создают новые возможности для инноваций и развития. В резултате, общество становится более гибким, адаптивным и конкурентоспособным.

В Узбекистане бухгалтерское программное обеспечение стало неотъемлемой частю деловой практики. Существует множество различных бухгалтерских пакетов, разработанных для единой системы бухгалтерского

учета, что позволяет компаниям эффективно вести свою отчетност и управлят финансами. С развитием компютеризации бухгалтерского учета появилис и развиваются компютерные программы, которые значительно облегчают процессы учета и анализа данных. Почти все компании в Узбекистане уже внедрили такие приложения и ведут свою отчетност с их помощю. Этот переход к компютеризированным бухгалтерским приложениям свидетелствует о стремлении компаний к повышению эффективности и точности своего учета, а также о соответствии мировым стандартам в области бухгалтерского учета и отчетности.

Исползование компютеров в бухгалтерском учете действително упрощает процесс записи и контроля транзакций. Однако, параллелно с этим, с ростом компютеризации возрастают и требования к специалистам в этой области. Если ранее простые операции, такие как учет дебиторской задолженности или расчет заработной платы, могли выполнятся с помощю компютера, то сейчас бухгалтеры должны справлятся и с более сложными задачами, такими как выставление счетов-фактур, ведение складских записей, учет клиентов и другие. Это означает, что с развитием информационных технологий возрастают и требования к квалификации специалистов в области бухгалтерии. Бухгалтеры должны обладат не толко навыками работы с компютером и программами, но и глубоким пониманием бухгалтерских процессов и законодателства.

В Узбекистане наблюдается улучшение внешнеэкономической деятелности, что ведет к созданию множества предприятий с иностранным капиталом и увеличению объемов экспорта и импорта товаров. В связи с этим усиливаются требования к конкурентоспособности и финансовой устойчивости компаний. Все эти изменения ставят перед хозяйствующими субъектами новые задачи, которые связаны с рыночными преобразованиями экономики. В этом контексте особенно важно правилное и достоверное ведение бухгалтерского учета, а также проведение прозрачных аудиторских проверок. Объективност аудиторских заключений по результатам проверки предприятий становится ключевым фактором для обеспечения доверия со стороны инвесторов, партнеров и государственных органов.

Цифровая экономика открывает перед современным бухгалтером широкие возможности, которые способствуют повышению качества и оперативности учета. Внедрение современных информационных технологий позволяет формироват инновационные подходы к интеграции различных видов учета. Отказ от бумажной работы в ползу автоматизированного учета с исползованием персоналных компютеров и специализированных программ значительно улучшил рабочие процессы бухгалтеров. Это освободило их от рутинной работы и позволило сосредоточится на более важных аспектах учета, что в результате привело к улучшению результатов их труда. С появлением специализированных интернет-сервисов в бухгалтерии стало возможным проведение всех бухгалтерских операций онлайн. Банки и портфели информационных технологий активно внедряются в повседневную работу бухгалтеров, предоставляя им доступ к инструментам и ресурсам, необходимым для эффективного выполнения своих обязанностей.

Исследования, проведенные в области интегрирования бухгалтерского учета, выявили, что изменения в технологиях привели к сдвигу в парадигме учета. Это означает, что с появлением новых технологий и цифровых решений требуется пересмотрет основные подходы к ведению учета. Этот процесс требует совместной работы ученых и практиков с целю создания модели основных понятий в новом цифровом контексте. Кроме того, необходимо разработат соответствующее законодателство, нормативные документы, инструкции и стандарты по учету, чтобы обеспечит единые принципы и стандарты для работы в цифровой экономике. Таким образом, ученые и практики должны активно сотрудничат для создания современной и адаптированной модели бухгалтерского учета, которая соответствует требованиям и особенностям новых технологий и цифровой экономики.

СПИСОК ИСПОЛЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Стратегии инновационного развития Республики Узбекистан на 2019-2021 годы», 21 сентября 2018 года.

2. Макарова Л. М., Коробкова О. В. Эволюция применяемых информационных технологий в бухгалтерском учете // Молодой ученый. — 2014. — № 1. — С. 380-383.

3. Перекрестова Л. В. Раскрытие информации об инновационной деятелности организации в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности // Terra Economicus. – 2012. – Т. 10. – №. 1-2.

4. Текст Указа Президента Республики Узбекистан "Об утверждении Стратегии инновационного развития Республики Узбекистан на 2019-2021 годы" (https://lex.uz/docs/3806048)

5. Официалный сайт Департамента статистики Республики Узбекистан (https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/services-2)

KO‘CHMAS MULK HISOBINING DOLZARB MASALALARI

Esanov Oybek Madatovich - SamISI tayanch doktaranti

Annotatsiya: Respublikamizda ko‘chmas mulklarga kiritiladagan kapital investitsiyalar, ularning buxgalteriya hisobi va iqtisodiyotdagi tutgan o‘rni va ro‘li yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Ko‘chmas mulk, kapital qo‘yilmalar, kapital investitsiyalar, mulk, bino, er uchastkasi, hisob, nazorat, tahlil, ko‘chmas mulk hisobi.

Jaxon iqtisodiyotining glabalashuvi sharoitida iqtisodiy munosabatlarining murakabligi, Respublikamizda tarmoqlar iqtisodiyotining jadal rivojlanishi va uning samaradorligini ta’minlashda investitsiyalar katta iqtisodiy ahamiyatga ega. Xo‘jalik yuritishning zamonaviy yo‘lini tanlash investitsion siyosatni ham tubdan o‘zgartirishni talab qiladi. Shu jumladan Chet el investitsiyalarini jalb qilish davlat siyosatida muhim vazifalardan biri ekanligi shubhasiz.

Yangi O‘zbekistonda bozor munosabatlarining rivojlanishi iqtisodiyot tarmoqlarining barcha sohalari va yo‘nalishlarida iqtisodiy erkinlikni ta’minlashni talab etmoqda. Bu esa investitsion faoliyat rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev ta’kidlaganlaridek, “Bizning asosiy maqsadimiz – O‘zbekistonni xorijiy investorlar uchun ishonchli va uzoq muddatli hamkorga aylantirishdir.”[21]

Samarqand viloyati bo‘yicha asosiy kapitalga investitsiyalar 2024-yil yanvar-sentabr oylarida 21 128,4 mlrd so‘mni tashkil qilib, o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 101,2 % ga o‘sgan(1-jadval).

1-jadval

Samarqand viloyati bo‘yicha asosiy kapitalga investitsiyalarning manbalari (2024-yil yanvar-sentyabr)[22]

Ko‘rsatkichlar	mlrd so‘m	o‘sish surati,%	jamiga nisbatan ulushi, %
Asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investitsiyalar	21 128,4	101,2	100
Shu jumladan:			
Markazlashgan investitsiyalar:	2 844,0	105,7	13,5
Byudjet mablag‘lari	1 187,5	80,9	5,6
Suv ta’minoti va kanalizatsiya tizimlarini rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari	224,0	162,8	1,1
Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi	434,7	26,9	2,0
O‘zbekiston Respublikasi kafolati ostida bo‘lgan chet el kreditlari	997,8	93,5	4,8
Markazlashmagan investitsiyalar	18 284,4	100,7	86,5
Korxonalarning mablag‘lari (maxalliy byudjet mablag‘larini qo‘shgan holda)	6 637,2	100,2	31,4
Aholi mablag‘lari	989,5	99,8	4,7
To‘g‘ridan-to‘g‘ri va boshqa xorijiy investitsiya va kreditlar	10 023,6	112,1	47,4
Tijorat bank kreditlari va boshqa qarz mablag‘lari	634,1	39,6	3,0

Samarqand viloyati bo‘yicha asosiy kapitalga investitsiyalar 2024-yil yanvar-sentabr oylarida eng katta qismi ko‘chmas mulklarga kiritilgan bo‘lib, shundan, 69.0 % davlat tomonidan va 29.3 % nodavlat tashkilotlariga to‘g‘ri kelmoqda(2-jadval).

2-jadval

Samarqand viloyati bo‘yicha asosiy kapitalga investitsiyalarning tarmoq yo‘nalishlari va manbalar (2024-yil yanvar-sentyabr)[23]

[21] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Учинчи Тошкент халқаро инвестиция форумидаги нутқи. 02.05.2024й.

[22] Статистика маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

[23] Статистика маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

Ko‘rsatkichlar	mlrd so‘m	Jami hajmga nisbatan, %	
		Davlat	nodavlat
Jami:	21 128,4	100	100
Ko‘chmas mulklarga	7 527,3	69,0	29,3
Mashinalar, asbob uskunalar va inventar	11 733,7	27,2	60,9
Boshqa xarajatlar	1 867,4	3,8	9,8
Tijorat bank kreditlari va boshqa qarz mablag‘lari	634,1	39,6	3,0

Yuqoridagilardan kelib chiqib iqtisodiy munosabatlarining rivojlanib borishida, eng avvalo ularni tashkil etuvchi subektlarning moddiy bazasini rivojlanish, jumladan ko‘chmas mulklarning mavjudligi, ularga kiritiladigan investitsiyalar va ulaninng hisobini to‘g‘ri yuritish hamda ulardan samarali foydalanish har qanday iqtisodiy rivojlanishning asosiy talablaridan biridir.

Respublikamizda ushbu muammolarning echimi sifatida “yirik korxonalarida moliyaviy hisobot tuzishda xalqaro standartlarni joriy qilish”[24] kabi muhim vazifalar belgilab olindi. Korxonalar faoliyatida kapital investitsiyalarni to‘g‘ri hisobga olish, dastlabki xujjatlashtirish va iqtisodiy samaradorligini baholash, ularni tegishli obektlar o‘rtasida aniq taqsimlanishi hamda maqsadli sarflanishda ko‘pgina muammolar mavjudligini ko‘rsatmoqda.

Kapital investitsiyalarni hisobga olishning amaldagi tartibi sarflangan kapital investitsiyalarni to‘liq va ishonchli aks ettirish, kapital investitsiyalarni aniq maqsadga yo‘naltirish, ko‘chmas mulklarning qurilish ishlarini moliyalashtirishda mablag‘lar taqchilligini bartaraf etish hamda qurilishi tugallangan ko‘chmas mulklarni foydalanishga o‘z vaqtida topshirilishini ta’minlash, shuningdek axborotdan foydalanuvchilarga kerakli ma’lumotlarni aniq va o‘z vaqtida etkazish imkonini bermaydi.

Jumladan, Rossiyalik iqtisodchi olimlar olim A.D.Sheremetning tadqiqotlarida kapital qo‘yilmalar hisobi hamda auditni mustaqil fan sifatida tan olish, uning predmeti va obektlarini aniqlashtirish va fanning yangi qirralarini tadqiq etish dolzarb deb takidlagan[25].

Respublikamiz iqtisodchi olimlari tomonidan bu masalalar qisman yorganilgan. Shu jumladan, M.M.Tulaxodjaeva “korxona o‘zini modernizatsiya qilishga investitsiya qilayotgan mablag‘lar kapitalizatsiya xarajatlari yoki kapital qo‘yilmalar deb ataladi.”[26] Yana bir iqtisodchi olim, professor H.N.Musaevning “iqtisodiyotda kapital qo‘yilmalar deganda asosiy vositalarni yangilash bilan bog‘lik bo‘lgan

[24]Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги “Молийавий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4611сон Қарори.

[25] Шеремет А.Д., Суйц В.П. Аудит. Учебник. -М.: ИНФРА-М, 2009. -456 с

[26] Тўлаходжаева М. “Корхона молиявий аҳволи аудити”, Ўқув қўлланма. “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” - Т.: 1998. 193 б

xarajatlar tushuniladi. Respublikamizda kapital qo‘yilmalar asosiy vositalarga qilinadigan investitsiyalar shaklida amalga oshiriladi.”[27]

Shuni a’lohida aytish kerakki, yuqoridagi tadqiqotlarda mavzuga doir umumiy qarashlar keltirilgan bo‘lsada, biroq kapital qo‘yilmalarni xarajat sifatida uning mohiyatini ochib berish va uning metodologik masalalari alohida ilmiy tadqiqot obekti va yaxlit tizim sifatida tadqiq qilinmagan. Bu holat mazkur mavzuda kompleks ilmiy izlanishlar olib borishni taqozo qiladi.

Aslida bozor munosabatlari sharoitida “investitsiyalar”, “kapital qo‘yilmalar” va “oborotdan tashqari aktivlarga qo‘yilmalar” kabi iqtisodiy atamalar keng qo‘llanilmoqda. Aslida, bu atamalar zamirida korxona ko‘chmas mulklarini qurish, sotib olish, yangilash, ko‘paytirish kabi mazmunlar yotadi. Kapital qo‘yilmalar tarkibiga ko‘chmas mulklar, tabiiy resurslar va nomoddiy aktivlarni sotib olishdan tashqari ko‘chmas mulklarni o‘sishi va ularni yaxshilanishiga sarflanadigan xarajatlarning barchasini o‘z ichiga oladi.

Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobinint 21-sonli standartida ham kapital qo‘yilmalarga quyidagicha ta’rif berilgan: Kapital qo‘yilmalar- “Korxonaning asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarga investitsiyalari, shuningdek mahsuldor va ishchi hayvonlarning asosiy podasini tashkil qilish bo‘yicha xarajatlardir”.[28]

Kapital qo‘yilmalarning ta’rifi bugungi kungacha aksariyat iqtisodiy adabiyotlarda asosiy vositalar va nomoddiyni qurish, xarid qilish bilan bog‘liq xarajatlar deb qaralib kelingan. Tatqiqotlardan kelib chiqib, kapital qo‘yilmalar hisobini xalqaro standartlar asosida tashkil etish uchun kapital qo‘yilmalarga ta’rif berishda buxgalteriya hisobining va moliyaviy hisobotning xalqaro standartlar asosida tashkil etishda fikrimizcha, kapital qo‘yilmalar tushunchasi, uning ta’rifi hamda hisobga oluvchi schyotlarni ham tarkibini o‘zgartirish zaruriyat mavjud.

Fikrimizcha, “kapital qo‘yilmalar” atamisi o‘niga Prezidentimiz tomonidan takidlangan “iqtisodiyot drayveri, o‘zbekcha aytganda, iqtisodiyotning yuragi” sifatida e’tirof etilgan “kapital investitsiyalar”[29] atamasini qo‘llash maqsadga muvofiq deb o‘ylaymiz. Shunga asosan “kapital investitsiyalar”(kapital qo‘yilmalar) tarifini quyidagicha berish maqsadga muvofiqdir: “Uzoq muddatli aktivlarni qurish, xarid qilish, yaratish (nomoddiy aktivlarni ayrimlari yaratiladi), parvarishlash (bioloik aktivlarni ayrimlari o‘simliklar o‘stiriladi, hayvonlar boqiladi), shakllantirish (ayrim uzoq muddatli aktivlar investitsion mulk sifatida shakllantiriladi) bilan bog‘liq xarajatlar kapital investitsiyalar deyiladi.”

Respublikamizda Ko‘chmas mulklarga kapital investitsiyalarni hisobga olib boruvchi schyotlarni xorijiy davlatlardagi amaliyot bilan taqqoslab quyidagicha schyotlarda yuritish maqsadga muvofiqdir (3-jadval)

---

[27]Мусаев Ҳ.Н. Аудит. Дарслик. - Т.: “Молия” 2013 й. 14 -бет.

[28] Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти (21-сон БҲМС) “Хўжалик юритувчи субектларнинг молия-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлари режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома”. Ўзбекистон Республикаси молия вазирининг 09.09.2002 йилдаги 103-сонли буруғи.

[29] **Ўз**бекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг 2019 йил учун мўлжалланган энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи, 2018 йил, 29 декабрь

3-jadval

Korxonalarda ko‘chmas mulklar va ularga kapital investitsiyalar hisobini yuritish uchun tavsiya etilayotgan

Amaldagi 21- son BHMS bo‘yicha		Tavsiya	
Schyot t/r	Schyotning nomi	Schyot t/r	Schyotning nomi
0800	Kapital qo‘yilmalar-ni hisobga oluvchi schyotlar	0800	Kapital investitsiyalarni hisobga oluvchi schyotlar
0810	Tugallanmagan kapital qurilish	0810	Kapital qurilish, kengaytirish, rekonstruksiya qilish va ularga kiritilgan kapital investitsiyalarni hisobga oluvchi schyotlar
		0811	Yangi ko‘chmas mulklarni qurish va unga kiritilgan kapital investitsiyalar
		0812	Mavjud ko‘chmas mulklarni kengaytirish va unga kiritilgan kapital investitsiyalar
0820	Asosiy vositalarni sotib olish	0820	Asosiy vositalarni xarid qilish va unga kiritilgan kapital inves-titsiyalarni hisobga oluvchi schetlar
		0821	Yangi ko‘chmas mulklarni xarid qilish hamda unga kiritilgan kapital investitsiyalar
		0823	Boshqa asosiy vositalarni xarid qilish va unga kiritilgan kapital investitsiyalar
0850	Erni obodonlashti-rishga kapital qo‘yil-malar	0850	Erni obodonlashtirish va unga kiritilgan kapital investitsiyalarni hisobga oluvchi schyotlar
0860	Moliyaviy ijara shartnomasi bo‘yicha olingan asosiy vositalarga kapital qo‘yilmalar	0860	Moliyaviy ijara shartnomasi bo‘yicha asosiy vositalarni xarid qilish va ularga kiritilgan kapital investitsiyalarni hisobga oluvchi schyotlar
		0861	Ijaraga olingan ko‘chmas mulklarga kiritilgan kapital investitsiyalarni hisobga oluvchi schyotlar

KORXONALARDA PUL MABLAG‘LARI OQIMINI SAMARALI BOSHQARISH

Eshonqulov Akmal Qudratovich – SamISI, assistent

Annotatsiya: Maqolada pul oqimi tushunchasi haqida to‘xtalib, Buxgalteriya hisoboti milliy standarti unda belgilangan umumiy qoidalar, maqsadi, amal qilish sohasi, pul oqimi kabi tushunchalar aks etgan. Qolaversa, maqolada pul mablag‘lari oqimining shakllanishi, o‘zlik mablag‘lari, jalb qilingan mablag‘lar, qarz mablag‘lari, operativ pul mablag‘lari to‘g‘risida ham ma’lumot keltirib o‘tilgan.

Korxonalarda pul mablag‘lari oqimini samarali boshqarish va optimallashtirishdagi bir qancha tamoyillar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: pul oqimi, aktiv, aktivlar guruhi, mablag‘lar oqimi, ekvivalent, hisobot, moliyaviy ahvol, baholash, sub’ekt, o‘zlik mablag‘lari, jalb qilingan mablag‘lar, qarz mablag‘lari, operativ pul mablag‘lari, foyda, prognozlash, bozor munosabatlari, ustav kapitali, mulk egalari, iqtisodiy o‘sish, biznes, mulk.

Mamlakatimizni yanada rivojlantirish maqsadida qabul qilingan 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasining “Tarkibiy o‘zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning etakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish hisobiga uning raqobatbardoshligini oshirish, jumladan yuqori texnologiyali qayta ishlash tarmoqlarini, eng avvalo, mahalliy xomashyo resurslarini chuqur qayta ishlash asosida yuqori qo‘shimcha qiymatli tayyor mahsulot ishlab chiqarishni jadal rivojlantirishga qaratilgan sifat jihatidan yangi bosqichga o‘tkazish orqali sanoatni yanada modernizatsiya va diversifikatsiya qilish” borasida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan ustivor vazifalardan kelib chiqqan holda amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bozor mexanizmining asosi korxonaning ishlab chiqarish-xo‘jalik faoliyatini rejalashtirish va xolis baholash, maxsus jamg‘armalarni shakllantirish va foydalanish, ishlab chiqarish jarayonida daromadlar va xarajatlarni hisoblash uchun zarur bo‘lgan iqtisodiy ko‘rsatkichlar hisoblanadi.

Tadbirkorlar oldida doimo bo‘lg‘usi sheriklarining ishonchliligini baholash, ya’ni sheriklar o‘z majburiyatlari bo‘yicha javob berishi uchun etarli miqdorda mablag‘lariga egami, aktivlarga qo‘yilgan mablag‘lar qachon va qay tezlikda real pulga aylanadi, ya’ni ularning likvidligi darajasi, mulkdan qanchalik samarali foydalaniladi va hokazo muammolar turadi.

Bunday muammolarni bartaraf qilishda pul mablag‘larini to‘g‘ri boshqarish alohida ahamiyatga egadir. Chunki, korxona faoliyatidagi eng muhim uchta moliyaviy ko‘rsatkichlar (sotuvdan tushgan tushum, foyda, pul mablag‘lari oqimi) ichida pul mablag‘lari oqimi asosiy moliyaviy barqarorligini belgilovchi ko‘rsatkichdir. Bu ko‘satkichning o‘zgarishi korxona faoliyati samaradorligi va uning asosiy muammolarini ko‘rsatib beradi.

Pul mablag‘lari - kassadagi naqd pul va talab qilib olinadigan depozitlar, shuningdek bankning hisob-kitob, valyuta va boshqa schyotlardagi mablag‘lar. Pul oqimlari - pul mablag‘lari hamda ular ekvivalentlarining oqimi (tushumi) va chiqimi (sarflanishi, chiqishi)dan iborat.

Bizning fikrimizcha, pul oqimlari – ma’lum bir davrda korxona tomonidan barcha olingan va to‘langan pul mablag‘lari hamda ular ekvivalentlari harakatlarining yig‘indisidir.

Korxonaning moliyaviy natijasi bilan pul mablag‘lari pul mablag‘lari aylanmasini to‘g‘ri farqlab olish maqsadga muvofiqdir. Olingan foyda summasi va pul mablag‘lari ko‘payishi o‘rtasidagi farq bo‘lishi mumkin ya’ni, foyda miqdori aniq tushgan pul mablag‘iga to‘g‘ri kelmaydi. Ko‘p hollarda pul mablag‘ining tushishi bilan foyda ko‘rildi degan tushuncha ham uchirab turadi. Pul oqimi foydani aniqlash

vaqtida hisobga olinmagan pul mablag‘lari harakatini aks ettiradi ya’ni, amortizatsiya, kapital chiqimlar, soliqlar, jarimalar, zayom mablag‘i kabilar.

Infilyatsiya va to‘lov amalga oshirilmagan inqiroz sharoitida pul oqimini boshqarish moliyaviy resurs va xarajatlarni boshqarishda eng dolzarb masala hisoblanadi.

Pul mablag‘lari oqimini boshqarishga quyidagilar kiradi:

- pul mablag‘lari harakatini hisobi;
- pul mablag‘lari oqimining tahlili;
- pul mablag‘lari byudjetini tuzish.

Korxonalarning xo‘jalik jarayonlari natijasida vujudga keladigan pul oqimi hajmi xo‘jalik yurituvchi sub’ekt amalga oshiradigan xo‘jalik jarayonlari natijasida olinadigan ssudalarni to‘lash, xo‘jalik yurituvchi sub’ektning ishlab chiqarish quvvatlarini saqlab turish, dividendlarni to‘lash va moliyalashtirishning tashqi manbalariga murojaat qilinmay yangi investitsiyalar uchun qanchalik etarli ekanini aks ettiruvchi asosiy ko‘rsatkich hisoblanadi.

Buxgalteriya hisobida pul mablag‘lari oqimini nazorat qilish va hisobga olishda O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligining 16.10.1998 yil 51 - qarori bilan tasdiqlangan buxgalteriya hisobi milliy standartining 9-sonli “Pul oqimi to‘g‘risidagi hisobot” nomli standartidan foydalaniladi.

Standartda “Ushbu standartning maqsadi xo‘jalik yurituvchi sub’ektning pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlari bo‘yicha majburiy ravishda axborot taqdim etishini belgilab qo‘yishdan iborat. Bu axborot pul mablag‘lari oqimi to‘g‘risidagi hisobot ko‘rinishida bo‘lib, unda hisobot davrida operatsiya, investitsiya va moliya faoliyatida yuz beruvchi pul oqimlari harakati tasnif etiladi” deb ko‘rsatib qo‘yilgan. Operatsiya faoliyat sifatida - xo‘jalik yurituvchi sub’ektning daromad keltiruvchi asosiy faoliyati, shuningdek sub’ektning investitsiya va moliya faoliyatiga oid bo‘lmagan o‘zga xo‘jalik faoliyati, investitsiya faoliyat sifatida - pul ekvivalentlariga kiritilmagan uzoq muddatli aktivlar va boshqa investitsiya ob’ektlarini sotib olish va sotish, moliyaviy faoliyat sifatida - xo‘jalik yurituvchi sub’ektning faoliyati natijasida o‘z mablag‘i va qarz mablag‘lari miqdori va tarkibida o‘zgarishlar yuz berishi ko‘rsatilgan. Bu erdan faoliyat tulari bo‘yicha pul oqimlari harakati guruhlanishi tom ma’noda uning harakatini chegaralab qo‘ygandek ko‘rinadi. Bizning fikrimizcha bu erda pul oqimlariga ta’sir etiuvchi omillarni ko‘rsatib o‘tish maqsadga muvofiqdir. Korxonada sodir bo‘layotgan jarayonlar tufayli pul mablag‘lari xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarining boshqa aktivlari va passivlari bilan bog‘lanadi. Bu bog‘lanish bevosita pul mablag‘lari oqimiga ta’sir etadi. Bunday korxona aktivlari va passivlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- oborotdan tashqari aktivlar;
- tovar - moddiy zahiralar;
- debitorlik qarzlar;
- kreditorlik qarzlar;
- xususiy kapital.

Shuningdek, standartda “Operatsion faoliyat” so‘zini o‘rnida “Asosiy va investitsion, moliyaviy faoliyatiga oid bo‘lmagan boshqa operatsion faoliyatlar” so‘zidan foydanilish taklif etiladi. Chunki halqaro tajribada ko‘proq “Asosiy faoliyat”

so‘zi qo‘llaniladi va “Asosiy faoliyatga korxonaning asosiy ishlab chiqarish tijorat funksiyalarini bajarishni ta’minlovchi pul mablag‘larining tushumi va sarflanishi kiradi” deb ta’rif beriladi. Asosiy faoliyat korxona foydasining birlamchi manbasi hisoblanganligi sababli, u pul mablag‘larining asosiy manbasi sifatida tan olinadi.

Halqro tajribada asosiy faoliyat tufayli pul oqimining harakati quyidagicha guruhlanadi:

Asosiy faoliyatdan pul mablag‘alarining to‘planishi:

- joriy davrda mahsulot sotishdan tushgan pul tushumi;
- debitor qarzdorlikni qaytarish (to‘lash, yopish);
- barter savdosidan tushum;
- xaridorlardan olingan avans.

Asosiy faoliyatdan pul mablag‘larining chiqishi (sarfi):

- mol etkazib beruvchi va pudratchilarning hisobiga pul o‘tkazish;
- oylik maoshi to‘lovi;
- byudjet va byudjetdan tashqari fondlarga ajratmalar (soliqlar);
- kredit foizlari to‘lovi;
- ijtimoiy sferaga ajratmalar.

Xulosa qilib aytganda xo‘jalik yurituvchi sub’etlarini bshqarishning asosiy moliyaviy mexanizimi hisoblangan pul oqimini boshqarish va tartibga solishning me’yoriy asosi hisolangan “Pul oqimi to‘g‘risidagi hisobot” nomli standartini halqaro tajribalar asosida qayta ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.O‘zbekiston Respublikasi davlat mulk qo‘mitasining 2009 yil 6 oktyabrdagi 01/19-18/19 son qarori

2.O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi 1998 y. 4 noyabr 519 son.

3.O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2002 yil 27 dekabrdagi 140-son buyrug‘i

4.Маршалл А.Принципы экономической науки. Т.1.и 2. –Изд РОО,1996

5.Милл Дж.Основы политической экономии. Пер с анг.-Т.1-3.-М:Прогресс,1980-1981

6.Рикардо Д.Начало политической экономии и налогового обложения. Том 1. Пер.с.анг.-М.:Госполитиздат,1955

SUG’URTA TASHKILOTLARIDA DAROMADLAR TAHLILINI TAKOMILLASHTIRISH

Abdusaidov S.J. – TDIU Samarqand filiali doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqola sug‘urta tashkilotlarida daromadlar tahlilini takomillashtirish zarurati, bu boradagi muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llarini o‘rganishga qaratilgan. Shu orqali sug‘urta kompaniyalari moliyaviy boshqaruv tizimini yanada takomillashtirishga erishishi mumkin.

Kalit so’zlar: sug’urta faoliyati, daromadlar tahlili, moliyaviy barqarorlik.

Sug‘urta tashkilotlari iqtisodiyotda moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ularning asosiy vazifasi moliyaviy xavflarni boshqarish va mijozlarga sifatli sug‘urta xizmatlarini taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, sug‘urta tashkilotlari o‘z faoliyatini samarali boshqarish uchun daromadlar tahliliga alohida e’tibor qaratishi lozim. Daromadlarni tahlil qilish sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy salohiyatini baholash, xarajatlarni optimallashtirish va strategik qarorlar qabul qilishda asosiy vositadir.

Bugungi raqobatbardosh bozor sharoitida sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligi va rivojlanishi daromad manbalarining samarali boshqarilishiga bog‘liq. Daromadlarning asosiy qismini sug‘urta mukofotlari, investitsion daromadlar va boshqa moliyaviy operatsiyalardan olinadigan mablag‘lar tashkil etadi. Ushbu daromadlarni tahlil qilish jarayonini takomillashtirish orqali sug‘urta tashkilotlari nafaqat moliyaviy holatini yaxshilashi, balki xizmatlar sifatini oshirib, mijozlar ehtiyojlarini samarali qondirishi mumkin.

Sug‘urta tashkilotlari zamonaviy iqtisodiyotda moliyaviy vositachi sifatida muhim ahamiyatga ega. Ular sug‘urta mahsulotlarini taklif qilish va xavflarni boshqarish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi. Sug‘urta kompaniyalari uchun daromadlarni to‘g‘ri tahlil qilish va samarali boshqarish ularning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishida asosiy omil hisoblanadi. Ushbu maqolada sug‘urta tashkilotlarining daromad manbalari, ularni tahlil qilishning ahamiyati va mazkur jarayonni takomillashtirish usullari batafsil ko‘rib chiqiladi.

Sug‘urta kompaniyalari faoliyatining moliyaviy natijalari ularning daromad shakllanishiga bog‘liq. Daromadlar quyidagi asosiy manbalardan tashkil topadi:

1. Sug‘urta mukofotlari:

Sug‘urta kompaniyalari daromadlarining asosiy qismi sug‘urta shartnomalari doirasida mijozlardan tushadigan mukofotlardan iborat. Bu daromadlarning shakllanishi sug‘urta mahsulotlarining turi, mijozlarning talab-ehtiyojlari va risklarni baholash sifatiga bog‘liq.

2. Investitsion daromadlar:

Sug‘urta kompaniyalari yig‘ilgan mablag‘larni qimmatli qog‘ozlar, depozitlar yoki ko‘chmas mulkka joylashtirish orqali qo‘shimcha daromad oladi. Ushbu daromadlar sug‘urta zaxiralarini ko‘paytirishda muhim ahamiyatga ega.

3. Qayta sug‘urta qilish daromadlari:

Sug‘urta tashkilotlari qayta sug‘urta kompaniyalari bilan ishlash orqali risklarni taqsimlab, qo‘shimcha moliyaviy foyda oladi.

4. Jarimalar va boshqa daromadlar:

Bu daromadlar mijozlar tomonidan amalga oshirilgan kechiktirilgan to‘lovlar uchun jarimalar, boshqa xizmatlardan olinadigan mablag‘lar va boshqa noan'anaviy manbalardan shakllanadi.

Daromadlarni tahlil qilish sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy faoliyatini samarali boshqarish uchun zarur:

- Moliyaviy holatni baholash: Daromadlar tahlili kompaniyaning moliyaviy barqarorligini aniqlash imkonini beradi.
- Rentabellikni aniqlash: Sug‘urta mahsulotlari va xizmatlarining daromadliligini aniqlash orqali ular samaradorligini oshirish imkoniyati yaratiladi.

- Risklarni boshqarish: Tahlil sug‘urta kompaniyasining moliyaviy va operatsion risklarini aniqlash va kamaytirishga yordam beradi.
- Kelajakni rejalashtirish: Daromadlar tahlili kompaniyaning strategik rejalarini ishlab chiqishda asosiy vositadir.

Daromadlar tahlilining samaradorligini oshirish uchun bir qator muammolarni hal qilish kerak:

1. Tasniflashdagi aniqlik etishmasligi: Sug‘urta kompaniyalari ba’zan daromad va xarajatlarni to‘g‘ri tasniflashda qiyinchiliklarga duch keladi.
2. Metodik yondashuvlarning eskirganligi: Tahlil usullari ba’zan zamonaviy moliyaviy texnologiyalarga mos kelmaydi.
3. Texnologik infratuzilmaning zaifligi: Avtomatlashtirilgan tizimlarning yo‘qligi tahlil sifatiga salbiy ta’sir qiladi.
4. Xalqaro standartlarga mos kelmaslik: Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarga mos ravishda tayyorlanmasa, tahlilning aniqligi pasayadi.

Daromadlar tahlilini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi takliflarni ishlab chiqdik:

1. Tahlil jarayonlarini avtomatlashtirish

- Sug‘urta kompaniyalari zamonaviy dasturiy ta’minotlardan foydalanishi kerak. Bunga moliyaviy ma’lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilishni avtomatlashtiradigan tizimlar kiradi.
- Ma’lumotlarni real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatini ta’minlash orqali tahlil samaradorligi oshiriladi.

2. Metodikalarning diversifikatsiyasi

- Sug‘urta mukofotlari va investitsion daromadlarni alohida tahlil qilish uchun maxsus metodikalarni qo‘llash.
- Sug‘urta mahsulotlarining daromadliligini har bir segment bo‘yicha chuqur o‘rganish.

3. Risklarni baholash tizimini takomillashtirish

- Daromad manbalarining risklarga chidamliligini tahlil qilish.
- Investitsion daromadlarni diversifikatsiya qilish orqali kompaniya xavflarini kamaytirish.

4. Xalqaro standartlarga moslashtirish

- Sug‘urta kompaniyalari moliyaviy hisobotlarini IFRS (Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari) ga muvofiq tayyorlashni yo‘lga qo‘yishi zarur.
- Xalqaro standartlarga mos keluvchi tahlil usullari orqali daromadlar hisobotini yanada shaffof qilish.

5. Kadrlar malakasini oshirish

- Sug‘urta kompaniyalarida moliyaviy tahlil sohasida malakali mutaxassislarni tayyorlash.
- Xodimlarni zamonaviy tahlil vositalaridan foydalanishga o‘rgatish.

Sug‘urta tashkilotlarida daromadlar tahlilini takomillashtirish ularning samarali faoliyat yuritishi va bozor raqobatida muvaffaqiyat qozonishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bu jarayonni avtomatlashtirish, xalqaro standartlarga moslashtirish va zamonaviy metodikalarni joriy etish sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligi va shaffofligini oshirishga xizmat qiladi.

Takomillashtirilgan tahlil yondashuvlari sug‘urta kompaniyalariga moliyaviy faoliyatni yanada samarali boshqarish, risklarni minimallashtirish va mijozlarga ko‘rsatiladigan xizmatlar sifatini oshirish imkoniyatini beradi. Shu sababli, daromadlar tahlilini takomillashtirish sug‘urta tashkilotlarining strategik maqsadlariga erishish yo‘lida muhim bosqichdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Teshabaeva O. N., qizi Holbekova D. A. Sanoat tarmoqlari tarkibidagi korxonalar faoliyati raqobatdoshligi holatining iqtisodiy tahlili //Results of National Scientific Research International Journal. – 2023. – Т. 2. – №. 5. – С. 31-45.

2. Ashurov, Makhammadzhon Sotvoldievich, Yulduz Saidaliyevna Shakirova, and Shukhrat Dilshodzhonovich Akmaliddinov. "Korxonalar eksport faoliyati va salohiyatini oshirishga ta’sir etuvchi omillar tahlili." *Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali* 3.4 (2023): 6-18.

3. Улыбина, Любов Константиновна. "Институты и инструменты страхового рынка в воспроизводственной системе экономики региона." *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 5: Экономика* 2 (2012): 39-45.

4. Винникова, Ирина Сергеевна, and Екатерина Андреевна Кузнецова. "Повышение финансовой устойчивости страховой organizatsii." *Инноватsионная экономика: перспективы развития и совершенствования* 5 (55) (2021): 45-50.

5. Бесфамилная, Л. В., Ю. В. Грызенкова, and О. В. Стукалова. "Повышение эффективности страховой organizatsii на основе стандарта планирования страховых проектов в системе управления качеством." *Финансы и кредит* 26 (230) (2006): 58-62.

6. Балынская, Н. Р., Е. Г. Зиновева, and М. В. Кузнецова. "Анализ эффективности инвестиционной деятелности страховых organizatsiй на примере ПАО «САК «ЭНЕРГОГАРАНТ»." *Вопросы управления* 5 (60) (2019): 189-196.

THE PROCEDURE FOR APPLYING DISCOUNTS IN TRADE ENTERPRISES

Pulatov.X.U Highly qualified teacher of SamIES
Ahmatova.M.A Student of SamIES

Abstract. The procedure for applying discounts in trade enterprises is important in providing goods to consumers at lower prices and increasing the volume of sales. Discounts come in various forms - seasonal discounts, quantity discounts, regular customer discounts and special promotion discounts. Each type of discount has its own characteristics, and appropriate strategies should be chosen in their application. This arrangement affects the company's revenue, customer relations and market position. The abstract provides detailed information about the legal and

economic aspects of the discount application procedure, its application in practice, the impact on the quality of service provided to customers, and the impact of discounts on the profitability of the enterprise. The correct organization of the application of discounts helps the enterprise to increase its competitiveness.

Key words. discounts, trading companies, discount for customers, promotion, profitability, price strategy, competitiveness, sales volume.

Introduction.

The procedure for applying discounts in trading enterprises is a clear and regulated way of providing customers with special prices, bonuses or promotions during the trading process. Discounts are used in trade enterprises to attract consumers, increase the volume of sales of products and services, promote the brand and establish long-term relationships with customers. The use of discounts in commercial enterprises is an important tool for the successful operation of any business. They play a key role in attracting customers and increasing competitiveness.

Discounts can take many forms, such as price reductions, payment bonuses, or offers through special promotions. Trade organizations determine how to apply discounts in accordance with their strategy. And the procedure of correct application of discounts creates interesting offers to customers in accordance with the strategy of trading enterprises, which helps to increase income and profit. This article provides detailed information about the main rules, types and benefits of the procedure for applying discounts in trade enterprises.

The main part.

The application of discounts in trade enterprises is based on various factors. Through discounts, enterprises will have the opportunity to increase the demand for their products, ensure their competitiveness and attract consumers. Below is detailed information about the types of discounts, ways to increase the efficiency of their application, and the impact of discounts on commercial enterprises.

Main types of discounts Seasonal discounts: These discounts are designed to sell seasonal products at low prices. For example, summer clothes are discounted when the summer season ends, and winter clothes are discounted when the spring season begins. Through seasonal discounts, retailers renew stocks and make room for the new season.

Volume Discounts: These are discounts applied to bulk purchases, and these discounts are available to wholesale buyers or customers who purchase large quantities of goods. By using quantity discounts, retailers can sell more products at once, reduce inventory and reduce warehouse costs.

Loyalty Discounts: These are discounts offered to regular customers of a business, and this type of discount is often provided through loyalty programs. Loyalty discounts attract customers to long-term cooperation and encourage them to make regular purchases. For example, loyalty cards, bonus systems and cumulative discounts are effective in this direction.

Promotional discounts: These discounts are available as part of a short-term promotion or promotion. Promotional discounts are organized in order to promote

new products or increase demand within a certain period. For example, promotional discounts are widely used when a new store opens or when a new product goes on sale. This method encourages customers to try a new product.

Prepayment discounts: These discounts are provided if the customers pay for the product in advance. The merchant stabilizes income and increases cash flow through prepayment. This method encourages full or partial payment before delivery of the product.

Holiday discounts: Discounts on special days or holidays that are used to increase sales. For example, special discounts are offered to customers on days such as New Year, Navruz or Independence Day. Holiday discounts are often used during the peak sales period of the ear and provide high volume sales.

Methods of effective application of discounts.

The following principles and methods should be taken into account for the successful application of discounts: Analysis of the competition in the market: It is important to consider the competitive situation when setting discounts. Discount policies used by competitors, market prices and consumer demand are important factors influencing discount strategy.

Segmented discounts: Sales can be increased by segmenting discounts according to customer segments, for example introducing introductory discounts for new customers or loyalty discounts for regular customers. Through this method, a separate discount offer is developed for each customer segment, which increases the purchase incentive.

Price optimization: When setting a discount, it is necessary to take into account the product's own costs, the profit margin and the total price. In this way, discounts are applied on the basis of a well-thought-out price policy, and the possibility of earning a profit is preserved for the enterprise.

Timing of discounts: Discounts are valid for a certain period of time, creating a sense of "limited opportunity" for buyers. The fact that the discount period is limited encourages buyers to speed up the purchase and increases the demand for products.

Marketing and promotional activities: It is important to provide customers with complete and timely information about discount promotions. This can be done through social networks, billboards, in-store announcements, SMS and email notifications. Properly selected advertising tools help to reach a wider audience of discounts.

Clear definition of the terms of the discount: It is necessary to clearly communicate the terms of the discounts, the period of validity and the amount of interest to the customers. When the terms and conditions are clear and understandable, customers will know how to take advantage of the discount, making it easier for them to decide.

Analysis of the results of the discount: After the completion of each discount promotion, it is necessary to analyze its results. Sales volume, revenue, customer engagement and overall campaign profitability are evaluated. These results provide valuable information for future discount promotions.

The effect of discounts on the enterprise There are positive and negative effects of discounts in trade enterprises:

Positive effects: Discounts help to increase the volume of sales, attract customers and remove products from the warehouse. Seasonal and promotional discounts allow you to sell products in large quantities, keep warehouses full, and increase customer loyalty to the brand.

Negative effects: If discounts are used excessively, the value of the product may decrease and customers may always expect a discount. This can lead to a lower estimate of the fixed price of the product and negatively affect the long-term profitability of the enterprise. The company's income will decrease and the product will be devalued, which can cause long-term negative effects.

Ways to increase the effectiveness of discounts.

Analyzing the competition and developing a suitable discount strategy: Considering the level of competition in the market, it is possible to increase sales and attract customers by adjusting the discount strategy.

Understanding customer needs: A good study of customer segments and offering discounts based on their needs will positively affect the purchasing process.

Constant analysis: It is necessary to study the results of each discount campaign and develop new strategies to improve their effectiveness. Understanding what discounts customers are most interested in will allow you to create suitable offers for them in the future.

The principles and methods listed above are important in the effective application of discounts in commercial enterprises. A discount strategy developed in this way is harmful to enterprises.

Summary.

The procedure for applying discounts in trade enterprises is an integral part of the enterprise's marketing strategy. Discounts, if used correctly, help the enterprise to

increase its competitiveness, expand its customer base and increase its income. At the same time, improper use of discounts can have a negative impact on the company's profits and lead to product depreciation. Therefore, it is necessary to plan each type of discount based on a specific strategy, analyze their effectiveness and use the results in the future.

A well-thought-out discount strategy helps businesses strengthen their position in the market and gain customer trust.

List of used literature.

1. Xudoyberganov, Sh. (2021). "Savdo marketingi asoslari." Tashkent: O'qituvchi.

2. Tursunov, R. (2020). "Biznesda chegirmalar va aksiyalar." Samarkand: SamDU nashriyoti.

3. Ibragimov, B. (2019). "Marketing va savdo strategiyalari." Tashkent: Jahon.

4. Ponomarev, A., & Ivanova, N. (2018). "Savdo korxonalarida chegirmalarni qo'llash usullari." Savdo va marketing jurnali, 12(3), 45-58.

5. Khudoyberganova, D. (2022). "Savdo korxonalarida chegirmalar va ularning

KORXONALAR KO‘CHMAS MULKLAR HISOBINI YURITISHDA HISOB SIYOSATIGA XALQARO STANDARTLAR TALABLARI

Esanov Oybek Madatovich - SamISI tayanch doktaranti

Annotatsiya: mazkur maqolada korxonalar moliyaviy hisobotlarini xalqaro standartlar asosida tuzishda hisob siyosati, ularda qo‘llaniladigan tamoyillar, usullar, talablar umumqabul qilingan shartlar va qoidalar hamda amaliy yondoshuvlar tartibi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Koxonalar, buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari, buxgalteriya hisobining milliy standartlari, hisob tizimi, hisob siyosati, ishchi schyotlar rejasi, amortizatsiya, umumiy qoidalar, moliyaviy hisobotlar.

Yangi O‘zbekistonda iqtisodiy islohotlar jarayonida buxgalteriya (moliyaviy) hisobini isloh qilish jarayoniga katta e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, 2016 yilning 13 aprelida “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi qonunlarning yangi tahriri[30] va Buxgalteriya Hisobining Xalqaro Standartlariga (IAS) asoslangan holda Buxgalteriya Hisobining Milliy standartlari (1998-2016 yillar) ishlab chiqildi.

Yangi O‘zbekistonda buxgalteriya hisobi sohasida islohotlar boshlangan davrdan buyon o‘tgan 24 yildan ortiq davr davomida jahon iqtisodiyoti kamida ikkita moliyaviy-iqtisodiy inqirozning boshdan kechirganligi natijasida xalqaro hisob standartlarida ham juda katta o‘zgarishlar amalga oshirildi. Afsuski, bu o‘zgarishlar o‘z vaqtida buxgalteriya hisobining milliy standartlarida hozirgi kungacha o‘z aksini topmagan.

[30] Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. ―Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида‖ (янги таҳрири). Тошкент ш., 2016 йил 13 апрель, ЎРҚ-404-сон

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining mazkur sohaga oid qator farmon va qarorlari qabul qilindi. Bular jumlasiga 2015 yil 24 aprelda PF-4720-sonli “Aksiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi[31], 2017 yil 7 fevraldagi PF- 4947-sonli “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” gi, 2018 yil 21 sentyabrdagi PF-5544-sonli “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini inovatsion rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida”gi, 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari[4], 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611-sonli “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora- tadbirlar to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori qabul qilindi.

Shulardan ko‘rish mumkinki, ko‘chmas mulklarning moliyaviy hisob va hisobotni moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IAS, IFRS) asosida Ko‘chmas mulklar hisobini yuritish va korxonalar hisob siyosatida xalqaro standartlar talablari asosida belgilanishi lozim bo‘lgan tashkiliy-uslubiy tartiblarni takomillashtirish dolzarb masala bo‘lib hisoblanadi.

Yuqoridagilardan avval hisob siyosati tushunchasi va uni shakllantirishning tashkiliy-uslubiy jixatlari bo‘yicha adabiyotlar taxlilini ko‘rib o‘tamiz.

Me’yoriy hujjatda ko‘proq hisob siyosatini shakllantirishda korxonalarning texnologik xususiyatlarini oldingi o‘rinda qo‘ymoqda. Ammo hisob siyosatini yuritish korxonalar mulk shakli va oldiga qo‘yilgan maqsadlaridan kelib chiqishini ham e’tiborga olish maqsadga muvofiqdir. Agarda olingan ma’lumotlar va ular asosida tuzilgan moliyaviy hisobotlar ma’lum bir davrlar uchun qiyoslanuvchan bo‘lishligini nazarda tutsa, hisob siyosati bu maqsadga erishishni ta’minlovchi vositadir.

Xorijiy iqtisodchi olimlarining hisob siyosati tushunchasiga doir fikrlarida o‘ziga xos tahliliy qarashlar bor. Jumladan, Rossiya olimlaridan O.V.Rojnova va S.N.Grishkinalarning fikriga ko‘ra: “Hisob siyosati – korxona asosiy faoliyati doirasida va umumiy qabul qilingan qoidalar asosida korxona buxgalteriya hisobini yuritishning aniq usul va shakllari yig‘indisidir”[32]

Jumladan, AQShning buxgalteriya hisobiga doir standartida quyidagilar bayon etilgan: “Hisob siyosati- boshqaruvda qo‘llanadigan shunday usullarki, bunda muayyan holatlarga ko‘ra korxona moliyaviy ahvolini maxfiyligini ta’minlaydi, unda yuz bergan xo‘jalik faoliyat natijalaridagi o‘zgarishlar muvofiqligidir”[33]. Ushbu tatqiqotlardan kelib chiqib, korxonaning hisob siyosati tushunchasiga quyidagicha ta’rifni berish maqsadga muvofiq: “**Hisob siyosati** - bu buxgalteriya hisobini tashkil qilish, yuritish va moliyaviy hisobotni tuzishning muqobil tamoyillari va qoidalariga

[31] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 апрелдаги “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-4720-сон фармон

[32] Учетная политика предприятия: Формирование, раскрытие / О.В. Рожнова, С.Н. Гришкина. - М.: Экзамен, 2001. - 158, [1] с.: табл.; 21 см.; ИСБН 5-8212-0244-2.

[33] https://www.readyratios.com/usgaap/AccountingPolicies/US Generally Accepted Accounting Principles, Other Comprehensive Basis of Accounting, IFRS. https://www.readyratios.com/usgaap/AccountingPolicies/

asoslanib, xo‘jalik yurituvchi sub’ekt bosh buxgalteri tomonidan tuzilib, rahbari tomonidan tasdiqlangan maqbul usullar va qoidalar majmuasidir”[34]. Demak, hisob siyosatini shakllantirish majburiyati va buxgalteriya hisobini tashkil qilish uchun javobgarlik aynan korxona rahbariga yuklatiladi. Shuning uchun zamonaviy rahbar bu masalalarni yaxshi anglashi, bosh buxgalter esa tegishli ravishda rasmiylashtirilgan hujjatgina muayyan muomalani to‘g‘ri aks ettirish huquqini berishini tushunishi shart, - deb hisoblaymiz.

Amaldagi xalqaro standartga muvofiq, hisobot tuzuvchi har bir tashkilotning o‘z hisob siyosati mavjud bo‘lishligi belgilangan. Jumladan, 1-son BHXS talabiga asosan tashkilot moliyaviy hisobotning bir qismi bo‘lgan izohlarda o‘z hisob siyosatining muhim jihatlarini yoritib berishi belgilangan.

Yuqoridagilardan tashqari barcha korxonalar har bir operatsiya, hodisa yoki holatga nisbatan ma’lum bir MHXS qo‘llansa, bunday ob’ektga nisbatan qo‘llanadigan hisob siyosati yoki uning qoidalari ushbu MHXSdan foydalangan holda belgilanishi zarur. Qaysidir MHXSda turli hisob siyosatini qo‘llash mumkin bo‘lgan moddalarni toifalarga ajratish alohida talab etilmasa yoki ruxsat berilmasa, korxonalar o‘xshash operatsiyalar, hodisa va holatlarga hisob siyosatini tanlashi va qo‘llashi zarur. Ammo biron bir MHXSda moddalarni bunday toifalarga ajratish talabi qo‘yilsa yoki ruxsat berilsa, har bir toifaga nisbatan hisob siyosatini tanlashi va qo‘llashi zarur. 8-son BHXSga muvofiq tashkilotga o‘z hisob siyosatini o‘zgartirishga quyidagi hollarda ruxsat beriladi: muayyan MHXS tomonidan talab etilsa; yoki hisob siyosatini o‘zgartirish moliyaviy hisobotda operatsiyalarning, boshqa hodisalarning va holatlarning tashkilot moliyaviy holatiga, moliyaviy natijalariga yoki pul oqimlariga ta’siri to‘g‘risida ishonchli va yanada o‘rinli ma’lumotlar aks ettirilishiga olib kelsa. Moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilar tashkilotning moliyaviy hisobotini vaqt o‘tishi bilan uning moliyaviy holati, moliyaviy natijalari va pul oqimlaridagi tendensiyalarni aniqlash uchun qiyoslash imkoniyatiga ega bo‘lishlari lozim. Shuning uchun, hisob siyosatiga o‘zgartirish kiritish yuqorida ko‘rsatilgan holatlar natijasi bo‘lmasa, hisob siyosati davrlar aro izchil tarzda qo‘llanishi lozim. Aksiyadorlik jamiyati muayyan MHXSni dastlabki qo‘llash natijasida yuzaga keladigan hisob siyosatidagi o‘zgarishni ushbu MHXSda belgilangan maxsus o‘tish qoidalariga muvofiq hisobga olishi lozim bo‘ladi. Korxonalarining hisob siyosati tarkibi MHXS asosida umumiy qoidalar, moliyaviy hisobotlar, buxgalteriya hisobining asosiy ob’ektlari, ilovalardan iborat bo‘lishi lozim.

Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar buxgalteriya hisobini yagona uslub va shakl asosida yuritish mumkin bo‘lmaganidek, davlat uchun ham har bir korxona uchun alohida hisob tizimini yozib berishi juda mushkul masala bo‘lib hisoblanadi. Sababi turli tamoq korxonalarining ishlab chiqarish va moliyaviy faoliyatiga mos kelmaydi. Korxonalar tomonidan tanlab olinadigan hisob tizimi ularning vazifalarni amalga oshirishga kerak bo‘ladigan axborotlar bilan ta’minlanishi kerak. Fikrimizcha, korxona rahbari va ta’sischilari kerakli axborotlarga ega bo‘lshi uchun korxonada quyidagilar tashkil qilishini kerak: hisob va hisobotning

[34] Муаллиф тарифи

ichki tizimini ishlab chiqilish; xo‘jalik muomalalari ustidan nazorat o‘rnatishi to‘liq va ishonchli hisobga ega bo‘lishi uchun tizim; hisob hujjatlarni tashkil qilinish, yuritish va saqlanishi; yakuniy moliyaviy hisobotni tayyorlash. Bundan tashqari buxgalteriya hisobini tartibga soluvchi me’yoriy hujjatlarda qo‘shma korxonalar mustaqil ravishda buxgalteriya hisobini yuritish qoidalari va tamoyillarini ishlab chiqishlariga imkoniyat berilmoqda. Hisob siyosatini shakllantirish borasida, «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida»gi Qonunga o‘zgartirish kiritish maqsadga muvofik deb hisoblaymiz. O‘zgarishga muvofiq korxona hisob siyosatini shakllantirishda quyidagilar o‘z tasdig‘ini topishi lozim: hisob va hisobotni to‘laqonli va belgilangan vaqtda asosiy ilova hisoblarni o‘zida mujassamlashtirgan buxgalteriya hisobi schyotlarining ishchi rejasi, xo‘jalik jarayonlarini rasmiylashtirish uchun qo‘llaniladigan birlamchi hujjatlar shakli, shuningdek ichki buxgalteriya hisobotini yuritish uchun zarur bo‘lgan hujjatlar; majburiyatlar va mulk turlarini baholash usuli hamda inventarizatsiya o‘tkazish tartibi; hisobot axborotlarini qayta ishlash texnologiyasi va hujjat aylanmasi qoidalari; xo‘jalik jarayonlari ustidan nazorat kilish tartibi. Buxgalteriya hisobini yuritish va tashkil etishning aniq bir yo‘nalishi bo‘yicha korxonaning hisob siyosatini shakllantirishda, buxgalteriya hisobini tartibga solish tizimiga kiradigan me’yoriy hujjatlar va qonunlarda ko‘zda tutilgan usulning bir nechta variantlaridan bittasini tanlash orqali amalga oshiriladi.

KORXONALARDA PUL OQIMI TUGRISIDAGI XISOBOTINI MOLIYAVIY BUXGALTERIYA JADVALLAR ASOSIDA SHAKLINI KURIB CHIQISH

Eshonqulov Akmal Qudratovich – SamISI, assistent

Annotasiya: Maqolada "pul oqimlari to’g’risidagi hisobot" shaklini shakllantirish evolyutsiyasi, shuningdek, buxgalteriya (moliyaviy) hisobotlarining turli xil foydalanuvchilari uchun o’zbek va xalqaro standartlarga muvofiq uning roli va maqsadi ko’rib chiqiladi. Hisobot usullarining tahlili shuni ko’rsatdiki, ichki hisobot foydalanuvchilari uchun bevosita usul maqbuldir.

Kalit so’zlar: naqd pul, hisobot, foydalanuvchilar, xalqaro standartlar, joriy faoliyat, investision faoliyat, moliyaviy faoliyat, pul ekvivalentlari.

Milliy iqtisodiyotda islohotlarni chuqurlashtirish va iqtisodiyotni erkinlashtirish moliyaviy resurslardan samarali foydalanishni, xususan, hisob milliy va xalqaro standartlar asosida pul oqimlarini boshqarish usullarini takomillashtirishni talab etadi. Faoliyat turi (operasion, investisiya, moliyaviy) tomonidan moliyaviy resurslar harakati to’g’risidagi ma’lumotlarni aks ettirish uchun, moliyaviy hisobot tarkibi bir "pul oqimi hisoboti" (shakl No. 4) sifatida ishlab chiqilgan. Ushbu hisobot shakli bizning amaliyotimiz uchun nisbatan yangi bo’lib, hozirgi vaqtda ko’p hollarda faqat 5110 hisobida to’ldiriladi. Xo’jalik yurituvchi subektlarning ko’pchiligida "pul oqimlari to’g’risidagi hisobot"ning mohiyati, maqsadi, axborot imkoniyatlari va to’ldirish usullariga e’tibor qaratildi. Shuning uchun tavsiyanomaning ushbu

bo’limida mazkur hisobotni ishlab chiqarishning milliy va milliy o’ziga xos xususiyatlari va uning boshqaruvga axborot berishdagi ahamiyati bayon qilinadi.

Pul oqimi jadvalini (shakl sonli 4) buxgalteriya hisobi asosiy shakllaridan biri hisoblanadi, kompaniya mablag’lari daromad va xarajatlar haqida ma’lumot umumlashtirish uchun ishlatiladi qaysi. Buxgalteriya hisobi yadrosini tashkil etuvchi ma’lumotlarni sezilarli darajada to’ldiradi va boyitadi - "balans" (1-shakl) va "moliyaviy natijalar to’g’risida hisobot" (2-shakl). Ma’lumki," balans " (1-shakl) korxonaning moliyaviy holatini ma’lum bir sanada (hisobot davri oxirida) aks ettiradi. Pul oqimi to’g’risidagi hisobot (4-shakl) moliyaviy hisobotlarning tarkibiy qismlaridan biri bo’lib, hisobot davrining boshidan oxirigacha pul oqimlaridagi o’zgarishlarni tasvirlaydi.

Moliyaviy natijalar to’g’risidagi hisobot (shakl yo’q. 2) korxonaning hisobot davridagi moliyaviy-xo’jalik faoliyati natijalarini aks ettiradi. Bu faoliyat naqd holatini ta’sir qiluvchi muhim omil hisoblanadi, pul oqimi belgisida aytilganidek (shakl No. 4). Pul oqimi haqida ma’lumot juda muhim, chunki u moliyaviy hisobotlarni foydalanuvchilarga naqd va naqd pul ekvivalentlarini oshirish va ishlatish qobiliyatini baholashga imkon beradi. Bu erda naqd pul va pul ekvivalentlari tushunchasiga batafsilroq to’xtalamiz. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (UFRS) va AQSh umumiy buxgalteriya tamoyillari (US GAAP) bo’yicha naqd pul korxona va talab bo’yicha investisiyalar tomonidan naqd puldan iborat.

NSB sonli 9 "pul oqimi jadvalidan" ga muvofiq, naqd pul ekvivalentlari qisqa muddatli yuqori likvidli investisiyalar (moliyaviy investisiyalar) bo’lib, ular ma’lum miqdordagi pullarga oson va tez almashtiriladi, shuningdek qiymatning o’zgarishi tufayli ma’lum bir xavfga ega.

Bu shuni anglatadiki, naqd pul ekvivalentlari yuqori likvidli qisqa muddatli moliyaviy investisiyalar bo’lib, ma’lum miqdorga osonlik bilan aylanadi va qiymatning o’zgarishi xavfiga deyarli ta’sir qilmaydi. Ular xazina obligasiyalari, muddatli depozitlar, depozit sertifikatlari va shunga o’xshashlarni o’z ichiga olishi mumkin.

Pul oqimlari to’g’risidagi hisobotni tuzishda (4-shakl) pul mablag’lari va pul ekvivalentlari jamlanadi va summada hisobga olinadi. Moliyaviy investisiyalarni pul ekvivalentlari shaklida sotib olish va sotish mablag’larni ishlatish manbai yoki usuli emas, balki korxonani boshqarish jarayonining bir qismidir. Korxonadan investorga pul mablag’larining berilishi va qaytarilishi pul oqimlari to’g’risidagi hisobotda aks ettirilmaydi (4-shakl).

Pul oqimlari to’g’risidagi hisobotda pul oqimlarining tasnifi. Pul oqimlari to’g’risidagi hisobotda pul oqimlari va oqimlari asosan uch toifaga bo’linadi: operasion faoliyat, investisiya faoliyati va moliyalashtirish faoliyati. Pul oqimlarini ushbu toifalarga guruhlash korxonaning uchta asosiy faoliyatidan har birining naqd pulga ta’sirini aks ettirishga imkon beradi. Uchta toifaning naqd pulga ta’siri naqd pul qoldiqlarini ochish va yopish davri mobaynida aniq o’zgarishni anglatadi.

Nos sonli 9 ilovaga muvofiq" pul oqimi jadvalidan " (shakl 4), operasion faoliyati bo’lgan asosiy daromad xo’jalik yurituvchi subyektning faoliyati, shuningdek, investisiya va moliyaviy faoliyati bilan bog’liq bo’lmagan boshqa xo’jalik faoliyatibor.

Odatda, korxonaning faoliyat (asosiy) faoliyati mahsulot, ish va xizmatlarni sotishga qaratiladi. Operasion faoliyatdan pul oqimlari subyektning investisiya va moliyalashtirish faoliyati tarkibiga kirmaydigan barcha operasiyalarni o’z ichiga oladi.

Jadval 1

Operasion faoliyat bilan bog’liq pul tushumlari va to’lovlar

Naqd pul tushumlari	naqd to’lovlar
sotilgan tovarlar (ishlar, xizmatlar) uchun xaridorlardan tushumlar	Paymens Ta’minotchilarga to’lovlar ta’minotchilarga to’lovlar
operasion faoliyatdan olingan boshqa daromadlar	Cash paid xodimlarga to’langan pul mablag’lari operasion faoliyat bilan employeyes
	Othyer revenuyes bog’liq boshqa daromadlar

Investisiya faoliyati-pul ekvivalentlariga kiritilmagan uzoq muddatli aktivlarni va boshqa investisiya obyektlarini sotish va sotib olishdan iborat faoliyat.

Shunday qilib, asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar va boshqa uzoq muddatli aktivlarning oldi-sotdisi investisiya faoliyatining asosiy tarkibiy qismidir. Tegishli pul tushumlari va chiqimlari pul oqimlari to’g’risidagi hisobotning investisiya faoliyati bo’limida aks ettiriladi (4-shakl). Investisiya faoliyati bilan bog’liq pul oqimi ma’lumotlari muhimdir, chunki pecypcaxkelajakda pul oqimlarini yaratish va pul oqimlarini yaratish uchun kutilgan pecypcaxga e’tibor qaratish uchun mo’ljallangan.

NAS 9-sonli "pul oqimlari to’g’risidagi hisobot" (4-shakl) ga muvofiq, moliyaviy faoliyat korxona faoliyati natijasida kapital va qarz miqdori va tarkibini o’zgartirishi mumkin bo’lgan faoliyatdir.

Jadval 2

Flow of funds Investisiya faoliyati bilan bog’liq mablag’lar oqimi

Naqd pul tushumlari	naqd to’lovlar
asosiy vositalarni yo’qotishdan olingan daromad	**asosiy vositalarni sotib olish**
asosiy vositalarni sotib olish nomoddiy aktivlarni sotishdan olingan	**daromad nomoddiy** aktivlarni
sotib olish uzoq muddatli va qisqa muddatli investisiyalarni	**sotib olish** uzoq muddatli va qisqa muddatli investisiyalarni
sotib olish boshqa investisiya faoliyatini sotishdan olingan daromad investisiya faoliyatidan boshqa	pul to’lovlari

Demak, moliyaviy faoliyat natijasida somposition kompaniyaning o’zlik va majburiyatlarining hajmi va ompozisiyasi o’zgaradi. Bunday faoliyatdan kelib

chiqqan pul oqimlari pul oqimlari to’g’risidagi hisobotning moliyaviy faoliyat bo’limida aks ettiriladi (4-shakl). Shuning uchun moliyalashtirish faoliyati bilan bog’liq pul oqimlari haqidagi ma’lumotlar zarur, chunki u kelajakdagi pul oqimlarini bashorat qilishga imkon beradi.

3 Jadval

Faoliyatni moliyalashtirish pul oqimlari

Naqd pul tushumlari	naqd pul to’lovlari
foizlar olingan	**foizlar to’langan**
dividendlar olingan	**dividendlar to’lanadigan**
daromadlar chiqarilgan aksiyalardan berilgan aksiyalarga	chiqarilgan aksiyaga pul to’lovlari
uzoq muddatli kreditlar daromad	naqd to’lovlar uzoq muddatli kreditlardan olingan daromadlar uzoq muddatli kreditlardan olingan
daromadlar uzoq muddatli ijaradan	olingan daromadlar
boshqa pul tushumlari	boshqa pul to’lovlari

Shunday qilib, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va milliy standartlar o’rtasidagi asosiy farq shundaki, UFRS bo’yicha moliyaviy faoliyat qisqa muddatli investisiyalar kabi uzoq muddatli investisiyalarni o’z ichiga oladi.

Hozirgi vaqtda milliy standartlar moliyaviy faoliyatga faqat qisqa muddatli investisiyalarni nazarda tutadi. Oshkor munosabati bilan UFRS asoslangan pul oqimlarini bir bayonot tayyorlashda, u moliyaviy faoliyati tegishli ta’riflarni foydalanish tavsiya etiladi

Naqd pulsiz operasiyalar. Ko’pgina faoliyat turlari pul oqimlariga ta’sir qiladi va natijada hisobotda ularning turlari bo’yicha bo’lim mavjud. Shu bilan birga, operasion, investisiya va moliyalashtirish faoliyati bilan bog’liq ayrim operasiyalar pul oqimlariga ta’sir qilmaydi. Moddiy va nomoddiy aktivlarni konvertasiya qilish uchun aksiyalar va obligasiyalar chiqarish yoki uzoq muddatli aktivlarni boshqa uzoq muddatli aktivlarga aylantirish naqd pulsiz investisiya va moliyaviy operasiyalarga misol bo’lishi mumkin. Naqd pulsiz operasiyalar asosiy faoliyat bilan bog’liq barter operasiyalarida namoyon bo’lishi mumkin. Ba’zi korxonalarda naqd pulsiz operasiyalarning bu turi savdo operasiyalarining asosiy qismini tashkil qilishi mumkin. Shuning uchun, bizning nazarimizda, naqd pul ishtirokisiz bitimlarni (ayniqsa barter operasiyalarini) to’g’ri ochib berish pul oqimlari to’g’risidagi hisobotni tayyorlash va tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega.

Umuman pulni jalb qilmaydigan investisiya va moliyaviy operasiyalar kelajakdagi pul oqimlariga ta’sir qiladi. Naqd pulsiz operasiyalar bo’yicha ma’lumot pul oqimi hisobotiga ilova sifatida taqdim etilishini taklif qilamiz.

Hozirgi vaqtda buxgalteriya hisobi milliy standartlari naqd pulsiz investisiya va moliyaviy operasiyalar va asosiy faoliyat haqida ma’lumot berishni talab qilmaydi.

Buxgalteriya hisobi naqd pul asosida amalga oshirilganda daromadlar naqd pul olinganda va xarajatlar ular to’langanda hisobga olinadi. Bu korxona faoliyat pul

oqimlari haqida o’ylash uchun zarur bo’lsa, bu tartibi, ayniqsa, foydalidir. Aslida, korxona faoliyat pul oqimlari sof natija pul usuli bilan hisoblab, uning foyda tengdir. Operasion faoliyatdan olingan pul oqimlarining sof oqimini hisoblash uchun bazaviy bazani hisoblash usulini kassa usuliga o’zgartirish kerak.

Operasion faoliyatni hisoblashning to’g’ri usuli naqd pul tushumlari va to’lovlarining asosiy toifalarini hisobga oladi va mohiyatan naqd pul asosida tayyorlangan daromad belgisiga o’xshaydi. To’g’ri buxgalteriya usulini qo’llash orqali turli toifadagi naqd pul summalarini qayta hisoblab chiqing, yoki korxonaning naqd pulini tahlil qilish va tasniflash orqali, yoki naqd pul asosida hisoblangan daromad va xarajatlar, naqd pul asosida hisoblab chiqiladi, tegishli miqdorlarga konvertasiya qilish yo’li bilan aniqlanishi mumkin.

Ko’pgina korxonalar juda katta miqdordagi pul oqimlariga ega bo’lib, bu operasion faoliyatdan pul oqimlarini tahlil qilish va tasniflashni juda qiyinlashtiradi. Deduksiya tamoyiliga ko’ra, eng samarali usul buxgalteriya hisobida aks ettirilgan summalarni asos qilib olishdir.

Manbalar:

1. O’zbekiston Respublikasi “Buxgalteriya hisobi to’g’risida” Qonuni(yangi tahriri), O’RQ №404- son,2016 yil 13 aprel, “Xalq so’zi”gazetasining 2016 yil 14 apreldagi 73 (6508)- soni.
2. O’zbekiston Respublikasi “Buxgalteriya hisobining milliy standartlari” to’plami, T.: O’zBAMA,- 2008 y.
3. Тулаходжайева М.М. Финансовая отчетност в соответствии с МСФО.www.норма.уз.
4. Грей С., Нидлз Б. Финансовый учет: Глобалный подход. М.: Издателство Волтерс Клувер, 2006.
5. Панков Д.А. Анализ хозяйственной деятелности. - М.: ООО «Новойе знанийе», 2003.
6. Ковалев В.В. Финансовый учет и анализ: консептуалныйе основы. -М.: Финансы и статистика, 2004.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA AGROTURIZM FAOLIYATI SAMARADORLIK KO‘RSATKICHLARINI BAHOLASH VA TAHLIL QILISH USLUBIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Yoriyeva Farangiz Murodillayevna – TDIU, doktorant

Annotatsiya. Raqamli iqtisodiyot sharoitida agroturizm faoliyati samaradorligini oshirish va uning samaradorligini baholash uchun yangi, aniqroq uslubiyat zarur. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotda agroturizmning iqtisodiy va ijtimoiy jihatlari, samaradorlikni baholash indikatorlari, baholash va tahlil qilish usullari hamda rivojlantirish bo‘yicha takliflar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, agroturizm, samaradorlik ko‘rsatkichlari, baholash uslublari, indikatorlar, tahlil.

Annotation. In the context of the digital economy, it is essential to enhance the efficiency of agrotourism activities and develop more accurate methods for assessing

its effectiveness. This article provides insights into the economic and social aspects of agrotourism in the digital economy, identifies performance evaluation indicators, discusses analysis and assessment methods, and proposes suggestions for further development.

Keywords: digital economy, agrotourism, performance indicators, evaluation methods, metrics, analysis

Аннотatsiя. В условиях цифровой экономики необходимо повысит эффективност агротуристической деятелности и разработат более точные методы оценки её резултативности. В стате рассматриваются экономические и социалные аспекты агротуризма в цифровой экономике, приводятся показатели для оценки эффективности, методы анализа и оценки, а также предлагаются рекомендatsii по далнейшему развитию.

Ключевые слова: цифровая экономика, агротуризм, показатели эффективности, методы оценки, индикаторы, анализ

Agroturizm bugungi kunda qishloq joylarda iqtisodiy o‘sish, turizm va ekologik barqarorlikni ta’minlashning muhim vositalaridan biridir. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bilan bu sohada yangi imkoniyatlar ochilmoqda, ayniqsa, raqamli texnologiyalar orqali samaradorlikni oshirish va aniqroq baholash imkoniyati mavjud.

Raqamli texnologiyalar orqali agroturizmda xizmat ko‘rsatishni targ‘ib qilish, turistlar bilan aloqa o‘rnatish, hamda xizmatlarni avtomatlashtirish imkoniyatlari mavjud. Agroturizmda raqamli marketing va mijozlar bilan onlayn aloqa o‘rnatish sohani rivojlantirishga xizmat qiladi.

Samaradorlik ko‘rsatkichlarini baholash uchun quyidagi ko‘rsatkichlardan foydalaniladi:

- **Iqtisodiy ko‘rsatkichlar**: Daromad, foyda, xarajatlarni optimallashtirish.
- **Ijtimoiy ko‘rsatkichlar**: Mahalliy aholi daromadi, yangi ish o‘rinlari.
- **Ekologik ko‘rsatkichlar**: Tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligi, chiqindilarni kamaytirish.

Agroturizm faoliyati samaradorlik ko‘rsatkichlarini tahlil va baholash uchun quyidagi usullardan foydalaniladi: SWOT tahlil, rentabellik tahlili va raqamli ma’lumotlar tahlili ko‘rib chiqiladi. SWOT tahlil yordamida agroturizmning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi, rentabellik tahlili orqali esa kiritilgan investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligi baholanadi.

Raqamli iqtisodiyotda agroturizm samaradorligini oshirish uchun ko‘plab yangi usullar mavjud. Samaradorlikni baholash indikatorlari va raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali Buxoro viloyatidagi agroturizmni rivojlantirish, mahalliy aholini daromad bilan ta’minlash va xizmatlar sifatini yaxshilash mumkin. Quyida agroturizm faoliyati samaradorlik ko‘rsatkichlarini tahlil va baholashni takomillashtirish uchun ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyatga molik taklif va tavsiyalarni keltirish mumkin. Bu takliflar agroturizm faoliyatining samaradorligini oshirish, tahlil qilish usullarini takomillashtirish va raqamli iqtisodiyot sharoitida agroturizm rivojiga ko‘maklashishga qaratilgan.

Agroturizm faoliyati samaradorlik koʻrsatkichlarini tahlil va baholashni takomillashtirish uchun ilmiy-nazariy taklif va tavsiyalar:

1. Raqamli tahlil platformasini yaratish, ya’ni agroturizm faoliyatining samaradorligini muntazam baholab borish uchun maxsus raqamli tahlil platformasini yaratish va uni viloyatlar kesimida joriy qilish. Bunday platforma orqali har bir agroturistik loyihaning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik koʻrsatkichlarini kuzatish, ularning natijalarini bir joyda toʻplash va raqamli iqtisodiyotga mos tahlil qilish imkoniyati yaratiladi. Agroturizm samaradorligi toʻgʻrisida oʻz vaqtida toʻliq va aniqlangan ma’lumotlar olish orqali soha boʻyicha aniq strategik qarorlar qabul qilish mumkin boʻladi.

- Agroturizm faoliyati samaradorlik koʻrsatkichlarini tahlil va baholashni takomillashtirish uchun samaradorlik koʻrsatkichlarini aniqlash va standartlashtirish, ya’ni agroturizm samaradorligini baholash uchun maxsus indikatorlarni ishlab chiqish va ularni standartlashtirish. Hozirgi kunda turli koʻrsatkichlar orasida noaniqlik mavjud boʻlib, standartlashtirilgan indikatorlar tizimi samaradorlikni aniq baholash imkonini beradi. Ushbu indikatorlar har bir loyihada foydalanilsa, viloyatlar boʻyicha taqqoslash osonlashadi va davlat tomonidan samaradorlikni baholash imkoniyati kengayadi.
- Raqamli marketing va turizmni targʻib qilish strategiyalarini ilmiy asoslash, ya’ni raqamli marketing vositalari yordamida agroturistik xizmatlarni keng ommaga ilmiy asoslangan strategiyalar orqali targʻib qilish. Ijtimoiy tarmoqlar, SEO va qidiruv tizimlarida oʻzaro bogʻlangan kampaniyalar samarali marketing strategiyasini yaratadi. Ushbu yondashuv orqali mahalliy agroturizm sayyohlar uchun jozibador qilinadi va soha rivojlanishiga yordam beradi.

Agroturizm faoliyati samaradorlik koʻrsatkichlarini tahlil va baholashni takomillashtirish uchun amaliy taklif va tavsiyalar quyidagilardan iborat:

1. Mahalliy agroturistik loyihalarni qoʻllab-quvvatlash, ya’ni har bir viloyatda mahalliy agroturistik loyihalarni moliyalashtirish uchun maxsus kreditlar ajratish va subsidiya dasturlarini yaratish. Kichik bizneslar, xususan, agroturizm bilan shugʻullanuvchi korxonalar uchun boshlangʻich kapitalga ega boʻlish imkoniyati oʻta muhim. Bu nafaqat mahalliy aholini iqtisodiy jihatdan qoʻllab-quvvatlaydi, balki qishloq joylarda turizm sohasini kengaytiradi va yangi ish oʻrinlari yaratadi.

2. Elektron marketing platformalarini kengaytirish, ya’ni agroturizm xizmatlari uchun maxsus onlayn platformalar, bronlash tizimlari va internet-doʻkonlar yaratish va rivojlantirish. Elektron marketing orqali turistlarga xizmat koʻrsatish qulay va samarali boʻlib, onlayn bronlash va mahsulotlarni sotish imkoniyati mijozlarni jalb qilishga xizmat qiladi. Bu agroturistik xizmatlarga kirishni osonlashtiradi va mijozlar sonini oshiradi.

3. Ekologik barqarorlik va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, ya’ni agroturizmda ekologik xavfsizlikni ta’minlash uchun qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni ragʻbatlantirish. Ekologik barqarorlik hozirgi vaqtda turizm uchun eng muhim talablardan biri boʻlib, bu nafaqat turistlarga qiziqarli, balki barqaror rivojlanish uchun ham muhim. Agroturizm ekologik jihatdan barqaror boʻlib, qishloq hududlarda tabiatni asrab qolishga va sayyohlar uchun oʻziga xos muhit yaratishga yordam beradi.

4. Raqamli malakalarni oshirish uchun maxsus kurslar va treninglar tashkil qilish, ya’ni agroturizm sohasida ishlovchi xodimlar uchun raqamli marketing va mijozlarga xizmat ko‘rsatish bo‘yicha maxsus trening dasturlarini joriy etish. Raqamli iqtisodiyot sharoitida sohaning raqobatbardoshligini oshirish uchun raqamli ko‘nikmalar juda muhim. Malakali kadrlar sifatli xizmat ko‘rsatib, mijozlar qoniqishini oshiradi va agroturistik xizmatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

5. Agroturizmni targ‘ib qilish uchun o‘ziga xos kontent yaratuvchi jamoalar tashkil qilish, ya’ni agroturizmni raqamli platformalarda targ‘ib qilish uchun maxsus kontent yaratish bilan shug‘ullanuvchi mahalliy jamoalarni tashkil etish. O‘ziga xos foto, video va yozma kontentlar yaratish orqali turistlarni jalb qilish osonlashadi. Mahalliy madaniyat va qishloq hayotining o‘ziga xos jihatlarini ommaga ko‘rsatish orqali turistlar sonini oshirish mumkin.

Ushbu ilmiy-nazariy va amaliy takliflar orqali raqamli iqtisodiyot sharoitida Buxoro viloyatida agroturizmni rivojlantirish, samaradorligini oshirish va barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi. Bu takliflar sohaning mahalliy iqtisodiyotdagi o‘rnini yanada mustahkamlab, viloyatni turistlar uchun jozibador qilishga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Kadirov, M. (2022). "Agroturizm va mahalliy iqtisodiyotning o‘zaro ta'siri." O‘zbekiston Turizm ilmiy tadqiqot instituti nashri. https://uzb-tourism-research.uz
2. Saidov, R. (2021). "Raqamli marketing: Agroturizmda foydalanish imkoniyatlari." Marketing va Turizm jurnali, 15(3), 28-35. https://marketingjournal.uz
3. Murodova, N. (2020). "Agroturizm va iqtisodiy rivojlanish: Buxoro viloyati tajribasi." Buxoro davlat universiteti ilmiy to‘plami, 12(4), 110-115. https://buxdu.uz
4. Qayumova, S., & Rashidov, T. (2022). "Ijtimoiy tarmoqlarda turizm targ‘iboti: Samarali strategiyalar." O‘zbekiston Marketing tadqiqotlari markazi nashri. https://marketingcenter.uz
5. World Tourism Organization (UNWTO). (2020). "Agrotourism and Sustainable Development: Opportunities and Challenges." UNWTO Global Report. https://www.unwto.org/agrotourism
6. Smith, A. (2019). "Digital Marketing for Rural Tourism: SEO and Social Media Strategies." Journal of Digital Marketing, 27(1), 102-120. https://jdm.org
7. Navruzova, D. (2023). "O‘zbekistonda raqamli marketingni rivojlantirishda yangi imkoniyatlar." Toshkent Marketing Instituti ilmiy nashri. https://marketinginstitute.uz
8. UNESCO. (2021). "Tourism and Rural Development: A Global Perspective." United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. https://unesco.org/tourism-rural
9. Digital Marketing Association. (2022). "Agrotourism and Digital Marketing: Case Studies from Central Asia." DMA Research Reports. https://digitalmarketing.org/case-studies

10. Khalilov, J., & Karimov, M. (2020). "Mahalliy biznes uchun raqamli marketing vositalari." O‘zbekiston Biznes va Menejment jurnali, 10(2), 65-72. https://biznesmen.uz

AUDIT XIZMATINI KO`RSATUVCHI SUB'YEKTLAR FAOLIAYTINI RAQAMLASHTIRISHGA IJOBIY TASIR ETUVCHI OMILLAR TAHLILI

Ergashev Olloyor Furqat o`g`li
Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali asistenti

Annotatsiya: ushbu maqolada audit xizmatini ko`rsatuvchi subyektlar faoliyatini raqamlashtirishga tasir etuvchi omillarning bir nechtasi atroflicha yoritilib berilgan. Bugungi jadal rivojlanayotgan iqtisodiyot audit xizmatining rivojlanishiga tasiri haqida malumotlar berilgan.

Kalit so`zlar: audit, avtomatlashtirish, bulutli texnologiyalar, kiberxavfsizlik.

Audit natijalarini tasdiqlash, takomillashtirishni talab qiladigan muammolarni aniqlash va kompaniyaning kelajakdagi maqsadlariga erishish uchun asos yaratish bilan bog'liq. Xolis audit aksiyadorlar va investorlar tomonidan kapital bozorida qarorlar qabul qilish uchun asos hisoblanadi. Audit xizmatini ko`rsatuvchi sub'yektlar sifatli va puxta auditlarni ta'minlashga intiladi va mijozlarning fikr-mulohazalari subyektning audit xulosalari ishonchliligini tasdiqlaydi. Audit xizmatini ko`rsatuvchi sub'yektlar nafaqat kompaniyalarning moliyaviy hisobotlarini xalqaro standartlarga muvofiq audit o‘tkazadi, balki ularning maqsadlariga erishish, risklarni boshqarish samaradorligini oshirish va biznes shaffofligini oshirishga ham hissa qo‘shadi. Audit - bu audit xizmatini ko`rsatuvchi sub'yektlari xizmatlarimizning eng katta segmenti bo'lib, uning asosida mijozlar bilan o'zaro munosabatlar qurilgan. Auditning ajoyib sifatini ta'minlash uchun audit xizmatini ko`rsatuvchi sub'yektlar doimiy ravishda mijozlarining ishonchini mustahkamlash, qiymat yaratish va shaffoflikni oshirish uchun innovatsion echimlarni ishlab chiqishga qodir bo'lgan mutaxassislar jamoasini rivojlantiradi.

Audit xizmati — bu tashkilotlar va kompaniyalar tomonidan moliyaviy va operatsion jarayonlarning to‘g‘riligini, shaffofligini va samaradorligini baholashga qaratilgan faoliyatdir.

Audit xizmatini ko‘rsatuvchi subyektlar faoliyatini raqamlashtirishga tasir etuvchi bir qator omillar mavjud. Bu omilllar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. **Avtomatlashtirish**: Audit jarayonlarini avtomatlashtirish, masalan, hisobot tayyorlash va ma'lumotlarni tahlil qilish, vaqtni tejash va xatolarni kamaytirish uchun muhimdir.
2. **Ma'lumotlarni tahlil qilish**: Katta ma'lumotlar (Big Data) va analitik vositalardan foydalanish auditorlarga ko‘proq ma'lumotni tezda tahlil qilish imkonini beradi, bu esa strategik qarorlar qabul qilishda yordam beradi.
3. **Bulutli texnologiyalar**: Bulutli platformalardan foydalanish auditorlarga ma'lumotlarga istalgan joydan kirish imkonini beradi va ma'lumotlarni xavfsiz saqlashni ta'minlaydi.

4. **Kiberxavfsizlik**: Raqamlashtirish bilan bog‘liq xavf-xatarlar, xususan, ma'lumotlarning xavfsizligini ta'minlash uchun yangi strategiyalar va texnologiyalarni joriy etishni talab qiladi.
5. **Mijoz bilan aloqalar**: Raqamli platformalar mijozlar bilan muloqotni osonlashtiradi va xizmat ko‘rsatish jarayonini tezlashtiradi, bu esa mijozlar qoniqishini oshiradi.
6. **Sun'iy intellekt va mashinani o‘rganish**: Bu texnologiyalar auditorlik jarayonlarini yanada samarali va aniqlik bilan bajarishga yordam beradi, masalan, xato va xavf-xatarlarni aniqlashda.
7. **Regulyator talablariga moslashish**: Raqamlashtirish, shu jumladan, elektron hujjat aylanishi va hisobot tizimlari, regulyator talablarini bajarishda yordam beradi.

Bu omillar audit xizmatlarini yanada samarali, tezkor va sifatli qilishga yordam beradi, shuningdek, auditorlik sohasida raqobatni oshiradi.

Bugungi globallashuv sharoitida audit xizmatini raqamlashtirish hamda bu xizmat turini tubdan isloh qilishga eng katta tasir etuvchi omil bu korxona va tashkilotlarning butun ho`jalik operatsiyalarini yagona elektron tizimga joylashtirilmayotganligidir. Ushbu tizimni joriy qilishda eng muhim omil bu bulutli texnalogiyalardan foydalanishdir. Bulutli platformalardan foydalanish auditorlarga ma'lumotlarga istalgan joydan kirish imkonini beradi va ma'lumotlarni xavfsiz saqlashni ta'minlaydi. Ushbu texnalogiya orqani xarajatlar bir muncha chegiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 25.02.2021 yildagi “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-677-sonli Qonuni;
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 19.09.2018 yildagi PQ-3946-son qarori;
3. Xalqaro ichki audit professional standartlari.
4. Temirov A.A. Improvement of corporate governance in the banking sector of the Republic of Uzbekistan // Modern school of Russia. Issues of modernization.
5. Internet saytlar: Lex.uz

OLIY TA’LIM MUASSASALARINING MIQDOR VA SIFAT KO‘RSATKIChLARI TAHLILI

Gafurova Dilobar Karamatovna – SamISI, mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Maqolada mamlakatimizda yoshlarning oliy ta’lim bilan qamrov darajasining o‘zgarish dinamikasi, OTMlarida mulkchilik shakli bo‘yicha talabalar soni kabi miqdort va sifat ko‘rsatkichlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, oliy ta’lim muassasalari, davlat-xususiy sheriklik, oliy ta’lim bilan qamrov darajasi.

O‘zbekistonda oliy ta’lim tizimini yangi bosqichga ko‘tarish, ta’lim sifatini ilg‘or xalqaro standartlar asosida takomillashtirish va oliy ta’lim bilan qamrov

darajasini oshirish borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda. Bu, esa pirovardida, ta’lim tizimini isloh qilish, milliy va xalqaro mehnat bozori talablari darajasida raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashga xizmat qiladi.

Mamlakatni modernizatsiya qilish, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan barqaror rivojlantirish uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma’naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratish, sohada sog‘lom raqobat muhitini shakllantirish, jahon miqyosidagi raqobatbardoshligini ta’minlash bugungi kun oliy ta’lim tizimining dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Ayni shu vazifalarni amalga oshirishda mamlakatimizdagi oliy ta’lim muassasalari o‘rtasida raqobat muhitining vujudga kelishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, bizlar dastavval raqobat va oliy ta’lim muassasalari raqobatbardoshligi tushunchalariga takomillashtirilgan ta’riflar ishlab chiqdik.

“**Raqobat deganda -** barcha soha va tarmoqlarda faoliyat ko‘rsatuvchi bozor sub’ektlarining raqobatning barcha qonuniy usullari (narx, sifat, reklama, servis)dan foydalanib, yuqori foyda olish va naflilikka erishish uchun bellashuvi tushuniladi”[35].

Raqobatbardoshlik raqobatning natijaviy mahsuli hisoblanib, raqobatdagi ustunlikni ta’minlaydi.

“Oliy ta’lim muassasalari raqobatbardoshligi deganda - mehnat bozori va ijtimoiy ehtiyojlarga javob beradigan, xalqaro ta’lim standartlariga mos yuqori sifatli ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish, ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish, innovatsion g‘oyalarni tatbiq etish, talabalar va bitiruvchilarning kasbiy, ijtimoiy hamda shaxsiy salohiyatini rivojlantirish imkonini beradigan holda o‘zining o‘ziga xosligini saqlab qolish, ichki va tashqi bozorda uzoq muddatli ustunlikka ega bo‘lish qobiliyati tushuniladi”**[36].**

Respublikamiz oliy ta’lim muassasalari o‘rtasida raqobatchilik muhitining vujudga kelishida turli mulk shaklidagi oliy ta’lim muassasa va tashkilotlarining mavjudligi turtki bo‘ldi. Shuni ta’kidlash lozimki, raqobat muhitini shakllantirishda barcha mulk shakllaridagi oliy ta’lim muassasalarining bo‘lishligi ahamiyatlidir.

So‘nggi besh yilda respublikamizda faoliyat ko‘rsatayotgan oliy o‘quv yurtlari soni 2020/2021 o‘quv yilidagi 127 tadan[37] 2024/2025 o‘quv yilida 212 taga[38] etdi. Shundan hozirgi kunda mulkchilik shakllari bo‘yicha 112 davlat, 70 ta nodavlat va 30 ta xorijiy oliy ta’lim muassasasi va tashkilotlarining faoliyati yo‘lga qo‘yilgan. Respublikamizdagi barcha mulk shaklida faoliyat ko‘rsatayotgan va yangidan tashkil etilayotgan oliy ta’lim muassasasi va tashkilotlarining sonining ko‘payishi yoshlarning oliy ta’lim bilan qamroq darajasini oshishiga olib keladi.

Rivojlangan mamlakatlar aholisining oliy ta’lim bilan qamrov darajasi AQShda 37,52 %, Birlashgan Qirollikda 37,28 %, Germaniyada 28,35 %, Finlandiyada 28,07 %, Italiyada 16,54 % va Hindistonda 12,22 %ni tashkil etadi[39].

---

[35] Илмий-тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилди

[36] Илмий-тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилди

[37] Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги расмий сайти https://stat.uz маълумотлари

[38] https://stat.edu.uz/. Ma’lumotlar real vaqt rejimida HEMIS axborot tizimidan olindi. 28.10.2024 yil.

[39] https://databank.worldbank.org. Жахон Банки маълумотлари. 2020.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda ilm-fan va ta’lim sohasini tubdan isloh qilishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, 2019 yil 8 oktyabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni e’lon qilindi. Ushbu konsepsiyasida “oliy ta’lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, hududlarda davlat va nodavlat oliy ta’lim muassasalari faoliyatini tashkil etish asosida oliy ta’lim bilan qamrov darajasini 50 foizdan oshirish, sohada sog‘lom raqobat muhitini yaratish”[40] kabi strategik yo‘nalishlar nazarda tutilgan.

Mamlakatimizda 2016 yilgacha maktab, akademik litsey va kasb hunar kollejlari bitiruvchilarning oliy ta’lim bilan qamrab olish darajasi juda past bo‘lib, hatto 10 foizdan ham kam edi. Mavjud kamchiliklarning hammasi ta’lim tizimini isloh qilishni taqozo qildi. Mamlakatimizda yoshlarning oliy ta’lim bilan qamrov darajasining o‘zgarish tendensiyalari 1-diagrammada keltirilgan.

1-diagramma ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekistonda yoshlarning oliy ta’lim bilan qamrov darajasi 2016 yilda 9 foizni tashkil qilgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2020 yilda 25 foizni, 2022 yilda 38,4 foiz[41] va 2023 yilga kelib esa 42 foiz[42]ni tashkil etdi.

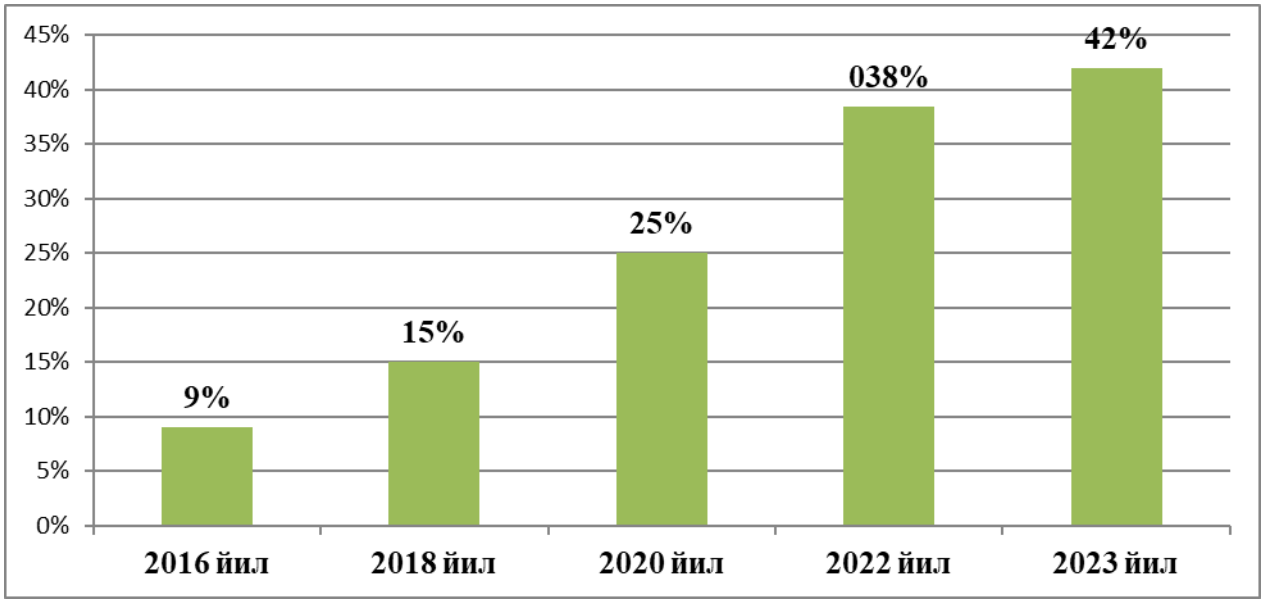

1-diagramma. O‘zbekistonda yoshlarning oliy ta’lim bilan qamrov darajasining o‘zgarish dinamikasi[43]

Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida “ ... oliy ta’lim bilan qamrov darajasini 50 foizdan oshirish”[44] kabi strategik yo‘nalishlar nazarda tutilgan. Bunga erishish uchun ta’lim darajasini yanada

[40]Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрда қабул қилинган “Ўзбекистон республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

[41] https://www.edu.uz/uz/pages/sss#gsc.tab=0

[42] У.Ғафуров. Сифатли таълим – тараққиёт калити. Халқ сўзи, 2024 йил 10 сентябрь, № 185.

[43]https://www.edu.uz/uz/pages/sss. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг расмий сайти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди

[44]Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрда қабул қилинган “Ўзбекистон республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

takomillashtirish va uning sifatini oshirish, ta’lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlar tizimi ishlab chiqilgan. Shuningdek, oliy ta’lim sohasida amalga oshiriladigan ishlarning har tomonlama samaradorligini ta’minlash masalasiga ham izchillik va uzluksizlik bilan e’tibor qaratilgan.

Respublikamiz hududlarida yoshlarning oliy ta’lim bilan qamrov darajasi holati 2-jadvalda keltirildi.

Respublika hududlarida OTMlari soni 2019/2020 o‘quv yilida 119 tani tashkil etgan bo‘lsa, ushbu ko‘rsatkich 2023/2024 o‘quv yilida 100 taga oshib, 219 tani tashkil etdi. Keltirilgan jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, yangidan tashkil etilgan OTMlari soni bo‘yicha poytaxt Toshkent shahri etakchilik qilmoqda. Jumladan, 2019-2023 yillarda poytaxtda faoliyat ko‘rsatayotgan barcha mulk shaklidagi OTMlari soni 2 barobarga ko‘payib, 2019 yildagi 48 tadan 2023 yilda 95 taga etgan.

Viloyatlar kesimida 5 yil ichida yangidan tashkil etilgan OTMlari soni Toshkent va Buxoro viloyatlarida – 8 ta, Namangan viloyatida – 6 ta va Andijon, Qashqadaryo va Xorazm viloyatlarida esa 5 tani tashkil qildi.

2-jadval

Respublika hududlarida OTM sonining ko‘rsatkichlari tahlili[45]
(o‘quv yili boshiga, birlik)

Hududlar nomi	**Yillar**					**2023-2024 o‘quv yili 2019-2020 o‘quv yilga nis-batan o‘sish, %**
	2019 / 2020	**2020/ 2021**	**2021 / 2022**	**2022/ 2023**	**2023 / 2024**	
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	9	9	10	10	12	1,3
viloyatlar:						
Andijon	5	6	8	10	10	2,0
Buxoro	5	5	6	11	13	2,6
Jizzax	3	3	4	5	5	1,7
Qashqadaryo	6	6	6	9	11	1,8
Navoiy	2	2	2	4	4	2,0
Namangan	3	3	3	6	9	3,0
Samarqand	11	12	14	15	15	1,4
Surxondaryo	7	7	7	7	8	1,1
Sirdaryo	2	2	2	3	3	1,5
Toshkent	5	8	8	10	13	2,6
Farg‘ona	10	10	11	11	13	1,3
Xorazm	3	3	6	8	8	2,7
Toshkent sh.	48	51	67	82	95	2,0

[45] Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида ҳисобланди.

Respublika bo‘yicha	**119**	**127**	**154**	**191**	**219**	**1,8**

Sirdaryo, Surxondaryo, Jizzax va Navoiy viloyatlarida ushbu ko‘rsatkichlarning o‘zgarishi so‘nggi 5 yilda atiga mos ravishda 1 ta va 2 taga ko‘paygan. Bunga asosan ushbu viloyat yoshlarning poytaxt yoki o‘zlari istiqomat qiladigan hududlariga yaqin bo‘lgan viloyatlarga o‘qishga kirishlari bilan izoxlash mumkin.

Mamlakatimiz OTMlarida tahsil olayotgan talabalar sonini ularning mulkchilik shakllari bo‘yicha tahlil qilinganda, davlat OTMlarida o‘qiyotgan talabalarning soni ko‘pligi aniqlandi (2-diagramma).

Keltirilgan diagrammadan ko‘rinib turibdiki, 2024/2025 o‘quv yilida nodavlat OTMlarida 494158 nafar, xorijiy OTMlarida esa – 38142 nafar talabalar tahsil olishmoqda. Jamiga nisbatan davlat OTMlarida tahsil olayotgan talabalarning ulushi – 65,5 foizni tashkil etsa, nodavlat OTMlaridagi talabalarning ulushi - 32,0 foizni hamda xorijiy OTMlaridagi talabalarning ulushi esa – 2,5 foizni tashkil etdi.

Bizning fikrimizcha, OTMlarining mulkchilik shakllari o‘rtasidagi bunday tafovutlarga quyidagilarni asosiy sabab qilib ko‘rsatish mumkin:

- Respublikamizda faoliyat ko‘rsatayotgan xorijiy OTMlariga kirish imtihonlarining qiyinligi (xorijiy tillar bo‘yicha sertifikatning majburiyligi), to‘lov-kontrakt miqdorlarining qimmatligi va aksariyat xorijiy OTMlarining Toshkent shahrida joylashganligi.

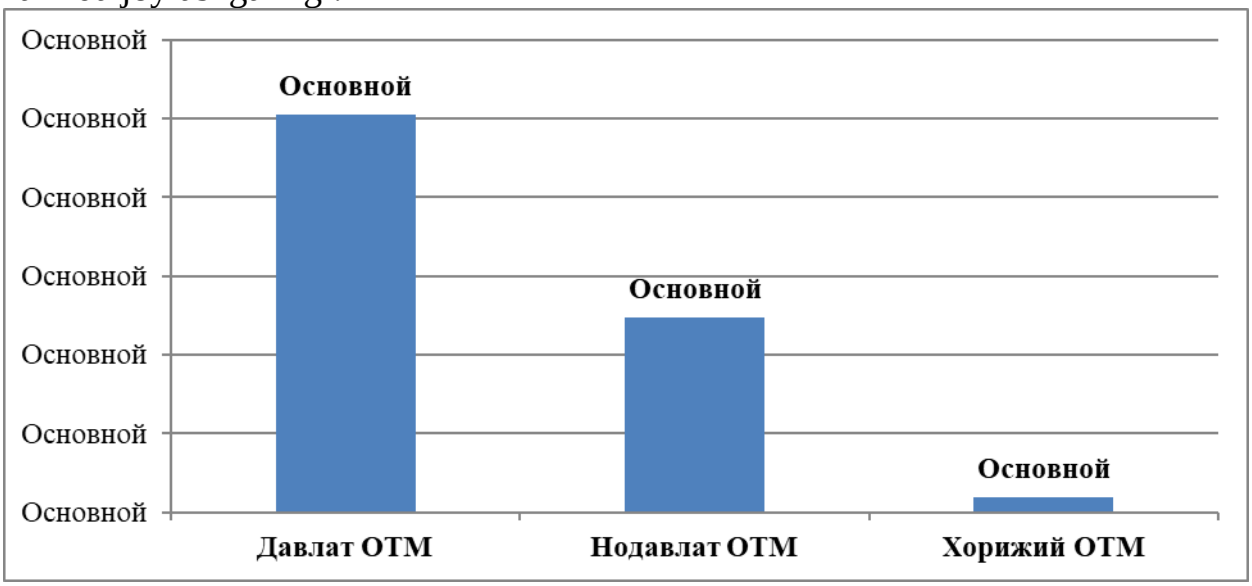

2-diagramma. OTMlarida mulkchilik shakli bo‘yicha talabalar soni, kishi[46].

- Davlat OTMlarida o‘qishning talabalarga qulay bo‘lgan ta’lim shakllari (kechki, sirtqi va masofaviy) ning mavjudligi va ushbu ta’lim shakllariga kirish imtihonlaridan o‘tish ballarining xorijiy OTMlarga nisbatan bir oz kamligi.
- Hozirgi kunga qadar yoshlar orasida va ularning ota-onalarida nodavlat OTMlariga bo‘lgan ishonchning kamligi, ayniqsa o‘qishni tamomlagandan keyin ishga joylashishda qiyinchiliklarga duch kelinmaydimi degan savollar. Sababi har yili OTMlarini turli mutaxassisliklar bo‘yicha juda ko‘plab talabalar bitirishadi. Bunday vaziyatda eng katta muammolardan biri bitiruvchilarning ishga joylashishi hisoblanadi.

[46] https://stat.edu.uz/. Ma’lumotlar real vaqt rejimida HEMIS axborot tizimidan olindi. 28.10.2024 yil.

Umuman olganda tahlil olib borilgan 2019-2023 yillardagi respublikamizning barcha hududularida faoliyat koʻrsatayotgan va yangi tashkil etilayotgan barcha mulk shaklidagi OTMlari soni oʻsish koʻrsatkichiga ega boʻlganligini ijobiy baholash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrda qabul qilingan “Oʻzbekiston respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi PF-5847-sonli Farmoni.
2. Gʻafurov U. Sifatli ta’lim – taraqqiyot kaliti. Xalq soʻzi, 2024 yil 10 sentyabr, № 185.
3. https://stat.uz
4. https://stat.edu.uz.
5. https://databank.worldbank.org.
6. https://www.edu.uz

III-SHO‘BA. XO‘JALIK YURITUVCHI SUB’EKTLAR FAOLIYATI BUXGALTERIYA HISOBI, HISOBOTINI MILLIY HAMDA XALQARO STANDARTLARGA MOSLASHTIRISH MASALALARI

BIZNESNI QO‘SHISH NATIJASIDA VUJUDGA KELGAN YANGI SUB’EKTDA AKTIVLAR, MAJBURIYATLAR VA XUSUSIY KAPITAL HISOBINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TASHKIL QILISH

Urazov Komil Baxramovich - SamISI, professor
Abdurasulov Jamshidbek Axmad ug‘li – SamISI, tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Respublikamiz iqtisodiyotining bosh bo‘g‘ini, mos ravishda, buxgalteriya hisobining asosiy sub’ektlari bo‘lgan korxonalarni qayta tashkil qilish shakllarining mohiyati, xususiyatlari va ularni amalga oshirish tartiblari ochib berilgan. Shuningdek, maqolada korxonalarni qayta tashkil etish sharoitida buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni shakllantirishga qo‘yiladigan umumiy talablar ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: boshqaruv, birlashtirish, yiriklashtirish, korxona, qayta tashkil etish, qo‘shib yuborish, qo‘shib olish, bo‘lish, ajratib chiqarish, o‘zgartirish, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot.

Korxonalar, ma’lumki, har qanday kishilik jamiyati iqtisodiyotining asosiy bo‘g‘ini, mos ravishda, boshqaruv vositasi bo‘lgan buxgalteriya hisobining muhim sub’ektlari bo‘lib hisoblanadi. Korxonalar orqali moddiy va nomoddiy ne’matlar yaratiladi, turli ishlar bajariladi, xizmatlar ko‘rsatiladi hamda ular iste’molchilarga etkazib beriladi. Korxonalar sonini ko‘paytirish, ularni birlashtirish, yiriklashtirish, hamkorlikdagi faoliyat turlarini rivojlantirish mamlakat yalpi ichki mahsuloti hajmini oshirish, aholini ish bilan ta’minlash va daromadini oshirish, odamlar hayot darajasi va farovonligini yuksaltirishning muhim omillaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Korxonalarni qayta tashkil etishni amalga oshirish sharoitida buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni shakllantirish ma’lum tartib-qoidalarga amal qilishni taqoza etadi. Bunday tartib qoidalar har bir davlatning tegishli qonunlari va qonunosti hujjatlarida, shuningdek qo‘llanilishi tan olingan halqaro standartlarda belgilangan. Chunonchi, korxonalarni qayta tashkil etish sharoitida buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni shakllantirish masalalari bizning respublikamizda maxsus 23-son BHMS «Qayta tashkil etishni amalga oshirishda moliyaviy hisobotni shakllantirish»da, shuningdek boshqa standartlar, qoidalar va tartiblarda o‘z aksini topgan. Quyida respublikamizda amalda bo‘lgan 23-son va boshqa milliy standartlariga asoslangan holda korxonalarni qayta tashkil etishni amalga oshirish sharoitida buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni shakllantirishning asosiy qoidalari hamda ularni amaliyotga tadbiq etish mexanizmlariga to‘xtalamiz. 23-son BHMSga muvofiq (9-band) qayta tashkil etishni amalga oshirish sharoitida moliyaviy hisobotni shakllantirish quyidagilarga asoslanadi:

a) muassislar yoki tegishli organlarning qayta tashkil etish to‘g‘risidagi qarorlari;
b) qayta tashkil etish natijasida vujudga kelgan korxonalarning ta’sis hujjatlari;

v) O‘zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari bilan belgilangan hollarda qo‘shib yuborish, qo‘shib olish, bo‘lish, ajratish va tashkiliy-huquqiy shaklni o‘zgartirish to‘g‘risidagi shartnomalar;

g) topshirish dalolatnomasi yoki taqsimlash balansi;

d) O‘zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq, ro‘yxatga oluvchi organ: qo‘shib yuborish, bo‘lish, ajratib chiqarish va o‘zgartirish shaklida qayta tashkil etishda yangi vujudga kelgan korxonalar haqidagi yozuvni; qo‘shib olish shaklidagi qayta tashkil etishda qo‘shib olingan korxonalarning oxirgisi faoliyati to‘xtatilgani haqidagi yozuvni Reestrga kiritganini tasdiqlovchi hujjat va boshqalar.

Korxonalarni qayta tashkil etishda topshiriluvchi (qabul qilinuvchi) aktivlar va majburiyatlarni baholash muassislarning qayta tashkil etish to‘g‘risidagi qarori (shartnoma)da belgilangan tartibga muvofiq amalga oshiriladi. Aktivlar va majburiyatlarning har bir turi uchun aktivlarning boshqa turlari uchun qo‘llanadigan baholash usullaridan farqli alohida baholash usuli belgilanishi mumkin.

Topshirish dalolatnomasi yoki taqsimlash balansida aks ettirilgan aktivlar qiymati topshirish dalolatnomasi yoki taqsimlash balansiga ilovalar (xatlash hujjatlari, rasshifrovkalar)da keltirilgan ma’lumotlar bilan tegishli qiymat bahosida mos kelishi lozim.

Muassislar qarori (shartnomasi)ga muvofiq qayta tashkil etishda topshiriluvchi mol-mulkni joriy bozor bahosi bo‘yicha baholash qayta tashkil etilayotgan korxona tomonidan topshirish dalolatnomasi yoki taqsimlash balansini tuzish chog‘ida amalga oshirilishi mumkin.

Topshirish dalolatnomasi yoki taqsimlash balansida qayta tashkil etilayotgan korxona majburiyatlarining bahosi kreditorlik qarzi inventarizatsiya natijalariga ko‘ra buxgalteriya hisobi schyotlarida ifodalangan summada aks ettiriladi, bunda korxona qayta tashkil etilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq kreditorlarga qoplanishi kerak bo‘lgan zararlar summasi hisobga olinishi lozim.

Aksiyadorlik jamiyatlarining korxonalar ustav kapitalidagi aksiyadorlarning talabiga binoan sotib olinishi lozim bo‘lgan aksiyalarini baholash ularning "Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq aniqlangan joriy bozor bahosidan past bo‘lmagan narxda belgilangan tartibda aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan amalga oshiriladi.

Nazarda tutilgan barcha taomillar bajarilganidan keyin, belgilangan tartibda sotib olingan, qayta tashkil etilayotgan korxonalarga tegishli aksiyalar bekor qilinayotganida buxgalteriya hisobida ustav kapitalining aksiyalar nominal qiymatiga kamayishi aks ettiriladi.

Agar aksiyalarni sotib olishga amaldagi xarajatlar miqdori aksiyalar nominal qiymatidan katta bo‘lsa, yuzaga keluvchi farq qo‘shilgan kapitalning kamayishi hisobiga, qo‘shilgan kapital miqdori etarli bo‘lmagan taqdirda esa, moliyaviy natijalarga (moliya faoliyati bo‘yicha xarajatlarga) qayta tashkil etilayotgan korxona ko‘rgan zarar sifatida kiritiladi.

Agar aksiyalarni sotib olishga amaldagi xarajatlar aksiyalar nominal qiymatidan kam bo‘lsa, yuzaga keluvchi farq moliyaviy natijalarga (moliya faoliyati bo‘yicha xarajatlarga) qayta tashkil etilayotgan korxona olgan daromad sifatida kiritiladi.

O‘z faoliyatini to‘xtatayotgan qayta tashkil etilayotgan korxona Reestrga tegishli yozuv kiritilgan sanadan oldingi kungacha bo‘lgan holatga ko‘ra yakuniy moliyaviy hisobot tuzadi.

Yakuniy moliyaviy hisobot "Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, O‘zbekiston Respublikasining buxgalteriya hisobi milliy standartlari, "Moliyaviy hisobot shakllari va ularni to‘ldirish qoidalari"ga muvofiq, korxona ilgari qabul qilgan yillik moliyaviy hisobot shakllari hajmida, hisobot yili boshlanganidan to Reestrga yangi vujudga kelgan korxonalar haqidagi (qo‘shib olingan oxirgi korxona faoliyatini to‘xtatishi haqidagi) yozuv kiritilgan vaqtga qadar o‘tgan davr uchun tuziladi.

Qayta tashkil etilayotgan korxonalar buxgalteriya hisobi schyotlari bo‘yicha ma’lumotlarni emas, balki o‘z huquqlari va majburiyatlari haqida axborot berishlari lozim. Shu bois buxgalteriya hisobining barcha tartibga soluvchi (kontr-aktiv va kontr-passiv) va baholash schyotlari yopilgan bo‘lishi kerak. Yakuniy moliyaviy hisobot tuzish uchun faqat mol-mulk va majburiyatlarni hisobga olish schyotlari bo‘yicha qoldiqqa ega bo‘lishi lozim.

Agar qayta tashkil etish natijasida yangi tuzilgan korxona muayyan ob’ektga nisbatan o‘z huquqlarini tasdiqlash va amalga oshirish imkoniyatini yo‘qotgan bo‘lsa, mazkur mol-mulkni qayta tashkil etilgan korxona zararlarga hisobdan chiqarishi lozim.

Topshirish dalolatnomasi yoki taqsimlash balansiga asosan qayta tashkil etilayotgan korxonaning aktivlari va majburiyatlarini topshirish sanasi bilan vujudga kelgan korxonalar haqidagi (qo‘shib olingan korxonalarning oxirgisi o‘z faoliyatini to‘xtatganligi haqidagi) yozuv Reestrga kiritilgan sana mos kelmaganligi tufayli mazkur sanalar oralig‘idagi davrda qayta tashkil etilayotgan korxona tomonidan belgilangan tartibda yillik (yoki oraliq) moliyaviy hisobot tuziladi va taqdim etiladi.

Bunda oraliq va yillik, keyinchalik esa yakunlovchi moliyaviy hisobotning miqdoriy ko‘rsatkichlari topshirish dalolatnomasi yoki taqsimlash balansi ma’lumotlari bilan mos kelmasligi mumkin.

Oraliq va (yoki) yillik moliyaviy hisobotga, yakuniy moliyaviy hisobotga tushuntirish yozuvida yoxud topshirish dalolatnomasi yoki taqsimlash balansiga izohlarda shu davrda topshirilayotgan aktivlar va majburiyatlar qiymatida sodir bo‘lgan o‘zgarishlar yoritilishi lozim.

Xulosa qilib yuqoridagi qiskacha shuni ta’kidalsh mumkinki, korxonalarni qayta tashkil qilish sharoitida buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni tuzish murakkab jarayon hisoblanadi. Ushbu sharoitda, bir tomondan, tugatilayotgan korxonalarda, ikkinchi tomondan esa, yangi tashkil qilinayotgan korxonada ko‘plab jarayonlarni hisob va hisobotda aks ettirish lozim hisoblanadi. Chunonchi, barcha tugatilayotgan korxonalarda tugatish jarayonlari hisobda aks ettirilishi, tugatish va taqsimlash balanslari tuzilishi lozim. Qayta tashkil etishda vujudga kelgan yangi korxonalarda ularning davlat ro‘yxatidan o‘tgan kuniga ta’sis hujjatlari (ustav, ta’sis shartnomasi) hamda qo‘shib oborish to‘g‘risidagi qarorlar va shartnomalar asosida

dastlabki ta’sis balansi tuzilishi, shuningdek, ushbu balans moddalarini tashkil qiluvchi barcha uzoq va qisqa muddatli aktivlar, ustav kapitali, mablag‘larni tashkil toptirish o‘z manbalarining boshqa turlari (qo‘shilgan va zahira kapitali, taqsimlanmagan foydasi va boshqalar), uzoq va qisqa muddatli majburiyatlarni tan olish, baholash, kirim qilish va hisobga olish ishlarini belgilangan tartib-qoidalar asosida bajarish kerak bo‘lib hisoblanadi. Qo‘shib oluvchi korxonada tugatilayotgan korxonalarni ixtiyoriy ravishda yoki xarid usullarida qo‘shib olish jarayonlarini hisob va hisobotda aks ettirish zarurati paydo bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi qonuni "Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning xukuklarini ximoya kilish to‘grisida" (Yangi taxriri), 26.04.1996 y. 223-I-son;
2. O‘zbekiston Respublikasi qonuni "Mas’uliyati cheklangan hamda qo‘shimcha mas’uliyatli jamiyatlar to‘g‘risida", 06.12.2001 y. 310-II-son;
3. 3-son MHXS (IFRS) “Biznes birlashuvlari”;
4. 10-son MHXS «Konsolidatsiyalangan moliyaviy hisobot”;
5. 23-son BHMS “Qayta tashkil etishni amalga oshirishda moliyaviy hisobotni shakllantirish”;
6. 8-son BHMS “Konsolidatsiyalangan moliyaviy hisobotlar va sho‘‘ba xo‘jalik jamiyatlariga investitsiyalar».
7. Плотников В.С., Плотникова О, В. Объединение бизнеса и консолидированная финансовая отчетност, Учебное пособие, -М.: Издателство: ИНФРА-М, 2018 г.
8. S.N.Tashnazarov Moliyaviy hisobotning nazariy va metodologik asoslarini takomillashtirish. Monografiya. - Publisher SIA OmniScriptum Publishing. GlobeEdit Publishing house. 2018. 280 p. ISBN-13:978-613-8-24050-1, 87-107-betlar
9.Ташназаров С.Н. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари. Дарслик – Т. “Иқтисод-Молия”, 2019.
10. Urazov K.B. Buxgalteriya moliyaviy hisobi. O‘quv qo‘llanma. – Samarqand, SamISI, 2013. - 226 bet.
11. 1-son BHMS “Hisob siyosati va moliyaviy hisobot”. http://lex.uz/nsbu
12.O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 2005 yil 27 iyunda 1484-son bilan ro‘yxatga olingan O‘zbekiston Respublikasi moliya vazirining 2005 yil 12 apreldagi 37-son buyrug‘i bilan tasdiqlangan 23-SONLI BHMS.

YANGI O‘ZBEKISTONDA BUXGALTERIYA HISOBINI ISLOH QILISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI

S.N.Tashnazarov - SamISI, professor

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O‘zbekistonda Prezident belgilab bergan strategiyalar asosida isloh qilishning ettita yo‘nalishi yoritilgan. Ijtimoiy yo‘naltirilgan buxgalteriya hisobi, Ekologik-yashil buxgalteriya hisobi, kreativ-innovatsion buxgalteriya hisobi, ta’lim sohasidagi yo‘nalishlar belgilab berildi.

Kalitli so‘zlar: ijtimoiy yo‘naltirilgan buxgalteriya hisobi, yashil buxgalteriya hisobi, kreativ buxgalteriya hisobi, buxgalteriya hisobida dual ta’lim.

Jahon iqtisodiyotida glaballashuv jarayoni jadallashmoqda. Iqtisodiyotda katta o‘zgarishlar yuz bermoqda. Ekologik muammolar, resurslar taqchilligi, oziq ovqat xavfsizligi masalalari keskin tus olmoqda. Ushbu jarayonlarni hisobga olgan holda Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo‘yicha Kengash yangi xalqaro standartlarni qabul qilishga kirishmoqda. Bu jarayonlar mamlakatimizda Prezidentimiz belgilab bergan strategiyalar asosida buxgalteriya hisobini bir qancha yo‘nalishlarda isloh qilishni taqozo etmoqda.

Yangi O‘zbekistonda yangi buxgalteriya hisobi, uni qanday quramiz? U qanday bo‘lishi kerak? degan savollar hammamizni qiziqtiradi. Buning uchun esa Yangi buxgalteriya hisobining ko‘rinishi, uning modeli qanday bo‘lishi kerak? degan masalani tadqiq qilishimiz kerak, uni tasavvur qilishimiz va tasvirlab berishimiz kerak bo‘ladi. Biz tadqiqotlar jarayonida buxgalteriya hisobini ettita yo‘nalishda isloh qilish lozimligini ta’kidlaymiz. Ularning xar biriga to‘xtalib o‘tamiz.

Birinchi yo‘nalish “**ijtimoiy yo‘naltirilgan buxgalteriya hisobi”** deb atasak maqsadga muvofiq bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasi Yangi Konstitutsiyasida “O‘zbekiston - boshqaruvning respublika shakliga ega bo‘lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat” deb e’lon qilindi. “Yangi O‘zbekiston – xalqchil va insonparvar davlat” g‘oyasini amalga oshirish ustuvor vazifa qilib qo‘yildi. Ushbu holatdan kelib chiqib, buxgalteriya hisobi ijtimoiy haqiqatni ro‘yobga chiqarishga xizmat qilishi kerak. “buxgalteriya hisobi faqat haqiqatni, adolatni aks ettiradi” degan tamoyilga asoslanishimiz kerak. “Buxgalteriya hisobini samarali tashkil etmasdan ijtimoiy adolatning hatto minimal darajasiga erishib bo‘lmaydi”[47] deb aytilgan olimlarimizning fiklarga to‘liq qo‘shilamiz. Ob’ektlarni adolatli (haqqoniy) baholash, soliq hisob-kitoblarini to‘g‘ri amalga oshirish, xodimlarni rag‘batlantirish va ijtimoiy qoplamalarni o‘z vaqtida amalga oshirish, aksiyadorlarga dividendlarni o‘z vaqtida to‘lash, debitorlar va kreditorlar bilan hisob-kitoblarni o‘z vaqtida amalga oshirish, ishonchli va haqqoniy tuzilgan moliyaviy hisobotni investorlar va boshqa foydalanuvchilar e’tiboriga havola qilish ijtimoiy adolatni ta’minlashning muhim vositalaridir. Shu bois bugungi kunda mening taklifim **“Ijtimoiy yo‘naltirilgan buxgalteriya hisobi”** prinsipini joriy qilish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Ikkinchi yo‘nalish **“kreativ buxgalteriya hisobi”** (angl. creative accounting) shakllantirish masalalari. Innovatsion iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobida kreativ yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Buxgalteriyada erkin ijodiy yondashuv kerak. Lekin, me’yorlar va soliq qonunchiligi buni chegarasini belgilab turadi. Kreativ buxgalteriya axborot foydalanuvchilarning manfaatiga monant buxgalteriya hisobini qurish degani. Kreativ buxgalteriya hisobi tushunchasini birinchi marta M.R. Metyus i M.X.B. Perera (M.R. Mathews, M.H.B. Perera)lar kiritgan. **Kreativ buxgalteriya hisobi deganda**, ijodiy yondashuv yo‘li bilan

[47] Бухгалтерия ҳисобининг ижтимоий табиати: муаммолар ва қарама-қаршиликлар Махсудов Бегматжон Юлдашалиевич “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2021 yil

buxgalteriya hisobida qo‘llaniladigan qonuniy metodlar hamda professional mushohada qilish orqali qiziquvchi tomonlarga taqdim qilinadigan shaffof va jozibador moliyaviy hisobot tuzishga yo‘naltirilgan tizimga aytiladi. Kreativ buxgalteriya hisobining maqsadi tashkilot tashqi foydalanuvchilarga, jumladan investor va aksiyadorlarga muvaffaqiyatli va foydali, ya’ni jozibador bo‘lib ko‘rinishiga erishishdir. Misol uchun, agar hisobot kreativ bo‘lmasa, ayrim ma’lumotlar past (negativ holatda) bo‘lsa, korxona ko‘plab aksiyadorlarini yo‘qotib qo‘yishi yoki mijozlar soni kamayishi, mijozlarning loyalligi kamayishi mumkin. Jazibador hisobotga kreativ yondashuv orqali erishiladi. Xorijlik olimlar foydani oshirib ko‘rsatishning bir qancha qonuniy yondashuvlari haqida yozishgan. Bularga daromadlarni qayta baholash, amortizatsiya xarajatlarini kamaytirish, muddati uzaytirilgan xarajatlar, shartli majburiyatlarni maskirovkalash, zaxiralar manipulyatsiyasini kiritishgan[48]. Bularni qanun doirasida amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Uchinchi yo‘nalish **“Yashil iqtisodiyot talablariga mos buxgalteriya hisobini”** shakllantirish. Ekologiya masalalari global dunyo muammosiga aylanmoqda. 2019 - 2030 yillar davrida Prezidentning O‘zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida Qarori qabul qilindi. Ushbu qarorga muvofiq “iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlari energiya samaradorligini oshirish; energiya resurslari iste’molini diversifikatsiyalash va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni rivojlantirish; iqlim o‘zgarishi oqibatlariga moslashish va ularni yumshatish, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va tabiiy ekotizimlarni asrash; «yashil» iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlashning moliyaviy va nomoliyaviy mexanizmlarini ishlab chiqish; iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida suvdan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshirish, 1 million gektargacha maydonda tomchilatib sug‘orish texnologiyasini joriy etish va ularda etishtiriladigan ekinlar hosildorligini 20 - 40 foizgacha oshirish”[49] vazifalari yuklatildi.

2024 yil 12 noyabrda Baku shahrida o‘tkazilgan xalqaro tadbirda Shavkat Mirziyoev tomonidan erlarning tanazzulga uchrashi va cho‘llanishga qarshi kurashish, ekologik ta’limni rivojlantirish, iqlim hamda Orolbo‘yi mintaqasining ijtimoiy-ekologik muammolarini hal etish, "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirish, qayta tiklanuvchi energiya va suv tejovchi texnologiyalarni joriy qilish, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, bioxilma-xillikni asrash kabi masalalarni ko‘tarildi[50]. Ushbu qo‘yilgan vazifalardan kelib chiqib buxgalteriya hisobining muhim vazifasi sifatida ekologik toza mahsulot ishlab chiqish, atrof-muhitning ifloslanishi, suv tejamkorligi, tabiiy resurslardan, jumladan erdan oqilona foydalanish, oziq-ovqat xavfsizligi ustidan nazoratni o‘rnatish kabi vazifalarni kiritish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Buxgalteriya hisobi bo‘yicha har bir o‘tayotgan mavzularimizda ekologiya masalasi, yashil iqtisodiyot, resurslar tejamkorligi, er va suv masalalari bilan bog‘lashimiz lozim. Ushbu maslaning o‘ta muhimligini hisobga olib korxonalarning moliyaviy hisobotlarida operatsion, moliyaviy faoliyat,

[48] https://smart-lab.ru/blog/936021.php
[49] https://lex.uz/docs/4539502?ONDATE=05.10.2019%2000
[50] https://sputniknews.uz/20241112/shavkat-mirziyoev-boku-prezident-tadbirlar-46566552.html

investitsiyaviy faoliyat, innovatsion faoliyat bilan bir qatorda **“ekologik faoliyat”** bo‘limini kiritishni taklif etamiz. Bundan tashqari, korxonaning o‘rab turgan atrof muhitga ta’siri, yashillashtirish, er va suv resurslari, er osti boyliklari, chiqindilarni qayta ishlash, korxonaning tabiatni asrash va ekologiyaga ajratmalar hamda ekologik xarajatlar, atrof muhitga etkazilgan zararlar, ekologik majburiyatlarni hisobga olishning nazariy va metodologik asoslarini ochib beradigan “**Ekologik buxgalteriya hisobi”, “Ekologik tahlil va nazorat”** fanlarini kiritishni taklif etamiz. Rossiyada ekologik buxgalteriya hisobini A.I.Borodin[51] taklif etgan.

To‘rtinchi yo‘nalish **raqamli iqtisodiyot sharoitiga mos buxgalteriya hisobini shakllantirish**. Buxgalteriya hisobi Raqamli iqtisodiyotning lakomativiga aylanishi kerak. Iqtisodiyotga doir axborotlarning 70-80 % statistika va buxgalteriya hisobida shakllantiriladi. Shu bois, korxonalarda buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishga alohida ahamiyat qaratish, MHXSlarga asoslangan, Milliy standartlarga asoslangan lokol dasturlar ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi. Bugun buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishsiz tassavur qilib bo‘lmaydi. Blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Beshinchi yo‘nalishi xizmat ko‘rsatish sohasining ustuvor rivojlanishini hisobga olib, **xizmatlar buxgalteriya hisobini zamon talablari asosida tashkil etish**. Postindestrial iqtisodiyotga o‘tilmoqda. Bu holatda xizmat ko‘rsatish sohasining iqtisodiyotdagi o‘rni va ahamiyati oshib bormoqda. Lekin, bugungi kunda buxgalteriya hisobi sanoat buxgalteriyasi asosida rivojlanmoqda. Endigi vazifa xizmat ko‘rsatish sohalarida buxgalteriya hisobini taraqqiy ettirishimiz kerak. Bunda xizmatlar bo‘yicha tushumlarni tan olish, xizmatlar tannarxini aniqlash, xizmatlardan olinadigan sof foydani hisoblash tartiblarini zamon talablariga muvofiqlashtirishimiz tadqiqotlarimizning muhim yo‘nalishlariga aylanishi kerak.

Oltinchi yo‘nalish, **buxgalteriya hisobining xalqaro integratsiyalashuvi, Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) jadal joriy etilishi**. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi 4611-son “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” Qarori O‘zbekistondagi kompaniyalarni xalqaro integratsiyalashuvidagi muhim yo‘nalishni belgilab berdi. 18-son MHXS “Moliyaviy hisobotni taqdim etish va ochiqlash” deb nomlanadi. 2027 yil 1 yanvardan joriy qilinadi. Ushbu xalqaro standart “Moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi” hisobotni ustuvor ahamiyat qaratilgan. Birinchi shu hisobotga tavsif berilgan. Keyin moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobotga tavsif keltirilgan. Ya’ni “Moliyaviy natijalar to‘g‘risida”gi hisobotning roli va mavqe oshmoqda, birinchi hisobot darajasiga ko‘tarilmoqda. Xalqaro e’tirof etilgan bunday o‘zgarishlarni qabul qilishimiz kerak bo‘ladi. Milliy standartlar yangi tahriri qabul qilinmoqda. 4611-qarorida milliy standartlarning xalqaro standartlarga muvofiqligini ta’minlash vazifasi yuklatilgan. 1-sonli BHMS “Moliyaviy hisobotni taqdim etish va hisob siyosati” va boshqa standartlarimizning yangi tahriri qabul qilindi. Lekin, bu standartlarimiz mazmuni oldingi standartlarimizdan keskin farq qilmaydi, qisman o‘zgartirishlar kiritilgan. Milliy standartlarimizni xalqaro standartlarga

[51] А.И.Бородин. Система экологического бухгалтерского учета. //https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-ekologicheskogo-buhgalterskogo-ucheta/viewer

muvofiqlashtirish borasidagi ishlarimizni jadallashtirish maqsadga muvofiq deb hisoblayman. Iqtisodiyot va moliya vazirligi ilm sohasi kishilari bilan hamkorlikda ishlashini kengaytirish kerak, deb hisoblaymiz. MHXSlariga o‘tishni jadallashtirish bo‘yicha shuncha takliflar beramiz, lekin ularni qabul qilinishi juda sust va qiyin kechmoqda. Shu bois, buxgalteriya hisobi professionallashuvi va sertifikatlashuvini jadallashtirish kerak. O‘zbekistonda nodavlat va notijorat bo‘lgan **Professional Buxgalteriya Hisobi Institutini** tashkil etish kerak. Ushbu institut Buxgalteriya hisobi bo‘yicha milliy standartlarni ishlab chiqish va buxgalterlarni sertifikatlash masalalari bilan shug‘ullanishi kerak.

Yettinchi yo‘nalish, bu **“Buxgalteriya hisobi” ta’lim yo‘nalishini xalqaro akkreditatsiyadan o‘tkazish va dual ta’limni joriy etish** bilan bog‘liq masala hisoblanadi. O‘quv rejalar, fan dasturlari, darsliklar bosqichma-bosqich xalqaro akkreditatsiya talablariga muvofiqlashtirilib borilmoqda. Dual ta’lim – talabaga ta’limni o‘z yo‘nalishiga mos tashkilotda amaliyot darslarini o‘tashi, shuningdek mehnat qilish bilan birga olib borish imkoniyatini beruvchi tizim. Buxgalteriya hisobi yo‘nalishi aynan shu tizim talablariga to‘loroq javob beradigan soha hisoblanadi. Shu bois, bugungi kunda taklifim:

Birinchi taklifim ““Buxgalteriya hisobi” ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun darslarni ilg‘or korxonalarda tashkil etish” kerak deb hisoblayman. Buning uchun esa:

1. Amaliyotdagi etakchi mutaxassislarni ta’lim jarayoniga, jumladan o‘quv reja va fan dasturlarini ishlab chiqishga jalb etish, ular tomonidan oliy ma’lumotli bitiruvchilarga bilim va kompitensiyalariga qo‘yiladigan talablarni ishlab chiqish;

2. Viloyatimizdagi buxgalteriya hisobi sohasida etakchi mutaxassislarni o‘quv qo‘llanmalar, masalalar to‘plami, keys stadilar, testlar ishlab chiqish jarayoniga keng jalb qilish;

3. Viloyatimizdagi tijorat banklarida banklarda buxgalteriya hisobi va audit fanlarni o‘qitish uchun o‘quv sinflarini tashkil etish;

4. Viloyatimizda etakchi korxonalarda kompyuter va maxsus dasturlar bilan jihozlangan sinflarni tashkil etish va dasrlarni o‘tkazish uchun amaliyot xodimlarini jalb etish

Ikkinchi taklifim “Institut mutaxassislarni maqsadli tayyorlashni ta’minlash maqsadida potensial ish beruvchilarga kadrlar tayyorlash bo‘yicha uch tomonlama shartnomalar tuzishga erishish”. Buning uchun esa:

1. Potensial ish beruvchi tashkilotlarga institut bilan raqabotbardosh mutaxassislarni tayyorlash bo‘yicha shartnomalar tuzishni yuklash;

2. Potensial ish beruvchilar tomonidan kontrakt shartnomalari va keyinchalik o‘z korxonalarida ishga joylashish bo‘yicha talabalarga konkurslar e’lon qilish;

3. Potensial ish beruvchilarning bitiruvchilarning bilim malakasi va ko‘nikmalariga qo‘yiladigan talablarni ishlab chiqish;

4. Potensial ish beruvchilar tomonidan iqtidorli talabalarni rag‘batlantirish maqsadida stipendiyalar tanlovini e’lon qilish.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, O‘zbekistonda buxgalteriya hisobini xalqaro integratsiyalashuvi, kreativ va innovatsion buxgalteriya hisobiga o‘tish, ijtimoiy yo‘naltirilgan buxgalteriya hisobini tashkil etish, buxgalteriya hisobini

raqamlashtirish, yashil buxgalteriya hisobi, xizmat koʻrsatish sohasida buxgalteriya hisobini takomillashtirish, oliy ta'lim sohasini xalqaro akkreditatsiyadan oʻtkazish masalalari oʻta dolzarb yoʻnalishlar hisoblanadi. Muallif tomonidan "Ijtimoiy yoʻnaltirilgan buxgalteriya hisobi" prinsipi, Kreativ buxgalteriya hisobi, hisobotlarga "ekologik faoliyat" boʻlimini kiritish, oʻquv rejalariga "Ekologik buxgalteriya hisobi", "Ekologik tahlil va nazorat" fanlarini kiritish, buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish, zamonaviy axborot texnologiyalari, jumladan Blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish, xizmatlar boʻyicha tushumlarni tan olish, xizmatlar tannarxini aniqlash, xizmatlardan olinadigan sof foydani hisoblash tartiblarini zamon talablariga muvofiqlashtirish, Professional Buxgalteriya Hisobi Institutini tashkil etish, "Buxgalteriya hisobi" ta'lim yoʻnalishi talabalari uchun darslarni ilgʻor korxonalarda tashkil etish, etakchi amaliyotdagi mutaxassislarni dars jarayonlariga jalb qilish borasidagi takliflari ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Ushbu takliflarning amaliyotga joriy etilishi buxgalteriya hisobini xalqaro integratsiyalashuvini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati.

1.Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi 4611-son "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga oʻtish boʻyicha qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida" Qarori. // https://lex.uz/docs/4746047

2. B.Yu.Maxsudov. Buxgalteriya hisobining ijtimoiy tabiati: muammolar va qarama-qarshiliklar "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2021 yil

3. https://smart-lab.ru/blog/936021.php

4. https://lex.uz/docs/4539502?ONDATE=05.10.2019%2000

5. https://sputniknews.uz/20241112/shavkat-mirziyoev-boku-prezident-tadbirlar-46566552.html

6.А.И.Бородин. Система экологического бухгалтерского учета. //https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-ekologicheskogo-buhgalterskogo-ucheta/viewer

ALOQA KORXONALARIDA DAROMADALR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Shirinov U.A. - SamISI, dotsent
Abduxalilov Sh.Sh. – SamISI, talaba

Annotasiya: Maqolada aloqa xizmatlarini koʼrsatuvchi subyektlarda daromadlar hisobini takomillashtirish bayon qilingan.

Kalit soʼzlar: daromad, hisob, aloqa, xizmat,asosiy faoliyat daromadi.

Telefon aloqasi hizmatlarini koʼrsatuvchi korxonalarda xizmatlar turlarining xilma – xilligi ulardan olinadigan daromadlarning ham xilma-xilligidan darak beradi. Bu esa ularning tasnif va tavsifiga qarab guruhlarga toʼgʼri ajratishni talab qiladi.

Davriy adabiyotlarda telefon aloqasi hizmatlari daromadlari tasnifi, tavsifi, ularni tan olish me’zonlari etarlicha o’z aksini topmagan.

Asosiy xo’jalik faoliyatidan olinadigan daromadlarni hisoblash chog’ida daromad e’tirof etilgan paytni aniqlash asosiy masala hisoblanadi. Asosiy xo’jalik faoliyatidan tushgan daromad xo’jalik yurituvchi subyektga kelgusida iqtisodiy naf tushishi ehtimoli bo’lgan paytda, shuningdek bu nafni ishonchli va aniq o’lchash mumkin bo’lgan paytda aks ettiriladi. Asosiy xo’jalik faoliyatidan olinadigan daromad joriy narxlarda olingan yoki olinishi lozim bo’lgan tushum qiymati bo’yicha baholanadi. Daromad miqdori – olingan yoki olinishi lozim pul mablag’i yoki uning ekvivalentlaridan iborat.№ 21-son BHMS ga muvofiq asosiy faoliyatning daromadlari - tayyor mahsulot, tovar, bajarilgan ish va ko’rsatilgan xizmatlarni sotishdan olingan daromadlar, shuningdek sotilgan tovarlarning qaytishi, sotish va baholardan chegirmalardan iborat.

Telefon xizmatlarini ko’rsatuvchi korxonalarda daromadlarnitan olishning o’ziga xos xususiyatlari mavjud. Xususan korxona mijozlardan oldindan to’lovlarni qabul qilish orqali xizmat ko’rsatadi. Korxona daromadini mijozlar ularninng xizmatlaridan foydalanganidan so’ngina tan oladi.

Aloqa xizmatlarini ko’rsatuvchi subyektlarning boshqa subyektlardan farqli jihatlari shundaki, ular tomonidan ko’rsatiladigan xizmat turlaridan olinadigan daromadlarni yaxlit tartibda hisob-kitob qilib bo’lmaydi. Buning sababi shundaki, ko’rsatilayotgan xizmat turlarining har biri bo’yicha daromadni aniqlashga asos bo’luvchi baza, bir birlik xizmat uchun belgilangan sotish bahosi (tarif), guvohlik beruvchi hujjat va boshqa mezonlar bo’yicha bir-biridan farqlanadi. Shuningdek, daromad muhim segment sifatida aloqa va axborotlashtirish subyektlarining barcha filiallari, bog’lamalari faoliyatining bosh ko’rsatkichi bo’lib hisoblanadi. Bosh ofisda daromadlarning segmentar hisobini to’g’ri yuritilishi va ular bo’yicha senmentar hisobotning to’g’ri tuzilishi korxonaning jami daromadida har bir filial va bog’lamaning roliga to’g’ri baho berish imkonini beradi.

Aloqa xizmatlarini ko’rsatuvchi subyektlarda “Daromadlar hisob-kitobi bo’yicha korxonasiyosati”ni belgilash tartibi telefon aloqasi xizmatlari misolida ko’rsatib berildi.

Telefon so’zlashuvlaridan olinadigan daromadlarni (D) hisob-kitob qilishda quyidagi formuladan foydalanish tavsiya etildi:

D=Mt=Fd*Tn

Bu erda: **Mt** – mijoz to’lovi, **Fd** – foydalanilgan daqiqa, **Tn** – bir daqiqaning tarif narxi.

Internet xizmatlaridan olinadigan daromadlarni (D) hisoblash uchun quyidagi formuladan foydalanish tavsiya etildi:

D=It = Fmb*Tn

Bu erda: **It** – internet to’plam narxi (agarda to’plam xarid qilinmagan bo’lsa It=0), **Fmb** – foydalanilgan mb, **Tn** – bir mbning tarif narxi.

Tadqiqot natijasida quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

1.Aloqa xizmatlarini ko’rsatuvchi subyektlarning bosh ofisda unga kiruvchi filiallar va bog’lamalar kesimida ular tomonidan ko’rsatiladigan xizmatlarning barcha turlari bo’yicha olinadigan daromadni tan olish, baholash va hujjatli asosini o’zida

mujassamlashtiruvchi quyidagi shakldagi “Daromadlar hisob-kitobi bo’yicha korxona siyosati”ni tasdiqlash va joriy etish lozim.

2.Aloqa xizmatlaridan olinadigan daromadlarni ularni turlari bo’yicha tan olish me’zonlari ishlab chiqildi va formulalarda aks ettirildi.

3.Aloqa xizmatlarini ko’rsatuvchi subyektlarda daromadlar hisobini bosh ofis, filiallar, bog’lamalar, daromad guruhlari va turlari kesimida segmentar hisobini yuritish uchun 9030 “Bajarilgan ish va xizmatlardan daromadlar” sintetik schyotining quyidagi 4 darajali iyerarxik tarkibi ishlab chiqildi. Bu esa o’z navbatida daromadlar hisobini bosh ofis, filiallar va bog’lamalarning daromad guruhlari va turlari kesimida aniq hisoblashga va ma’lumotlar shaffofligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Urazov K. B. Buxgalteriya hisobi va audit: Oliy o’quv yurtlari uchun.– T.: O’qituvchi, 2004.

2. Shirinov, U. (2020). Accounting in the digital economy: significance and advantages. *International Finance and Accounting*, *2020*(3), 23.

3. Shirinov, U. (2017). The ways of accounting over telephone communication services in the existence of billing systems. *TRANS Asian Journal of Marketing & Management Research (TAJMMR)*, *6*(2and3), 23-31.

MOLIYAVIY INSTRUMENTLARGA OID MOLIYAVIY HISOBOTNI TAKOMILLASHTIRISH ZARURIYATI

Boronov Bobur Farxodovich - SamISI, professori v.b., i.f.d. (DSc)

Mamlakatlar milliy iqtisodiyotining barqaror o‘sishini ta’minlashda hisob va hisobotlarni xalqaro miqiyosda muvofiqlashtirish muhim ahamiyatga ega. Hozirda mamlakatlarda qulay investitsion muhitni shakllantirish, iqtisodiyotning jahon andozalariga mos keladigan milliy modelini yaratish maqsadida buxgalteriya hisobining milliy standartlarini xalqaro standartlar talablariga moslashtirish, moliyaviy hisobot gormanizatsiyasi va xalqaro unifikatsiyasi, ularning muhim va ajralmas ob’ekti hisoblangan moliyaviy aktivlar hisobining hozirgi holati, tasnifi, ularni tan olish, baholash va hisobotlarda aks ettirishni takomillashtirish borasidagi ilmiy izlanishlar alohida o‘ringa ega. Soha olimlari tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar natijasida moliyaviy instrumentlar, jumladan moliyaviy aktivlar hisobining konseptual asoslari, uzoq muddatli va muddati uzaytirilgan debitorlik qarzlari, pul mablag‘lari va pul ekvivalentlari, hissali qatnashish asosida kiritilgan investitsiyalarni tan olish va baholash hamda moliyaviy hisobotlarda aks ettirish metodologiyasini takomillashtirish bo‘yicha ma’lum yutuqlarga erishib kelingan. Ammo, dunyo darajasida moliyaviy aktivlar hisobiga oid ilg‘or tajribalar hamda bu boradagi xalqaro standartlar tamoyillari rivojlanayotgan mamalakatlarda to‘liq joriy qilinishiga erishilgan emas.

Bozor munosabatlarining borgan sari chuqurlashib borishi bilan respublikamizda faoliyat yuritayotgan korxonalar iqtisodiy resurslari tarkibida uzoq va qisqa muddatli moddiy aktivlardan tashqari valyuta mablag‘lari, qimmatli

qog‘ozlar, sho‘‘ba va qaram jamiyatlar, shuningdek boshqa turdagi sub’ektlar ustav kapitaliga kiritilayotgan badallar, uzoq va qisqa muddatli qarzlar hamda kreditlar, turli moliyaviy xarakterdagi debitorlik qarzlarini hisobga olishning metodologik asoslari ishlab chiqildi. Jumladan, MHXSlari joriy etilishi natijasida korxonalar moliyaviy aktivlarni yangi tamoyillar asosida baholash va hisobotlarda aks ettirish tartiblari joriy etildi. Biroq, respublikamizda mustaqillik yillarida moliyaviy aktivlarning tez sur’atlar bilan rivojlanishiga qaramasdan, ushbu mulk turlari hisobining xalqaro standartlar talablariga mos keladigan nazariy, tashkiliy va metodologik asoslari to‘lig‘icha yaratilgan, deb bo‘lmaydi. Jumladan, respublikamizda moliyaviy instrumentlar hisobiga oid milliy standartlar yaratilgan emas. “Moliyaviy aktivlar” atamasi hisobot shakllariga kiritilmagan, moliyaviy aktivlarning hisob ob’ekti sifatidagi mohiyati, tan olinishi, baholanishi, tasnifi, tarkibi, moliyaviy aktivlarning real bozor qiymatini aniqlash usullari, ular asosida shakllantirilgan axborotlarni hisob va hisobotda aks ettirishning takomillashgan tartiblari ishlab chiqilmaganligi moliyaviy hisobotlar uyg‘unligi va ishonchligiga ta’sir ko‘rsatmoqda. Amaldagi standartlarda belgilangan ayrim tartib-qoidalar xalqaro standartlarda belgilangan tartiblardan tubdan farq qiladi. Shu munosabat bilan O‘zbekiston Respublikasining soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish strategiyasida “Soliq va buxgalteriya hisobi qoidalaridagi tafovutlarni qisqartirish chora-tadbirlarini amalga oshirish va ularni xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga to‘liq moslashtirish”[52] vazifasi qo‘yildi. Yuqoridagilarning barchasi, jumladan moliyaviy aktivlar hisobining zamon talablariga mos metodologiyasini ishlab chiqishning ob’ektiv zaruriyati mazkur yo‘nalishda chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borishni taqozo etadi.

Mamlakatimizda moliyaviy hisobotni MHXSlariga muvofiqlashtirish hamda uning me’yoriy-huquqiy asoslarini mustahkamlash borasida keng ko‘lamli ishlar olib borilib, muayyan natijalarga erishildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevralda “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori qabul qilindi[53]. Ushbu Qarorga muvofiq, 2021 yildan boshlab O‘zbekistondagi barcha aksiyadorlik jamiyatlari, banklar, sug‘urta tashkilotlari, ustav fondida davlat ulushi bo‘lgan xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar, yirik soliq to‘lovchilar toifasiga kiritilgan yuridik shaxslar moliyaviy hisobotini xalqaro standartlar asosida tuzishga o‘tadilar.

O‘zbekistonda MHXSlarini joriy qilishdan asosiy maqsad:

- moliyaviy hisobotni tuzish va taqdim etishda sinalgan, har tomonlama o‘ylangan va kutilgan samarani beradigan, dunyoda tan olingan qoidalar va prinsiplarni qo‘llash orqali eng sifatli va ob’ektiv hamda o‘z vaqtida axborotlarni ta’minlashga erishish;

- hisobotlarning mazmuni va tarkibini axborot foydalanuvchilar ehtiyojlariga uyg‘unlashtirishga erishishi orqali samarali boshqaruv mexanizmini yo‘lga qo‘yish, qabul qilinayotgan boshqaruv qarorlarining sifatini oshirish;

[52]Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 й. 10 июлдаги ПҚ-4389-сонли “Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарорига 2-илова “Йўл харитаси”.

[53] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги Қарори. 2020 йил 24 февраль. ПҚ-4611.

- xalqaro fond birjalari, valyuta birjalari, kapital bozorlari va boshqa dunyo bozorlariga kirish, mamlakatga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish maqsadida qulay investitsion muhit yaratish;

- eksport va import operatsiyalarini amalga oshirishni kengaytirish, kompaniyalarning rivojlanishi uchun shart-sharoitlar, imkoniyat va zaxiralarni yuzaga keltirish;

- tannarxni pasaytirish hamda kompaniyaning raqobatbardoshligi va iqtisodiy samaradorligini oshirish bo‘lib hisoblanadi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda buxgalteriya hisobining milliy standartlari tizimi yaratildi[54]. Lekin, ularni MHXSlari talablariga muvofiqlashtirish kerak. Ayrim muhim standartlar, jumladan 12-son BHXS “Foyda solig‘i”, 33-son BHXS “Aksiyaga foyda”, 36-son BHXS “Aktivlarning qadrsizlanishi”, 32-son BHXS “Moliyaviy instrumentlar: axborotlarni taqdim etish”, 7-son MHXS “Moliyaviy instrumentlar: ochiqlanishlar” kabi standartlarga muvofiq keladigan milliy standartlar ishlab chiqilgan emas. Bugungi kunda O‘zbekistonda moliyaviy instrumentlarni hisobga olish holati, moliyaviy aktivlarni moliyaviy hisobotlarda aks ettirish masalalarini tadqiq etish MHXSlariga o‘tishda o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi. Bu o‘z navbatida, MHXSlarni joriy qilish holati, ularni jadallashtirish va bu boradagi mavjud muammolarni hal qilish bo‘yicha tadqiqot ishlarini olib borishni taqozo etadi.

2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “Korporativ boshqaruvining zamonaviy standartlar va usullarni joriy etish, korxonalarni strategik boshqarishda aksiyadorlarning rolini kuchaytirish”[55] ustuvor vazifasining qo‘yilishi ham sifat menejmentiga o‘tishda asosiy standartlar sifatida MHXSlarini tan olish va uni keng joriy etish borasida aniq vazifalarni belgilab berdi. 2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini iinovatsion rivojlantirish strategiyasida boshqaruvni takomillashtirish, ilg‘or usul va uslublarni joriy etish vazifasi qo‘yilgan.

O‘zbekiston Respublikasida amaldagi Buxgalteriya Hisobi Milliy standartlarining asosiy qismining nomlanishi va mazmuni xalqaro standartlarning mazmuniga muvofiq keladi. Lekin, hali O‘zbekistonda xalqaro standartlarga muvofiq keladigan standartlarni ishlab chiqish jarayoni davom etomoqda, jumladan moliyaviy instrumentlarga oid standartlar. Moliyaviy instrumentlarga oid standartlarni xalqaro standartlar bilan solishtirish natijalarini quyidagi jadvalda keltirishimiz mumkin (1-jadval).

MHXSlari va O‘zbekiston BHMSlarida moliyaviy instrumentlar bo‘yicha ishlab chiqilgan standartlarning solishtirish jadvali

1-jadval

Moliyaviy Hisobotning Xalqaro (IFRS)	**MHXS**	**O‘zbekiston Respblikasi Buxgalteriya Hisobi Milliy standartlari**
32-son MHXS (IAS) “Moliyaviy		Mos keladigan standart ishlab chiqilmagan

[54] Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия Ҳисобининг Миллий стандартлари. Lex.uz:БҲМС. http://lex.uz/nsbu

[55] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони билан тасдиқланган.

instrumentlar: axborotlarni taqdim etish”	
39-son MHXS (IAS) “Moliyaviy instrumentlar: tan olish va baholash”	Mos keladigan standart ishlab chiqilmagan
7-son MHXS (IFRS) “Moliyaviy instrumentlar: axborotni ochiqlash”	Mos keladigan standart ishlab chiqilmagan
9-son MHXS (IFRS) “Moliyaviy instrumentlar”	12-son BHMS “Moliyaviy investitsiyalar hisobi”
10-son MHXS “Konsolidatsiyalangan moliyaviy hisobot”	8-son BHMS “Konsolidatsiyalangan moliyaviy hisobotlar va sho‘‘ba xo‘jalik jamiyatlariga sarmoyalar hisobi”

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, moliyaviy instrumentlarga mos keladigan milliy standartlar yaratilmagan. MHXSlariga bosqichma-bosqich o‘tayotgan mamlakatimiz uchun moliyaviy instrumentlarga oid standartlarni ishlab chiqish vazifasi turibdi.

O‘zbekistonda moliyaviy aktivlarga oid tushunchalarni joriy etish va xalqaro standartlarga o‘tish uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Birinchidan, buxgalteriya hisobi sub’ektlarida dunyo standartlariga uyg‘un menejment tizimining shakllangan bo‘lishi lozim. Korxonalarning boshqaruv tizimini isloh qilish, korporativ boshqaruv prinsiplarini joriy etish, boshqaruvga oid bo‘lgan standartlarni joriy qilish lozim.

Ikkinchidan, moliya va bank tizimini xalqaro standartlarga muvofiq rivojlantirish kerak. Qimmatbaho qog‘ozlar birjalari, xom-ashyo birjalari va boshqa ko‘chmas mulk birjalari rivojlanishi kerak. Mamlakatimizdagi korxonalarning xalqaro birjalarda kotirovka qilinishiga erishishimiz kerak.

Uchinchidan, sertifikatli, professional amaliyotchi buxgalterlar tayyorlashimiz kerak. Buning uchun esa, IFRSB va ACCA boshqa tashkilotlar bilan memorandumlar imzolanishiga erishish va o‘zaro hamkorlikni yo‘lga qo‘yish kerak.

To‘rtinchidan, buxgalteriya hisobi sohasida qo‘llanilayotgan atamalarni qabul qilishimiz, ularni o‘zbek tiliga professional darajada tarjima qilishimiz va milliy standartlarda foydalanishimiz kerak.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, xalqaro integratsiyalashuv jarayoniga munosib qo‘shilib borayotgan O‘zbekiston Respublikasida kompaniyalarning investitsion jozibadorligini oshirish, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish, bu borada konsepsiya va yo‘l xaritasi ishlab chiqish borasida katta islohotlar amalga oshirlmoqda. Jumladan, yuqorida keltirilgan tavsiyalar mamlkatimizda moliyaviy instrumentlarga oid atamalarni ishlab chiqish, moliyaviy aktivlarni tan olish, baholash va moliyaviy hisobotlarda aks ettirish metodologiyasi takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 y. 10 iyuldagi PQ-4389-sonli “Soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qaroriga 2-ilova “Yo‘l xaritasi”.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi Qarori. 2020 yil 24 fevral. PQ-4611.

3. O‘zbekiston Respublikasi Buxgalteriya Hisobining Milliy standartlari http://lex.uz/nsbu

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni bilan tasdiqlangan.

TOVARLAR QADRSIZLANISHI VA ULARNI HISOBNI TAKOMILLASHTIRISH

Po‘latov Xudoyberdi Uktamovich SamISI mustaqil tatqiqotchi

Savdo faoliyati ob’ekti bulgan tovarlar korxonalarning boshka aktivlari singari qadrsizlanishdan xoli emas. Birok tovarlar qadrsizlanishi uziga xos xususiyatlarga ega va boshka aktivlar qadrsizlanishidan farqli jixatlarga ega. Tovar qadirszilanishning ob’ektiv omillari - joriy bozor qiymatining pasayishi, funksional eskirish, saqlash talablariga rioya qilmaslik tufayli asl xususiyatlarning to‘liq yoki qisman yo‘qolishi, xizmat ko‘rsatish muddati tugashi . Buzilish sabablarini o‘z vaqtida aniqlash moddiy va ishlab chiqarish zaxiralarini boshqarish bo‘yicha vazifalarning umumiy tizimiga kiritilishi kerak. Buxgalteriya hisobi tizimida tovarlar va zaxiralari amortizatsiyasi faktining oshkor etilishi, bir tomondan, korxona boshqaruvining tovarlar moddiy xavfsizlik bilan bog‘liq risklarni samarali boshqarish qobiliyatidan dalolat beradi. Shu munosabat bilan tovarlarning qadrsizlanishi hisobini yuritish usullarini takomillashtirish mutlaqo dolzarb masala dep hisoblaymiz.

IAS 36 muvofik aktivlar kadrsizlangan hisoblanadi, agarda ularning sotish kiymati balans kiymati (tannarxi)dan ham tushib ketsa. Bunda tovar balans kiymati (tannarxi)ning va uni sotish qiymati (qoplanadigan qiymati)dan ortik bulgan summasi qadrsizlanishdan zarar deb e’tirof etiladi, ya’ni:

Qiymat mezoni buyicha tovarlar sotish baxosi ularning harid narxi ustiga kuyilgan ustamaga bevosita boglik. Talab va taklifga kura sotuvchi uz tovarining sotish baxosini kuyilgan ustamani kamaytirish evaziga tushirishi mumkin. Bunday xolni ham tovarning qadrsizlanishi deb karash mumkin, biroq bunday qadrsizlanish korxonaga zarar keltirmaydi. Tovar bozorda tanarxiga ham sotilmasa, bu ham qadrsizlanish buladi, bunday xolda korxona albatta zarar kuradi. Ushbu mantikdan kelib chikib, ishimizda buxgalteriya hisobi ob'ekti sifatida tovarlar qadrsizlanishini ikkita guruxga ajratish va ularni hisobda kuyidagicha aks ettirish tavsiya etildi (1-rasm).

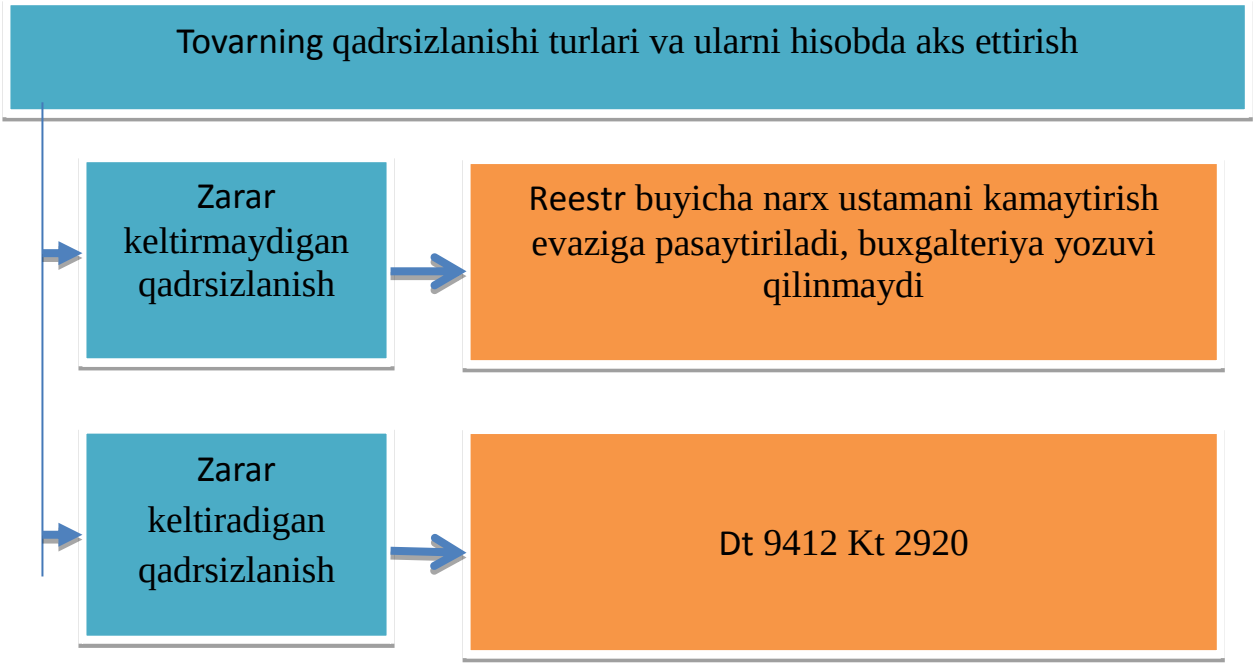

1-rasm Tovarlar qadrsizlanishi hisob

Agar sotuvchi Xalqaro amaliyotda tovarlar qadrsizlanishini hisob va hisobotda tan olish, baholash, aks ettirish va ochiqlash tartiblari IAS 2 va IAS 36 bilan tartibga solingan. Respublikamizda aktivlar, chunonchi tovarlar qadrsizlanishi buyicha maxsus standart mavjud emas. Korxonalar amaliyotida Shu boisbilan birga Respublika tovarlarning xaridorlardan qaytarilishini hisob va hisobotlarda aks ettirish tartiblari Soliq kodeksi va buxgalteriya hisobi qonun hujjatlarida, chunonchi 2-son BHMS, 3-son, BHMS, 4-son BHMS, 15-son BHMS, 21-son BHMSda belgilangan. Izlanishlar tovarlarning haridorlardan qaytarilishi, nobud bo'lishi va qadrsizlanishini amaliyotda kam uchramaydigan hodisalar ekanligini, hisob va hisobotda ushbu hodisalarni tan olish va aks ettirishda ularning vujudga kelish sabablarini asosiy mezon sifatida olishning muhim ahamiyatga molikligini ko'rsatmoqda. Ishimizda hisob yuritish asosiy mezon sifatida olinishi lozim bo'lgan

sabablar tovarlarning haridorlardan qaytarilishi, nobud bo‘lishi va qadrsizlanishi kesimlarida tizimlashtirildi

1-jadval

Tovarlar qaytarilishi, nobud bo‘lishi va qadrsizlanishini hisob va hisobotda aks ettirishda mezon sifatida olinishi mumkin bo‘lgan sabablar

Tovarlar qaytarilishi sabablari	Tovar nobudgarchiliklari sabablari	Tovarlar qadrsizlarnishi sabablari
1.Shartnoma shartlariga mos kelmaslik	1.Tashkilot xodimlari va (yoki) mijozlar tomonidan, ayniqsa o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish do‘konlarida o‘g‘irlik	1.Tovar tannarxdan past sotilsa
2.Tovar sifatini hari-dorni qoniqtirmasligi	2.Tovarning yaroqlilik muddati tugashi	2.Raqobotchi korxonalar bozorda ko‘payib ketishi oqibatida
3.Mijozlar buyurtma qilgan noto‘g‘ri tovar olishi	3.Nuqsonli tovarlar va (yoki) saqlash vaqtida shikastlanish	3.Tashqi siyosatning o‘zgarishi oqibatida
4.Tovar tavsifga mos kelmasligi	4.Qisqa yetkazib berish natijasida tovarni qabul qilishda nobudgarchlik	4.Tovaraga talab kamayib ketishi oqibatida
	5.Qurib ketishga moyil bo‘lgan tovarlar	

Ushbu faktlar korxona hisobi va hisobotiga kiritilgan daromadlar, sotish tannarxi, hisoblangan soliqlarda qonun hujjatlarida belgilangan ni qaytarilishi

Xalqaro standartlarga asosan aktivlarni qadirsizilanishi deganda qaysi aktivlar nazarda tutlilganligi buxgalteriya hisobning xalqaro standartlaridan biri 36-BHXS da aytib o‘tilgan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.Абдукаримов Б.А., Комилова Н.А., Абдукаримов Ф.Б. Актуальные вопросы развития торговли в Узбекистане. Монография. – Т.: «Иқтисодиёт», 2010;

2.Болибеков Б.О. Савдо-тижорат корхоналарида бухгалтерия ҳисоби ва аудитни халқаро стандартлар асосида ташкил этишни такомиллаштириш: иқтисод фан. ном... дисс. автореф. – Т., 2005. – 24 б.;

3.Уразов К.Б. Савдода бухгалтерия ҳисоби ва солиққа тортиш.–Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 2004.–336 б.;.

4.Бородина,,В.Р. Бухгалтерский учет в оптовой и розничной торговле: Учебник и практическое пособие. – М.: ЗАО Книжный мир, 2009. – 407 с.

5.Иванова Н. В. Бухгалтерский учет на предприятиях торговли : учеб. Пособие, 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательский центр «Академия», 2013. - 256 с.

XO'JALIK YURITUVCHI SUB'YEKTLAR FAOLIYATIDA BUXGALTERIYA HISOBINI XALQARO STANDARTLARGA MOSLASHTIRISH ORQALI BOSHQARUV HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

N.B.Abdusalomova – TDIU, professor
H.A.Mirjamolova – TDIU, magistrant

ANNOTATSIYA. Mamlakatimizda yuritilayotgan iqtisodiy erkin siyosat va yurtboshimizning kichik va o'rta biznes egalari uchun qilayotgan keng ko'lamli targ'ibot ishlari natijasida bugungi kunda korxona va kichik biznes sub'yektlarining faoliyati tobora kengaymoqda. Ularga berilayotgan qulay imkoniyatlar ortida nafaqat korxona balki ularning ishchilari va hamkorlari ham rivojlanmoqda. Aytib o'tish joizga yurtimizda uzoq yillardan beri qo'llab kelinayotgan Buxgalteriya Hisobining Milliy Standartlari hamma korxonalarga ham o'z faoliyatini chet davlatlarida ham kengaytirish yoki investitsiyalarini jalb qilish imkoni bermagan. Bundan kelib chiqadiki, ko'pchilik imkoni bor korxonalar uzoq yillar davomida kengayish, foydani oshirish imkonini qo'ldan boy bergan. Ammo bugungi kunda kadrlarning doimiyravishda malaka oshirishi va o'z ustida ishlashi, shuningdek, yurtimizda korxonalarga berilayotgan imkoniyatlar ularni dunyo standartlariga javob beradigan maxulotlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatishiga poydevor bo'lmoqda.

Kalit so'zlar: Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS), Buxgalteriya hisobi xalqaro standartlari (MHXS); boshqaruv hisobi, transformatsiya;iqtisodiyotining uyg'unlashuvi;hisobotning shaffofligi; xorijiy investitsiyalar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning "Tanqidiy tahlil, qat‟iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" nomli asarida "Ilg'or xalqaro tajribaga muvofiq instrumentlardan foydalanish hisobiga pul-kredit siyosatini yanada takomillashtirish, milliy valyutaning va ichki bozordagi narxlarning barqarorligini ta‟minlash" vazifasi topshirilganligi ham kompaniyalar boshqaruv tizimlarida ilg'or xorijiy tajribalar va instrumentlardan foydalanishni ko'zda tutadi. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha harakatlar strategiyasida "Xalqaro iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish, xususan etakchi xalqaro moliyaviy institutlar bilan aloqalarni kengaytirish yo'li bilan, puxta o'ylangan tashqi qarzlar siyosatini amalga oshirishini davom etish, jalb qilingan xorijiy investitsiyalar va kreditlardan samarali

foydalanish” vazifasi ham xalqaro moliyaviy boshqaruv institutlar, shuningdek Moliyaviy Hisobotning Xalqaro Standartlari Qo‘mitasi bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yishda muhim masalalar qatoriga kiritilmoqda. Ushbu masalalarning kun tartibiga qo‘yilishi BHXSlari asosida moliyaviy hisobot tuzish tartiblarini takomillashtirishni talab qiladi.

Bugungi kunda mamlakatimiz iqtisodiy rivojlanayotgan davlatlar qatori o’z boshqaruv va hisob siyosatini dunyo siyosati va standartlarini o’rganib, xulosa olgan holda yuritishi ishni ancha jadal kelishiga yordam beradi. Zotan har bir Xo’jalik yurituvchi dunyoning rivojlangan mamlakatlarida hisob siyosatining o’ziga xos modellari ishlab chiqilgan. Ulardan eng ko’p amaliyotga sub’yektning har bir axborot foydalanuvchisiga avvalo shaffof, hamda tez va oson tushunarli qilib ko’rsatilgan ma’lumotlari foydalanuvchilar vaqtini tejaydi, biror bir reja ustida qaror qabul qilishni osonlashtiradi, va zarurat kelganda investorlarni jalb qilish imkoni yaratib beradi.

Hozirda hammaga ma’lumki, tadbiq qilinayotganlari Yaponiya va ASHQ modellaridir. Xususan Yaponiyada strategik menejment va operatsion menejment hamda tezkor boshqaruv hisobida yangi innovatsiyalar qo’llanila boshladi[56]. Natijada, ko’pchilik dunyoga tanilgan kompaniyalar ham Yaponiya menejment tizimini qo’llay boshladi. Xizmat ko’rsatish sohasidagi rivojlanishi ham ushbu kompaniyalar tomonidan ularning menejment talablariga javob beradigan boshqaruv hisobini rivojlanishiga olib keldi. Yaponiya menejment modellari ayniqsa ishlab chiqarish, turizm tizimi, transport xizmatlari, moliya tashkilotlari va tibbiyot boshqaruvi sohasida muhim burilish yasadi. Maxsulot ishlab chiqarish va xizmat ko’rsatishda yuritiladigan ichki hisob-kitoblarni aniqlash boshqaruv hisobining muhim vazifasiga aylandi. Ishlab chiqarish korxona yoki bo’limlari, tsexlari, tashkiliy qismlari o’zining aniq boshqarish vazifalariga ega. Bu tashkiliy boshqarish tuzilmasi ko’pgina omillar: ishlab chiqarish texnologiyasi, joylashgan joyi, ishlab chiqarish quvvati, ish faoliyati, xodimlarning o’z ishiga bo’lgan munosabatlari, muhitning o’zgaruvchanligi, ta’minlanish va boshqalarga bog’liq.

Boshqaruvning asosiy vazifalarini quyidagilarda ko’rish mumkin:

- Rejalashtirish orqali kompaniya siyosatini shakllantirish. Rejalashtirish – bu maqsadlarlarni amalga oshirish va qo’yilgan vazifalarni bajarish yo’lidagi aniq axborotlar asosida tizimlashtirilgan etaplar ketma-ketligini prognozlashtirish; harakatlarning oldindan kutiladigan qadamlari hamda faoliyatga taaluqli aniq dasturlar bo’yicha siyosat ishlab chiqish. Menejment ushbu masalalarni boshqarishda katta yordam ko’rsata oladi. Bun holatda hisobotlar o’tgan natijalarni yoritib beradi va kelgusi faoliyatni baholashga imkoni yaratadi.
- Qarorlar qabul qilish, bunda har bir fikrning beradigan foydasini hisobga olish kerak. Menejmentning eng so’nggi ishlab chiqilgan metodlari yordamida qarorlar qabul qilish jarayoning ilmiyligini va saviyasini oshiradi. Har bir berilgan fikrlar uchun tannarx, narx, yalpi foyda ko’rsatkichlari va jamg’armalarga oid ma’lumotlar

[56] Baratovna E. Z. MOLIYAVIY FAOLIYATDAN OLINADIGAN DAROMADLAR HISOBI VA MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH YO ‘NALISHLARI //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2023. – Т. 3. – №. 11. – С. 265-270.

to’planiladi, tahlil qilinadi va asoslangan qarorlar qabul qilish uchun baza bo’lib xizmat qiladi.

- Tashkillashtirish. “Jalb qilingan kapital samaradorliligi” menejmentning asosiy unsurlaridan hisoblanadi. Shuningdek, menejment foyda va javobgarlikni nazorat qilish maqsadida markazlashtirilgan javobgarlikka va hamda muammoni hal qilishligda hamjihatlilikka katta e’tiborni qaratish orqali ko’p jihatdan detsentralizatsiyani ma’qullaydi. Bu esa ish jarayoning samaraliligi va eng maqbul tashkiliy struktura yaratishda foydali hisoblanadi.[57]

Shu bilan bir qatorda mamlakatimizda daromadlar va foyda hisobini MHXSlarga muvofiqlashtirish borasida muayyan o’zgarishlar kiritildi. Jumladan, 2-son BHMS “Asosiy faoliyatdan olingan daromadlar” standarti hamda “Xarajatlar tarkibi hamda moliyaviy natijalarni aniqlash tartibi” to‘g‘risidagi nizomga muvofiq daromadlarni hamda moliyaviy natijalarnnng xalqaro mezonlarga muvofiq keladigan tartibi ishlab chiqildi[58]. 2021 yildan e'tiboran barcha xo’jalik yurituvchi sub’yektlar ixtiyoriy tarzda MHXSlar asosida moliyaviy hisobot tuzish, ularni xalqaro auditdan o‘tkazish va nashr ettirish tartiblari amaliyotga joriy etildi. Bundan ko’rinib turipdiki, bu o’zgatishlar respublikamizda MHXSlariga to‘liq o‘tish hal etilganligini bildirmaydi. Daromadlarga oid MHXSlarini tan olish va uni keng tarzda joriy etish, hamda hozirgi qo’llanilayotgan uslublarni qayta ko’rib chiqish va lozim bo’lda ulardan voz kechib, daromadlar oshirish borasida zamonaviy usullarni qo‘llash, daromadlarni tan olish bosqichlarini ishlab chiqish, baholash hamda hisobotlarda ularni aks ettirishda eng samarali usullardan foydalanish, taqsimlangan va taqsimlanmaydigan foydani tan olish hamda yangi hisoblash metodologiyasini takomillashtirish, moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotlarni mazmun ko’rib chiqib, boshqa to‘plam daromadlarni tan olish va aks ettirish, daromadlar va foydaga oid buxgalteriya hisobi schyotlarni mazmun va mohiyati jihatidan takomillashtirish, yakuniy moliyaviy natijalarning shakllanishini va buxgalteriya yozuvlarini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, hisobotlarning shaffofligi va taqqoslanuvchanligiga erishish, hisobot tansformatsiyasi va konsolidatsiyasi masalalaridir. Quyidagi vazifalarning samarali bajarilishini ta'minlashda xalqaro standartlar talablaridan kelib chiqib xorijiy investorlar va boshqa axborot foydalanuvchilariga talablariga mos holda daromadlar va foyda hisobi metodologiyasini hamda moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotni tubdan takomillashtirish choralarini ko’rish uchun ilmiy izlanishlarni olib borishni taqozo etmoqda.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda dunyo bo’yicha xo’jalik yurituvchi subyektlarda boshqaruv uslublari va boshqaruv hisobi modellari yangilanib bormoqda. Buxgalteriya hisobi menegmentning muhim poydevori bo’lgani sabab, uni oson va kadrlarga tushunarli qilib berishlik hamda boshqaruv hisobida uning foydasini ko’rib chiqishlik zarur. Yurtimiz miqqiyosida kichik va o’rta biznes uchun BHXSni yuritishlik ortiqcha sarf talab qilgani sabab ular uchun

[57] Shaxrinoz Avazxonovna Kurbonova MAHSULOT TANNARXI HISOBIGA OLISHDA BOSHQARUV HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI // Scientific progress. 2021. №8. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mahsulot-tannarxi-hisobiga-olishda-boshqaruv-hisobini-takomillashtirish-masalalari (дата обращения: 09.11.2024).

[58] 21-сон БҲМС «Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисоби счетлар”

buxgalteriya hisobini xalqaro standartda yuritishlikni manfaatli deb bilmaymiz. Umuman olganda, yirik korxonalarda ham BHXSni yuritishlikdan maqsad dunyo miqqiyosida kengayishlik bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevralda PQ-4611 "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" Qarori

2.O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining Milliy standarti (21-sonli BHMS) Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyaviy-xo'jalik faoliyatining buxgalteriya hisobi schyotlari rejasi va uni qo'llash bo'yicha Yo'riqnoma (AV tomonidan 23.10.2002 y. 1181-son bilan ro'yxatga olingan Moliya vazirligining 09.09.2002 y. 103-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan)

3.2-son BHMS "Asosiy xo'jalik faoliyatidan tushgan daromadlar" (AV tomonidan 26.08.1998 y. 483-son bilan ro'yxatga olingan Moliya vazirligi tomonidan 20.08.1998 y. 41-son bilan tasdiqlangan)

4. Eshpulatova, Z., 2020. Determination of income and as element of finantial statements. International Finance and Accounting, 2020(1), p.20.

5. Baratovna E. Z. Other comrehensive income, accounting structure and their improvement //Thematics Journal of Economics. –2021. –T. 7. –No. 2.

6. Baratovna E. Z. The First Application of International Financial Reporting Standards //Kresna Social Science and Humanities Research. –2022. –T. 4. –C. 52-54.

7. Tohirovich, Q. N. (2021). Xalqaro moliyaviy hisob standarlariga o'tish dolzarbligi. Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali, 1(2), 56-64.

8. Temirkulov, A. A. (2020). The correct acceptance of the investment decision is a factor of success of implementation of the process. ISJ Theoretical & Applied Science, 05 (85), 689-692.

9. Шоев, Д. А. (2019). Важные факторы повышения качества образования. Проблемы современной науки и образования, (12-2 (145)).

10.Kurbonova, S. A. (2021). Mahsulot tannarxi hisobiga olishda boshqaruv hisobini takomillashtirish masalalari. Scientific progress, 2(8), 603-607.

10.Zokirovna, I. Z. (2022). Iqtisodiy islohotning hozirgi bosqichida buxgalteriya hisobi tizimining holatini baholash muammolari. Barqarorlik va etakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 147-154.

11.Nabievich, I. I. (2023). The Role and Specifics of the Valuation Method in Accounting. Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance, 4(5), 24-31

KORXONALARDA QURILISH ISHLARI BO‘YICHA KAPITAL INVESTITSIYALARNI AMALGA OSHIRISHDA BILVOSITA XARAJATLARNING ROLI

Muxammadiev Zarrux Umarovich - SamISI, doktorant

Xalqaro hisob ta’limotida korxonalarda qurilish bo‘yicha amalga oshirilgan kapital investitsiyalar hisobi 16-son “Asosiy vositalar” BHXS hamda 40-son “Investitsiyaviy ko‘chmas mulki” BHXSga muvofiq amalga oshirilib, hisob va hisobotda aks ettiriladi. Mazkur xalqaro standartlarda quyidagicha ta’rif keltirilgan: “Boshlang‘ich qiymat – aktivni xarid qilish yoki qurilishi paytida uni xarid qilish uchun to‘langan pul mablag‘lari yoki pul mablag‘larining ekvivalentlari yoki boshqa tovonning haqqoniy qiymati yoki qo‘llash mumkin bo‘lgan hollarda, boshqa MHXSlarning, masalan 2-son MHXS “Aksiyaga asoslangan to‘lov”ning, muayyan talablariga muvofiq mazkur aktivni dastlabki tan olinishida unga kiritiladigan summadir”[59]. Ushbu ta’rifdan tushunish mumkinki, korxonada aktivlar nafaqat sotib olish yo‘li, balki ularni qurish yo‘li bilan ham kirim qilinadi va buxgalteriya hisobotlarida aks ettiriladi. Bunday jarayonlarga qurilish jarayonlari va ularni amalga oshirish bilan bog‘liq bo‘lgan kapital investitsiyalarni kiritish mumkin. Tadqiqotlar davomida korxonada ro‘y bergan qurilish ishlari jarayonlarini buxgalteriya hisobida aks ettirish, ushbu kapital investitsiyalar jarayonlari natijasida amalga oshirilgan xarajatlarni ularning tannarxiga olib borish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib bordik.

Bugungi kunda, kapital qurilish hisobini yuritish bo‘yicha ishlab chiqilgan 17-son “Kapital qurilishga oid pudrat shartnomalari” BHMS o‘z kuchini yo‘qotgan. Mamlakatimizda ishlab chiqilgan boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda “tugallanmagan qurilish – qurilish tugallanmagan ob’ektda sarflangan amaldagi xarajatlar”[60], deb keltirilgan. Mazkur ta’rifdan ko‘rish mumkinki, qurilish jarayonlari bo‘yicha amalga oshirilgan barcha xarajatlar ushbu yo‘nalishdagi kapital investitsiyalar tannarxiga olib boriladi.

Tadqiqotlar davomida aniq bo‘ldiki, korxonada o‘z kuchi bilan amalga oshirilgan qurilish bo‘yicha kapital investitsilar tannarxiga xarajatlarini olib borish tartibi ikki xil usulda amalga oshiriladi. Bular:

* to‘g‘ridan-to‘g‘ri, ya’ni bevosita usul orqali olib borish;
* bilvosita usul orqali olib borish.

Korxonada o‘z kuchi bilan amalga oshiriladigan qurilish jarayonlariga bevosita qatnashadigan xarajatlarga materiallar, qurilish jarayonida band bo‘lgan xodimlarga hisoblangan hisoblangan ish haqi va ular bo‘yicha majburiy ajratmalar (ijtimoiy soliq), kadastr hujjatlarini tayyorlash bo‘yicha to‘lovlar kirib, ushbu xarajatlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri binoning tannarxiga olib boriladi.

[59] 16-сон БҲХС “Асосий воситалар”. 40-сон БҲХС “Инвестициявий кўчмас мулки”.

[60] Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Фойдаланилмаётган асосий воситаларни, қурилиши тугалланмаган объектларни консервация қилиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги қарори. 2003 йил 16 сентябрь. 401-сон.

Korxona qurilishida yana shunday xarajatlar ham qatnashadiki, ular to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki bilvosita jarayonga ishtirok etadi. Bunday xarajatlarga umumishlab chiqarish xarajatlarini kiritish mumkin. Korxonada umumishlab chiqarish xarajatlariga asbob-uskunalarni saqlash, butligini ta’minlash, ko‘chmas mulk ob’ektlarini isitish, sovutish, yoritish, ta’mirlash, mehnat haqi va ular bo‘yicha majburiy to‘lovlar, amortizatsiya kabi xarajatlar aks ettiriladi.

Korxonalarda umumishlab chiqarish xarajatlari tarkibi va ushbu xarajatlarning ulushini tahlil qilib chiqamiz (1-jadval):

1-jadval:

Korxonada umumishlab chiqarish xarajatlari tahlili[61]

№	Umumishlab chiqarish xarajatlari tarkibi	Summasi	Ulushi, %da
I	Amortizatsiya xarajatlari, shundan:	84 540 300	47,4
1	Asosiy vositalar amortizatsiyasi shaklidagi xarajatlar	84 540 300	47,4
II	Mehnat haqi bo‘yicha xarajatlar, shundan:	32 088 000	18,0
2	Ish haqi	28 650 000	16,1
3	Ish haqi bo‘yicha ijtimoiy soliq	3 438 000	1,9
III	Kommunal xarajatlari, shundan:	38 616 050	21,7
4	Elektro-energiya to‘lovlari bo‘yicha xarajatlar	24 561 100	13,8
5	Tabiiy gaz to‘lovlari bo‘yicha xarajatlar	8 309 500	4,7
6	Suv va oqova to‘lovlari bo‘yicha xarajatlar	4 895 450	2,7
7	Chiqindi tashish to‘lovlari bo‘yicha xarajatlar	850 000	0,5
IV	Boshqa xarajatlar, shundan:	23 000 000	12,9
8	Ijara to‘lovlari bo‘yicha xarajatlar	23 000 000	12,9
	Jami	178 244 350	100

Korxonaning amaliy ma’lumotlari asosida ishlab chiqilgan ushbu jadval ma’lumotlarini tahlil qilish natijasida ko‘rish mumkinki, umumishlab chiqarish xarajatlari tarkibida asosiy vositalar amortizatsiyasi bo‘yicha xarajatlar, ish haqi, kommunal to‘lovlari bo‘yicha xarajatlar boshqa xarajat moddalariga nisbatan ko‘proq amalga oshirilgan.

Korxonada amalga oshirilgan bu kabi bilvosita xarajatlar buxgalteriya hisobida 2510-“Umumishlab chiqarish xarajatlari” schyoti bo‘yicha hisobda aks ettirilib, oy oxirida ushbu davrda ishlab chiqarilgan tayyor mahsulot tannarxiga olib borilgan. Biroq, ushbu bilvosita xarajatlar hisobot oyida korxona tomonidan amalga oshirilgan qurilish jarayonlari bo‘yicha kapital investitsiyalarga ham ta’siri mavjud bo‘lib,

[61] Тадқиқотлар асосида муаллиф ишланмаси.

iqtisodiy adabiyotlarda, xossatan 21-son “Xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning moliya-xo‘jalik faoliyati buxgalteriya hisobi hisobotlar rejasi va uni qo‘llash bo‘yicha yo‘riqnomani tasdiqlash to‘g‘risida” BHMSda umumishlab chiqarish xarajatlarini korxonada amalga oshirilgan qurilish jarayonlariga olib borishning uslubiy tartib-qoidalari bugungi kunga qadar ochiq qolmoqda.

Zotan, mamlakatimiz olimlari B.Boronov[62], D.Tashnazarovalar[63] tomonidan umumishlab chiqarish xarajatlarini mahsulot tannarxiga olib borish bo‘yicha ilmiy ishlar amalga oshirilgan bo‘lsada, biroq ularning ishlarida umumishlab chiqarish xarajatlarini tayyor mahsulotlar tannarxiga olib borishning uslubiy tartib-qoidalari yoritilgan bo‘lib, korxonada aynan o‘sha davrda amalga oshirilgan qurilish jarayonlari bo‘yicha amalga oshirilgan kapital investitsiyalarga ta’siri tadqiq etilmagan. Bu esa, qurilish jarayonlariga doir kapital investitsiyalar hisobini takomillashtirish, xossatan hisobot oyida amalga oshirilgan umumishlab chiqarish xarajatlarining bir qismini ushbu davrda qurilayotgan binoning tannarxiga olib borishning uslubiy jihatlari bo‘yicha ilmiy tadqiqot ishlari olib borishni vazifa qilib yuklaydi. Shu bois, xalqaro va milliy hisob ta’limotida mavjud bo‘lgan bu kabi muammolarni tadqiq etish, qurilish ishlari bo‘yicha amalga oshirilgan kapital investitsiyalar hisobi, ularni baholash hamda umumishlab chiqarish xarajatlarini korxonada o‘z kuchi bilan qurilgan yangi binoning tannarxiga olib borish, ularni korxonaning hisob siyosatiga aks ettirishga doir ilmiy-uslubiy takliflar ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, umumishlab chiqarish xarajatlarining mahsulot tannarxiga olib borishning korxona tomonidan tanlangan usuli korxona tomonidan ishlab chiqilgan hisob siyosatida ko‘rsatiladi. Lekin, bugungi kunda, hisob oldida yana shunday muammo mavjudki, umumishlab chiqarish xarajatlarini nafaqat ishlab chiqarilgan tayyor mahsulotlar tannarxiga, balki ushbu davrda o‘z kuchi bilan qurilgan binoning ham tannarxiga olib borish usuli amaliyoti mavjud emas. Bizning fikrimizcha, ushbu masalalar korxona hisob siyosatini ishlab chiqishda, albatta, hisobga olinishi zarur. Qolaversa, ushbu jarayonlar soliq ob’ekti ham hisoblanib, korxonaning bevosita soliq va moliyaviy hisobiga ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Foydalanilmayotgan asosiy vositalarni, qurilishi tugallanmagan ob’ektlarni konservatsiya qilish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori. 2003 yil 16 sentyabr. 401-son.[1] 16-son BHXS “Asosiy vositalar”.
2. 40-son BHXS “Investitsiyaviy ko‘chmas mulki”.
3. Boronov B.F. Yog‘-moy mahsulotlari hisobi metodologiyasini takomillashtirish. – T.: TMI, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya, 2023, 244 b.

[62] Боронов Б.Ф. Ёғ-мой маҳсулотлари ҳисоби методологиясини такомиллаштириш. –Т.: ТМИ, иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, 2023, 244 б.
[63] Ташназарова Д.С. Корхоналарда маҳсулот таннархи ҳисобини такомиллаштириш. –Т.: ТДИУ, иқтисодиёт фанлари фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, 2023, 129 б.

4. Tashnazarova D.S. Korxonalarda mahsulot tannarxi hisobini takomillashtirish. –T.: TDIU, iqtisodiyot fanlari falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya, 2023, 129 b.

РОЛ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЁТА В БИЗНЕСЕ

Пашаходжаева Дилдора Джабборхоновна- СамИЭС, PhD.доцент
Баходиров Азизжон - СамИЭС, студент

АННОТАЦИЯ. В данной стате рассматривается рол бухгалтерского учета как основного языка бизнеса, обеспечивающего надежную информацию для принятия управленческих решений. В стате анализируются основные задачи бухгалтерского учета, его функции и стандарты, а также важност финансовой отчетности для различных заинтересованных сторон, включая собственников, инвесторов и государственных органов. Рассматриваются принципы международных стандартов бухгалтерского учета и их влияние на глобалную экономику. В заключении сделаны выводы о важности бухгалтерского учета как инструмента для достижения устойчивого экономического роста и обеспечения прозрачности в бизнесе.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, финансовая отчетност, международные стандарты, язык бизнеса, управленческие решения, заинтересованные стороны, прозрачност.

Введение. Бухгалтерский учет справедливо называют "языком бизнеса". Это связано с тем, что бухгалтерские данные предоставляют информацию о финансовом положении, резултатах деятелности и движении денежных средств компании, которые необходимы для принятия обоснованных решений. Без корректного учета невозможно оценит финансовое состояние предприятия, рассчитат прибылност проектов или проанализироват эффективност операций.

Финансовая информация, подготовленная бухгалтерией, исползуется не толко для внутреннего управления, но и для внешних целей — таких как привлечение инвесторов, сотрудничество с кредиторами, взаимодействие с государственными органами. В условиях глобализации рол бухгалтерского учета возрастает, так как бизнес-сообщества и финансовые институты во всем мире стремятся к созданию единого стандарта отчетности, который позволяет сопоставлят данные компаний различных стран.

Основная част

1. Понятие и функции бухгалтерского учета

Бухгалтерский учет — это процесс идентификации, измерения и регистрации финансовых транзакций предприятия с целю подготовки отчетной информации, которая может быт исползована заинтересованными сторонами. Основными функциями бухгалтерского учета являются:

- Контрол за ресурсами предприятия — учет помогает отслеживат исползование активов компании, предотвращая их потерю или нецелевое исползование.
- Планирование и прогнозирование — данные бухгалтерского учета служат основой для составления бюджетов и прогнозов, что позволяет более точно управлят ресурсами компании.
- Принятие управленческих решений — руководители исползуют бухгалтерские отчеты для принятия решений о развитии компании, инвестировании и оптимизации затрат.
- Оценка финансового положения — бухгалтерские отчеты позволяют оценит текущее финансовое состояние предприятия, его прибылност и ликвидност.
- Подготовка к налоговым обязателствам— учет обеспечивает корректное исчисление налогов, что способствует выполнению всех обязателств перед государством.

2. Основные виды бухгалтерской отчетности

Основные формы отчетности, подготовленные бухгалтерией, включают:
- Баланс — документ, в котором отображаются активы, обязателства и капитал предприятия на определенную дату. В международной терминологии - Statement of Financial Position: этот отчет отображает активы, обязателства и капитал предприятия на определенную дату.
- Отчет о финансовых результатах — показывает доходы, расходы и прибыл компании за отчетный период. В международной терминологии - Income Statement или Statement of Profit and Loss: демонстрирует доходы, расходы и чистую прибыл компании за определенный отчетный период.
- Отчет о движении денежных средств — отражает все поступления и выбытия денежных средств за отчетный период, что позволяет оценит ликвидност компании. В международной терминологии - Statement of Cash Flows: содержит информацию о поступлениях и выбытиях денежных средств за отчетный период, что позволяет оценит ликвидност компании.
- Отчет об изменениях в капитале — демонстрирует изменения в структуре капитала предприятия, такие как выплаты дивидендов или эмиссия акций. В международной терминологии - Statement of Changes in Equity: показывает изменения в структуре капитала компании, включая выплаты дивидендов и эмиссию акций.

Эти отчеты составляют основу для анализа финансового состояния предприятия как внутренними ползователями (менеджментом), так и внешними (инвесторами, кредиторами, государственными органами).

3. Бухгалтерский учет как основа для принятия управленческих решений

Одной из главных целей бухгалтерского учета является предоставление информации для принятия управленческих решений. Руководители компаний должны обладат достоверной информацией о доходах, расходах, прибыли и ликвидности компании, чтобы управлят бизнесом эффективно. Например, анализ отчетов о прибылях и убытках позволяет менеджерам определит, какие

направления бизнеса приносят наиболшую прибыл, а какие требуют оптимизации.

Кроме того, бухгалтерский учет помогает компании соблюдат законодателные нормы, включая налоговое законодателство. Это снижает риск возникновения штрафных санкций и помогает укрепит репутацию компании среди партнеров и клиентов.

4. Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО)

Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) играют важную рол в глобалной экономике. Они разработаны для того, чтобы стандартизироват принципы ведения бухгалтерского учета в разных странах и создат единую основу для сопоставления финансовой информации.

Преимущества МСФО:

- Прозрачност — финансовая отчетност, составленная по международным стандартам, обеспечивает болшую прозрачност для инвесторов, что повышает доверие к компании.
- Сравнимост — единые стандарты отчетности позволяют сравниват финансовые показатели компаний из разных стран, что особенно важно для международных корпораций.
- Глобализация — с ростом числа транснационалных компаний и международной торговли МСФО играют важную рол в обеспечении глобалной финансовой отчетности.

Компании, работающие на международном рынке, часто обязаны составлят свою отчетност по МСФО для привлечения инвесторов или выхода на биржи. Внедрение этих стандартов требует от компании высокого уровня финансовой дисциплины и прозрачности.

5. Влияние бухгалтерского учета на заинтересованные стороны

Заинтересованными сторонами, исползующими бухгалтерскую информацию, являются:

- Собственники и акционеры — они оценивают прибылност и перспективы компании на основе отчетов, чтобы принимат решения о далнейшем инвестировании.
- Инвесторы — бухгалтерская отчетност позволяет оценит финансовое состояние компании и принят решение о целесообразности вложений.
- Кредиторы — исползуют бухгалтерские данные для оценки платежеспособности компании и определения условий кредитования.
- Государственные органы — бухгалтерская отчетност исползуется для расчета налоговых обязателств и проверки соблюдения финансового законодателства.

6. Бухгалтерский учет в условиях цифровизации

Современные технологии оказывают значителное влияние на бухгалтерский учет. Цифровизация приводит к автоматизации многих процессов, таких как ведение учета, составление отчетности и аудит. Программные решения, такие как ERP-системы (системы управления ресурсами предприятия), помогают компаниям более эффективно управлят финансовыми потоками и обеспечиват точност данных.

Внедрение технологий искусственного интеллекта и машинного обучения также открывает новые возможности для анализа финансовых данных. Однако это также требует от бухгалтеров новых навыков и знаний для работы с этими инструментами.

7. Исторические аспекты развития бухгалтерского учета

Бухгалтерский учет имеет многовековую историю, начиная с древнейших цивилизаций. Еще в Месопотамии вели учет хозяйственных операций с помощью глиняных табличек, а в Древнем Египте и Риме учет исползовали для управления государственными финансами и контроля за сбором налогов.

Современная система бухгалтерского учета во многом обязана италянскому математику и монаху Луки Пачоли, который в 1494 году впервые описал принципы двойной записи в своей работе "Summa de arithmetica, geometria, proportioni et proportionalità". Двойная запис — это основа бухгалтерского учета, где каждая финансовая операция регистрируется одновременно по дебету одного счета и кредиту другого. Этот принцип до сих пор является ключевым элементом учета.

С развитием торговли и промышленности в XIX веке бухгалтерский учет стал важным инструментом управления и контроля в компаниях. Появление акционерных обществ потребовало создания стандартов финансовой отчетности, что привело к необходимости унификации и регулирования бухгалтерского учета. В XX веке бухгалтерский учет начал развиватся в направлении стандартизации и унификации на международном уровне, что привело к созданию Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО).

8. Важност этики в бухгалтерском учете

Этика играет ключевую рол в бухгалтерском учете, так как от точности и прозрачности данных зависит доверие заинтересованных сторон к компании. Бухгалтеры обязаны соблюдат профессионалные этические нормы, такие как честност, объективност и конфиденциалност.

Нарушение этических норм может привести к серезным последствиям, таким как манипуляции с финансовыми отчетами, мошенничество или сокрытие важных данных. Примером может служит печално известный скандал с компанией **Enron**, которая в начале 2000-х годов скрывала убытки и завышала доходы, что привело к банкротству компании и масштабным последствиям для экономики США. Этот случай показал, насколко важно соблюдат этические стандарты и следит за качеством финансовой отчетности.

Многие международные организации, такие как **Международная федерация бухгалтеров (IFAC)**, разработали и поддерживают кодексы этики для бухгалтеров, чтобы избежат подобных ситуаций. Эти кодексы включают нормы поведения, такие как независимост аудитора, профессионалная компетентност и должное выполнение обязанностей.

9. Бухгалтерский учет в условиях экономических кризисов

Во время экономических кризисов рол бухгалтерского учета возрастает, посколку компании сталкиваются с необходимостю пересматриват стратегии управления ресурсами и эффективно контролироват свои финансовые потоки.

Кризисные ситуации, такие как финансовый кризис 2008 года или пандемия COVID-19, показали, что надежная бухгалтерская информация является важнейшим инструментом для того, чтобы предприятия могли:

- Определит, какие расходы можно сократит без ущерба для основной деятелности;
- Оптимизироват производственные процессы;
- Переоценит активы и обязателства;
- Принят решение о необходимости реструктуризации долговых обязателств.

Кроме того, кризисы усиливают внимание к вопросам отчетности перед инвесторами и государственными органами. В этих условиях бухгалтерская отчетност становится не толко средством контроля, но и важным элементом стратегии выживания и последующего восстановления бизнеса.

Пример роли бухгалтерского учета в кризисных ситуациях: COVID-19

Во время пандемии COVID-19 компании исползовали бухгалтерский учет для пересмотра своих финансовых показателей, оптимизации затрат и управления ликвидностю.

Диаграмма: Влияние COVID-19 на финансовые показатели компании

График доходов до и после пандемии

Показатель	2019 год (до пандемии)	2020 год (разгар пандемии)	2021 год (после пандемии)
Выручка	100%	60%	80%
Операционные расходы	100%	70%	85%
Чистая прибыл	100%	40%	75%
Денежные резервы	100%	120%	110%

Выводы: Компании, активно исползующие бухгалтерский учет, смогли эффективно контролироват расходы, накопит резервы и частично восстановит выручку после пандемии.

Диаграмма

Может быт представлена линейная диаграмма, на которой изображены изменения в доходах, операционных расходах и денежных резервах в процентном соотношении до, во время и после пандемии. Вот как это может выглядет:

- X-ос: Годы (2019, 2020, 2021)
- Y-ос: Финансовые показатели в процентах (выручка, расходы, резервы)
- Линии разных цветов для каждого показателя.

Пример этики в бухгалтерском учете: Скандал с Enron

Enron Corporation — это один из крупнейших корпоративных скандалов в истории, который продемонстрировал важност этики в бухгалтерском учете. Компания фалсифицировала свои отчеты, скрывая долги и завышая прибыл, что в итоге привело к ее банкротству в 2001 году.

Таблица: Финансовые манипуляции Enron (1997–2001 годы)

Год	Объявленный доход	Реалный доход	Скрытые долги (млрд долларов)
1997	$7 млрд	$5 млрд	$1 млрд
1998	$10 млрд	$7 млрд	$2 млрд
1999	$15 млрд	$10 млрд	$4 млрд
2000	$20 млрд	$12 млрд	$6 млрд
2001	$25 млрд	$15 млрд	$8 млрд

Вывод: в результате бухгалтерских манипуляций реалные финансовые показатели были скрыты, что обмануло инвесторов и привело к масштабным потерям. Этот случай иллюстрирует, как нарушение этических норм в бухгалтерском учете может разрушит доверие и привести к катастрофе.

Диаграмма

Можно построит гистограмму, чтобы показат разницу между заявленными и реалными доходами Enron за несколко лет.

- X-ос: Годы (1997–2001)
- Y-ос: Доходы (млрд долларов)
- Две группы столбцов для каждого года: заявленные доходы и реалные доходы.

Пример роли бухгалтерского учета в кризисных ситуациях: Финансовый кризис 2008 года

В период финансового кризиса 2008 года многие компании были вынуждены пересматриват свои балансовые отчеты, чтобы адекватно отразит снижение стоимости активов и обязателств.

Таблица: Финансовые показатели компании Lehman Brothers перед банкротством

Показатель	2006 год	2007 год	2008 год (до банкротства)
Активы (млрд долл.)	$639	$691	$639
Обязателства (млрд долл.)	$613	$671	$668
Капитал (млрд долл.)	$26	$20	-$29
Ликвидност (процент)	10%	7%	2%

Вывод: Lehman Brothers имела болшие долги и дефицит капитала, что сделало невозможным ее спасение в условиях кризиса. Бухгалтерский учет позволил выявит проблемы в управлении обязателствами.

Диаграмма

Круговая диаграмма может проиллюстрироват соотношение активов и обязателств компании накануне банкротства.

- Сегменты диаграммы для каждого показателя: активы, обязателства, капитал.

Эти примеры и графические элементы показывают, как бухгалтерский учет помогает компаниям управлят финансовыми рисками в кризисных ситуациях и подчеркивают важност соблюдения этических норм. Визуализация данных с помощю диаграмм и таблиц делает анализ более наглядным и доступным для восприятия.

Заключение

Бухгалтерский учет на протяжении столетий был и остается неотъемлемой частю бизнеса. Он обеспечивает возможност не толко контролироват финансовые потоки и оцениват эффективност компании, но и принимат управленческие решения, основанные на объективных данных. В эпоху глобализации и цифровизации бухгалтерский учет продолжает трансформироватся, что требует от специалистов в этой области новых знаний и навыков.

Бухгалтерский учет является важнейшим элементом в управлении бизнесом. Он предоставляет данные, необходимые для принятия обоснованных управленческих решений, помогает контролироват ресурсы и выполнят обязателства перед государством. Международные стандарты финансовой отчетности обеспечивают прозрачност и сравнимост данных, что особенно важно для глобалной экономики.

В условиях цифровизации рол бухгалтеров изменяется, и они становятся стратегическими партнерами бизнеса, обеспечивая его финансовую устойчивост и конкурентоспособност. Бухгалтерский учет, как "язык бизнеса", продолжает играт ключевую рол в обеспечении успешного развития компаний и устойчивого экономического роста.

Список литературы

1. **Кейсо Д., Уэйганд Дж., Уорфилд Т.** «Бухгалтерский учет по международным стандартам» — классический учебник по бухгалтерскому учету с подробным изложением принципов МСФО.
2. **Николаева С.А., Палий В.Ф.** «Международные стандарты финансовой отчетности» — книга, посвященная практическим аспектам внедрения МСФО.
3. **Мелник М.В.** «Теория бухгалтерского учета» — учебное пособие, объясняющее основные принципы и функции бухгалтерского учета.
4. **Федосеева Г.С.** «Бухгалтерский учет: основы теории и практики» — книга, которая рассматривает основные положения бухгалтерского учета в условиях современной экономики.

SUN'IY INTELLEKTNING BUXGALTERIYA HISOBINI TASHKIL ETISHDAGI RO'LI VA AFZALLIKLARI

Po‘latov X.U. SamISI kata o'qituvchisi
Ahmatova M.A. SamISI talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining buxgalteriya hisobi va moliyaviy jarayonlarni tashkil etishdagi ro'li, imkoniyatlari va afzalliklari ko‘rib chiqilgan. Buxgalteriya hisobida SI yordamida avtomatlashtirilgan qayta ishlash, firibgarlik va xatolarni aniqlash, moliyaviy prognozlash va rejalashtirish, avtomatik hisobot tayyorlash va nazorat qilish, raqamli hujjatlar bilan ishlash, xodimlar malakasini oshirish va mijozlarga tezkor xizmat ko'rsatish kabi amaliyotlar aniq misollar bilan yoritilgan.

Kalit so'zlar. Sun'iy intellekt, buxgalteriya hisobi, avtomatlashtirish, hisobot, raqamli hujjat, xizmat ko'rsatish.

Hozirgi zamonaviy texnologiyalar davrida kompaniyalar va korxonalar samaradorlikni oshirish va raqobatbardoshlikni ta’minlash maqsadida raqamli transformatsiyani joriy qilmoqda. Sun'iy intellekt texnologiyalari buxgalteriya hisobini tashkil etish sohasida yirik o'zgarishlarga olib kelmoqda, bu esa buxgalteriya ish jarayonlarini avtomatlashtirish, nazoratni kuchaytirish, xatolarni kamaytirish va strategik qarorlar qabul qilishda samaradorlikni oshirish imkonini beradi. Quyida sun'iy intellektning buxgalteriya hisobini tashkil etishdagi roli haqida kengroq ma'lumotlar berilgan.

Maqola sun'iy intellektning buxgalteriya sohasida vaqtni tejash, xatolarni kamaytirish va strategik qarorlar qabul qilishda yordam beruvchi texnologik echim sifatida ahamiyatini tushuntiradi. Shuningdek, raqamli transformatsiya jarayonida sun'iy intellektning buxgalteriya hisobotlarini tayyorlash va moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashda qanday afzalliklar berishi haqida batafsil tahlil qilingan.

Buxgalteriya hisobini tashkil etishda sun'iy intellekt ko‘plab qulayliklar va avtomatlashtirish imkoniyatlari yaratadi, ammo u bir qancha kamchiliklarga ham ega. Quyida sun'iy intellektning asosiy kamchiliklari keltirilgan.

Maqola natijasida sun'iy intellekt buxgalteriya hisobini takomillashtirish, jarayonlarni avtomatlashtirish va biznesni samarali boshqarish imkonini beruvchi muhim vosita sifatida tavsiflanadi hamda sun'iy intellektning bir nechta afzalliklari va kamchiliklari 1-jadval yordamida yoritiladi.

1-jadval

Sun'iy intellektning buxgalteriya hisobini tashkil etishdagi afzalliklari.

Afzalliklari	Kamchiliklari
Katta hajmdagi ma'lumotlarni avtomatlashtirilgan qayta ishlash	Noto‘g‘ri yoki etarli ma'lumotlarga bog‘liqlik
Firibgarlik va xatolarni aniqlash	Xarajatlar va murakkablik
Avtomatik hisobot yaratish va nazoratni kuchaytirish	Yuridik va etik muammolar

Raqamli hujjatlar bilan ishlash	Insoniy omilning etishmasligi
Xodimlar uchun trening va texnologik yordam	Texnologiyaga qaramlik va o‘zgaruvchanlik
Mijozlarga xizmat ko‘rsatish va jarayonlarni tezlashtirish	Xakerlik va kiberxavfsizlik xavfi

.

Katta hajmdagi ma'lumotlarni avtomatlashtirilgan qayta ishlash.

Kompaniyalar faoliyatining ko'plab jarayonlari ko'pincha katta hajmdagi moliyaviy tranzaksiyalarni o'z ichiga oladi, bu esa inson omili asosida ularni qayta ishlashda xatolar keltirib chiqarishi mumkin. Sun'iy intellekt texnologiyalari hisoblash va qayta ishlash jarayonlarini avtomatlashtirish orqali buxgalterlik ishlarining aniq va tez amalga oshirilishiga yordam beradi.

Misol: To'lovlar va qarzlarni avtomatik qayta ishlash tizimlari ma'lumotlarni real vaqt rejimida yangilash orqali kassa, balans, debitor va kreditor qarzlarini aniq kuzatib borish imkonini beradi. Bu jarayonda sun'iy intellektga asoslangan algoritmlar tranzaksiyalarni to'g'ri aniqlab, ularni tegishli hisobvaraq va ma'lumotlar bilan bog'laydi.

Firibgarlik va xatolarni aniqlash.

Sun'iy intellektning yana bir muhim xususiyati - bu buxgalteriya hisobida firibgarlik holatlarini va anomaliyalarni aniqlashda yuqori darajada samaradorlikka erishishidir. Sun'iy intellekt buxgalteriya operatsiyalarida g'ayritabiiy yoki g'ayrioddiy tranzaksiyalarni aniqlash uchun katta ma'lumotlarni o'rganadi va analiz qiladi. Ushbu yondashuv moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashga, ichki va tashqi firibgarlikning oldini olishga yordam beradi.

Misol: Ko'plab kompaniyalar firibgarlikni aniqlash uchun Sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanmoqda. Bu tizimlar hisob-fakturadagi g'ayrioddiy summalarni, kutilmagan o'zgarishlarni yoki odatiy ishlash tartibidan chiqadigan operatsiyalarni darhol aniqlay oladi. Agar tizim anomaliyani sezsa, bu haqda buxgalterlar yoki xavfsizlik xizmati xodimlariga xabar beradi.

Avtomatik hisobot yaratish va nazoratni kuchaytirish.

Buxgalteriya hisobotlari tayyorlash ko'pincha uzoq vaqt va katta mehnat talab etuvchi jarayon. Sun'iy intellekt yordamida bu jarayonni avtomatlashtirish nafaqat vaqtni tejaydi, balki hisobotlarni yanada aniq va tahliliy bo‘lishini ta’minlaydi. Shuningdek, avtomatlashtirilgan hisobotlar moliyaviy nazoratni kuchaytirib, real vaqt rejimida kompaniyaning moliyaviy holatini kuzatishga imkon beradi.

Misol: Har oylik yoki har choraklik hisobotlarni avtomatik tayyorlaydigan sun'iy intellekt tizimlari buxgalteriya xodimlarini hisobotni tayyorlashdan ozod qilib, ularga boshqa vazifalarga e'tibor qaratish imkonini beradi. Real vaqt rejimida hisoblash va nazoratni amalga oshirish kompaniyaning moliyaviy barqarorligini yaxshiroq nazorat qilish imkonini beradi.

Raqamli hujjatlar bilan ishlash.

Raqamli transformatsiya jarayonida ko‘plab kompaniyalar hujjatlar bilan ishlashni to‘liq avtomatlashtirishga intilmoqda. Sun'iy intellekt raqamli hujjatlarni qayta ishlash, ulardagi ma'lumotlarni o'qish va tartibga solish imkoniyatini taqdim

etadi. Bu jarayon hujjatlarni qog'ozsizlikka o‘tkazishga yordam beradi va arxiv bilan ishlashni engillashtiradi.

Misol: Raqamli hujjatlarni qayta ishlash tizimlari sun'iy intellekt algoritmlari yordamida faktura yoki cheklarni o'qiydi va ularni tegishli hisob-kitoblarga bog'laydi. Shuningdek, hujjatlarni tizimga avtomatik yuklash va saqlash bilan bog‘liq operatsiyalarni bajarish orqali xodimlarning vaqtini tejaydi.

Xodimlar uchun trening va texnologik yordam.

Sun'iy intellekt buxgalteriya sohasidagi xodimlarni yangi bilim va ko'nikmalarga o'rgatish uchun ham xizmat qiladi. Bunday texnologik yordam xodimlarga texnik va murakkab vazifalarni bajarishda qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi, shuningdek, malakani oshirish jarayonini tezlashtiradi.

Misol: Buxgalteriya sohasida ishlovchi xodimlar sun'iy intellekt asosidagi o'quv dasturlar orqali yangi hisob usullari va texnikalarni o'zlashtirishlari mumkin. Shuningdek, sun'iy intellekt yordamida buxgalteriya va moliyaviy jarayonlarni chuqur tushunishga imkon beruvchi trening materiallari va interaktiv qo'llanmalardan foydalanish mumkin.

Mijozlarga xizmat ko‘rsatish va jarayonlarni tezlashtirish.

Sun'iy intellekt mijozlarga xizmat ko‘rsatishda tezlik va aniqlikni ta’minlaydi. Buxgalteriya bo‘limida ishlatiladigan chatbotlar va ovozli yordamchilar mijozlarga turli masalalar bo‘yicha yordam ko‘rsatib, ular bilan tezkor muloqot o‘rnatadi. Bu esa xizmat ko‘rsatish jarayonini avtomatlashtirish va mijozlar mamnuniyatini oshirishga yordam beradi.

Misol: Mijozlar to‘lovlar, hisob-kitoblar yoki tranzaksiya tafsilotlari haqida ma’lumot olishlari uchun sun’iy intellekt yordamchi tizimlariga murojaat qilishlari mumkin. Chatbotlar va avtomatlashtirilgan tizimlar ularning savollariga tezkor va aniq javob beradi, bu esa xizmat ko‘rsatish sifati va samaradorligini oshiradi.

Sun'iy intellektning buxgalteriya hisobini tashkil etishdagi muammolari.

Noto‘g‘ri yoki etarli ma'lumotlarga bog‘liqlik: sun'iy intellekt tizimlari aniqlik uchun katta hajmdagi sifatli va to‘g‘ri ma'lumotlarga muhtoj. Agar ma'lumotlar noto‘g‘ri yoki to‘liq bo‘lmasa, natijalar ham noto‘g‘ri bo‘lishi mumkin, bu esa xatolar va noto‘g‘ri qarorlar qabul qilinishiga olib keladi.

Xarajatlar va murakkablik: Sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish va ulardan foydalanish uchun malakali mutaxassislar va dastlabki sarmoya talab etiladi. Kichik korxonalar uchun bu qimmatga tushishi mumkin.

Yuridik va etik muammolar: Sun'iy intellekt tizimlari tomonidan yaratilgan natijalar uchun kim javobgar ekanligi ko‘pincha aniq emas. Shu bilan birga, ma'lumotlarni maxfiy saqlash va shaxsiy ma'lumotlarni himoyalash SI uchun qiyinchilik tug‘dirishi mumkin.

Insoniy omilning etishmasligi: Sun'iy intellekt insoniy hissiyotlar, kontekst va tajribaga asoslangan qarorlarni qabul qila olmaydi. Ba'zi hollarda buxgalteriya hisobida insoniy yondashuv va intuitsiya kerak bo‘ladi, bu esa faqatgina inson tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

Texnologiyaga qaramlik va o‘zgaruvchanlik: Sun'iy intellekt texnologiyalari tez o‘zgaradi va yangilanib turadi, bu esa kompaniyalarni doimiy ravishda

yangiliklarni joriy qilishga majbur qiladi. Bu uzoq muddatda vaqt va mablag‘ talab etishi mumkin.

Xakerlik va kiberxavfsizlik xavfi: Sun'iy intellekt tizimlari kiberhujumlar uchun nishon bo‘lishi mumkin. Agar buxgalteriya tizimi buzilsa, bu ma'lumotlarning o‘g‘irlanishiga va moliyaviy yo‘qotishlarga olib kelishi mumkin.

Xulosa.

Sun’iy intellekt texnologiyalari buxgalteriya hisobini tashkil etishda an'anaviy usullarni o'zgartirmoqda va bu sohada yangi imkoniyatlar yaratmoqda. U samaradorlikni oshirish, vaqt va mablag'ni tejash, inson xatolarini minimallashtirish, shaffoflik va xavfsizlikni ta’minlash kabi ko'plab afzalliklarni taqdim etadi. Texnologiya rivoji buxgalteriya jarayonlarini takomillashtirish bilan birga, korxonalarga strategik qarorlar qabul qilishda yordam beruvchi muhim vosita bo‘lib qolmoqda.

Kelajakda sun’iy intellektning rivojlanishi bilan buxgalteriya hisobi yanada samarali va tezkor bo‘lib, kompaniyalar o‘z faoliyatlarini samarali boshqarish imkoniga ega bo‘lishadi. Shu sababli, buxgalteriya va moliyaviy bo‘limlar sun’iy intellektdan foydalanishni o‘z jarayonlariga kiritish orqali zamon bilan hamqadam bo‘lishlari muhim hisoblanadi.

Sun'iy intellekt buxgalteriya hisobini yanada samarali va tezkor qilishga yordam berishi mumkin, lekin yuqoridagi kamchiliklar tufayli uni joriy etishda ehtiyotkorlik talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Andonov, A., & Vasileva, V. (2021). Artificial Intelligence in Accounting and Auditing: Opportunities and Challenges. International Journal of Economics and Finance, 13(2), 45-56.

2. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2017). The Business of Artificial Intelligence. Harvard Business Review. Accessed from: https://hbr.org/.

3. Davenport, T., & Ronanki, R. (2018). Artificial Intelligence for the Real World. Harvard Business Review, 96(1), 108-116.

4. Kokina, J., Mancha, R., & Pachamanova, D. (2017). Blockchain: Emergent Industry Adoption and Implications for Accounting. Journal of Emerging Technologies in Accounting, 14(2), 91-100.

5. ICAEW (Institute of Chartered Accountants in England and Wales). (2019). Artificial Intelligence and the Future of Accountancy. Accessed from: https://www.icaew.com/.

THE SIGNIFICANCE OF FINANCIAL INVESTMENTS OF ENTERPRISES AND ISSUES OF ADJUSTING THEIR ACCOUNTING TO INTERNATIONAL STANDARDS

Umarova Shakxnoza Keldiyor kizi SamIES, PhD student

Annotation. The article describes the role of financial investments of enterprises in the economic development of our country and the importance of their

accounting. It also explains the differences between financial investments and other assets and the ways of adjusting their accounting to the international financial reporting standards.

Key words: financial activity, financial investment, asset, economic profit, securities, promissory note, interest, dividends.

One of the important tasks facing our country is making Uzbekistan a reliable and long-term partner for foreign investors while ensuring sustainable economic development. For this, of course, our state must develop market relations, reliably protect the rights of investors, further improve the favorable investment and business environment, create wider conditions for fair competition, ensure the inviolability of private property and the independence of the judicial system. In his speech at the Third Tashkent International Investment Forum, the President of the Republic of Uzbekistan emphasized the necessity of current changes, their importance and efficiency, and cited the following figures: "In recent ears, our economy has grown almost twice. By the end of last ear, this growth was 6 percent. Inflation dropped to 9 percent. Trade turnover indicators are constantly increasing. The stability of the foreign exchange market and gold-currency reserves is maintained. In recent ears, more than 60 billion dollars of foreign investments have been absorbed in our country. More than 14 billion dollars of funds from international financial institutions were attracted to the social and infrastructure sectors. The volume of foreign investments almost doubled last ear. At this place, in the field of energy, "ACWA Power", "Masdar", "Total Eren", "Voltalia", "Çalık" and "Aksa"; "Air Products", "Indorama" and "Kamse" in the chemical industry, "Orano" and "DANIELI" in mining and metallurgy, "BYD", "Kia" and "Samsung" in the automotive and electrical engineering sectors, in the construction sector I would like to note with great pleasure that more than 300 investment and industrial projects have been launched and hundreds of thousands of new jobs have been created with the world's leading companies and major brands, such as "Koç" and "KNAUF".64 Therefore, the development of financial investments in the activities of enterprises and a deeper study of their accounting are one of the urgent topics.

Financial investments of the enterprise can be reflected in the balance sheet of the enterprise as non-current or current assets. As long as the financial investment is an asset, the conditions for its recognition will certainly exist. An asset is considered a financial investment if it meets three conditions at the same time:

1. If the enterprise has the right to own it. These contracts must also be confirmed by primary documents (1-picture).
2. Financial risks related to ownership have been transferred to the enterprise; For example, the risk of bankruptcy of the company whose property is invested. Or the risk that the profitability of the asset will decrease sharply;

[64] Speech of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the Third Tashkent International Investment Forum, 02.05.2024, official website of the President of the Republic of Uzbekistan, https://president.uz/uz/lists/view/7194

Documents confirming ownership of financial investments

1-picture.

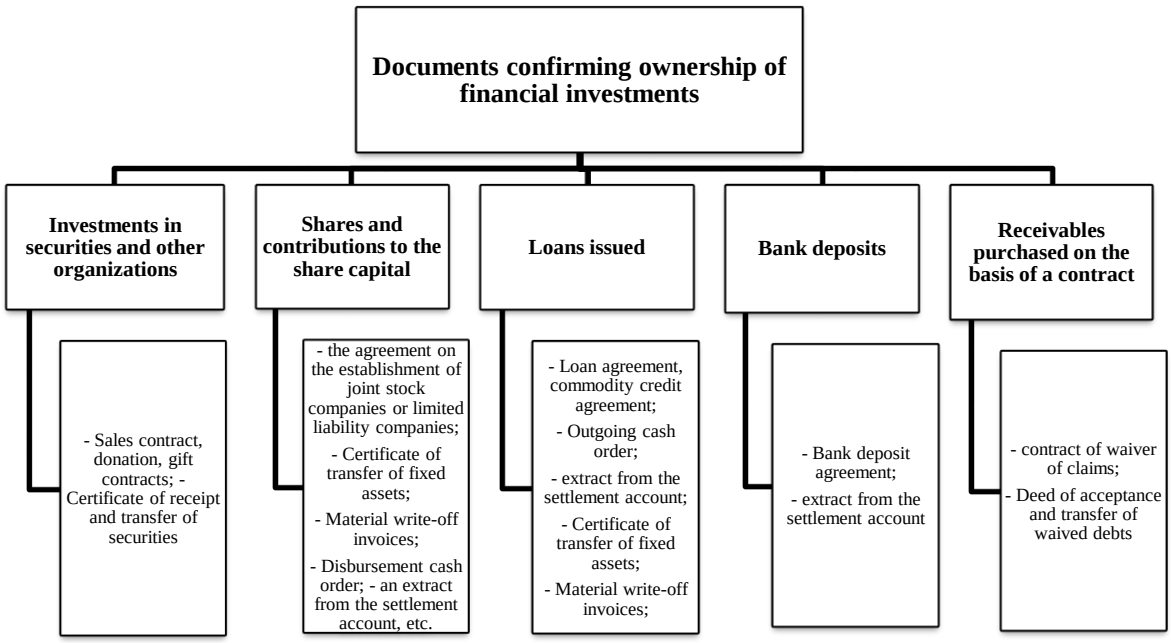

3. If the asset increases the economic profit of the enterprise through an increase in value, interest and dividends.

We will consider this in specific examples below. Financial investments include:

- investments in securities issued by other organizations, as well as the state, state enterprises, joint-stock companies. But if a joint-stock company (JSC) buys its own shares, they will not be financial investments;

- shares and contributions to the authorized capital of limited liability companies, ordinary companies, production cooperatives and others. This also applies to subsidiaries and affiliates;

- loans to other organizations. A mandatory condition is that they are interest-bearing and not free;

- savings deposits in banks where a special account has been opened;

- receivables received under the contract.

Although the list of financial investments is not strictly limited, there are assets that have similarities with the elements listed above, but are not included in the composition of financial investments. We can cite the following examples of these sentences.

Example 1 - own shares purchased from shareholders. Shareholders of a joint-stock company, in certain cases, have the right to demand the purchase of their shares from the issuer. Sometimes the organization itself makes a similar decision, for example, in order to reduce the authorized capital later. However, since the purchased shares do not give the company the right to vote at the shareholders' meeting, and dividends are not calculated on them, they are not considered financial investments. .

Example 2 - bills of exchange given by the buyer to his seller. There is a very delicate point here. For example, if you receive a promissory note from a bank or

third party as part of a settlement with a counterparty, classify it as a financial investment. If the promissory note is your buyer or customer, then it is held in the accounts with the buyers. Usually, this account is kept with 4010 "Accounts receivable from customers"[65] and the subaccounts "Received bills" opened to them. As a result, the balance sheet ends with receivables and not with financial investments.

Example 3 - profitable investments in material assets. If your organization bought a fixed asset for rental, then such an object is not a financial investment. Yes, it has property rights and it generates economic benefits. But the condition related to financial risks is not fulfilled. The risk of losing such an asset has nothing to do with the risk of insolvency of the issuer or non-payment of interest/dividends. Such property is accounted for in account 0310 "Fixed assets received under a financial lease agreement". There is a separate line in the balance sheet for the account with the same name.

Example 4 - precious metals, jewelry, works of art. If such assets are not purchased for sale in the ordinary course of trade, or even if the organization does not intend to use them in the production of precious metal, they still do not become financial investments.

Where should I take them? Either to fixed assets or inventories. For fixed assets, if:

- if the initial value is higher than the limit set by the organization in the accounting policy;

- any tangible asset with no fixed limit and a service life of more than 12 months is classified as fixed assets. This happens in rare cases.

In all other cases, these will be reserves.

Example 5 - interest-free loans. In order for the money or other assets you provide to the borrower to be included in the financial investment, the loan agreement must be interest-bearing. If the contract directly states that the loan is free, the loan is not always a useful asset. What are zero interest loans? Expected income, that is, receivables.

Example 6 - loans given to employees of the organization. In relation to them, we focus on the chart of accounts. In it, the first sub-account for such operations is allocated to accounts 4710 "Debt of employees on goods sold on credit" or 4720 "Debt of employees on loans given". It turns out that on the balance sheet it will again be a receivable.

As a result of the studies, it can be concluded that in the conditions of the current rapid economic development, the investment activities of enterprises create the basis for increasing their profitability and finding their place in the financial market. Also, proper accounting of financial investments in enterprises is important in determining their level of usefulness.

As a result of the studies, we can make the following suggestions:

65 National accounting standard of the Republic of Uzbekistan, No. 21 "The plan of accounting reports of financial and economic activities of economic entities and instructions for its application", October 23, 2002, https://www.lex.uz/acts/809350

- enterprises should develop financial investment activities along with production, trade and/or service activities;
- recruiting leading personnel with advanced knowledge of the stock market to enterprises;
- paying special attention to accounting of financial and investment activities;
- take to attention international financial reporting standards and their difference between national standards and find the way of adaptaion.

INVESTITSION MULK HISOBI: MILLIY TIZIM VA XALQARO TAJRIBA

Matkarimov Davronbek Matyakubovich.
Urganch texnologiya universiteti, Iqtisodiyot kafedrasi dotsenti, PhD

Annotatsiya: Maqola investitsion mulkni hisobga olishning milliy tizimi va xalqaro tajribalarini qiyosiy tahlil qilishga qaratilgan. Maqolada xalqaro va milliy tizimlarni muvofiqlashtirish orqali, O‘zbekiston iqtisodiyotida investitsion mulk hisobining yanada shaffof bo‘lishiga erishish mumkinligi yoritilgan. Investitsion mulk hisobini xalqaro talablarga muvofiqligini ta’minlash va milliy standartlarni takomillashtirish bo‘yicha takliflar keltirilgan

Kalit so’zlar: Investitsion mulk, Moliyaviy hisobot, Ijara hisobi, Haqqoniy qiymat, Lizing, Moliyaviy ijara, Operativ ijara, Tasniflash

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining asosiy maqsadi aktivlar va majburiyatlarni o‘lchashni unifikatsiya qilish va moliyaviy hisobotlarda tegishli ma’lumotlarni tegishli ravishda ochib berishdir. O‘zbekistonda amalda bo‘lgan Buxgalteriya hisobining milliy standartlarida 40-MHXS “Investitsion mulk”ka o‘xshash hujjatlar bo‘lib, 5-BHMS “Asosiy vositalar”, 6-BHMS “Ijara hisobi”, 7-BHMS “Nomoddiy aktivlar” ***[7-BHMS, Buxgalteriya hisobining milliy standartlari]*** hisoblanadi. Normativ-huquqiy hujjatlar ko‘p o‘xshashliklarga ega, ammo ba’zi farqlar mavjud. Milliy investitsion mulkni hisobga olish tizimining xalqaro standartlarga muvofiqlashtirilishi butun iqtisodiyot uchun ijobiy natijasini ko‘rsatadi ***[IFRS, 40-MHXS "Investitsion mulk"]***.

Mazkur ishimizda — O‘zbekistonda faoliyat ko‘rsatayotgan xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan investitsion mulk obyektlari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni hisobga olish, baholash va oshkor qilishda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari talablarini qo‘llash muammolari va istiqbollarini aniqlash hamda Buxgalteriya hisobining milliy standartlarini takomillashtirishga oid takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Buxgalteriya hisobining milliy standartlarini MHXS bilan yaqinlashtirishi investitsion mulk bilan operatsiyalarni hisobga olish jarayoniga jiddiy o‘zgarishlar kiritish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda.

MHXSda investitsion mulkni hisobga olish va baholashga qo‘yiladigan talablar 40-MHXS “Investitsion mulk”da shakllantirilgan. Ushbu standartga muvofiq, investitsion mulk – bu ijara daromadi olish maqsadida yoki kapitalning qiymati

oshishi uchun yoki ikkalasi uchun (mulk egasi yoki moliyaviy ijara shartnomasi asosida ijaraga oluvchi tomonidan) egalik qilinayotgan mulk (yer yoki bino – yoki binodagi qism – yoki ikkalasi) bo‘lib, bunday mulklar qatoriga quyidagilar kirmaydi: (a) ishlab chiqarishda yoki tovarlar etkazib berish yoki xizmatlar ko‘rsatishda yoki ma’muriy maqsadlarda foydalaniladigan; yoki (b) odatdagi xo‘jalik faoliyatidagi sotishga mo‘ljallangan mulklar ***[IFRS, 40-MHXS "Investitsion mulk"]***.

Investitsion mulkni oddiy asosiy vositalardan farqlash uchun ushbu xalqaro standart mulkdor egallagan mulkning ta’rifini beradi. Mulk egasi egallagan mulk – bu (mulk egasi yoki moliyaviy ijara shartnomasi asosida ijaraga oluvchi tomonidan) ishlab chiqarishda yoki tovarlar etkazib berish yoki xizmatlar ko‘rsatishda yoki ma’muriy maqsadlarda foydalaniladigan egalikdagi mulk.

Milliy standartlarimizdagi 5-BHMS “Asosiy vositalar”, 6-BHMS “Ijara hisobi”, 7-BHMS “Nomoddiy aktivlar” standartlarda investitsion mulkni alohida hisobga olish ko‘zda tutilmagan, investitsion mulk tushunchasi mavjud emas. 5-BHMS “Asosiy vositalar”da asosiy vositalarga – korxona tomonidan uzoq muddat davomida xo‘jalik faoliyatini yuritishda mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko‘rsatish jarayonida yoxud ma’muriy va ijtimoiy-madaniy vazifalarni amalga oshirish maqsadida foydalanish uchun tutib turiladigan moddiy aktivlar deya ta’rif berilgan ***[5-BHMS, Buxgalteriya hisobining milliy standartlari]***. 6-BHMS “Ijara hisobi”da ***[6-BHMS, Buxgalteriya hisobining milliy standartlari]*** ijara quyidagilarga ajratiladi:

a) moliyaviy ijara (lizingni qamrab olgan holda);

b) operativ ijara.

Moliyaviy ijara - mulkni (moliyaviy ijara obyektini) shartnomaga binoan o‘n ikki oydan ortiq muddatga egalik qilish va foydalanish huquqini berishda yuzaga keladigan ijaraviy munosabatlar. Bunda moliyaviy ijara shartnomasi quyidagi shartlardan biriga javob berishi kerak:

- moliyaviy ijara shartnomasining muddati tugagach, moliyaviy ijara obyekti ijaraga oluvchining mulki bo‘lib o‘tishi;
- moliyaviy ijara shartnomasining muddati moliyaviy ijara obyekti xizmat muddatining 80 foizidan ortiq bo‘lsa yoki moliyaviy ijara obyektining moliyaviy ijara shartnomasi tugaganidan keyingi qoldiq qiymati uning boshlang‘ich qiymatining 20 foizidan kamrog‘ini tashkil qilishi;
- moliyaviy ijara shartnomasining muddati tugagach, ijaraga oluvchi moliyaviy ijara obyektini ushbu huquq sotilish kunidagi bozor qiymatidan ancha past narxda sotib olish huquqiga ega bo‘lishi va bunda ijara muddatining boshida ushbu huquqning sotilishiga asoslangan ishonchning mavjud bo‘lishi;
- moliyaviy ijara shartnomasi amal qiladigan davr uchun ijara to‘lovlarining diskontlangan joriy qiymati, moliyaviy ijara obyektini ijaraga berish paytidagi joriy qiymatining 90 foizidan ortiq bo‘lishi.

Operativ ijara – moliyaviy ijara shartnomasi hisoblanmaydigan mulkiy ijara shartnomasiga binoan mulkni vaqtinchalik egalik qilishga va foydalanishga yoki foydalanishga berish.

Lizing – moliyaviy ijara munosabatlarining alohida turi bo‘lib, unda bir taraf (lizingga beruvchi) ikkinchi tarafning (lizingga oluvchining) topshirig‘iga binoan

uchinchi tarafdan (sotuvchidan) lizing shartnomasida shartlashilgan mol-mulkni (lizing obyektini) sotib oladi va uni shu shartnomada belgilangan shartlarda haq evaziga egalik qilish va foydalanish uchun lizingga oluvchiga o‘n ikki oydan ortiq muddatga beradi. Bunda lizing shartnomasi Moliyaviy ijara ta’rifida keltirilgan shartlardan biriga javob berishi kerak.

Faqat vaqtincha egalik qilish va foydalanish uchun haq to‘lash yoki daromad olish maqsadida vaqtincha foydalanish uchun mo‘ljallangan asosiy vositalar ilgari moddiy boyliklarga foydali investitsiyalar tarkibida aks ettirilgan. Investitsion ko‘chmas mulkni o‘z ichiga olgan yangi buxgalteriya obyekti joriy etilganligi sababli, asosiy vositalarga nisbatan "moddiy aktivlarga daromad keltiruvchi investitsiyalar" toifasi qo‘llanilmasligi kerak. Investitsion mulk alohida hisobga olinishi va asosiy vositalarning bir qismi sifatida moliyaviy hisobotda aks ettirilishi kerak.

Milliy standartlarimizdagi 5-BHMS “Asosiy vositalar”, 6-BHMS “Ijara hisobi” mulkni investitsion mulk sifatida tasniflashning maxsus mezonlari yoki misollarini o‘z ichiga olmaydi, shuning uchun umuman olganda, 40-MHXS “Investitsion mulk”da ko‘rsatilgan yondashuvga amal qilish kerak. Investitsion mulkni qat’iy belgilangan guruhlardan biri sifatida ko‘rib chiqishda aktivlar MHXS qoidalariga mos kelmaydi.

40-MHXSda er uchastkalari, binolar va tugallanmagan qurilish obyektlari yoki ta’mirlanayotgan (rekonstruksiya qilinayotgan) obyektlar, o‘z xususiyatlariga ko‘ra investitsion mulk sifatida tasniflanishi mumkin.

Bugungi kunda amaliyotda korxonalar operatsion lizing asosida bino yoki inshootning faqat bir qismini ijaraga beradi, boshqa qismidan mahsulot ishlab chiqarish yoki etkazib berish, xizmatlar ko‘rsatish yoki ma’muriy maqsadlarda foydalanadi. Bunday holda, ushbu qismlar bir-biridan mustaqil ravishda sotilishi yoki moliyaviy lizingga berilishi mumkinmi? Aniq javob berilishi kerakki, agar javob ha bo‘lsa, bu qismlar alohida hisobga olinishi kerak. Binoning bir qismi ishlatilmaydigan va uzoq muddatda sotilishi, ya’ni kapitalni ko‘tarish uchun mo‘ljallangan vaziyatda ham xuddi shunday yo‘l tutilishi kerak.

Misol uchun, kompaniya o‘z binosining dastlabki ikki qavatini operatsion ijara uchun ijaraga beradi va binoning eng yuqori uchta qavatida korxonaning ofisi joylashgan. Kompaniya binoning istalgan qavatini moliyaviy ijaraga berishi yoki sotishi mumkin. Kompaniya binoning bir qismini (birinchi ikki qavat) investitsion mulk sifatida tasniflaydi; binoning boshqa qismi (yuqori uch qavat) asosiy vositalar sifatida tasniflanadi va uning hisobi 16-MHXS “Asosiy vositalar”ga muvofiq yuritiladi ***[IFRS, 16-MHXS “Asosiy vositalar”]***. Agar mulkning qismlarini alohida sotish mumkin bo‘lmasa, ular o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash kerak. Agar uning katta qismi investitsion mulk sifatida foydalanilsa, mulk faqat investitsion mulk sifatida tasniflanishi kerak.

1-jadval.

Turli vaziyatlarda obyektni tasniflashning xususiyatlari[66]

Turli vaziyatlardagi xususiyatlar	**Umuman shartnomaga nisbatan xizmatlar ulushi**		
	Ahamiyatsiz	**Ahamiyatli**	**Vaziyatni batafsil tahlil qilmasdan o‘rnatib bo‘lmaydi**
Misollar vaziyatlar	Ofis binosiga egalik qiluvchi kompaniya ushbu binolarni egallab turgan ijarachilarga uning xavfsizligi va doimiy ishlashi uchun xizmatlarni taqdim etadi.	Mehmonxonaga egalik qiluvchi kompaniya aholiga xizmat ko‘rsatadi	Mehmonxonaning egasi bo‘lgan kompaniya boshqaruv shartnomasi bo‘yicha ma’lum funksiyalarni uchinchi shaxsga topshirdi
Obyekt tasnifi	Investitsion mulk	Egasi egallagan mulk	Kasbiy fikr yuritishni va undan izchil foydalanish uchun o‘z-o‘zidan ishlab chiqilgan mezonlarni qo‘llashni talab qiladi. Tasniflash qiyin bo‘lgan hollarda, mezonlar oshkor etilishi kerak

Kompaniyalar, shuningdek, lizing oluvchilarga operatsion lizing bo‘yicha ma’lum xizmatlarni ko‘rsatishi mumkin, ularning miqdori shartnomalar qiymatiga nisbatan baholanishi kerak. Mumkin bo‘lgan vaziyatlar va echimlar 1-jadvalda keltirilgan.

2-jadval.

“Alfa” AJning investitsion mulki, 2023 yil uchun MHXS bo‘yicha konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotga izohlarda, (mln.so‘mda).

Ko‘rsattichlar	**2023 yil 31 dekabr**	**2022 yil 31 dekabr**
Investitsion mulkning dastlabki qiymati	2 963	2 494
Investitsion mulk obyektlari bo‘yicha yig‘ilgan amortizatsiya	1 075	871
Yil uchun investitsion mulk uchun amortizatsiya miqdori	112	71
Investitsion mulkdan olingan ijara daromadi	1 212	988

Shunday qilib, “Alfa” AJ MHXS nuqtai-nazaridan afzal qilingan baholash adolatli qiymat bo‘lishiga qaramay, 16-MHXS (IAS) “Asosiy vositalar”ga muvofiq oddiy asosiy vositalar uchun taqdim etilgan investitsion mulkni keyingi baholashga yondashuvni tanladi ***[IFRS, 16-MHXS “Asosiy vositalar”]***. Kompaniya investitsion ko‘chmas mulk va asosiy vositalarni hisobga olish va baholashda hech qanday farq qilmaslikka qaror qildi.

2-jadvalda 2023-yil uchun konsolidatsiyalangan moliyaviy hisobotda taqdim etilgan “Alfa” AJning investitsion ko‘chmas mulk obyektlari to‘g‘risida batafsil ma’lumotni ochib beradigan ko‘rsatkichlar keltirilgan. Ushbu jadvalda keltirilgan

[66] Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari asosida muallif tomonidan tayyorlangan

ma’lumotlarga asoslanib, “Alfa” AJda investitsion ko‘chmas mulk mavjudligini tavsiflovchi barcha ko‘rsatkichlar o‘sdi degan xulosaga kelishimiz mumkin: boshlang‘ich qiymati, to‘plangan amortizatsiya, yil uchun amortizatsiya to‘lovlari, shuningdek olingan ijara daromadlari.

3-jadval.

Obyektlarni "investitsion mulk" toifasiga kiritish va ushbu toifadan chiqarish tartibi[67]

Investitsion mulkdan o‘tkazish		**Investitsion mulkka o‘tkazish**	
Turkumga qayta tasniflash	***O‘tkazish muddati***	***Turkumdan qayta tasniflash***	***O‘тказиш муддати***
Egasi egallab turgan mulk	16-MHXS da ko‘rib chiqiladigan shaklda mulkdan egasi egallab turgan mulk sifatida foydalanishning boshlanishi	16-MHXS da ko‘rib chiqiladigan shaklda mulkdan egasi egallab turgan mulk	egasi mulkni egallab turgan davrning oxiri
Zahiralar	Sotish maqsadida mulkni rivojlantirishni boshlash	Zaxiralar	boshqa tomon bilan tuzilgan shartnoma bo‘yicha operatsion ijaraning boshlanishi

Investitsion mulkni qayta baholangan qiymat bo‘yicha baholashga qaror qilgan tashkilot ushbu baholash usulini barcha investitsion mulklariga nisbatan qo‘llashi kerak. Qayta baholangan qiymat investitsion mulkning haqqoniy qiymati sifatida aniqlanadi.

Haqqoniy qiymat bo‘yicha baholash mamlakatimiz buxgalteriya hisobi uchun an’anaviy emas, shuning uchun ushbu variantni tanlagan tashkilotlar uni qo‘llashda turli xil muammolarga duch kelishadi, chunki u haqiqiy bozor sharoitlarini aks ettirishi kerak. Moliyaviy hisobotda investitsion mulkning hisobot davri boshi va oxiridagi balans qiymati oshkor etilishi kerak.

40-MHXSning asosiy masalalaridan biri bu mulkni investitsion mulkka tasniflash yoki investitsion mulkdan chiqarishdir. BHMSlarda investitsion mulk tushunchasi ko‘rib chiqilmaganligi uchun, bunday masalaga javob topishning iloji yo‘q. Shuning uchun mahalliy kompaniyalar bunday holatda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlaridan foydalanishlari kerak. 3-jadvalda investitsion mulkini undan foydalanish xususiyati o‘zgargan hollarda o‘tkazish tartibi keltirilgan.

Olib borilgan tadqiqotlar asosida shunday xulosa qilish mumkinki, er va binolarning alohida guruhini ifodalovchi investitsion ko‘chmas mulk obyektlarini hisobga olish va baholash masalalari hozirgi bosqichda katta ahamiyatga ega. Milliy iqtisodiyotni tarkibiy o‘zgartirish, uning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini o‘zgartirish, yaqin va uzoq xorijda yangi ta’minot zanjirlarini izlash sharoitida

[67] Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari asosida muallif tomonidan tayyorlangan

investitsion ko‘chmas mulk to‘g‘risidagi ma’lumotlar moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilarning keng doirasiga to‘g‘ri boshqaruv qarorlarini qabul qilishga imkon beradi..

Foydalanilgan adabiyotlar

1. IFRS. (01.01.2005). IAS 40 - Investment Property. Retrieved from https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-40-investment-property/
2. IFRS. (01.01.2005). IAS 16 - Property, Plant and Equipment. Retrieved from https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-16-property-plant-and-equipment/
3. O‘zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standarti. 5-son BHMS “Asosiy vositalar”. https://lex.uz/docs/-821041. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2004-yil 20-yanvarda ro‘yxatdan o‘tkazilgan, ro‘yxat raqami 1299.
4. O‘zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standarti. 6-son BHMS “Ijara hisobi”. https://lex.uz/docs/-3237322. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2017-yil 16-iyunda ro‘yxatdan o‘tkazilgan, ro‘yxat raqami 1946-1.
5. O‘zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standarti. 5-son BHMS “Asosiy vositalar”. (Yangi tahriri, 2025-yil 1-yanvardan kuchga kiradi) https://lex.uz/docs/-7058293. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2024-yil 9-avgust ro‘yxatdan o‘tkazilgan, ro‘yxat raqami 3546

BYUDJET TASHKILOTLARIDA NOMOLIYAVIY AKTIVLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Alxanova Feruza Faxritdinovna - TDIU, magistrant

Annotatsiya: Byudjet tashkilotlarida nomoddiy aktivlarni balansga qabul qilish jarayonida qabul qilish dalolatnomalari tuziladi va ularning haqiqiy qiymati ko‘rsatilib, quyidagi: dastlabki qiymati, tiklash qiymati, eskirish qiymati, balans qiymati bo‘yicha hisobga olinadi. Nomoddiy aktivlar hisobini yuritishning asosiy qoidalari, ularning balans qiymati va shu aktivlarga nisbatan qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan amortizatsiya usullarini, amortizatsiya hisoblash tartibini, shuningdek, balans qiymatining o‘zgarishini hamda ularni hisobdan chiqarishdan ko‘rilgan moliyaviy natijalar hisobini aniqlashdan iboratdir. Moliya vazirligi tomonidan 7-son Buxgalteriya hisobi milliy standarti “Nomoddiy aktivlar”ning yangi tahriri loyihasi ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: nomoliyaviy aktivlar, hisobot, budjet tashkiloti, buxgalteriya hisobi, daromad, xarajat.

Nomoliyaviy aktivlar predmeti korxonaning buxgalteriya hisobida nisbatan yaqinda paydo bo'ldi. Bu bu aktiv ekzotik yoki ma'lum darajada kamdan-kam degani emas. Ko'rib chiqilayotgan Nomoliyaviy aktivlar doirasi, aksincha, keng va amalda qonun bilan hech qanday cheklanmagan, ammo aktiv ushbu toifaga kirish uchun ma'lum

talablarga javob berishi kerak. Ayni paytda bu nom uchun aniq ta'rif yo'q, buxgalteriya hisobi to'g'risidagi 14/07-sonli "Nomoliyaviy aktivlarni hisobga olish" raqami asosida ushbu turdagi ta'rifni olish mumkin: buxgalteriya hisobidagi Nomoliyaviy aktivlar hisobot beriladigan va o'lchanadigan, tashkilotning moliyaviy salohiyatining bir qismi, jismonan baquvvat emas, vaqt o'tishi bilan foyda olish uchun xizmat qiladi. Buxgalteriya hisobida Nomoliyaviy aktivlar xuddi asosiy vositalar kabi ta'rifga ega, ya'ni, ular sub'ektlar tomonidan foydalanish uchun saqlanadi va uzoq muddat foydalanish uchun sotib olinadi. Nomoliyaviy aktivlar —moddiy ko‘rinishga ega bo‘lmagan va foydali xizmat muddati bir yildan ortiq bo‘lgan hamda ulardan bank xizmatlarini amalga oshirishda yoki ma'muriy maqsadlar uchun foydalanishga mo‘ljallangan aktivlar hisoblanadi. Ular quyidagicha turkumlanadi: patentlar, mualliflik huquqlari, gudvill, savdo markalari, kompyuter dasturiy ta'minotlari, litsenziya kabilardan iboratdir. Nomoliyaviy aktivlar bankga quyidagi manbalardan: sotib olish yo‘li bilan; bank ichida yaratilishi yo‘li bilan va tekinga olish yo‘li bilan kirim qilinadi.

Tadqiqot usullari - Yangi BHMS “Nomoddiy aktivlar” o‘zida uchta hujjatni birlashtirdi:

- 7-son Buxgalteriya hisobi milliy standarti “Nomoddiy aktivlar” (yangi tahriri) (ro‘yxat raqami 1485, 27.06.2022 y.);
- 11-son Buxgalteriya hisobi milliy standarti “Ilmiy tadqiqot va tajriba konstruktorlik ishlab chiqishlarga xarajatlar” (ro‘yxat raqami 581, 28.12.2021 y.);
- Moliya vazirining “Nomoddiy aktivlarni balansdan chiqarish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi buyrug‘i (ro‘yxat raqami 1539, 14.01.2019 y.).

BHMSning maqsadi mulk, xo‘jalik yuritish yoki tezkor boshqaruv huquqlari asosida byudjet, banklar va boshqa kredit tashkilotlaridan tashqari xo‘jalik yurituvchi sub'yektlarga tegishli bo‘lgan nomoddiy aktivlarning buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotda aks ettirish uslubiyotini belgilash hisoblanadi.

Quyidagilar nomoddiy aktivlar hisobining asosiy qoidalari hisoblanadi:

- tan olish paytini belgilash;
- balans qiymatini;
- foydali xizmat muddatini baholash;
- amortizatsiya hisoblash usullarini belgilash;
- balans qiymatidagi boshqa o‘zgarishlarni baholash va hisobga olish hamda ularning chiqib ketishidan moliyaviy natijalarni aniqlash;
- ular bo‘yicha axborotlarni moliyaviy hisobotda ochib berish tartibi.

Loyiha o‘zgartirilishi, unga qo‘shimchalar kiritilishi yoki rad etilishi mumkin. Mamlakatimizda ularni etirof qilish, baholash va buxgalteriya hisobi tartiblarini qatiy belgilovchi asosiy hujjatlar 7-son buxgalteriya hisobi milliy standarti hisoblanadi.

Nomodliy aktivlar buxgalteriya hisobining asosiy holatlari: etirof qilish payti, qiymatini baholash va foydalanish muddatini aniqlash, amortizatsiya yani hisobga olish, balans qiymatining boshqa o'zgarishlarni hisobga olish va ularning so'nggi bahosi hamda ularning chiqishidan keyingi moliyaviy natijalarni aniqlash, shuningdek korxonaning moliyavii hisobotidagi nomoddiy aktivlar bo'yicha axborotlarni ochib berishdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan ro‘yxatga olingan 7-son “Nomoddiy aktivlar” Buxgalteriya hisobi milliy standarti. 2005-yil 27-iyunda Nomoddiy aktivlar — mahsulot ishlab chiqarish jarayonida korxonalarning mulk obyektlaridan foydalanish maqsadida, ishlarni bajarish, xizmatlar ko’rsatish yoki tovarlarni sotish yoxud uzoq muddat davomila mamuriy va boshqa vazifalarni amalga oshirish uchun mol-mulki saqlab turilmaydigan mulklarning Indentifikatsiya qilingan obyektlaridir. Nomoddiy aktivlarni aniqlash, aktiv xo’jalik foydalanilgani va jismoniy mazmunga ega bo’lmaganini talab etadi. Jismoniy manoga ega bo’lmagan aktivlar, agar ularning egalik huquqini qo’shgan va ular uzoq muddat davomida foydalaniladigan hollarda nomoddiy aktivlarni aniqlashga javob beradilar. Shartnomaviy va boshqa yuridik huquqlar vujudga kelishidan qatiy nazar. Agar: –aktiv bilan bog’liq kelgusida iqtisodiy manfaatdorlik korxonaga kelishiga ishonch mavjud bo’lsa; –aktiv qiymati aniq hisoblangan bo’lsa nomodliy aktivlar aktiv sifatida tan olinali. Korxona kelgusida faqat quyidagilar mavjud bo’lgan taqdirda nomoddiy aktiv bilan bog’liq hisoblangan iqtisodiy foydalar olishi mumkin: –kelgusida korxonaning iqtisodiy foydasi (daromadi)ning ko’payishi aktivning qobiliyati, shuningdek, korxonaning aktivdan shu maqsadda foydalanish borasidagi niyati isbotlansa; –yetarli resurslar mavjud bo’lsa, yoki korxona kelgusida kutgan iqtisodiy foydani chiqarib olishi uchun ularning qulayligi.

Nomoddiy aktivlar buxgalteriya hisobining birligi inventar obyekt hisoblanadi. Nomoddiy aktivlarning inventar obyekti bitta patent, guvohnoma, huquqiy yon berish shartnomasi va boshqalardan kelib chiqadigan huquqlar majmuidan iborat. Bir inventar obyekt boshqasidan farq qilishining asosiy belgisi uning mahsulot ishlab chiqarishdagi mustaqil vazifasini bajarishda, ishlarni bajarish yoki xizmat ko’rsatish yoxud korxonaning mamuriy yoki boshqa vazifalari bajarilishida foydalanishga xizmat qilishidan iborat, Ikki yoki bir nechta korxonaning egaligida bo’lgan nomoddiy aktivlarning obyekti umumiy egalikdagi uning ulushiga qarab har bir korxonaga nomoddiy aktivlarning tarkibida aks etadi. Tahlil va natijalar Nomoliyaviy aktivlar harakati to’g’risida hisobot tashkilotning hisobot yili mobaynidagi nomoliyaviy aktivlari (asosiy vositalari, Nomoliyaviy aktivlari va tovarmoddiy zaxiralari)ning mavjudligi va harakati to’g’risidagi ma’lumotlarni umumlashtirish va tahlil qilish uchun tuziladi. Mazkur hisobot shaklini tuzishdan oldin tashkilotlar: - hisobot yili boshiga mavjud asosiy vositalar, Nomoliyaviy aktivlar va tovarmoddiy zaxiralar qoldig’ining to’g’riligini (asoslanganligini); - yil mobaynida tashkilotga kirim bo’lgan va tashkilotdan chiqim bo’lgan barcha nomoliyaviy aktivlarni (budjet va budjetdan tashqari mablag’lar hisobi bo’yicha alohida holda) hisob registrlarida ("Asosiy vositalar bo’yicha aylanma vedomost" 326-shakl, “Moddiy qimmatliklarning miqdor-qiymat hisobi daftari (kartochkasi) 296-shakl, "Bosh jurnal kitobi" 308-shakl va boshqa tegishli registrlarda) to’g’ri aks ettirilganligini; - kirim va chiqim operatsiyalarini tasdiqlovchi hujjatlarning mavjudligini va to’liqligini tekshirib chiqadilar. Ushbu hisobotda asosiy vositalar va Nomoliyaviy aktivlar to’g’risida ma’lumotlar "Bosh jurnal kitobi" (308-shakl) va boshqa asosiy vositalar va Nomoliyaviy aktivlar hisobi yuritiladigan hisob registrlari ma’lumotlari asosida to’ldiriladi. Nomoddiy aktivni qayta baholashda, bunday aktivlar uchun faol bozor bo’lgan hollardan tashqari holatlarda mazkur qayta baholanayotgan aktiv mansub bir turdagi nomoddiy aktivlarning barcha guruhi ham

qayta baholanishi kerak. Qayta baholash natijasida nomoddiy aktivlar joriy qiymati bo'yicha buxgalteriya hisob va moliyaviy hisobotda aks ettiriladi. Nomoddiy aktivning joriy qiymatini nomoddiy aktivning mazkur turi bo'yicha faol bozor narxi asosida aniqlash mo'mkin. Agar qayta baholanayotgan nomoddiy aktivlar guruhidan bo'lgan nomoddiy aktiv bunday nomoddiy aktivga faol bozor bo'lmaganligi uchun qayta baholana olmasa, bunday aktiv to'plangan amortizatsiya chiqarib tashlanib uning boshlang'ich qiymati bo'yicha hisobga olinishi kerak. Agar ilgari qayta baholangan nomoddiy aktivning joriy qiymati endilikda faol bozor ma'lumotlari asosida aniqlanishi mumkin bo'lmasa, nomoddiy aktivning balans qiymati to'plangan amortizatsiya chiqarib tashlangandan keyingi faol bozor ma'lumotlari asosida so'nggi qayta baholash kunidagi tiklovchi qiymati bo'lishi kerak.

Nomoddiy aktivlarni qayta baholashda uning joriy qiymatini hujjat asosida tasdiqlash uchun korxona ixtiyoriga ko'ra quyidagilardan foydalanish mumkin:

a) ishlab chiqaruvchi firmalar va ularning maxsus dilerlari, vakolatxonalardan yozma shaklda olingan o'xshash nomoddiy aktivga berilgan narxlar to'g'risidagi malumotlar;

b) qayta baholash o'tkazilgan va nomoddiy aktivlar sotib olingan kundagi Markaziy Bank kurslari nisbatiga qarab belgilangan hisob-kitob koeffitsentini qo'llash bilan erkin muomaladagi valutada sotib olingan kundagi (tasdiqlovchi hujjat bo'lganda) nomoddiy aktivlarning qiymati haqidagi ma'lumotlar;

v) qayta baholash davrida ommaviy axborot vositalari, maxsus adabiyot va boshqalarda e'lon qilingan joriy narxlar darajasi haqidagi ma'lumotlar;

g) tegishli nomoddiy aktiv qiymati haqida baholovchining ekspert xulosasi. Nomoddiy aktivlarning boshlang'ich qiymati qayta baholanganda ularni qayta baholash o'tkazilgan kundagi to'plangan amortizatsiyasi nomoddiy aktivlarning boshlang'ich qiymati indeksiga moslashtiriladi va keyingi amortizatsiya ustamasi qayta baholangan qiymatidan o'tkaziladi.

Qayta baholash indeksi nomoddiy aktivning joriy qiymrtini uning boshlang'ich qiymatiga bo'lish orqali aniqlanadi. Qayta baholash natijasida nomoddiy aktivlarni qo'shimcha baholash summasi "Mol-mulkni qayta baholash bo'yicha tuzatishlar" schyotidagi zaxira kapitali tarkibiga kiritiladi. Qayta baholash natijasida nomoddiy aktivlar bahosini pasaytirish summasi oldingi hisobotdavrida o'tkazilgan mazkur obyektning baholashdan avvalgi summasi doirasida "Mol-mulkni qayta baholash bo'yicha tuzatishlar" schyotidagi zaxira kapitalining pasaytirilishiga kiritiladi. Obyektni qo'shimcha baholash summasining uning kamaytirilgan summasidan ortig'i boshqa operatsion xarajatlarga kiritiladi.

Xulosa va takliflar

Mazkur ma'lumotlar natijasida byudjet tashkilotining kelajakdagi xarajatlar smetasiga mablag'lar rejalashtrilishida zaruriy ma'lumotlarni olish imkonini yaratadi. Jumladan asosiy vositalarning har bir turi bo'yicha qoldiq qiymatini tahlil qilish natijasida kelgusi moliya yili uchun byudjet tashkilotiga zaruriy asosiy vositalarga mablag'lar rejalashtirishda etarlicha ma'lumotlar bazasi shakllanadi. Bundan tashqari, odatda, nomoddiy aktivlarning kutilayotgan ma'naviy eskirganligini oqlash mumkin emasligi sababli, nomoddiy aktivlarning butun hayot aylanishi davomida foyda miqdorini ishonchli hisoblash mumkin emas. Nomoddiy aktivlarning qiymatini ma'lum bir taxmin qilinadigan davr uchun (atigi bir necha yil) foyda miqdoridan foydalangan

holda hisoblash to'g'ri bo'ladi. Ammo ushbu nomoddiy aktivlarni sotishdan olingan foyda ma'lum vaqt davomida nomoddiy aktivlarni sotuvchi va xaridor o'rtasida, nomoddiy aktivlarning egasi va uni o'z ichiga olgan mahsulot ishlab chiqaruvchisi o'rtasida teng taqsimlanishi maqsadga muvofiqdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O`zbekiston Respublikasi Byudjet Kodeksi. O`zbekiston Respublikasi qonuni. O`RQ-360-son. 26.12.2013. O`zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to`plami, 2013 y. №52-I-son.//www.lex.uz

2. Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi, 28.12.2018

3. Malikov T.S., Haydarov N.H. Budjet: tizimi, tuzilmasi, jarayoni. O’quv qo’llanma “IQTISOD MOLIYa”, 2008, 84 b.

4. I.N.Qo’ziyev, SH.V.G’aniyev, A.S.Ramazonov. Byudjet hisobi va nazorati: Darslik /; - T.: «Nihol print» OK, 2022. 632 b.

MOLIYA BOZORLARI VA RISKLARNI BOSHQARISH

Shirinov U.A. – SamISI, dotsent
Umidov D. U. SamISI, talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada moliya bozorlari va risklarni boshqarish jarayoni o'rtasidagi bog'liqlik va ahamiyatli jihatlar ko'rib chiqiladi. Moliya bozorlari iqtisodiy tizimning muhim qismi bo'lib, ularda kapitalni taqsimlash va risklarni boshqarish amalga oshiriladi. Risklarni boshqarish jarayoni, asosan, risklarni aniqlash, baholash, minimallashtirish va taqsimlashni o'z ichiga oladi. Maqola iqtisodchi va moliyaviy sohada faoliyat yurituvchi mutaxassislar uchun foydali bo'lib, risklarni boshqarishning amaliy va nazariy jihatlarini chuqur tahlil qiladi.

Kalit so’zlar: Moliya bozorlari, risklarni boshqarish, investitsiya, qimmatli qog’ozlar, pul bozori.

Moliya bozorlari iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular kapitalning shakllanishi va taqsimlanishiga xizmat qiladi. Ushbu bozorlarda tashkilotlar, davlatlar va investorlar o‘z moliyaviy resurslarini boshqaradi, investitsiyalarni amalga oshiradi va risklarni minimallashtirishga intiladi. Moliya bozorlarining samarali ishlashi iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, korxonalar va davlatlar uchun imkoniyatlar yaratish, shuningdek, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

Biroq, moliya bozorlari tabiatan o‘zgaruvchan va noaniqliklarga boydir. Moliya bozorlarida yuzaga keladigan risklar iqtisodiy subyektlar uchun muhim tahdidlardan biridir. Risklar ko‘plab omillar, jumladan, iqtisodiy, siyosiy va moliyaviy faktorlar ta’sirida shakllanadi. Risklarni samarali boshqarish bozor ishtirokchilari uchun zarur, chunki ularning faoliyati muvaffaqiyatli bo‘lishi ko‘p hollarda qanday qilib risklarni aniqlash va kamaytirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishiga bog‘liq.

Moliya bozori keng ma'noda qo'llanib, oldi-sotdi munosabatlariga kirishadigan mulk egalarining o'zaro aloqalarini tavsiflaydi. Moliya bozor - bu moliya-kredit

sohasining tarkibiy qismi bo'lib, real bazisiga ekvivalent moliyaviy instrumentlar (kreditlar, leasing, depozitlar, valyuta, qimmatli qog'ozlar, sug'urta va pensiya polislar, derivativlar va boshqa turdagi moliyaviy mahsulotlar) bilan bog'liq tashkil topgan iqtisodiy huquqiy-informatsion mexanizm bilan ta'minlangan munosabatlarni iqtisodiyot sub'ektlari tomonidan maqsadli amalga oshirilishi uchun zaruriy bozor sharoitlarini yaratib beruvchi majmua sifatida namoyon bo'luvchi tizim.

Moliya bozorining asosiy vazifalari quyidagilardir:

1. Iqtisodiyotning real sektoriga investitsion moliya resurslarini samarali jalb qilinishi;
2. Kapitalni samarasiz tarmoqdan samaralisiga qayta taqsimlanishi;
3. Iqtisodiyot xolatini baholash;
4. Davlat byudjetiga xizmat ko'rsatishi, uning kamomadini (defitsitini) qoplash uchun pul mablag'larini samarali jalb qilinishi;
5. Inflatsiya sur'atlari va valyuta kurslari o'zgarmishiga operativ ta'sir ko'rsatilishi;
6. Davlatning kredit-pul va byudjet-soliq siyosatini obyektiv va mutanosiblikda olib borilishi;
7. Mulkka egalik huquqini ishlab chiqarish vositalariga qayta taqsimlanishi;

Moliyaviy bozorning ishtirokchilari

1. Nazorat qiluvchi organlar
2. Moliyaviy bozorga xizmat qiluvchilar
3. Moliyaviy vositachilar
4. Moliyaviy instrument sotuvchilar va sotib oluvchilar

Molya bozori tarkibiga quyidagilar kiradi:

- Ssuda kapitali bozori
- Investitsiya bozori
- Valyuta bozori
- Qimmatli qog’ozlar bozori
- Pul bozori
- Sug’urta bozori va h.k.

Moliyaviy bozorlaridagi asosiy instrumentlar (moliyaviy aktivlar)

1. Qimmatli qog'ozlar.
2. Kredit instrumentlari.
3. Nodir metallar.
4. Naqd pullar va mijozlar.
5. Hisob raqamdagi pullar.
6. Valyutalar va derivativlar

Risk - Bu iqtisodiy kategoriya bo'lib, u jamiyatning rivojlanishidagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarda, texnika ishlab chiqishda aniq bir echimga ega bo'lmagan holatning miqdor va sifat jihatidan ma'lum zarar ko'rish ehtimoliga aylanishi mumkin bo'lgan voqelikdir.

Moliyaviy tizim risklarni boshqarish (risk boshqaruv) uchun imkoniyatlarni vujudga keltiradi. Pul resurslarini moliyaviy tizim yordamida ko'chirib o'tkazishga o'xshab, risk ham ko'chirib o'tkaziladi. Moliyaviy tizimda vositachilar, masalan,

riskni ko'chirish bilan bog'liq faoliyatga ixtisoslashgan sug'urta kompaniyalari mavjud. Garchi kapital va risk ko'pincha birlashib ketsa-da, ular bo'linishi ham mumkin. Biznes qilish uchun 30,0 mln. so'm miqdoridagi qarz olish misolida shunday vaziyatni ko'rib chiqamiz. Faraz qiling, bank sizdan ushbu qarzning siz tomonidan qaytarilishiga kafolat bera oladigan yaqin qarindoshlaringizdan birini olib kelishingizni talab qilmoqda. Ushbu talabni taklif etgan holda bank siz tomonidan kredit shartnomasi shartlarining bajarilmay qolishi bilan bog'liq bo'lgan o'zining riskini oilangiz a'zosiga o'tkazadi. Bu holda bank sizga 30,0 mln. so'm miqdoridagi kreditni o'zi uchun eng kam risk bilan taqdim etadi. Qarz bo'yicha asosiy risk esa sizning qarindoshingizga o'tadi.

Riskning yuzaga kelish tarixini insonning paydo bo'lishi bilan bog'lash mumkin yoki inson hayotini ma'lum bir qismi deb izohlash mumkin. Rus olimi A.P.Algin riskning yuzaga kelishini shunday izohlaydi:

“Risk – shunday umumlashgan hodisaki, u inson sivilizatsiya jarayonini rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir”.

|Riskning asosiy xususiyatlari:

- Qarama-qarshilik
- Noaniqlik
- Alternativlik

Riskning funksiyalari:

- Rag’batlantiruvchi
- Himoyalovchi

Risklarni boshqarishning asosiy bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. **Risklarni aniqlash** – Potensial risklarni aniqlash va ularning manbalarini belgilash. Bu jarayonda barcha ehtimoliy xavf-xatarlar, masalan, iqtisodiy, siyosiy, texnologik yoki ekologik holatlar tahlil qilinadi.
2. **Risklarni baholash** – Har bir riskning ehtimoliyligi va salbiy oqibatlarini baholash. Bu bosqichda risklarning qanday ta'sir ko'rsatishi, ularning miqdori va sifatiga qarab darajasi aniqlanadi.
3. **Risklarni kamaytirish (minimallashtirish)** – Identifikatsiya qilingan risklarni kamaytirish uchun strategiyalar ishlab chiqish. Bu jarayon risklarni engillashtirish yoki oldini olishga qaratilgan choralarni o'z ichiga oladi, masalan, sug'urta, diversifikatsiya, hedging (xarid va sotish uchun kelishuvlar) yoki boshqa moliyaviy instrumentlar orqali.
4. **Risklarni taqsimlash** – Ba'zi risklar individual yoki tashkilot miqyosida qabul qilinishi mumkin, boshqa risklar esa taqsimlanishi kerak. Masalan, sug'urta kompaniyalari tomonidan risklarni taqsimlash, yoki kreditlar orqali riskning boshqa tomonlarga o'tkazilishi.
5. **Monitoring va nazorat qilish** – Risklar va boshqaruv strategiyalarining samaradorligini doimiy ravishda nazorat qilish. Bu jarayonda risklar evolyutsiyasini kuzatib borish, zarur bo'lsa, strategiyalarni yangilash yoki o'zgartirish amalga oshiriladi.

Risklarni boshqarishning asosiy maqsadi tashkilot yoki shaxs uchun maksimal darajada xavfsiz muhit yaratish va mumkin bo'lgan zararlarni kamaytirishdir. Moliya

bozorlari, sug'urta sohalari, korporativ boshqaruv, xalqaro savdo va boshqa sohalarda risklarni boshqarish keng qo'llaniladi.

Risklarni boshqarishning metodlari:

- **Kvantitativ metodlar**: Statistika va matematik modellardan foydalanish, masalan, riskning ehtimollik taqsimotini hisoblash, Value-at-Risk (VaR) modeli, shuningdek, boshqa prognozlash va baholash usullari.
- **Sifatli metodlar**: Risklarni aniqlash va baholashda ekspert fikrlari, mijozlar va bozor tahlillari yordamida ishlash.

Moliya sohasida risklarni boshqarish: Moliya bozorlarida risklarni boshqarish investorlar va kompaniyalar uchun zarur. Misol uchun, kredit risklarini kamaytirish, investitsiya portfellarini diversifikatsiya qilish, valyuta va foiz stavkalari risklarini hedging qilish kabi strategiyalar moliyaviy muvaffaqiyatni ta'minlashga yordam beradi.

Risklarni boshqarishda texnologiyaning roli: Zamonaviy texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlarni tahlil qilish (big data) risklarni aniqlash va boshqarishda samaradorlikni oshiradi. Texnologik echimlar yordamida kompaniyalar o'z risklarini yanada aniq va tez tahlil qilish imkoniga ega bo'ladi.

Moliya bozorlari iqtisodiyotning markaziy elementidir va risklarni boshqarish ularning samarali ishlashi uchun zarur. Bozorlarda yuzaga keladigan risklar har qanday moliyaviy faoliyat uchun tahdidlarga aylanishi mumkin, ammo samarali risklarni boshqarish usullari orqali bu xavflarni minimallashtirish mumkin. Diversifikatsiya, hedging va riskni taqsimlash kabi usullar moliya bozorlarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishning asosiy asboblari hisoblanadi.

Shuningdek, bozorlardagi xavflarni aniq tahlil qilish va oldindan prognoz qilish kompaniyalar va investorlarga o‘z moliyaviy resurslarini samarali boshqarish imkoniyatini yaratadi. Risklarni boshqarish strategiyalari nafaqat moliyaviy faoliyatni barqarorlashtirishga, balki iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishga ham yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.Sh. Shoxa’zamiy, K. Ismoilov, Sh. Q. Fozilchayev, J. I. Karimqulov. “Moliya bozori”. O‘quv qo‘llanma. –T.: “Ilm-Ziyo”, 2014
2. Чернова В.Э. Финансовые рынки: учебное пособие/СПбГТУРП. – СПб.:2015.
3. Mishkin, F.S., Eakins, S.G. (2015). Financial Markets and Institutions. Pearson.
4. Ilinich, E.V. Economic security in the field of banking activity specialty / Abstract. Ph.D. econ. science –M., 2004.

SAVDO KORXONALARIDA HISOB SIYOSATINI TASHKIL ETISH

Bobomuradova Sarvinoz Ziyadullayevna - TDIUSF, stajyor-tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi asosida savdo korxonalarida hisob siyosatini tashkil etish masalalari tahlil qilinadi. Hisob siyosati savdo korxonasining moliyaviy hisob-kitoblarini tartibga soluvchi muhim

hujjat bo‘lib, uning to‘g‘ri tashkil etilishi korxonaning moliyaviy barqarorligi va qonunchilikka mos ravishda faoliyat yuritishini ta’minlaydi. Maqolada savdo korxonalarida hisob siyosatini tashkil etishning qonunchilik talablari, xalqaro tajriba va amaliyotda uchraydigan muammolar o‘rganilib, jadval va grafiklar yordamida natijalar tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: hisob siyosati, segmentar hisob, moliyaviy ko‘rsatkichlar tahlili, strategik dastur, innovatsion texnologiyalar, statistik ko‘rsatkichlar, moliyaviy shaffoflik.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining rivojlanishida savdo sektori muhim ahamiyatga ega. Savdo korxonalarida hisob siyosatini samarali tashkil etish esa korxonaning moliyaviy shaffofligini va qonunlarga rioya qilishini ta’minlaydi. Hisob siyosati buxgalteriya hisobini yuritishning muayyan qoidalarini o‘z ichiga oladi va soliqqa oid talablarni bajarish, investitsiya jarayonlarini boshqarish, moliyaviy ko‘rsatkichlarni aks ettirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasida hisob siyosatini tashkil etish jarayoni milliy buxgalteriya standartlari va xalqaro moliyaviy hisobot standartlari talablariga mos ravishda amalga oshiriladi.

Mavzuning dolzarbligi. Ushbu mavzu doirasidagi tadqiqotning asosiy maqsadi – savdo korxonalarida hisob siyosatini jahon talablari darajasida tashkil etish va uning amaliy ahamiyatini o‘rganishdir. Tadqiqot vazifalari sifatida savdo korxonalarida hisob siyosatini samarali tashkil etish, hisob siyosatining buxgalteriya hisobiga ta’sirini o‘rganish hamda savdo korxonalarida hisob siyosatini takomillashtirish yo‘llarini ishlab chiqish belgilangan.

Savdo korxonalarida hisob siyosatini samarali tashkil etish, bugungi kunda O‘zbekistonning iqtisodiy rivojlanish va raqamli iqtisodiyot sari yo‘nalganligi nuqtayi nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” davlat dasturi to‘g‘risidagi farmoni asosida raqamli iqtisodiyot va buxgalteriya hisobi jarayonlari rivojlanmoqda. Bu jarayonda savdo korxonalari uchun buxgalteriya hisobi va hisob siyosatini avtomatlashtirish, xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiq bo‘lish dolzarb masala hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Umuman olganda, tadqiqot quyidagi metodlarga asoslandi:

- Huquqiy tahlil: O‘zbekiston Respublikasi “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni va milliy buxgalteriya standartlari asosida hisob siyosatini tashkil etish tartibi o‘rganildi.
- Statistik tahlil: Savdo korxonalari buxgalteriya hisobini tashkil etishning amaliyoti va natijalari, shuningdek, raqamlashtirish jarayonidagi o‘zgarishlar ko‘rib chiqildi.
- Taqqoslash: O‘zbekiston va boshqa mamlakatlarning buxgalteriya hisobiga oid qonunchiligi o‘rganilib, ularning farqlari va o‘xshashliklari tahlil qilindi.

Tahlillar va asosiy natijalar. Hozirgi kunda buxgalteriya hisobi ishlarini tashkil qilishga qo‘yilgan eng asosiy talab bu - uning kam xarajatli va sodda bo‘lishidir. Korxonada hisob ishlari ana shunday tashkil etilgandagina, buxgalteriya hisobi yuqori samaraga hamda yaxshi natijalarga erishishi mumkin. Buning uchun eng avvalo, har bir korxonaning o‘ziga xos tarmoq xususiyatlarini va boshqa

jihatlarini chuqur o‘rganish lozim. Savdo korxonalarida tashkil etilgan buxgalteriya hisobi xo‘jalik faoliyati jarayonida sodir bo‘layotgan xo‘jalik muomalalarini uzluksiz kuzatish va uning natijalarini son ko‘rsatkichlarida ifodalash, keyin ularni yoppasiga maxsus hujjatlarda aks ettirishni ta’minlash lozim.

2016-yil 13-aprelda tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonunining 11-moddasida ta’kidlanganidek, ichki nazorat buxgalteriya hisobini yuritishda, moliyaviy va boshqa hisobotlarni tuzishda xo‘jalik operatsiyalarini amalga oshirishning qonuniyligini, iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligini, aktivlarning but saqlanishini ta’minlash, talon-toroj qilish hollari va xatoliklarning oldini olish hamda aniqlash maqsadida buxgalteriya hisobi subyektining rahbari tomonidan qabul qilingan hisob siyosati asosida tashkil etilgan chora-tadbirlar tizimidir.[68] O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 1998 yil 14 avgustda 474-son bilan ro’yxatga olingan “Hisob yuritish siyosati va moliyaviy hisobot” nomli O'zbekiston Respublikasining 1-sonli buxgalteriya hisobining milliy standarti[69] esa buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlarni tartibga soluvchi asosiy hujjatlardan biri hisoblanadi. Bu standart asosida savdo korxonalarining hisob siyosatini belgilash jarayonlarini tartibga solinadi. Buxgalteriya hisobi siyosati, buxgalteriya hisobidagi o'zgarishlar va xatolar 8-MHXSga muvofiq hisob siyosati tamoyillarini o'z ichiga oladi.

Shuningdek, savdo korxonalari biznes-rejasini va kelgusidagi strategik dasturlarini tuzishda kerakli ma’lumotlar bilan ta’minlashi va ularning bajarilishi ustidan amaliy ravishda nazorat olib borishi kerak. Mamlakatimizda buxgalteriya hisobi bo‘yicha umumiy rahbarlik vazifasi O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining buxgalteriya hisobi va auditi uslubiyati boshqarmasi zimmasiga yuklatilgan. Bu boshqarma dastlabki hisob masalalari bo‘yicha xalq xo‘jaligi tarmoqlariga umumiy rahbarlik qilib, buxgalteriya hisobi bo‘yicha kadrlar tayyorlash va ular malakasini oshirish bo‘yicha ish olib boradi hamda dastlabki hisobning tipik shakllarini ishlab chiqib, nashr qildiradi, barcha xo‘jalik yurituvchi subyektlar uchun majburiy bo‘lgan hisob va hisobot masalalari bo‘yicha yo‘riqnoma, uslubiy ko‘rsatmalar ishlab chiqadi.[70]

Buxgalteriya hisobini to‘g‘ri tashkil qilish bo‘yicha metodologik rahbarlik ham Moliya vazirligining buxgalteriya hisobi va auditi uslubiyati boshqarmasi tomonidan olib boriladi. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi Makroiqtisodiyot va statistika vazirligi bilan kelishilgan holda buxgalteriya hisobi schyotlar rejasini, buxgalteriya hisobi va hisobotining tipik shakllarini, ulardan foydalanishga oid yo‘riqnomalarni tasdiqlaydi, buxgalteriya hisobini yaxshilash va takomillashtirishga doir takliflarni joriy qiladi.[71]

Tahlil jarayonida savdo korxonalarida hisob siyosatini tashkil etishda quyidagi asosiy ko‘rsatkichlar o‘rganildi:

Buxgalteriya hisobining shakllari va usullari: Korxonalar o‘z faoliyatiga mos ravishda buxgalteriya hisobini olib borish usullarini belgilashi lozim. Hisob

[68] O’zbekiston Respublikasi “Buxgalteriya hisobi to’g’risida” qonuni (yangi tahriri) 11-modda, 2016 yil 13 aprel
[69] O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (1-sonli BHMS)
[70] A.Davronov “Korxona va tashkilotlarda hisob siyosatini shakllantirish” SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 2, ISSUE 8, 2021.
[71] Norbekov D. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. T.:–“Iqtisodmoliya”, 2006 y.

siyosati orqali korxona buxgalteriya hisobida qo‘llaniladigan uslublar va prinsiplarni tasdiqlaydi.

Moliyaviy ko‘rsatkichlar tahlili: Savdo korxonalari tomonidan qo‘llanilayotgan hisob siyosatining samaradorligi moliyaviy natijalar ko‘rinishida tahlil qilindi. Quyidagi jadvalda hisob siyosatini to‘g‘ri tashkil etgan va qilmagan korxonalar moliyaviy ko‘rsatkichlari solishtirilgan:

Savdo korxonalarida hisob siyosatini tashkil etishda quyidagi asosiy ko‘rsatkichlar[72]

1-jadval

Ko‘rsatkich	To‘g‘ri tashkil etilgan hisob siyosati	To‘g‘ri tashkil etilmagan hisob siyosati
Yillik foyda (%)	15%	7%
Moliyaviy shaffoflik	Yuqori	O‘rta
Soliqqa oid javobgarlik	Past	Yuqori
Investitsiya jalb qilish imkoniyati	Yuqori	Past

Hisob siyosatini o'rganish va tushunish buxgalterlar, moliyaviy tahlilchilar va menejerlar uchun zarurardir. Uning roli va ahamiyatini tushunish kompaniyalarga o'z mablag'larini yaxshiroq boshqarishga yordam beradi, bu esa oxir-oqibat ularning barqarorligi va muvaffaqiyatiga sabab bo’ladi.[73]

Raqamli texnologiyalarning joriy qilinishi hisob-kitob jarayonlarini sezilarli darajada soddalashtirdi hamda raqamli hisob-kitob tizimlarining joriy qilinishi korxonalarning moliyaviy jarayonlarini avtomatlashtirishga va aniqlikni oshirishga olib keladi.

O‘zbekiston Respublikasining yangi Soliq kodeksiga muvofiq, korxonalarning hisob siyosati soliqqa oid javobgarlikni kamaytirish va qonuniylikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Hisob siyosatini qonun talablariga muvofiq tashkil etish soliqqa oid xavflarni kamaytiradi.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiq hisob siyosatini tashkil etgan korxonalar xalqaro bozorlar uchun shaffof va aniq hisobotlarni taqdim etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa xorijiy investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatini oshiradi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot davomida segmentar hisobni joriy qilish orqali savdo korxonalarining moliyaviy jarayonlarini avtomatlashtirish, bozor segmentlarini samarali boshqarish va strategik qarorlar qabul qilish imkoniyati oshgani aniqlandi. Keltirilgan ma’lumotlar va statistik tahlil asosida quyidagi xulosalar chiqarildi:

- raqamli iqtisodiyot tushunchasi, uning savdo korxonalariga ta’siri va segmentar hisobning dolzarbligi haqida to‘xtalib o‘tildi. Savdo korxonalari segmentar hisobni yuritish orqali turli mahsulot liniyalari, mijozlar va bo‘limlar bo‘yicha aniq ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasidagi savdo korxonalarining avtomatlashtirilgan tizimlardan

[72] statistika.uz.
[73] “O'zbekiston soliq qonunchiligi”, Nazarov Azizbek, O'zbekiston soliq va Moliya instituti, 2017.

foydalanish holati bo‘yicha statistik ma’lumotlar asosida segmentar hisobni joriy qilish korxonalar samaradorligini oshirishga katta ta’sir ko‘rsatayotgani ko‘rsatildi;

- segmentar hisobni joriy qilishning ahamiyati, uning turli turlari va asosiy muammolari yoritildi. Segmentar hisobni joriy qilish orqali savdo korxonalarining moliyaviy tahlil samaradorligini oshirish mumkinligi tahlil qilindi. Jadvallar orqali segmentar hisobni joriy qilishning ijobiy ta’siri aniq ko‘rsatildi.

Kelajakda segmentar hisobni yanada rivojlantirish va savdo korxonalarining raqamli iqtisodiyotdagi samaradorligini oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish: Blokcheyn, sun’iy intellekt va “Big Data” texnologiyalaridan foydalanish orqali segmentar hisobotlarni yanada aniq va ishonchli qilish rejalashtirilgan. Bu texnologiyalar savdo korxonalarida ma’lumotlarni xavfsiz boshqarish va samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xodimlar malakasini oshirish va treninglar tashkil etish: Segmentar hisobni samarali yuritish uchun malakali mutaxassislar tayyorlashga alohida e’tibor qaratish lozim. Maxsus kurslar va treninglar orqali xodimlarning bilimlarini oshirish korxona rentabelligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Segmentar hisobotlarni tahlil qilish va optimallashtirish: Kelgusida segmentar hisobotlarni yanada kengaytirish va avtomatlashtirish orqali strategik qarorlar qabul qilish jarayonlarini soddalashtirish rejalashtirilgan. Bu orqali korxonalar bozor talablariga moslashish va mijozlar ehtiyojlarini qondirishda yangi imkoniyatlarga ega bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot sharoitida savdo korxonalarida segmentar hisobni takomillashtirish va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali moliyaviy tahlil va boshqaruv samaradorligini oshirishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” davlat dasturi to‘g‘risidagi farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 13.04.2016 yildagi O‘RQ-404-son, 11-modda.
3. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 1998 yil 14 avgustda 474-son bilan ro’yxatga olingan 1-sonli BHMS.
4. “O'zbekiston soliq qonunchiligi”, Nazarov Azizbek, O'zbekiston soliq va Moliya instituti, 2017.
5. Moliyaviy hisobotning xalqaro standarti. 8-son MHXS.
6. A.Davronov “Korxona va tashkilotlarda hisob siyosatini shakllantirish” SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 2, ISSUE 8, 2021.
7. Norbekov D. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. T.:–“Iqtisodmoliya”, 2006 y.
8. Mardonov M.Sh., Bobomuradova S.Z. “Savdo korxonalarida segmentar hisobning o‘rni va ahamiyati”, Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot 2024-yil, aprel.
9. Statistika.uz.

PUL MABLAG‘LARI TUSHUNCHASI BUXGALTERIYA HISOBI OB’EKTI SIFATIDA TAVSIFI

Eshonqulov Akmal Qudratovich - SamISI, assistent

Annotatsiya. Ushbu maqolada pul mablag‘lari va ekvivalentlarini tan olish, ta’rifini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirishdagi dolzarb muammolar qayd qilingan. Pul mablag‘lari bo‘yicha mualliflik ta’rifi ishlab chiqildi. Xorijiy tajribalardan kelib chiqib pul mablag‘lari va pul ekvivalentlari tarkibini takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqildi. Bugungi kunda pul mablag‘lari hisobini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari taklif etildi.

Kalitli so‘zlar: pul mablag‘lari, pul ekvivalentlari, operatsion faoliyat, investitsiyaviy faoliyat, moliyaviy faoliyat, kichik kassa.

Pul mablag‘lari buxgalteriya hisobining muhim ob’ekti hisoblanadi. Ushbu ob’ektni tavsiflash, uning xarakterli xususiyatlarini ochib berish, uning tarkibini shakllantirish hamda xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda pul mablag‘lari hisobida uning ta’rifini ishlab chiqish, xalqaro standartlarga muvofiq keladigan tasnifini shakllantirish, kassa va uning nazoratini tashkil qilish, kichik kassa tushunchasini va undan foydalanishni amaliyotimizga joriy etish, bankdagi depozit schyotlardagi pul mablag‘lari hisobini xalqaro standartlar asosida tashkil etish, pul oqimi to‘g‘risidagi hisobotni tuzishda ilg‘or xorijiy tajribalardan foydalanish kabi masalalar dolzarb masalalarhisoblanadi.

Pul mablag‘lariga bergan ta’riflarni o‘rganib chiqamiz.

N.A. Galeeva “Pul mablag‘lari – bu tashkilotning moliyaviy rusurslari bo‘lib, har qnday darajadagi va turdagi majburiyatlarning bajarilishini ta’minlashda eng yuqori likvidli aktiv. Uning etarli darajada mavjudligi korxonalarning kreditorlik qarzlarini o‘z vaqtida so‘ndirilishini ta’min etadi”[74] deb tavsiflaydi

Ye.Yu.Omelchinki va boshqalar “Ta’kidlash lozimki, “pul mablag‘lari” nafaqat naqd, balkim qimmatli qog‘ozlar, va moliyaviy aktivlar, va pul majburiyatlarni o‘zi ichiga oladi, mablag‘ning o‘zi esa kapital sifatida traktovka qilinadi. Pul mablag‘lari balansda “Pul mablag‘lari va ularning ekvivalantlari” moddasida oborot mablag‘lari tarkibida aks ettiradi.”[75] deb ta’kidlashgan.

O.A. Volikov, N.Yu.Pomыtkina “Tashkilotning pul mablag‘lari – korxona kassasidagi naqd, bankdagi litsevoy schyotlardagi pullar, shuningdek naqdlashtirilmagan ko‘rinishdagi qimmatbaho qag‘ozlar”[76] deb tavsiflaydi.

T.N.Kokina “Zamonaviy sharoitda pul mablag‘lari o‘z pullari bilan bir qatorda yo‘ldagi pul mablag‘lari; tashkilotning pul mablag‘lari ko‘rinishidagi pul kapitali va

[74] Н.А.Галеева Совершенствование бухгалтерского учета денежных средств на предприятии ОАО «Уссурийсикий». // Ж.Бухгалтерский, управленческий учет и аудит» //https://cyberleninka.ru/article/n/sovershenstvovanie-buhgalterskogo-ucheta-dvizheniya-denezhnyh-sredstv-na-predpriyatii-oao-molochnyy-zavod-ussuriyskiy/viewer

[75] Е.Ю.Омельчинко, Н.А, Борисова. Современный учет денежных средств и контроль их движения //Журнал экономических исследований том 3 № 4 , 2017 .

[76] О.А.Воливок, Н.Ю.Помыткина. Организация бухгалтерского учета денежных средств в бюджетных учреждениях //Karelian Scientific Journal. 2020 Т.9 №1 (30) https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsiya-buhgalterskogo-ucheta-denezhnyh-sredstv-v-byudzhetnyh-uchrezhdeniyah/viewer

boshqa pul ekvivalentlari shunday qisqa muddatli investitsiyalarning elementlarni qamrab oladiki, qaysiki bir qancha sharoitlarda ular xarakteri bo‘yichapul mablag‘lariga tenglashtiriladi; yuqoridagilardan tashqari monetar (pul) aktivlari, qaysiki byudjet bilan va byudjetdan tashqari fondlar bilan hisob-kitoblarga aloqador boshqa qisqa muddatli moliyaviy quyilmalarni o‘z ichiga oladi.”[77]

Tadqiqotchi B.Boronov moliyaviy aktivlarning tarkibiy qismlarini xalqaro standartlar talablari asosida quyidagi rasmda aks ettiradi (1-rasmga qarang).

Moliyaviy aktivlarning tarkibi[78]

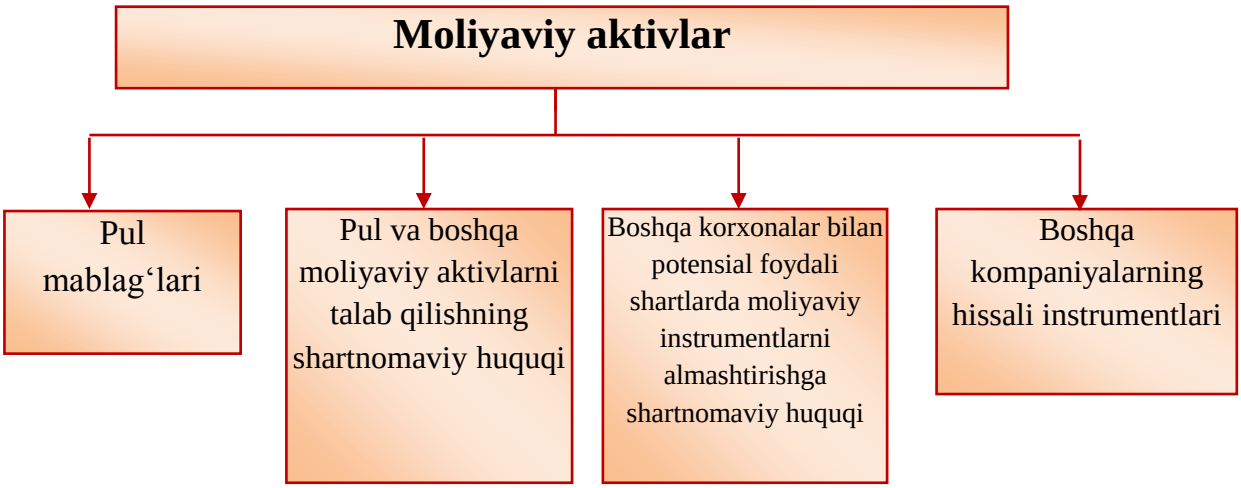

Ushbu rasmdan ko‘rinib turibdiki, pul mablag‘lari moliyaviy aktivning eng asosiy elementi hisoblanadi.

Joriy aktivlar tarkibida muhim moddalardan biri pul mablag‘lari hisoblanadi. Xalqaro standartlarda joriy aktivlarning uchta turi ko‘rsatilgan. Birinchisiga, biznes sub’ektining normal operatsion sikli davomida olingan va iste’mol qilingan aylanma kapitalning bir qismi kiritilgan. Ikkinchisiga, operatsion aktiv hisoblanmagan, balki savdo va investitsion maqsadlarda qo‘llanilib, hisobot sanasidan 12 oy davomida sotishga mo‘ljallangan mablag‘lar qayd qilingan. Uchinchi turiga pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlari, qaysiki foydalanishda to‘siqlarga ega bo‘lmagan mablag‘lar kiritilgan.

Pul mablag‘lari ham joriy mablag‘larda katta hissani tashkil etadigan tezkor likvidli aktiv hisoblanadi va butun biznesni harakatlantiruvchi vosita sifatida maydonga chiqadi. Hozirgi kunda pul mablag‘larining holati va harakatiga doir sifatli hamda ob’ektiv axborotlarni shakllantirishda ularning hisobi va hisobotini buxgalteriya hisobi milliy va xalqaro standartlari talablariga muvofiqlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Pul mablag‘lari hisobining asosiy masalalari bo‘lib bo‘lib pul mablag‘lari tavsifi, tarkibi, hisobga olish usullari va hisoboti bo‘lib hisoblanadi.

[77] Т.Н.Кокина. Учет денежных средств и анализ их использования в коммерческих организациях. Автореферат на соиск. уч степени к.э.н. . Москва-2009, 9-б. /https://core.ac.uk/download/pdf/197386665.pdf/

[78] Б.Боронов. Корхоналар молиявий активлари ҳисобини такомиллаштириш. PhD илмий унвонини олиш учун ёзилган диссертация. Тошкент 2020 й. 42-б.

9-son BHMS “Pul oqimi to‘g‘risidagi hisobot” milliy standartda pul mablag‘lari, pul ekvivalentlari va pul oqimlari tushunchalariga quyidagicha ta’rif berilgan:

“Pul mablag‘lari - kassadagi naqd pul va talab qilib olinadigan depozitlar, shuningdek bankning hisob-kitob, valyuta va boshqa schyotlaridagi mablag‘lar. Pul ekvivalentlari - ma’lum pul mablag‘iga tez va oson almashtiriladigan hamda qiymatidagi o‘zgarishlar tufayli uncha ko‘p bo‘lgan qisqa muddatli, yuqori likvidli investitsiyalar (moliyaviy qo‘yilmalar). Pul oqimlari — pul mablag‘lari hamda ular ekvivalentlarining oqimi (tushumi) va chiqimi (sarflanishi, chiqishi)dan iborat.”

Standartda qo‘yidagi atamalarga ta’rif berilgan (7-son MHXS. 6§):

Pul mablag‘lari – bu kompaniyaning kassasi va joriy schyotlaridagi pullaridan tashkil topadi.

Pul mablag‘lari ekvivalenti – qisqa muddatli, pul mablag‘larining oldindan ma’lum bo‘lgan summasiga tez aylanadigan va qiymati o‘zgarishi salmoqli bo‘lmagan riskka tortiladaigan tez likvidli quyilmalardir.

Yuqoridagi ta’riflarni tadqiq qilish asosida xulosa qilish mumkinki, pul mablag‘lariga berilgan yagona ta’rif mavjud emas. Barcha ta’riflarda pul mablag‘lari deganda kassada va bankdagi depozit schyotlardagi pullar tushunilishi ta’kidlangan. Ayrim ta’riflarda uning eng muhim xususiyatlari foydalanishda hech qanday to‘siqqa ega emasligi, tez likvidli aktiv ekanligi, moliyaviy aktivlar takribiga kirishi, xarid qilingan tovarlar, ishlar va xizmatlar uchun to‘lov vositasi ekanligi ta’kidlangan. Yuqoridagi ta’riflarda keltirilgan ijobiy jihatlarini hisobga olib pul mablag‘lariga quyidagicha ta’rifni beramiz:

“**Pul mablag‘lari** deganda, moliyaviy aktiv hisoblangan o‘ta tez likvidli joriy aktiv bo‘lib, xarid qilingan tovarlar (mahsulotlar, ish va xizmatlar) va boshqa majburiyatlar uchun hech qanday to‘siqlarsiz to‘lov vositasini bajaruvchi naqd va va talab qilib olinadigan depozit schyotlar, shuningdek bankning hisob-kitob, valyuta va boshqa schyotlaridagi pullar hamda depozitsiz instrumentlar, jumladan cheklar va pul orderlariga aytiladi.”[79]

21-son BHMSda pul mablag‘larini ularning qaerda joylashishiga (bankdagi xisob-raqamlari yoki korxona kassasida) qarab valyuta turlari bo‘yicha tasniflangan: 1) kassadagi pul mablag‘lari; 2) hisob-kitob schyotidagi pul mablag‘lari; 3) chet el valyutasidagi schyotlardagi pul mablag‘lari; 4) bankdagi maxsus schyotlardagi pul mablag‘lari; 5) pul ekvivalentlari; 6) yo‘ldagi pul mablag‘lari.

Ushbu fikrlardan ko‘rinib turibdiki, mamlakatimiz olimlari tomonidan pul mablag‘lari, ularning ekvivalentlari mohiyati va tarkibiy qismlari ko‘rsatib berilgan. Lekin, ularni klassifikatsiyalashning belgilari va tarkibiy qismlari to‘liq ishlab chiqilgan, deb bo‘lmaydi.

Xalqaro tajribalarda pul mablag‘lari va ekvivalentlarining ta’rifini berishga urinishlar kam. Asosiy e’tibor ularning tarkibiy qismlarini belgilashga qaratilgan. Biz tadqiqot natijalari bo‘yicha chet el va mamlakatimizdagi tajribalarni o‘rganish

[79] Тадқиқотлар асосида муаллиф таърифи

asosida pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlarining amaldagi tasnifini ma’lum bir belgilari bo‘yicha tizimlashtiramiz:

Pul mablag‘larining tarkibidagi elementlari bo‘yicha: 1) bankdagi depozit schyotlardagi qoldiqlar; 2) naqd kupyuralar va tangalar; 3) cheklar; 4) plastik kartochkalardagi mablag‘lar; 5) bank draftlari; 6) pul orderlari; 7) depozit sertifikatlari.

Pul mablag‘larining bankda yoki korxonada joylashganligiga qarab: 1) Korxona bosh kassasi (milliy valyutadagi kassa, chet el valyutasidagi kassa); 2) Operatsion kassa (savdo do‘konlari va boshka ob’ektlardagi kassa); 3) bankdagi hisob-kitob schyoti (milliy valyutadagi hisob-kitob schyoti, chet el valyutasidagi hisob-kitob schyoti, maxsus schyotlardagi pul mablag‘lari); 4) yo‘ldagi pul mablag‘lari (inkassatorlar, kechki kassa, aloqa bo‘limlari).

Pul mablag‘larining mamlakat ichkarisida yoki tashqarisida joylashganligiga qarab: 1) mamlakat ichkarisidagi pul mablag‘lari (mamlakat ichidagi kassa va bankdagi hisob-kitob schyotlari); 2) Mamlakat tashqarisidagi pul mablag‘lari (chet eldagi valyuta schyotlari).

Valyuta turiga qarab: 1) O‘zbekiston milliy valyutasidagi pul mablag‘lari (bankda va kassada «so‘m»dagi pul mablag‘lari); 2) Chet el valyutasidagi pul mablag‘lari (xorijiy banklardagi pul mablag‘lari).

Ushbu tasniflanishga muvofiq yo‘ldagi pul mablag‘larini bankdagi pul mablag‘larining tarkibida hisobga olish maqsadga muvofiqdir. Chunki, hozirgi kunda pulni inkassatsiya qilish tartibining takomillashuvi, hujjatlarga ishlov berishning kompyuter tizimiga o‘tilishi va texnologik jarayonlarning tezlashuvi yo‘ldagi pul mablag‘larining asosiy schyotlarga etib borishini tezlashtirmokda. Bundan tashqari pul mablag‘lari inkassatorlarga topshirilgandan so‘ng to‘liq javobgarlik banklar zimmasiga o‘tkazilishi kerak. Ushbu tasniflanishga muvofiq yo‘ldagi pul mablag‘larini pul mablag‘larining tarkibida hisobga olish maqsadga muvofiqdir. Chunki, hozirgi kunda pulni inkassatsiya qilish tartibining takomillashuvi, hujjatlarga ishlov berishning kompyuter tizimiga o‘tilishi va texnologik jarayonlarning tezlashuvi yo‘ldagi pul mablag‘larining asosiy schyotlarga etib borishini tezlashtirmoqda. Biz chet el va mamlakatimizdagi tajribalarni o‘rganish asosida pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlarining amaldagi tasnifini ma’lum bir belgilari bo‘yicha tizimlashtiramiz:

Pul mablag‘larining bankda yoki korxonada joylashganligiga qarab: 1) Korxona bosh kassasi (milliy valyutadagi kassa, chet el valyutasidagi kassa); 2) Operatsion kassa (savdo do‘konlari va boshka ob’ektlardagi kassa); 3) bankdagi hisob-kitob schyoti (milliy valyutadagi hisob-kitob schyoti, chet el valyutasidagi hisob-kitob schyoti, maxsus schyotlardagi pul mablag‘lari); 4) yo‘ldagi pul mablag‘lari (inkassatorlar, kechki kassa, aloqa bo‘limlari).

Pul mablag‘larining mamlakat ichkarisida yoki tashqarisida joylashganligiga qarab: 1) mamlakat ichkarisidagi pul mablag‘lari (mamlakat ichidagi kassa va bankdagi hisob-kitob schyotlari); 2) Mamlakat tashqarisidagi pul mablag‘lari (chet eldagi valyuta schyotlari).

Moddiy va nomoddiyligiga qarab: naqd pullar va elektron pullar. Elektron pullar – kredit muassasi tomonidan chiqarilgan, kompyuter xotirasida ma’lumot

ko‘rinishida taqdim etilgan, ham to‘lov vositasi, ham muomala vositasi vazifasini, shuningdek pulning boshqa funksiyalarini bajaradigan va barcha imkoniyatlarga ega bo‘lgan banknotalaridir.

Ushbu tasniflanishga muvofiq yo‘ldagi pul mablag‘larini bankdagi pul mablag‘larining tarkibida hisobga olish maqsadga muvofiqdir. Chunki, hozirgi kunda pulni inkassatsiya qilish tartibining takomillashuvi, hujjatlarga ishlov berishning kompyuter tizimiga o‘tilishi va texnologik jarayonlarning tezlashuvi yo‘ldagi pul mablag‘larining asosiy schyotlarga etib borishini tezlashtirmokda. Bundan tashqari pul mablag‘lari inkassatorlarga topshirilgandan so‘ng to‘liq javobgarlik banklar zimmasiga o‘tkazilishi kerak.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, pul mablag‘lariga berilgan ta’rif xalqaro standartlarga muvofiq keladi. Pul mablag‘larining tasnifini takomillashtirish bo‘yicha berilgan takliflar pul mablag‘lari hisobini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

1. Н.А.Галеева Н.А. (2023) Совершенствование бухгалтерского учета денежных средств на предприятии ОАО «Уссурийсикий». // Ж.Бухгалтерский, управленческий учет и аудит» //https://cyberleninka.ru/article/n/sovershenstvovanie-buhgalterskogo-ucheta-dvizheniya-denezhnyh-sredstv-na-predpriyatii-oao-molochnyy-zavod-ussuriyskiy/viewer

2. Е.Ю.Омелчинко, Н.А, Борисова. (2017) Современный учет денежных средств и контрол их движения //Журнал экономических исследований том 3 № 4 .

3. О.А.Воливок, Н.Ю.Помыткина. (2020) Организatsiя бухгалтерского учета денежных средств в бюджетных учреждениях //Karelian Scientific Journal. Т.9 №1 (30) https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsiya-buhgalterskogo-ucheta-denezhnyh-sredstv-v-byudzhetnyh-uchrezhdeniyah/viewer

4. Т.Н.Кокина. (2009) Учет денежных средств и анализ их исползования в коммерческих организatsiях. Автореферат на соиск. уч степени к.э.н. . Москва-9-б. /https://core.ac.uk/download/pdf/197386665.pdf/

5. Б.Боронов. (2020) Корхоналар молиявий активлари ҳисобини такомиллаштириш. PhD диссертатсияси. Тошкент, 42-б.

OLINADIGAN SCHYOTLAR HISOBINI XALQARO STANDARTLARGA MUVOFIQLASHTIRISH

Boronov Bobur Farxodovich - SamISI dotsenti v.b.
Abdurasulov Jamshidbek Axmad o‘g‘li - SamISI - doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada olinadigan schyotlar (debitorlik qarzlari) bo‘yicha ta’riflar, ularning tarkibiy qismlari, mohiyati, shuningdek moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobotda debitorlik qarzlarini aks ettirish tartibi masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: olinadigan schyotlar, debitorlik qarzlar, savdo debitorlik qarzlari, boshqa (nosavdo) debitorlik qarzlari, moliyaviy aktivlar, moliyaviy hisobot, xalqaro standartlar.

Bozor munosabatlarining borgan sari chuqurlashib borishi bilan respublikamizda faoliyat yuritayotgan korxonalar iqtisodiy resurslari tarkibida uzoq va qisqa muddatli moddiy aktivlardan tashqari valyuta mablag‘lari, qimmatli qog‘ozlar, sho‘‘ba va qaram jamiyatlar, shuningdek boshqa turdagi sub’ektlar ustav kapitaliga kiritilayotgan badallar, uzoq va qisqa muddatli qarzlar hamda kreditlar, turli moliyaviy xarakterdagi debitorlik qarzlarini hisobga olishning metodologik asoslari ishlab chiqildi. Biroq, respublikamizda mustaqillik yillarida moliyaviy aktivlarning tez sur’atlar bilan rivojlanishiga qaramasdan, ushbu mulk turlari hisobining xalqaro standartlar talablariga mos keladigan nazariy, tashkiliy va metodologik asoslari to‘lig‘icha yaratilgan, deb bo‘lmaydi. Jumladan, respublikamizda olinadigan schyotlar hisobiga oid milliy standartlar yaratilgan emas, ularni moliyaviy hisobotda aks ettirish bo‘yicha qator muammolar mavjud.

Ushbu muammolarni hal etishda debitorlik qarzlari hisobi va hisobotini takomillashtirish borasida quyidagi yo‘nalishlardagi ishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

1. Olinadigan schyotlar (debitorlik qarzlari)ni moliyaviy aktiv sifatida tavsiflash, tan olish mezonlarini belgilash, baholash va moliyaviy hisoboti metodologiyasini xalqaro standartlarga uyg‘unlashtirish;

2. Korxonalarda debitorlik qarzlarini sof qiymatida aks ettirish maqsadida hisobot davrining oxirida yuzaga kelgan debitorlik qarzlarini baholash asosida ilg‘or usullarga tayanib rezerv yaratish, uzoq muddatli debitorlik qarzlarini bugungi kun qiymatida hisoblash, amortizatsiyalanadigan qiymatda aks ettirish, debitorlik qarzlarining qadrsizlanishidan zararni hisoblash metodikasini joriy etish;

3. Xaridor va buyurtmachilarga shartnoma tuzishdan oldin ularning moliyaviy holatini o‘rganish tizimini joriy etish, xalqaro standartlarga muvofiq “shartnomalar bo‘yicha aktivlar” tushunchasini amalda qo‘llash.

Olinadigan schyotlar atamasining o‘rniga amaliyotda “debitorlik qarzlari” tushunchasi keng foydalanadi. Xorijiy olimlar tomonidan ushbu tushunchalarga turli xil yondashuvlar mavjud bo‘lib, ular tomonidan ta’riflar berilgan.

AQShlik olim R.Libbi olinadigan schyotlarga qisqa vaqt ichida kelib tushishi kutilayotgan qarzlarni kiritgan holda, ularni savdo va boshqa debitorlik qarzlari turlariga bo‘lishgan. Savdo turi bo‘yicha olinadigan mablag‘lar biznesning normal kursida tovar va xizmatlarni keyinchalik to‘lash sharti (kredit) bilan sotish natijasida yuzaga kelishini, boshqa debitorlik qarzlari esa, normal biznes faoliyatidan tashqari hollarda yuz bergan operatsiyalar asosida amalga oshishini qayd qilishgan[80].

O.V.Popova “Buxgalterskiy uchyot” jurnalidagi maqolasida “Agarda tovarlar (ish, xizmatlar)ni jo‘natish fakti vaqt bo‘yicha uning uchun olinadigan pul mablag‘lari bilan muvofiq kelmasa, debitorlik qarzlari yuza keladi. Debitorlik

[80] Libby, Robert. Financial accounting /Robert Libby, Patricia A. Libby, Daniel G. Short. Irwin, Printed in USA, 2016. 308, 848 p.

qarzlari grajdanlik huquqi nuqtai nazaridan mulkiy huquq, ya’ni ma’lum pul mablag‘lari (tovar, xizmatlar va hakozo) olishga bo‘lgan huquq hisoblanadi”[81].

A.D. Alikina tomonidan quyidagicha ta’rif beriladi: “Debitorlik qarzi – bu korxonaga jismoniy yoki yuridik shaxslardan o‘zaro bir-biri bilan munosabatlarida yuzaga keladigan korxona foydasiga hisoblanadigan qarzlari summasi. Odatda bunday qarzlar kreditga sotish hisobidan yuzaga keladi. Debitorlik qarzlari summasining kreditorlik qarzlari summasidan oshishi tashkilotlarning moliyaviy barqarorligini ta’minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Korxonalar buxgalteriya hisobida debitorlik qarzlari kontragent tomonidan to‘langunga qadar yoki dargumon qarz sifatida hisobdan chiqarilgunga qadar hisobda turadi”[82].

Ushbu olimlarning bergan ta’riflari katta ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Lekin, bugungi kunda debitorlik qarzlarini ta’riflashda xalqaro standartlar talablarini inobatga olish, uni moliyaviy aktivlar tarkibidagi huquq sifatida tavsiflash, shartnomalar asosida baholash, shartnomaviy aktivlar tushunchasini kiritish o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, debitorlik qarzlari (olinadigan schyotlar)ga quyidagicha ta’rifni berish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

“**Debitorlik qarzlari (olinadigan schyotlar)** – bu moliyaviy aktiv bo‘lib, tashkilotning shartnomalar asosida odatdagi faoliyati (jo‘natgan tovarlari, mahsulotlari, ko‘rsatilgan ish va xizmatlari) va boshqa faoliyatlari (investitsiyaviy va moliyaviy faoliyatlari) natijasida qarzdor shaxslardan pul mablag‘larini va boshqa aktivlar kabi qoplamalarni olishga bo‘lgan huquqi.”

Ushbu 1-rasmda keltirilgan tasniflanish hamda xalqaro standartlarning talablari asosida buxgalteriya balansida debitorlik qarzlarini savdo va nosavdo debitorlik qarzlariga ajratish o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Buxgalteriya balansida savdo va boshqa (nosavdo) debitorlik qarzlarini aks ettirish tartibi

1-jadval

Amaldagi shaklda balans moddalari	**Satr kodi**	**Taklif etilayotgan balans moddalari**	**Satr kodi**
I.Uzoq muddali aktivlar		**I.Uzoq muddali aktivlar**	
		Sharnomaviy aktivlar (uzoq muddatli qismi)	
Uzoq muddatli debitorlik qarzlari	110	Uzoq muddatli savdo debitorlik qarzlari	110
		Uzoq muddatli boshqa (nosavdo) debitorlik qarzlari	120
II. Joriy aktivlar		**II. Joriy aktivlar**	
		Shartnomaviy aktivlar (joriy qismi)	200
Debitorlar jami (satr 220+230+240+250+260+270+280+290+300+310)	210	Debitorlik qarzlarining sof qiymati, jami (220+250+260-270)	210
Shundan: muddati o‘tgan	211	Shundan muddati o‘tgan	211
		Savdo debitorlik qarzlari (230+240)	220
Xaridorlar va buyurtmachilar qarzi (4000 dan 4900 ning ayirmasi)	220	Savdo debitorlik qarzlari (olinadigan schyotlar) jami (231+232+233), shundan	230

[81] Попова О.В. Учет дебиторской задолженности. https://gaap.ru/articles/uchet_debitorskoy_zadolzhennosti.

[82] Аликина А.Д. Учет дебиторской задолженности. https://cyberleninka.ru/article/n/uchet-debitorskoy-zadolzhennosti.

Ajratilgan bo‘linmalarning qarzi (4110)	230	Xaridor va buyurtmachilarning savdo qarzi (4010)	231
Sho‘‘ba va qaram xo‘jaliklar qarzi (4120)	240	Bog‘liq tomonlar (ajratilgan bo‘linmalar, sho‘‘ba va qaram jamiyatlar) savdo qarzlari (4110, 4120)	232
Xodimlarga berilgan bo‘naklar (4200)	250	Boshqa savdo debitorlik qarlari	233
		Savdo debitorlik qarzlari (veksellar bo‘yicha)	240
Mol etkazib beruvchilar va pudratchilarga berilgan avanslar (4300)	260	**Boshqa (nosavdo) debitorlik qarzlari jami (251+252+253+254+255+256), shundan**	250
Xodimlarning boshqa operatsiyalar bo‘yicha qarzi (4700)	300	Xaridor va buyurtmachilar bilan uzoq muddatli aktivlarning sotilishi bo‘yicha qarzlar	251
		Qo‘ldagi qimmatli qog‘ozlarning sotilishi bo‘yicha (4810)	252
		Olinadigan dividendlar, foizlar va royalti bo‘yicha qarzlar	253
Boshqa debitorlik qarzlari (4800)	310	Qarz va kreditlar berilishi bo‘yicha qarzlar	254
		Xodimlarga berilgan bo‘naklar	255
		Boshqa nosavdo debitorlik qarzlari	256
		Mol etkazib beruvchilar va pudratchilarga berilgan avanslar (4300)	260
		Debitorlik qarzlarining qadrsizlanishidan zarar	270

Ushbu taklif etilayotgan tavsiyalar amaldagi buxgalteriya balansi shaklidagi debitorlik qarzlarini xalqaro standartlar talablariga muvofiqlashtiradi. **Birinchidan**, taklif etilayotgan tarkibda 15-son MHXS “Xaridorlar bilan shartnomalar bo‘yicha tushumlar” standarti talablariga muvofiq shartnomaviy aktivlar tushunchasi kiritildi. **Ikkinchidan,** uzoq muddatli debitorlik qarzlari ham savdo va nosavdo debitorlik qarzlariga ajratildi. **Uchinchidan,** amaldagi tartibda dargumon qarzlar bo‘yicha rezervlar faqat xaridorlar va buyurtmachilar qarzlaridan chegirilgan. Bizning fikrimizcha, dargumon qarzlar tushunchasi debitorlik qarzlarining barcha turlariga ta’luqlidir. Shu sababli, alohida satrda aks ettirish taklif etildi.

39-son MHXS “Moliyaviy instrumentlar: tan olish va baholash”ga muvofiq, zaymlar va debitorlik qarzlari moliyaviy aktiv hisoblanadi. Debitorlik qarzlarini moliyaviy aktiv sifatida tan olishning asosiy talabi bo‘lib ularning faol bozorda kotirovka qilinmasligi bo‘lib hisoblanadi. Agarda aktiv faol bozorda kotirovka qilinsa, yoki debitorlik qarzlari va zaymlari sifatida tasniflashning boshqa talablariga javob bermasa, u holda debitorlik qarzlari “to‘lagunga qadar ushlab turiladigan investitsiya” sifatida tan olinadi.

Debitorlik qarzlarini moliyaviy aktiv sifatida savdo va nosavdo debitorlik qarzlariga tasniflash, debitorlik qarzlarini adolatli (haqqoniy) qiymatda va amortizatsiyalanadigan qiymatda baholash, debitorlik qarzlarining qadrsizlanishi natijasida zarar hamda buxgalteriya balansida sof qiymatda aks ettirish bo‘yicha berilgan takliflar debitorlik qarzlari (olinadigan schyotlar)ga oid axborotlarning ob’ektivligi va ishonchligini oshirishga xizmat qiladi.

Debitorlik qarzlari (olinadigan schyotlar) qarzdor shaxslardan pul mablag‘larini va boshqa aktivlar ko‘rinishidagi qoplamalarni olishga bo‘lgan

huquqidir, deb tavsiflanishi hamda shu bilan bir qatorda, ishda berilgan ta’rifga muvofiq ravishda savdo va boshqa (nosavdo) debitorlik qarzlariga tavsif berilishi ushbu tushunchalarning to‘g‘ri qo‘llanilishini hamda milliy standartlarda atamalarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Buxgalteriya balansi shaklidagi debitorlik qarzlarini xalqaro standartlar talablariga muvofiqlashtirish maqsadida shartnomaviy aktivlar tushunchasi kiritilganligi, savdo va nosavdo debitorlik qarzlarining tarkibi belgilanib chiqilganligi, dargumon qarzlar debitorlik qarzlarining barcha turlariga ta’luqligini hisobga olib unga balansda alohida satrda aks ettirish taklif etilganligi hisobotlarning shaffofligini oshirishga va xalqaro standartlar talablariga muvofiqlashtirishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Libby, Robert. Financial accounting /Robert Libby, Patricia A. Libby, Daniel G. Short. Irwin, Printed in USA, 2016. 308, 848 p.

2. Попова О.В. Учет дебиторской задолженности. https://gaap.ru/articles/uchet_debitorskoy_zadolzhennosti.

3. Аликина А.Д. Учет дебиторской задолженности. https://cyberleninka.ru/article/n/uchet-debitorskoy-zadolzhennosti.

TANNARX BUXGALTERIYA HISOBINING KONSEPTUAL MASALALARI

D.S.Tashnazarova – SamISI, doktorant

Annotatsiya: Ushbu maqolada tannarxi buxgalteriya hisobining mohiyati, uning o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Unda yoritiladigan asosiy masalalar va bugungi kunda Tannarx buxgalteriya hisobini joriy qilish uchun amalga oshiriladigan yo‘nalishlar belgilab berilgan.

Kalitli so‘zlar: Tannarx, Tannarx buxgalteriya hisobi, kosting, Tannarx menejmenti, boshqaruv hisobi

Xorijiy tajribalarida buxgalteriya hisobi ikkita tarkibiy qismdan, ya’ni moliyaviy hisob va boshqaruv hisobidan iborat ekanlagi qaydi qilingan. Jahon iqtisodiyotida resurslarga bo‘lgan taqchillik boshqaruv hisobining tarkibida o‘rganilib keligan tannarx buxgalteriya hisobini alohida ajratishga zaruriyat qilib qo‘ymoqda. Natijada, Boshqaruv hisobi tarkibida o‘rganilib kelinayotgan tannarx hisobi alohida fan tarmog‘i sifatida ajralib chiqmoqda.

Iqtisodiyotning globallashuvi sharoitida resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish, iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, mahsulot tannarxini optimallashtirishga erishish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugun mahsulot tannarxi ko‘rsatkichi davlat ahamiyatidagi masala hisoblanadi. Tejamkorlikka erishmayotgan korxonalar, mahsulot tannarxi yuqori bo‘lgan korxonalar raqobatbordosh mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatiga ega bo‘lmaydi. Shu bois, mahsulot tannarxi masalasi o‘ta dolzarb masala hisoblanadi. Biz doim mahsulot tannarxini qisqartirish, tannarxni optimallashtirish, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab

chiqarish to‘g‘risida ko‘p mulohaza qilamiz, lekin tannarxini hisoblash tartibi bo‘yicha etarli ma’lumotlarga ega emasmiz. Mamlakatimizda amalda bo‘lgan mahsulot tannarxini hisoblash tartibi hamda uslubiyoti innovatsion iqtisodiyot talablariga javob bermay qoldi. 1999 yilda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori bilan “Mahsulot (ish, xizmatlar) ishlab chiqish va realizatsiya qilish xarajatlari tarkibi va moliyaviy natijalarning tashkil topishi to‘g‘risida”gi Nizom qobul qilindi. Nizom qabul qilinganligiga 25 yil bo‘ldi. Tannarx hisobidagi keyingi yutuqlar, zamonaviy usullarni kiritish zaruriyati mavjud. Nizomni qayta tahrirda ishlab chiqish, uni xalqaro standartlardagi keyingi o‘zgartirishlarga muvofiqlashtirish o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Bizning fikrimizcha, mahsulot tannarxi, uning shakllanishi, hisoblash tartibi, zamonaviy kosting tizimlari va ularning qo‘llanilishi, tannarxni qisqartirish va optimallashtirish masalalarini o‘rganadigan buxgalteriya hisobining alohida sohasi “Tannarx buxgalteriya hisobi” bo‘lishini taqozo qilmoqda. Dunyodagi nufuzli universitetlarida “Tannarx buxgalteriya hisobi” alohida fan tarmog‘i sifatida o‘qitilib kelmoqda. Shu bois, bizda ham oliy ta’lim muassasalari “Buxgalteriya hisobi” ta’lim yo‘nalishida “Tannarx Buxgalteriya Hisobini” kiritish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Ushbu fan tarmog‘ining ingliz tilidagi nomi **“Cost Accounting”** deb ataladi.

Biz sohadagi nufuzli darsliklarni o‘rganish asosida ushbu fan tarmog‘ida qamrab oladigan masalalar qatoriga quyidagi masalalarni kiritishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz (1-jadval)

1-jadval

Tannarx buxgalteriya hisobining masalalari[83]

Ingliz tilida	**O‘zbek tilida**
Tannarx Buxgalteriya Hisobi Fundamental Konsepti (Fundamental Cost Accounting Concepts)	
Cost Accounting Environment	Tannarx Buxgalteriya Hisobi Muhiti
Sost Flows and Concepts	Tannarx Oqimi va Konsepti
Cost Behavior	Tannarx Tabiati
An Introduction to Cost Terms and Purposes	Tannarx Atamlari va Maqsadlariga Kirish
Tannarx Elementlari Buxgalteriya Hisobi (Cost element accounting)	
Accounting for Materials	Materiallar Hisobi
Accounting for Labor Costs	Mehnat Xarajatlari Hisobi
Accounting for Manufacturing Overhead	Ustama Ishlab Chiqarish Xarajatlari Hisobi
Cost Allocation	Tannarxni taqsimlash
Mahsulot Kostingi (Product Costing)	
Job Order Costing	Buyurtmali Kosting
Process Costing	Jarayonli Kosting
Standard Costing	Standart Kosting
Cost Of Joint Products and By-Products	Qo‘shma va Ikkilamchi Mahsulot Tannarxi
Spoilage, Rework, and Scrap	Defekt mahsulotlar, Qayta ishlash va kamayishlar
Activity-Based Costing	Faoliyat kostingi

[83] Нуфузли дарсликлар асосида муаллиф ишланмаси

Inventory Management, Just-in-Time, and Simplified Costing Methods	Zaxiralar Menejmenti, Just-in-Time kostingi, Kostingning Soddalashtirilgan Metodlari
Flexible Budgets, Direct-Cost Variances, and Management Control	Moslashuvchan byudjetlar, Direct-Cost va Menejment nazorati
Tannarx Ma'lumotlaridan Boshqaruvda Foydalanish	
Relevant Costs and Alternative Choice Decisions	Relevant tannarxi va qarorlar alternativasini tanlash
Contribution Approach and Variable Costing	Kontributsiya yondashuvi va verieybl kosting
Absorption Costing	Abzarpshin kosting
Cost-Volume-Profit Analysis	Tannarx-Hajm-Foyda Tahlili
Pricing Decisions and Cost Management	Narx bo‘yicha qarorlar qabul qilish va Tannarx Menejmenti
Tools for Managerial Analysis	Boshqaruv tahlili uchun vositalar

Ushbu Tannarx buxgalteriya hisobi fanining tarkibini tahlil qilish asosida hamda amaliyotga joriy qilish nuqtai nazaridan quyidagi yo‘nalishlarda takomillashtirish ishlarini olib borish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

Tannarx buxgalteriya hisobining boshqaruv tizimidagi o‘rni va ahamiyatini ochib berish;

Tannarx buxgalteriya hisobining asosiy ob’ektlarini belgilab olish;

Tannarx buxgalteriya hisobi maqsadi va vazifalarini aniqlash;

Tannarx buxgalteriya hisobini korxonalarda tashkil etish masalasi;

Tannarx buxgalteriya hisobi tabiati, tannarx tavsifi va tasnifi, tannarx menejmenti masalalari;

Tannarx buxgalteriya hisobida tannarx elementlari, zamonaviy kosting tizimlari va ularning qo‘llanilishi;

Tannarx buxgalteriya hisobida tannarxning taqsimlanishi;

Tannarx ma’lumotlarini tahlil qilish va menejmentda foydalanish masalalari;

Tannarx Buxgalteriya hisobida moslashuvchan byudjetlar, standart kosting va farqlanishlar tahlili;

Tannarx buxgalteriya hisobi bo‘yicha nufuzli darsliklarni o‘zbek tiliga tarjima qilish va o‘quv materiallariga kiritish;

Tannarx buxgaldteriya hisobini “Buxgalteriya hisobi” ta’lim yo‘nalishi o‘quv rejasiga mustaqil fan sifatida kiritish.

Ushbu masalalarning Tannarx buxgalteriya hisobi bo‘yicha buxgalterlarda amaliy kompetensiyalarni shakllantirishga, bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Korxonalarda esa zamonaviy kosting tizimlarining qo‘llanilishi mahsulot (ish va xizmatlar) tannarxini xalqaro standartlarga muvofiq shakllantirish, mahsulotlarning haqqoniy tannarxini aniqlash, tannarxni boshqarish hamda sifatli boshqaruv qarorlarini qabul qilishga asos bo‘ladi. Davlat darajasida ham standart qoidalariga muvofiq korxonalarda tannarxni hisoblash metodologiyasining joriy qilinishi korxonalar mahsulot tannarxini bir-biriga solishtirish, tannarxni optimallashtirish masalalarini nazorat qilib turish imkoniyatini beradi. Shu bois, Tannarx buxgalteriya hisobiga katta e’tibor qaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganimizda, Tannarx buxgalteriya hisobi zaruriyat tufayli boshqaruv buxgalteriya hisobidan ajralib chiqqan mustaqil fan tarmog‘i deb hisoblashga asoslar mavjud. Uning konseptual masalalari, tannarx elementlari hisobi, tannarxini taqsimlash, kosting tizimlari hamda tannarxga oid ma’lumotlardan boshqaruv tizimda foydalanishga doir masalalarni belgilab olish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, tannarx buxgalteriya hisobini o‘quv rejalariga kiritish, korxonalarda tashkil etilishi va uni o‘qitishga alohida ahamiyat qaratish lozim deb hisoblaymiz.

Adabiyotlar

1. Cost Accounting A Managerial Emphasis Global Edition Fourteenth Edition. ISBN 978-0-13-210917-8 by Charles T. Horngren, Srikant M. Datar and Madhav V. Rajan, published by Pearson Education, publishing as Prentice Hall © 2012.// https://vera.staff.unri.ac.id/files/2015/11/Cost-Accounting-A-Managerial-Emphasis-by-Horngren-Datar-Rajan-14th-Global-Edition.pdf 14.11.2024

2. Cost Accountang. Lester E.Heitger and Serge Matulich. 1 December 1999 by Lester E. Heitger (Author), Serge Matulich (Author), P. Ogan (Author) // https://www.amazon.ae/Cost-Accounting-Lester-Heitger/dp/053881764X

MHXS ASOSIDA MOLIYAVIY NATIJALAR TO‘G‘RISIDAGI HISOBOTNI TUZISH

Raximov X.A. – SamISI, tadqiqotchi

Annotatsiya: Maqolada MHXS asosida moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotni tuzish tartibi, ularni xarajatlarning xarajatning xususiyati va xarajatning funksiyasi usullari orqali aks ettirish bo‘yicha muloxazalar bayon qilingan.

Kalit so‘zla: moliyaviy natijalar, xarajatning xususiyati, xarajatning funksiyasi, daromadlar, moliyaviy hisobot.

Mamlakatimiz qonunchiligiga asosan korxonalar faoliyat natijalarini e’lon qilishda o‘z xarajatlarini bir xil usullarda keltirishi axborot foydalanuvchilarda (investorlarda) bir muncha savollarni tug‘ulishiga sabab bo‘ladi. Chunki turli tarmoq korxonalarida turli xil xarajatlar amalga oshiriladi bu esa ularni tarmoq xususiyatidan kelib chiqgan holda aks ettirishni taqazo etadi.

Moliyaviy hisobotlarda ma’lumotlarni taqdim etish bilan bog‘liq bir qancha masalalar mavjud. Asosiy masalalardan biri ma’lumotlarni yig‘ish va ajratishdir. Ushbu munozara 1-Xalqaro Buxgalteriya hisobi standarti (1-son BHXS) talabidan kelib chiqqan holda, xo‘jalik yurituvchi sub’ekt o‘z xarajatlarini xususiyatiga ko‘ra tasniflangan yoki yanada ishonchli va tegishli ma’lumotni taqdim eta oladigan funksiyalari bo‘yicha taqdim etishi kerakmi degan talabdan kelib chiqqan.

Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlarida xarajatlarni aks ettirishning turli yondashuvlari mavjud, chunonchi **xarajatning xususiyati** va **xarajatning funksiyasi** usullari orqali aks ettirish mumkin.

Xarajatlar qilingan sarflar va ma’lum daromadlar ishlab topilishi o‘rtasidagi bevosita bog‘liqlik asosida foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotda tan olinadi. Bu

jarayon, odatda daromadlar va xarajatlarning muvofiqligi deb nomlanib, aynan bir bo‘lgan operatsiyalar yoki boshqa hodisalar natijasida bevosita va birgalikda paydo bo‘ladigan daromadlarni va xarajatlarni birgalikda yoki bir paytda tan olishni qamrab oladi; masalan, sotilgan mahsulotning tannarxini tashkil etuvchi turli xarajat komponentlari mahsulotlarni sotishdan olinadigan daromad bilan bir vaqtda tan olinadi. Ammo, muvofiqlik tamoyilining mazkur Konseptual asosga ko‘ra qo‘llanilishi, aktivlar yoki majburiyatlar ta’rifiga to‘g‘ri kelmaydigan moddalarni buxgalteriya balansida tan olinishiga yo‘l qo‘ymaydi. Iqtisodiy naf bir necha hisobot davrlari davomida hosil bo‘lishi kutilayotganda va daromad bilan bog‘liqlik faqat keng ma’noda yoki bilvosita aniqlana olinganida, xarajatlar foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotda sistematik va ratsional ravishda taqsimlanishi asosida tan olinadi. Bu ko‘pincha asosiy vositalar, gudvil, patentlar, savdo belgilari kabi aktivlardan foydalanish bilan bog‘liq bo‘lgan xarajatlarni tan olishda zarurdir; bunday holatlarda xarajat eskirish yoki amortizatsiya deb nomlanadi. Ushbu taqsimlash amallari xarajatlarni mazkur aktivlar bilan bog‘liq iqtisodiy naf ishlatilgan yoki tugagan hisobot davrlarida tan olishga qaratilgan. Xarajat, agar qilingan sarflar kelgusi iqtisodiy nafni olib kelmasa, yoki kelgusi iqtisodiy nafni aktiv sifatida buxgalteriya balansida tan olish to‘g‘ri kelmasa yoki uning tan olinishi to‘xtatilsa, darhol foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotda tan olinadi. Xarajat, shuningdek, aktiv tan olinmasdan majburiyat paydo bo‘lgan holatlarda, masalan mahsulot kafolati bo‘yicha majburiyat paydo bo‘lganida, foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotda tan olinadi.

1-sonli Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti “Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish”ga binoan “Tadbirkorlik sub’ekti foyda yoki zararda tan olingan xarajatlar tahlilini ularning xususiyatiga yoki tadbirkorlik sub’ektidagi vazifasidan kelib chiqqan tasniflashdan foydalangan holda, bunda qaysi biri ishonchli va o‘rinliroq ma’lumotlarni ta’minlashiga qarab, taqdim etishi lozim.”[84][5]

Xarajatlar, moliyaviy natijalarning tarkibiy qismlarini ajratib ko‘rsatish maqsadida, tez-tez takrorlanishi, foyda yoki zarar keltirish potensiali va ularni oldindan bilish mumkinligiga qarab farqlanishi mumkin bo‘lgan ikkilamchi turkumlarga tasniflanadi. Bunday tahlil ikkita shakldan birida ta’minlanadi. Tahlilning birinchi shakli «xarajatning xususiyati» bo‘yicha tasniflash usulidir. Tadbirkorlik sub’ekti xarajatlarni foyda yoki zararda ularning xususiyatiga (masalan, eskirish, xom-ashyolar xaridi, transport xarajatlari, xodimlarga haq to‘lash va reklama xarajatlari) qarab birlashtiradi va ularni tadbirkorlik sub’ektidagi funksiyalar bo‘yicha qayta taqsimlamaydi. Ushbu usul qo‘llash uchun oddiy bo‘lishi mumkin, chunki xarajatlarni funksional turkumlarga taqsimlash zaruriyati yo‘q.

Korxonalar 1-sonli BHXS “Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish”ga asosan xarajatlarni tahlil qilish uchun tasniflash tanlovini saqlab qoladi (xarajat xususiyati yoki funksiyasi usuli), lekin korxona tasniflashni qanday tanlashi va bu tanlov qanday amalga oshirilishiga ko‘proq urg‘u qaratilishi lozim.

[84] 1-сонли БҲХС “Молиявий ҳисоботларни тақдим этиш” – 2003.

Moliyaviy hisobot taqdimotiga oid dastlabki fikrga 3 gurux olimlar turli qarashlarni bildirishgan:[85]

- Birinchi guruh ma'lumotlarning ortiqcha yuklanishi muammosini oldini olish uchun xarajatlarni daromadlar to'g'risidagi hisobotda faqat funksiyalar bo'yicha ko'rsatishni va moliyaviy hisobotga eslatmalarda o'ziga xos ma'lumotlarni oshkor qilishni taklif qildi.
- Ikkinchi guruh xarajat moddalari xususiyati bo'yicha yoki funksiyalari bo'yicha aks ettirilishi kerak, lekin ikkalasi ham emas, to'liq daromadlar to'g'risidagi hisobotda aks ettirilishi va ikkinchisini moliyaviy hisobotga izohlarda ochishi kerakligini ta'kidladi.
- Uchinchi guruh - daromadlar to'g'risidagi hisobotda faqat funksional yoki o'ziga xos ma'lumotlarni taqdim etish, lekin ikkalasini ham emas. Format korxonani tashvishga solayotganiga qaramay, olimlar o'ziga xos ma'lumotlar investorlarning kelajakdagi pul oqimlarining noaniqligi va vaqtini bashorat qilish qobiliyatini oshirishini ta'kidlaydi.

Xopkins (1995) va Maines, va McDaniel (2000) ma'lumotlariga ko'ra, moliyaviy taqdimot formati investorlarning mulohazalari va qaror qabul qilishlariga ta'sir qiladi.

Bizningcha standartda quyidagilarni inobatga olinsa maqsadga muvofiqdir:

- korxonadan nega xarajatlar tahlilini taqdim etish uchun muayyan usulni tanlaganligi sabablarini, shu jumladan tanlangan usul ushbu korxona uchun eng foydali ma'lumotlarni taqdim etishini talab qilish;
- moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot(lar)da aralash yondashuvga yo'l qo'ymaslik uchun korxonalardan xarajatlarni tahlil qilishning yagona usulidan foydalanishni talab qilish.

Bizning fikrimizcha tayyorlovchilar tomonidan taqdim etilgan xarajatlarni tahlil qilishda kompaniyalar o'rtasida izchillik yo'qligi va yomon taqsimlanganligini ko'rsatdi. Bizningcha, buni tayyorlovchilarning xarajatlarning "funksiya" yoki "xususiyati" nimani anglatishini tushunmasliklari sabab bo'lishi mumkin, bu ularning atamalarni turlicha talqin qilishiga olib keladi. Agar bu tushunchalarga aniqlik kiritilmasa, foydalanuvchilar funksiya va/yoki xususiyati bo'yicha ma'lumotni jamlash yoki ajratish uchun tayyorlovchilar tomonidan qo'llaniladigan mezonlarni tushunishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.

Foydalanuvchilar odatda xarajatlarni "xarajat xususiyati" usulidan foydalangan holda tahlil qilishni ma'qul ko'radilar, chunki bu ularga o'z tahlillarida prognozlarni ishlab chiqishda qulayroq foydalanishi mumkin bo'lgan batafsil ma'lumotlarni taqdim etadi, ammo axborot beruvchilar "xarajat funksiyasi" usulini foydali deb topadi, chunki ularning ko'rsatkichlari va chegaralarini hisoblashni osonlashtiradi.

Xarajatlarning funksiyasi yoki xususiyati usullaridan foydalanish bo'yicha olib borgan tadqiqotlarimizda ham korxonalar o'z sohalariga qarab turli usullarni tanlashlarini aniqladik. Ba'zi tarmoqlar (masalan, ishlab chiqarish korxonalari) "xarajat funksiyasi" usulini foydaliroq deb bilishadi, chunki bu usul odatda korxonaning umumiy faoliyatini yanada tavsiflaydi va korxonaning turli faoliyati

[85] http://www.jap.tbs.tu.ac.th/files/Article/Jap35/Full/Jap35Pinprapa.pdf

(funksiyalari) uchun resurslarni taqsimlash haqida foydali ma’lumot beradi. Boshqa tashkilotlar (masalan, banklar) faqat bitta asosiy funksiyaga ega (masalan, moliyalashtirish faoliyati) va shuning uchun tayyorlovchilar xarajatlarni "xarajat xususiyati" usulidan foydalangan holda batafsilroq tahlil qilishni aniqroq deb bilishadi, chunki bu ularning mohiyatini yaxshiroq aks ettiradi.

1-sonli BHXS “funksiya” yoki “xususiyat” tushunchalarini tavsiflamaydi, bizning tahlilimiz shuni ko‘rsatadiki, chalkashliklarga va ushbu tushunchalarning ma’nosini turlicha talqin qilishga olib kelishi mumkin. Bizning fikrimizcha, 1-sonli BHXS “funksiya” va “xususiyati” tushunchalarini 1-sonli BHXSning 99-bandida talab qilinadigan xarajatlar tahlili kontekstida tavsiflashi kerak. Bizning fikrimizcha, bu atamalarni tavsiflash:

(a) moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot(lar)dagi qator moddalarni jamlash va ajratish bo‘yicha tayyorlovchilar uchun qo‘llanma bo‘lib xizmat qiladi, bu esa ushbu atamalarning korxonalar tomonidan talqin qilinishi va qo‘llanilishida ko‘proq izchillikka olib kelishi mumkin, bu esa taqqoslanuvchanlikni oshirishga olib keladi;

(b) sub’ektlarga o‘zlari aniqlagan tabiiy komponentlarni korxonaning funksional faoliyatiga taqsimlashda tizimliroq yondashishga ruxsat berish;

(c) foydalanuvchilarga ayrim elementlarning guruhlangan/ajralgan sabablarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Iqtisodchi olim Denise Durant ning olib borgan tadqiqotida ko‘rishimiz mumkinki “... 25 ta moliyaviy hisobotdan iborat na’munani ko‘rib chiqishda ko‘rdikki, ko‘pchilik korxonalar xarajatlar tahlilini “funksiya bo‘yicha” (60%) “xususiyatiga ko‘ra” (20%) ma’qullagan. "Xarajatlar funksiyasi" usulidan foydalanadigan korxonalarning qariyb yarmi "Xarajatlarning xususiyati to‘g‘risida qo‘shimcha ma’lumotni oshkor qilish" 1-BHXS 104-bandidagi talabga qaramay, xarajatlarning funksiyalari bo‘yicha tahlilini taqdim etishda xarajatlarning xususiyati to‘g‘risida qo‘shimcha ma’lumot bermadi.[86]

Tadqiqotlarimiz shuni ko‘rsatdiki, ishlab chiqarish kompaniyalari ko‘proq funksiyalar bo‘yicha tasnifdan foydalanadilar, xizmat ko‘rsatish kompaniyalari esa xususiyati bo‘yicha tasniflashdan ko‘proq foydalanadilar. Bu shuni ko‘rsatadiki, sub’ektning tadbirkorlik faoliyati tasnifni tanlashda muhim rol o‘ynaydi. Quyidagi tarmoq soxalari bo‘yicha olib borilgan so‘rovlar natijalari keltirilgan:[87]

❖ Federal Xodimlar nuqtai nazari so‘rovi tashkiloti olib borgan so‘rovga asosan bank va energetika sohasidagi kompaniyalarning aksariyati xususiyati bo‘yicha xarajatlarni taqdim etgan; kimyo, avtotransport, tog‘-kon sanoati va neft ishlab chiqarish sanoatidagi aksariyat kompaniyalar xarajatlarni funksiyalari bo‘yicha taqdim etgan bo‘lsa-da, natijada global asosda bo‘lmasa ham, sanoat asosida solishtirish mumkin;

❖ EFRAG tashkiloti olib borgan so‘rovga ko‘ra:

a) funksiya bo‘yicha tasnifni afzal ko‘rish: iste’mol tovarlarini ishlab chiqaruvchilar, sog‘liqni saqlash va axborot texnologiyalari soxalari;

[86] https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/meetings/2017/september/iasb/pfs/ap21b-primary-financial-statements.pdf

[87] https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/meetings/2017/september/iasb/pfs/ap21b-primary-financial-statements.pdf

b) "aralash asos" ba’zi ma’lumotlar xususiyati va ba’zilari funksiyasi bo‘yicha: energetika soxasi;

s) xususiyati bo‘yicha tahlilni afzal ko‘rish: Telekommunikatsiya xizmatlari va kommunal xizmatlari soxasi.

Adabiyotlarni o‘rganishga asoslanib, ob’ektlarning joylashuvi va moliyaviy hisobotni taqdim etish formati investorning mulohazalari va qaror qabul qilishiga ta’sir ko‘rsatdi. Bundan tashqari, moliyaviy ma’lumotlarning hajmi va murakkabligi investorlarning mulohazalari sifati uchun juda muhimdir. Chuqur tahlil qilish darajasi cheklangan investorlar murakkab ma’lumotlarni yoki juda ko‘p ma’lumotlarni hazm qila olmasligi mumkin. Shuning uchun ma’lumotni haddan tashqari yuklanishining oldini olish uchun ma’lumotlarni taqdim etishning maqsadga muvofiqligini hisobga olish kerak.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, xususiyati bo‘yicha xarajatlar tahlili investorlarning moliyaviy ko‘rsatkichlarini baholashda qobiliyatini oshirishi mumkin, chunki xususiyati bo‘yicha ajratilgan ma’lumotlar firma faoliyatining pasayishining mumkin bo‘lgan sabablarini aniqlashga yordam beradi. Bundan tashqari, tadqiqotlarimiz shuni ko‘rsatadiki, xususiyati bo‘yicha tahlilning taqdimot joyi kompaniyaning umumiy faoliyatini baholash va firmaning kelajakdagi faoliyatini bashorat qilishda investorlarning fikrlariga ta’sir qiladi.

CHAKANA SAVDO XIZMATLARINI KO‘RSATUVCHI KORXONALARDA SAMARADORLIKNI OSHIRISHNING OB’EKTIV ZARURIYATI

U.N.Normurodov SamISI, dotsent
O.A.Abdug‘aniev SamISI, assistent

Annotatsiya: Maqolada savdo soxasining milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi ijtimoiy-iqtisodiy axamiyati xamda yangi O‘zbekiston sharoitida chakana savdoxizmatlarini ko‘rsatuvchi korxonalarda samaradorlikni oshirishning ob’ektiv zururiyati asoslangan.

Kalit so‘zlar: savdo, savdo xizmatlari, chakana savdo korxonasi, istemolchi.

Innovatsion iqtisodiyot sharoitida chakana savdo xizmatlarini ko‘rsatuvchi korxonalarning samaradorligini oshirish tovarlar va xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojlarini yuqori darajada va sifatli qondirish orqali iste’molchilarning savdo xizmatlariga bo‘lgan talablarini qondirishda, aholining turmush farovonligini oshirishda hamda milliy iqtisodiyotda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga erishishning muhim omillaridan biriga aylanib bormoqda.

“Jahonda chakana savdo hajmi 2021 yilda 24,2 trln. AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lsa, ushbu ko‘rsatkich 2025 yilga kelib, taxminan 31,7 trillion AQSh dollarini tashkil etishi bashorat qilingan”[88]. Ushbu prognoz parametrlarining bajarilishi hozirgi globallashuv sharoitida davlatlarning o‘zaro turli shartnoma va kelishuvlari natijasida ko‘plab chakana savdo korxonalari o‘rtasida

[88] https://www.statista.com/statistics/report-content/statistic/443522

biznes yuritish imkoniyatining kengayishiga turtki bo‘lishi kutilmoqda. Ushbu holatlar esa chakana savdo xizmatlarini ko‘rsatuvchi korxonalarda samaradorlikni oshishiga olib keladi.

Yangi O‘zbekistonda chakana savdo xizmatlarini ko‘rsatuvchi korxonalarda sotilayotgan tovarlar sifatiga kafolat berish, aholiga yuqori madaniyatli savdo xizmatlarini ko‘rsatish va iste’molchilar huquqlarining himoyasini ta’minlash uchun barcha imkoniyatlar yaratilgan bo‘lib, chakana savdo xizmatlarini ko‘rsatuvchi korxonalarning samaradorligini oshirishga alohida ahamiyat qaratilmoqda. “Yurtimizda 2 mingdan ziyod mahalla xizmatlar sohasiga ixtisoslashgan. Bunday hududlarni ko‘paytirish maqsadida, aholisi 20 mingdan oshadigan mahallalarda chakana savdo va xizmat ko‘rsatish markazlari tashkil etiladi. Bu markazlar ham 5 yil muddatga er va mol-mulk solig‘idan ozod etiladi”[89]. Belgilangan vazifalarni bajarishda chakana savdo korxonalari samaradorligini oshirish omillarini aniqlash va iste’molchilarning chakana savdo xizmatlariga bo‘lgan talablarini to‘liq qondirish kabi yo‘nalishlarda tadqiqotlarni amalga oshirish bugungi kunda dolzarb hisoblanadi.

Chakana savdo xizmatlarini ko‘rsatuvchi korxonalar samaradorligini oshirishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish, zamonaviy xaridorning ma’naviy-ruhiy holatini modellashtirish, savdo munosabatlari ishtirokchilari o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir va biznes-modelning yangi shakllarini joriy etish, xaridorlar bilan o‘zaro aloqalarni mustahkamlash uchun sotish kanallarini yaqinlashtirish, konvergensiya jarayonlarini namoyon etuvchi ta’minotchilar, magazinlar, internet-maydonchalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, aholiga savdo xizmati ko‘rsatish hajmi va sifatini oshirish, savdo infratuzilmasini rivojlantirish, elektron tijorat va raqamli platformalarni joriy etish muhim yo‘nalishlar hisoblanadi.

Bozor iqtisodiyotini shakllantirishning bosh maqsadi birinchi navbatda aholini iste’mol tovarlari bilan to‘liq ta’minlash va bozor muvozanatini saqlashdan iborat. Bu asosiy funksiyani chakana savdo xizmatlarini ko‘rsatuvchi korxonalar bajarib, ular orqali ishlab chiqarilgan iste’mol tovarlari iste’molchilarga etkaziladi. Jaxon amaliyotida iste’mol tovarlari bozorini rivojlantirishdagi bosh masalalardan biri mulkiy munosabatlarni tartibga solish va iste’mol tovarlari sotilishni tezlashtirish hisoblanadi. Bu jarayonda savdo korxonalari etakchi o‘ringa chiqadi. Bu esa bevosita chakana savdo korxonalari raqobatbardoshligini mustahkamlash orqali iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini oshirishni taqozo qiladi. Sababi, chakana savdo korxonalari orqali ishlab chiqarilgan iste’mol tovarlari tezroq sotiladi, aholining bandligi ta’minlanadi, ularning vaqti tejaladi, mamlakatimiz byudjetiga soliqlar tushumi ko‘payadi, bozor infratuzilmalari o‘rtasidagi munosabatlar yanada rivojlanadi.

Savdo sohasining rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotining barqarorlashiga, moddiy va nomoddiy ne’matlar yaratish bilan bog‘liq sarf-xarajatlarning to‘la qoplanishiga, chakana savdo xizmatlarini ko‘rsatuvchi korxonalari foydasining oshishiga, davlat byudjeti va byudjetdan tashqari jamg‘armalarning shakllanishiga,

[89] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2022 йил 19 апрель куни маҳаллабай ишлаш тизими натижадорлигини ошириш ҳамда аҳоли бандлигини таъминлаш масалалари юзасидан видеоселектор йиғилиши. https://president.uz/uz/lists/view/5133

korxona va tashkilotlar xodimlariga o‘z vaqtida ish haqi to‘lanishiga, milliy iqtisodiyot tarmoqlariga yangi investitsiyalar kiritishga imkoniyat yaratadi.

Shuningdek, savdodagi tadbirkorlik tufayli mamlakatdagi mavjud resurslar harakatlanadi, ishlab chiqarishdagi yangiliklar rag‘batlantiriladi, iste’molchilarning yangi didi, dunyoqarashi shakllanadi, moddiy-ma’naviy ehtiyojlar qondiriladi, jamiyat miqyosida kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayoni ro‘y beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2020 yil 25 dekabrda Oliy Majlisga yo‘llagan Murojaatnomasida aholi farovonligini oshirish hamda iqtisodiy islohatlarning mustahkam poydevori sifatida makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash maqsadida “**Umuman, xalqimiz xotirjam bo‘lishi kerak: sifatli oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish, bu borada kafolatlangan zaxirani yaratish va ularni bozorga uzluksiz etkazib berish hamda narx-navo barqarorligini ta’minlashishlariga ustuvor darajada e’tibor qaratilishini hamda ushbu masala Prezidentning domiy nazoratida bo‘lishini**”[90] ta’kidlab o‘tdi.

Belgilangan vazifalarni amalga oshirishda chakana savdo xizmatlarini ko‘rsatuvchi korxonalar muhim ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega. Buni chakana savdo korxonasi bajaradigan quyidagi funksiyalari bilan izohlash mumkin.

Birinchidan, ishlab chiqarilgan oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilardan iste’molchilarga sifatli va yo‘qotishlarsiz etkazib beradi.

Ikkinchidan, tovarlarni saqlash orqali tovarlar zahirasini yaratib, tovarlarni iste’molchilarga uzluksiz etkazib beradi.

Uchinchidan, tovarlarga bo‘lgan talab va taklifni o‘rganish orqali tovarlarning bahosini shakllantirib, narx-navoning barqarorligini ta’minlaydi.

Yuqorida keltirilgan chakana savdo xizmatlarini ko‘rsatuvchi korxonalar tomonidan bajariladigan barcha funksiyalarining pirovard maqsadi savdo jarayonini amalga oshirishda iste’molchilarga sifatli chakana savdo xizmatlarini ko‘rsatishdan iboratdir.

Xulosa qilib aytganda, savdo sohasi, shu jumladan chakana savdo xizmatlarini ko‘rsatuvchi korxonalar xaridorlarga chakana savdo xizmatlarini ko‘rsatish orqali aholi farovonligini oshirish va makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda milliy iqtisodiyotimiz taraqqiyotining ustuvor sohalaridan biri hisoblanadi.

THE IMPORTANCE OF AUDIT EVIDENCE AND ADAPTING IT TO THE REQUIREMENTS OF THE DIGITAL ECONOMY

Eshqurbonov Bahrom - TSUE, master`s degree

Abstract: This thesis examines the problems and scope of collecting audit evidence in the digital economy. In the era of modern technologies and digital operations, the activities of entities and companies are also rapidly becoming digitized. Taking this into account, I suggest that auditors must pay more attention to the use of modern audit programs and technologies in the process of collecting audit

[90]Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliasy-25-12-2020.

evidence. In this thesis I explain the methods of collecting audit evidence and prospects of implementation of modern technologies in that process. Additionally, I share my recommendations.

Key words: audit engagements, audit evidence, reliability, accuracy and completeness, audit programs, digital economy, fraud.

Nowadays, business entities and companies have complex accounting programs and keep different relations with customers or suppliers using various online programs. Most businesses are trying to increase online sales as customers prefer to buy online. Similarly, other processes such as tax payments, attracting loans, purchasing non-currents assets and inventories are being carried out using online sites and online shops. This, in turn, affects the process of conducting audits. In particular, the use of various audit programs along with traditional methods in collecting audit evidence helps to increase the reliability of audit evidence. This thesis discusses the audit evidence and methods of their collection, the importance of audit programs in collecting audit evidence in the digital economy, and the prospects of using modern technology and programs to conduct analytical audit procedures.

Audit evidence refers to the information that auditors collect during an audit to form their opinion on whether a company's financial statements are free of material misstatement and provide a true and fair view of the company's financial position. The quality and sufficiency of audit evidence are critical for the auditor's decision-making process.

Audit evidence can be collected in different forms. The main forms are:

Picture 1[91]

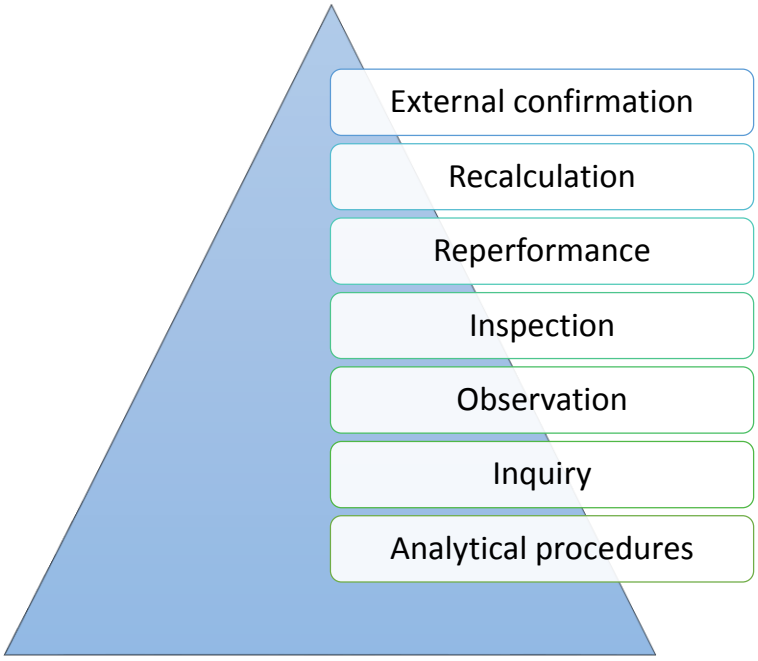

Inspection in auditing refers to the process where auditors examine records, documents, or physical assets to gather evidence and verify information presented in

[91] "Innovatsion rivojlanish sharoitida investitsiya muhitini yaxshilashda ishonchli auditorlik dalillarining ahamiyati. Auditorlik dalillarini olish usullari va ularni rivojantirish". B. Eshqurbonov, "RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA BUXGALTERIYA HISOBI, TAHLIL VA AUDITNI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani MATERIALLARI TO'PLAMI

the financial statements. Inspection helps auditors validate the existence, accuracy, and completeness of financial data and ensures compliance with relevant accounting policies and standards.

Observation in auditing is the process by which auditors watch or observe company processes, procedures, or activities to understand how things are done and to verify that policies and controls are being followed as stated. Observation is particularly useful for gathering evidence about operational processes and internal controls.

External confirmation in auditing refers to the process of obtaining evidence directly from a third party, outside the organization being audited, to verify the accuracy of financial information. This method is widely used to confirm balances or transactions and is considered one of the most reliable types of audit evidence due to its independence from the entity's internal processes.

Recalculation in auditing is a procedure where the auditor independently checks the mathematical accuracy of financial records and calculations made by the entity. This process involves re-performing calculations that are part of the accounting records to verify their correctness. Recalculation is often used to validate the accuracy of computations related to areas such as depreciation, interest, and other figures that are critical to financial reporting.

Reperformance in auditing is an audit procedure where the auditor independently executes procedures or controls originally performed by the entity as a way of verifying the effectiveness and accuracy of those processes. Unlike recalculation, which focuses solely on verifying mathematical accuracy, reperformance is broader and can involve the auditor redoing entire processes or transactions to confirm they were carried out correctly.

Analytical procedures in auditing refer to the process of evaluating financial information by studying relationships among both financial and non-financial data. This method involves comparing recorded amounts to auditor expectations, identifying any significant deviations, and investigating those anomalies to understand underlying causes. Analytical procedures are widely used in auditing because they provide insight into potential issues and help direct the auditor’s focus to areas that may require additional investigation.

Inquiry is an audit procedure where auditors ask management, employees, or other knowledgeable personnel questions to gather information on financial transactions, processes, policies, and controls within the entity. Inquiry is often the starting point for understanding a company’s operations and is used throughout the audit to clarify information, identify risks, and support conclusions on account balances or transactions.

The audit evidence is collected using the above-mentioned methods, and based on them, an audit opinion is derived and presented. However, in today's digital economy, relying solely on these methods may negatively impact the quality of audit engagements. Therefore, adapting these methods to meet the demands of the modern economy is a must. This is because, firstly, a significant number of entities, especially large companies and organizations, are rapidly continuing to implement modern technologies in their businesses to improve effectiveness and efficiency. For

example, banks and other financial institutions are using modern assessment software and algorithms to evaluate customers' creditworthiness and manage the lending process. Additionally, online microloans are becoming increasingly common. In these conditions, ensuring that online loans are accurately reflected in accounting records, assessing credit risk, and evaluating the adequacy of reserves based on international financial reporting standards requires the use of modern technologies to gather audit evidence for an adequate audit opinion. Similarly, companies operating in other sectors are also expanding their use of advanced techniques and technologies. Furthermore, the maintenance of accounting records and the management of accounting are also becoming digitized. In other words, the automatic generation of accounting entries and the preparation of reports are increasingly developing. In this situation, the exchange of data and the automatic formation of double-entry records in computer programs increase audit risk. Auditors must utilize modern technologies and software to verify that the programs used by companies are functioning correctly. This significantly enhances the quality and efficiency of their work.

At the same time, analytical procedures can carried out easily and effectively using audit programs and strong computers. For example, the calculation of various analytical indicators has been considered complex and prone to errors. However, if auditors have strong programs and modern technologies, they can increase the accuracy of the calculations. At banks, for instance, provisions for expected credit losses are calculated using historical data for a long period of time and use different methods. As it requires complicated computations banks are nowadays using strong computer programs to calculate probability of default, loss given default and other ratios. As a result, auditors are facing difficulties to assess the correctiveness of the above-mentioned risk factors.

On the other hand, I strongly suggest that audit organizations focus on the extensive use of technologies and increase the size of population in sampling. As we know, selecting the population using more parameters increases the quality and representativeness.

In conclusion, I can say that the development of information technologies and their widespread application in the field of economics lead to changes in the subject of audit engagements and necessitate the use of modern technological capabilities in audit reviews. In this regard, it is essential for modern auditors to be capable to use IT and gather audit evidence using audit programs. They must also use modern technologies in performing analytical procedures, which increases the reliability and accuracy of audit evidence.

SUG'URTA TASHKILOTLARIDA INVESTITSION FAOLIYATDAN OLINADIGAN DAROMADLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Abdusaidov S.J. – TDIU Samarqand filiali doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqola sug‘urta tashkilotlarida investitsion faoliyatdan olinadigan daromadlarni hisobga olish jarayonini tahlil qilish va ushbu sohada mavjud muammolarni aniqlash bilan birga, hisobni takomillashtirish bo‘yicha amaliy

tavsiyalarni ishlab chiqishga qaratilgan. Shu orqali sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy boshqaruv tizimini yanada samarali tashkil etishga ko‘maklashish maqsad qilib qo‘yilgan.

Kalit so’zlar: sug’urta faoliyati, buxgalteriya hisobi, investitsion faoliyat.

Bugungi kunda sug‘urta tashkilotlari moliyaviy bozorda muhim o‘rin egallab, iqtisodiyotning barqarorligini ta’minlashga xizmat qiluvchi asosiy institutsional subyektlardan biri hisoblanadi. Ularning asosiy vazifasi sug‘urta xizmatlarini ko‘rsatish orqali aholi va korxonalarni moliyaviy xavflardan himoya qilishdir. Shu bilan birga, sug‘urta kompaniyalari o‘z faoliyatini samarali yuritish va moliyaviy barqarorlikni saqlab qolish uchun investitsion faoliyat orqali qo‘shimcha daromad olishga intiladi.

Sug‘urta tashkilotlari uchun investitsiya daromadlari yig‘ilgan sug‘urta mukofotlarini samarali boshqarish va ko‘paytirish orqali asosiy daromad manbalaridan biriga aylanadi. Ushbu daromadlar kompaniya majburiyatlarini bajarishda, zaxiralarni mustahkamlashda va mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Shunday bo‘lsa-da, investitsion faoliyatdan olinadigan daromadlar hisobining to‘g‘ri va aniq yuritilishi murakkab vazifadir. Bu jarayon sug‘urta tashkilotlarining moliyaviy shaffofligi va ishonchliligini oshirish uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Sug‘urta tashkilotlari moliyaviy barqarorlikni saqlab qolish va mijozlar oldidagi majburiyatlarini to‘laqonli bajarish uchun daromadlarning muhim qismiga investitsion faoliyat orqali erishadi. Shu sababli, investitsion daromadlarning aniq hisobini yuritish va ularni to‘g‘ri boshqarish sug‘urta kompaniyalari uchun strategik ahamiyat kasb etadi.

Sug‘urta kompaniyalari asosiy faoliyati bo‘lgan sug‘urta xizmatlarini ko‘rsatish bilan birga, yig‘ilgan sug‘urta mukofotlarini turli moliyaviy aktivlarga investitsiya qiladi. Ushbu investitsiyalar quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydi:

1. Moliyaviy barqarorlikni ta’minlash – sug‘urta zaxiralarini ko‘paytirish va xavflarni qoplash uchun etarli darajada kapital jamlash.
2. Daromad olish – uzoq muddatli va qisqa muddatli investitsiyalardan foyda ko‘rish.
3. Xavflarni diversifikatsiya qilish – kapitalni turli yo‘nalishlarga taqsimlash orqali risklarni kamaytirish.

Investitsion faoliyat natijasida olinadigan daromadlar sug‘urta tashkilotining moliyaviy hisobotlarida quyidagi asosiy jihatlar bo‘yicha aks ettirilishi kerak:

1. Daromad manbalarini tasniflash: Qimmatli qog‘ozlardan, bank depozitlaridan, ko‘chmas mulkdan va boshqa manbalardan olingan daromadlarni alohida ko‘rsatish.
2. Xarajatlarni hisobga olish: Investitsiyalardan olinadigan daromadlar bilan bog‘liq xarajatlarni, masalan, komissiya va boshqa operatsion xarajatlarni ajratish.
3. Xalqaro standartlarga moslashish: Moliyaviy hisobotlar xalqaro buxgalteriya standartlariga (masalan, IFRS 9 – Moliyaviy aktivlar) mos ravishda tayyorlanishi lozim.

Investitsion daromadlar hisobida uchraydigan muammolar quyidagilardan iborat.

1. Hisob-kitoblarning aniqligi va shaffofligi: Sug‘urta kompaniyalarida daromad va xarajatlarni noto‘g‘ri tasniflash natijasida hisobotlarda aniqlik etishmasligi kuzatiladi.
2. Risklarni noto‘g‘ri baholash: Investitsiya portfellarining xavf darajasi va kutilayotgan foyda noto‘g‘ri prognoz qilinishi mumkin.
3. Texnologik vositalarning etarli emasligi: Sug‘urta kompaniyalarida investitsion faoliyatni avtomatlashtirish darajasi past bo‘lishi mumkin.
4. Ichki nazorat tizimining zaifligi: Investitsiyalarning samaradorligini nazorat qilish mexanizmlari etarlicha rivojlanmagan bo‘lishi mumkin.

Sug’urta korxonalarida investitsion daromadlar hisobini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi takliflarni ishlab chiqdik:

1. Hisob tizimini modernizatsiya qilish
   - Investitsion faoliyatning har bir manbai bo‘yicha alohida hisob yuritish.
   - Avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish orqali ma'lumotlarni aniq va tezkor qayd qilish.
2. Xalqaro standartlarga moslashtirish
   - Sug‘urta tashkilotining moliyaviy hisobotlarini IFRS 9 kabi xalqaro standartlarga moslashtirish.
   - Moliyaviy aktivlar va passivlarning real qiymatini baholash tizimini joriy etish.
3. Risklarni boshqarish tizimini kuchaytirish
   - Investitsion faoliyatning xavf darajasini muntazam tahlil qilish.
   - Diversifikatsiya strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish.
4. Ichki nazoratni kuchaytirish
   - Investitsion faoliyat bilan bog‘liq jarayonlar ustidan mustaqil audit o‘tkazish.
   - Har bir investitsion qaror uchun mas’uliyatni belgilash.
5. Kadrlar malakasini oshirish
   - Xodimlarni zamonaviy buxgalteriya va moliyaviy boshqaruv texnologiyalaridan foydalanishga o‘rgatish.
   - Investitsion portfellarni boshqarish bo‘yicha mutaxassislarni tayyorlash.

Sug‘urta tashkilotlarining investitsion faoliyati ularning moliyaviy barqarorligini ta’minlashda va mijozlarga ishonchli xizmat ko‘rsatishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Investitsion daromadlarni hisobga olish jarayonini takomillashtirish orqali sug‘urta kompaniyalari:

- Daromadlar shaffofligini oshirishi;
- Risklarni samarali boshqarishi;
- Raqobatbardoshlikni kuchaytirishi mumkin.

Ushbu jarayonni amalga oshirish uchun zamonaviy buxgalteriya usullarini joriy etish, avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish va kadrlar malakasini oshirish muhimdir. Shu bilan birga, xalqaro standartlarga moslashish kompaniyalarning global bozorda muvaffaqiyat qozonishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Rustamovna, Xoliqova Zebiniso. "RAQAMLI IQTISODIYOTDA ISHLAB CHIQARISH KORXONALARIDA INVESTITSION FAOLIYATNI BOSHQARISH." *Scientific Impulse* 2.21 (2024): 447-452.

2. Alisher o'g'li, Qodirov Iskandar. "AKSIYADORLIK JAMIYATLARINING INVESTITSION JOZIBADORLIGINI OSHIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH." *Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting* 4.10 (2024): 17-23.

3. Окорокова, Олга Александровна. "Зарубежный опыт инвестиционной деуателности страховых компаний." *Вестник Адыгейского государственного университета. Сериуа 5: Экономика* 1 (2012): 146-155.

4. Гутова, К. В., and О. А. Окорокова. "Современные аспекты инвесиционной деуателности в страховых компаниуах." *Инноваtsіоннауа наука* 2-1 (14) (2016): 96-100.

INVESTITSIYAVIY KO‘CHMAS MULK XALQARO STANDARTLAR TALQINIDA

Raxmanova Yulduz Sharafitdinovna - Toshkent kimyo xalqaro universtiteti mustaqil izlanuvchisi

Annatatsiya: Ushbu maqola investitsiyaviy ko‘chmas mulk xalqaro standartlari talqiniga bag‘ishlangan. Maqoladainvestitsiyaviy ko‘chmas mulk xalqaro standartlarini rivojlantirish, korxonalarda bu yo‘nalishda iqtisodiy ustunlikka erishishining aniq strategiyasi bo‘yicha etakchilikni ifodalovchi ko‘rsatkichlarni takomillashtirish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: investitsiyaviy ko‘chmas mulk, xalqaro standartlar, BHXS, MHXS, amortizatsiya, foyda va zararlar

Mamlakatimizda MHXSlarini har birini mukammal darajada o‘rganish, uni joriy qilishning uslubiy masalalarini hal qilish muhim ahamiyat kasb etadi. MHXSlari tizimida ko‘chmas mulklar hisobiga oid standartlar, jumladan 40-son BHXS “Investitsiyaviy ko‘chmas mulk” standarti muhim o‘rin tutadi. Amaliyotimizda asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar yoki investitsiyalari tushunchalari MHXSlari joriy qilingunga qadar ham amal qilgan. Lekin, ayrim muhim tushunchalar, jumladan investitsiyaviy ko‘chmas mulk tushunchasi bizning amaliyotimizda keng qo‘llanilmagan. Ushbu tushunchalarni xalqaro standartlar asosida yangi talqinda ifoda etish, ularning mazmun va mohiyatini ochib berish, tan olish va baholash mezonlarini belgilash muhim ahamiyat kasb etadi. Sanab o‘tilgan muammolarning mavjudligi IKMlar hisobi metodologiyasini MHXSlari asosida tashkil etish, ilg‘or tajribalar asosida takomillashtirishni taqozo etadi.

Investitsiyaviy ko‘chmas mulk hisobini tartibga solishda qo‘llaniladigan asosiy standartlarni quyidagi 1-jadvalda aks ettiramiz.

1-jadval

Investitsiyaviy ko‘chmas mulkni hisobga olishda qo‘llaniladigan asosiy xalqaro standartlar[92]

MHXS	Ularning mazmuni
Moliyaviy hisobotning konseptual asoslari	Umumiy maqsadga foydalanadigan moliyaviy hisobotning maqsadi va foydaliligi, jumladan hisobot berayotgan tashkilotning iqtisodiy resurslari va ularga nisbatan talab qilish huquqlari, foydali axborotlarning sifat tavsifi, moliyaviy hisobot va hisobdor tashkilot, moliyaviy hisobotning elementlari, tan olish va tan olishning tugatilishi, baholash, axborotlarni ochiqlash
18-son MHXS “Moliyaviy hisobotni taqdim etish va ochiqlashlar” (2027 yil 1 yanvardan joriy etiladi)	Foyda va zararlar hamda boshqa umumlashgan daromadlar to‘g‘risidagi hisobot moliyaviy bajarilishlar to‘g‘risidagi hisobot deb nomlanib birinchi o‘ringa ko‘tarilgan. Ushbu hisobot ikkita hisobotdan tarkib topadi. Foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobot va boshqa umumlashgan daromadlar to‘g‘risidagi hisobot. Ushbu hisobotning tarkibi operatsion, investitsiyaviy va moliyaviy faoliyat natijalariga ajratilgan
40-BHXS “Investitsiyaviy ko‘chmas mulk”	Standartning maqsadi, atamalar, investitsiyaviy ko‘chmas mulk tasnifi, tan olinishi, tan olish momentida baholash, tan olingandan keyingi baholash, bir kategoriyadan boshqa kategoriyaga o‘tkazish, chiqib ketishi, axborotlarni ochiqlash.
16-son BHXS “Asosiy vositalar”	Standartning maqsadi, atamalar, tan olinishi, tan olish momentida baholash, tan olgandan keyingi baholash, amortizatsiya, qadrsizlanish, ian olishni tugatish, axborotlarni ochiqlash
36-son BHXS “Aktivlarning qadrsizlanishi”	Standartning maqsadi, atamalar, qadrsizlanishi mumkin bo‘lgan aktivlarni identifikatsiyalash, qoplanadigan summani baholash, qadrsizlanishdan zararni tan olish va baholash, pul mablag‘larini yuzaga keltiruvchi birliklar va gudvil, qadrsizlanishdan zararni qayta tiklash, axborotlarni ochiqlash
17-son MHXS “Ijara”	Ijara ta’rifi, identifikatsiyalangan aktiv, aktivdan foydalanish huquqi,ijara muddatini aniqlash, tan olish va baholash, taqdim etish, axborotlarni ochiqlash, ijara beruvchida hisob, qayta ijara berish orqali sotish operatsiyalari
5-son MHXS “Sotish uchun mo‘ljallangan aktivlar”	Ta’riflar, oborotdan tashqari aktivlarni sotish uchun mo‘ljallangan deb tasniflash, tan olish va baholash, tugallangan faoliyat tavsifi, axborotlarni ochiqlash

Ushbu jadvalda keltirilgan MHXSlaridan tashqari investitsiyaviy ko‘chmas mulklarni hisobga olishda 7-son BHXS “Pul mablag‘lari harakati” – investitsiyaviy ko‘chmas mulk bilan bog‘liq pul harakatlari, 8-son BHXS “Hisob siyosati, hisob baholashlaridagi o‘zgarishlar va xatolar” – IKMga doir hisob siyosati, 10-son BHXS “Hisob siyosatidan keyingi hodisalar” – IKMlar bilan bog‘liq hisobot davridan keyinegi hodisalar, 29-son BHXS “Giperinflyasiya sharoitida moliyaviy hisobot” – giperinflyasiya sharoitida IKMlar hisobi va moliyaviy hisobotda aks ettirish, 34-son BHXS “Oraliq moliyaviy hisobot” – oraliq moliyaviy hisobotda IKMlarga doir axborotlarni aks ettirish, 10-son MHXS “Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot” – bosh kopnaiyaning konsolidatsiyalashgan hisobotni tuzishda IKMlarga doir axborotlarni shakllantirish va boshqa standartlarda IKMlarga doir axborotlarni aks ettirishning u yoki bu qoidalari aks ettirilgan. MHXSlari bir tizim bo‘lib shakllangan.

[92] Халқаро стандартлар асосида муаллиф ишланмаси

Ushbu standartlarning bittasini alohida izolyasiyalashgan holda qo‘llab bo‘lmaydi. Ularning har birining talablarini inobatga olishni taqozo etadi. Standartlar yagona tizim sifatida qo‘llashni taqozo etadi.

IKMlar buxgalteriya hisobi alohida standart bo‘lishini talab qiladigan ob’ekt hisoblanadi. Shu bois MHXS bo‘yicha Kengash 40-BHXS “Investitsiyaviy ko‘chmas mulk” standartini ishlab chiqdi. Ushbu standartda aks ettirilgan asosiy qoidalarni quyidagi 2-jadvalda aks ettiramiz.

2-jadval

40-son BHXS “Investitsiyaviy ko‘chmas mulk” standartining asosiy qoidalari[93]

Bandi	**Qoidaning mazmuni**
5	Investitsiyaviy ko‘chmas mulk bu – ijara haqi yoki kapital qiymatining o‘sishi hisobidan daromad olishlari maqsadida tasarrufida bo‘lgan ko‘chmas mulklardir (er yoki bino, yoki binoning bir qismi yoki unisi ham bunisi ham), biroq: (a) Ishlab chiqarishda yoki tovarlarni jo‘natishda va xizmatlarni ko‘rsatishda yoki ma’muriy maqsadlarda foydalanilmaydigan; yoki (b) odatdagi faoliyati davomida sotish uchun mo‘ljallanmagan
8	Investitsiyaviy mulkka misollar quyida keltirilgan:Uzoq muddatli perspektivada kapital qiymati o‘sishiga erishish hamda odatdagi faoliyati davomida qisqa muddatli perspektivada sotish uchun ko‘zda tutilmagan er; hozirgi vaqtda kelgusida nimaga mo‘ljallanganligi aniq bo‘lmagan er; Korxonada ushbu erni mulkdor tasarrufidagi ko‘chmas mulk sifatida foydalanishi yoki odatdagi faoliyati davomida qisqa muddatli perspektivada sotishga qaratilganligi aniq belgilanmagan hollarda ushbu er kapital qiymatning o‘sishi uchun mo‘ljallangan deb qaraladi; korxonaga taalluqli bo‘lgan (yoki moliyaviy ijara shartnomasi bo‘yicha korxona tasarrufida bo‘lgan) va operatsion ijaraning bitta yoki bir nechta shartnomasi bo‘yicha ijaraga taqdim qilingan bino; hozirgi vaqtda band bo‘lmagan, biroq operatsion ijaraning bitta yoki bir nechta shartnomasi bo‘yicha ijaraga topshirish uchun mo‘ljallangan bino; kelgusida investitsiyaviy mulk sifatida foydalanish uchun qurilayotgan va rekonstruksiya qilinayotgan ko‘chmas mulk.
16	Investitsiyaviy mulk aktiv sifatida quyidagi hollarda tan olinadi, qachonki: (a) Ushbu investitsiyaviy mulk bilan bog‘liq kelgusi iqtisodiy naf oqimining korxonaga kelib tushish ehtimoli amal qiladi; (b) ushbu investitsiyaviy mulkning qiymati ishonchli baholanish mumkin bo‘ladi
21	Xarid qilingan investitsiyaviy ko‘chmas mulkning boshlang‘ich qiymtai uning xarid narxi va uni xaridi bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq bo‘lgan har qanday xarajatlar kiradi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlarga, masalan professional yuridik xizmatlar to‘lovi, ko‘chmas mulkni qabul qilishda to‘lanadigan soliqlar va bitim bo‘yicha boshqa xarajatlar kiradi
30	Standartning 32A va 34 bandlarida keltirilgan holatlardan tashqari tashkilot o‘zining hisob siyosati sifatida 33-55 –bandlarga ochiqlangan adolatli (haqqoniy) qiymati, yoki 56-bandiga keltirilgan boshlang‘ich qiymati bo‘yicha hisobga olish modelini tan olishi va ushbu siyosatni butun o‘zining ob’ektlari bo‘yicha qo‘llashi shart.
57	Investitsiyaviy mulk kategoriyasiga o‘tkazish yoki ushbu kategoriyadan chiqarish faqat ob’ektning nima maqsadda foydalanishi o‘zgarishiga bog‘liq, qaysiki u quyidagilar bilan asoslanadi: (a) Investitsiyaviy mulkdan mulkdor tasarrufidagi

[93] 40-сон БҲХС “Инвестициявий кўчмас мулк”// https://nrm.uz/contentf?doc=579703_(ias)_40_investicionnaya_nedvijimost&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana асосида муаллиф таржимаси

	mulk kategoriyasiga o‘tkazish natijasida mulkdor tasarrufidagi ko‘chmas mulk sifatida ko‘chmas muldan foydalanishning boshlanishi; (b) investitsiyaviy mulkni zaxiralarga o‘tkazish natijasida sotish maqsadida rekonstruksiyaning boshlanishi; (s) mulkdor tasarrufidagi ko‘chmas mulk kategoriyasidan investitsiyaviy mulkka o‘tkazish natijasida mulkdorning mulkni tasarruf qilishi davrining tugashi.

Ushbu standart qoidalarini amaliyotga joriy etish, aksiyadorlik jamiyatlarida hisob siyosatini ishlab chiqishda foydalanish o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi. Yuqorida keltirilgan taklif va tavsiyalardan foydalanish IKMlarga doir axborotlarning sifatini oshirishga, moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. https://lex.uz/ru/docs/6600413

2. А.Королева. учет инвестиционной недвижимости в ФСБУ и МСФО//ҳттпс://www.аде-солутионс.сом/мсфо/артислес/учет-инвестиционной-недвизҳимости-в-фсбу-и-мсфо/

3. А.В.Суворов. Инвестиционная собственност. //Ж. Международный бухгалтерский учет. (6)66. 2004 ҳттпс://сйберленинка.ру/артисле/н/инвестиционная-собственност/виewер

UZOQ MUDDATLI INVESTISIYALAR BILAN BOG‘LIQ MUOMALALARNI AUDITORLIK TEKSHIRUVIDAN O‘TKAZISH

M.X.Xodjaeva TDIU dosenti
R.A.Maxmudova TDIU magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada Uzoq muddatli investisiyalar tushunchasi va ularning auditini haqida yoritilgan. Uzoq muddatli investisiyalar auditining o’tkazish ketma-ketligi va unda e’tibor qaratilishi kerak bo’lgan jihatlar ko’rib chiqilgan.

Kalit so’zlar:audit, investitsiya, faoliyat, subyekt,buhgalteriya, moliyaviy hisobotlar.

Korxona investisiyalari auditining ko‘p qirraliligi ular faoliyatining sub'ektlari va ob'ektlarining turli-tumanligi va murakkabligi bilan belgilanadi. Qimmatli qog‘ozlar bozorining jadal sur'atlar bilan rivojlanayotganini ushbu bozorda emitentlar, investorlar va bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi munosabatlar tizimini boshqarishga qaratilgan qonun va qonun osti hujjatlarning qo‘pligi dalolat beradi. Bu esa o‘z navbatida, me'yoriy hujjatlar asosida moliya-xo‘jalik faoliyatini olib borayotgan xo‘jalik yurituvchi sub'ektlarning katta qismi ko‘pgina hujjatlarning bir-biriga zid bo‘lgan xarakteriga, shuningdek, korxona investisiyalarining buxgalteriya hisobi va hisoboti uslubining ayrim nazariy va amaliy jihatlarining ishlab chiqarilish saviyasiga ta'sir etadi. Shu sababli, hozirgi kunda investisiya faoliyatini olib borayotgan korxonalar uchun auditorlik tekshiruvini o‘tkazish usullarini takomillashtirishga bo‘lgan talab oshib bormoqda.

Paxta tozalash korxonalarida investisiyalarni auditorlik tekshiruvidan o‘tkazishda quyidagi vazifalarni bajarish maqsadga muvofiqdir:

1. Korxona investisiyalarini hisobga olish va nazorat qilishning holatini tekshirish;
2. Korxona investisiyalari harakatini buxgalteriya hisobida aks ettirishga doir muomalalar sintetik hisobining to‘liqligi hamda soliq qonunchiligiga rioya qilinishini tekshirish;
3. Korxona investisiyalariga doir daromadlarning to‘liq aks ettirilishi va ularning soliqqa tortilishini tekshirish.

Auditor tomonidan korxona investisiyalarini tekshirish jarayonida qo‘llaniladigan ma'lumotlar manbalari quyidagilardan iborat bo‘ladi:

- buxgalteriya hisobini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlar;
- korxona investisiyalari bilan bog‘liq muomalalarni soliqqa tortish tartibini belgilovchi me'yoriy huddatlar;
- tashkilotning hisob yuritish siyosati to‘g‘risidagi buyrug‘i;
- moliyaviy hisobotlar;
- korxona investisiyalarini aks ettiruvchi birlamchi hujjatlar;
- korxona investisiyalarini sintetik va analitik hisob registrlari;
- korxona investisiyalari va ulardan olingan moliyaviy natijalarning buxgalteriya hisobi tartibini belgilovchi hujjatlar.

Xo`jalik yurituvchi subyeklarning hisob siyosati to‘g‘risidagi buyrug‘idan quyidagilar bilan tanishib chiqishi lozim:

- boshqa korxonalar ustav kapitalidan olingan daromadni tan olish tartibi (qiymat yoki ulushli qatnashish usuli);
- korxona investisiyalarini aks ettirishda ishlatiladigan ishchi schyotlar rejasi;
- qo‘llanilayotgan buxgalteriya hisobi shakli va korxona buxgalteriyasi tomonidan tuziladigan hisobga olish registrlari ro‘yhati;
- korxona investisiyalarini hisobga olish bilan bog‘liq bo‘lgan birlamchi hujjatlar aylanishi jadvali;
- korxona investisiyalarini rasmiylashtirish, imzolash huquqiga ega shaxslar ro‘yxati;
- korxona investisiyalarini hisobga olish uchun korxona tomonidan ishlab chiqilgan va tasdiqlangan hujjatlar shakllari.

Tekshirilayotgan ob'ektlar bo‘yicha etarli dalillarning olinishi, ko‘rsatilgan faktlar bo‘yicha korxonada hisob yuritishning holati haqida mustaqil baholashni va amaldagi me'yoriy hujjatlar, buxgalteriya hisobi tartiblaridan cheklanishlarni aniqlash imkonini beradi.

Auditor O‘zbekiston Respublikasi «Auditorlik faoliyati to‘g‘risida»gi Qonuni va 300-sonli “Moliyaviy xisbot auditini rejalashtirish” nomli auditorlik faoliyatining xalqaro standartiga muvofiq, auditorlik tekshiruvining uslub va shakllarini hamda xo‘jalik yurituvchi sub'ekt bilan tuzilgan bitimning aniq shartlarini mustaqil ravishda belgilash huquqiga ega.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, avvalambor, auditorlik tekshiruvining rejasi va dasturi mukammal ishlab chiqilishi lozim. Unda korxona buxgalteriya balansining tarkibini tahlil etishdan boshlab, undagi korxona investisiyalari ulushini

o‘rganib, tekshiruvni tanlov yoki yoppasiga tekshirish usulini qo‘llash belgilanib, moliyaviy hisobotlarda tekshirilayotgan ob'ekt aniqlab olinadi.

Tekshiruv jarayonining amalga oshirilishida quyidagilar audit ob'ektlari bo‘lishi mumkin:

- buxgalteriya balansining 0600 – “Uzoq muddatli investisiyalarni hisobga oluvchi schyotlar”iga tegishli satr ma'lumotlari;
- «Moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot»ning 9520 – “Divident ko‘rinishidagi daromadlar”, 9530 – “Foizlar ko‘rinishidagi daromadlar” va 9560 – “Qimmatli qog‘ozlarni qayta baholash bo‘yicha daromadlar” schyotlariga tegishli satr ma'lumotlari.

Bundan tashqari, «Pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobot»ning joriy davrda xarid qilingan uzoq muddatli investisiyalar bo‘yicha keltirilgan ma'lumotlarning mutanosibligi ham tekshiriladi. Agarda mijoz uzoq muddatli investisiyalarni qayta baholashni amalga oshirgan bo‘lsa, u holda “Buxgalteriya balansi” va “Xususiy kapital to‘g‘risidagi hisobot” ning rezerv kapitali ham tekshirish ob'ekti bo‘lishi mumkin.

Tekshiruv ob'ektlari aniqlab olingandan so‘ng korxona investisiyalari quyidagi ketma-ketlik asosida auditorlik tekshiruvidan o‘tkaziladi:

1. Korxona investisiyalarining hisobot yili balansidagi miqdorini o‘tgan yilgi ma'lumotlar bilan solishtirish;
2. Korxona investisiyalariga tegishli yuridik hujjatlarni to‘g‘ri rasmiylashtirilganligini tekshirish;
3. Korxona investisiyalari bo‘yicha ichki nazorat tizimini tekshirish;
4. Korxona investisiyalarining saqlanishi bo‘yicha moddiy javobgarlik to‘g‘risidagi shartnomaning mavjudligini tekshirish;
5. Korxona investisiyalarini invertarizasiyadan o‘tkazish;
6. Sotib olingan qimmatli qog‘ozlarni xarid qiymatining to‘g‘ri shakllanganligini tekshirish;
7. Moliyaviy investisiyalarning nominal va xarid qiymatlari o‘rtasidagi farqni hisobdan chiqarilishining to‘g‘riligini tekshirish;
8. Birja auksionlarida baholangan aksiyalar va boshqa qimmatli qog‘ozlarni korxonalarda qayta baholanishining to‘g‘riligini tekshirish;
9. Korxona investisiyalari bo‘yicha hisoblangan daromadlarni hisobga olinishining to‘g‘riligini va o‘z vaqtida rasmiylashtirilganligini tekshirish;
10. Korxona investisiyalarini balansdan chiqarish va ularning realizasiyasidan kelgan moliyaviy natijalar bo‘yicha soliqlarni hisoblashning to‘g‘riligini tekshirish.

Moliyaviy investisiyalar muomalalari bo‘yicha birlamchi hujjatlarni to‘g‘ri rasmiylashtirilganligini tekshirishda, auditor, qimmatli qog‘ozlar muomalalarini belgilangan me'yoriy-huquqiy talablarga mosligini tekshirishi lozim. Bunday birlamchi hujjatlarga qimmatli qog‘ozlarni oldi-sotdi dalolatnomasi, bank ko‘chirmalari, omonatlarning o‘tkazilganligi to‘g‘risida to‘lov-topshiriqnomalari, kassa-kirim orderlarining kvitansiyalari, schyot-fakturalari, qimmatli qog‘ozlar va qat'iy hisob blankalarining inventarizasiya ro‘yxatlari kiradi.

Tekshiruv jarayonining moliyaviy investisiyalar bilan bog‘liq hujjatlarni rasmiylashtirilishini tekshirishda qimmatli qog‘ozlarning shakli va zaruriy rekvizitlari

belgilangan talablarga muvofiqligiga e'tibor berish lozim. Chunki qimmatli qog‘ozlarni zaruriy rekvizitlarini yo‘qligi yoki belgilangan shaklga muvofiq kelmasligi, uning ahamiyatini yo‘qolishiga olib keladi. Shuning uchun auditor qimmatli qog‘oz blankalarining rasmiy tekshiruvini va operasiyalarni rasmiylashtirishda ishlatiladigan birlamchi hujjatlarning arifmetik tekshiruvini amalga oshirishi, shuningdek, ularni xarid qilish maqsadi va ob'ektning muddati ko‘rsatilishini tekshirish kerak. Shuningdek, qimmatli qog‘ozlar qiymat ko‘rsatkichlari aprifmetik tekshiruvdan ham o‘tishi zarur.

MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA SHUBHALI DEBITORLIK QARZLARI BO‘YICHA REZERV TASHKIL ETISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Xolpo‘lotov Rustam O‘ktamovich - TDIU, assistent

Annotatsiya: Bir korxonaning boshqa xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar oldidagi debitorlik va kreditorlik qarzlarining bajarilmay qolishi zanjirsimon ta’sirini yuzaga keltirib, juda ko‘plab korxonalarning moliyaviy holatiga va oxir-oqibatda mamlakat iqtisodiyotiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Maqolada xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarda shubhali debitorlik qarzlari bo‘yicha rezerv tashkil etishni yo‘lari bayon etilgan.

Tayanch soz‘lar: Debitor qarzdorlik, moliyaviy instrumetlar, shubhali qarz, interval usuli, ekspertlar usuli, statistik usul.

O‘zbekiston Respublikasida yalpi ichki mahsulot hajmi hozirgi kunga kelib sezilarli darajada oshib bormoqda, o‘z navbatida, davlat byudjetining daromad qismi ham oshmoqda. Bu kabi iqtisodiy o‘zgarishlar mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikka erishish, pul-valyuta va to‘lov intizomi mustahkamlanib borishiga asos bo‘lmoqda. Neft-gaz sanoati korxonalarining moliyaviy barqarorligi ular o‘rtasidagi debitorlik va kreditorlik qarzlarining o‘z vaqtida bajarilib borilishiga bevosita bog‘liq.

Bir korxonaning boshqa xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar oldidagi debitorlik va kreditorlik qarzlarining bajarilmay qolishi zanjirsimon ta’sirini yuzaga keltirib, juda ko‘plab korxonalarning moliyaviy holatiga va oxir-oqibatda mamlakat iqtisodiyotiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Buxgalteriya hicobida qarzdorlikni baholash ucullari shubhali qarz rezerv aniqlash mazmuniga acoclangan.

Olima D.M.Mavlyanova fikricha «Shubhali qarz - bu korxonaning shartnomada belgilangan muddatlarda to‘lanmagan debitorlik qarzdorligi bo‘lib tegishli kafolatlar bilan ta’minlanmaganligidir[94]».

Moliyaviy hisobotlarda oshkor qilinadigan debitorlik qarzlarining ba’zi qismlari uning qiymatini qabul qilmasa, haqiqiy vaziyatni noto‘g‘ri aks ettirishi mumkin. Shu boisdan, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar zararni hisobga olishda shubhali

[94] D.M.Mavlyanova “Joriy aktivlar hisobi, tahlili va auditini uslubiy jihatlarini takomillashtirish” dissertatsiyasi Toshkent-2020

qarzlar bo‘yicha rezervlar yaratish talab qilinadi. Bunday rezervlarni yaratish tadbirkorlik sub’ekti moliyaviy ahvolining haqiqiy holatiga bog‘liq.

Belgilangan muddatda qaytarilmaydigan va tegishli kafolatlar bilan ta’minlanmagan xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning qarzlari shubhali hisoblanadi. Kontragent tomonidan to‘lov muddati buzishi yoki kontragentning moliyaviy muammolari to‘g‘risida olingan ma’lumot rezervni yaratish uchun sabab bo‘lishi mumkin.

Xalqaro tajribaga muvofiq shubhali qarzlar uchun rezerv yaratishda interval usuli, ekspertlar usuli va statistik usul kabi usullardan foydalanish va ularni hisob siyosatida aks ettirish maqsadga muvofiq.

Interval usulida rezervga ajratmalar miqdori kechikish muddatiga ko‘ra qarz miqdori foiz ctavkaci cifatida har chorakda (oylik) hicoblanadi. Ya’ni har bir shubhali qarz bo‘yicha rezerv uchun ajratilgan mablag‘lar kechikish davri bilan mutanocibdir.

Ekspert usulida har bir shubhali qarz uchun xo‘jalik yurituvchi sub’ektning fikriga ko‘ra, yuqori ehtimollik bilan qaytarilishi mumkin bo‘lmagan miqdorda rezerv tuziladi.

Statistik usul eng ko‘p vaqt talab etuvchi variant mazkur korxonalarning statistik ma’lumotlari bo‘yicha rezervga ajratmalar miqdorini bir necha soliq davrlari bo‘yicha qarz ulushi sifatida aniqlashdan iborat bo‘lib, ular debitorlik qarzdorligi umumiy summasiga nisbatan qoplanmagan bo‘lib qoladi.

Shuningdek, shubhali qarzlar uchun rezervlar yaratilganda, rezerv yaratishning u yoki bu usulini tanlashdan oldin, u nima uchun yaratilganligini aniq tushunish zarur.

Xorijiy adabiyotlar tahlil qilinb, shubhali debitorlik qarzlarning extimollik darajasi elementini inobatga olgan xolda shubhali debitorlik qarzlari bo‘yicha rezervni hisoblashning quyidagi tartibdagi ketma-ketlikni qo‘llashni taklif etamiz.

Taklif etilayotgan shubhali debitorlik qarzlari bo‘yicha rezervni hisoblash 5 bosqichlik quyidagi ketma-ketlik orqali aniqlanadi:

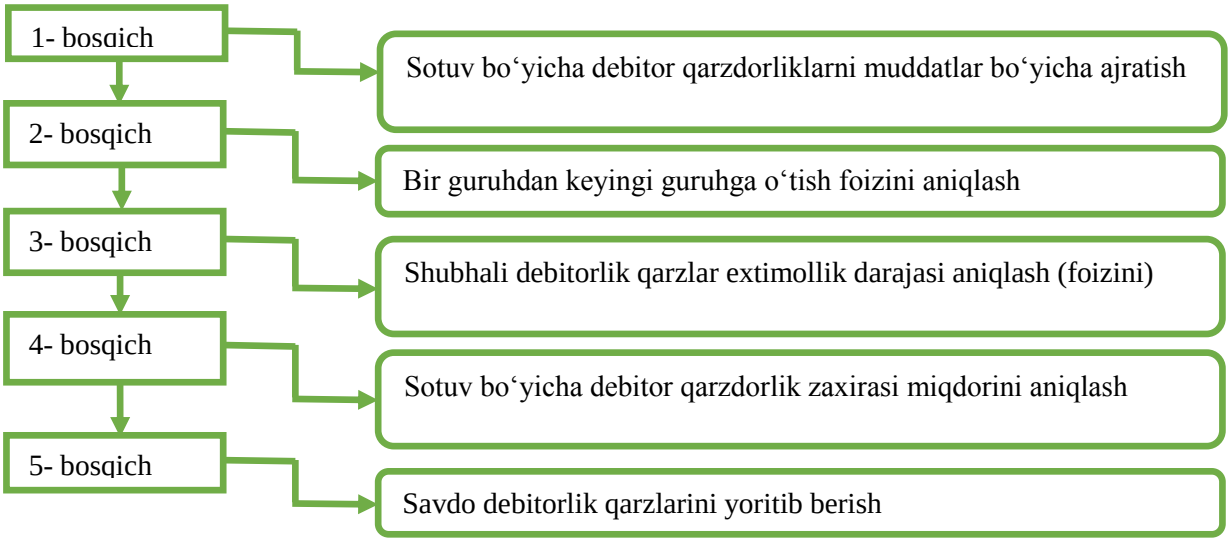

1-rasm.Shubhali debitorlik qarzlari bo‘yicha rezervni hisoblashning 5 bosqichli ketma-ketligi.

Shubu 5 bosqichli ketma-ketlikdan foydalanish natijasida shubhali debitorlik qarzlari bo‘yicha rezervni hisoblashda yanada aniqlikka erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi «Moliyaviy hisobot ning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi PQ-4611-son Qarori. https://lex.uz/docs/4746047.

2.D.M.Mavlyanova “Joriy aktivlar hisobi, tahlili va auditini uslubiy jihatlarini takomillashtirish” dissertatsiyasi Toshkent-2020

3. MHXS (IFRS) 7 "Moliyaviy instrumentlar: axborotni oshkor qilish". tan olish" nomli moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari.
4. MHXS (IAS) 32 "Moliyaviy instrumentlar: tan olish" nomli moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari.
5. MHXS (IFRS) 9 "Moliyaviy instrumentlar" nomli moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari.
6. http: ifrs.com

IV-SHO‘BA. “RAQAMLI IQTISODIYOT” SHAROITIDA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASI SUB’EKTLARI FAOLIYATI SAMARADORLIK KO‘RSATKICHLARINI BAHOLASH VA TAHLIL QILISH USLUBIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLAR

M.E.Po‘latov – SamISI, professor
M.Q.Nizomov – SamISI, magistrant-ismini to’liq aniqla

Annotatsiya: Zamonaviy davrda xizmat ko'rsatish sohasida texnologiyalarni qo'llash, iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Xizmatlar sektori, iqtisodiy rivojlanishning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, bu sohada innovatsiyalarni joriy etish, mijozlarga sifatli xizmat ko'rsatish va raqobatbardoshlikni oshirish maqsadida amalga oshiriladi.

Kalit so‘zlar: Avtomatlashtirish, ma'lumotlar va tahlil, onlayn xizmatlar, mobil texnologiyalar, bulutli texnologiyalar, sun'iy intellect.

Insoniyat yaralishi bilan ongi rivojlanib xizmat ko‘rsatish sohasiga bo‘lgan ehtiyojlari tabiiy ravishda oshib boradi va yashash turmush tarzini yaxshilashga harakat qilishadi. Aholi turmush darajasining yaxshilanishiga eng asosiy omillardan biri – bu aholining zamonaviy texnologiyalardan foydalanish hamda ta’minlanganlik darajasi muhim sanaladi. Aholining zamonaviy texnologiyalar bilan to‘liq va uzluksiz ta’minlanishi, nafaqat aholining balki umuman iqtisodiyotning barcha tarmoqlarining zamonaviy texnologiyalar bilan ta’minlanganligi juda dolzarb va zarur bo‘lgan sohalardan biri bo‘lib hisoblanadi. Mamlakatlar iqtisodiyoti rivojlangan sari unga bo‘lgan talab ortib, shunga yarasha resurslardan foydalanish salmog‘i ham yildan yilga ko‘payib borgan. Ayniqsa iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish va raqamli iqtisodiyot sharoitida xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning zamonaviy texnologiyalar bilan ta’minlanishi iqtisodiyot rivojlanishiga turtki bo‘luvchi muhim omilga aylanib bormoqda. Kundalik yashash tarzimiz va ish faoliyatimizda xizmat ko‘rsatish sohasiga katta ehtiyoj sezamiz. Demak, iqtisodiyot tarmoqlarini, ishlab chiqarish sub’ektlarini, xizmat ko‘rsatish va servis jabhalarini, millionlab aholini zamonaviy texnologiyalar bilan ta’minlash eng dolzarb masalalardan biridir.

Avtomatlashtirish jarayoni xizmat ko'rsatish sohasida ish jarayonlarini optimallashtirishga yordam beradi. Masalan, avtonom tizimlar yordamida takrorlanuvchi vazifalarni bajarish, xodimlarning vaqtini tejaydi va inson xatolarini kamaytiradi. Bu orqali ishchilar strategik va ijodiy vazifalarga e'tibor qaratishi mumkin, natijada umumiy samaradorlik oshadi. Ma'lumotlarni to‘plash jarayoni mijozlarning xulq-atvorini tahlil qilish imkoniyatini beradi. Bu orqali xizmat ko'rsatish jarayonlarini shaxsiylashtirish va mijozlarga mos takliflar yaratish mumkin. Mijozlarning ehtiyojlarini aniqlash, xizmatlar sifatini oshirish va bozor

tendensiyalarini oldindan bashorat qilish iqtisodiy samaradorlikni yanada oshiradi. Shu jumladan internet orqali xizmat ko'rsatish, onlayn ta'lim yoki telemeditsina, mijozlarga qulaylik yaratadi. Bunday xizmatlar xarajatlarni kamaytiradi va yangi mijozlarni jalb qiladi. Shuningdek, ularning raqobatbardoshligini oshiradi, chunki mijozlar istalgan joyda va vaqtda xizmatlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Mobil ilovalar yordamida mijozlar bilan muloqotni osonlashtirish va xizmat ko'rsatish jarayonlarini tezlashtirish mumkin. Mobil ilovalar orqali mijozlar xizmatlar haqida ma'lumot olish, buyurtma berish va xizmatlar haqida fikr bildirish imkoniyatiga ega. Bu esa mijozlar bilan aloqani mustahkamlashga yordam beradi. Bulutli saqlash va hisoblash imkoniyatlari tashkilotlarga ma'lumotlarga har joydan kirish imkoniyatini yaratadi. Bu xarajatlarni kamaytiradi, chunki dasturiy ta'minot va infratuzilmani saqlash uchun katta investitsiyalar talab qilinmaydi. Bulutli xizmatlar, shuningdek, hamkorlikni osonlashtiradi va ish jarayonlarini tezlashtiradi. Sun'iy intellekt va mashinani o'rganish texnologiyalari, xizmat ko'rsatish jarayonlarini optimallashtirishga yordam beradi. Masalan, mijozlarga xizmat ko'rsatish jarayonini avtomatlashtirish, muammolarni tezda aniqlash va ularni hal etish uchun AT tizimlarini qo'llash mumkin. Bu esa samaradorlikni oshiradi va mijozlarning qoniqishini yaxshilaydi.

Zamonaviy texnologiyalarni xizmat ko'rsatish sohasida qo'llash, iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun keng imkoniyatlarni taqdim etadi. Avtomatlashtirish, katta ma'lumotlar, onlayn xizmatlar va sun'iy intellekt kabi innovatsiyalar orqali tashkilotlar raqobatbardoshliklarini oshirish va mijozlarga yuqori sifatli xizmatlar taqdim etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu jarayonlar, nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki xizmat ko'rsatish sohasining umumiy rivojlanishiga ham katta hissa qo'shadi. Shu qatorda hozirgi kunda dolzarb masalalardan biri sifatida energiya resurslarini etkazib berish xizmatlarining shakllanishi va taraqqiy etishida hamda ularning yuqori samarali boshqarilishini ta’minlashda ayrim muammolarga ham duch kelinmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf qilish, uning nafaqat amaliy, balki bir qator nazariy masalalarini ham hal etish lozimligi mazkur soha samarali boshqarish mexanizmlari evaziga mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti barqaror rivojlanishiga qaratilgan tadqiqot ishlari olib borilishi zaruriyati tug‘ilmoqda. Quyidagilar bunda ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyot yo‘liga bosqichma-bosqich chiqish uchun asosiy shart va omillar sifatida ko‘rsatilmoqda:

- axborotlashtirish va davlat boshqaruvi organlari hamda munitsipal xizmatlarni integratsiyalash hisobiga elektron hukumat va raqamli shahar konsepsiyalarini tatbiq etish;
- yangi texnologik avloddagi mahsulotlarni yalpi ishlab chiqarish (pilotsiz avtomobillar va boshqalar singari);
- o‘ziga xos bezak va qurilish materiallari yordamida «aqlli» va ekologik uylarni barpo etishga oid g‘oyalarni amalga oshirish;
- autsorsing, o‘zini band etish va boshqalar orqali bandlikning muqobil shakllarini keng targ‘ib qilish;
- muayyan vazifalarni bajarish uchun ishchi-frilanserlarni izlashga xizmat qiladigan professional tarmoqlarni yaratish.

Iqtisodiyotda xizmat koʻrsatish sohasi samaradorligini oshirish mexanizmlariga oid asarlarni oʻrganish shuni koʻrsatadiki, kommunal xizmatlar resurslarini etkazib berish, undan tejamkorlik bilan foydalanish bilan bogʻliq tushunchalari mazmuni, tabiati, uning iqtisodiyotda tutgan oʻrni xususida ancha tadqiqotlar qilingan, koʻplab adabiyotlar nashr etilgan. Shubhasiz, raqamli iqtisodiyotning samaradorligiga nafaqat axborot texnologiyalarining qamrovi va infratuzilmaning mavjudligi, balki ishbilarmonlik muhiti, inson kapitali va muvaffaqiyatli boshqaruv instrumentlari kabi standart iqtisodiy mezonlar ham ta'sir koʻrsatadi. Binobarin, iqtisodiy taraqqiyot aynan ularga tayanadi, bu esa ushbu mezonlarning raqamli iqtisodiyot rivojlanishida avvalgiday muhim oʻrin tutishini bildiradi.

Innovatsion va raqamli iqtisodiyot sharoitida aholi turmush darajasini darajasini yaxshilash, hamda turmush darajasi sifatini koʻtarish eng asosiy masalalardan biri boʻlib hisoblanadi. Aholi turmush darajasi hamda turmush sifatini yaxshilanishida eng asosiy oʻrinlarda aholining zamonaviy texnologiyalar bilan ta’minlanish masaslasi ham turadi. Aholini uzluksiz xizmatlar bilan ta’minlash uchun, mamlakatimizda zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanishning innovatsion boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish va kelajakdagi istiqbollari koʻrib chiqilishi lozim.

Kundalik yashash tarzimiz va ish faoliyatimizda texnologiyalarga katta ehtiyoj sezamiz. Demak, iqtisodiyot tarmoqlarini, ishlab chiqarish sub’ektlarini, xizmat koʻrsatish va servis jabhalarini, millionlab aholini zamonaviy texnologiyalar bilan ta’minlash eng dolzarb masalalardan biridir. Shuning uchun ham, yaqin kelajakda resurslar boshqaruvida innovatsion loyihalardan samarali foydalanish xizmatlarini takomillashtirish yoʻllari ishlab chiqish lozim. Bugungi kunda butun dunyoda iqtisodiyotning barcha tarmoqlari rivojlanishi hamda dunyo aholisining muntazam oʻsib borishi barcha mamlakatlar oldiga resurslarni tejash, ulardan samarali foydalanish hamda oʻzida mavjud boʻlmagan resurslar bilan oʻz aholisini ta’minlash kabi muhim masala qoʻyilgan. Shu bilan birga mamlakatlarda cheklangan tabiiy resurslarni oʻrnini bosuvchi resurslarni topish muhim masala boʻlib kelmoqda. Raqamli iqtisodiyot sharoitida har biri xoʻjalik yurituvchi sub’ekt ma’lum samaradorlik bilan ishlashi lozim va bunda albatta boshqaruv samaradorligiga, hamda boshqaruv usullarini takomillashtirib turish zaruriyati tugʻiladi. Buning uchun samaradorlikni ifodalovchi barcha koʻrsatkichlarga ta’sir etuvchi omillar tizimini ishlab chiqish va ularning ta’sirini aniqlash lozim boʻladi. Xizmat koʻrsatish sohasi iqtisodiy samaradorligini oshirishda korxonalar boshqaruv tendensiyalarini ifodalovchi koʻrsatkichlar bilan birga ularning natijaviy koʻrsatkichlarini ham alohida oʻrganishga toʻgʻri keladi. Chunki boshqaruv toʻgʻri va oqilona yoʻnaltirilib natija koʻrsatkichlari yuqori boʻlsa shunda samaradorlik oʻsa boshlaydi. Shu bilan bir qatorda Respublika boʻyicha maxsus iqtisodiy va kichik sanoat zonalarida tadbirkorlarning toʻliq va uzluksiz faoliyat olib borishini ta’minlash, ular uchun zarur muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasini yaratish hamda xorijiy va mahalliy investorlarning faoliyatini qoʻllab-quvvatlash kabi masalalarni amalga oshirishga oid davlat dasturida belgilangan.

Xulosa oʻrnida xizmat koʻrsatish sohasi samaradorligini oshirish boʻyicha xorijiy mamlakatlar tajribasi yaqin kelajakda iqtisodiy samaradorligi har qanday

mamlakatning siyosatini amalga oshirishda muhim va ustuvor masala sifatida saqlanib qolishini ko‘rsatadi. Zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish qator ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarni beradi, xususan, mamlakatning yoqilg‘i-energetika resurslari zaxirasini oshiradi, mamlakatning energiya resurslarini eksport qiluvchi mamlakatlarga bog‘liqligini kamaytiradi, iqtisodiyotning raqobatbardoshlik va innovatsion rivojlanish darajasini mustahkamlaydi, tejab qolingan yoqilg‘i-energetika resurslarini qayta ishlangan mahsulotlar ko‘rinishida mamlakatning ichki ehtiyoji uchun foydalaniladi, yoqilg‘i-energetika resurslarini xomashyo ko‘rinishida eksport qilish hajmini oshiradi, atrof-muhitga ajralib chiqadigan zararli moddalarni kamaytiradi. Xorijiy mamlakatlarning zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ko‘lamini oshirish bo‘yicha tajribasini o‘rganish natijasida mamlatimizda iqtisodiy samaradorligini oshirish bo‘yicha quyidagilarni taklif qilish mumkin:

- Xizmat ko‘rsatish sohasida jamiiki mavjud tovar hamda mahsulotlarni markalash, xalqaro standartlashtirish jarayonlarida belgilangan texnik reglamentlar joriy qilish;
- soliq-byudjet siyosati tarkibida yoqilg‘i-energiya sarfi kam bo‘lgan asosiy vositalar va transport vositalari egalariga soliqlarni kamaytirish va imtiyozlar berish, aksincha tabiiy resurslar sarfi yuqori bo‘lgan texnika va texnologiyalarga soliqlarni oshirish joriy tizimini joriy qilish;
- uy-joy fondlari xizmat ko‘rsatish sohasi iqtisodiy sohasi samaradorligini oshirish uchun mahalliy hokimiyat organlariga subsidiyalar ajratish va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev “2022—2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF-60-son Farmoni. Toshkent sh., 2022 yil 28 yanvar, www.lex.uz
2. Sh.M.Mirziyoyev O’zbekiston Respublikasi Oliy majlisga Murojatnomasi. Xalq so’zi gazetasi. 28.12.2018
3. Teodor Uilyam Shuls (ingl. Theodore William Schultz, 1902–1998) – amerikalik iqtisodchi, “rivojlanayotgan mamlakatlardagi iqtisodiy rivojlanish muammolari tadqiqotlari uchun” 1979 yilgi Nobel mukofoti laureati.
4. M.X.Saidova “O‘zbekiston mehnat bozorida yoshlar ishsizligi: muammolar va ularning ayrim echimlari” IQTISOD VA MOLIYA. UDK: 331.526 2019, 9(129)
5. Z.G.Shakarov “Yoshlarning ish bilan bandlik darajasini oshirish: muammo va imkoniyatlar” “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2021 yil
6. Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti. Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik.–T.: “Mehnat”,2009.-b.
7. Bekker G. Chelovecheskoye povedeniye: ekonomicheskiy podxod. Izbrannie trudi po ekonomicheskoy teorii. /Per. s angl., sost., nauchn. red., posleS. Kapelnyushnikov R.I. –M.: GU VSHE, 2003. – S. 121.

8. Abdurahmonov Q.X. Pardayev M.Q. va boshqalar. Raqamli iqtisodiyotning nazariy va amaliy masalalari. Fan va texnologiyalar nashriyoti-matba uyi. 2021 yil. 118-b.
9. www.stat.uz O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasining veb sayti.
10. https://old.mineconomy.uz
11. https://www.stat.uz/uz/rasmiy-statistika/social-protection-2
12. http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020_technical_notes.pdf

XIZMATLAR SOHASIDA YASHIRIN IQTISODIYOTNING AYRIM OQIBATLARI HAMDA ULARNI OLDINI OLISH VA BARTARAF ETISHNING USTIVOR YO‘NALISHLARI

Mamayunus Qarshiboevich Pardaev-
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti professori, i.f.d.
Najmiddin Raxmatullaevich Abduvoxidov-
Samarqand viloyati soliq boshqarmasi xodimi

Mamalakatimizda oxirgi yillarda yashirin iqtisodiyotga qarshi qat’iy chora-tadbirlar belgilanishiga qaramasdan uning ko‘lami yuqoriligicha qolmoqda. Korrupsiya darajasi mamlakatdagi yashirin iqtisodiyotni nomoyon bo‘lishining bir ko‘rinishidir.

“Transparensy international” xalqaro nodavlat tashkilotining e’lon qilgan axborotiga ko‘ra 2023 yilda O‘zbekiston 180 ta mamlakat ichida korrupsiya darajasi bo‘yicha 121-o‘rinda ekanligini qayd etilgan bo‘lsa, 2019 yilda Birlashgan millatlar tashkilotining rivojlanish dasturi (PROON) tadqiq qilib, O‘zbekistonda yashirin iqtisodiyot ulushi YaIMga nisbatan 40-50 foiz ekanligini aniqlagan. Bu esa Xalqaro valyuta jamg‘armasi (XVJ) reytingi bo‘yicha O‘zbekiston 159 ta davlat orasida 152-o‘rinda ekanligini o‘z axborotlarida ko‘rsatib o‘tgan.

Yuqoridagi baholash natijalari bilan aniqlangan raqamlardan ham ko‘rinib turibdiki, O‘zbekiston iqtisodiyoti dunyo iqtisodchi olimlari xulosasi bo‘yicha “*og‘ir ahvolga tushgan iqtisodiyot*” toifasiga kirishini ko‘rsatib turibdi. Xuddi shuningdek Jahon bankining axborotlarida O‘zbekistonda 2019 yilda jami ishga yaroqli aholining 13,2 mlni band bo‘lsa, shundan 7,9 mlni yoki 59,8 foizi norasmiy band ekanligini qayd etgan[95].

Mamalakatimizning rasmiy idoralari tomonidan yashirin iqtisodiyot ko‘lami bo‘yicha amalga oshirilgan ishlarga e’tibor beradigan bo‘lsak, 2024 yil avgust oyida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi mamlakatimiz tarixida birinchi bor yashirin iqtisodiyot ko‘lamini baholash (2017-2023 yillar) ishlarini amalga oshirib, uning natijalarini e’lon qildi.

[95] Мамбетжанов Қ.Қ.- “Концептуальные основы методов теневой экономики», «ALFRAGANUS» халқаро илмий журнали, №4 (2023);

Agentlik axborotida umumiy tarzda yashirin iqtisodiyotni baholashda “kuzatilmaydigan iqtisodiyot” terminidan foydalanilgan, uning tarkibi yashirin iqtisodiyot, norasmiy iqtisodiyot va noqonuniy iqtisodiyotga bo‘lib o‘rganilgan hamda ta’rif berilgan. Yashirin iqtisodiyot va norasmiy iqtisodiyot ko‘lamlari alohida-alohida baholangan.

Agentlik baholash natijalari bo‘yicha Respublikamizda 2017 yilda jami kuzatilmaydigan iqtisodiyot hajmi **160725,3** mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, unda xizmatlar soxasi ulushi **72118,3** mlrd so‘mni yoki **44,8** foizni tashkil etgan. 2023 yil yakuni bo‘yicha jami kuzatilmaydigan iqtisodiyot hajmi **422872,5** mlrd so‘mni tashkil etib, unda xizmatlar sohasi ulushi **205308,1** mlrd so‘mni yoki **48,5** foizni tashkil etgan. Bundan ko‘rinib turibdiki, jami kuzatilmaydigan iqtisodiyot tarkibida xizmatlar sohasi ulushi 2023 yilda 2017 yilga nisbatan 4 foiz punktga oshgan[96].

Yuqorida keltirilgan raqamlardan ko‘rinib turibdiki, Xalqaro ekspertlar va ilmiy tadqiqotlar natijasida aniqlangan yashirin iqtisodiyot ko‘lami bilan Agentlikning aniqlagan (baholagan) yashirin iqtisodiyot ko‘lamida tafovutlar mavjud. Buning asosiy sababi bugungi kunda xalqaro miqyosda ham, MDH davlatlari, shu jumladan mamlakatimizda ham yashirin iqtisodiyotning baholash usullarida va unga tegishli atamalardan foydalanishda ham bir xillilik mavjud emas[97].

Statistika agentligi yashirin iqtisodiyot ko‘lamini baholashda, agentlik direktorining 2024 yil 28 maydagi 114-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan “Kuzatilmaydigan iqtisodiyotni statistik baholash bo‘yicha uslubiy nizom” talablari asosida amalga oshirgan.

Norasmiy bandlik yashirin iqtisodiyotni baholashda ustivor o‘rin tutadi. O‘zbekiston Respublikasi Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligining 2023 yil 1 aprel holatiga e’lon qilgan ma’lumotiga ko‘ra mamlakatimizda norasmiy sektorda 5,6 mln nafar fuqarolarimiz band ekanligi, 1,8 mln nafar fuqarolarimiz chet ellarga ishlash uchun ketganligi qayd etilgan[98]. Ushbu norasmiy sektorda band bo‘lgan fuqarolarimiz o‘zlarining ma’lum bir iqtisodiy ehtiyojlarini ta’minlayotgan bo‘lsada, uning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy salbiy oqibatlarini hech narsa bilan oqlab bo‘lmaydi. Eng achinarlisi norasmiy band bo‘lganlarning o‘rtacha 73 foizi 30 yoshgacha bo‘lgan yoshlarimiz ekanligidadir[99].

Norasmiy bandlikni **ijtimoiy-siyosiy oqibatlari** sifatida, fukarolarning mehnat huquqlari, ta’til, pensiya, kasallikga chalingan vaqtda ularni huquqlari kafolatlanmaganligi, mamlakatda investitsion muhitga, mamlakatning xalqaro miqiyosdagi imidjiga salbiy ta’sirlarini keltirish mumkin. **Iqtisodiy oqibatlari** sifatida davlat byudjetiga juda katta hajmdagi soliqlar va to‘lovlarni hisoblanmasligi hamda to‘lanmasligidir.

[96] Иқтисодий тадқиқотлар ва ислоҳатлар марказининг https//review.uz сайти, таҳлил бўлимидаги “Кузатилмайдиган иқтисодиёт:Ўзбекистондаги норасмий ва яширин иқтисодиётни баҳолаш натижалари” 08.08.2024й.

[97] Орлова Д.Р.- “ Теневая экономика”. Учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Мир науки, 2023.

[98] Ўзбекистон Республикаси Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлигининг www.mehnat.uz веб сайти “Ўзбекистон Республикаси меҳнат бозори статистикаси 2023 январ-март”;

[99] Мирзакаримова М.М, Олимжонова Ш, “Норасмий бандлик ва уни легаллаштириш масалалари” Иқтисод ва Молия журнали -№12 (2014).

Agar ushbu 5,6 mln nafar norasmiy band bo‘lgan fuqarolarimizdan 3,0 mlnini rasmiylashtirsak (legallashtirish oqibati), davlat byudjetiga eng kam hisob-kitoblar bo‘yicha ish haqidan daromad va ijtimoiy soliq hisobidan bir yilda **9979,2** mlrd so‘m qo‘shimcha daromad olishimiz mumkin. Bu salohiyatli Samarqand viloyatining deyarli 2 yillik byudjeti miqdoriga teng summadir.

Xizmatlar sohasida yashirin iqtisodiyot shu jumladan norasmiy bandlik darajasini yuqoriligiga sabab, mazkur sohaning o‘ziga xos xususiyatlarga ega ekanligidan kelib chiqadi. Xizmatlar sohasida yashirin iqtisodiyot hamda uning tarkibiy qismi bo‘lgan, norasmiy bandlik holatlarini oldini olish va bartaraf etish bugungi kunda o‘ta dolzarb hisoblanadi. Bunga erishish uchun quyidagi tadbirlarni amalga oshirishni o‘rinli deb hisoblaymiz:

Birinchidan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 30 avgustdagi 366-sonli “Norasmiy bandlik ulushini qisqartirish hamda mehnat resurslari balansini zamonaviy yondashuvlar asosida shakllantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida belgilangan norasmiy bandlik ulushini 2026 yilgacha qisqartirish parametrlariga erishish uchun barcha zaruriy choralarini ko‘rish lozim.

Ikkinchidan, hukumat tomonidan, norasmiy bandlik holatlarini aniqlab, ularni bartaraf etish uchun tegishli vakolatli organlarga tadbirkorlik sub’ektlarida monitoring o‘tkazish tizimini joriy etish kerak va norasmiy bandlik bor sub’ektlarga qandaydir jazo choralarini ko‘rish ham zarur, deb hisoblaymiz.

Uchinchidan, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar, shu jumladan xizmat ko‘rsatish sohasidagi sub’ektlarda, naqd pulsiz hisob-kitob tizimidan foydalanganlik darajasiga qarab, rag‘batlantirish tizimini yanada kengaytirib, ushbu ishni takomillashtirish zarur.

To‘rtinchidan, yashirin iqtisodiyot va uning tarkibiy qismi bo‘lgan norasmiy bandlikni, ijtimoiy, huquqiy oqibatlari to‘g‘risida OAV va internet tarmoqlarida doimiy targ‘ibot ishlarini olib borib, fuqarolarimizni huquqiy savodxonligini oshirish ham bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tavsiyalarimiz amalgoa olshirilsa, mamlakatimizda norasmiy yashirin iqtisodiyot kamayib, hamma ne’matlar hisobga olinadi va mamlakatimizning YaIM va davlat byudjeri ko‘payib, mamlakatimiz rasman iqtisodiy jihatdan ulg‘ayib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mambetjanov Q.Q.- “Konseptualnыe osnovы metodov tenevoy ekonomiki», «ALFRAGANUS» xalqaro ilmiy jurnali, №4 (2023);

2. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohatlar markazining https//review.uz sayti, tahlil bo‘limidagi “Kuzatilmaydigan iqtisodiyot:O‘zbekistondagi norasmiy va yashirin iqtisodiyotni baholash natijalari” 08.08.2024y.

3. Orlova D.R.- “ Tenevaya ekonomika”. Uchebnoe posobie. 2-ye izd., pererab. i dop. – M.: Mir nauki, 2023.

4. O‘zbekiston Respublikasi Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligining www.mehnat.uz veb sayti “O‘zbekiston Respublikasi mehnat bozori statistikasi 2023 yanvar-mart”;

5. Mirzakarimova M.M, Olimjonova Sh, “Norasmiy bandlik va uni legallashtirish masalalari” Iqtisod va Moliya jurnali -№12 (2014)

KLASTER TIZIMI UZUMCHILIKNI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM OMILI

Ibragimov Mansur Mardonovich – SamISI, dotsenti

Annotatsiya. Maqolada uzumchilik tarmog‘ida klaster tizimini joriy qilinishining ahamiyati, tizimni joriy qilinishi natijalari, tarmoqda amalga oshirilishi lozim bo‘lgan tadbirlar bayon qilingan.

V state opisыvaetsya vajnost vnedreniya klasternoy sistemы v otrasli vinogradarstva, rezultatы vnedreniya klasternoy sistemы i meropriyatiya, kotorыe doljnы bыt realizovanы v otrasli.

Kalit so‘zlar: uzum, uzum navlari, klaster, qayta ishlash, eksport, samaradorlik.

Klyuchevыe slova: vinograd, sorta vinograda, klaster, pererabotka, eksport, effektivnost.

Keywords: grapes, grape varieties, cluster, processing, export, efficiency.

Ma’lumki so‘nggi yillarda respublikamiz qishloq xo‘jaligining turli tarmoqlarida klasterlar tashkil qilinib, bu ishlab chiqarishni tashkil qilishning yangi shakli joriy qilinishi natijasida sohada ma’lum ijobiy o‘zgarishlarga erishilmoqda. Jumladan qishloq xo‘jaligining asosiy tarmoqlaridan biri bo‘lgan uzumchilikda ham ushbu tizimning joriy qilinishida O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2021 yil 28 iyuldagi «Uzumchilikni rivojlantirishda klaster tizimini joriy etish, sohaga ilg‘or texnologiyalarni jalb qilishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-5200-sonli qarorining qabul qilinishi muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.

Ushbu qaror orqali yangidan uzumchilik va vinochilik klasterlarini tashkil etmoqchi bo‘lgan tadbirkor ishlab chiqaruvchilarga, hamda ushbu tadbirkorlar bilan hamkorlik qiluvchi xorijiy investorlarga imtiyozlar yaratilganligi, ayniqsa, uzumchilikni rivojlantirish uchun ishlab chiqaruvchilarga nafaqat iqtisodiy, balki huquqiy, moliyaviy va konsalting xizmatlar orqali davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari yaratib berilganligi sohani rivojlantirish uchun yana bir katta imkoniyatdir.

Qarorda Respublika hududlarning tuproq-iqlim sharoitlaridan kelib chiqib, uzum etishtirish, uni quritish, qadoqlash, qayta ishlash, tayyor mahsulot ishlab chiqarish hamda eksport qilishning to‘liq siklini yaratish maqsadida uzumchilik va vinochilik klasterlari tashkil etish, mazkur klasterlarga qulay sharoitlardagi er maydonlarini jratish, uzum etishtiruvchilarga qulay shartlar asosida kredit mablag‘lari ajratish, subsidiyalar berish belgilandi.

Klaster shaklining uzumchilik tarmog‘ida joriy etilishi bir qator ijobiy natijalarni beradi. Ishlab chiqarilayotgan uzumchilik mahsulotlarining ichki va tashqi bozorda raqobatbardoshligini ta’minlash, tarmoqqa ko‘rsatiladigan agroservis

xizmatlari sifati va tarkibini yaxshilanishi, tarmoqqa zamonaviy va ilg‘or texnika va texnologiyalarning olib kirish imkoniyati shular jumlasidandir. Hozirda Respublikamizning 50 dan ortiq tumanlarida uzumchilikda xo‘jalik yuritishning klaster shaklini amaliyotga tadbiq etish ishlari olib borilyapdi.

2021 yidan boshlab 60 dan ortiq uzumchilik va vinochilik klasterlari tashkil etildi va ular tomonidan 15 ming gektar maydonda jumladan, 2,5 ming gektar xo‘raki, 7,5 ming gektar kishmishbop, 5,0 ming gektar sanoatbop navli uzumzorlar yaratildi.

Bular bilan birlikda tarmoqda 500 mlrd so‘m investitsiyalar o‘zlashtirildi, 3 759 nafar yangi ish o‘rinlari tashkil etilishiga zamin yaratildi.Tashkil etilgan klasterlar tomonidan 57,1 ming tonna uzum mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash quvvatlari, jumladan, 50 ming tonna sig‘imli muzlatkich omborxonalari, 20 ming tonna quritish va 200 ming tonna uzum mahsulotlarini qayta ishlash quvvatlari tashkil etildi. Natijada 250 mln dollarlik mahsulotlar eksporti amalga oshirildi.

Respublikamiz bo‘yicha keyingi ikki yil mobaynida shartli sug‘oriladigan va lalmi maydonlarda 25 ming gektar tokzorlarda tomchilatib sug‘orish joriy qilinib, davlat byudjetidan jami 100 mlrd so‘m subsidiya va tashabbuskorlarga 25 mlrd so‘mlik imtiyozli kreditlar ajratildi. Sanoat korxonalarining xom ashyo bazasini mustahkamlash maqsadida 12 ming gektar maydonda yangi sanoatbop navli uzumzor plantatsiyalari barpo etildi.

Qisqa vaqt mobaynida albatta klaster tizimining joriy qilinishi bilan tarmoqda ijobiy natijalarga erishildi. Shu bilan bir qatorda tarmoqni yanada rivojlantirish, samaradorlikni oshirish uchun amalga oshirilishi lozim bo‘lgan tadbirlar bor. Uzumning yangi hosildor, xaridorgir navlarini yaratish, klasterlar qoshida yangi uzum navlarini sinash maydonchalari va mikro laboratoriyalarni tashkil etish, uzum etishtiruvchilar va yuqori malakali mahsulotni qayta ishlovchi mutaxassislarni tayyorlash va ular malakasini oshirib borish shular jumlasidandir. Uzumchilik tarmog‘ida klaster tizimining joriy etilishi va ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlanishi tarmoqning yanada rivojlanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 28 iyuldagi «Uzumchilikni rivojlantirishda klaster tizimini joriy etish, sohaga ilg‘or texnologiyalarni jalb qilishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-5200-sonli qarori
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 14 martdagi “Meva-sabzavotchilik sohasida qishloq xo‘jaligi kooperatsiyasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
3. Inobatov A. O‘zbekistonda uzumchilik sohasini rivojlantirishning iqtisodiy asoslari Biznes-daily.uz 11.11.2019.
4. Xasanov S. O‘zbekistonda meva-sabzavotlikni rivojlantirish tendensiyalari va istiqbollari "Ekonomicheskoe obozrenie" jurnali 2020 yil 6 (246)-son.
5. Daryo uz. 01.12.2021. “Uzumchilikda klaster tizimini yo‘lga qo‘yish”
6. agrobisiness.ru
7. uzexport.com

8. uzex.com
9. stat.uz

XO‘JALIK YURITUVCHI SUB’EKTLAR FAOLIYATINI AUDITORLIK TAHLILINI O‘TKAZISH VA ULARGA AUDITORLIK BAHOSINI BERISH USLUBIYATI

Po‘latov X.U. SamISI katta o‘qituvchi
Qilisheva M.T. SamISI talaba

Annotatsiya: Maqolada xo‘jalik yurituvchi sub'eketning moliyaviy, operatsion, va boshqaruv faoliyatlarini tahlil qilish, xatoliklar yoki firibgarliklarni aniqlash, shuningdek, uning faoliyatini baholash uchun zarur bo'lgan auditorlik jarayonlari aks ettirilgan.

Kalit so’zlar: auditorlik tahlili, auditorlik baho, baholash me’yorlari, xujjatlarni sharhlash, hidob-kitoblar, operatsion tahlil, hisobot va xulosa tuzish, ijobiy xulosa, salbiy xulosa.

Abstract: The article describes the auditing processes necessary to analyze the financial, operational, and management activities of a business entity, identify errors or fraud, and evaluate its activities.

Keywords: audit analysis, audit assessment, assessment criteria, interpret documents, books, operational analysis, drawing up reports and conclusions, positive conclusion, negative conclusion.

Ijobiy Unmodified Opinion, Salbiy Qualified Opinion

Kirish

Tahliliy amallar deganda auditor tomonidan olingan malumotlarni tahlil qilish va baholash, bug`gakteriya hisobida noto`g`ri aks ettirilgan xo`jalik faoliyati faktlarini aniqlash, hamda bunday xatolar va chalkashliklarning sabablarini aniqlash maqsadida tekshirilayotgan xo`jalik yurituvchi subyektning muhim moliyaviy va iqtisodiy ko`rsatkichlarini o`rganish tushuniladi. Tahliliy amallar moliyaviy tahlilning taqqoslash, nisbatlar va koeffitsientlarni baholash kabi elementlarni va usullaridan foydalanishni nazarda tutadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Tahliliy amallar hisob va hisobot ma`lumotlarini korsatkichlar orasidagi o`zaro bog`liqliklarni o`rganish, hisobot ma`lumotlarini va ularning o`zgarish tendensiyalarini taqqoslash, hisobot moddalari va ko`rsatkichlarining keskin farq qilish sabablarini o`rganishi nazarada tutiladi[100]. Tahliliy amallar moliyaviy axborotlar o`rtasidagi munosabatlarni aniqlash uchun qo`llaniladi. Bular xodimlar soni va mehnat xarajatlari o`rtasidagi munosabatlar, subyekt tajribasiga asoslangan yalpi foyda foizlari, shuningdek, moliyaviy va nomoliyaviy axborotlar o`rtasidagi munosabatlardir.[101] Hisobotda uchraydigan xatolar zonasi mijoz-korxonaning joriy

[100] УРАЗОВ К.Б., ЭРГАШЕВ Х.Х., ШИРИНОВ У.А.,УРАЗОВ Д.К., ПЎЛАТОВ Х.У. АУДИТ ВА ЭШУРЕНС (Audit and Assurence) ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМА САМАРҚАНД - 2023

[101] Audit: Darslik/ A.Tuychiyev, I.Qo_ziyev, O.Masharipov, A.Avlakulov, M.Yaqubov, I.Sherimbetov, I.Avazov; – T.: ―Iqtisod-Moliya‖, 2019.

davrdagi dastlabki ma`lumotlari va o`tgan yillardagi shunga o`xshash ma`lumotlar yoki taqqoslash uchun ishlatilgan boshqa axborotlar o`rtasida keskin farqlanishni toppish yo`li bilan aniqlanishi mumkin. Keskin tafovutlarning ehtimoldan holi bo`lmagan sabablaridan biri hisob va hisobotda yoki bilmasdan yo`l qo`yilgan xatolar bo`lishi mumkin. Umumiy tahliliy amallar trend tahlil qilish, nisbatlar tahlili, statistik va ma'lumotlarni intellektual tahlili va mulohazakor testlarni o`z ichiga oladi. Trend tahlil qilish uzoq vaqt davomida hisob balansidagi o`zgarishlar tahlilidir. Nisbatlar tahlili buxgalteriya hisobotidagi schyotlar o`rtasidagi munosabatlar taqqoslash, schyotlarni nomoliyaviy ma'lumotlar bilan taqqoslash yoki bir sanoat kompaniyalari o`rtasidagi munosabatlarni taqqoslashdir. Mulohazali testlar schyot qoldiqlari bo`yicha tahlil yoki schyot qoldiqlarining "asosliligi" jihatidan, kutilayotgan schyotlar o`rtasidagi munosabatlar miqyosida buxgalteriya hisobining schyotlari bo`yicha qoldiqlar o`zgarishlaridir. Ma'lumotlarni intellektual tahlili katta hajmdagi yoki yashirin ma'lumotlarni kutilmagan ma'lumot yoki modelni aniqlash maqsadida o`rganishni,shuningdek, murakkab statistik tahlil qilishda foydalaniladigan kompyuter vositalari metodlari yig`indisidan iborat. Buning uchun auditorlar odatda auditning kompyuter-dasturiy ta‘minotidan foydalanadilar. Haqiqatga yaqin tahliliy amallardan biri balans hisobkitoblari hisoblanadi. Xususan, auditor tayyor mahsulotlarning hisobda haqqoniy va to’liq aks ettirilishi to’g’risidagi dalilisbotlarga ega bo’lish uchun tez-tez xom-ashyolar, materiallar va tayyor mahsulot olinishi balansini tuzadi. Tayyor mahsulot balansini aniqlashda uning haqiqiy chiqishi mahsulot birligi uchun ketadigan xom-ashyo va materiallar normasidan kelib chiqqan holda hisoblab chiqarilgan normativlari va xom-ashyo va materiallarning haqiqiy sarfi bilan taqqoslanadi. Bunday balansni tuzish xom-ashyo, materiallar sarfi va mahsulot chiqishi (ish bajarish, xizmat ko’rsatish) normatividan chetga chiqishlarni aniqlash va shu bilan birga moliyaviy natijani hisoblab chiqarishning haqqoniyligiga ishonch hosil qilishga imkon beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Audit natijalarini baholashda quyidagilarni kiritishimiz mumkin. Ishchi xujjatlarni sharhlash va yakuniy ishchi xujjatlarni tayyorlash**.** Aniqlangan kamchiliklarning muhimlilik darajasini baholash**.** Auditorlik dalillarining etarliligini baholash**.** Faoliyan ko‘rsatayotgan korxona prinspi bilan bog‘liq omillarni baholash**.** Buxgalteriya hisobotidagi axborotlarni taqdim qilish va bayon qilish**.** Hisobot tuzilganligidan so’ng sodir bo‘lgan hodisalarni baholash**.** Mijoz korxona rahbariyatiga taqdim qilinadigan yozma axborotlarni tuzish**.** Auditorlik hisobotini va xulosalarini tuzish lozim. Quyidagi holatlar obyektiv baholanishi zarur. Xo’jalik yurituvchi subyektlari xodimlariga ma’lum bo’lgan ammo auditor tomonidan ochilmagan xatolarni aniqlash faktlar**.** Tekshiruv uchun zarur bo‘lgan, auditorga o‘z vaqtida taqdim qilinmagan dastlabki xujjatlar yoki ma’lumotlarga doir xo‘jalik muomalalari**.** Mutaxassislarning hidob-kitoblardagi nomuvofiqliklar**.** Yetarli darajada tahlil qilinmagan va tuzatilmagan katta tafovutlar**.** Katta tafovutlarning tasdiqlanmaganligi va auditor so‘rovlariga kutilgan javoblar olinmaganlig**.** Tekshiruv uchun tanlab olingan, zarur dastlabki xujjatlar yoki tegishli ruxsat etuvchi ko‘rsatmalar taqdim qilinmagan xo‘jalik muomalalari. 1.Auditorlik rejasini tuzish. Auditorlik maqsadlarini belgilash: Auditorlik jarayonining aniq maqsadlarini belgilash zarur. Bu maqsadlar, masalan,

moliyaviy hisobotning to‘g‘riligini, ichki nazoratning samaradorligini yoki xatoliklar va firibgarliklarni aniqlashni o‘z ichiga olishi mumkin. Risklarni baholash: Xo‘jalik yurituvchi sub’ekt faoliyatidagi risklarni aniqlash va ularning imkoniyatlari hamda salbiy oqibatlarini baholash. Bu jarayonda, sub’ektning moliyaviy holatidagi potentsial xavflar, qoidabuzarliklar yoki firibgarliklar e’tiborga olinadi. Audit strategiyasini ishlab chiqish: Audit strategiyasini ishlab chiqish auditorning tahlil usullari va metodlarini tanlashga yordam beradi, masalan, hujjatlar va ma’lumotlarni tekshirish, so‘rovlar o‘tkazish, statistik tahlil usullarini qo‘llash. 2.Ma’lumotlarni yig‘ish va hujjatlarni tahlil qilish. Auditor korxonaning bank hisobvaraqlari, moliyaviy hisobotlar, balanslar, foyda va zarar to‘g‘risidagi hisob-kitoblar, soliq deklaratsiyalari va boshqa tegishli hujjatlarni yig`ib tahlilni amalga oshiradi Ichki nazorat tizimini tekshirish: Ichki nazorat tizimi va boshqaruv jarayonlarini tekshirish. Auditorlar tashkilotning ichki nazorat tizimining samaradorligini, xavf-xatarlarga qarshi choralar ko‘rishni va hujjatlarning to‘g‘riligini baholaydilar. 3.Auditorlik tahlilini o’tkazish. Moliyaviy tahlil: Sub’ektning moliyaviy holatini tahlil qilish. Bu jarayonda, auditorlar moliyaviy ko‘rsatkichlar, masalan, rentabellik, likvidlik, aktivlar va majburiyatlar balansini, qarzlar va kapitalning tuzilishini tekshiradilar. Operatsion tahlil: Ishlab chiqarish va boshqa operatsiyalar ko`rsatkichlarini baholash. Auditorlar, masalan, xarajatlar, foyda va operatsion samaradorlikni tekshiradilar. Solihlik va tartibni baholash: Sub’ektning soliqqa oid majburiyatlari va ularning to‘g‘riligi tekshiriladi. Soliq majburiyatlari, soliqqa oid ruxsatnomalar va ularning hisob-kitoblarini baholash muhimdir. 4.Xatoliklar va nomuvofiqliklarni aniqlash. Xatoliklar va firibgarliklarni aniqlash: Auditorlar faoliyatdagi potentsial xatoliklar, firibgarliklar yoki boshqa nomuvofiqliklarni aniqlashga qaratilgan tekshiruvlar o‘tkazadilar. Bu jarayonda, auditorlar aniq hujjatlarni tahlil qilish, hisob-kitoblarni tekshirish va sub’ektning operatsiyalarini o‘rganish orqali aniq xatoliklarni yoki firibgarliklarni aniqlashga harakat qiladilar. Nomuvofiqliklarni tahlil qilish: Moliyaviy hisobotlar va boshqa hujjatlardagi nomuvofiqliklar va noto‘g‘ri yozuvlar aniqlanadi. 5.Auditorlik hisobotini tuzish. Auditorlar o‘z tahlilini umumlashtiradilar va auditorlik xulosasini tayyorlaydilar. Auditorlik hisobotida auditorning xulosalari, aniqlangan xatoliklar, nomuvofiqliklar va tavsiyalar ko‘rsatiladi. Hisobotda, auditorlar sub’ektning moliyaviy hisobotlarining to‘g‘riligi haqida xulosa qiladilar masalan, to‘g‘ri, noto‘g‘ri, yoki ta’sirchan emas. 6.Auditorlik bahosini berish. Auditorlik bahosi auditorning umumiy xulosasiga asoslanadi. Auditorlik bahosi sub’ektning moliyaviy holatini va boshqaruv jarayonlarini tasdiqlash yoki rad etish shaklida bo‘ladi. Auditorlar auditorlik bahosini quyidagi shakllarda taqdim etishlari mumkin: To‘g‘ri va haqqoniy: Moliyaviy hisobotlar aniq va to‘g‘ri ko‘rsatilgan, ichki nazorat tizimi samarali ishlaydi. Noto‘g‘ri: Moliyaviy hisobotlarda xatoliklar mavjud, ichki nazorat tizimi zaif. Boshqa xulosalar: Auditorlar o‘z tahlilida aniqlangan muammolar bo‘yicha tavsiyalar berishlari mumkin. Tavsiyalar va izohlar Auditorlar o‘z hisobotlarida muammolarni va tavsiyalarni keltiradilar. Masalan, moliyaviy hisobotlarning to‘g‘riligini ta'minlash uchun ichki nazoratni kuchaytirish yoki operatsion samaradorlikni oshirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi. Bu tavsiyalar sub'ektning boshqaruv tizimini yaxshilashga yordam beradi. Auditorlik bahosini berish uslubiyati quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi.

1.Baholash me’yorlarini belgilash. Auditorlar baholashda quyidagi me’yorlarni ko‘rib chiqadilar: Moliyaviy holat: Aktivlar va majburiyatlar, daromad va xarajatlar, foyda va zararlarni tahlil qilish. Bu indikatorlar asosida sub’ektning rentabellik, likvidlik, va kapital holatini baholash. Ichki nazorat tizimi: Tashkilotdagi ichki nazorat tizimi samaradorligini baholash. Bunda ichki nazoratning mavjudligi, uning samarali ishlashi, xavf-xatarlarni boshqarish va hujjatlarni to‘g‘ri yuritish ko‘rib chiqiladi. Normativ hujjatlar bilan muvofiqlik: Auditorlar sub’ektning faoliyatini tegishli qonunlar va me’yoriy hujjatlar bilan muvofiqligini tekshiradilar.

2.Auditning xulosasini aniqlash. Auditorlik xulosasi, moliyaviy holatni baholash asosida, auditorning sub’ekt faoliyatiga nisbatan umumiy fikrini bildiradi. Ijobiy xulosa Auditor sub’ektning moliyaviy hisobotlari to‘g‘ri va haqqoniy ekanligini tasdiqlaydi. Salbiy xulosa Auditor sub’ektning moliyaviy hisobotlarida ba’zi kamchiliklarni, lekin umumiy ravishda to‘g‘ri ekanligini bildiradi. Xulosa berishdan bosh tortish Auditor hisobotni rad etadi, chunki undagi xatoliklar juda jiddiy ma`lumotlar cheklanganligi bois auditor o`z fikrini to`liq bayon qila olmasligi tufayli auditor hisobotga xulosa bera olmaydi va ularga asoslanib qaror chiqarish mumkin emas.

3.Auditorlik bahosini berish uchun metodlar. Uzviylik va uzluksizlik nuqtai nazaridan mantiqiy ketma ketlikda o`z aksini topgan Normativ usul. Auditor moliyaviy hisobotlar va faoliyatni taqqoslab, qonunlar va me’yoriy hujjatlar bilan mosligini baholaydi. Analitik tahlil usuli: Auditorlik tahlilining bu metodida moliyaviy ko‘rsatkichlar va indikatorlar masalan, rentabellik, likvidlik va boshqalarni tahlil qilib, auditor hisobotlarning to‘g‘riligini aniqlashga harakat qiladi hamda hisob-kitoblarni to`g`ri yuritadi**.**

4.Baholashning amaliy tavsiyalari. Auditorlik bahosini berishning yakuniy bosqichida auditorlar, shuningdek, sub’ektning faoliyatini yaxshilash bo‘yicha tavsiyalarni taqdim etishadi: Ichki nazoratni kuchaytirish: Agar ichki nazorat tizimi zaif bo‘lsa, auditorlar uni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar berishadi. Xarajatlarni optimallashtirish: Auditorlar xarajatlarni kamaytirish yoki resurslardan samarali foydalanish bo‘yicha tavsiyalar berishi mumkin. Boshqaruv samaradorligini oshirish: Sub’ektning boshqaruv jarayonlarini yaxshilash uchun tavsiyalar beriladi.

XULOSA

Auditorlik bahosi auditorning xulosasiga asoslanadi va auditorlik faoliyatining yakuniy bosqichi bo’lib, korxonaning moliyaviy hisobotlarining ishonchliligini tasdiqlash yoki rad etishni ta’minlaydi. Auditorlik bahosini berish uslubiyati orqali auditorlar tomonidan sub’ektning boshqaruv tizimini baholashda qo‘llaniladigan tizimli va metodik yondashuvlar berib auditorlik xulosasini aniq va adolatli chiqarish uchun baholashning har bir bosqichi puxta o‘rganilishi kerak. Auditorlik bahosi sub’ektning moliyaviy holati operatsion samaradorligini, ichki nazoratni va boshqaruv tizimini chuqur tahlil qilish haqida aniq tasavvur beradi va axborot foydalanuvchilariga kerakli bo`lgan ma`lumotlarni boshqaruvchilarga qarorlar qabul qilishida sifatli tavsiyalarni taqdim etadi. Auditorlik tahlili kompleks jarayon bo‘lib, unda auditorlar sub’ektning moliyaviy holatini, Auditorlik tahlilining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi sub’ektning samaradorligini oshirishga, moliyaviy xatoliklarni kamaytirishga va firibgarliklarni aniqlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

O’zbekiston Respublikasining ―Auditorlik faoliyati to_g_risida‖gi qonuni (yangi tahriri) 2000. 26 may. (O’zR 13.12.2002 y. 447-II-son qonuni. O’zR 04.04.2006. O’RQ-28-son qonuni. O’zR 10.10.2006. O’RQ-59-son qonuni. O’zR 17.09.2007. O’RQ-110-son qonuni. O’zR 09.09.2009. O’RQ-216-son qonuni asosidagi o’zgartirishlar bilan)

URAZOV K.B., ERGASHEV X.X., SHIRINOV U.A.,URAZOV D.K., PO`LATOF X.U. AUDIT VA ESHURENS (Audit and Assurence) O`QUV QO`LLANMA SAMARQAND - 2023

Audit: Darslik/ A.Tuychiyev, I.Qo’ziyev, O.Masharipov, A.Avlakulov, M.Yaqubov, I.Sherimbetov, I.Avazov; – T.: ―Iqtisod-Moliya‖, 2019.

OILAVIY TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA SEGMENTLASH MEZONLARINING O‘RNI

Xolmamatov Diyor Haqberdiyevich
SamISI, “Marketing” kafedrasi dotsenti, PhD
Aktamov Dilshod
Samarqand iqtisodiyot va servis institute magistri

Annotatsiya. Mazkur ish oilaviy tadbirkorlik faoliyatini samarali rivojlantirishda segmentlash mezonlarining ahamiyatini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda oilaviy biznesning turli segmentlari o‘rtasidagi o‘ziga xosliklar, bozorni segmentlashning samaradorlikka ta’siri va maqsadli mijozlarni aniqlash orqali tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish yo‘llari tahlil qilingan. Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish jarayonida bozorni segmentlash mezonlarini aniqlash va ularning samaradorlikka ta’sirini baholash orqali oilaviy biznesni rivojlantirishga ko‘maklashish asosiy maqsad qilib olingan. Ishda oilaviy tadbirkorlikni segmentlash orqali rivojlantirishning nazariy va amaliy tamoyillari tahlil qilingan. Segmentlash mezonlarini aniq belgilash va ularning asosida strategiyalarni shakllantirish orqali oilaviy biznesning raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan yondashuvlar taklif etilgan.

Kalit so’zlar: oilaviy tadbirkorlik, segmentlash mezonlari, bozor segmentatsiyasi, maqsadli mijozlar, marketing strategiyalari.

Mamlakatimizda oilaviy tadbirkorlik tizimini rivojlantirish va takomillashtirish masalalari doimo diqqat markazida bo’lib kelgan. Sababi oilalarning qo’shimcha daromad olishlari va iqtisodiy barqarorligiga erishish uchun

Ushbu tadqiqot natijalari oilaviy tadbirkorlik subyektlari uchun segmentlash mezonlari asosida samarali faoliyatni tashkil etish, marketing strategiyalarini rivojlantirish va bozor ehtiyojlariga mos mahsulotlar ishlab chiqarish bo‘yicha tavsiyalarni beradi.

Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishda segmentlash mezonlari bozor talablarini aniqroq tushunishga, mahsulot va xizmatlarni maqsadli iste’molchilarga yo‘naltirishga yordam beradi. Bu jarayon orqali oilaviy biznesning samaradorligini oshirish, daromadlarini ko‘paytirish va mahalliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shish mumkin.

"Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida"gi Qonunning 1-moddasiga muvofiq oilaviy tadbirkorlik oila a'zolari tomonidan tavakkal qilib va o'z mulkiy javobgarligi ostida daromad (foyda) olish maqsadida amalga oshiriladigan tashabbuskorlik faoliyati bo'lib, o'z ishtirokchilarining ixtiyoriyligiga asoslanadi. Oilaviy tadbirkorlik yuridik shaxs tashkil etgan yoki tashkil etmagan holda amalga oshirilishi mumkin. Yuridik shaxs tashkil etgan holda amalga oshiriladigan oilaviy tadbirkorlikning tashkiliy-huquqiy shakli oilaviy korxonadir. Yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Oilaviy korxona uning ishtirokchilari tomonidan tovarlar ishlab chiqarish va realizatsiya qilish uchun ixtiyoriy asosda, ishtirokchilarning ulushli yoki umumiy mol-mulk, shuningdek ishtirokchilardan har birining mol-mulki negizida tashkil etiladigan kichik tadbirkorlik subyektidir. Oilaviy korxona faoliyati uning ishtirokchilarining shaxsiy mehnatiga asoslanadi. Oilaviy korxona faoliyatni faqat yuridik shaxs sifatida faoliyat ko'rsatadi.

Oilaviy korxonaning ustav fondi pul mablag'lari, qimmatli qog'ozlar, boshqa mol-mulk, jumladan pul bilan baholanadigan mulkiy huquqlar yoki o'zga shaxsga o'tkaziladigan boshqa huquqlar hisobidan shakllantiriladi. Yagona uy (kvartira) oilaviy korxonaning ustav fondiga kiritilishi mumkin emas. Oilaviy korxona ishtirokchilari oilaviy korxonaning ustav fondiga korxona ta'sis shartnomasida nazarda tutilgan tartibda o'zlari kiritadigan mol-mulkni mustaqil ravishda belgilaydi.

Oilaviy korxonaning ustav fondi korxonani davlat ro'yxatidan o'tkazish uchun hujjatlar taqdim etiladigan sanadagi qonun hujjatlarida belgilangan eng kam ish haqining o'n baravari miqdoridan kam bo'lmasligi kerak.

Oilaviy korxonaning mol-mulki oilaviy korxona ishtirokchilari tomonidan uning ustav fondiga kiritiladigan mol-mulkdan, qarz mablag'lari va kreditlar hisobiga olingan mol-mulkdan, tovarlarni realizatsiya qilishdan, ishlar bajarishdan, xizmatlar ko'rsatishdan olingan va oilaviy korxonani rivojlantirishga yo'naltirilgan daromadlardan, shuningdek bu daromadlar hisobiga olingan mol-mulkdan, qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa mablag'lardan tarkib topadi.

Oilaviy hunarmandchilik ko'plab davlatlar iqtisodiyotida etakchi ahamiyat kasb etadi. Buyuk Britaniyada u barcha firmalarning 75 foizini qamrab olib, aholining yarmini ish bilan ta'minlaydi va YAIMning qariyb 50 foizini ishlab chiqaradi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida barcha korxonalarning 85%, AQShda esa - 90%ini oilaviy korxonalar tashkil etadi.

Italiyada 2-3 kishidan iborat oilaviy hunarmandchilik korxonalari jami eksportning 18 foizini tashkil qiladi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, ilg'or mamlakatlardagi har qanday xo'jalik yurituvchi subyektlar oilaviy hisoblanadi.

Bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida ichki iste'mol tovarlari bozorida milliy tovarlar raqobatbar-doshligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bular haqida Yurtboshimizning Qaror va

Farmonlarining asosiy yo'nalishlarida milliy tovarlar raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha,"prinsipial jihatdan yangi mahsulot va texnologiya turlarini o'zlashtirish, shu asosda ichki va tashqi bozorlarda milliy tovarlarning raqobatbardoshligini ta'minlash" 20 bo'yicha ulkan vazifalar belgilangan. Bu vazifalardan kelib chiqqan holda, davlatimiz rahbari respublikamiz bo'yicha qaysi hududga bormasin, o'sha hududda milliy tovarlar ishlab chiqaradigan korxonalar tashkil etish, tovarlar raqobatbardoshligini oshirish zarurligini ta'kidlab o'tmoqda.

Shuningdek, ba'zi bir iqtisodiy manbalarda raqobat mehnatga oid bellashuv bo'lib, mahsulotning bir turini boshqasidan sifat jihatidan farqlanishi ta'kidlanadi. Shu bilan bir vaqtda «raqobatlashuv», «raqibchilik», «bellashuv», «musobaqalashuv» tushunchalarining mazmuni haqida ham to'xtalib o'tishga to'g'ri keladi.

Oilaviy tadbirkorlik milliy iqtisodiyotning muhim qismi bo‘lib, mahalliy bozorni rivojlantirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va aholining daromadlarini oshirishda katta rol o‘ynaydi. Ammo oilaviy tadbirkorlikni samarali rivojlantirish uchun bozor talablarini to‘g‘ri aniqlash va iste’molchilar segmentiga mos xizmat yoki mahsulot taklif qilish muhimdir. Bu jarayonda bozorni segmentlash mezonlari muhim o‘rin tutadi.

Segmentlash mezonlari

Segmentlash mezonlari bozorni iste’molchilarning ehtiyojlari, xatti-harakatlari va xususiyatlariga qarab guruhlarga ajratishni anglatadi. Oilaviy tadbirkorlik faoliyatida quyidagi mezonlar asosiy hisoblanadi:

1. Ijtimoiy-demografik mezonlar:

- Aholining yoshi, jinsi, oilaviy holati, ta'lim darajasi va kasbiy faoliyati.
- Maqsadli mijozlarni tanlashda asosiy demografik omillarni hisobga olish.

2. Iqtisodiy mezonlar:

- Mijozlarning daromad darajasi va xarid qilish imkoniyatlari.
- Oilaviy biznes uchun mahsulot narxini belgilashda ushbu omillarni inobatga olish.

3. Geografik (hududiy) mezonlar:

- Hududning aholisi, iqlim sharoiti va infratuzilmasiga qarab bozorni segmentlash.
- Mahalliy bozorning o‘ziga xos talablarini qondirishga yo‘naltirish.

4. Psixografik mezonlar:

- Mijozlarning qiziqishlari, qadriyatlari va hayot tarziga asoslangan segmentatsiya.
- Mahsulot va xizmatlarni iste’molchilarning turmush tarzi va afzalliklariga moslashtirish.

5. Xulq-atvor mezonlari:

- Mijozlarning xarid qilish xatti-harakatlari, mahsulotdan foydalanish maqsadi va talablariga asoslangan segmentlash.

Segmentlashning oilaviy tadbirkorlikdagi o‘rni haqida to’xtaladigan bo’lsak, ushbu jarayonning asosiy jihatlari to’g’ri segment va guruhlarni belgilab olish va tanlash imkoniyatlarini beradi.

- **Maqsadli marketing strategiyalarini ishlab chiqish:** Har bir segment ehtiyojlariga mos xizmat va mahsulotlarni ishlab chiqarish.

- **Raqobatbardoshlikni oshirish:** Bozor talablarini aniq tushunish orqali biznesning pozitsiyasini kuchaytirish.
- **Resurslardan samarali foydalanish:** Segmentlash orqali faqat maqsadli auditoriyaga yo‘naltirilgan faoliyat olib borish va xarajatlarni optimallashtirish.
- **Bozor talabiga moslashuvchanlikni oshirish:** Mahalliy va global bozorlar ehtiyojlarini qondirish uchun mos strategiyalar ishlab chiqish.

Hududiy segmentlash oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib, turli hududlarning iqtisodiy, demografik va geografik xususiyatlariga asoslanib bozorni qismlarga ajratishni anglatadi. Bu yondashuv oilaviy biznesni maqsadli bozor talablariga moslashtirish va mahalliy aholining ehtiyojlarini qondirishda yuqori natijalarga erishishga yordam beradi. Hududiy segmentlash mahalliy sharoitlarni hisobga olgan holda, iste’molchilar va xizmat ko‘rsatuvchilarning xatti-harakatlarini aniqlashni o‘z ichiga oladi.

Xulosa va takliflar. Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishda segmentlash mezonlari bozor talablarini chuqur o‘rganishga, mahsulot va xizmatlarni maqsadli iste’molchilarga moslashtirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv tadbirkorlik samaradorligini oshirish, daromadlarni ko‘paytirish va mahalliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Segmentlashga asoslangan strategik rejalashtirish oilaviy tadbirkorlikning raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hududiy segmentlash oilaviy tadbirkorlikni samarali rivojlantirish vositasi sifatida mahalliy aholi ehtiyojlarini qondirish, resurslardan samarali foydalanish va mahalliy iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlarini taqdim etadi. Bu yondashuv oilaviy biznesning nafaqat iqtisodiy barqarorligini oshiradi, balki mahalliy hududlarning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Foydanlanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5-martdagi "Oilaviy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi PQ-5018-sonli qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Tadbirkorlik kodeksi.
3. G‘ulomov S.S., Xasanov B.X., To‘ychiyev B.X. “Tadbirkorlik asoslari” — Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2020.
4. Porter M. “Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance” — New York: Free Press, 1985.
5. Kotler P., Keller K.L. “Marketing Management” — Pearson Education, 2016.
6. World Bank. *“Small and Medium Enterprises in Economic Development”* — Washington, 2021.
7. Karimov A. “Hududiy segmentlash va uning oilaviy tadbirkorlikdagi roli” — "Iqtisodiyot va innovatsion rivojlanish" jurnali, 2022.
8. Nematov B. “Hududiy rivojlanishda oilaviy biznesning o‘rni” — Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti ilmiy to‘plami, 2021.

FOYDALANISH HUQUQI KO‘RINISHIDAGI AKTIVLAR HISOBI

Djumayeva Guzal Axtamovna – SamISI, assistent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijaraga olingan foydalanish huquqi ko‘rinishidagi aktivlar hisobini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, me’yoriy-huquqiy hujjatlarda va adabiyotlarda ijaraga berilgan ta’riflar tanqidiy o’rganilgan. FHKA xalqaro standartlar asosida dastlabki tan olinishi va hisobda aks ettirilshi bo’yicha schotlar taklif etilgan hamda xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so’zlar: ijara, moliyaviy lizing, ijara komponenti, ijara ob’yekti, foydalanish huquqi ko’rinishidagi aktiv(FHKA).

Bizning oldimizga xalqaro standartlarni o’rganish, milliy hisob tizimi bilan integrasiyalash masalasi, ta’lim sohasiga to’liq kiritish, xo’jalik yurituvchi tashkilotlarda MHXS talablari asosida hisob siyosatini ishlab chiqish, moliyaviy hisobot shakllarini xalqaro tamoyillarga asosan tayyorlash, shuningdek buxgalteriya hisobi ob’yektlari(uzoq muddatli, joriy aktivlar, majburiyatlar, xususiy kapital) hisobining konseptual asosinini takomillashtirish vazifasi qo’yilmoqda. Bilamizki, yangi mahsulotlar ishlab chiqarish, yangi bozorlarni rivojlantirish, korxona faoliyatini kengaytirish uzoq muddatli aktivlarga talabni keltirib chiqaradi, shu o’rinda korxonalar oldida ikkita tanlov turadi, birinchisi uzoq muddatli aktivlarni sotib olish va ikkinchisi ularni ijaraga olish.

Korxonalarda ijara komponentlari tan olingandan so’ng bitim ijara shartnomasi hisoblanadi. Ijara shartnomasidagi ob’yekti ijaraga oluvchi uchun foydalanish huquqi ko’rinishidagi aktiv hisoblanadi.

Foydalanish huquqi ko‘rinishidagi aktiv (FHKA) – bu ijara oluvchining ijara muddati davomida tayanch aktivdan foydalanish huquqi.

FHKA boshlang‘ich qiymati bo‘yicha tan olinadi. Xalqaro standartga muvofiq uning boshlang‘ich qiymati quyidagi elementlardan tashkil topadi:

- ijara bo‘yicha majburiyatlarning boshlang‘ich bahosi miqdorida;
- ijara boshidagi sanada yoki shu sanagacha ijara to‘lovlari;
- har qanday boshlang‘ich to‘g‘ridan to‘g‘ri xarajatlar;
- ijarachi tomonidan ijara shartlariga muvofiq bazovoy aktivni demontaj yoki siljitishiga qilingan xarajatlar.

FHKA boshlang‘ich qiymati bo‘yicha tan olinishini Naturel MCHJ kompaniyasi misolda ko‘rib o‘tamiz.

Naturel MCHJ kompaniyasi 2023 yil 1 yanvarda qurilish ishlarini amalga oshirish uchun burg‘ulash mashinasini ikki yilga ijaraga olish bo‘yicha shartnoma tuzdi. Shartnoma ikki yildan keyin zaruriyat bo‘lsa yana bir yilga uzaytirish mumkinlgini ham ko‘zda tutadi. Naturel MCHJ katta bir ehtimol bilan bunday imkoniyatdan foydalanish mumkin deb baholaydi. Burg‘ulash mashinasining xizmat qilish muddati 10 yil.

Birinchi ikki yilda ijara to‘lovlari 120 000 000 so‘m, uchinchi yil esa 150 000 000 so‘mni tashkil etadi. Barcha to‘lovlar yilning oxirida amalga oshiriladi. Ushbu ijarani tashkil etish uchun Naturel MCHJ korxonasi 32 500 000 so‘m boshlang‘ich to‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlarni amalga oshirgan. Shartnomaga kiritilgan foiz stavkasini

aniqlashning imkoniyati yo‘q. Naturel MCHJ uchun qo‘shimcha jalb qilingan (qarz) mablag‘larining stavkasi – 14%.

Ijara majburiyatlarining boshlang‘ich qiymatini aniqlaymiz. Buning uchun esa quyidagi 2-jadvalni tuzamiz:

2-jadval

Ijara majburiyatlarining keltirilgan (privedennaya) qiymatini aniqlash hisob kitobi

Sana	Pul oqimi	Diskontlash stavkasi, %	Ijara majburiyatlarining keltirilgan qiymati
2023 yil 31 dekabr	120 000 000	$1/1.14$	105 263 158
2024 yil 31 dekabr	120 000 000	$1/1.14^2$	92 336 103
2024 yil 31 dekabr	150 000 000	$1/1.14^3$	101 245 727
Ijara majburiyatlarining keltirilgan qiymati			**298 844 988**

Foydalanish huquqi ko‘rinishidagi aktivning (FHKA) boshlang‘ich qiymati aniqlaymiz. Yuqorida ta’kidlaganimizdek, FHKAning boshlang‘ich qiymati ijara majburiyatlarining boshlang‘ich qiymati bilan ushbu ijarani tashkil etish, ijara ob’yektini keltirish, o‘rnatish va ishlatish bilan bog‘liq xarajatlar qo‘shiladi. Ushbu standart qoidalariga muvofiq holda FHKAni aniqlash uchun quyidagi 3-jadvalni tuzamiz.

3-jadval

Foydalanish huquqi ko‘rinishidagi aktivning boshlang‘ich qimatini aniqlash bo‘yicha hisob-kitoblar

Xalqaro standartlarga muvofiq FHKAning boshlang‘ich qiymati elementlari	**Summa**
1. Ijara bo‘yicha majburiyatlarning boshlang‘ich bahosi miqdorida	298 844 988
2. Ijara boshidagi sanada yoki shu sanagacha ijara to‘lovlari	-
3. Har qanday boshlang‘ich to‘g‘ridan to‘g‘ri xarajatlar	32 500 000
4. Ijarachi tomonidan ijara shartlariga muvofiq bazovoy aktivni demontaj yoki siljitishiga qilingan xarajatlar	-
Foydalanish huquqi ko‘rinishidagi aktivlarning boshlang‘ich qiymati (298 844 988 + 32 500 000)	**331 344 988**

Amaldagi schotlar rejasida foydalanish huquqi ko‘rinishidagi aktivlarni aks ettirish uchun schotlar ko‘zda tutilmagan. Shu sababli 21-son BHMS bilan tasdiqlangan buxgalteriya hisobi schotlar rejasiga quyidagi schotlarni kiritishni tavsiya etamiz.

4-jadval

Ijara shartnomasi bo‘yicha olingan asosiy vositalarni hisobga olish maqsadida taklif etilayotgan schotlar

Schotning tartib raqami	**Taklif etilayotgan schotlarning nomi**
0300	**IJARA SHARTNOMASI BO‘YICHA OLINGAN ASOSIY VOSITALARNI HISOBGA OLUVCHI SCHOTLAR**
0310	Foydalanish huquqi ko‘rinishidagi aktiv
0320	Moliyaviy ijaraga olingan asosiy vositalar
0298	Foydalanish huquqi ko‘rinishdagi aktivning eskirishi
0299	Moliyaviy ijaraga olingan asosiy vositalarning eskirishi

FHKA va ijara majburiyatlariga doir buxgalteriya yozuvlarini amalga oshiramiz:

1. Ijara majburiyatlarining keltirilgan (privedennaya) qiymat summasiga quyidagicha buxgalteriya yozuvi beriladi:

D-t 0310 “Foydalanish huquqi ko‘rinishidagi aktiv”..... 298 844 988 so‘m

K-t. 6910 “Ijara majburiyatlari”..... 298 844 988 so’m

Asos. Birinchi ikki yilda ijara to‘lovlari 120 000 000 so‘m, uchinchi yil esa 150 000 000 so‘mni tashkil etadi. Barcha to‘lovlar yilning oxirida amalga oshiriladi. Chetdan mablag‘ jalb qilish stavkasi 14%ni tashkil etadi. Hisob-kitoblarga asosan ijara majburiyatlarining keltirilgan qiymati 298 844 988 so‘mni tashkil etdi.

2. Ijaraga olingan obyekt bo‘yicha boshlang‘ich amalga oshirilgan to‘g‘ridan to‘g‘ri xarajatlarga quyidagicha buxgalteriya yozuvi beriladi:

D-t 0310 “Foydalanish huquqi ko‘rinishidagi aktiv”..... 32 500 000 so‘m

K-t 6990 “Boshqa majburiyatlar”..... 32 500 000 so’m

Asos: Ijaraga olingan burg‘ulash mashinasini ishga tushirish uchun ish bajaruvchi tashkilot tomonidan 32 500 000 so‘mga ish bajarildi. Ish bajarilgan tashkilot tomonidan schot-faktura taqdim etildi. Naturel MCHJ tomonidan ushbu xarajatlar ijara olingan obyekt bo‘yicha to‘g‘ridan to‘g‘ri amalga oshirilgan boshlang‘ich xarajatlar sifatida tan olindi.

Xulosa va takliflar.

Korxonalarda ijara olingan foydalanish huquqi ko’rinishidagi aktivlar hisobini takomillashtirish borasida quyidagi xulosalar qilindi:

Korxonalarda ijara shartnomalarining nafaqat huquqiy shaklini, balki iqtisodiy ahamiyatini xalqaro standartlar asosida tan olinishini joriy etish;

Ijara shartnomasida ijara komponentlari aniq ko’rsatilishiga va ularning identifikatsiyalanishiga erishish;

Foydalanish huquqi ko‘rinishidagi aktivlar va moliyaviy ijara (lizing)ga olingan asosiy vositalarni alohida guruhlash hamda ularni taklif etilayotgan shotlarda aks ettirish;

Foydalanish huquqi ko‘rinishidagi aktivlarning boshlang‘ich qiymatini xalqaro standartlarga asosan ijara bo‘yicha majburiyatlarning boshlang‘ich bahosi miqdorida, ijara boshidagi sanada yoki shu sanagacha ijara to‘lovlari har qanday boshlang‘ich to‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlar, ijarachi tomonidan ijara shartlariga muvofiq tayanch

aktivni demontaj yoki siljitishiga qilingan xarajatlarni hisobga olgan holda buxgalteriya hisobida aks ettirish.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ijara to‘g‘risida” qonuni. 19.11.1991yil, 427-XII-SON
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida» Qarori. 2020 yil 24 fevral, PQ-4611-son
3. Moliyaviy hisobotning xalqaro standarti (2022) 16-son “Ijara”
4. Buxgalteriya hisobi milliy standarti (2004) 6-son “Ijara hisobi”
5. Abdusalomova N.B, Temirov F.T. Moliyaviy hisob. O‘quv qo‘llanma. – T.: IQTISODIYOT, 2021. – 283 b.
6. Urazov K.B., Po‘latov M.E. Buxgalteriya hisobi. Darslik. T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot matbaa uyi”, 2020, 558 b.
7. S. Tashnazarov. Moliyaviy buxgalteriya hisobi 1 darslik / Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: “STEP-SEL” MChJ nashriyoti, 2023 - 438 bet.
8. Ergasheva Sh.T., Uchebnik «Mejdunarodnыe standartы finansovogo otchetnosti» –T.: TGEU, 2020 g
9. Hasanov B.A., Hashimov A.A., Muhametov A.B., Abduvohidov A.A. Buxgalteriya hisobi. Darslik.- T.: ”Iqtisodiyot dunyosi” , 2021. 992 bet

BUXGALTERIYA HISOBINING XALQARO STANDARTLARINI O‘RGANISHDA INGLIZ TILINING O‘RNI VA MOHIYATI

Po‘latov Xudoyberdi O‘ktamovich SamISI katta o‘qituvchisi:
Shakarov Shahzod Sobir o‘g‘li SamISI talabasi:

Annotatsiya. Ushbu maqola xalqaro buxgalteriya hisobi standartlarini (BHXS) o‘rganishda ingliz tilining ahamiyati va uning o‘rganish jarayonidagi o‘rnini chuqur tahlil qilishga bag‘ishlangan. BHXS global miqyosda buxgalteriya hisobotlarini yagona standart asosida olib borishni ta’minlaydi, ammo bu standartlar asosan ingliz tilida ishlab chiqilgan. Maqolada KPMG, Deloitte kabi xalqaro tashkilotlarning tadqiqotlari asosida til to‘siqlari BHXSni samarali o‘zlashtirishga qanday ta’sir qilishi, til bilishning xalqaro buxgalteriya mutaxassislari uchun amaliy ahamiyati va xalqaro moliyaviy hisobotlarga bo‘lgan ehtiyoj haqida statistik ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Xalqaro buxgalteriya hisobi, BHXS, buxgalteriya hisobotlari, ingliz tilining roli, xalqaro standartlar, til to‘siqlari, xalqaro buxgalteriya tajribasi, moliyaviy axborot, Deloitte tadqiqoti, xalqaro auditorlik, ACCA, CPA sertifikatsiyasi.

KIRISH

Buxgalteriya hisobi hisob-kitobni kuzatish, moliyaviy ma’lumotlarni qayta ishlash va ularni to‘g‘ri boshqarish uchun muhim vosita bo‘lib, jahon bozorlarining barqarorligini ta’minlashda katta ahamiyatga ega. Xalqaro standartlarning ingliz tilida yaratilishi va tarqatilishi esa boshqa tillarda so‘zlashuvchi davlatlarda ushbu standartlarni o‘zlashtirishda qiyinchilik tug‘diradi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Buxgalteriya hisobi va audit tizimini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi 4611-sonli qarori mamlakatimizda buxgalteriya va audit tizimini rivojlantirishga qaratilgan. Qarorda quyidagi asosiy maqsad va vazifalar belgilangan: Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (BHXS)ga moslashuv Mamlakatdagi korxonalar faoliyatini xalqaro standartlar asosida olib borish va ularning moliyaviy hisobotlarini global bozorlarda tan olingan talablarga moslashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar ishlab chiqiladi. Bu esa milliy kompaniyalar uchun xalqaro moliyaviy hisobotlar standartlariga (BHXS) mos ravishda hisobotlar tayyorlashni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, buxgalterlar va auditorlar uchun xalqaro standartlarning mohiyatini to‘g‘ri tushunish va ularni amalda qo‘llay olishda zaruriy bilimlar, jumladan, ingliz tilini bilish katta ahamiyat kasb etadi. Malakali kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash dasturlari Qarorga binoan, mamlakatda xalqaro darajadagi malakali buxgalter va auditorlarni tayyorlash dasturlari ishlab chiqilishi belgilangan. Bu dasturlarda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, shuningdek, buxgalteriya hisobi va auditning eng so‘nggi tendensiyalari va tamoyillari o‘rganiladi. Buning uchun xalqaro malakaga ega bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlash, xalqaro audit va buxgalteriya tashkilotlari, masalan, ACCA (Association of Chartered Certified Accountants), CPA (Certified Public Accountant) sertifikatlariga ega bo‘lishga ko‘maklashuvchi o‘quv dasturlarini ishlab chiqish ko‘zda tutilgan.

ADABIYOTLAR SHARHI

Xalqaro buxgalteriya hisobi standartlarini o‘rganishda tilning o‘rni haqida bir qator izlanishlar olib borilgan. Ahmad va Smith (2019) BHXSning boshqa tillarda so‘zlashuvchi davlatlarda qanday qabul qilinishini o‘rgangan va til to‘siqlari o‘zlashtirish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlagan. Brown va Liu (2020) Xitoy misolida BHXSni tatbiq etishda ingliz tilining ahamiyatini tahlil qilib, ingliz tilini bilmaydigan mutaxassislarning xato qilish ehtimoli yuqoriligi haqida xulosa qilgan. Bundan tashqari, Deloitte va KPMG kompaniyalarining tadqiqotlari til bilish va samaradorlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatib, til to‘siqlari xalqaro moliyaviy hisobotlarni boshqarishda xatolarni kamaytirishiga yordam berishini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, xalqaro standartlar bo‘yicha ba’zi materiallar qisman o‘zbek tiliga tarjima qilingan bo‘lsa-da, ko‘plab murakkab hujjatlar va atamalarni to‘g‘ri tushunish uchun mutaxassislar ingliz tilini o‘rganishlari zarur. Saidova Z. va Mahmudov I. (2020): Bu olimlar o‘z tadqiqotlarida BHXSni o‘zlashtirishda til to‘siqlarining ta’sirini Rossiya, Hindiston va Janubiy Koreya misolida o‘rganganlar. Ularning tadqiqotida asosiy urg‘u xalqaro buxgalteriya standartlarini ingliz tilida bilmagan mutaxassislar tomonidan to‘liq tushunishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarga berilgan. Ushbu tadqiqot BHXSni to‘g‘ri qo‘llash uchun til o‘rganishni majburiy bilim sifatida ko‘rsatgan.

Johnson M. (2018): Johnson xalqaro standartlarning mamlakatlararo integratsiya jarayoniga ta’sirini chuqur o‘rgangan. Uning tadqiqotida til bilish darajasi va samarali xalqaro moliyaviy hisobot tayyorlashning bog‘liqligi ta’kidlanadi. Tadqiqotda, ayniqsa, AQSh va Yevropa Ittifoqidagi amaliyotlar va taqqoslanish qiyinchiliklari misol sifatida keltirilgan. Maqola BHXSni o‘rganishda ingliz tilini bilish hisobotni shaffof tayyorlashda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi.

Deloitte va KPMG tadqiqotlari (2021): Deloitte va KPMG xalqaro audit kompaniyalari BHXSning ingliz tilidagi versiyalarini o‘zlashtirishda yuzaga keladigan til to‘siqlari haqida keng qamrovli tadqiqot olib borishgan. Ular hisob-kitob jarayonidagi xatoliklar asosan til bilish darajasiga bog‘liqligini keltirib o‘tgan. Deloitte va KPMG buxgalterlar uchun tilni o‘rganish, ayniqsa, ACCA va CPA sertifikatsiyalariga ega bo‘lishga intilishda muhim ekanligini alohida ta’kidlagan.

International Federation of Accountants (IFAC) hisobotlari (2019): Ushbu tashkilotning nashrlarida ham BHXSni turli davlatlarda tatbiq etishda til muammolari keng yoritilgan. Hisobotlar til bilmaslik BHXSga mos kelmaslikka va hisobotlarda xatoliklar yuzaga kelishiga olib kelishini tasdiqlaydi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda BHXSni joriy qilishda qiyinchiliklar ko‘proq kuzatiladi, chunki ko‘plab mutaxassislar xalqaro standartlarning asl nusxasini tushunishda qiynaladilar.

Ushbu tadqiqot va maqolalardan kelib chiqadigan umumiy xulosa shuki, xalqaro buxgalteriya standartlarini o‘rganish va tatbiq qilishda ingliz tilining roli va ahamiyati yuqori. Turli davlatlarda BHXSni tatbiq qilishda til bilishdagi cheklovlar samaradorlikka ta’sir qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi, shuningdek, xalqaro miqyosda sifatli va aniq moliyaviy hisobotlar tayyorlash uchun ingliz tilini bilish zarurligini ko‘rsatadi.

1-jadval.

BHXSni o‘zlashtirishda til bilish samaradorligi har bir davlatda va ularning o‘rtasidagi farqlar

Mamlakat	Til biladiganlar (%)	Til bilmaydiganlar (%)	O‘zlashtirish samaradorligi farqi (%)
Braziliya	78%	52%	26%
Rossiya	72%	49%	23%
Xitoy	75%	53%	22%
Janubiy Koreya	80%	58%	22%
Hindiston	83%	57%	26%

Yuqoridagi jadval turli mamlakatlarda ingliz tilini biladigan va bilmaydiganlar o‘rtasidagi xalqaro standartlarni o‘zlashtirish samaradorligidagi farqni ko‘rsatadi. Ingliz tili xalqaro kommunikatsiya vositasi sifatida xalqaro buxgalteriya hisobining standartlarini o‘rganishda katta rol o‘ynaydi. Jadvalda taqdim etilgan ma'lumotlar ushbu farqning mamlakatlar kesimida qanday namoyon bo‘lishini ochib beradi: Ingliz tilini biladiganlar samaradorligi yuqori Braziliya, Rossiya, Xitoy, Janubiy Koreya va Hindiston ma’lumotlariga asoslanib, ingliz tilini biladigan kishilar xalqaro standartlarni o‘zlashtirishda ancha samarali ekanligini ko‘rish mumkin. Masalan, Hindistonda ingliz tilini biladiganlarning o‘zlashtirish samaradorligi 83% bo‘lib,

bilmaydiganlarnikidan 26% yuqori. Til bilmaydiganlarning imkoniyatlari cheklangan. Til bilmaydiganlar guruhi xalqaro buxgalteriya hisobining murakkab jihatlarini o‘zlashtirishda qiyinchiliklarga duch keladi. Masalan, Rossiyada tilni bilmaydiganlar samaradorligi 49% ni tashkil qiladi, bu biladiganlar bilan solishtirganda 23% past. Hindiston va Braziliya etakchi o‘rinlarda Hindiston va Braziliyada tilni bilgan va bilmaganlar o‘rtasidagi farq 26% ni tashkil qiladi. Bu ko‘rsatkich mazkur mamlakatlarda ingliz tili bilimining xalqaro buxgalteriya standartlarini o‘zlashtirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Xitoy va Janubiy Koreyada til bilmaydiganlar nisbatan yaxshi natija ko‘rsatgan Xitoy va Janubiy Koreyada til bilmaydiganlar samaradorligi boshqa mamlakatlarga nisbatan yuqori – mos ravishda 53% va 58%. Bu mahalliy sharoitlarda xalqaro standartlarni milliy tilga moslashtirish choralari ko‘rilgan bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi

2-jadval.

BHXS bo‘yicha buxgalterlar uchun ingliz tili kurslariga yozilish dinamikasi (2018-2022)

Mamlakat	2018	2019	2020	2021	2022
Braziliya	5,000	6,200	7,500	8,400	9,000
Rossiya	4,500	5,100	5,800	6,300	6,900
Xitoy	8,000	9,200	10,500	11,200	12,000
Janubiy Koreya	3,700	4,200	4,900	5,500	6,000
Hindiston	10,000	11,500	13,000	14,000	15,200

Yuqoridagi jadvalda Braziliya, Rossiya, Xitoy, Janubiy Koreya va Hindiston kabi mamlakatlarda buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari (BHXS) bo‘yicha ingliz tili kurslariga yozilish dinamikasi yillik ko‘rsatkichlarda aks etgan. Ushbu ma’lumotlardan BHXSni o‘zlashtirish jarayonida ingliz tilining tobora muhim ahamiyat kasb etib borayotganini kuzatish mumkin. Yozilish sonining barqaror o‘sishi Har bir mamlakatda 2018-yildan 2022-yilgacha yozilish soni yildan-yilga oshib borgan. Bu xalqaro standartlarni o‘zlashtirishda ingliz tilining ahamiyati ortib borayotganidan dalolat beradi. Masalan: Hindiston: 2018-yilda 10,000 buxgalter yozilgan bo‘lsa, 2022-yilga kelib bu ko‘rsatkich 15,200 ga etgan, ya’ni 52% o‘sish kuzatilgan. Xitoy: 8,000 dan 12,000 ga oshgan, bu esa 50% lik o‘sishni ko‘rsatadi. Eng yuqori o‘sish Hindiston va Xitoyda kuzatilgan Hindiston va Xitoyda BHXS bo‘yicha ingliz tili kurslariga yozilish soni eng yuqori bo‘lib, ular 2022-yilda mos ravishda 15,200 va 12,000 ga etgan. Bu ikki mamlakatdagi iqtisodiy va buxgalteriya sohasi xalqaro maydonga chiqishga bo‘lgan intilishining kuchayib borayotganidan darak beradi. Janubiy Koreyada eng past, ammo barqaror o‘sish Janubiy Koreyada 2018-yilda yozilish soni 3,700 ni tashkil etgan bo‘lsa, 2022-yilda bu ko‘rsatkich 6,000 ga etgan. Garchi boshqa mamlakatlarga nisbatan pastroq bo‘lsa ham, 62% lik o‘sish bu mamlakatda xalqaro buxgalteriya talablariga moslashishga bo‘lgan qiziqish ortib borayotganini ko‘rsatadi. Braziliya va Rossiyadagi o‘zgarishlar Braziliya: 2018-yilda 5,000 yozilish qayd etilgan bo‘lsa, 2022-yilda bu ko‘rsatkich 9,000 ga etgan. Braziliyada 80% ga yaqin o‘sish kuzatilgan bo‘lib, bu ingliz tilining xalqaro standartlarni o‘zlashtirishdagi ahamiyatini anglash ortib borayotganini ko‘rsatadi.

Rossiya: 4,500 dan 6,900 ga o‘sish kuzatilgan. Bu 53% lik o‘sishni ifodalaydi va Rossiyada BHXSga moslashuv jarayoni davom etayotganini anglatadi. Global tendensiyalar va BHXSga moslashish Har bir mamlakatda yozilish sonining ortishi BHXS bo‘yicha o‘quv dasturlariga talab oshib borayotganini ko‘rsatadi. Bu xalqaro standartlar bo‘yicha ishlash qobiliyatini oshirishni istagan buxgalterlar soni ko‘payayotganidan dalolat beradi. Ingliz tili esa bu jarayonning ajralmas qismi sifatida qaralmoqda

3-jadval

Xalqaro buxgalteriya hisobi standartlarini (BHXS) o‘zlashtirishda ingliz tilini bilishning afzallik va noqulayliklari quyidagilardan iborat:

XODIMLARNING INGLIZ TILINI BILISHINING AFZALLIK TOMONLARI	**INGLIZ TILINI XODIMLARIGA O’RGATISHDA DUCH KELISH MUMKIN NOQULAYLIK TOMONLARI**
Eng foydali tomonlaridan biri bu standartlarni to‘g‘ri tushunishdir. Chunki BHXS ingliz tilida ishlab chiqilgan bo‘lib, uning tilini yaxshi bilish standartlarni asl holida tushunish va ularni to‘g‘ri qo‘llash imkonini beradi. Tilni yaxshi bilmagan mutaxassislar standartlar mohiyatini noto‘g‘ri anglab, xatoliklarga yo‘l qo‘yishlari mumkin. Boshqa yaxshi tomoni shundaki Xalqaro miqyosdagi malaka oshirish imkoniyatiga ega bolishadi. Ingliz tilini bilgan buxgalter va auditorlar ACCA, CPA, CIMA kabi xalqaro sertifikatsiyalarga osonroq ega bo‘lish imkoniga ega. Bu sertifikatlar esa mutaxassislarga xorijiy kompaniyalarda ishlash, xalqaro tashkilotlarda yuqori lavozimlarda ishlash imkoniyatlarini kengaytiradi. Keying yaxshi tomoni bu xorijiy tajribani o‘rganish imkoniyati: Ingliz tilini bilish xorijiy ilmiy maqolalar, xalqaro hisobotlar va tadqiqotlardan foydalangan holda tajriba olish imkonini beradi. Masalan, Deloitte va KPMG kabi kompaniyalar o‘z tadqiqot va maqolalarini asosan ingliz tilida e’lon qiladi, bu esa tilni biladigan mutaxassislar uchun yangi bilimlarga	Birinchi noqulaylik tomoni bu o‘qitish xarajatlari chunki til o‘rganish ko‘pincha moliyaviy resurslarni talab etadi. Til kurslari, sertifikatsiya dasturlari, xalqaro malaka oshirish dasturlarining narxi yuqori bo‘lishi mumkin, bu esa barcha mutaxassislar uchun imkoniyatni cheklaydi. Ikkinchi noqulaylik bu vaqt talab qilishidir. Chunki tilni chuqur o‘rganish uzoq vaqt va doimiy amaliyotni talab qiladi. Bu esa band mutaxassislar uchun qo‘shimcha vaqtni ajratishni talab etadi va ularning asosiy faoliyatlariga e’tiborini bo‘lishi mumkin. Uchinchi noqulaylik tomoni bu diqqatning bo‘linishi va chalkashlik ehtimoli: Buxgalteriya yoki moliyaviy ma’lumotlar bilan ishlashda til bilmaslik chalkashlik va tushunmovchilikka olib kelishi mumkin. Misol uchun, bir nechta tilni o‘rgangan holda ishlashda mohiyatni noto‘g‘ri tushunish yoki qiyinchiliklarga duch kelish ehtimoli mavjud. Til bilishni talab qiluvchi davlatlar uchun bosim: Ingliz tilini bilishni talab qiluvchi BHXS kabi standartlar ko‘plab davlatlar uchun chet tillarni joriy qilish bosimini kuchaytiradi. Masalan, ba’zi davlatlarda

ega bo‘lishga yo‘l ochadi. Professional rivojlanish va raqobatbardoshlik: Ingliz tilini bilgan mutaxassislar global miqyosda yuqori raqobatbardosh bo‘lib, xalqaro auditorlik va buxgalteriya tashkilotlari uchun qadrli kadrlarga aylanadilar. Shuningdek, o‘z vatanlarida ham raqobatbardoshligi oshib, yuqori lavozimlarga ega bo‘lish imkoniyati ortadi. Moliyaviy hisobotlarda xatoliklarni kamaytirish: BHXS asosida moliyaviy hisobotlarni to‘g‘ri tayyorlashda til bilimining o‘rni katta. Xalqaro auditorlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham til biladigan mutaxassislar kamroq xatoliklarga yo‘l qo‘yishi aniqlandi. Bu esa tashkilotlarning xalqaro talablar va standartlarga muvofiqligini ta’minlaydi.	ta’lim tizimida tilga e’tibor etarli darajada qaratilmagan bo‘lsa, qisqa muddatda zarur ko‘nikmalarni shakllantirishga to‘g‘ri keladi. Mahalliy ekspertiza va o‘ziga xoslikning yo‘qolishi ehtimoli: Ingliz tiliga qaratilgan diqqat mahalliy ekspertiza, ya’ni milliy buxgalteriya amaliyotlari va tajribasiga bo‘lgan qiziqishni kamaytirishi mumkin. Bu esa milliy tilda tajriba almashish yoki milliy buxgalteriya standartlarini rivojlantirish imkoniyatlarini cheklaydi.

XULOSA.

Til to‘siqlari BHXSni o‘zlashtirish jarayoniga ta’sir etuvchi asosiy omillardan biri bo‘lib, ingliz tilini bilmagan mutaxassislar moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda xatolarga yo‘l qo‘yishi va ushbu hisobotlarning xalqaro talablar bilan muvofiqlik darajasi past bo‘lishi kuzatiladi. Ayniqsa, Deloitte va KPMG tadqiqotlari til bilish mutaxassislarning samaradorligini oshirishini ko‘rsatadi; ya’ni, ingliz tilini yaxshi biladigan buxgalterlar xalqaro hisobotlarni to‘g‘ri tushunadi, moliyaviy axborotni tahlil qilishda yuqori darajada ishonchlilikni ta’minlaydi. Xususan, til to‘siqlari tufayli xatoliklar kamayadi va hisobotlar sifati oshadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 4611-sonli qarori ham BHXSni milliy iqtisodiyotga tatbiq qilishda til to‘siqlarini engib o‘tish, ya’ni ingliz tilini o‘rganishni rag‘batlantirish zarurligini ko‘rsatadi. Ushbu qarorda BHXS asosida tayyorlangan hisobotlar xalqaro moliyaviy talab va standartlarga muvofiqligi milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilishi ta’kidlanadi.Boshqa mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlarga ko‘ra, til bilish darajasi xalqaro moliyaviy hisobotlarning to‘g‘riligini oshiradi va buxgalterlar hamda auditorlar uchun AQShning CPA, Birlashgan Qirollikning ACCA kabi xalqaro sertifikatsiyalarga ega bo‘lish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ingliz tilini yaxshi biladigan mutaxassislar ushbu sertifikatsiyalarni muvaffaqiyatli o‘rganish orqali o‘z bilim va malakalarini kuchaytirib, xalqaro kompaniyalarda yuqori lavozimlarda ishlash imkoniyatiga ega bo‘lishlari aniqlangan. Shu bilan birga, BHXSni tatbiq qilayotgan davlatlarda ingliz tili kurslariga talabning oshishi kuzatiladi, bu esa BHXSni tushunish va uni amalda qo‘llash jarayonidagi ehtiyojni aks ettiradi.

Yuqorida keltirilganlar asosida shuni xulosa qilish mumkin: xalqaro buxgalteriya hisobi standartlarini muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun ingliz tilini bilish zaruriyati yuqori. Shu bois, xalqaro moliyaviy hisobotlarni tayyorlaydigan mutaxassislar uchun ingliz tilini o‘rganish ham nazariy, ham amaliy jihatdan muhim sanaladi. Maqola bo‘yicha keltirilgan jadvallar va statistik ma’lumotlar ham ushbu xulosalarni qo‘llab-quvvatlaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati.

1. Ahmad, Z., & Smith, J. (2019). *International Financial Reporting Standards Adoption and Language Barriers: A Global Perspective*. Journal of International Accounting, 24(3), 215-230.
2. Brown, D., & Liu, H. (2020). *The Role of English in Chinese Accounting Standards Implementation*. International Accounting Review, 15(2), 101-120.
3. Deloitte Insights. (2020). *Global IFRS Adoption Trends*. Deloitte.com.
4. KPMG. (2021). *Language Challenges in Global Accounting Standards Adoption*. KPMG.com
5. Association of Chartered Certified Accountants (ACCA). (2022). *The Importance of English Proficiency for Accountancy Professionals*. ACCAGlobal.com
6. World Bank. (2020). *Education Costs and Language Accessibility in Emerging Markets*. WorldBank.org
7. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.
8. Graddol, D. (2006). *English Next*. The British Council.
9. Narayanaswamy, R. (2018). *Financial Accounting: A Managerial Perspective*. PHI Learning Pvt. Ltd.
10. Uzbekiston Respublikasi Prezidentining qarori №4611. *Buxgalteriya hisobi va audit tizimini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish chora-tadbirlari*. Lex.uz

XO’JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLAR FAOLIYATI BUXGALTERIYA HISOBI, HISOBOTINI MILLIY HAMDA XALQARO STANDARTLARGA MOSLASHTIRISH MASALALARI

Boyqobilova Iroda Jontemir qizi – SamISI, assistent
Davronova Dilnoza Damirovna – SamISI, talaba

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonning xo‘jalik yurituvchi subyektlarining buxgalteriya hisobi va hisobotlarini xalqaro standartlarga (MHXS) moslashtirish jarayoni o‘rganiladi. Maqola, bu jarayonning ahamiyati, uning iqtisodiy barqarorlik va raqobatbardoshlikni oshirishdagi roli haqida tahlil qiladi. Buxgalteriya hisobi va hisoboti standartlarining taqqoslanishi, amaliy tavsiyalar va tajribalar orqali milliy tizimni takomillashtirish yo‘llari ko‘rsatiladi. Tadqiqot natijalari, O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun muhim ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarni amalga oshirishda asosiy vosita bo‘lishi kutilmoqda.

Kalit so’zlar: Buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisob, milliy standartlar, MHXS, statistika, tahlil, raqobatdoshlik, investitsiya, innovatsiya, xo’jalik yurituvchi subyektlar.

Kirish. O’zbekiston rivojlanayotgan mamlakatlar qatoriga kiradi. Bugungi kunda mamkakatimizdagi barcha sohalarni rivojlantirishga e’tibor berilmoqda. Shu bilan birga, iqtisodiyotimizning har bir jabhasiga e’tibor berilmoqda. Birinchi o’rinda har bir subyektning buxgalteriya hisobi turadi. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasida “Iqtisodiyot – bu hisob-kitob degani. Har bir ishimizda puxta hisob-kitob birinchi o’rinda turishi lozim. Aks holda, hamma ishimiz eski hammom, eski tos bo’lib qolaveradi” – deb ta’kidlaganlari ham buxgalteriya hisob-kitob ishlarini zamonaviy darajaga ko’tarishni ko’zda tutadi.[102]

Bugungi kunda buxgalteriya hujjatlarga katta e’tibor berilishining yana bir sababi bu- xorijiy investitsiyalarni jalb qilish orqali yangi korxonalar tashkil qilish, yangi ish o’rinlarni kelib chiqishi va shu bilan birga o’zimizda mavjud bo’lmagan tovar va xizmatlarni tashkil qilish orqali import hajmini kamaytirish, hamda eksportni oshirishdir. Bunga erishish uchun birinchi navbatda investorlarga kerakli ma’lumotlarni taqdim qilish hisoblanadi. Milliy standartda tuzilgan hisobotlar chet ellik invostorlar uchun tushunarsiz bo’lishi mumkin. Shuning uchun Prezidentimiz MHXSga o’tishni ta’minlash uchun O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 3 martdagi PQ-4265-son “Kimyo sanoatini yanada isloh qilish va uning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarori va 2019 yil 17 yanvardagi PQ-4124-son “Kon-metallurgiya tarmog’i korxonalari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarorlari bilan yillik moliyaviy hisobotning MHXSlariga muvofiq e’lon qilinishi va uni Auditning xalqaro standartlari (AXS) asosida tashqi auditdan o’tkazilishi haqida qonun va farmonlar qabul qilingan.

Shuningdek, Prezdentimizning 2020 yil 24 fevralda PQ-4611 “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o’tish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida” qarori qabul qilindi. Bu qaror MHXSga o’tish bo’yicha qilingan eng katta qadam hisoblanadi.MHXSga o’tishni yuzaga keltirgan yana bir omil bu – innovatsion rivojlanish orqali, raqamli iqtisodiyotning mamlakatimizga kirib kelishi hisoblanadi. Bundan ko’rinib turibdiki, raqamli iqtisodiyot ajralmas qismi hisoblanadi MHXSlar. Shuning uchun hozirgi kunda mamlakatimizdagi barcha sohalarni MHXSga o’tkazish uchun sa’y-harakatlar olib borilmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Buxgalteriya hisobi va hisobotlarini MHXS ga moslashtirish bo‘yicha tadqiqotlar keng ko‘lamli adabiyotlar asosida olib borilgan. Ushbu adabiyotlar quyidagi asosiy yo‘nalishlarga bo‘lingan:

1. Milliy va xalqaro standartlar: Buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlar bo‘yicha milliy va xalqaro standartlarning rivojlanishi to‘g‘risida ko‘plab manbalar

[102] “BUXGALTERIYA HISOBINI MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI ASOSIDA TASHKIL ETISH MASALALARI” MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLARI TO’PLAMI

mavjud. Xususan, xalqaro moliya hisobotlari standartlari (IFRS) va ularning milliy standartlar bilan taqqoslanishi haqida olib borilgan tadqiqotlar mavjud.

2. Tadqiqot maqolalari: Turli mualliflar tomonidan yozilgan maqolalarda buxgalteriya hisobining nazariy asoslari, xalqaro tajribalar va amaliyotlar tahlil qilingan. Ushbu maqolalar, standartlarga o‘tish jarayonidagi muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llarini o‘rganishga yordam beradi.

3. O‘zbekistondagi o‘rganishlar: O‘zbekiston bo‘yicha amalga oshirilgan tadqiqotlar, buxgalteriya hisobi tizimidagi o‘zgarishlarni, jumladan, xalqaro standartlarga o‘tish jarayonida yuzaga keladigan muammolar va imkoniyatlarni ko‘rsatadi. Bu tadqiqotlar o‘zbek iqtisodiyotining o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, amaliy tavsiyalar beradi.

4. O‘quv qo‘llanmalar va darsliklar: Buxgalteriya hisobi va moliya bo‘yicha yozilgan o‘quv qo‘llanmalari va darsliklar, talabalarga va mutaxassislarga nazariy bilimlarni chuqurlashtirishga yordam beradi. Ular, shuningdek, xalqaro standartlarga o‘tish jarayonidagi muhim tamoyillarni yoritadi.

5. Statistik va analitik tadqiqotlar: Bu yo‘nalishdagi tadqiqotlar, buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish, shu jumladan, statistik ma'lumotlar va iqtisodiy ko‘rsatkichlar orqali o‘rganilgan. Bu tadqiqotlar yordamida, xalqaro standartlarga moslashtirish jarayonining iqtisodiy samaradorligi baholanadi.

Ushbu adabiyotlar tahlili, tadqiqotning amaliy va nazariy asoslarini mustahkamlashga yordam beradi hamda O‘zbekistonning buxgalteriya hisobi tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish yo‘lidagi muhim jihatlarni ochib beradi. Bu, o‘z navbatida, iqtisodiy rivojlanish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodalogiyasi

Tadqiqot metodologiyasi, buxgalteriya hisobi va hisobotlarini MHXS ga moslashtirish masalalarini o‘rganish jarayonini ifodalovchi muhim qismdir. Ushbu tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuvlar qo‘llaniladi:

1. Nazariy tahlil: Milliy va xalqaro buxgalteriya hisobi standartlari bo‘yicha mavjud nazariyalar va tushunchalarni o‘rganish. Bu orqali standartlar o‘rtasidagi farqlar va o‘xshashliklar aniqlanadi.
2. Kvantitativ tadqiqot: Statistika va moliyaviy ko‘rsatkichlarni tahlil qilish. O‘zbekistonning buxgalteriya hisobi va hisobotlaridagi amaliy ko‘rsatkichlarni to‘plash va tahlil qilish orqali o‘zgarishlarning ta'sirini o‘lchash.
3. Sifatli tadqiqot: Intervyular, so‘rovnomalar va fokus-guruhlar o‘tkazish orqali buxgalterlar va moliya mutaxassislari fikrlarini o‘rganish. Bu yondashuv tadqiqotning amaliy tomonlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.
4. Taqqoslovchi tahlil: Milliy va xalqaro standartlar bo‘yicha tajribalarni o‘rganish, shu jumladan, muvaffaqiyatli mamlakatlar tajribasidan foydalanish. Bu tadqiqotning asosiy natijalarini shakllantirishga yordam beradi.
5. Amaliy takliflar: Olingan natijalar asosida O‘zbekistonda buxgalteriya hisobi va hisobotlarini MHXS ga moslashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Ushbu metodologik yondashuvlar tadqiqotning umumiy sifatini oshiradi va O‘zbekiston iqtisodiyotidagi buxgalteriya hisobi tizimini rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada, olingan ma'lumotlar va tavsiyalar amaliyotda qo‘llanilishi mumkin.

Muhokama va tahlil natijalari

Birinchi navbatda, MHXSga o'tish birdan va tez bo'ladigan jarayon hisoblanmaydi. O'z navbatida, ko'p vaqt, sarmoya va bilim talab qilinadi. Birinchi navbatda, MHXSga o'tishni bir nechta bosqichlarga bo'lib o'rganish muhim hisoblanadi. (1-rasm)

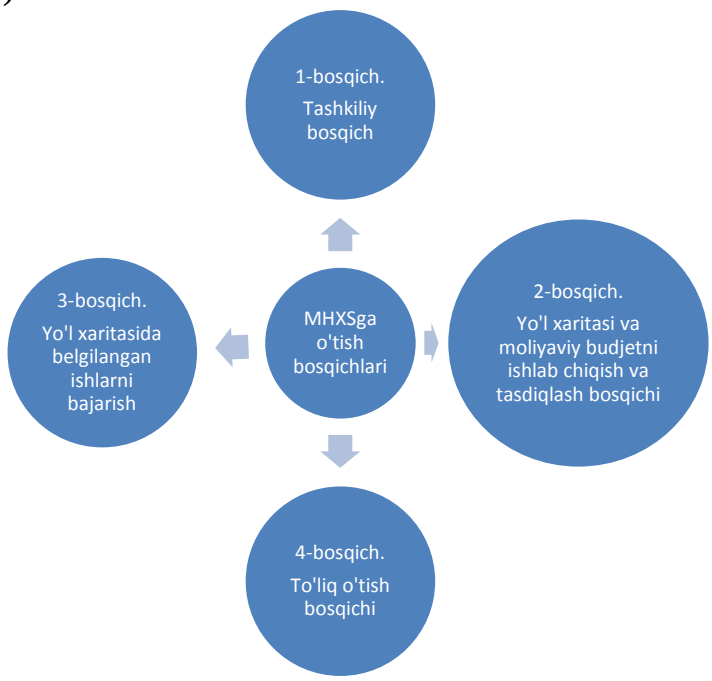

1-rasm.MHXSga o'tish bosqichlari[103]

MHXS lar asosida tuzilgan moliyaviy hisobotlar mamlakatda investitsion muhitni yaxshilaydi. Mamlakat iqtisodiyotiga yirik kompaniyalar tomonidan investitsiyalarning kirib kelishiga imkoniyat yaratadi. Hozirgi globallashuv jarayonida MHXS dan foydalanishning zarurligini quyidagi omillar bilan belgilashimiz mumkun:

- turli mamlakatlarda investorlar va aksionerlar potensial kompaniyalarning bir xil tamoyillar, ya'ni taqqoslanuvchanlik asosida tayyorlangan moliyaviy hisobotni yaxshiroq tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar;
- turli mamlakatlarda turli fond birjalariga ularning har biriga o'sha mamlakatning standartlari asosida tuzilgan moliyaviy hisobotdan ko'ra hammasi uchun yagona tan olinadigan bitta moliyaviy hisobotni tuzish maqsadga muvofiqdir. Natijada hisobotni tuzish harajatlari ham qisqaradi va kapitalni jalb qilish imkoniyatlari ham kengayadi.[104]

Agarda MHXS ni BHMS bilan solishtiradigan bo'lsak uncha katta farq topilmaydi. Shuning uchun mamlakatimizda MHXSga o'tish qiyin jarayon hisoblanmaydi.

[103] К.Б.Уразов и.ф.д., профессор (СамИСИ) МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТНИНГ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИНИ ИЛК БОР ҚЎЛЛАШ БОСҚИЧЛАРИ, УЛАРДА ҲАЛ ҚИЛИНИШИ ЛОЗИМ БЎЛГАН ТАШКИЛИЙ ВА МЕТОДОЛОГИК МАСАЛАЛАР

[104] Odinaxon Ikromova O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI VA UNI AMALIYOTDA QO'LLASH ZARURIYATI

1-jadval

Moliyaviy hisobotlarning MHXS va BHMS asosida nomlanishining qiyosiy tahlili[105]

MHXS	**BHMS**
Moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot	Buxgalteriya balansi
Foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromadlar to'g'risidagi hisobot	Moliyaviy natijalar tog'risidagi hisobot
Kapitaldagi o'zgarishi to'g'risidagi hisobot	Xususiy kapital to'g'risidagi hisobot
Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot	Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot
Hisob siyosati va tushuntirishlar	Izohlar, hisob-kitoblar va tushuntirishlar

Xalqaro standart talablariga muvofiq hisobotlarni tuzishda taklif etilayotgan 2ta muhim yondashuvlar mavjud bo'lib bular:

- xalqaro standart talablariga muvofiq, xarajatlar turlari bo'yicha moliyaviy natijalarga aniqlik kiritish uchun xarajatlarning maqsadli foydalanganligi to'g'risidagi qo'shimcha ma'lumotlar oshkor etilishi;
- analitik ishlarda biznes jarayonlarini strategik boshqarish uchun prognozlashga ahamiyat qaratishning lozimligi.

Birinchidan, MHXSga o'tishda moliyaviy hisobotlarini tayyorlash usuli muhim rol o'ynaydi, ammo bugungi kunda buxgalteriya hisobotlarini o'zgartirish va uning ahamiyatini baholashda yagona uslubiy yondashuv mavjud emas. MHXSga muvofiq hisobotning ikkita asosiy usuli mavjud: milliy hisobotlarini sozlash (o'zgartirish yokiy transformatsiya) va parallel buxgalteriya hisobi (konversiya) va uning ma'lumotlari asosida hisobot berish. Buxgalteriya (moliyaviy) hisobotlarini o'zgartirish yokiy transformatsiya -bu buxgalteriya ma'lumotlarini qayta tartibga solish va milliy buxgalteriya tizimi qoidalariga muvofiq tayyorlangan hisobot moddalarini sozlash orqali MHXSga muvofiq moliyaviy hisobotlarni tayyorlash jarayoni.[106]

MHXS hisobotini tayyorlash usulini tanlash undan keyingi foydalanish maqsadlariga, zarur kombinasiya, mutaxassislarning malakasiga, vaqtga va moliyaviy xarajatlarga bog'liq. Parallel buxgalteriya hisobini yuritishning yuqori xarajatlari O'zbekistonda transformatsiya usuli eng keng tarqalishiga olib keldi.

Bugungi kunga qadar moliyaviy hisobotlarni o'zgartirish uchun yagona algoritm mavjud emas va har bir holatda individual yondashuv talab etiladi. Buning sababi shundaki, hisobot jarayoniga ko'plab subektiv omillar ta'sir qiladi, jumladan: moliyaviy-xo'jalik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari, buxgalteriya hisobini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari va qo'llaniladigan hisob siyosati, hisobotning zarur tafsilotlari, vaqt, moliyaviy va inson resurslarining mavjudligi va hokazo, shu sababli, hozirgi vaqtda transformatsiyaga bir qator yondashuvlar mavjud. Hisobotni o'zgartiradigan mutaxassis har bir aniq tashkilotning hisobotiga nisbatan

[105] Davron Eshmurodovich Norbekov, Nargiza Shavkat qizi Toirova; "Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot: milliy va xalqaro tajriba" maqola

[106] Ташпулатов, А. (2020). Некоторые аспекты моделирования сельского рынка труда. In инноватика в современном мире: опыт, проблемы и перспективы развития (pp. 65-74). Атабаева, З. А. (2021). Оценка Финансового Состояния В Процессе Инвестиционного Проектирования. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES, 2(12), 309-314.

transformatsiya metodologiyasi va bosqichlarini mustaqil ravishda aniqlash huquqiga ega.[107]

Xulosa.

Maqola doirasida, buxgalteriya hisobining asosiy prinsiplariga, milliy va xalqaro standartlar o'rtasidagi farqlarga e'tibor qaratilgan. Shuningdek, bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan uslublar, strategiyalar va o'zgarishlar tahlil qilingan.

Natijada, xo‘jalik yurituvchi subyektlar uchun buxgalteriya hisobi va hisobotini standartlarga moslashtirish jarayoni, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va raqobatbardoshlikni oshirishda muhim rol o'ynashi ta'kidlangan. Bu o'z navbatida, iqtisodiy rivojlanishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

MHXSga o’tish uchun quyidagi ishlar bajarilishi kerak deb hisoblayman:

- Milliy buxgalteriya standartlarini MHXS ga moslashtirish uchun me'yoriy hujjatlarni qayta ko‘rib chiqish va yangilash zarur.
- Buxgalterlar, moliya menejerlari va boshqa mutaxassislar uchun MHXS bo‘yicha o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va ularni amalga oshirish.
- Moliya hisobotlarini tayyorlash va olib borish uchun zarur bo‘lgan zamonaviy hisob-kitob tizimlarini joriy etish.
- Xo‘jalik yurituvchi subyektlarning ichki jarayonlarini MHXS talablariga moslashtirish uchun tashkiliy tuzilmalarda o‘zgarishlar kiritish.
- O‘tish jarayonini nazorat qilish va baholash uchun maxsus monitoring tizimini ishlab chiqish.
- Xalqaro tashkilotlar va tajribali mamlakatlar bilan hamkorlik o‘rnatish, tajriba almashish va maslahatlar olish.
- O‘tish jarayonining ahamiyati va afzalliklari haqida jamoatchilikni xabardor qilish, ular bilan muloqot qilish.

Bu ishlar amalga oshirilgach, O‘zbekiston xalqaro moliyaviy standartlarga mos keluvchi moliyaviy hisobotlar tayyorlash imkoniyatiga ega bo‘ladi, bu esa mamlakatning iqtisodiy barqarorligini va raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. O’zbekiston Kespublikasi Prezidenti qarorlari va farmoyishlari
2. Tashpulatov, A. (2020). Nekotorыe aspektы modelirovaniya selskogo rынka truda. In innovatika v sovremennom mire: opыt, problemы i perspektivы razvitiya (pp. 65-74).
3. Atabaeva, Z. A. (2021). Otsenka Finansovogo Sostoyaniya V Protsesse Investitsionnogo Proektirovaniya. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES, 2(12), 309-314.
4. Diyorbek Alijon o’g’li Mamarasulov MHXS BO’YICHA BIRINCHI HISOBOT TAYYORLASH MUAMMOLARI

[107] MHXS BO’YICHA BIRINCHI HISOBOT TAYYORLASH MUAMMOLARI Diyorbek Alijon o’g’li Mamarasulov

5. Odinaxon Ikromova O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI VA UNI AMALIYOTDA QO‘LLASH ZARURIYATI
6. Davron Eshmurodovich Norbekov, Nargiza Shavkat qizi Toirova; “Moliyaviy natijalar to’g’risidagi hisobot: milliy va xalqaro tajriba” maqol

KORXONALARDA XUSUSIY KAPITAL HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

O.T.Shirinova – TDIU assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada korxonalarda xususiy kapital hisobini takomillashtirish jarayonidagi asosiy masalalar, zamonaviy usullar, va ularning amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada xususiy kapitalni hisoblashning nazariy asoslari, iqtisodchilarning yondashuvlari, shuningdek, analitik ma'lumotlar va real hayotdagi misollar orqali samarali boshqarish strategiyalarini ko‘rib chiqamiz.

Kalit so’zlar: xususiy kapital, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobotning xalqaro standarti, moliyaviy barqarorlik.

Korxonalarda xususiy kapital hisobini takomillashtirish — bu moliyaviy boshqaruvning muhim elementlaridan biri bo‘lib, biznesning barqarorligi va uzoq muddatli rivojlanishiga katta ta'sir ko‘rsatadi. Xususiy kapitalning to‘g‘ri hisoblanishi va samarali boshqarilishi korxonaning moliyaviy holatini mustahkamlash, investitsiya imkoniyatlarini kengaytirish va risklarni boshqarishda muhim rol o‘ynaydi. Bugungi kunda global iqtisodiy muhitning o‘zgarishi, moliyaviy bozorlarning notinchligi va qarzlar miqdorining ortishi korxonalarda xususiy kapitalni hisoblashda yangi yondashuvlarni talab qilmoqda.

Korxonalarda xususiy kapitalni hisoblashning an'anaviy usullari ko‘p hollarda zamonaviy iqtisodiy sharoitlarga mos kelmasligi mumkin. Shu sababli, xususiy kapitalni yanada aniqroq va samaraliroq hisoblash, uning strukturasi va tarkibini optimallashtirish uchun yangi metodologiyalarni ishlab chiqish zarurati mavjud. Bu, o‘z navbatida, kompaniyalar uchun moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, o‘sish potentsialini oshirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishga yordam beradi.

Xususiy kapital — bu korxona faoliyatida muhim o‘rin tutuvchi moliyaviy manba bo‘lib, uning rivojlanishi va o‘sishida katta ahamiyatga ega. Xususiy kapitalning optimal hisoblanishi va boshqarilishi korxonaning barqarorligini ta'minlash, moliyaviy risklarni kamaytirish va foyda olish imkoniyatlarini oshirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Korxonalarda xususiy kapitalni hisoblash va boshqarish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qilish uchun ilmiy yondashuvlar va amaliy tavsiyalar zarur. Ushbu maqolada xususiy kapitalning hisoblash usullari va uning korxonalarda takomillashtirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Xususiy kapital haqida ilmiy adabiyotlar ko‘p bo‘lib, ular asosan moliyaviy menejment, investitsiya va korxona boshqaruvi sohalarini qamrab oladi. Xususiy

kapital tushunchasining asosiy jihatlari va uni hisoblash metodologiyasini o‘rganish uchun bir qator yirik olimlar va iqtisodchilarning ishlari muhim ahamiyatga ega.

1. Samuelson (1947) tomonidan taklif qilingan "kapitalning umumiy qiymati" modeli, xususiy kapitalning qimmatli qog‘ozlar bozorida sotilishiga qarab uni baholashga yordam beradi. Samuelson kapital qiymatini nafaqat firmalarning moliyaviy ko‘rsatkichlariga, balki ularning o‘sish istiqbollariga ham asoslaydi.
2. Miller va Modigliani (1963) o‘zlarining mashhur "Modigliani-Miller teoremasi"da xususiy kapitalning korxonaning umumiy kapital strukturasiga ta'siri haqida fikr yuritadilar. Ularning fikricha, ideal bozorda, xususiy kapital miqdori va qarzning nisbati korxona qiymatiga ta'sir qilmasligi kerak, ammo real bozorlarda bu prinsip amalda qo‘llanmaydi.
3. Graham va Harvey (2001) xususiy kapitalni baholashda korxonaning moliyaviy risklari va kapitalga ehtiyojlarini tahlil qilishni taklif qiladilar. Ularning tadqiqotlari, korxonalarda xususiy kapitalning hisoblanishini eng yaxshi boshqarish usullarini ko‘rsatishga qaratilgan.

Xususiy kapitalni takomillashtirish masalasi ko‘plab iqtisodchi olimlar tomonidan o‘rganilgan va turli yondashuvlar taklif qilingan. Misol uchun, Fama va French (1992) korxonalar kapital strukturasi va xususiy kapitalni boshqarishda risk va foyda o‘rtasidagi muvozanatni saqlash zarurligini ta’kidlaydilar. Ularning fikriga ko‘ra, xususiy kapitalni samarasiz hisoblash firmalar uchun xavfli bo‘lishi mumkin, chunki noto‘g‘ri baholash qarz va boshqa moliyaviy majburiyatlar bilan to‘g‘ri balansni o‘rnatishga xalaqit beradi.

Kapitalning optimalligi va baholashning ahamiyati — bu iqtisodiyotning barqarorligi va biznesning muvaffaqiyatli faoliyatini ta'minlash uchun zaruriy omillardan biridir. Modigliani va Miller modeliga ko‘ra, xususiy kapitalning o‘rtacha qiymati qarzning o‘zgarishiga bog‘liq, ammo bozor muhitining o‘zgarishi va kapitalning optimal strukturasini yaratishda asosiy o‘rinni qaysi moliyaviy strategiya egallashi haqida har xil yondashuvlar mavjud.

Korxonalarda xususiy kapital buxgalteriya hisobida aks ettirishda quyidagi muammolar mavjud:

Xususiy kapitalni hisoblashda yuzaga keladigan birinchi muammo bu — uning tarkibini to‘g‘ri belgilashdir. Ko‘plab korxonalarda xususiy kapital faqatgina asosiy aksiyalar yoki ma'lum daromadlarni o‘z ichiga oladi, lekin aksariyat hollarda bu ma'lumotlar cheklangan va to‘liq emas. Buxgalteriya hisobotida xususiy kapitalning to‘g‘ri shakllanishi uchun zarur bo‘lgan asosiy komponentlar, jumladan, aksiyalarni qo‘shimcha chiqarish, kapitalni qayta baholash va boshqa moliyaviy manbalar aniq aks ettirilishi kerak. Ammo, ko‘p hollarda, bu jarayonlar amaliyotda noaniqliklar va tushunmovchiliklarga olib keladi.

Global va mahalliy iqtisodiy sharoitlarning doimiy o‘zgarishi xususiy kapitalni buxgalteriya hisobida aks ettirishni yanada murakkablashtiradi. Masalan, valyuta kurslarining o‘zgarishi, inflyatsiya va bozor sharoitlari kapitalning real qiymatini hisoblashda noaniqliklarga olib kelishi mumkin. Xususiy kapitalning nominal qiymati va uning real qiymati o‘rtasidagi farqni hisobga olishda korxona buxgalterlari ko‘pincha qiyinchiliklarga duch keladilar. Shuningdek, investitsiya aktivlarining

qiymatining o‘zgarishi (masalan, qimmatli qog‘ozlar yoki boshqa investitsiyalar) xususiy kapitalni qayta baholashda noaniqliklarni yuzaga keltiradi.

Xususiy kapitalni hisoblashning turli usullari mavjud va har bir usulning o‘ziga xos afzalliklari va cheklovlari mavjud. Ba'zi kompaniyalar xususiy kapitalni bozor qiymati asosida baholashni afzal ko‘rishadi, boshqalari esa xususiy kapitalni tarixiy xarajatlar yoki boshqa usullar asosida hisoblashadi. Buxgalteriya hisobida xususiy kapitalni aks ettirishda bu farqlar qarama-qarshi natijalarga olib kelishi mumkin, bu esa kompaniyaning moliyaviy holatini tahlil qilishda murakkabliklar tug‘diradi. Shuningdek, xususiy kapitalning vaqt o‘tishi bilan o‘zgarishini hisobga olish uchun doimiy ravishda qayta baholash zarur.

Xususiy kapitalni buxgalteriya hisobida aks ettirishda uning bir qismi dividend sifatida ajratilishi mumkin. Bu jarayon korxonaning moliyaviy holatiga va aktsionerlarning manfaatlariga bog‘liq bo‘lib, kompaniya o‘z dividend siyosatini aniq belgilamagan bo‘lsa, bu muammo yuzaga kelishi mumkin. Dividendlar miqdorini va ularning to‘lanish tartibini aniq ko‘rsatish xususiy kapitalni to‘g‘ri aks ettirish uchun muhimdir. Ammo bu siyosatning noaniqligi va o‘zgaruvchanligi xususiy kapitalni baholashda murakkabliklar yaratadi.

Ko‘p hollarda, korxona uskunalar yoki boshqa aktivlarini qayta baholash orqali o‘z xususiy kapitalini oshirishi mumkin. Biroq, bu jarayon buxgalteriya hisobida murakkab va noaniq vazifa bo‘lishi mumkin. Aktivlarning qayta baholanishi yoki ularning qiymatining o‘zgarishi xususiy kapitalning hisoblanishini buzishi yoki noto‘g‘ri ko‘rsatishi mumkin. Bundan tashqari, qayta baholashning moliyaviy hisobotda qanday aks ettirilishini aniqlashda turli davlatlar va hududlarda amaldagi qonun va me'yorlar farq qiladi, bu esa buxgalteriya hisobida noaniqliklarga olib kelishi mumkin.

Korxonalarda xususiy kapitalni buxgalteriya hisobida aks ettirishdagi muammolar ko‘plab murakkabliklarni keltirib chiqaradi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun xususiy kapitalni to‘g‘ri hisoblash metodologiyasini ishlab chiqish, aniq va ishonchli moliyaviy hisobotlar tayyorlash, shuningdek, xalqaro va mahalliy standartlarga mos keladigan yondashuvlarni qo‘llash zarur. Xususiy kapitalni aks ettirishdagi aniqlik va shaffoflik korxonaning moliyaviy holatini yaxshilash, uning barqaror o‘sishiga yordam beradi va investorlarning ishonchini oshiradi.

Korxonalarda xususiy kapitalni takomillashtirish jarayonida turli analitik usullarni qo‘llash mumkin. Bular orasida quyidagi usullar eng samarali deb hisoblanadi:

Kapital strukturasining tahlili. Xususiy kapitalni optimal tarzda hisoblash uchun korxonaning mavjud kapital tuzilmasi tahlil qilinadi. Korxona kapitalining qayerdan kelib chiqqanligi, ya'ni o‘z kapitali va qarzlar o‘rtasidagi nisbati analitik usullar yordamida hisoblanadi. Ushbu tahlil yordamida korxona kapitalining stabil yoki notekis rivojlanayotganligini aniqlash mumkin.

Moliyaviy ko‘rsatkichlar tahlili. Xususiy kapitalni baholashda moliyaviy ko‘rsatkichlar (rentabellik, likvidlik, qarz qobiliyati) katta ahamiyatga ega. Rentabellik koeffitsienti va kapitalning samaradorligi firmalarning moliyaviy barqarorligini o‘lchashda ishlatiladi. Ushbu ko‘rsatkichlarning o‘zgarishi xususiy kapitalni qayta baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Investitsion tahlil. Kapitalning o‘sish imkoniyatlarini baholash uchun investitsion tahlil usullari, jumladan, NPV (netto hozirgi qiymat) va IRR (ichki daromad normasi) kabi ko‘rsatkichlar qo‘llaniladi. Ushbu usullar yordamida kelajakdagi o‘sish istiqbollari va xususiy kapitalning rivojlanish tendensiyalari aniqlanadi.

Xususiy kapitalni hisoblash va boshqarish jarayonining takomillashtirilishi korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Korxonalarda xususiy kapitalni optimal tarzda boshqarish uchun analitik usullarni qo‘llash, shuningdek, ilmiy tadqiqotlar va moliyaviy modellarning samarali qo‘llanilishi zarur. Kapital strukturasi va risklarni boshqarish, firmalarning o‘z kapitalini qanday boshqarishi haqida keng qamrovli tahlillar o‘tkazish, xususiy kapitalni yanada samarali va barqaror tarzda hisoblash imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Urazov, K. B. "Buxgalteriya hisobi va audit." Toshkent–2004 (2004).

2. Kanaatov, A. "Korxonalarda xususiy kapital hisobini takomillashtirish." Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi 3.1 (2024): 33-39.

3. Anatolevna, Savinova Galina. "Korxonalarida xususiy kapitalini shakllantirish va undan foydalanishni masalalari." Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting 4.04 (2024): 422-429.

4.Imamova, Nasiba Muzafarovna. "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o’tishda xorij tajribasi." ilm fan taraqqiyotida zamonaviy metodlarning qo'llanilishi 3.11 (2023): 107-115.

DIGITAL TRANSFORMATION: ESSENCE, CONDITIONS AND PERSPECTIVE DIRECTIONS

Ortiqov Ulug‘bek Akrombek o‘g‘li
Senior lecturer Tashkent State University of Economics

Annotation. This article provides a systematic analysis of the results of theoretical and empirical studies of digital transformation. Digital transformation, the essence of this process, forms, features and prospects of their implementation are studied. The conditions for successful implementation of digital transformation in our country are justified.

Keywords: digital transformation, digital economy, digital technologies, digital transformation ecosystem, digital innovations.

Introduction

Digitalization is closely linked to the scale of information technology adoption, and it also involves organizational and strategic changes. Therefore, at the same time, much attention is paid to the transition to a new way of working using digital technologies, organizational renewal with the help of new information and communication technologies.

According to the President of the Republic of Uzbekistan, "to achieve progress, we need to master digital knowledge and modern information

technologies. This gives us the opportunity to follow the shortest path of ascent. After all, today information technology is permeating every corner of the world.”

In addition, the new development strategy of Uzbekistan for 2022-2026 sets the goal of "turning the digital economy into a large "driving" sector and carrying out work aimed at increasing its volume by at least 2.5 times", within which the task of increasing the level of digitalization of production and operational processes in the real sector of the economy is set. in the private sector of the economy, as well as in the financial and banking sectors [1].

In this regard, based on a systematic analysis of digital transformation processes, it is extremely important to highlight its theoretical and conceptual aspects, identify existing problems and identify promising areas.

Research methodology

The scientific article used such methods as selective analysis of the literature on innovative digital transformations, inductive and deductive, comparative and systematic analysis.Tahlil va natijalar

Digital transformation is known to increase a company's profitability by simplifying processes and interactions within the company.

Technologies related to digital transformation, such as big data, artificial intelligence, cloud computing, social networks and the Internet of Goods, are characterized by being based on innovation and focused on the needs of consumers.

However, the introduction of new technologies is not enough to create a digital enterprise. This is a broader concept that implies not only the use of new digital tools, but also the transformation of important business elements, such as strategy, business model, business processes, organizational structures and organizational culture.

Digital transformation means introducing innovations and new digital technologies in organizations to improve business efficiency. This, in turn, involves changing operational models to meet the requirements of delivering value to improved and expanded customers.

In our opinion, the benefits of digital transformation for any business are as follows:

- increasing customer satisfaction;
- improving the quality of customer service;
- increase of labor productivity;
- increase in revenue from products and services;
- cost reduction.

Important conditions for the implementation of digital transformation include the global development of the information society, the widespread use of new promising digital technologies (viral reality technologies, artificial intelligence, huge amounts of data, machine learning and neural systems, robotics, the Internet of Things), the formation of a digital educational environment, and the creation of a single educational space. a sharp increase in the ability to connect to Internet networks.

Digital transformation focuses on regulating collaborative organizational work to create improved products, services, and business models through the use of digital technologies [5].

As for any modern company, the implementation of the goals and objectives of commercial banks requires the process of developing an information systems strategy, which is carried out in a continuous, dynamic way between information technologies(IOT) and the bank [7].

Digital transformation contributes to a significant increase in business efficiency by creating new innovative business models, optimizing operations using embedded devices used in the business process, digital technologies such as social networks, mobile devices, cloud, analytics and the Internet of Goods, as well as increasing value and experience for customers [13].

The digital transformation strategy defines the path to digital transformation and guides managers in the process that results from the integration and use of digital technologies.

To support such initiatives, we recommend using a four-component digital transformation system:

1) the company's capabilities and approach to the use of new digital technologies;

2) understanding how digital transformation is changing the firm's value creation process;

3) restructuring internal processes to ensure that there are opportunities to increase the value offered by new technologies;

4) the state of funding for the digital transformation initiative.

To ensure success in the digital economy, the role of CEOs in the digital transformation process is very important. Therefore, managers must be open to learning and adapting in order to innovate quickly and bring products to market as a result of digital technologies. The impact of digital technologies on relationships with stakeholders, such as customers, employees, and the supply chain, must be properly understood and accepted by businesses at all levels.

Therefore, it is not for nothing that companies are introducing new positions, such aschief digital officersand digital champions, to ensure effective management in the digital environment.

Chief digital officers are usually highly motivated, have a good knowledge of entrepreneurial psychology, and have a good understanding of customer needs and what they demand from digital products.

The Chief Digital Officer is a strong strategist and works closely with partners, creating digital solutions and inspiring actions across the organization to enable digital transformation of processes and business models, working collaboratively with business communities.

If you look at the example of the DBS Banking experience, the creation of "digital warriors"to support digital innovations in their business area increased the probability of success, as it contributed to the formation of a sense of ownership in the digital transformation process[15].

As companies plan to find digital solutions, human resources are becoming extremely important because of the need for new types of skills needed in this process.

Some researchers were able to characterize the skills directly related to digital innovation and technology, as well as the set of necessary skills, as a broad digital competence that includes knowledge and experience in the field of the digital economy and its impact on business. In particular, the four options for obtaining relevant skills are the following: internal staff development,outsourcing,registration of companies with digital competence, and cooperation with a supplier of digital goods.

Information and communication technologies play an important role in creating new forms of services and products offered on the basis of differentiated business models, which can potentially lead to industry reorganization and, logically, requires a new competitive strategy.

As you know, any business model is based on two main functions: creating value and generating profit. Meanwhile, there are also economists who argue that digital solutions of the future are based on value architecture, as opposed to business models [8].

International practice shows that large technology companies are leading the way in creating value using digital technologies. In 2021, Amazon had a market share of about 32-33%, while maintaining its status as a leader in cloud infrastructure services (see Figure 1). At the moment, Microsoft's share in 2017-2021 is 9 f.p.GP it grew and reached 21 percent. In addition, Google and Alibaba steadily strengthened their market positions during the reporting period. According to the Synergy Research Research Group, cloud infrastructure services include IaaS (Infrastructure as a Service), PaaS (platform as a service), and private cloud services.

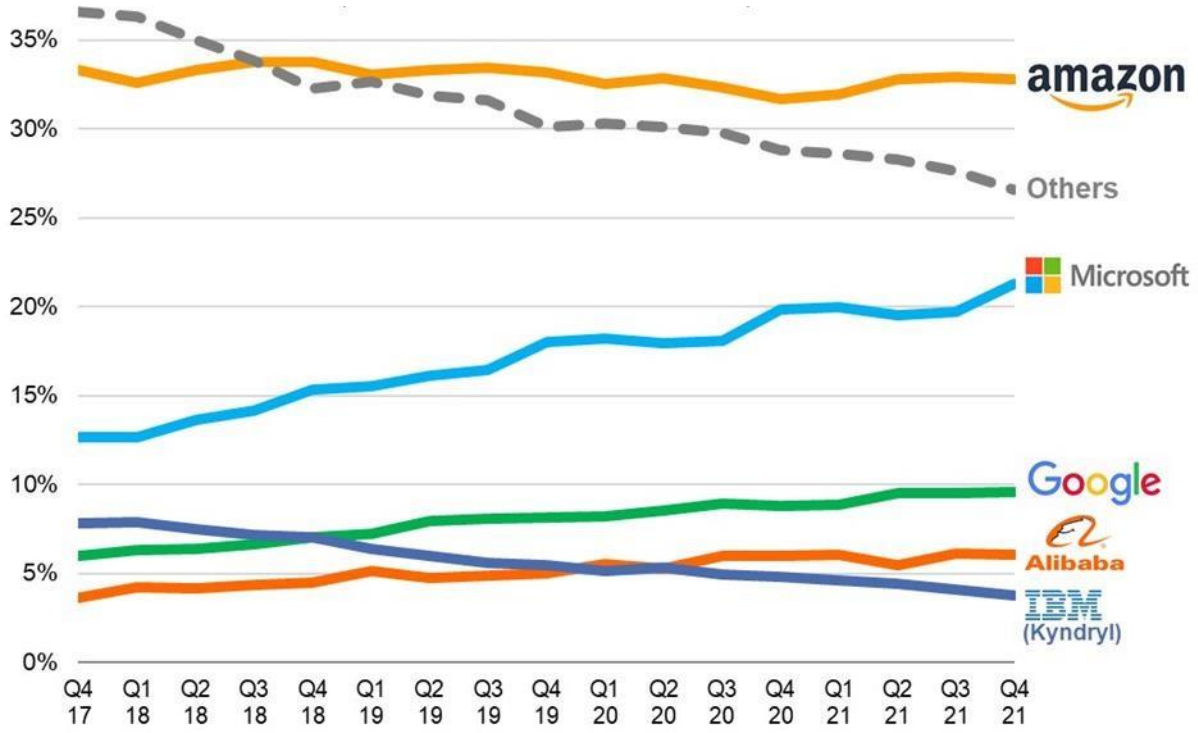

Figure 1. Leaders of the cloud infrastructure services market

It should be noted that the way companies respond to advances and developments in the field of IT, we can say, determines their ability to "survive", to put it mildly, to maintain competitiveness.

Digital innovation is the creation of market offerings, business processes, or models, or their radical transformation as a result of the use of digital technologies.

Digital innovations can also be considered as a reaction to a competitive market, focusing on the use of digital technologies, various methods of developing new or improved products and services [18].

Currently, consumers hope to instantly receive information about all potential customers using digital platforms such as the Internet or mobile phone. This requires supply chain stakeholders to provide transparent information about their products and services. Therefore, companies must decide how and to what extent they will disclose information, and in the process compete in the digital age, while also taking into account the risks of information abuse.

Conclusions and suggestions

A selective analysis of the literature on digital transformation showed that there was no single approach to the concept of "digital transformation". Organizational changes, adaptation to the digital environment, transfer of value, and changes in business models and processes resulting from the use of digital technologies most of the author's definitions and views embody processes related to automation and efficiency.

In our opinion, in the context of the rapid transition to the digital economy in our republic, it is advisable to give priority to the full-fledged formation of the digital transformation ecosystem. In other words, such elements as a clear definition of government policies and institutions in the field of digital transformation, the formation of digital infrastructure, the development and implementation of digital transformation programs, the further development of the ICT and data sector, and the development of human capital with digital skills should form an integrated ecosystem.

References

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. 60 dated January 28, 2022 "On the development Strategy of the new Uzbekistan for 2022-2026".Bondar, S., Hsu, J. C., Pfouga, A., Stjepandić, J. (2017). Agile digital transformation of system-of-systems architecture models using Zachman framework. Journal of Industrial Information Integration, 7, 33–43.

2. CarbÓ-Valverde S. and Kahn C. (2016) ‘Payment Systems in the US and Europe: Efficiency, Soundness and Challenges’, Financial Stability Review, Bank of Spain, 30, May,

pp. 9-33.

3. Gebayew, C., Hardini, I. R., Panjaitan, G. H. A., Kurniawan, N. B., & Suhardi. (2018). A Systematic Literature Review on Digital Transformation. 2018 International Conference on Information Technology Systems and Innovation (ICITSI). doi:10.1109/icitsi.2018.8695912

4. Hess, T. (2016). Options for formulating a digital transformation strategy. MIS Quarterly Executive, 15(2), 123-139, ISSN 15401960

5. Horlach, B., Drews, P., Schirmer, I. and T. Böhmann (2017). “Increasing

the Agility of IT Delivery: Five Types of Bimodal IT Organization." In: Proceedings of the Hawaiian International Conference on System Sciences. Hawaii: USA.

6. Karpovsky, A. and Galliers, R. D. 2015. Aligning in Practice: From Current Cases to a New Agenda. Journal of Information Technology 30, 2 (2015), 136- 160.

7. Keen, P. and Williams, R. 2015. Value Architectures for Digital Business: Beyond the Business Model. MIS Quarterly 37, 2 (2015), 643–647.

8. Kumar B. N., "Digital Transformation and its impact on Human Resource Management," 2016.

Lammers, T., Tomidei, L., & Regattieri, A. (2018). What Causes Companies to Transform Digitally? An Overview of Drivers for Australian Key Industries. 2018 Portland International Conference on Management of Engineering and Technology (PICMET).Liere-Netheler, K., Vogelsang, K., Packmohr, S., & Hoppe, U. (2018). Towards a frameworkfor digital transformation success in manufacturing. In: Proceedings of the 26thEuropean Conference on Information Systems, Portsmouth, UK.

9. Liu, D., Chen, S., Chou, T. (2011). Resource fit in digital transformation: Lessons learned from the CBC Bank global e-banking project. Management Decision, 49(10), 1728– 1742.

10. Matt, C., Hess, T., & Benlian, A. (2015). Digital Transformation Strategies. Business & Information Systems Engineering, 57(5), 339–343.

11. Sia, S.K., Soh, C. and Weill, P. 2016. How DBS Bank Pursued a Digital Business Strategy. MIS Quarterly Executive 15, 2 (2016), 105 – 121.

12. Sousa M. J. and Rocha A., "Digital learning: Developing skills for digital transformation of organizations," Futur. Gener. Comput. Syst., 2018.

13. Westerman, G. (2015). Revamping your business through digital transformation. MIT Sloan Management Review, 56(3), 2-5, ISSN 15329194

14. Woodard, C.J., Ramasubbu, N., Tschang, F.T. and Sambamurthy, V. 2013. Design Capital and Design Moves: The Logic of Digital Business Strategy. MIS Quarterly 37, 2 (2013), 537–564

15. World Economic Forum. Beyond Fintech: A Pragmatic Assessment Of Disruptive Potential In Financial Services, 2017.

PROPOSALS FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE USE OF INTERNET MARKETING TOOLS IN PUBLIC CATERING ENTERPRISES: A CASE STUDY OF UZBEKISTAN

Azgarov Abdumutalib Alisher o'g'li,
Kimyo International University in Tashkent, independent researcher

Abstract. This paper investigates the utilization of internet marketing tools within the Uzbekistan food service industry. It delves into the most widely used digital marketing tools and underscores the significant challenges faced by businesses in this sector. Based on the conducted analysis, the study offers recommendations for

developing a comprehensive internet marketing strategy that encompasses the creation of high-quality content, social media promotion, and search engine optimization. The research findings can be instrumental for food service businesses striving to augment their competitiveness and achieve increased sales.

Keywords: internet marketing, instruments of internet marketing, catering companies, SEO, marketing in catering industry;

Introduction. In the digital age, internet marketing has become a vital component for the growth and success of businesses across various industries, including public catering [1]. In Uzbekistan, the public catering sector has seen rapid expansion, driven by rising urbanization and increasing consumer demand for diverse dining experiences [2]. However, many public catering enterprises in Uzbekistan lag behind global competitors in terms of leveraging internet marketing tools effectively [9]. This paper aims to explore strategies for forming and developing internet marketing in Uzbekistan's public catering enterprises, analyzing successful local cases and offering targeted recommendations to enhance their digital presence and profitability.

Literature review. This study is exploratory in nature and aims to find the potential of online marketing tools in catering establishments in Uzbekistan. It follows the literature review methodology, focusing on peer-reviewed, open source, recently published articles. Data was gathered based on the following criteria:

I) the selected databases were to include international, open access, scholarly peer-reviewed journals; accordingly, the databases selected were EBSCO host library, Research Gate, Google Scholar, Scopus and Web of Science;
II) the search terms were digital technology;
III) the search was restricted to the timeframe 2020 to 2024;
IV) the documents had to be written in English.

The search was carried out between 15th of September and 20th of October 2024. The results were then reviewed to eliminate duplication. This process yielded 60 documents from a variety of sources: Google Academy – 35; Research Gate – 4; Web of Science – 2. EBSCO Host research content: 6, SCOPUS base: - 0, Internet pages: - 13. A through content analysis based on relevance as to evidence of digital transformation resulted in the selection of 15 documents.

Methods. To develop the proposals, a mixed-method approach was used, combining qualitative and quantitative research. Primary data was collected through structured interviews with restaurant owners and managers from notable catering enterprises in Uzbekistan's major cities (Tashkent, Samarkand). The survey focused on their use of internet marketing tools such as website optimization, social media engagement, and online reputation management. Secondary data was gathered from industry reports and case studies of successful local businesses that have implemented digital marketing strategies, such as the popular chain of cafes, "Avesto", and the Tashkent-based restaurant "Afsona". These businesses were chosen for their exemplary use of internet marketing, which has significantly contributed to their success.

Results. The analysis of Uzbekistan's public catering sector shows that while many enterprises recognize the importance of internet marketing, only a small fraction have fully integrated these tools into their business models.

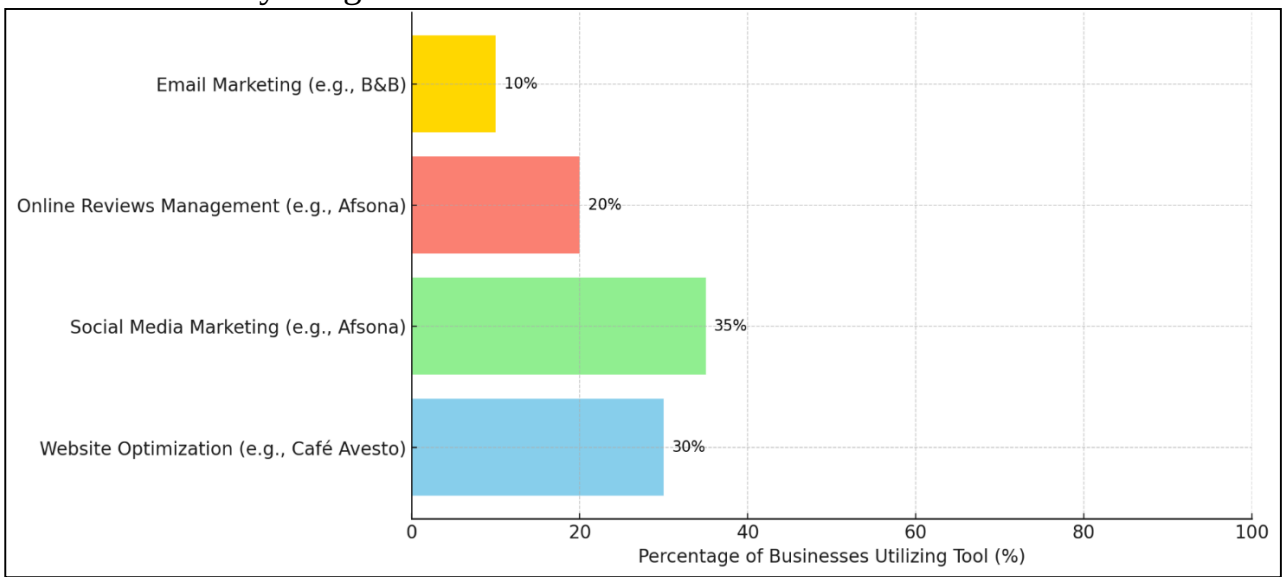

Figure 1.

Internet marketing integration in Uzbekistan's public catering sector

Source: https://docs.google.com/spreadsheets/d/19ZtucD2lt9y0sqSEIp8DuXenujBbudAfHDBcuVhwooQ/edit?usp=sharing

Key findings include:

- **Website Optimization**: Only 30% of the surveyed businesses have a fully optimized website. For instance, café "Avesto" in Samarkand was among the few that prioritized user-friendly design and effective search engine optimization (SEO), leading to an increase in website traffic by 40% over a ear.

- **Social Media Marketing**: Social media platforms, particularly Instagram and Telegram, play a crucial role in engaging with local consumers. However, only 35% of businesses are actively utilizing these platforms. "Afsona", for example, has mastered Instagram marketing by regularly posting visually appealing content, showcasing menu items, and sharing behind-the-scenes stories. This resulted in a 50% increase in Instagram followers over six months and a direct rise in bookings through social media channels [15].

- **Online Reviews and Reputation Management:** Managing online reviews remains an underutilized practice, with only 20% of businesses actively responding to customer feedback on platforms like TripAdvisor and Google Reviews [12]. "Afsona" again stands out, having adopted a proactive approach to reputation management by addressing both positive and negative reviews in a timely manner, which helped improve their rating and customer trust.

- **"Email Marketing and Customer Retention":** While email marketing is common in many parts of the world, less than 10% of Uzbekistan's catering businesses use this tool [9]. A notable exception is the "B&B" in Tashkent, which

introduced a loyalty program that emails personalized offers to customers. This initiative saw a 25% increase in returning customers within six months.

Despite widespread acknowledgment of the significance of internet marketing, the analysis of Uzbekistan's public catering sector highlights that only a small number of businesses have fully integrated digital strategies:

1. ***Limited awareness and understanding****:* A significant portion of businesses in the sector lack a deep understanding of internet marketing concepts and strategies, leading to underutilization of digital tools.

2. ***Lack of resources:*** Many enterprises, especially small-scale businesses, face constraints in terms of budget, technical expertise, and time, hindering their ability to invest in and effectively implement internet marketing initiatives.

3. ***Resistance to change****:* Some businesses are hesitant to adopt new technologies and marketing approaches, preferring to rely on traditional methods that have worked in the past.

4. ***Focus on offline channels:*** Many businesses still prioritize offline marketing channels, such as print advertising and word-of-mouth, over digital channels, limiting their reach and engagement with potential customers.

5. ***Inadequate measurement and evaluation****:* The lack of proper measurement and evaluation tools prevents businesses from accurately assessing the effectiveness of their internet marketing efforts, hindering their ability to optimize and improve their strategies.

Discussion. The results of this study highlight significant gaps in the adoption of internet marketing tools among Uzbekistan’s public catering enterprises. Despite success stories like “Avesto” and “Afsona”, many businesses fail to tap into the potential of digital tools. To enhance their competitiveness, public catering enterprises in Uzbekistan should focus on the following strategies:

1. **SEO and Website Optimization**: Ensuring that websites are mobile-friendly, fast, and optimized for local search engines (Yandex, Google) is crucial for capturing online traffic [8]. A well-optimized website can help restaurants appear in local search results when customers are looking for dining options, especially tourists in cities like Samarkand and Bukhara.

2. **Social Media Engagement**: Given the popularity of Instagram, Facebook, and Telegram in Uzbekistan, restaurants should increase their social media presence by creating visually appealing content and engaging with followers through regular updates and promotions [6]. Local influencers and food bloggers can be leveraged to expand reach and improve brand visibility.

3. **Online Reputation Management:** Responding to online reviews and encouraging satisfied customers to leave positive feedback can improve a business’s online reputation. With platforms like Google and TripAdvisor being key sources of information for both locals and tourists [13], active management of these platforms can enhance customer trust.

4. **Data-Driven Marketing:** Implementing Customer Relationship Management (CRM) systems and using data analytics to track customer preferences and behavior can help businesses create personalized marketing campaigns. For

instance, using email marketing to send tailored offers based on past orders or birthdays could enhance customer loyalty [11].

5. **Innovative Technologies:** Uzbekistan’s public catering enterprises can also explore more advanced digital tools such as chatbots for online reservations and VR/AR technology for virtual tours of the restaurant or interactive menus. This can provide a more immersive and engaging customer experience.

Conclusion. Uzbekistan's public catering sector stands at a pivotal juncture. While digital marketing presents immense opportunities for growth, many businesses have been slow to embrace these advancements. The lack of substantial investments in staff training, the absence of well-defined digital strategies, and a conservative business approach have hindered the sector's digital transformation.

To overcome these challenges and thrive in the modern marketplace, businesses must take proactive steps. Firstly, investing in employee training is paramount. Equipping staff with the skills to effectively utilize digital tools and create engaging content for social media and other online platforms is essential. Secondly, developing a comprehensive digital strategy aligned with the business's goals is crucial. This strategy should encompass all aspects of online marketing, from social media management to search engine optimization. Lastly, leveraging analytics to measure the performance of marketing campaigns and make data-driven adjustments is vital.

Further research is imperative to delve deeper into the specific nuances of digitalization within Uzbekistan's public catering industry. By identifying the factors influencing businesses' readiness to adopt digital technologies and developing tailored support programs, particularly for small and medium-sized enterprises, policymakers and industry stakeholders can foster a more dynamic and competitive food service sector.

The case studies of “Avesto”, “Afsona”, and the “B&B” demonstrate that internet marketing tools, when used effectively, can have a transformative impact on public catering enterprises in Uzbekistan. However, the majority of businesses in this sector are not fully utilizing these opportunities. By adopting a comprehensive internet marketing strategy that includes SEO, social media engagement, reputation management, and data-driven marketing, Uzbekistan’s public catering enterprises can enhance their customer engagement, increase their competitive edge, and ultimately boost profitability. The digital marketplace is a powerful tool, and those businesses that seize its potential will thrive in an increasingly connected world.

Research Literature:

1. Aliyeva, Zh. K., & Nazarov, R. T. (2023). Digital transformation in the catering industry of Uzbekistan: Challenges and opportunities. In Journal of Central Asian Business Studies, 12(3), 45-57.

2. Tursunova, G. A. (2021). The impact of digital marketing on customer engagement in the catering sector. In Asian Business Research Journal, 8(2), 89-102.

3. Yuldashev, F. K., & Karimov, O. R. (2022). Internet marketing strategies in emerging markets: The case of Uzbekistan. In Marketing in Emerging Economies, 5(1), 33-48.

4. Rakhmatov, N. M. (2020). The role of online platforms in promoting catering services in Uzbekistan. In Proceedings of the 2nd International Conference on Digital Business Development (pp. 123-130). Tashkent: Tashkent State University of Economics.

5. Usmanov, A. I., & Shermatova, L. A. (2023). Enhancing customer loyalty through digital tools in public catering enterprises of Uzbekistan. In Journal of Economic and Social Innovations, 7(2), 77-85.

6. Khasanov, B. T. (2021). The role of social media in the promotion of catering enterprises in Uzbekistan. In Digital Marketing Trends in Central Asia, 3(1), 67-74.

7. Saidov, A. M. (2022). The effectiveness of online advertising tools in the catering industry of Uzbekistan. In International Journal of Business and Management Studies, 10(2), 56-63.

8. Rashidova, M. D. (2020). Integrating e-commerce platforms into marketing strategies of public catering enterprises. In Journal of Modern Marketing Research, 9(4), 112-120.

9. Shadmanov, A. K., & Ismoilov, U. T. (2021). Customer relationship management (CRM) systems in the catering sector of Uzbekistan: A case study of small businesses. In Proceedings of the Conference on Business Innovation and Digital Tools (pp. 189-195). Samarkand: Samarkand State University.

10. Karimova, N. A. (2023). Exploring the use of influencer marketing in promoting catering services in Uzbekistan. In Journal of Marketing and Digital Economy, 6(2), 99-107.

11. Juraev, D. B. (2020). The influence of digital branding on customer loyalty in the Uzbek public catering sector. In Central Asian Marketing Review, 4(3), 135-143.

12. Tashkentov, O. R., & Mukhamedov, A. S. (2022). Mobile applications as a new channel for marketing in the catering industry: A case of Uzbekistan. In Journal of Mobile Marketing Research, 8(1), 55-63.

13. Sabirova, L. S. (2023). The impact of digital customer engagement tools on sales growth in catering enterprises. In Marketing in the Digital Age, 9(2), 83-90.

14. Ismailov, K. N. (2021). The development of SEO strategies for catering enterprises in Uzbekistan. In Proceedings of the Conference on Digital Marketing Innovations (pp. 144-151). Bukhara: Bukhara State University.

15. Alimov, S. D. (2022). Digital marketing in public catering: An analysis of trends and opportunities in Uzbekistan. In International Journal of Digital Marketing and Social Media, 5(3), 101-109.

KICHIK BIZNESNING TA’MINOT ZANJIRINI MARKETING STRATEGIYASI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH YO’LLARI

Abduvaxobov Boburmirzo Botirovich - SamISI, doktorant

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik biznesning ta’minot zanjirini marketing strategiyalari asosida rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Ta’minot zanjirini samarali boshqarishda marketing yondashuvlarining o‘rni, mijozga yo‘naltirilgan strategiyalar, innovatsiyalarni joriy etish va bozor talablariga moslashish jarayonlari yoritib berilgan.

Maqolada kichik biznes uchun mijozlar ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan strategiyalar, raqamli texnologiyalarni qo‘llash, mahalliy va global bozorlar imkoniyatlaridan foydalanish, hamkorlikni kuchaytirish va logistik xarajatlarni optimallashtirishning asosiy yo‘llari tavsiya etilgan.

Kalit so‘zlar: marketing strategiyalari, ta’minot zanjiri, innovatsiyalar, samarali boshqaruv.

Mamlakatimizda iqtisodiyot soha va tarmoqlarini rivojlantirish, aholisga sifatli xizmat ko‘rsatish tizimlarini joriy qilish masalalari doimo dolzarb hisoblanadi. Shundan kelib chiqqan holda B2B va B2C sektorlaridagi mijozlar bilan munosabatlarni shakllantirishda integrallashgan marketing kommunikatsiya tizimi jarayonlarini joriy qilish va optimallashtirish tadqiqot ishimizning muhim qismlaridan biridir.

Kichik biznes iqtisodiyotning muhim segmenti bo‘lib, u ko‘plab sohalarda innovatsiyalarni amalga oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va mahalliy bozor ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o‘ynaydi. Ta’minot zanjirini marketing strategiyalari asosida rivojlantirish kichik biznesning samaradorligini oshirish, bozordagi mavqeini mustahkamlash va mijozlarning talablarini yuqori darajada qondirish imkonini beradi.

Turli soha korxonalarida faoliyat ko'rsatayotgan marketing xizmatlari bir-biridan tashkil qilinish tamoyillari va shakliari bilan farqlanadi. Aksariyat adabiyotlarda marketing xizmatlarini tashkil etishning beshta tamoyili va uni boshqarishning ikkita shakli mavjudligi haqida aytib o'tilgan.

Har bir korxona ichki imkoniyatlariga tayanib, ulardan o'ziga ma'qulini tanlagan holda tuzishadi. Bu tamoyillar:

1) funksional;
2) geografik;
3) tovar;
4) bozor;
5) kombinatsiyalashgan tarzda bolishi mumkin.

Birinchi tamoyilga ko'ra marketingning har bir funksiyasi (reklama, yangi tovar yaratish, sotish, tadqiqot o'tkazish, marketingni rejaiashtirish, xaridorlarga xizmat ko'rsatish va boshqalar) bo'yicha alohida- alohida mutaxassislar ishlab, marketing ishlari bo'yicha korxona rahbarining o'rinbosariga bo'ysunishadi. Tovar assortimenti kam bo'lgan korxonalarda bunday tashkiliy tuzilishning samarasi yuqori bo'ladi. Tovar assortimentining ko'payishi natijasida esa, aksincha, samarasi kamayib boradi. Keng miqyosda tovar sotadigan korxonalar asosan ikkinchi (geografik) tamoyilga asoslaniladi. Bunda, korxona faoliyatini hududlar bo'yicha tashkil etishib, har birida o'zaro bog'liq bo'lmagan marketing xizmatlarini tashkil etishadi. O'z navbatida, ularning barchasi korxonaning marketing ishlari bo'yicha vitseprezidentiga bo'ysunadi.

Korxonalarda marketing bo'yicha xodim o'ziga tegishli bir qancha funksiyalarni bajarishi lozim. Ularga: bozorni o'rganish, rejalash, marketing kompleksining elementlari bo'yicha strategiyalar ishlab chiqish, tovarni bozorga mos ravishda pozitsiyalash, nazorat va tahlil ishlari kabilar kiradi. Bu borada har bir korxona o'zining imkoniyatlari, xususiyatlari, mavjud shart-sharoitlardan kelib

chiqqan holda yondashadi. KBSlarda bu ishlarni korxona rahbari yoki uning o'rinbosari boshqa funksiyalar bilan birgalikda olib borishadi. Kichik biznes subyektlardan "Korxonangizda marketing ishlari bilan shug'ullanuvchi shaxs qanday ishlarni bajaradi?"degan savol bilan murojat qilinsa, ularning aksariyati ishlab chiqarishni rejalash, nazorat, tahlil va savdoni tashkil qilish bilan deb, javob qilishadi.

Kichik biznes subyektlarida ta'minot zanjirini ichki operatsiyalardan tashqari kengaytirish barcha xodimlarning ishini qayta tashkil etish zarurati bilan murakkablashadi. Shu bilan birga, asosiy qiyinchilik, o'rtasida hech qachon samimiy munosabatlar (ishlab chiqaruvchilarva sotuvchilar, ishlab chiqaruvchilar va distribyutorlar) bo'lmagan mutaxassislarning ayrim toifalari bilan bog'liq. biz hamkorlik qilishimiz va bir-birimizga ishonishimiz kerak. Ilgari bir-biri bilan hamkorlik qilmagan odamlar ishtirokidagi ichki korporativ jarayonlarni shakllantirish mumkin bo'lguncha ko'p kuch talab etiladi. Bir nechta hamkorlarni o'z ichiga olgan ta'minot zanjirlarida biznes jarayonlarini boshqarish kompaniyalar duch keladigan asosiy muammolardan biridir.

Asosiy e’tibor ta’minot zanjirini segmentatsiya, narx strategiyasi va kommunikatsiya orqali boshqarish, shuningdek, zamonaviy marketing vositalaridan foydalanishga qaratilgan. Mazkur tadqiqot kichik biznesning raqobatbardoshlik darajasini oshirish, operatsion samaradorligini kuchaytirish va bozor ehtiyojlariga moslashuvchanligini ta’minlash uchun nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ta’minot zanjirini marketing strategiyalari asosida rivojlantirish kichik biznesning samaradorligini oshirish, bozordagi mavqeini mustahkamlash va mijozlarning talablarini yuqori darajada qondirish imkonini beradi.

1. **Ta’minot zanjirini marketing strategiyasi asosida boshqarish mohiyati.** Ta’minot zanjirini marketing strategiyasi asosida boshqarish – bu ta’minot zanjirining barcha bosqichlarida (xomashyo etkazib berishdan boshlab tayyor mahsulotni iste’molchilarga etkazib berishgacha) marketing yondashuvlarini qo‘llashdir. U quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Bozor talabi va tendensiyalarini tahlil qilish;
- Raqobatbardoshlikni oshirish uchun marketing va logistika jarayonlarini uyg‘unlashtirish;
- Xarajatlarni optimallashtirish va mijozga yuqori qiymat taqdim etish.

2. **Kichik biznes uchun ta’minot zanjirini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari**

a) Mijozga yo‘naltirilgan strategiyalar

- Mahsulot va xizmatlarni iste’molchilarning talablari va xohishlariga moslashtirish.
- Mijozlar bilan yaqin aloqalarni o‘rnatish va ulardan muntazam ravishda fikr-mulohazalar olish.
- Brendni rivojlantirish va mijozlar sadoqatini shakllantirish.

b) Innovatsiyalarni joriy etish

- Raqamlashtirish orqali ta’minot zanjirining har bir bosqichini avtomatlashtirish.
- “Omnichannel” savdo platformalari orqali mahsulotlarni sotish va etkazib berishni integratsiyalash.

- Kichik biznes uchun mos ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlarini joriy etish.

c) Mahalliy va global bozorlarga chiqish

- Mahalliy resurslardan samarali foydalanish orqali xarajatlarni kamaytirish.
- Eksport imkoniyatlarini kengaytirish va xalqaro ta’minot zanjirlariga qo‘shilish.

d) Hamkorlikni rivojlantirish

- Mahalliy va xalqaro etkazib beruvchilar bilan uzoq muddatli hamkorlik o‘rnatish.
- Ta’minot zanjiridagi barcha ishtirokchilar o‘rtasida integratsiyani kuchaytirish.

3. **Marketing strategiyalarining ahamiyati.** Marketing strategiyalari ta’minot zanjirini samarali boshqarishda quyidagi jihatlar bo‘yicha muhim ahamiyatga ega:

- **Segmentatsiya va nishonlash:** Bozorni segmentlarga ajratish va har bir segment uchun maxsus strategiyalar ishlab chiqish.
- **Narx strategiyasi:** Raqobatbardosh narxlarni belgilash va mijozlar uchun qiymat yaratish.
- **Kommunikatsiya strategiyasi:** Reklama, PR va boshqa vositalar orqali mahsulot yoki xizmatning qadrini oshirish.

4. **Rivojlanish yo‘llari.** Kichik biznesning ta’minot zanjirini marketing asosida rivojlantirish uchun quyidagi chora-tadbirlar taklif etiladi:

1. **Raqamli marketing vositalaridan foydalanish:** Onlayn platformalar va ijtimoiy tarmoqlarda mahsulot va xizmatlarni targ‘ib qilish.
2. **Logistik xarajatlarni optimallashtirish:** Lokal ta’minot tizimlarini joriy etish va zanjirni qisqartirish.
3. **Barqarorlikka e’tibor qaratish:** Eko-loyihalarni amalga oshirish va yashil marketing strategiyalaridan foydalanish.
4. **Moslashuvchanlikni ta’minlash:** Bozor o‘zgarishlariga tezkor javob berish va ta’minot tizimini moslashtirish.

Xulosa. Kichik biznesning ta’minot zanjirini marketing strategiyasi asosida rivojlantirish uni yanada samarali va raqobatbardosh qiladi. Bu jarayonda mijozga yo‘naltirilgan yondashuv, innovatsiyalarni joriy etish, mahalliy resurslardan foydalanish va raqamli texnologiyalardan foydalanish ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilanishi lozim. Shu orqali kichik biznes o‘z imkoniyatlarini maksimal darajada amalga oshirishi va bozor talablariga moslashishi mumkin bo‘ladi.

Kichik biznesning ta’minot zanjirini marketing strategiyasi asosida rivojlantirish korxonaning raqobatbardoshligini oshirish, mijoz talablarini qondirish va bozorning o‘zgaruvchan sharoitlariga moslashuvchanligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, kichik biznesning ta’minot zanjirini marketing strategiyalari asosida rivojlantirish uning barqarorligi, innovatsion salohiyati va iste’molchilarga yo‘naltirilganligini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa nafaqat korxonaning ichki jarayonlarini takomillashtiradi, balki uning bozor muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Abdullaev O.M., Fattaxov A.A., K.Axmedov. Rakamli iktisodiyot. T.: “LESSON PRESS, nashriyoti, 2020 yil - 686 bet.

2. Wirtz, J., & Lovelock, C. H. (2016). *Services Marketing: People, Technology, Strategy* (8th ed.). Pearson.
3. Shimp, T. A. (2010). *Advertising and Promotion: An Integrated Marketing Communications Perspective* (9th ed.). South-Western Cengage Learning.
4. Muxopad V.I. Ekonomika i upravlenie intellektualnoy sobstvennostyu. M.: INFRA-M, 2016.
5. Tursunov, N.K., & Toirov, O.T. (2021). Snijenie defektnosti ram po treщinam za schyot primeneniya konstruksii litnikovoy sistemы.

BENCHMARKINGNING ISTE'MOLCHI XULQ-ATVORINI O'RGANISHDAGI MARKETING IMKONIYATLARI

Boyjigitov Sanjarbek Komiljon o'g'li - SamISI, dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada iste'molchi xulq-atvorini aniqlash va tahlil qilishda benchmarking yondashuvining ahamiyati o'rganilgan. Ushbu ishda iste'molchi qaror qabul qilish jarayonlarini samarali boshqarish va kompaniyalarning marketing strategiyalarini takomillashtirish uchun benchmarkingdan foydalanish imkoniyatlari ochib beriladi.

Tadqiqot natijalari benchmarkingning iste'molchi ehtiyojlarini aniqlashda va marketing faoliyatini optimallashtirishda qanday strategik vosita bo'lib xizmat qilishini ko'rsatadi. Benchmarking yondashuvi yordamida kompaniyalar nafaqat raqobatbardoshlikni oshirishi, balki iste'molchilar bilan samarali aloqalar o'rnatib, bozor talablariga moslashishi ham mumkin.

Kalit so'zlar: benchmarking, iste'molchi xulq-atvori, marketing imkoniyatlari, muvaffaqiyat omillari.

Yangilanish jarayonida menejer-marketolog uning tashkiloti bozor talablariga qanchalik moslashganini, uning faoliyatini qanday va nima hisobidan yaxshilash mumkinligini, buning uchun nima qilish kerakligi kabi qator savollarga javob topishi kerak. Bunda boshlang'ich muammo tashkilot ichki faoliyatini bozor talablariga muvofiq ravishda tashkil etish hisoblanadi. Benchmarking maqsadlari quyidagilar bo'lishi mumkin: «O'zingizni tomondan ko'rish» imkoniyati - sizning kuchli va zaif tomonlarini xolisona tahlil qiling.

Kompaniyalar - sanoat rahbarlari tadqiqotlari, bu sizning oldingi lavozimni yo'q qilish va etakchi mavqega erishish uchun strategik mezonlarni aniqlash imkonini beradi.

Bugungi jahon iqtisodiyotining rivojlanishini belgilaydigan eng muhim omil - jahon iqtisodiyotining globallashuvi. Uning asosini milliy iqtisodlarning o'zaro bog'liqligi va ularning yaqin integratsiyasi. Globallashuv jarayoni nafaqat davlatlararo munosabatlar darajasini, balki iqtisodiyotning barcha darajalarini ham ta'sir qiladi. Bu turli mamlakatlardagi kompaniyalarning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Globallashuv bilan chambarchas bog'liq bo'lgan voqealardan biri transnationalizatsiya hisoblanadi. Transmilliy iqtisodiyotni tahlil qilganda, buning ikkita aspektini hisobga olmaslik mumkin emas: avvalo, etakchi kompaniyalar

o‘rtasida faol raqobat mavjud, ikkinchidan, ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar tizimi shakllanmoqda.

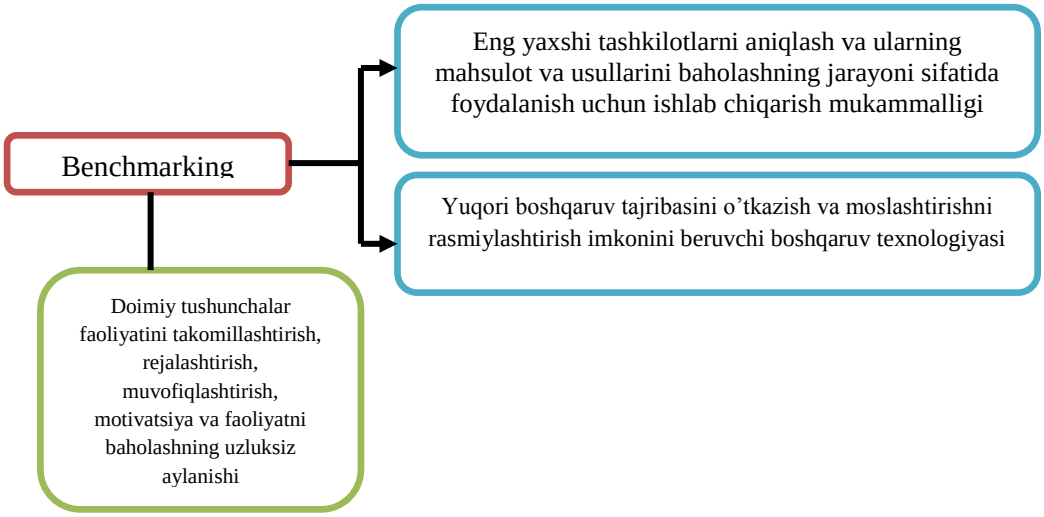

Benchmarking (ingliz tilidan benchmark - "origin", "nick") – boshqa kompaniyalarning muvaffaqiyatli faoliyat ko‘rsatishi bilan bir kompaniyaning ish faoliyatini qiyosiy tahlil qilish mexanizmi. «Benchmark» atamasi qurilishda va kon sanoati sohasida qarzga olingan bo‘lib, ular uch o‘lchovli aniq aniqlangan. Bu nuqta masofani, sirt maydonini o‘lchashda mos yozuvlar nuqtasi sifatida olinadi. Terim odatda boshqaruv samaradorligi jihatidan belgilanadigan standart uchun metafora sifatida qaraldi.Boshqacha qilib aytganda, menejment kontekstida taqqoslash mavjud yoki misolni yoki hisoblash ko‘rsatkichni ishlashning boshlang‘ich nuqtasi sifatida ishlatilishini anglatadi.

Shunday qilib, tashkilotda individual funksiyalar va jarayonlarning samaradorligini tahlil qilish uchun taqqoslash amalga oshiriladi. Bu ishlab chiqarish samaradorligining sabablarini aniqroq aniqlash va aniqlangan muammolarni hal qilish bo‘yicha tavsiyalar berish imkonini beradi.

Ko‘rsatkichlar korxonaning barcha hududlarida - logistika, marketing, kadrlar boshqaruvi va boshqalarda qo‘llaniladi.

Benchmarking kontseptsiyasining juda ko‘p talqinlari mavjud. Ba’zilar buni raqobatbardoshlik kontseptsiyasining evolyutsion rivojlanishidan, boshqalar esa sifatni yaxshilash dasturi deb hisoblashadi, boshqalar buni Yaponiya yaponiyalik biznes amaliyotining ekzotik mahsuloti deb hisoblashadi. Eng qadimgi va eng taniqli ta’rif: “benchmarking - bu eng jiddiy raqiblarning yoki ularning sohalarida etakchilik qilayotgan kompaniyalarning mahsulotlarini, xizmatlarini va ishlab chiqarish tajribalarini o‘rganish va baholash jarayonidir”.

Izlanishlar ob’yekti

- Korxona
- Jarayon
- Bo‘lim
- Mahsulot
- Texnologiya
- Boshqarish funksiyalari

- Boshqarish tizimlari
- Uslublar va yondashuvlar va boshqalar.

Benchmarking nafaqat taqqoslash uchun ma’lumot to‘plash va xattiharakatlarning standarti bo‘lishi mumkin bo‘lgan eng yaxshi korxonalarni tanlash usuliga emas, balki korxonaning o‘zida korporativ madaniyatni rivojlantirishga, shuningdek, eng yaxshi ish uslublarini idrok etishga hissa qo‘shishga, shuningdek, korxona faoliyatining eng yaxshi usullarini chegaralarni kesib o‘tishga ko‘proq e’tibor qaratishga kirishdi sanoat. Benchmarkingning mohiyati olimlar va amaliyotchilar tomonidan bir kontseptsiya va jarayonlar sifatida va bir funksiya (alohida turdagi faoliyat), strategiya, ish maqsadlari uchun vosita, strategiya sifatida birma-bir aniqlash uchun taklif etiladi.

Muvaffaqiyat omillari

Ushbu konsepsiyalarni umumlashtirib, quyidagicha taqqoslashni taklif etamiz: raqobatbardosh ustunliklarga erishish va o‘z sharoitlariga moslashishga erishish orqali korxonaning raqobatbardoshligini oshirish usullaridan biri bo‘lib, ular o‘zlarining ko‘lamidan qat’i nazar biznes jarayonlarini amalga oshirishning eng yaxshi usullari va shu bilan bozorning yuqori bozor ehtiyojlarini qondiradi.

Marketing muhiti nuqtai nazaridan ushbu atama o‘zingizning biznesingizning raqobatlashayotgan kompaniyalarning ilg‘or tajribasi va kerak bo‘lganda boshqa muvaffaqiyatli firmalar bilan, hatto boshqa sohalarda faoliyat yuritadigan korxonalar bilan qiyosiy tahlilini nazarda tutadi.

Benchmarkingning maqsadi sizdan ko‘ra yaxshiroq bo‘lgan ishni topishdir. Lekin bu etarli emas: biznesni boshqarish va boshqarishning eng yaxshi yo‘li topgach, “buni qanday qilib yaxshiroq qilish kerak?” Degan savolga mustaqil javob topish kerak.

Ushbu maqsadga erishish uchun benchmarkingni olib boruvchi korxona muammolarni hal qilish kerak. Zamonaviy taqqoslash G‘arbning biznes vositasidir, G‘arb sivilizatsiyasi, uning qadriyatlari va intilishlari benchmarkingga ba’zi yondashuvlarni o‘zgartirishi mumkin emas.

Benchmarking faoliyatining quyidagi asosiy tamoyillari mavjud:

O‘zaro munosabatlar. Benchmarking - har ikki sherik uchun ham foydali bo‘lgan o‘zaro kelishilgan ma’lumotlar almashinuviga asoslangan faoliyatdir.

O‘xshashlik. Hamkorlikdagi tadqiqotlar shunga o‘xshash bo‘lishi kerak. Har qandayj arayonni qadrlash mumkin, ammo faqat o‘qish va baholash natijalari korxonangizning madaniy, tarkibiy va ishbilarmon kontekstiga o‘tkazilishi mumkin.

O‘lchov. Bir nechta hamkor korxonalarda o‘rganilayotgan jarayonning xususiyatlarini kantitativ baholash zarur.

Ishonchlilik. Benchmarking dalillarga, aniq tahlilga va jarayonni o‘rganishga asoslangan bo‘lishi kerak. Shuni ta’kidlash kerakki, ushbu prinsiplar sheriklarning ehtiyojlari va axborot almashinuvini o‘zaro muvofiqlashtiradigan sharoitlarda muvaffaqiyatli bajarilishi mumkin.

Benchmarking tamoyillarini boshqa bir talqini E.A. Mixailov.Uning ta’rifiga ko‘ra, benchmarking kontseptsiyasining beshta asosiy tamoyillari mavjud.

Ushbu tamoyillar quyidagilardan iborat:

1-prinsip. Sifatdagi konsentratsiya.

Sifatiga kompleks yondashuv faqat mahsulotni yakuniy iste’molchiga xizmat yoki mahsulotni taqdim etishda emas, balki kompaniyaning tashkiliy faoliyatining barcha yo‘nalishlari va funksiyalarida sifat sohasidagi doimiy ishni nazarda tutadi. Shu munosabat bilan kompaniyaning xodimlarining turtki va sodiqligi juda muhimdir. Kompaniyaning xodimlari xaridor, mahsulot va xizmatlarning ehtiyojlarini eng yaxshi ta’minlash uchun ishlab chiqarilgan va taqdim etiladigan sifat uchun javobgardir. Shunga muvofiq, sifat sohasidagi muammolarni hal qilishda qo‘llanilishi kerak bo‘lgan yondashuv ularni tanib olish va tuzatishga emas, balki xatolar va nuqsonlarni bartaraf etishga qaratilishi kerak. Buni tushunish va eng muhimi, bu mafkurani qabul qilish uchun, korporativ madaniyatni global qayta konfiguratsiya qilish odatda zarur bo‘lib, nikohning paydo bo‘lishiga to‘sqinlik qiladigan yondashuvdan voz kechishga qaratilgan. Tez-tez va tegishli tashkiliy o‘zgarishlar. So‘nggi yillarda “ichki iste’molchilar” deb e’tirof etilgani va ularning ehtiyojlarini identifikatsiya qilish borgan sari ko‘proq ta’kidlandi. Shubhasiz, yuqoridagi muammolarni hal qilish kompaniya xodimlarining manfaatdorligini talab qiladi, ular korporativ madaniyatda aks ettirilmaydi.

2-prinsip. Biznes-jarayonlarning ahamiyati.

Benchmarkingning ikkinchi asosiy printsipi biznes-jarayonlarning muhimligi hisoblanadi. Sinov jarayonida tashkilotda yuzaga keladigan biznes jarayonlar moliya bo‘limi, savdo bo‘limi va hokazo. Kabi klassik funktsional bo‘linmalarning ishlashiga qaraganda muhimroqdir. Har qanday kompaniya asosiy va ikkilamchi biznes jarayonlarining ishlash tizimidan boshqa narsa emas. Bundan tashqari, har qanday yirik biznes jarayoni mahsulotni ishlab chiqarish yoki oxirgi foydalanuvchiga xizmat ko‘rsatish bilan bog‘liqdir va shuning uchun kompaniyaning funktsional bo‘linmalarining ko‘pchiligi yoki uning asosiy vazifasi u erda yuz beradigan biznes-jarayonlarni ushlab turish bilan bog‘liq.

3-prinsip. Sinov jarayonini rejalashtirish jarayonida klassik TQM modelining kamchiliklarini hisobga olish kerak. Klassik TQM modeli quyidagilarga asoslangan: doimiy yaxshilash (yaxshilash) zarurati; xaridorning ahamiyati; madaniy o‘zgarish; takomillashtirishning doimiy mazmuni; guruh ishi va har bir hissaning ahamiyati. TQM tizimini tatbiq etish dasturi birinchi navbatda tashkilot rahbariyatining bevosita nazorati ostida bo‘lishi kerak, ikkinchidan, uni amalga oshirishdan oldin

rejalashtirilishi lozim; sinovdan o‘tgan; kerak bo‘lsa, tuzatilgan va qayta ishlangan. Yuqoridagi barcha talablarga qat’iy rioya qilsak ham, jiddiy xatolar ko‘pincha amalga oshiriladi: TQM tizimini tatbiq etish natijalarini baholashda oldingi natijaga (TQM kiritilishidan oldin) maqsadlar va vazifalarni bajarish darajasi asos bo‘ladi. Albatta, baholashning ushbu kontseptsiyasi mantiqsiz emas, lekin uni faqat tizimni joriy etishning dastlabki bosqichlarida qo‘llash mumkin, chunki keyin butunlay oqilona savol tug‘iladi: boshqaruv birinchi navbatda takomillashtirish (takomillashtirish) jarayonlariga, ikkinchidan, tashkilotning bugungi muammolari. Hech shubha yo‘qki, tashkilot rahbariyati strategik maqsadlar uchun ustuvorliklarni belgilashi kerak, ammo hech qanday narsa e’tiborga olinmasligi kerak, bunda raqobatchilar asosiy g‘oyalarni qarzga olmaydilar, tashkilotni boshqarishda yondashuv to‘g‘ri, ammo hamma narsaga qaramay ro‘yxatdagi shartlar, raqobatchilar hali ham afzalliklarga ega, ya’ni o‘rganish va qabul qilish uchun biror narsa borligini anglatadi.

4-prinsip. Muntazam tashqi qiyoslash.

Tashkilot xodimlari avvalo tashkilotning asosiy raqobatchilari hamda jahon amaliyotining eng yaxshi namunalari va misollarini doimiy, va batafsil o‘rganish zarurligini tushunib etishlari kerak, ikkinchidan, u ichki biznes jarayonlarining muhimligini tan oladi, shu ikki jihatni birlashtirish kerak tashkilotning yagona tizimdagi faoliyati va muntazam ravishda ichki jarayonlarni, texnologiyalarni, mexanizmlarni chuqur tahlil qilib, ularni tashqi qarashlar bilan taqqoslash. Faqat sistematik qiyosiy tahlil bizga yaxshilanish jarayonini izchil amalga oshirish uchun asos yaratishga imkon beradi.

5-prinsip. Benchmarking omon qolishning asosi hisoblanadi.

Benchmarkingning beshinchi prinsipi quyidagicha ta’kidlaydi: benchmarking holda, tashkilotning tajovuzkor muhitda saqlanishi mumkin emas, chunki Xerox korporatsiyasining benchmarkingni amalga oshirishdagi muvaffaqiyatli tajribasi aniq namoyon bo‘ldi. Biroq, harakat qilish uchun, Xerox bilan bo‘lgani kabi, vaziyatni tanqidiy nuqtaga olib kelishning hojati yo‘q. Benchmarking tamoyillari va maqsadlari bu vositaning marketing maqsadlariga erishish uchun juda mos ekanligini ko‘rsatadi bozor talablarini yaxshiroq qondirish uchun kompaniyani takomillashtirish jarayoniga zarur ma’lumotlarni taqdim etadi.

Baholashning tipologiyasiga umumiy yondoshish doirasida quyidagi benchmarking jarayonining turlarini ajratish mumkin. Bu shunday:

- ichki benchmarking - tashkilot doirasida shu kabi jarayonlarni, mahsulotlarni, xizmatlarni taqqoslash. Bunday holda ma’lumot almashishni osongina tashkil qilishingiz mumkin, ammo sezilarli farqni topish mumkin emas;
- tashqi raqobat benchmarking - mahsulotlarni taqqoslash, korxonaning kuchli tashqi raqobatchilardan (yoki bir nechta raqobatchilardan) faoliyati. Bu holatda katta farqlar mavjudligi ehtimoli bor, lekin bu qiyinchilik axborotni taqdim etishdan iborat. Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, bunday taqqoslashlar bilan haqiqiy kashfiyotlar kamdan-kam hollarda yuz beradi. Qoida tariqasida deyarli barcha kompaniyalar o‘z raqobatchilarini diqqat bilan kuzatib boradilar va ularning kuchli tomonlaridan kamroq xabardor bo‘lishadi;
- tashqi tarmoq ichidagi benchmarking (estrodiol) - solishtirma taqqoslashni amalga oshiruvchi bo‘limlarni taqqoslash, sanoatning umumiy sanoatidagi eng yaxshi

tashkilotlarning o‘xshash birliklari bilan taqqoslash. Ushbu turdagi qiyosiy ko‘rsatkichlar, tashkilotning bir xil sanoat bilan shug‘ullanadigan, lekin bevosita raqobatchilardan tashqari boshqa tashkilotlarning o‘xshash bo‘linmalari bilan taqqoslashni amalga oshiradigan birliklarni taqqoslab, biror narsaga ega bo‘lishlari mumkin bo‘lgan holatlarda qo‘llaniladi;

- tashqi sektorlararo benchmarking - bu turdagi benchmarking korxonalar va tashkilotlarning faoliyatini funksiyalar emas, balki jarayonlarga yo‘naltirilgan holda qayta ko‘rib chiqish zarurati bilan bog‘liq. Ushbu turdagi qiyosiy ko‘rsatkichlar an’anaviy funktsional modellardan farqli, korxonaning yuqori darajadagi modeli bo‘lgan biznes-jarayonlarning tarmoqlararo tasnifi modeliga asoslangan. Milliy iqtisodiyotning turli sohalari va faoliyat sohalari biznes-jarayonlari to‘g‘risida umumiy fikr beradi;
- qo‘shma tarmoqlar va tashqi qiyosiy ko‘rsatkichlar - eng keng tarqalgan yondashuv ichki va tashqi qiyosiy ko‘rsatkichlarning kombinatsiyasi hisoblanadi. Odatda eng yaxshi natijalarni bergan bu kombinatsiya.
- vertikal benchmarking - to‘liq ishlab chiqarish tsiklini yoki butun institutning faoliyatini qamrab oluvchi eng yaxshi yutuqlarni qidirish, o‘rganish va qo‘llash usulidir;
- gorizontal qiyoslash - bu jarayonni va tashkilot faoliyati natijalarini takomillashtirishga yordam beradigan alohida operatsiyalar, texnologiyalarni izlash, o‘rganish va qo‘llash usulidir.

Sinov turlarini tasniflashni taklif qilish kengaytirilishi mumkin va tashkilotda benchmarkingni tasniflashning asosiy xususiyati iqtisodiy shaxsning salohiyati bo‘lishi kerak. Shunday qilib, G.S.Merzlikina, L.S.Shaxovskaya korxonaning iqtisodiy hayotiyligi doirasida bozor, ishlab chiqarish va moliyaviy imkoniyatlarni ajratib turishni taklif qiladi. Tavsiya etilgan tasnifga ko‘ra, bozor, iqtisodiy va moliyaviy qiyosiy ko‘rsatkichlarni ajratib ko‘rsatish maqsadga muvofiqdir.

Bozorda taqqoslash - raqobatchilarning marketing bo‘yicha eng yaxshi amaliyotlarini solishtirish va ularning bozor imkoniyatlariga ega va bozorda ularning o‘rniga ega bo‘lgan bozor muhiti bilan o‘zaro aloqasini taqqoslash. Siz bozorda raqobatbardosh ustunliklarni muntazam ravishda kuzatib borish, mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish va korxona o‘zini doimiy nazorat qilish tizimi orqali bozor holatini kuzatish imkonini beradigan, bozorni qiyoslashni tez-tez amalga oshirish tavsiya etiladi.

Ishlab chiqarishni qiyoslash - raqobatlashayotgan korxonalarning ishlab chiqarish jarayonlarini, ishlab chiqarish texnologiyalari, foydalanilgan mashina va uskunalar, moddiy resurslar va ishlab chiqarish xodimlarini mahsulotning sifatini yaxshilash, ishlab chiqarish jarayonini pasaytirish orqali bozor ulushini saqlab qolish va yanada ko‘paytirish maqsadida ishlab chiqarishning o‘z imkoniyatlarini bilan taqqoslash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Benchmarking – menedjment ili shpionaj? – 2007. – URL: http://www.mdmarketing. ru/articles/html/article 10220.html

2. Mixaylova, Ye.A. Osnovы benchmarkinga / Ye.A.Mixaylova /Menedjment v Rossii i za rubejom. 2001.– № 1.

3. Ritveldt, D. Sravnitelnыy analiz effektivnosti predpriyatiy kak instrument strategicheskogo planirovaniya / D. Ritveldt, V. Kachalin. – 2007. – URL: http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/7_3_00.htm

EFFECTIVE ORGANIZATION OF ADVERTISING SERVICES IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL ECONOMY

Rabbimov Elbek Abdulloyevich - TSUE, Senior Teacher
G'afforov Ilhom Ilyosjonovich - TSUE, Assistent

In our country, the proper organizational and economic formation of the service sector, particularly one of its essential types—advertising services—holds significant importance in the context of the digital economy. The development of this sector is closely linked to how optimally it is organized and how flexible it is in relation to the dynamics of the service market; the higher the quality and effectiveness of the services provided, the better the outcomes. Effectively addressing the challenging issues that arise in the service sector, especially in the context of the digital economy, creates opportunities to tackle a number of social and economic problems on a national scale.

At the same time, as noted by the President of the Republic of Uzbekistan, Sh. Mirziyoyev, "One of our top priorities is to triple the volume of services within the next five ears and to create a total of 3.5 million new jobs in this sector through the rapid development of service and service-related industries.[108]" From this perspective, organizing and developing advertising activities is crucial for the further development of market relations, ensuring free competition, and improving the quality of life for the population.

Advertising is considered an important tool for companies (firms) to achieve economic goals in the market, specifically in gaining a share of profitable markets.

Currently, global service exports amount to 6 trillion dollars[109]. Furthermore, in developed countries, more than 70% of the gross domestic product (GDP) is generated by the service sector[110]. The rapid development of services significantly contributes to overall economic growth. This sector is a key source for creating new value, organizing production processes, meeting daily needs of the population, and, in general, for the generation of gross domestic product.

Research shows that advertising services currently require the use of modern information and communication technologies and are increasingly being implemented in digital form. This means that establishing communication with consumers through digital technologies is essential for the further rapid development of the economy. In our opinion, "digital advertising services" refer to the distribution (delivery) of special messages and information to people based on digital technologies, in a fast and high-quality manner.

[108] «O'zbekistoon Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022- 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni.www.lex.uz
[109] Kupelian B., Global Economy Watch. www.pwc.com. March 2020
[110] https://www2.deloitte.com/us/en/insights/economy/issues-by-the-numbers/trade-in-services-economy-growth.html

It is worth noting that the Presidential Decree No. PQ-3832[111], dated July 3, 2018, on "Measures for the Development of the Digital Economy in the Republic of Uzbekistan," emphasizes that the further development of the digital economy across various sectors and industries is a crucial task.

Based on the above, the main tasks for the development of advertising services in our republic under the conditions of the digital economy are as follows:

-Implementing and developing modern "cloud" (blockchain) technologies to diversify investment and entrepreneurship in the advertising services sector.

-Developing practical skills in the advertising services sector based on the use of "cloud" technologies.

-Ensuring close cooperation between government agencies and business entities based on "e-government" to facilitate the rapid development of advertising services.

-Attracting highly qualified foreign specialists to work in the advertising services sector based on "cloud" technologies, thereby enhancing the efficiency of advertising services.

-Developing the legal framework for digital advertising services based on the implementation of "cloud" technologies, taking into account foreign experiences, among other tasks.

In general, digital advertising services have several advantages over traditional advertising services. Firstly, in digital advertising, it is possible to gather information about the target consumer group from the internet and tailor the advertising message accordingly. Additionally, connecting with the target consumer group through digital advertisements does not require high costs. Furthermore, companies now have the opportunity to utilize their consumers as advertising distributors through social media platforms[112].

Digital advertising services are considered superior to traditional advertising services due to their higher efficiency (lower distribution costs and the ability to maintain continuous communication with consumers). In our opinion, the effectiveness of digital advertising services can be calculated as the ratio of sales volume before the placement of digital advertisements to the sales volume during the period after the advertisements are placed.

Research findings indicate that the necessity of shaping advertising services is reflected in the following aspects:

1. Setting tasks based on the target market and marketing strategy when making strategic decisions regarding advertising services.
2. Developing a budget for advertising expenses for each specific product to enhance the role of advertising and increase its demand.
3. Firms, organizations, and enterprises develop decisions regarding the means of distributing advertisements.

[111] O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 03 iyuldagi «O’zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida»gi PQ-3832 sonli Qarori.

[112] Coates, A. E., MPhil, C. A., Hardman, Halford, J. C. G., Christiansen, P., & Boyland, E. J. (2019). Social media influencer marketing andchildren’s food intake: A randomized trial. Pediatrics, 143(4), e20182554. http://doi.org/10.1542/peds.2018-2554

4. The level of communicative and sales effectiveness of advertising services is measured based on the evaluation of advertising activities.

In the country, effectively organizing advertising services and introducing products and services to the market, as well as studying consumer needs and desires, are considered priorities. These include:

-Researching and capturing new markets by taking into account the demands of the main consumers of advertising services for products and services.

-Increasing the volume of products produced and services provided by companies through enhancing competitiveness.

-Achieving dynamics in the growth of consumer demand.

-Addressing unmet market demands.

-Implementing the most innovative approaches to channel distribution in companies as a result of advertising services.

References:

1. «O‘zbekistoon Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni.www.lex.uz
2. Kupelian B., Global Economy Watch. www.pwc.com. March 2020
3. https://www2.deloitte.com/us/en/insights/economy/issues-by-the-numbers/trade-in-services-economy-growth.html
4. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 03 iyuldagi «O’zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida»gi PQ-3832 sonli Qarori
5. Coates, A. E., MPhil, C. A., Hardman, Halford, J. C. G., Christiansen, P., & Boyland, E. J. (2019). Social media influencer marketing and children’s food intake: A randomized trial. Pediatrics, 143(4), e20182554. http://doi.org/10.1542/peds.2018-2554.

ISTE’MOLCHI XULQ-ATVORI MODELINI BENCHMARKING ASOSIDA TAHLIL QILISH XUSUSIYATLARI

Boyjigitov Sanjarbek Komiljon o‘g‘li - SamISI, dotsent

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ishida iste’molchilarning qaror qabul qilish jarayonlarini o‘rganish va ushbu jarayonni raqobatchilar bilan taqqoslash orqali samarali strategiyalarni ishlab chiqish muhimligini yoritadi. Mazkur tadqiqotda iste’molchi xulq-atvorining nazariy asoslari, uning asosiy omillari, qaror qabul qilish jarayonlariga ta’sir qiluvchi ichki va tashqi omillar tahlil qilingan. Shuningdek, benchmarking usulining mohiyati ochib berilgan va uning iste’molchilar ehtiyojlarini qondirish hamda bozor talablariga moslashishda qo‘llanilishi o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: iste’molchi xulq-atvori, xizmat turlari, benchmarking, global benchmarking.

Marketing va menejment rivojlanishining yangi nazariyasi va yo‘nalishlariga bo‘lgan qiziqishning oshib borishi, bozorda barcha sub’yektlarning o‘zaro aloqasidagi mukammallik 4 P (Product, Price, Place, Promation) ni o‘z ichiga oluvchi marketingning klassik tushunchasi echimlarni topishda etarli darajada emasligini ko‘rsatdi. Shu o‘rinda marketing rivojining yangi yo‘nalishlariga tadbirkorlikning eng yaxshi usul va uslublarini topish va o‘rganish bilan bog‘liq bo‘lgan benchmarking kirib keldi.

Benchmarking - marketingli konsaltingning qizikarli texnologiyalaridan biri hisoblanadi. Bu-biznesni olib borish usullaridan eng yaxshisini topish va o‘rganish jarayonidir.

Benchmarking - mahsulot sifatini yaxshilash dasturini ishlab chiqishni nazarda tutuvchi raqobatbardoshlik konsepsiyasining evolyutsion rivojlanishi mahsulidir. U birinchi marta 1950-yillarning oxirida Yaponiyada paydo bo‘ldi. G‘arbda benchmarking o‘zining zamonaviy ma’nosida 1979-yilda “Kseroks” korporatsiyasi tomonidan korporatsiya bozor ulushining inqirozi bilan bog‘liq muommolarni bartaraf etish maksadida qo‘llanilgan.

Benchmarking kontseptsiyasi 50-yillar oxirida yuzaga keldi, Yaponiyalik ekspertlar AQSh va G‘arbiy Evropada etakchi kompaniyalarga tashrif buyurib, tajribalarini o‘rganish uchun tashrif buyurishdi.

Yaponiyada "benchmarking" tushunchasi "dantotsu" so‘zini anglatadi, ya’ni "harakat, tashvish, eng yaxshi (yetakchilik) g‘amxo‘rlik qilish" (lider).

"Benchmarking" atamasi 1972 yilda Kembrij Strategik Rejalashtirish institutida (AQSh) paydo bo‘ldi. (Xerox kompaniyasi)

"Baholash" atamasi ingliz tilidagi «benchmark» so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, u rus tiliga tarjima qilishda «standart», «landshaft», «yo‘nalish» deb tarjima qilinadi. Chet el terminologiyasida "benchmarking" - bu mutaxassis tomonidan olingan standart va mos yozuvlar sifatida ishlatiladi, shuningdek, standartga asoslanib, biror narsani baholash mumkin.

Geografiyada bu atama, oldindan aniqlangan balandlikni bildiradi, bu esa undan tushadigan boshqa balandliklarni aniqlash uchun qo‘llanma sifatida qo‘llaniladi. Statistika sohasidagi mutaxassislar bazani benchmarking deb bilishadi, ya’ni. qanday yangi yoki haqiqiy ko‘rsatkich bilan solishtirilmoqda.

Axborot texnologiyalari sohasida benchmarking kompyuterning sifat ko‘rsatkichlarini standart konfiguratsiyaga ega bo‘lgan boshqa kompyuter bilan taqqoslab baholaydi.

Mahalliy va xorijiy mualliflarning marketing va boshqaruv sohasidagi ilmiy adabiyotlari va nashrlarida ushbu konsepsiyaning turli ta’riflari keltirilga:

Benchmarking - mahsulotni, xizmatlarni, eng jiddiy raqiblarning ishlab chiqarish tajribasini yoki ularning sohalarida etakchi bo‘lgan kompaniyalarni o‘rganish va baholashning uzluksiz jarayonidir.

Global Benchmarking Tarmoq menejeri

(Global qiyosiy tarmoq) doktor Robert K. lager

Boshqa kompaniyalarning tajribasini o‘rganishdan olingan foydalarni qarzga olishning o‘ziga xos usullarini tahlil qilish va o‘z kompaniyangizda uni tashqaridan olib kirilgan eng yaxshi texnikadir.

Ijrochi direktor
Allied Sigpa Lawrence Bossidy

Benchmarking marketing tadqiqotlari yo‘nalishi sifatida qaralishi mumkin. Benchmarking tadqiqotlarida faqat ochiq axborot manbalari qo‘llaniladi: G‘arb va Rossiya kompaniyalari, sanoat matbuoti, internet, biznes tashriflari, ixtisoslashtirilgan ko‘rgazmalar shular jumlasidandir**..**

Filipp Kotler qiyoslashni "kompaniyaning mahsulotlarini va jarayonlarini raqobatchilardan yoki boshqa sanoat tarmoqlarida etakchi kompaniyalar bilan solishtirish jarayoni ish sifatini yaxshilash yo‘llarini topish uchun" deb ta’riflaydi.

N.A.Vojvodina benchmarkingni boshqalarning ishlarini yaxshiroq o‘rganish yoki aniqlashni, keyinchalik o‘rganish, takomillashtirish va tashqi ish uslublarini qo‘llashni muntazam ravishda amalga oshiradigan faoliyat sifatida belgilaydi va bu hech qachon kattaligiga, biznes sohasiga yoki geografik joylashuvga bog‘liq emas.

1) Benchmarking - doimiy rivojlanish dasturlari doirasida ijobiy o‘zgarishlarni talab qiluvchi sohalarni aniqlash uchun kompaniya biznesini tahlil qilish jarayoni.

2) Benchmarking - muntazam tizimli izlanishlar, eng yaxshi amaliyotlarni joriy etish, bu esa ishlashni yaxshilash imkonini beradi.

Benchmarking jarayoni - bir obyektning boshqaruv ko‘rsatkichlarini bir-biriga nisbatan taqqoslash, boshqa korxona faoliyatida ijobiy tajriba va uslublarni o‘rganish, takomillashtirish va qo‘llash bo‘yicha eng yaxshi boshqaruv tajribasini aniqlash. Benchmarking - bu bozor va sanoatning eng yaxshi kompaniyalari bilan raqobatbardoshlikni ta’minlash va qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan o‘zgarishlarni amalga oshirish bilan solishtirish jarayonidir.

Benchmarkingning eng mashhur tafsirlari, shuningdek, 1-jadvalda keltirilgan ta’riflarni o‘z ichiga oladi.

1-jadval

Adabiyotda mavjud qiyosiy ko‘rsatkichlar

Muallif	**Ta’rif**
Arenkov IA, Baum P.F., Tomilov V.V.	Korxonaning barcha darajalarida eng raqobatbardoshlik darajasini oshirish maqsadida eng muvaffaqiyatli innovatsiyalarni izlash va amalga oshirish usuli
Bog‘iyev GL	Tarmoq, tarmoqlararo, milliy va xalqaro miqyosda hamkorlar va raqobatchilarning ilg‘or tajribalariga asoslangan tadbirkor strategiya uchun uzoq muddatli fikrlash jarayoni
Kampi R.	Eng yuqori yutuqlarga olib keladigan sanoat tajribasini toping
Mikhailova E.A.	Raqobatchining mahsulotini yoki uning biron bir qismini tahlil qiladigan kompaniyaning mahsuloti bilan solishtirish, uning raqobatbardoshligini oshirish
Rietveldt D., Kachalin V., Fukolova U.	Bir kompaniyaning iqtisodiy ko‘rsatkichlarini qiyoslash va boshqa, yanada muvaffaqiyatli ishlash

Shuni ta’kidlash kerakki, ekspertlarning aksariyati kvotalash – tashkilotning zaif tomonlarini aniqlash uchun muvaffaqiyatli mavjud bo‘lgan kompaniyalar va tadbirkorlar boshqaruv usullarini qo‘llash ekanligini ta’kidlashadi.

Aslida, benchmarking eng yaxshi kompaniyalar, sanoat rahbarlari, sheriklar va raqobatchilar tajribasiga ijodiy munosabatdir. Sizning izlayotgan echimlaringizning 90 foizi allaqachon mavjud deb hisoblashadi - kimdir sizga bunday muammolarni hal

qilishdan oldin kerak edi, demak siz butun yo‘lni bosib o‘tishingiz shart emas, shunga o‘xshash sharoitlarda muvaffaqiyatga erishgan boshqa kompaniyalarning eng yaxshi tajribasidan foydalanish yaxshiroqdir. Benchmarkingning o‘ziga xosligi shundaki, uning faoliyati boshqa sohalarda to‘plangan kompaniyalarning tajribasi ham o‘rganilmoqda.

Mazkur konsaltingli xizmat qo‘yidagilarga tenglashtiriladi:

- Maslaxatchilarni taklif qilgan korxonaning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash;
- Harakteristik jihatdan bir xil, lekin ko‘rsatgichlari yaxshi bo‘lgan korxona va tashkiliy tizimlarni ko‘rsatish;
- Shaxsiy raqobat imkoniyatlarini oshirish uchun etakchilarning ilg‘or tajribasini qo‘llash.

“Benchmarking” iborasini o‘zbek tilidi bir so‘z bilan ifoda etib bo‘lmaydi. U ingliz tilidagi «benchmark» so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, qayd etilgan ob’yektdagi maxsus belgini anglatadi. Masalan, dengiz satxining balanligini ko‘tsatuvchi ustundagi belgi. Umumiy ma’noda, «benchmark» -boshqa o‘xshash, turdosh predmetlar bilan solishtirilganda, sifat va son jihatdan tavsiflovchi standart yoki etalon sifatida qo‘llaniluvchi predmetdir. Shu asosda benchmarkingni - ob’yektning miqyosi, biznes sohasi va geografik joylashuvidan qat’iy nazar uning optimal echimlarini izlash, baholash va o‘rganishga qaratilgan sistemali faoliyat deb ta’riflash mumkin.

Benchmarking – bu boshqalarning bizdan ko‘ra ish uslubining yaxshi tomonlarini aniqlash hamda o‘rganish va qullashning yangicha samarali uslublarini topish san’atidir.

Bunda korxona faoliyatini o‘rganish va taxlil qilishda boshqa raqobatdosh etakchi korxonalarning samarali usullaridan xufiya yo‘l bilan o‘g‘irlash orqali foydalanish tushinilmaydi. Xorijda 1970-yillarning boshlarida ba’zi korxonalar nafakat raqobatchi-korxonalarning faoliyatini o‘rganish, balki boshqa tarmoqlardagi ilg‘or korxonalarning faoliyatidagi yutuqlaridan foydalanish g‘oyasini ilgari sura boshladi. Firmalarda korxonalarni boshqarishdagi farqlarni o‘rganishga qiziqish ortdi. Ular ishlab chiqqan usul va konsepsiyalar sarf-harajatlarni qisqartirishga, daromadni oshirishga, korxona faoliyati strategiyasini tanlashga imkon berardi.

Ko‘pgina tashkilotlar uchun benchmarking biror-bir yangilik emas, u raqobatli tahlil doirasida o‘ta aniqlikka asoslangan, shakllantirilgan va tartibga solingan yondoshuvdir.

Benchmarkingdan foydalanish ko‘p yo‘nalishlidir. Shunday qilib, benchmarking mantiqan haridorga yakin soxada, byurtmani bajarish uchun muammoli vaziyatlarni tez va kam harajatlar bilan echishga imkon beradi. Benchmarking doirasida tadbirkorlik funksiyasi tovar yoki xizmatlarni yaratuvchi va ularni bozorga suruvchi jarayon sifatida taxlil qilinadi.

Bunda dikkat markazida kuyidagi savollar turadi: Kaysi firma raqobat chukkisida turibdi? Nima uchun o‘z korxonamiz eng zo‘r emas? Yetakchi bulish uchun korxonada nimani uzgartirish va nimani saklab qolish kerak? Eng yaxshi bulish uchun qanday strategiyani qullash kerak?

Shunday kilib, benchmarking taxlilining moxiyati shuni kursatadiki, uni marketing tadqiqotlari yunalishlaridan biri deb qarash kerak. Benchmarkingni amaliy jixatdan qo‘llash turtta harakatlar ketma-ketligini talab etadi.

Benchmarkingni amalga oshirishda taxlilning uchta asosiy turi qo‘llaniladi:

- Ustunlikning ichki tahlili - tashkilot ichida solishtirish, masalan bo‘limlar, qismlar yoki tovar guruxlari bo‘yicha;
- Ustunlikning tashqi tahlili - turli soxalarda faoliyatning o‘xshash turlarini solishtirish, masalan turli bozorlarda ishlovchi raqobatchilar yoki hamkasblar;
- Ustunlikning funksional tahlili - turli tarmoqlar tashkilotlariga xos jarayonlar yoki funksiyalarni solishtirish.

Asosiy g‘oya shundaki, uchragan yaxshi natijaviy xolatlarni, uslublarni topishdir.

Ustunlik tahlili quyidagi qoidalarga majburiy ravishda amal qilishni talab kiladi:

- Tashkilot rahbarlarining ustunlik tahlili g‘oyasiga qiziquvchanligi;
- Loyixa maqsadlari va zarurati xaqida ishchilarni xabardorligi;
- Ishchi dasturning oddiy, qadamma-qadam va tushunarli tartibda tuzilishi;
- Loyixa jarayonining batafsil hujjatlashtirib borilishi.

Raqobat kurashida g‘alaba qozonish uchun o‘z tarmog‘idagi sharoitlar va o‘yin qoidalarini bilish bilan birga, aniq bir tarmoq yoki etakchi korxona bo‘lishidan qat’iy nazar yutuqning umumiy omillarini tushinish muhimdir. Bu shunday omillarki, asosiy faoliyatning natijaviy xolatini mo‘ljalga ola bilish, harajatlarni e’tibordan chetda qoldirmaslik, tovar etkazib beruvchilar bilan aloqalar, sifat va mahsuldorlikni oshirish, zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash kabilardir.

Benchmarking jarayonini oltita bosqichga ajratib qarash mumkin:

1. Ustunlikni taxlil qilish obyektini aniqlash. Bunda ishlab chiqarish taxlili yordamida o‘rganish mumkin bo‘lgan yordam ko‘rsatilayotgan korxonalarning ob’yektlarini aniqlash tushuniladi. Bunda tashkilotni butunlay yoki tarmoqlar bo‘yicha tanqidiy taxlil qilish imkoniyatlari to‘g‘ilib, ustunlik taxlilining ichki yoki tashqi jixatdan, haridorning qabul qilish poziyasi nuqtai nazarlaridan o‘rganish aniqlab olinadi. Undan tashkari, bu qurol tovarlarni tahlil qilishda, sotish xajmining nazorat kursatkichlari, mijozlar talablariga yo‘naltirish kabilarda qo‘llanilishi mumkin. Umuman olganda, yordam ko‘rsatilayotgan korxona talablari va iste’molchilarning ehtiyojlarini hisobga olmaganda, bu usulni qo‘llashda hech qanday cheklovlar bo‘lmaydi.
2. Ustunlikni tahlil qilishda hamkorlarni tanlash. Tanlanadigan hamkor - tashkilotlar nafakat o‘z-o‘zicha etakchilar qatorida bo‘lishi, balki shaxsiy kompaniya bilan yuqori darajada solishtiruvga loyiq bo‘lishi kerak. Bu jarayon quyidagi qadamlarni o‘z ichga oladi:

- axborotning aniq manbalardan tezlikda va doimiy olish imkoniyati, shuningdek ishonchli ma’lumotlarni yig‘ish;
- yig‘ilgan malumotlarni atroflicha tasniflash, tartibga keltirish;
- eng yaxshi namunalarni tanlash.

3. Ma’lumotlarni yig‘ish nafaqat sifat yoki miqdor ko‘rsatgichlari balki, mehnat mazmunini, yukori hosildorlikni anglatuvchi jarayon yoki omillarni urganish va tasniflashni ham nazarda tutadi. Bu bosqich quyidagi vazifalarni o‘z ichiga oladi:

- Aniqlashtirish va tushuntirish xususiyatiga ega bo‘lgan so‘rov qog‘ozlarini tahlil etish konsepsiyasini ishlab chiqish;
- Yordam ko‘rsatilayotgan tashkilot xaqidagi ma’lumotlarni yig‘ish (kuchli va zaif tomonlar);
- Ustunlikni tahlil qilishda hamkorlar haqidagi dalillarni yig‘ish;
- Qo‘shimcha manbalardan foydalanish;
- Axborotlarni hujjatlashtirib borish;
- Qo‘lga kiritilgan ma’lumotlarni rahbariyat (byurtmachi) tomonidan tan olinishi va qo‘llab-qo‘vvatlanishi uchun tadqiq etish.

4. Axborot tahlili ustunlikni taxlil qilish jarayonida ishtirok etuvchilarda ijodiy va analitik qobiliyatning mavjudligini nazarda tutadi. Tahlil qilish o‘xshashlik va farqni tan olishgina emas, balki solishtirishni murakkablashtirib yuborishi mumkin bo‘lgan ta’sirlarni ko‘rsatish, o‘zaro aloqalarni tushunish hamdir. Bu erda quyidagi ishlar bajariladi:

- Olingan ma’lumotlarni tartibga solish va solishtirish;
- Axborot materiallarining sifatini nazorat qilish;
- Ma’lumot olishda chalg‘ituvchi ta’sirli omillarni kuzatish;
- Samarali usullar bilan solishtirish asosida ishdagi kamchiliklarni ko‘rsatish;
- Kamchiliklarning mavjudligini tushuntiruvchi sabablarni aniqlash;
- Shaxsiy resurslar hisobidan tovar ishlab chiqarish va iste’molchiga etkazish oralig‘ida ba’zi qism yoki jarayonlarni tanlashga imkon beruvchi taxlilni o‘tkazish. (“Tayyorlash yoki harid” tahlili).

5. Olingan malumotlarni hayotga tadbiq etish. Tadbiq etiladigan uslub nafaqat ishlab chiqarishni yaxshilashi, balki tashkilotning kelajakdagi taraqqiyoti, kutilmagan muammolardan bexatar o‘tishini ta’minlashi kerak. Bu uslublar yuqori cho‘qqidagi korxonalardan ko‘chirilgan uslub bo‘lmasdan korxonaning innovatsion taraqqiyotini ta’minlaydi.

Mavjud imkoniyatlarni aniq tadbirlar yordamida amalga oshirish kerak. Bunda olingan ma’lumotlar oddiy rejalashtirish bilan amalga oshadimi, yo‘qmi? yoki alohida yondoshuv kerakligini aniqlash zarur. Bunday maksadlarga yunaltirilgan yangiliklar: ustunlik taxlili okibatlarini ko‘rib chiqish; manfaatdor shaxslarga natijalar xaqidagi hisobotni berish; yaxshilanish imkoniyatini kursatish; korxonaning doimiy ish rejasi bilan muvofiqlik; rejaga zaruriy o‘zgarishlarni kiritish bo‘yicha qayta ishlov berish; rejani xayotga tadbik kilish; ustunlik taxlilini uzluksiz jarayon sifatida qabul qilish; kelajakda innovatsion rivojlanish uchun natijalardan foydalanishni anglatadi.

6. Tahlil natijalarini joriy qilish jarayonini nazorat qilish ikki bosqichda sodir bo‘ladi:

birinchidan, korxona faoliyati natijalari urnatilgan baholash ko‘rsatgichlarining rivojlanishida kuzatib borilishi kerak;

ikkinchidan, oraliq maqsadlarning bajarilishi hamda resurs va muddatlar bo‘yicha rejalarning amalga oshirilishi tekshirilishi kerak. Uslub va jarayonlar doimiy o‘zgarishlarni talab etadi. Eng yaxshi yutuq hisoblangan uslub, tez orada standart ko‘rsatgichdan pastga tushib ketishi mumkin. Shuning uchun ko‘rsatgichlar eng yaxshi ekanligini muntazam tekshirib turish kerak.

Ustunlik tahlili - bu bir vaqtdagi harakat bo‘lib qolmasdan, tashkilotda doimiy harakati shakllangan funksiyaga aylanishi kerak. Ustunlik tahlili joriy kilingach, harajatlar ancha pasayadi, chunki:

- ishchilar ustunlik taxliliga ishona boshlaydi;
- solishtiriladigan etakchi tashkilotlar bilan doimiy tajriba almashish yo‘lga qo‘yiladi. Bunda bozorda yangi samarali faoliyat qo‘rsatayotgan tashkilotlar paydo bo‘lishini e’tibordan chetda qoldirmaslik kerak.
- muhim axborot manbalarining aniqligi, ma’lumotlar bazasining shakllanganligi va ularning to‘ldirib borish. Axborotlardan optimal foydalanish, ma’lumotlarni tizimli ravishda hujjatlashtirish va aniqlashtirishni talab etadi.

Shunday qilib, benchmarkingni strategik yo‘naltirilgan marketing tadqiqotlarining muxim qismlaridan biri deb karash mumkin. Benchmarkingli yondashuv marketingda echimlarni kabul kilish jarayonining uzgarishiga olib keladi. Odatda firmaning an’anaviy marketing echimlari, marketing strategiyasi, marketing tadqiqotlari va marketing kompleksi munosabatlarida menejerlar va marketologlarning ichki sezgisi asosida qabul qilingan. Bugungi zamonaviy sharoitda firmaning raqobatbardoshligi va barqarorligini ta’minlashda bunday yondoshuv etarli emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Аренков, И.А. Бенчмаркинг и маркетинговые решения / И.А.Аренков, Е.Г.Багиев. – 2005. – УРЛ: хттп://маркетинг.спб/ру/реад/м12/индех.хтмл

2. Азоев, Г.Л. Конкурентные преимущества фирмы / Г.Л.Азоев, А.П.Челенков. – М.: Новости, 2000. – 176 с. – С. 81.

3. Аренков, И.А. Инновационный потенсиал фирмы: стратегия развития / И.А.Аренков, П.Ф.Баум, В.В.Томилов. – СПб.: Изд-во СПбГУЕФ, 2001. – 122 с.

4. Багиев, Г.Л. Бенчмаркинг в разработке стратегий маркетинга / Г.Л.Багиев, И.А.Аренков, М.В.Мартынова // Маркетинг в системе управления предпринимателством. – Киев, 1996. – С. 22–34.

5. Кемп, Р. Бенчмаркинг: обзор опыта достижения делового совершенства / Р.Кемп. – 2007. – УРЛ: хттп://www.бенчмаркетингслуб.ру/кемп.пдф

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KICHIK BIZNES SUBYEKTLARNING TA'MINOT TIZMINI RAQAMLASHTIRISH USULLARI

Ergashev Jakhongir Baxodirovich – SamISI, Assitent-stajyori

Annotasiya: Ta’minot zanjiri boshqaruvi savdo korxonalarga qanday ta’sir qilishi haqida ziddiyat mavjud. Bir tomondan, ta’minot zanjiri boshqaruvi savdo korxonalari uchun sifat, narx, mijozlarga xizmat ko‘rsatish, va hatto xavfni kamaytirish bo‘yicha imtiyozlarni taqdim etishi mumkin. Boshqa tomondan, ta’minot

zanjiri boshqaruvi savdo korxonalarni katta boshqaruv va nazorat qilish xavfiga duchor qiladi va xususiy farqlash afzalliklarini kamaytiradi.Savdo korxonalari uchun ta’minot zanjiri jarayoni odatda beshta asosiy bosqichni o‘z ichiga oladi: manbalar va xaridlar, ishlab chiqarish, inventarizatsiyani boshqarish, tarqatish va mijozlarga xizmat ko‘rsatish.

Kalit so‘zlar: ta’minot zanjiri, sifat, xarajat, tezlik, resurs, inventarizatsiyani boshqarish, etkazib beruvchi, chakana, ERP, JSM,

Kirish. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bugungi kunda biznes jarayonlarini tubdan o'zgartirmoqda. Xususan, kichik biznes subyektlari uchun raqamlashtirish muvaffaqiyatli ishlash va raqobatbardoshlikni saqlab qolishning muhim omillaridan biriga aylandi. Bu jarayonda ta'minot zanjirini raqamlashtirishning ahamiyati katta. Ta'minot tizimining raqamlashtirilishi kichik bizneslarga samaradorlikni oshirish, operatsion xarajatlarni qisqartirish va bozorga tezroq moslashish imkonini beradi. Mazkur maqolada kichik biznes subyektlarining ta'minot tizimini raqamlashtirishning eng muhim usullari tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Kichik biznes subyektlarida ta’minot zanjirini samarali boshqarish uning imkoniyatlarini to‘g‘ri tashkil qilish maqsadga muvofiq. Qolaversa, ta’minot zanjirlari bilan bog‘liq muammolarni echishda raqamli texnologiyalarni qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

Jean-Paul Rodrigue kabi olimlarning “Transport va logistika tizimlarida raqamlashtirish haqida keng tadqiqot olib borgan. U ta'minot zanjirini raqamlashtirish global bozorlar, logistika va etkazib berish jarayonlarini yanada moslashuvchan va samarali qilishini ta'kidlaydi” [1].

Yana bir Qrunfleh, S., & Tarafdar, M. fikrlariga ko‘ra kichik biznes subyektlarida ta’minot tizimini raqamlashtirish jarayonida axborot texnologiyalari (IT) va operatsion samaradorlikning o‘zaro bog‘liqligi haqida tadqiqot olib borgan. Ularning tadqiqotlari kichik biznesda raqamlashtirish samaradorlikni oshirib, tezroq va aniqroq qaror qabul qilishni ta'minlaydi, deb ta'kidlaydi [2].

Yuqorida keltirilgan olimlarning fikriga ko‘ra mahsulot ishlab chiqarish va uning ta’minoti masalalariga bag‘ishlanganligini ko‘rish mumkin. Qolaversa, olimlarning asosiy qarashlarida boshqaruv usuli ham ekanligi ularning tadqiqot ishlarida keltirib o‘tilgan

Tadqiqot metodologiyasi. Kichik biznes subyektlarida ta’minot tizmining raqamlashtirishga oid nazariy yondashuvlari o‘rganish maqsadida mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy tadqiqotlari, ilmiy adabiyotlar, davriy nashrlarning tahlili, tavsiflovchi usullar foydalanildi hamda ilmiy ekspeditsiya amalga oshirildi.

Tahlil va natijalar. Ta’minot tizmi boshqaruvi savdo korxonalarga qanday ta’sir qilishi haqida ziddiyat mavjud. Bir tomondan, ta’minot tizimini raqamlashtirish savdo korxonalari uchun sifat, narx, mijozlarga xizmat ko‘rsatish, va hatto xavfni kamaytirish bo‘yicha imtiyozlarni taqdim etishi mumkin. Boshqa tomondan, ta’minot tizimini raqamlashtirish savdo korxonalarni katta boshqaruv va nazorat qilish xavfiga duchor qiladi va xususiy farqlash afzalliklarini kamaytiradi. Savdo korxonalari uchun ta’minot tizimini raqamlashtirish jarayoni odatda beshta asosiy bosqichni o‘z ichiga oladi: manbalar va xaridlar, ishlab chiqarish, inventarizatsiyani

boshqarish, tarqatish va mijozlarga xizmat ko‘rsatish. Bu beshta bosqich har bir savdo korxonalari uchun muhim bo‘lib, bularni har birini alohida-alohida o‘rganib chiqamiz

1. Raqamli logistika platformalari. Kichik bizneslar uchun logistika operatsiyalari samaradorligini oshirish muhim. Raqamli logistika platformalari bu jarayonni osonlashtiradi. Masalan, yuklarni kuzatish, transport vositalarining harakatini boshqarish va etkazib berish jarayonlarini avtomatlashtirish imkonini beradi. Buning natijasida etkazib berish vaqtini qisqartirish va xarajatlarni optimallashtirish mumkin bo'ladi.

2. Avtomatlashtirilgan xarid tizimlari Kichik bizneslar uchun xarid qilish jarayonlarini avtomatlashtirish katta vaqt va resurs tejalishiga olib keladi. Avtomatlashtirilgan xarid tizimlari orqali buyurtmalar tez va aniqlik bilan bajariladi, bu esa etkazib beruvchilar bilan munosabatlarni yaxshilaydi va mijozlarga mahsulotni o'z vaqtida etkazish imkonini beradi.

3. Elektron tijorat platformalari bilan integratsiya. Raqamli iqtisodiyotda kichik bizneslar ta'minot tizimini elektron tijorat platformalari bilan integratsiya qilgan holda to'g'ridan-to'g'ri mijozlarga mahsulot etkazib berishi mumkin. Bu, ayniqsa, kichik bizneslar uchun yangi bozorlar va mijozlar bazasiga kirishni osonlashtiradi. Elektron tijorat orqali savdo hajmi oshadi va ta'minot tizimining samaradorligi kuchayadi.

4. Mobil ilovalar orqali boshqaruv. Mobil texnologiyalar orqali kichik biznes subyektlari ta'minot tizimini masofadan boshqarish imkoniga ega bo'ladilar. Mobil ilovalar orqali ta'minot zanjirini real vaqtda kuzatish, buyurtmalarni boshqarish va operatsiyalarni nazorat qilish mumkin. Bu kichik bizneslarga jarayonlarni moslashuvchan va tezkor boshqarish imkonini beradi.

5. Sun'iy intellekt va chatbotlar. Sun'iy intellekt va chatbot texnologiyalari kichik bizneslar uchun avtomatlashtirilgan xizmat ko'rsatish tizimlarini yaratishga yordam beradi. Chatbotlar mijozlarning savollariga tezkor javob berib, buyurtmalarni qabul qilish va etkazib berish jarayonlarini optimallashtiradi. Sun'iy intellekt esa ta'minot zanjiridagi jarayonlarni tahlil qilish va takomillashtirish uchun samarali vositadir.

Kichik biznes subyektlarining ta'minot tizimini raqamlashtirish samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va mijozlar ehtiyojlariga tezkor javob berish imkoniyatini yaratadi. Zamonaviy texnologiyalar va raqamli echimlar ta'minot zanjirini optimallashtirishga yordam beradi va kichik bizneslar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. To'g'ri strategiya va texnologiyalar tanlash kichik bizneslar uchun muvaffaqiyat kalitidir. Raqamlashtirish kichik bizneslarni global raqobatda kuchliroq va moslashuvchanroq qiladi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, kichik biznes uchun har bir bosqichda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar va to‘siqlarni tushunish va ushbu xavflarni kamaytirish uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish juda muhimdir. Kichik biznes duch keladigan umumiy ta’minot zanjiri muammolari. Kichik biznes ko‘pincha ularning o‘sishi va operatsion samaradorligiga to‘sqinlik qiladigan ta’minot zanjiri bilan bog‘liq muammolarga duch keladi. Ta’minot tizimi kompaniyalari uchun eng keng tarqalgan muammolar quydagilar:

1. Resurslarning cheklanganligi - Kichik bizneslarda moliyaviy va inson resurslari koʻpincha cheklangan. Bu ta'minot tizimining samarali ishlashini taʼminlashda katta qiyinchiliklar yaratadi. Katta kompaniyalar bilan taqqoslaganda kichik bizneslar texnologiyalarni va infrastrukturani toʻliq joriy qilish imkoniyatiga ega emas.

Natijada**:** Ta'minot zanjirining samarali boshqarilishi uchun kerakli resurslarni olish qiyin, bu esa operatsion samaradorlikni kamaytiradi.

2. Texnologik infratuzilmaning zaifligi - Kichik bizneslar koʻpincha zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish uchun etarli mablagʻga ega emas. Bu ularni ta'minot tizimida innovatsiyalarni amalga oshirishda orqada qolishiga olib keladi. Masalan, ERP tizimlari yoki katta ma'lumotlarni tahlil qilish uchun kerakli infratuzilmani yaratish oʻta murakkab va qimmat boʻlishi mumkin.

Natijada: Raqamli texnologiyalarni amalga oshirishda ortda qolish, ma'lumotlarni real vaqtda boshqarish va optimallashtirish imkoniyatlarini cheklaydi.

3. Yetkazib beruvchilar bilan oʻzaro aloqalar - Kichik bizneslar uchun etkazib beruvchilar bilan oʻzaro aloqalar koʻpincha noaniq va notinch boʻlishi mumkin. Boshqa katta korxonalar bilan raqobatlashish uchun kichik bizneslar koʻpincha qimmat shartlar va resurslarni cheklovchi kelishuvlarga duch keladi.

Natijada: Yetkazib beruvchilar bilan uzil-kesil kelishuvlarning yoʻqligi yoki ular bilan bogʻliq muammolar ta'minot zanjirining uzilishiga olib kelishi mumkin.

4. Logistika va transportdagi muammolar - Kichik bizneslar logistika va transport sohasida ham koʻplab muammolarga duch kelishadi. Transport tizimlarining samarali ishlamasligi, omborlarni boshqarishdagi murakkabliklar yoki transport xarajatlarining yuqoriligi kichik bizneslarning faoliyatini cheklashi mumkin.

Natijada: Mahsulotlarni oʻz vaqtida va arzon narxda etkazib berishdagi qiyinchiliklar mijozlarga xizmat koʻrsatish sifatini pasaytiradi va xarajatlarni oshiradi.

5. Xarajatlarni boshqarish va samaradorlikni oshirish - Kichik bizneslarda xarajatlarni samarali boshqarish oʻta muhim. Kichik bizneslar uchun barcha jarayonlarni optimallashtirish va keraksiz xarajatlarni kamaytirish qiyin boʻlishi mumkin. Xarajatlarni yuqori saqlab qolish ta'minot tizimining samaradorligiga toʻsqinlik qilishi mumkin.

Natijada: Samaradorlikni oshirish va xarajatlarni kamaytirish imkoniyatlarini cheklaydi, bu esa biznesning foydasi va rentabelligiga salbiy ta'sir koʻrsatadi.

Kichik biznes subyektlarining taʼminot tizimida yuzaga keladigan muammolar koʻplab tashqi va ichki omillarga bogʻliq. Resurslarning cheklanganligi, texnologik infratuzilmaning etarli boʻlmasligi, etkazib beruvchilar bilan aloqalar va boshqa qiyinchiliklar kichik biznesning operatsion samaradorligini kamaytirishi mumkin. Shu sababli, kichik bizneslar uchun ta'minot tizimini optimallashtirish va raqamlashtirish muhimdir, chunki bu jarayon samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʼyxati

1. Jean-Paul Rodrigue "The Geography of Transport Systems" 4th edition 2020.

2. Qrunfleh, S., & Tarafdar, M. "Supply chain information systems strategy: Impacts on supply chain performance and firm performance" article 2022

3. Christopher M., 2011. Logistics and Supply Chain Management, FT Press, 4th ed., p.288.
4. Donald C. & Waters J., 2003. Logistics: an introduction to supply chain management, Palgrave Macmillan, p.354
5. Ling L., 2007. Supply chain management: concepts, techniques and practices enhancing the value through collaboration, World Scientific, p.347

MILLIY IQTISODIYOTNI TURLI SOHALARIDA INTERNET TEXNOLOGIYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH YO‘LLARI

Jomonqulova Fazilat Esirgapovna – SamISI, dotsenti
Do‘schanov Sardorbek Ikromjon o‘g‘li - SamISI, talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Milliy iqtisodiyotning turli sohalarida blokcheyn texnologiyasidan foydalanish va jihatlari, hamda birinchi navatda insonlarning turmush darajasini sezilarli darajada oshira olishi va bu uning asosiy foydasi ekanligi yoritib berilgan hozirgi kunda raqamli iqtisodiyot tushunchasi bir qator mamlakatlarning iqtisodiy nazariyasi va amaliyotda paydo bo‘ldi. Bu Milliy iqtisodiyotda turli sohalarda blokcheyn texnologiyasidan foydalanish jadal rivojlanishi , axborot sohasida inqilob va iqtisodiyotning globallashuv jarayonlarini tezlashtirish bilan ajralib turadi .

Kalit so‘zlar : raqamli texnalogiyalar , sun’iy intellekt , neyrotexnologiya , Kiberxavsiz.

Zamonaviy texnologik yutuqlar, masalan, narsalar internet, sun’iy intellect, IT-strukturaning rivojlanishi va katta ma’lumotlar “katta ma’lumotlar”-bu ma’lumotlarni tahlil qilish, muntazam ravishda chiqarib olish yoki juda katta hajmdagi ma’lumotlar to‘plamlari bilan ishlashning boshqa usullarini ko‘rib chiqadigan sohadir. Yoki kompleksni an’anaviy ma’lumotlarni qayta ishlash dasturiy ta’limoti yordamida boshqarish mumkin) bizni nafaqat globalraqamli evolyutsiyaga olib boradi, balki shu bilan birga koblarning tarkibiy o‘zgarishi va tarkibiy o‘zgarishiga sabab bo‘ladi.
Blokchain atamasi o’zi qisman uning vazifalari va maqsadlarini tavsiflaydi . “Blok” qismi bloklar , “chain” atamasi “zanjir” so‘zini anglatadi. Blokchain shunchaki zanjir emas . Bu qat’iy ketma ketlikni saqlaydi . Bloklar bu tizim ichidagi bitimlar va shartnomalar to‘g‘risidagi , kriptografik shaklda taqdim etilgan ma’lumotlar . Blockchain (bloklar zanjiri) bu umumiy serverga ulangan saqlash moslamalari bo‘lmagan tarqatilgan ma’lumotlar bazasi . Ushbu ma’lumotlar bazasi bloklar deb nomlangan doimiy ravishda o‘sib boradigan buyurtma yozuvlarining ro‘yhatini saqlaydi . Har bir blokda vaqt tamg‘asi va oldingi blokga havola mavjud.
Ushbu texnologiya Bitcoin kripto valyutasining paydo bo‘lishi bilan birga yaratilgan. Bu 2009 yilda sodir bo‘lgan. Satoshi Nakamoto yangi virtual valyuta va Blockchainni yaratgan ommaviy shaxs hisoblanadi. Biroq, bu shaxsiyat kriptovalyutalar dunyosida mifologiyalangan. Bu taxallus, uning orqasida bir yoki bir necha shaxs o‘z shaxsini oshkor qilmaslikka qaror qilganlar. Shubhasiz, ular blockchainni yaratishda minglab soat sarfladilar.

Rivojlanishning maqsadi kripto valyutadagi xarajatlarni takrorlash muammosini hal qilish, uchinchi tomonning ishtirokisiz ishonch darajasi past bo‘lgan muhitda almashish imkoniyatini ta’minlash , bardoshli bo‘lgan taqsimlangan bitimlar registirini yaratish edi. Muvaffaqiyatsizliklar, shuningdek operatsiyalar tarixini nazorat qilishni ta’minlash. Barcha bloklar bir-biriga bog‘langan , ya’ni o‘zaro bog‘liqdir. Yangi blok yozish uchun eski bloklar haqidagi ma’lumotlarni ketma-ket o‘qish kerak. Bloclchaindagi barcha ma’lumotlar to‘planib, doimiy ravishda yangilanib turadigan ma’lumotlar bazasini shakllantiradi. Ushbu ma’lumotlar bazasida biror narsani o‘chirish yoki blokni almashtirish mumkin emas, va bu “cheksiz”-bu erda cheksiz kop bitimlar yozilishi mumkin. Bu blockchinning asosiy xusisiyatlaridan biridir.

Blockchain bu shunchaki ma’lumotlarni tuzishning bir usuli. Bu daftar buxgalteriya yozuvlarini hisobga oladigan fayl. Ushbu faylni hech qachon tugamaydigan kitob bilan taqqoslash mumkin. Kitobning har bir sahifasida ma’lumot va pastgi qismida sahifa raqami mavjud. Shubhasiz, 49-bet 48 va 50-betlar orasida kitob sahifalari singari, blokirovka bloklari ham ma’lumot bilan to‘ldirilgan. Bloklar aniq raqamlanmagan bolsada , ular bir xil funksiyani bajaradigan vaqt tamg‘asiga ega. Blokdan keyin har doim eng yangi vaqt tamg‘asi bilan yangi blok qo‘shiladi, shunday qilib, zanjir hosil bo‘ladi. Blockchainlarning eng yaxshi tomoni shundaki, ular kriptografiyadan foydalanib, kitobning biron bir sahifasida biron bir ma’lumot o‘zgarganda kuzatiladi. Ushbu xusisiyat blockchainni qimmatli va muhim birnarsaning saqlanishini kuzatib borish uchun yaxshi ma’lumotlar tuzilishini yaratadi.

Blockchainni Torrent bilan taqqoslash mumkin. Torrentlar P2P rejimida ishlaydi (peer to peer- barcha ishtirokchilar teng bo‘lgan kopyuter tarmog‘i). Trackerdan faylni yuklab olayotganda, biz markaziy server yoki xotiradan foydalanmaymiz. Fayl to‘g‘ridan-to‘g‘ri xuddi siz kabi torrent ishtirokchisidan yuklab olinadi. Agar “peer-to-peer” tarmog‘ida ishtirokchilar bo‘lmasa, siz ham fayllarni yuklab ololmaysiz. Xuddi shunday, blok zanjirda, barcha operatsiyalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri subektlar o‘rtasida amalga oshiriladi va ular barcha operatsiyalar bitta tarmoqqa Blockchainga ulanganligi sababli amalga oshiriladi. Zanjirning ikki turi mavjud: Jamoviy Blockchain -bu ochiq, qo‘shimcha ma’lumotlar bazasi. Ushbu turdagi blokirovka Bitcoin kripto valyutasida qo‘llaniladi. Har bir ishtirokchi ma’lumotlarni yozishi va o‘qishi mumkin. Yakka yoki xususiy blockchainda ma’lumotlarni yozish o‘qish cheklovlari mavjud. Afzallik tugunlari o‘rnatilishi mumkin. Shaxsiy blockchain subspecies – bu eksklyuziv blockchain. Bunday zanjirda bitimlarni amalga oshirish uchun bir guruh odamlar tashkil etiladi.

Torrentlarning ishlash tamoyili 135 Subtotallarni sarhisob qilib, Blockchainning asosiy xususiyatlarini sanab o‘tamiz:

Markaziylashtirish

Zanjirda server yo‘q.

Har bir ishtirokchi serverdir. Bu butun blockchainning ishlashini ta’minlaydi; - Shaffoflik – bitimlar, shartnomalar va boshqalar to‘g‘risidagi ma’lumotlar jamoat mulki saqlanadi. Biroq, bu ma’lumotlarni o’zgartirish mumkin emas; Nazariy jihatdan cheksiz nazariy jihatdan blockchaini cheksiz yozuvlar bilan to‘ldirish

mumkin. Shuning uchun uni ko‘pincha superkompyuter bilan taqqoslashadi; - Ishonchlilik yangi ma’lumotlarni yozib olish uchun blockchain tugunlarining kelishuvi talab qilinadi. Bu sizga tranzaktsiyalarni filtirlash va faqat qonuniy operatsiyalarni qayd etish imkonini beradi.

Xashni almashtirish xaqiqiy emas. Bitcoin blockchainida bloklar bitimlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi. Har bir blok kim bitcoinlarni kimga va nimaga o‘tkazayotganligini ko‘rsatadi. Bitcoin blockchain paydo bo‘lgan paytdan boshlab barcha bitcoinlarning harakatini kuzatish uchun ishlatilganligi sababli, siz har doim kimning qancha bitcoiniga tegishli ekanligini tekshirishingiz va bilishingiz mumkin.

Istalgan vaqtda “kim nimaga egalik qiladi”, biz uni blockchainning hozirgi holati deb ataymiz. Kripto valyuta misolida blokirovka qilish tamoyili bitim blokga kiritilgandan va blok zanjirga qo’shilgandan keyingina sodir bo‘ladi. Demak, zanjirga blok qo‘shilganda, blockchainning holati aniqlanadi. Oxir-oqibat, bitcoinlar ko‘chiriladi. Bu shuni anglatadiki, agar kimdir mening manzilimga haqiqatdan ham ranzaksiya o‘tkazganmaganligini tekshirishni istasam, blokirovka holatini tekshirishim kerak. Buning uchun kitob jamoatchilikka ochiq bo‘lishi kerak. Agar blockchain faqat bitta kompyuterda saqlangan bo‘lsa va to‘satdan u o‘chirib qo‘yilgan bo‘lsa, unda u juda yoqimsiz bo‘ladi.Siklida, blockchainning hozirgi holati dunyodagi ko‘plab kompyuterlar tomonidan yuklab olinadi, sinxronlashtiriladi va taqdim etiladi. Server va peer-to-peer tarmog‘ining tuzilishi ushbu kompyuterlar “tugunlar” deb nomlanadi va blockchainning xavfsizligi va dolzarbligi ta’minlash uchun ular birgalikda (peer-to-peer)tarmoqda birgalikda ishlaydi. Ushbu tugunlarning har biri blockchainning to‘liq, yangilangan versiyasini saqlaydi. Har safar yangi blok qo‘shilsa, barcha tugunlar blok zanjirini yangilaydi. Peer-to-peer tarmog’idan foydalanish ma’lum afzalliklarga ega:

Siz har doim blockchain Explorer yordamida blok zanjirining holatini tekshirishingiz mumkin.

Blokchainning haqiqiy holatini bilish uchun faqat bir tomonga ishonishingiz shart emas.

Blok zanjiri xavfsizligini bilish uchun bitta server xavfsizligiga ishonishingiz shart emas. Tajovuzkor bir vaqtning o‘zida bitta serverga emas, balki minglab kompyuterlarga zarar etkazishi kerak edi. Har doim ishonch hosil qiling blockchain hech qachon yo‘q bo‘lib ketmaydi, chunki bu maqsad uchun barcha tugunlari yo‘q qilish kerak.

Har bir blokda oldingi blokning o‘ziga xos xeshi(raqamli barmoq izi kabi ishlaydi) mavjud va ularni bir-biriga bog‘lab, blok zanjirni hosil qiladi. Ushbu texnologiya partiyalarga ma’limot almashish va bir-birlari bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri tranzaktsiyalarni xavfsiz tarzda amalga oshirishga imkon berish orqali markazlashtirish zarurligini yo‘q qiladi. Rivojlanishining ushbu bosqichida blockchainning afzaliklari va kamchiliklari mavjud.

O‘zbekistondagi raqamli iqtisodiyot va blockchain imkoniyatlari juda istiqbolli deb baholanadi. Davlatimiz rahbarining 2018 yil 2-sentyabrdagi “raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishni qo‘llab-quvatlash jamg‘armasini shakllantirish to‘g‘risidagi “ gi farmoni bilan “raqamli ishonch” , kripto – aktivlar aylanmasi

sohasida kompaniyalarning bepul faoliyatini boshlash va blockchain texnologiyalari berildi. Bundan tashqari, ushbu texnologiyalar davlat sektoriga davlat-xususiy sherikligi asosida joriy etilmoqda. Raqamli Trast fondi tashkil etildi, uning vazifalariga investitsiyalarni jalb qilish, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha istiqbolli loyihaklarni amalga oshirish kiradi.

Blockchainning afzaliklari va kamchiliklari foyda kamchiliklari markazsizlashtirish- tarmoq ishtiroqchilari teng huquqli va to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’lumotlarni almashishlari mumkin olchamlilik agar Bitcoin blockchaini Visa operatsiyalarnining ulushiga to‘gri kelgan bo‘lsa , unda uning hajmi yuzlab terabaytga etadi. Ishonchlilik ma’lumotlarni almashtirish va xakerlik hujumlari chiqarib tashlanadi, chunki maxsus shifrlangan kalitlardan foydalaniladi .Firibgarlik blokirovka ma’lumotlarini uzatish qaytarilmas, shu sababli, hatto xató bilan amalga oshirilgan bo‘lsa ham, operatsiyani orqaga qaytarib bo‘lmaydi. Shaffoflik barcha bloklar ommaviy ko‘rish uchun mavjud. Siz har qanday operatsiya uchun bosib o‘tmay yo‘lni tekshirishingiz mumkin 51% hujum agar Bitcoin blockchaindagi hisoblash quvatining 51% bitta qurilmaga tegishli bo‘lsa, yaxlitlik buziladi ko‘p qiralik blockchain nafaqat moliya sohasida, balki hayotning boshqa sohalarida ham qo‘lanishi mumkin (huquq, ko‘chmas mulk)12 noyabrda blockchain texnologiyasni O‘zbekiston birinchi marta tajriba tadbiqi , ya’ni “dori vositalari” tibbiy buyumlar va tibbiy texnika ekspertizasi va standartlashtirish davlat markazi”DUK uchun registrlarning avtomatlashtirilgan tizimi sohasida amalga oshirildi. Shunday qilib, ushbu ob’ekt har qanday ma’lumot manipulyatsiyasidan himoyalangan .

Xulosa: O‘z o‘rnida qayd etish lozimki, mamlakatimiz hayotida raqamli iqtisodiyotning ayrim elementlari allaqachon muvaffaqiyat bilan faoliyat ko‘rsatmoqda . Jumladan , hujjatlar va kommunikatsiyalarning ommaviy ravishda raqamli vositalarga o‘tkazilishi hisobga olib , electron imzoga ruxsat berish , davlat bilan muloqot qilish ham electron platformalatga o‘tkazilmoqda.

BMT Bosh kotibi Antoniu Guterrishning ta’biri bilan aytganda , “raqamli iqtisodiyot yangi xavf-xatarlarni vujudga keltirishi mumkin , shu jumladan kiberxavfsizlikka tahdidlar, noqonuniy iqtisodiy faoliyatning engilashuvi , shaxsiy hayot daxlsizligini buzilishi bilan bog‘liq sabablarni keltirish mumkin. Yangi qarorlar qabul qilish hukumatlar, fuqarolik jamiyati, akademik guruhlar, ilmiy hamjamiyat va texnologik sektorlarning hamkorlikdagi harakatini talab etadi”.

Foydalinilgan adabiyotlar va internet saytlar ro‘yxati:

1. Mirzayeva Shirin Nodirova . (2023). THE IMPORTANCE OF INVESTING IN THE DEVELOPMENT OF THE SOCIAL SPHERE IN OUR COUNTRY. Central Asian journal of Innovations on Tourism Management and Finance, 4(6), 153-160. Retrieved from https://cajitmf.centralasianstudies.org/index.php/CAJITMF/article/view/534

2. NODIROVNA M. S. SOCIAL POLICY: OBJECTIVES AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY//CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL

SCIENCES AND HISTORY.2023.t.4.№.7.C.1-9.

3. Jomonqulova Fazilat Esirgapovna .(2024). https://cyberleninka.ru/article/n/milliy-iqtisodiyotni-turli-sohalarida-internet-texnologiyalaridan-samarali-foydalanish-yo-llari

RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRIShDA “BLOKCHEYN” TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI.

E.F.Jomonqulova-SamISI, dotsent

Annotasiya: Masolada raqamli iqtisodiyot va blokcheyn tushunchasiga ta’rif keltirilgan bo‘lib, uni ishlash tizimi haqida ma’lumotlar keltirilgan. Mazkur texnologiyani qo‘llash sohalari va yo‘nalishlari haqida fikr yuritilgan. Jumladan, xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida "blokcheyn" texnologiyasini qo‘llash va undan samarali foydalanish istiqbollari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, blokcheyn, kriptovalyuta, bitkoyn, transaksiya, tizim, moliyaviy muassasalar, iqtisodiy jarayonlar, blokli zanjir.

So‘ngi yillarda bir qator mamalakatlarning ilmiy va amaliy faoliyatda "raqamli iktisodiyot" tushunchasi keng paydo bulmoqda. Raqamli iqtisodiyotga o‘tish biznes jarayonlarini raqamlashtirishda sanoat korxonalari, xizmat kursatish sohasi, moliyaviy muassasalar va davlat organlari faoliyatiga raqamli texnologiyalarni joriy etishda namoyon bo‘ladi. Raqamli texnologiyalarni rivojlantirish xo‘jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy jarayonlarining faoliyati, raqobatbardoshlikni oshirish, bozor iqtisodiyoti subyektlari o‘rtasida raqamli texnologiya tizimi asosida mablag‘ardan foydalanish imkoniyatini kengaytiradi [2].

Iqtisodiy faoliyatning barcha sohalarida raqamli texnologiyalarning faol rivojlanishiga qaramay ularning imkoniyatlari, afzalliklari va kamchiliklari etarli darajada o‘rganilmagan.

Bugungi kunda blokcheyn texnologiyasini qo‘llash mumkin bo‘lgan iqtisodiyotning starategik ahamiyatiga ega bo‘lgan sohalari, jumladan, moliya va bank tizimi bilan bog‘liq bo‘lgan raqamlashtirishning istiqbollari va rivojlanish darajasi haqida nazariya va amaliyotchilar o‘rtasida bahs munozaralar davom etmoqda.

Shuning uchun blokcheyn texnologiyasini zamonaviy rivojlanishi, uning ahamiyati va moliyaviy va iqtisodiy sohalarda qo‘llash yo‘nalishlari dolzarb masala hisoblanmoqda. Tadqiqotning maqsadi bo‘lib, blokcheyn texnologiyasini moliyaviy va iqtisodiy sohalarda qo‘llash va rivojlantirishning ahamiyati va yo‘nalishlarining tahlilini olib borish hisoblanadi.

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirish maqsadida xorijiy mamlakatlarning ilg‘or tajribasini hisobga olgan holda «blokcheyn» texnologiyalarini xo‘jalik yurituvchi subyektlarining faoliyatiga joriy etish dolzarb masallaridan biriga aylangan.

Raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirish bo‘yicha eng muhim vazifalardan

biri investisiyaviy va tadbirkorlik faoliyatining turli shakllarini diversifikasiya qilish uchun kriptoaktivlar aylanmasi sohasidagi faoliyatni, jumladan mayning, smart-kontrakt, konsal'ting, emissiya, ayirboshlash, saqlash, taqsimlash, boshqarish, strukturalash, shuningdek, «blokcheyn» texnologiyalarini joriy etish va rivojlantirish hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasidan kelib chiqadiki , blokcheyn texnologiyalaridan xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatidagi o'rni va ahamiyatini o'rganishda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida blokcheyn texnologiyalaridan samarali foydalanish samaradorligining qiyosiy tahlili amalga oshirildi.
2. Blokcheyn texnologiyasining ishlash tizimi, bitkoyn kriptovalyutasining paydo bo'lish bosqichlari, blokcheyn texnologiyasining qo'llash sohalari va yo'nalishlari aniqlandi.
3. Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida korporativ moliyaviy boshqaruvni samarali yo'lga ko'yish, ularda moliyaviy rejalashtirishni amalga oshirishda "blokcheyn" texnologiyalaridan foydalanish masalalari tahlil qilindi.

Tahliliy natijalar shuni ko'rsatadiki, iqtisodiyotning raqamli sektorini rivojlantirish borasida davlat tomonidan keng ko'lamli chora-tadbirlar ko'rilmoqda, elektron hujjat aylanishi tizimlari joriy etilmoqda.

«Blokcheyn» texnologiyalari (ma'lumotlarning taqsimlangan reyestri texnologiyalari), «sun'iy aql», superkompyuterlar imkoniyatlaridan foydalanish, shuningdek, kriptoaktivlar bo'yicha faoliyat jahonning ko'plab mamlakatlarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. «Blokcheyn» texnologiyalari nafaqat iqtisodiyotning ko'plab sektorlariga, balki davlat boshqaruvi tizimiga va boshqa jamoatchilik munosabatlariga asta-sekin joriy etilmoqda.

«Blokcheyn» atamasining ma'nosi "Blok" - bu blok, "cheyn" -bu zanjir. "Blokcheyn" - bu blokli zanjir demakdir. Lekin bu zanjir oddiy emas, unda qat'iy belgilangan ketma - ketlik mavjud.

Bloklar - bu kriptografiya shaklida namoyon bo'lgan, tizim ichidagi bitim va shartnomalar, transaksiya haqida ma'lumotdir. Dastlab va hozirgi kunga qadar blokcheyn Bitcoin kriptavalyutasining asosi xisoblanadi. Barcha bloklar zanjirga tizilgan bo'lib o'zaro bog'langan.

Blokcheynda barcha ma'lumotlar to'plami baza ma'lumotlarini yangidan shakllantirib to'ldirib boradi. Mazkur baza ma'lumotlaridan hech qaysi ma'lumotlarni o'chirish, almashtirish mumkin emas. Baza "cheksiz" - unga cheksiz transaksiya ma'lumotlarini kiritish mumkin. Bu esa blokcheyn texnologiyasining aososiy xususiyati hisoblanadi.

Blokcheyn texnologiyasida barcha ishtirokchilar blokcheyn tizimiga ulanganligi tufayli barcha operasiyalar subektlar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri amalga oshiriladi.

Bu texnologiya Bitcoin kriptovalyutasi paydo bo‘lishi bilan birga 2009 yilda yaratilgan. Blokcheyn texnologiyasini ishlashini kriptavalyuta misolida ko‘rib chiqamiz.

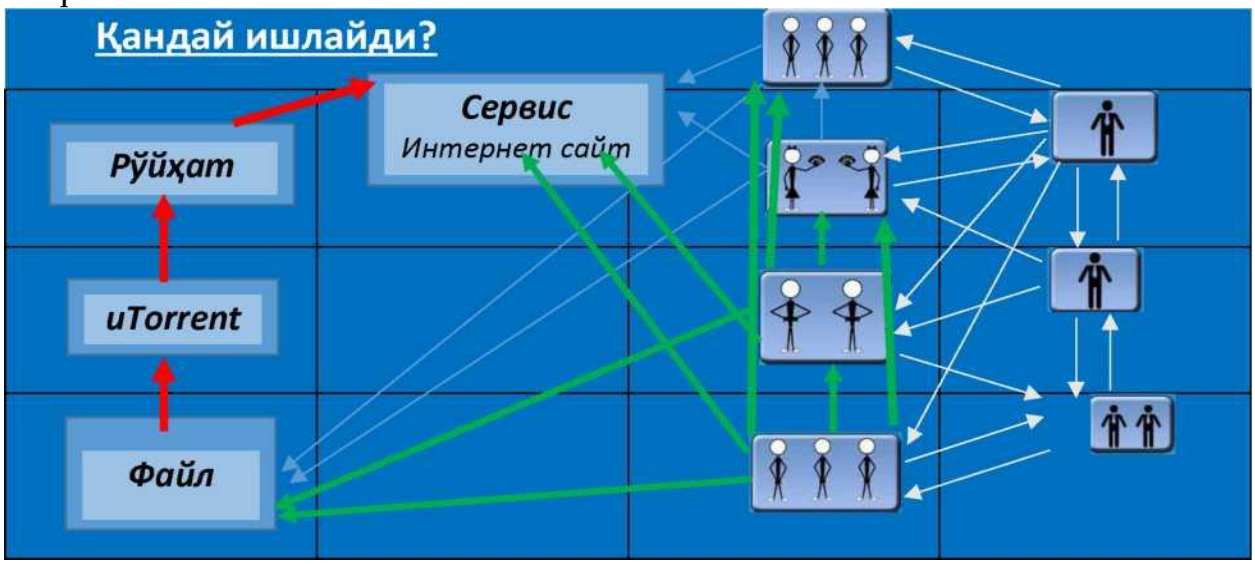

1-chizma.Blokcheyn texnologiyasining ishlash tizimi

Manba:
https://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%91%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D1%87%D0%B5%D0 %B9%D0%BD&veaction=edit&section=3

Soddaroq tushuntiradigan bo‘lsak - tasavvur qilaylik FTP formatdagi katta papka bo‘lsin. Siz uni tarkibini ko‘rib turibsiz (berkitilgan fayllar yuk), siz tezlik bilan kim qanday fayllarni aynan kim uchun va qachon yuklaganliigini kurishingiz mumkin. Lekin barcha ishtirokchilarning bu fayllarga ruxsati har xil, kimdir faqat fayllarning ko‘rinishi va ro‘yxatini ko‘rish mumkin bo‘lsa, mazkur fayl qaysi shaxsga atalgan bo‘lsa faqat ana shu foydalanuvchigina faylni yuklab olish huquqiga ega.

Yoki masalan, ochiq statistik ma’lumotlar bilan katta elektron katmon hisob raqamiga 50000 ming so‘m pul mablag‘ A foydalanuvchidan B foydalanuvchiga o‘tkazildi. B foydalanuvchi 1 soatdan keyin tizimda pulni boshqa foydalanuvchiga o‘tkazib yubordi. A va B foydalanuvchilar ortida yashirin yoki identifikasion subyektlar bo‘lishi ham mumkin. Bu platforma qaysi maqsadda yaratilganligiga bog‘iq. Tizimning barcha ishtirokchilari mablag‘lar harakatini kuzatishlari mumkin. Lekin mablag‘ning o‘ziga huquq faqat B foydalanuvchida bo‘ladi. Qolgan foydalanuvchilar esa faqat kuzatuvchi sifatida ishtirok etadilar. Blokcheyn tizimida tuzilgan barcha bitimlar tug‘risidagi ma’lumotlar ochiq biroq transaksiya zanjirida barcha foydalanuvchilarning ma’lumotni uzgartirib bulmaydigan, shifrlangan holda saqlanadi, ma’lumotlarni qalbakilashtirish imkoni mavjud emas. Chunki, blokcheyn desentralizasiyalangan, barcha bitim va uning ishtirokchilari haqidagi barcha ma’lumotlarni o‘chirish va almashtirish uchun "Umumiy buyruq" mavjud emas.

Masalan, blokcheyn zanjirida 100 ta shaxs ishtirok etgan transaksiya bo‘lsin, 99 ta ishtirokchining kompyuterlari ochiq bo‘lgan holatda ham ishlaydi va ma’lumotlarni ko‘rish uchun ochiq hisoblanadi. Blokcheyn zanjirining har bir bo‘g‘ini bu –o‘ziga xos to‘liq bekap bo‘lib, barcha ishtirokchilarning transaksiya ma’lumotlari mazkur bug‘inda joylashgan. Bundan xulosa qilish mumkinki,

blokcheyn, barcha elementlari bir - biri bilan bog‘langan tizim hisoblanadi.

Umuman olganda blokcheyn internetda yangi avlodni shakllantirishga asos bo‘ldi. 1- jadval ma’lumotlarida bitkoynni paydo bo‘lishi bosqichlari keltirilgan.

1-jadval

Bitkoynni paydo bo‘lish bosqichlari

Sana	
2011yilning boshlanishi	Bitkoynni yaxshilash masalasi bo‘yicha birinchi test sinovlari o‘tkazildi
2011yilning o‘rtasi	DNS bilan bitkoynni bog‘lanishi, Neymkoynni paydo bo‘lishiga turtki bo‘ldi. Natijada GeistGeld, iXcoin, SolidCoin va boshqa muqobil valyutalar yaratildi
2011 yil iyul	Intervex Digital kompaniyasi iPad uchun birinchi Bitcoins Mobile dasturini yaratdi
2011 yil 13 oktyabr	Laytkoyn kriptavalyutasi ishlab chiqildi.
2011 yil kuz	Ripple Alternativ kriptavalyuta paydo bo‘ldi
2011 yil kuzning oxiri	Alan Rayner multi imzo transaksiyasini tasvirlovchi BIP 0010 dasturini ilgari surdi
2012 yil 30 mart	Bitkoynga multi imzo qo‘shildi
2012 yil aprel	BIP 0016 da hesh ssenariysi bo‘yicha (Pay-to-script-hash, P2SH), transaksiya to‘lovlari amalga oshirildi
2012 yil sentyabr	Larsen va Makkaleb Open Coin korporasiyaniga asos soldilar. Bu korparasiya Ripple to‘lov tizimini ishlanmasini ishlab chiqishga kirishdi
2013 yil oxiri	Birinchi PoS valyuta Pirkoyn yaratildi
Manba: URL: https://hightech.fm/2017/05/25/blockchain	

Blokcheyn texnologiyasi barchada umumiy qiiziqishni uyg‘otdi va har xil iqtisodiy masalalarni echimini topishda faol ishtirok etmoqda [3].

Blokcheyn texnologiyasi ma’lumotlarni tarqatish, raqamli aktivlar harakatini kuzatishga va shunga o‘xshash amallarni bajarishda xorijiy amaliyotda keng qo‘llanilmoqda. Lekin bu texnologiyada mazkur operasiyalardan nusxa ko‘chirish mumkin emas. Bugungi kunda blokcheyn kriptovalyuta bozorida muvaffaqiyatli qo‘llanilmoqda.Valyuta bozorida blokcheynning ahamiyatliligi aniq namoyon bulmoqda. Blokcheyn texnologiyasi orqali ko‘plab iqtisodiy va moliyaviy operasiyalarni bajarish imkoni borligi tufayli ko‘plab mamlakatlar va yirik korxona rahbarlari bu texnologiya insonlar hayotiga yanada chuqur kirib borishini bashorat qilmoqdalar. Muxtasar qilib aytganda blokcheyn texnologiyasini qo‘llash sohalari cheksiz hisoblanadi.

Blokcheyn texnologiyasining qo‘llash sohalari va yo‘nalishlariga to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak,blokcheyn texnologiyasini ko‘plab sohalarda qo‘llash mumkin. Jumladan, xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘rtasida shartnomalar tuzish va shu kabi ko‘plab moliyaviy operasiyalarni qo‘llash mumkin. Shuning uchun ham bugungi kunda blokcheyn texnologiyasiga banklar ham katta qizikish bildirmoqda.

Blokcheyn texnologiyasini biznes sohasida qo‘llash sotuvchi va xaridor o‘rtasida transaksiyalarni vositachilarsiz amalga oshirish maqsadida ishlatiladi. Blokcheyn texnologiyasini bank sohasida qo‘llash samaraliroq hisoblanadi. Blokcheyn texnologiyasi orqali to‘lovni amalga oshirish uchun to‘lovchi haqida

minimal darajadagi ma’lumotga ega bo‘lish, masalan to‘lovni amalga oshirish uchun hisobida mablag‘ etarliligini bilish kifoya. Ipoteka shartnomasini tuzishda ipoteka oluvchining daromadi, uning moliyaviy tarixi, shuningdek, uning xususiy mulki haqidagi ma’lumotga ega bo‘lishi etarli hisoblanadi [8].

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, iqtisodiyotimizni rivojlantirish, yangilash va modernizasiya qilish bo‘yicha olib borilayotgan oqilona iqtisodiy islohotlar natijasida bugungi kunda innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishga erishilmoqda. Jumladan, xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida korporativ moliyaviy boshqaruvni samarali yulga qo‘yish, ularda moliyaviy rejalashtirishni amalga oshirishda "blokcheyn" texnologiyalaridan foydalanish masalalari ko‘rilmoqda. Jumladan, 2018 yil 3 iyulda "Uzbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yo‘nalishlari" to‘g‘risida Uzbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3832 sonli qarori qabul qilindi. Mazkur qarorga muvofik: loyiha boshqaruvi milliy agentligi raqamli iqtisodiyotni joriy qilish va rivojlantirish bo‘yicha vakolatli organ qilib belgilandi; xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida samarali korporativ moliyaviy boshqaruvni tashkil etish, samarali moliyaviy rejalashtirishlarni amalga oshirish jarayonida kripto-aktivlar sohasida mayning, smart-kontraktlar, «blokcheyn» texnologiyalaridan foydalanish amaliyotini joriy qilish; korporativ moliyaviy boshqaruvni amalga oshirishda "blokcheyn" texnologiyalarini ishlab chiqish va foydalanish sohasida malakali kadrlar tayyorlash; xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘rtasidagi kripto-aktivlar aylanmasi va ulardan olingan daromadlar soliqqa solish obyektlari bo‘lib hisoblanmaslik masalalari belgilandi.

Ta’kidlash joizki, yuqorida keltirilgan vazifalarni amalga oshirishda, xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida "blokcheyn" texnologiyasidan samarali foydalanish masalasi ular tomonidan ma’lum moliyaviy strategik qarorlarni qabul qilishda muhim omil bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini samarali tashkil etishda mazkur innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish orqali ular faoliyati davomida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni aniqlash hamda ularni o‘z vaqtida bartaraf etish imkoniyati yuzaga keladi. Shuningdek optimal moliyaviy rejalashtirishni tashkil etishga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Aletdinova A.A.,Arenkov I.A., Babkin A.V. i dr. Sifrovaya transformatsiya ekonomiki i promыshlennosti: problemы i perspektivы: monogr. SPb.: Izd-vo Politexn. un-ta, 2017.

2.Babkin A.V., Burkalseva D.D., Kosten D.G., Vorobev Yu.N. Formirovanie sifrovoy ekonomiki v Rossii: suщnost, osobennosti, texnicheskaya normalizatsiya, problemы razvitiya // Nauchno-texnicheskie vedomosti SPbGPU. Ekonomicheskie nauki. 2017.

KORXONALARDA ISHLAB CHIQARISH ZAXIRALARINI LOGISTIK BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI

Boboyev Nasim - SamISI, dotsent
Sharopova Marjona- SamISI, magistr

Annotatsiya. Mazkur maqolada korxonalarda ishlab chiqarish zaxiralarini logistika boshqarishning nazariy asoslari yoritilgan. Unda ishlab chiqarish zaxiralarining mohiyati, ularni boshqarish jarayonida logistika tamoyillarining ahamiyati, zamonaviy yondashuvlar va strategiyalar ko'rib chiqilgan. Ishlab chiqarish jarayonida zaxiralarni samarali boshqarish korxonaning raqobatbardoshligini oshirish va ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlashda asosiy omil sifatida qaraladi.

Kalit so'zlar: logistika, zaxira, logistik boshqarish, raqamli texnologiyalar.

Mamlakatimizda iqtisodiyot soha va tarmoqlarini rivojlantirish, aholisga sifatli xizmat ko'rsatish tizimlarini joriy qilish masalalari doimo dolzarb hisoblanadi. Shundan kelib chiqqan holda logistika xizmatlarini ko'rsatish, B2B va B2C sektorlaridagi mijozlar bilan munosabatlarni shakllantirishda raqamli transformatsiyalashuv jarayonlarini joriy qilish va optimallashtirish tadqiqot ishimizning muhim qismlaridan biridir. Qolaversa, ta'minot va zaxiralarni boshqarish jarayonlarini optimallashtirishda logistik boshqaruvning ahamiyati, uning iqtisodiy jarayonlardagi o'rni va imkoniyatlarini yoritib berish asosiy maqsadlardan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 12 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi huzuridagi Transport va logistikani rivojlantirish muammolarini o'rganish markazi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 305-sonli Qarori ham aynan korxonalarda ishlab chiqarish zaxiralarini logistic boshqaruv jarayonlarini o'rganish, nazariy qarashlarni ifodalash, muammolarni tahlil qilish va ularga echim topish masalalarini sifatli va optimal tarzda taqdim qilish masalalariga bag'ishlangan.

Asosiy e'tibor zaxiralarni optimallashtirish modellari, xususan, iqtisodiy buyurtma hajmi (EOQ), "just-in-time" (JIT) kabi logistika tizimlari va zaxira boshqarish strategiyalariga qaratilgan. Shuningdek, zaxira boshqaruvida raqamlashtirish, axborot texnologiyalari va avtomatlashtirishning o'rni tahlil qilingan.

Maqolada ishlab chiqarish zaxiralari samaradorligini oshirishning asosiy ko'rsatkichlari va baholash usullari ham batafsil yoritilib, korxonalarga amaliy tavsiyalar berilgan. Ushbu tadqiqot korxonalarda ishlab chiqarish va logistika jarayonlarini tizimli boshqarish uchun nazariy va amaliy asos sifatida xizmat qiladi.

Logistikani raqamlashtirish logistika xizmatlarida raqamli echimlar va yangi texnologiyalarni joriy etishdir. Bu ta'minot zanjiri operatsiyalarini yaxshilaydi va optimallashtiradi. Bu yuk tashish kompaniyalari va ekspeditorlarga avtomatlashtirish va raqamli logistika platformalaridan foydalangan holda to'g'ri texnik xizmat ko'rsatish strategiyalarini aniqlashga yordam beradi. Kompaniyalar, shuningdek, logistika xizmatlarini yanada yaxshilash va rivojlantirish uchun ta'minot zanjirining umumiy unumdorligini kuzatishi mumkin.

Quyida ishlab chiqarish zaxiralarini logistika boshqarishning nazariy asoslariga qisqacha izoh beriladi:

1. Ishlab chiqarish zaxiralari tushunchasi. Ishlab chiqarish zaxiralari bu – korxona faoliyati uchun zarur bo'lgan xomashyo, materiallar, tayyor mahsulotlar va boshqa resurslarning belgilangan miqdordagi jamg'armasidir. Bu zaxiralar ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

2. Logistika boshqaruvi mazmuni. Logistika boshqaruvi – bu ishlab chiqarish va ta'minot zanjirining barcha bosqichlarini samarali boshqarishga yo'naltirilgan tizimdir. Ishlab chiqarish zaxiralarini logistika boshqaruvi quyidagi jarayonlarni o'z ichiga oladi:

- Xomashyo va materiallar harakati (ta'minot logistikasida);
- Ishlab chiqarish jarayonlari uchun zaxiralar yaratish va boshqarish;
- Tayyor mahsulotlarning taqsimoti va iste'molchiga etkazib berilishi.

3. Nazariy yondashuvlar. Ishlab chiqarish zaxiralarini logistika boshqarishda bir nechta nazariy yondashuvlar qo'llaniladi:

- **Iqtisodiy buyurtma hajmi modeli (EOQ):** Ushbu model zaxiralarni optimallashtirish uchun talab va ta'minot o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi.
- **"Oqim nazariyasi":** Zaxiralarning tizim ichida harakatlanish vaqti va samaradorligi tahlil qilinadi.
- **ABC va XYZ tahlillari:** Resurslarni muhimligi va iste'mol hajmiga qarab tasniflash imkonini beradi.

4. Logistika tizimlarining asosiy tamoyillari. Ishlab chiqarish zaxiralarini boshqarish samaradorligini oshirish uchun logistika tizimlari quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- **"Just-in-time" (JIT):** Zaxiralarni talabga qarab o'z vaqtida etkazib berish.
- **"Pull" va "Push" tizimlari:** Talab asosida tortish yoki resurslarni oldindan tayyorlash strategiyalari.
- **Tizimning integratsiyasi:** Ta'minot zanjiridagi barcha jarayonlar o'rtasida hamkorlikni ta'minlash.

5. Zaxira darajasini boshqarish strategiyalari. Logistika boshqaruvi jarayonida quyidagi zaxira darajasini boshqarish usullari qo'llaniladi:

- **Minimal zaxira darajasi:** Korxona uchun zarur bo'lgan minimal resurs hajmini ta'minlash.
- **Optimal zaxira darajasi:** Ishlab chiqarish va logistika xarajatlarini minimallashtiruvchi darajani aniqlash.
- **Maximal zaxira darajasi:** Tashqi omillardan kelib chiqib, haddan tashqari ortiqcha resurslarni oldini olish.

6. Raqamlashtirish va avtomatlashtirish. Zaxiralarni logistika boshqarishda zamonaviy texnologiyalar va axborot tizimlarining o'rni katta. Masalan:

- **ERP tizimlari:** Korxona resurslarini kompleks boshqarish.
- **IoT va sensorlar:** Real vaqt rejimida zaxira monitoringi.
- **Blokcheyn texnologiyalari:** Ta'minot zanjirining izchilligi va xavfsizligini ta'minlash.

7. Samaradorlik ko'rsatkichlari. Zaxiralarni logistika boshqarish samaradorligini baholash uchun quyidagi ko'rsatkichlar ishlatiladi:

- Zaxiralar aylanish tezligi;
- Zaxira xarajatlari;
- Mijoz talabini qondirish darajasi;
- Tizimning moslashuvchanligi.

Ushbu nazariy asoslar ishlab chiqarish zaxiralarini logistika boshqarish jarayonini tizimli tashkil etish va samaradorlikni oshirish uchun zarur bo'lgan konseptual yo'nalishlarni aniqlab beradi.

Korxonalarda ishlab chiqarish zaxiralarini logistika boshqarish – bu korxona samaradorligini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va mijoz talablarini qondirishni ta'minlashga qaratilgan muhim jarayon. Ushbu tadqiqotda ishlab chiqarish zaxiralarini boshqarishda qo'llaniladigan nazariy yondashuvlar, zamonaviy logistika tizimlari va boshqaruv usullari tahlil qilindi.

Umuman olganda, ishlab chiqarish zaxiralarini logistika boshqarishning samaradorligi korxonaning raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlanishini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu tadqiqotning natijalari korxonalarda zaxira boshqaruvi tizimini takomillashtirish uchun amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.Abdullaev O.M., Fattaxov A.A., K.Axmedov. Rakamli iktisodiyot. T.: "LESSON PRESS, nashriyoti, 2020 yil - 686 bet.

2.Абдуллаев О.М. Эконометрическое моделирование. Т.2012.

3.Добрынин, А.П. Сифровая экономика - различные пути к эффективному применению технологий (БИМ, ПЛМ, САД, ЮТ, Смарт Ситй, БИГ ДАТА и другие). М.:2016

4.Мухопад В.И. Экономика и управление интеллектуалной собственностю. М.: ИНФРА-М, 2016.

5.Турсунов, Н.К., & Тоиров, О.Т. (2021). Снижение дефектности рам по трещинам за счёт применения конструксии литниковой системы.

XORAZM MINTAQASIDA BALIQCHILIK SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA QO'LLANILADIGAN YANGI MARKETING STRATEGIYALARI

Matmuratova Nigora Ruzmatovna,
Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqada baliqchilik sohasini marketing yondashuvi asosida rivojlantirish, baliq mahsulotlari bozorining rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarning mohiyati, asosiy yo'nalishlari va uning rivojlanishi holati tahlili yoritilgan.

Kalit so'zlar. Omil, baliq mahsulotlari, baliq mahsulotlari bozori, baliqchilik sohasi, bozor konyunkturasi, marketing strategiyasi.

O‘zbekiston Respublikasining Xorazm mintaqasi baliqchilik sohasini rivojlantirishda katta salohiyatga ega. Mintaqa tabiiy sharoitlari va suv resurslari baliqchilikka mos keladi, lekin sohaning samarali rivojlanishi uchun yangicha marketing yondashuvlaridan foydalanish zarur. Bugungi kunda dunyoda baliqchilik mahsulotlariga bo‘lgan talab ortib bormoqda, shuningdek, ekologik toza va sifatli mahsulotlarga bo‘lgan qiziqish o‘smoqda. Xorazmda baliqchilikni rivojlantirishda yangi marketing strategiyalarini joriy qilish, sohaning bozor ulushini oshirishga yordam beradi va xalqaro bozorlarga chiqishga imkon yaratadi.

Xorazm mintaqasida baliqchilikning rivojlanishiga to‘siq bo‘layotgan omillarni aniqlash zarur. Mintaqaning baliqchilik sektori hali to‘liq modernizatsiya qilinmagan va ko‘plab baliq ishlab chiqaruvchilar o‘z mahsulotlarini kichik, mahalliy bozorlarga taqdim etmoqda. Shuningdek, baliqchilik sohasining ekologik jihatlari ham ahamiyatli rol o‘ynaydi: baliqchilik xo‘jaliklari suv resurslaridan noto‘g‘ri foydalanish, suv sifati va baliq turlari hayoti uchun zararli ta’sirlar mavjud. Biroq, Xorazmning tabiiy sharoitlari, iqlimi va geografik joylashuvi baliqchilikni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlarni yaratadi. Mahalliy baliqchilar va fermerlar ko‘p yillik tajribaga ega bo‘lishsa-da, marketingning yangi usullari bilan ishlab chiqarishni rivojlantirishga ehtiyoj bor.

Baliqchilik sohasida yangi marketing strategiyalarini joriy etishning asosiy sababi – bozorning o‘zgaruvchan talablariga javob berishdir. Quyidagi omillar baliqchilik mahsulotlarini muvaffaqiyatli sotish uchun zamonaviy marketing usullarini talab qiladi:

Mahsulotning ekologik tozaligi va sifatiga e’tibor. Hozirgi kunda ekologik toza mahsulotlar bozorida yuqori talab mavjud. Mahsulotlarning sifatini yaxshilash va uni sertifikatlash orqali iste’molchilarga ishonch hosil qilish mumkin.

Raqobatbardosh narxlar va diversifikatsiya. Baliqchilik mahsulotlari narxlarini raqobatbardosh darajada saqlash va turli xil mahsulotlarni ishlab chiqarish, masalan, baliq konservasi, baliq go‘shti va boshqa qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bilan birlashtirish, ishlab chiqaruvchilarga bozorni kengaytirishga imkon beradi.

Raqamli marketing va onlayn savdo. Internetning rivojlanishi va elektron tijoratning kengayishi baliqchilik mahsulotlarini onlayn sotishni va raqamli marketingni joriy etishni zarur qiladi. Mahsulotlarni e-commerce platformalarida reklama qilish va online-do‘konlar ochish orqali iste’molchilar bilan bevosita aloqa o‘rnatish mumkin.

Yangi marketing strategiyalari quyidagilar bo‘lishi mumkin:

Brend yaratish va sertifikatlash. Bunda Xorazm baliqlarini "brend" sifatida tanitish, mahsulotni sifatli va ekologik toza deb belgilash, baliqchilik sektori uchun muhim marketing strategiyasi bo‘lishi mumkin. Maxsus sertifikatlar (masalan, organik baliqchilik, ekologik toza baliq) olish orqali iste’molchilarga mahsulotning yuqori sifatini va ekologik xavfsizligini ta’minlash mumkin. Shuningdek, brend yaratish va reklamani kengaytirish uchun mahalliy va xalqaro ko‘rgazmalar va festivallarda ishtirok etish tavsiya etiladi.

Baliqchilik xo‘jaliklarini modernizatsiya qilish va diversifikatsiya qilish. Baliqchilik xo‘jaliklarini yangi texnologiyalar bilan jihozlash, suvni tozalash va baliqlarni parvarishlash usullarini takomillashtirish orqali ishlab chiqarishni oshirish

mumkin. Baliqchilik sohasini diversifikatsiya qilish, masalan, baliqdan tashqari, baliq turlaridan olingan mahsulotlarni ishlab chiqarish (oziq-ovqat uchun) orqali yangi bozorlar ochish mumkin.

Raqamli marketing va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish. Baliqchilik mahsulotlarini onlayn sotish va ijtimoiy tarmoqlarda reklama qilish orqali yangi auditoriyani jalb qilish mumkin. Instagram, Facebook, YouTube kabi platformalarda baliqchilik sohasidagi yangiliklar va mahsulotlar haqidagi ma'lumotlarni tarqatish orqali bozor ulushini oshirish mumkin. Raqamli marketingning asosiy vositalari, masalan, Google Ads, SEO (qidiruv tizimlari orqali reklama), email marketingni ham qo'llash mumkin.

Mahalliy hamkorliklar va eksportga yo'naltirilgan marketing. Xorazm mintaqasida mahalliy fermerlar va baliqchilik kompaniyalari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish, birgalikda yangi mahsulotlar ishlab chiqarish va tarqatish orqali bozor ulushini kengaytirish mumkin. Mahsulotlarni eksport qilish uchun xalqaro bozorni o'rganish va eksport strategiyasini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Yangi bozorlar, xususan, Yevropa va Osiyo davlatlariga baliqchilik mahsulotlarini eksport qilish, mahsulotni eksportga yo'naltirilgan marketing orqali reklama qilish samarali bo'lishi mumkin.

Mahsulotni to'g'ridan-to'g'ri iste'molchiga sotish. Mahsulotlarni to'g'ridan-to'g'ri iste'molchiga sotishning afzalligi shundaki, bu baliqchilik ishlab chiqaruvchilariga yuqori foyda olish imkonini yaratadi. Raqamli vositalar va onlayn marketingni qo'llash orqali bu jarayonni yanada osonlashtirish mumkin. Agar baliqchilar va fermerlar o'z mahsulotlarini to'g'ridan-to'g'ri iste'molchilarga etkazib bersalar, ularning foydasi ko'payadi va vositachilar orqali bo'lgan ortiqcha xarajatlar kamayadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, Xorazm viloyati mintaqasida baliqchilik sohasining rivojlanishiga yangi marketing strategiyalarining qo'llanilishi, soha uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Brend yaratish, eksport qilish, diversifikatsiya va raqamli marketingning zamonaviy yondoshuvlaridan foydalanish baliqchilik mahsulotlarini bozorlar orqali kengroq tarqatishga va xalqaro bozorlarda raqobatbardosh bo'lishga yordam beradi. Xorazmda baliqchilikni rivojlantirish uchun yangicha marketing strategiyalarini joriy etish va samarali boshqaruvni tashkil etish zarur. Bu sohada muvaffaqiyatga erishish uchun baliqchilik bilan shug'ullanuvchi fermerlar, vositachilar va iste'molchilar o'rtasidagi hamkorlik, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash va raqamli vositalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ergashxodjaeva Sh.J., Qosimova M.S., Yusupov M.A. Marketing. Darslik. - T.:Iqtisodiyot, 2018. - 232 b.

2. Sarsenbayev B.A, Ivatov I.I. Baliq mahsulotlari bozorida marketing faoliyatini rivojlantirish va uning xususiyatlari. // «Iqtisodiyot va ta'lim», 2015. №1, 63-66 b.

3. Ergashxodjaeva Sh.J. Innovatsion marketing. Darslik. -T.: Cho'lpon, 2014. - 175 b.

4. Ergashxodjaeva Sh.J. Strategik marketing. Darslik. -T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2014. – 240 b.

5. Сарсенбайев Б.А. Балиқ маҳсулотлари маркетинги. Монография. Иқтисодиёт. – Тошкент: 2013. – 140 б.
6. Емелянов А.Г. Основы природоползования. - М.: Академия, 2011. С.128.
7. Зарубин А. Маркетинговые исследования: за и против. // Ж.: Маркетинг и менеджмент. 2007. №5.
8. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik portali
9. www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi rasmiy sayti

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASI SUB’EKTLARI FAOLIYATI SAMARADORLIK KO‘RSATKICHLARINI BAHOLASH VA TAHLIL QILISH USLUBIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Mutalipova Zuxra Utkurovna - Toshkent amaliy fanlar universiteti o ‘qituvchisi
Safarboyev Javohir Shavkat o‘g‘li - Toshkent amaliy fanlar uneversiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasi sub’ektlari faoliyatining samaradorligini baholash va tahlil qilish uslubiyatlari muhokama qilinadi. Raqamli texnologiyalar yordamida xizmat ko‘rsatish jarayonlarini takomillashtirish va samaradorlikni oshirish imkoniyatlari ko‘rsatilgan. Maqola zamonaviy metodologiyalar va usullarni o‘z ichiga oladi, hamda amaliy takliflar bilan to‘ldiriladi.

Kalit so‘zlar
Raqamli iqtisodiyot, xizmat ko‘rsatish sohasi, samaradorlik, tahlil, uslubiyat, innovatsiya, raqobatbardoshlik, texnologiyalar, xizmatlar sifat.

Raqamli iqtisodiyot — bu iqtisodiy faoliyatning barcha jabhalarida raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali samaradorlikni oshirish va yangi imkoniyatlar yaratish jarayonidir. Ushbu iqtisodiy model, asosan, internet, mobil ilovalar, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) kabi raqamli texnologiyalar asosida rivojlanadi. Xizmat ko‘rsatish sohasi, bugungi kunda, raqamli iqtisodiyotning asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu maqolada xizmat ko‘rsatish sohasi sub’ektlarining samaradorligini baholash va tahlil qilish metodologiyalari takomillashtirilishi zarurligi ko‘rsatib o‘tiladi.

Raqamli iqtisodiyot o'z ichiga ko'plab komponentlarni oladi: onlayn savdo, elektron tijorat, mobil xizmatlar, ijtimoiy tarmoqlar va boshqalar. Ushbu jarayonlarning har biri xizmat ko‘rsatish sohasida o‘z o‘rniga ega. Maqolada bu jarayonlarning har biri batafsil ko‘rib chiqiladi va ularning xizmat ko‘rsatish samaradorligiga ta'siri tahlil qilinadi.

Raqamli iqtisodiyotning xizmat ko‘rsatish sohasiga ta’siri. Raqamli texnologiyalar xizmat ko‘rsatish jarayonlarini tezlashtirish, sifatini oshirish va xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi. Bugungi kunda ko‘plab xizmat ko‘rsatish

sub’ektlari, masalan, onlayn platformalar orqali mijozlar bilan aloqalarni osonlashtiradi va xizmatlar sifatini yaxshilaydi. Raqamli iqtisodiyotning o‘sishi, shuningdek, yangi xizmatlar va mahsulotlar ishlab chiqarishni rag‘batlantiradi.

Tezkor xizmat ko‘rsatish. Raqamli texnologiyalar yordamida xizmat ko‘rsatish jarayonlari tezlashadi. Masalan, onlayn bank xizmatlari yoki elektron tijorat platformalari foydalanuvchilarga xizmatni tez va samarali ravishda olish imkoniyatini beradi. Bu, o‘z navbatida, mijozlar qoniqishini oshiradi.

Xizmatlar sifatining oshishi. Raqamli texnologiyalar xizmatlar sifatini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. Mijozlarning fikr-mulohazalarini tezda olish, ularni tahlil qilish va xizmatlar sifatini yaxshilash mumkin. Mijozlar bilan interaktiv muloqot o‘rnatish, xizmat ko‘rsatish jarayonini yanada samarali qiladi.

Xizmat ko‘rsatish sohasi sub’ektlarining samaradorligini baholashda bir qancha ko‘rsatkichlar mavjud. Ular orasida xizmatlar sifatining baholanishi, mijozlar qoniqish darajasi, xarajatlar va daromadlar, shuningdek, ish jarayonlarining samaradorligi kabi ko‘rsatkichlar muhim ahamiyatga ega. Samaradorlik ko‘rsatkichlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- *Xizmat ko‘rsatish vaqtining kamayishi:* Raqamli texnologiyalar orqali xizmat ko‘rsatish jarayonlari tezlashadi. Bu mijozlarga tez va sifatli xizmat ko‘rsatish imkoniyatini yaratadi.
- *Mijozlar qoniqishi:* Mijozlarning fikr-mulohazalarini tezda to‘plash va ularga tezkor javob berish imkoniyati. Mijozlar qoniqishi, ularning qayta kelish ehtimolini oshiradi.
- *Xarajatlar tahlili:* Xarajatlarni optimallashtirish orqali rentabellikni oshirish. Xizmat ko‘rsatish sub’ektlari xarajatlarni kamaytirish va daromadlarni oshirish orqali samaradorlikni oshirishi mumkin.
- *Innovatsion xizmatlar:* Yangi xizmatlar va echimlar ishlab chiqish, bu esa mijozlar uchun qo‘shimcha qiymat yaratadi.

Xizmat ko‘rsatish ko‘rsatkichlari bir qancha o‘lchovlardan iborat. Misol uchun, xizmat ko‘rsatish vaqti, xizmat sifati, mijozlar qoniqishi darajasi va boshqalar. Ushbu ko‘rsatkichlar yordamida xizmat ko‘rsatish jarayonlarini baholash va tahlil qilish mumkin.

Tahlil usullari va metodologiyalari. Xizmat ko‘rsatish sohasi samaradorligini baholashda turli tahlil usullari va metodologiyalar qo‘llaniladi. Masalan, SWOT tahlili, Porterning beshta kuchi modeli va boshqa strategik tahlil metodlari xizmat ko‘rsatish sub’ektlarining raqobatbardoshligini aniqlashda foydali. Raqamli texnologiyalar yordamida yig‘ilgan ma’lumotlar asosida tahlil qilish imkoniyati ham samaradorlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

SWOT tahlili — kuchli va zaif tomonlar, imkoniyatlar va tahdidlardan iborat tahlil metodologiyasidir. Bu usul xizmat ko‘rsatish sohasi sub’ektlariga o‘z pozitsiyalarini aniqlashga yordam beradi.

- *Kuchli tomonlar*: Yangi raqamli texnologiyalarni joriy qilish, yuqori malakali xodimlar.
- *Zaif tomonlar*: Texnologik infratuzilmaning etishmasligi, mijozlar bilan aloqaning sustligi.

- *Imkoniyatlar:* Yangi bozorlarni kashf etish, innovatsion xizmatlar ishlab chiqish.
- *Tahdidlar:* Raqobatchilar sonining ortishi, iqtisodiy inqiroz.

Porterning beshta kuchli modeli

Porterning beshta kuchli modeli raqobat muhitini tahlil qilishda foydali. Ushbu model yordamida xizmat ko‘rsatish sohasi sub’ektlari o‘z raqobatbardoshligini aniqlay oladi. Modellashtirish quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Raqobatchilar o‘rtasidagi raqobat.
- Yangi raqobatchilar kirish tahdidi.
- Muqobillar tahdidi.
- Mijozlar tomonidan narxlarni pasaytirish bosimi.
- Ta’minotchilar kuchi.

*Raqamli texnologiyalar va innovatsiyalar.*Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasi uchun yangi innovatsiyalar va texnologiyalarni qo‘llash muhimdir. Masalan, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar va mobil ilovalar yordamida xizmatlar ko‘rsatish jarayonlari yanada samarali bo‘ladi.

Sun’iy intellekt mijozlarga individual xizmat ko‘rsatishga imkon beradi. Sun’iy intellektga asoslangan tizimlar mijozlarning ehtiyojlarini oldindan aniqlay oladi va shunga muvofiq xizmatlar taklif qiladi. Bu, xizmat ko‘rsatishni shaxsiylashtirishga yordam beradi.

Katta ma’lumotlar (Big Data) Mijozlar haqidagi katta ma’lumotlar tahlil qilinib, ular uchun eng qulay xizmatlar ishlab chiqish imkoniyatini beradi. Katta ma’lumotlar yordamida xizmat ko‘rsatish jarayonlarini optimallashtirish va mijozlar qoniqishini oshirish mumkin.

Bulutli texnologiyalar. Xizmat ko‘rsatish jarayonlarini boshqarishni osonlashtiradi. Bulutli xizmatlar orqali kompaniyalar tezda yangi xizmatlarni joriy qilishlari mumkin. Bulutli texnologiyalar, shuningdek, xarajatlarni kamaytirish va ma’lumotlarni xavfsiz saqlash imkonini beradi.

Mobil ilovalar. Mijozlar bilan aloqalarni osonlashtiradi. Mobil ilovalar yordamida mijozlar istalgan vaqtda xizmatlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu, xizmat ko‘rsatishni yanada qulay va samarali qiladi.

Taklif va tavsiyalar.

Xizmat ko‘rsatish sohasi sub’ektlari samaradorligini oshirish uchun quyidagi takliflar beriladi:

- *Raqamli texnologiyalarni keng qo‘llash*: Xizmat jarayonlarida raqamli echimlarni amalga oshirish. Texnologiyalarning rivojlanishi bilan xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash va xarajatlarni kamaytirish mumkin.
- *Mijozlar bilan aloqalarni yaxshilash*: Onlayn xizmatlar va ijtimoiy tarmoqlar orqali mijozlar bilan muloqot qilishni rivojlantirish. Mijozlarning fikr-mulohazalarini tezda olish va ularga javob berish imkoniyatini yaratish.
- *O‘qitish va rivojlantirish*: Xodimlarni raqamli texnologiyalar va yangi usullar bo‘yicha doimiy ravishda o‘qitish. Xodimlar malakasini oshirish orqali xizmat sifatini yaxshilash.

- *Ma’lumotlarni tahlil qilish:* Mijozlar haqidagi ma’lumotlarni muntazam ravishda tahlil qilib, xizmatlar sifatini yaxshilash. Ma’lumotlar asosida strategiyalar ishlab chiqish.
- *Innovatsion xizmatlar ishlab chiqish:* Mijozlar uchun yangi xizmatlar va echimlar taklif qilish. Bu, raqobatbardoshlikni oshirishga yordam beradi.

Xulosa

Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasi sub’ektlarining samaradorligini baholash va tahlil qilish uslubiyatini takomillashtirish zarur. Bu jarayon nafaqat raqobatbardoshlikni oshirish, balki xizmatlar sifatini yaxshilash, innovatsion xizmatlar ishlab chiqish va mijozlar ehtiyojlariga javob berish imkonini beradi. Zamonaviy raqamli echimlar yordamida xizmat ko‘rsatish jarayonlari yanada samarali va qulay bo‘ladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalardan foydalangan holda, xizmat ko‘rsatish sohasi yangi imkoniyatlarga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro ‘yhati

1. Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell. 1-juftlik, 1-bet. Ushbu asarda raqamli iqtisodiyot va globalizatsiya jarayonlari chuqur tahlil qilinadi.
2. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Pr.osperity in a Time of Brilliant Technologies*. W.W. Norton & Company. 10-bet. Bu kitobda raqamli texnologiyalar va ularning iqtisodiyotga ta'siri tahlil qilinadi.
3. Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Free Press. 25-bet. Ushbu asarda raqobatbardoshlik strategiyalari va ularning amaliyoti haqida ma'lumotlar taqdim etiladi.
4. Kauffman, R. J., & Wood, C. (2004). *The Impact of the Internet on the Service Economy: A Literature Review*. Journal of Service Research. 14-bet. Internetning xizmat ko‘rsatish iqtisodiyotiga ta'siri haqida keng tahlil mavjud.
5. Chaffey, D. (2015). *Digital Business and E-Commerce Management*. Pearson Education. 45-bet. Raqamli biznes va e-tijorat boshqaruvi haqidagi kitobda zamonaviy raqamli strategiyalar haqida ma'lumot beriladi.
6. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing Management*. Pearson. 78-bet. Marketing va xizmat ko‘rsatish strategiyalari haqida chuqur bilim beradi.
7. Davenport, T. H., & Prusak, L. (1998). *Working Knowledge: How Organizations Manage What They Know*. Harvard Business Review Press. 120-bet. Ma'lumotlarni boshqarish va tahlil qilish usullari haqida fikrlar bildiriladi.
8. Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of Innovations*. Free Press. 33-bet. Innovatsiyalar va ularning tarqalishi haqida asar. Bu kitobda yangi g‘oyalar va texnologiyalar qanday omillar orqali keng tarqalishi ko‘rsatiladi.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XORAZM VILOYATIDA KAMBAG‘ALLIKNI BARTARAF ETISHNING XORIJIY TAJRIBALARINI JORIY ETISH YO‘LLARI

Mayliyeva Sadoqat Safayozovna
Urganch Ranch texnologiya universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm viloyatida kambag‘allikni bartaraf etishda xorijiy mamlakatlarning ya’ni Hindiston, Xitoy, Malayziya, Rossiya va Qozog‘iston davlatlarining ilg‘or tajribalarini joriy etish yo‘llari tadqiq etilgan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasidagi ish bilan bandlik ko‘rsatkichlari (foiz hisobida 2010-2022 yy), Xorazm viloyatidagi ish bilan bandlik ko‘rsatkichlari (foiz hisobida 2010-2022 yy) va Xorazm viloyatidagi kam ta’minlangan aholi ulushi (foiz hisobida 2010-2020 yy) ko‘rsatkichlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Kambag‘allik, yashash darajasi, ijtimoiy himoya, bandlik, infratuzilma, moliyaviy xizmatlar.

Kirish. Kambag‘allik muammosi barcha davlatlarda, jumladan, O‘zbekistonda ham keng tarqalgan muammolardan biri hisoblanadi. Xorazm viloyati aholisining bir qismi kambag‘allik darajasida yashaydi. Bu esa o‘z navbatida mintaqadagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish sur’atlariga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. O‘zbekistonda kambag‘allikni bartaraf etish borasida bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda, lekin xorijiy mamlakatlardagi ilg‘or tajribalar chuqur o‘rganilmay, amaliyotga tatbiq etilmayapti. Shu sababli, Xorazm viloyatida kambag‘allikni bartaraf etishda xorijiy mamlakatlarning ilg‘or tajribalarini joriy etish yo‘llarini asoslash muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar sharhi. Ushbu mavzu bo‘yicha bir qancha ilmiy tadqiqot ishlar olib borilgan. Shular jumlasiga, Hindistonda Mishra A. “The MGNREGA scheme and agriculture in India” maqolasi, Braziliyada D. va Cortes Neri M. “The Bolsa Família Program and the Decline in Inequality in Brazil” maqolasi, Qozog‘istonda Dzhunusbekova G.A. va Kurmanalina A.K. “The role of the financial sector in reducing poverty in Kazakhstan” maqolasi, Abdullaev A.M. “O‘zbekistonda kambag‘allik darajasini pasaytirish yo‘llari” maqolasi, Turayev B.H. “Xorazm viloyatida qishloq xo‘jaligini rivojlantirish va kambag‘allikni qisqartirish yo‘llari” monografiyasi, Xasanova F.Y. “Kambag‘allikni qisqartirish: xorijiy tajribalar va O‘zbekiston uchun tavsiyalar” maqolasi kabilarni misol qilishimiz mumkin. Ushbu tadqiqotchilarning ilmiy ishlari Xorazm viloyatida kambag‘allikni bartaraf etishda xorijiy tajribalarni joriy etish uchun nazariy hamda amaliy asoslar yaratib beradi. [4]

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada Xorazm viloyatida kambag‘allikni bartaraf etishda xorijiy mamlakatlarning ilg‘or tajribalarini joriy etish yo‘llarining o‘ziga xos xususiyatlarini batafsil yoritish maqsadida tadqiqotning tahlil, sintez, iqtisodiy usul, mantiqiy tahlil, induktiv va deduktiv kabi usullardan samarali foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Kambag‘allik muammosi jahon hamjamiyati oldidagi eng katta muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, dunyoda hali ham 700 millionga yaqin aholi kuniga 1,9 AQSh

dollaridan kam miqdordagi daromadga ega. Bu sog‘liqni saqlash, ta’lim olish, oziq-ovqat xavfsizligi va boshqa asosiy ehtiyojlarni qondirish uchun etarli emas. Masalan, Hindistonda kambag‘allik muammosiga qarshi kurashishda “Mahatma Gandi Qishloq Bandlik Kafolati Dasturi“ (MGREGA) muhim rol o‘ynamoqda. Ushbu dastur doirasida viloyatlardagi eng kambag‘al oilalarga mehnat qila oladigan har bir voyaga etgan odam uchun yilda 100 kun ishga ega bo‘lish kafolati beriladi. Bu dastur orqali kambag‘al oilalarning daromadlari oshirilmoqda, ishsizlik kamaymoqda va infratuzilma rivojlanmoqda. [4] MDH mamlakatlaridan Rossiya va Qozog‘iston kambag‘allikka qarshi kurashishda ancha yuqori yutuqlarga erishdi. Rossiyada 2000-2018 yillarda kambag‘allik darajasi 29 foizdan 12,6 foizgacha qisqardi. Ya’ni, Rossiya Federatsiyasida 2000-2018 yillar oralig‘ida kambag‘allik darajasi quyidagicha o‘zgargan: 2000 yilda kambag‘allik darajasi 29 % yoki aholining taxminan 42,3 mln. qismi kambag‘allik darajasida yashagan. 2005 yilda kambag‘allik darajasi 17,8% yoki 25,2 mln kishi kambag‘allik darajasidan past daromadlarga ega bo‘lgan. 2010 yilda kambag‘allik darajasi 12,5 % yoki 18,1 mln. kishi kambag‘allik chegarasida yashagan. 2015 yilda kambag‘allik darajasi 13,3% yoki 19,5 mln kishi kambag‘allik darajasida yashagan. 2018 yilda kambag‘allik darajasi 12,9 % yoki 18,9 mln kishi kambag‘allik chegarasidan past daromadlarga ega bo‘lgan. Qozog‘istonda esa kambag‘allik darajasi MDH mamlakatlaridagi eng past ko‘rsatkich 5 foizni tashkil etadi. Ya’ni, Qozog‘iston Respublikasida kambag‘allik darajasi 2010-2023 yillar oralig‘ida quyidagicha o‘zgargan: 2010 yilda kambag‘allik darajasi 6,5% yoki 1 million kishi kambag‘allik chegarasida yashagan. 2015 yil kambag‘allik darajasi 2,7% yoki 0,5 million kishi kambag‘allik darajasida yashagan. 2019 yilda kambag‘allik darajasi 5,3% yoki 1 million kishi kambag‘allik chegarasida yashagan. 2021 yilda kambag‘allik darajasi 5,1% yoki 1 million kishi kambag‘allik darajasida yashagan. 2023 yilda kambag‘allik darajasi 4,2% yoki 0,8 million kishi kambag‘allik chegarasida yashashi kutilmoqda [1] Xitoyda 1978-yildan buyon amalga oshirilayotgan “ochiq eshiklar siyosati” va bozor islohotlari natijasida 800 milliondan ortiq aholi kambag‘allikdan chiqarildi. Malayziya va Tayland esa iqtisodiyotni eksport yo‘nalishiga o‘tkazish, tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish, qishloq xo‘jaligini rivojlantirish, xususiy sektor faoliyatini qo‘llab-quvvatlash yo‘li bilan kambag‘allik darajasini keskin qisqartira oldi [5] Xitoy hukumati kambag‘allikka qarshi kurashda keng qamrovli siyosatlarni amalga oshirdi. 1978-yildan 2020-yilgacha bo‘lgan davrda Xitoyda 800 milliondan ortiq aholi qashshoqlikdan chiqarildi va kambag‘allik darajasi 97 foizdan 0,6 foizgacha qisqardi. Bu dunyodagi eng yirik va muvaffaqiyatli kambag‘allikka qarshi kurash tajribasi hisoblanadi.1978-yilda Xitoyda kambag‘allik darajasi juda yuqori, taxminan 97 foiz atrofida bo‘lgan. Bu juda og‘ir vaziyat bo‘lib, aholining deyarli barchasi qashshoqlik darajasida yashagan. Ammo 1978-yildan so‘ng Xitoy hukumati iqtisodiy islohotlar, ochiq eshiklar siyosati, qishloq xo‘jaligini rivojlantirish va ijtimoiy sohalarga e’tibor qaratish singari keng qamrovli chora-tadbirlarni amalga oshira boshladi. 2020-yilda esa hukumat tomonidan e’lon qilinishicha, Xitoy kambag‘allik darajasini 0,6 foizgacha tushirgan. 2024-yilning oxiriga borib Xitoy kambag‘allikni batamom tugatishi mumkin. Xitoyning ushbu muaffaqiyatli tajribasini biz ham o‘rganib, yurtimizda qo‘llash maqsadida o‘z faoliyatida yaxshi natijalarga erishgan 200 nafar

hokim yordamchilarini Xitoyga amaliyot o‘tashga yuborilishini ta’minlash amalga oshirilmoqda. [1]

Malayziya hukumati kambag‘allikni qisqartirish borasida keng qamrovli va muvaffaqiyatli siyosatlar olib brogan davlatlardan biri hisoblanadi. Ya’ni, 1970-yildan buyon Malayziyada kambag‘allik darajasi 50 foizdan 6 foizgacha qisqargan. Ushbu natijaga iqtisodiy o‘sish, tadbirkorlik va investitsiyalarni rag‘batlantirish, ijtimoiy sohaga e’tibor qaratish orqali erishilgan. 1970-yilda Malayziyada kambag‘allik darajasi juda yuqori - taxminan 50 foiz atrofida bo‘lgan. Ammo keyinchalik hukumat tomonidan amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar, qishloq xo‘jaligini rivojlantirish, ijtimoiy sohalarga e’tibor qaratish singari siyosatlar natijasida kambag‘allik darajasi keskin qisqara boshlagan. 2000-yillarga kelib, kambag‘allik darajasi 10 foiz atrofida bo‘lgan. 2020-yilga kelib esa, mamlakat kambag‘allikni 6 foizga qadar kamaytirgan. 2024-yilga borib Malayziya kambag‘allik darajasini 4-5 foiz atrofida ushlab turishi kutilmoqda. [9]

O‘zbekiston Respublikasida kambag‘allik darajasi 2010-2023 yillar oralig‘ida quyidagicha o‘zgargan 2010 yilda kambag‘allik darajasi 17,7 % yoki 5,2 million kishi kambag‘allik chegarasida yashagan. 2015 yilda kambag‘allik darajasi 12% yoki 3,8 million kishi kambag‘allik darajasida yashagan. 2019 yilda kambag‘allik darajasi 11,4% yoki 3,7 million kishi kambag‘allik chegarasida yashagan. 2021 yilda kambag‘allik darajasi 10% yoki 3,3 million kishi kambag‘allik darajasida yashagan. 2023 yilda kambag‘allik darajasi 7,5% yoki 2,5 million kishi kambag‘allik chegarasida yashamoqda. [2] O‘zbekistonda ham yillar o‘tgan sari kambag‘allik darajasi barqaror pasayib bormoqda. Shu bilan birga, hozirgi kunga kelib ham kambag‘allik darajasi hamon yuqori ko‘rsatkich sifatida qolmoqda. Mamlakatda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar bu ko‘rsatkichni sezilarli darajada kamaytirishga qaratilgan.

Ushbu 1-diagramma ma’lumotlariga ko‘ra, 2010 yilda O‘zbekiston Respublikasidagi ish bilan band aholining ulushi 59,7 % bo‘lgan bo‘lsa, 2023 yilga kelib bu ko‘rsatkich 66,0 %ga etadi. Bu dinamika O‘zbekistonda ish bilan bandlikni yillar davomida izchil oshib borayotganligidan dalolat beradi. 2011-2015 yillar oralig‘ida ish bilan band aholining ulushi yilma-yil 0,4 foizdan oshib borgan. 2016-2020 yillarda bu ko‘rsatkich 0,5 foizdan oshgan. 2021-2023 yillarda esa yillik o‘sish sur’ati 0,6 foizga teng bo‘lgan.

Ish bilan bandlik ko‘rsatkichlarining yillar davomida barqaror ravishda ko‘tarilishi O‘zbekiston iqtisodiyotida mustahkam ishlab chiqarish salohiyatining shakllanayotganligidan darak bermoqda. [6]

1-diagramma

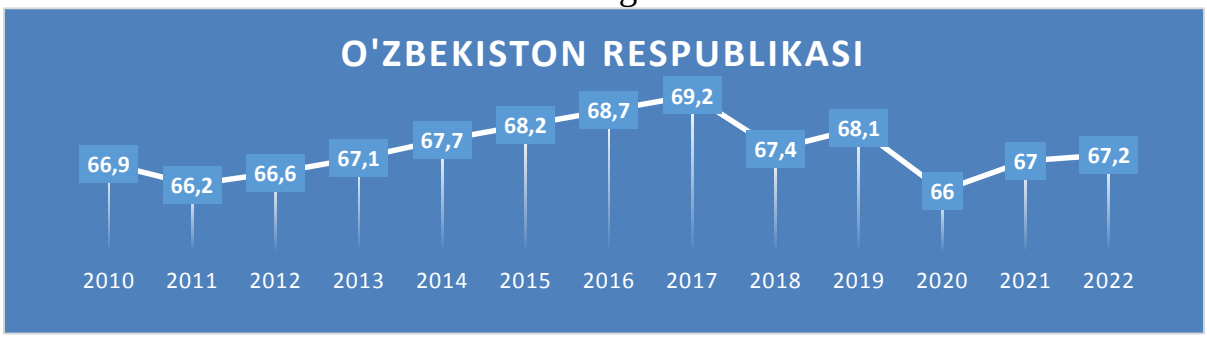

O‘zbekiston Respublikasidagi ish bilan bandlik ko‘rsatkichlari (foiz hisobida)[113]

Shu bilan birga, mehnat bozorida ham ijobiy o‘zgarishlar ro‘y berayotganligini ham ko‘rsatadi. Kelgusi 2024-yilda ish bilan band aholining ulushini 68 % darajasiga etishiga erishish rejalashtirilgan. Bu O‘zbekistonda to‘liq bandlikka erishish yo‘lida qo‘yilgan muhim maqsad sifatida baholanishi mumkin. Yana shuni ham aytish mumkinki, O‘zbekistonda ish bilan bandlik ko‘rsatkichlari barqaror ravishda yaxshilanib bormoqda. Bu mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotida muhim omil hisoblanadi. [5]

Shu o‘rinda quyidagi ma’lumotlarga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, Xorazm viloyatida kambag‘allik darajasi 2010-2023 yillar oralig‘ida quyidagicha o‘zgargan. Ya’ni, 2010 yilda kambag'allik darajasi 23,6 % ni tashkil qilgan. Yoki 443,4 ming kishi kambag‘allik chegarasida yashagan. 2015 yilda kambag‘allik darajasi 17,8 % ni, ya’ni 356,3 ming kishi kambag‘allik darajasida yashagan. 2019 yilda esa kambag‘allik darajasi 13,5 % ni, ya’ni 280,7 ming kishi kambag‘allik chegarasida yashagan. 2021 yilda kambag‘allik darajasi 12,6 % ni, ya’ni 263,6 ming kishi kambag‘allik darajasida yashagan. 2023 yilda esa kambag‘allik darajasi 10 % ni tashkil qilib, 210,4 ming kishi kambag‘allik chegarasida yashagan. Xorazm viloyatida ham kambag‘allik darajasi yillar o‘tgan sari sezilarli ravishda pasayib bormoqda. Agar 2010 yilda viloyatning 23,6 % aholisi kambag‘allik darajasida yashagan bo‘lsa, 2024 yilda bu ko‘rsatkich 10 %ga tushishi kutilmoqda. Mamlakatdagi umumiy tendensiyaga muvofiq, Xorazmda ham kambag‘allikni kamaytirish bo‘yicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. [6]

2-diagramma

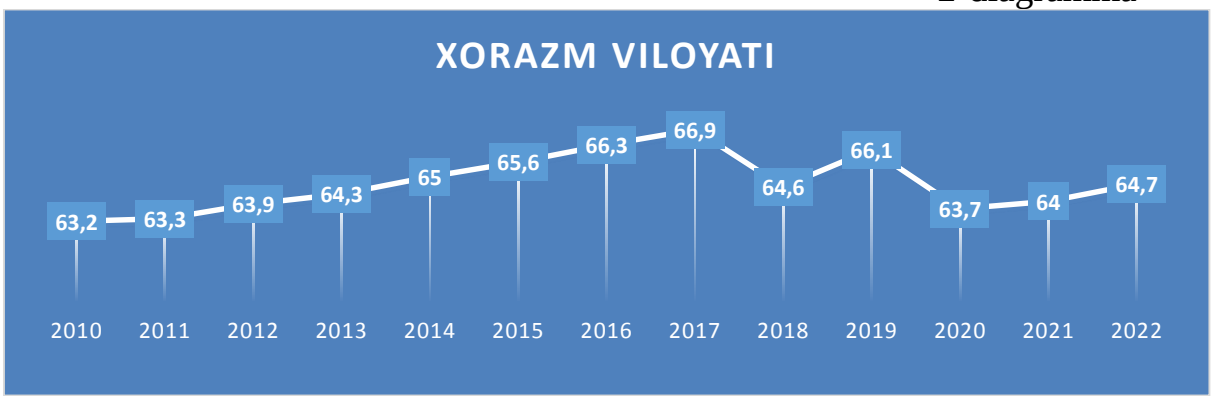

Xorazm viloyatidagi ish bilan bandlik ko‘rsatkichlari (foiz hisobida)[114]

[113] stat.uz ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi
[114] Xorazm stat.uz ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Yuqoridagi 2-diagrammada Xorazm viloyatidagi ish bilan bandlik ko‘rsatkichlari (foiz hisobida) berilgan bo‘lib, unga ko‘ra 2010 yilda Xorazm viloyatida ish bilan band aholining ulushi 63,2 % bo‘lgan bo‘lsa, 2022 yilga kelib bu ko‘rsatkich 64,7 % ga etgan. Bu dinamika Xorazm viloyatida ish bilan bandlikni yillar davomida izchil oshib borayotganligidan dalolat beradi. 2010-2015 yillar oralig‘ida ish bilan band aholining ulushi yilma-yil 0,1 dan 0,6 foizgacha oshib borgan. 2016-2020 yillarda bu ko‘rsatkich 0,6-0,7 foizdan oshgan. 2021-2023 yillarda esa yillik o‘sish sur’ati 0,7 foizga teng bo‘lgan. Ish bilan bandlik ko‘rsatkichlarining yillar davomida barqaror ravishda ko‘tarilishi Xorazm viloyatida iqtisodiy o‘sish va yangi ish o‘rinlarining yaratilayotganligidan dalolat beradi. Shu bilan birga, mehnat bozorida ham ijobiy o‘zgarishlar ro‘y berayotganligini ko‘rsatadi. Kelgusi 2024-yilda ish bilan band aholining ulushi 66 % darajasiga etishiga erishish rejalashtirilgan. Bu Xorazm viloyatida to‘liq bandlikka erishish yo‘lida qo‘yilgan muhim maqsad sifatida baholanishi mumkin.

Shu o‘rinda quyidagi 3-diagramma ma’lumotlariga e’tibor qaratishingizni so‘rayman. Unda, Xorazm viloyatidagi kam ta’minlangan aholi ulushi (foiz hisobida) 2010-2020 yillardagi ma‘lumotlar berilgan. Ushbu 3- diagramma ma’lumotlariga ko‘ra, 2010 yilda Xorazm viloyatidagi kam ta’minlangan aholining ulushi 20 % bo‘lgan bo‘lsa, 2020 yilga kelib bu ko‘rsatkich 13 % ga tushgan. [6]

Bu dinamika Xorazm viloyatida aholi farovonligining asta-sekin yaxshilanib borayotganligidan dalolat beradi.

3-diagramma

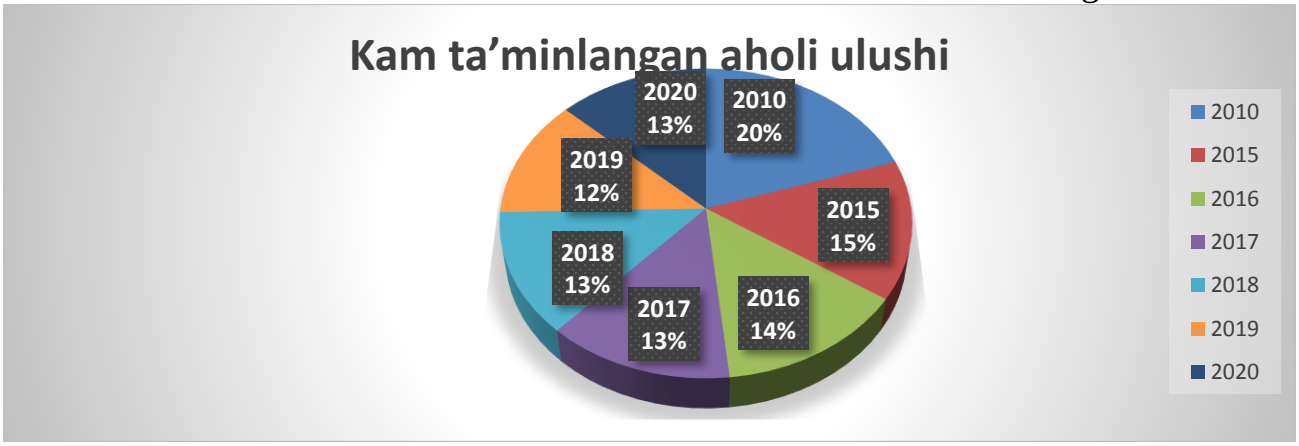

Xorazm viloyatidagi kam ta’minlangan aholi ulushi (foiz hisobida)[115]

2010-2015 yillar oralig‘ida kam ta’minlangan aholining ulushi yilma-yil 0,4 foizdan kamayib borgan. 2016-2020 yillarda bu ko‘rsatkich 0,4 foizdan oshgan. Kam ta’minlangan aholining ulushining yillar davomida barqaror ravishda kamayib borishi Xorazm viloyatida kambag‘allikni qisqartirishga qaratilgan samarali ijtimoiy siyosatning amalga oshirilayotganligidan dalolat beradi. 2020 yilda kam ta’minlangan aholining ulushi 13 % darajasiga tushishi Xorazm viloyatida ijtimoiy adolat va holalarni yaxshilash borasidagi erishilgan muvaffaqiyatlarni ko‘rsatadi. Umumiy xulosada aytish mumkinki, Xorazm viloyatida kam ta’minlangan aholi ulushi yillar davomida barqaror ravishda kamayib bormoqda. Bu ko‘rsatkich ijtimoiy sohada erishilgan muvaffaqiyatlardan dalolat beradi. [6]

[115] Xorazm stat.uz ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Xorazm viloyatida kambag‘allikni bartaraf etishda xorijiy mamlakatlarning Hindiston, Xitoy, Malayziya, Rossiya va Qozog‘iston kabi davlatlarning ilg‘or tajribalarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Bu borada kambag‘al aholini ishga joylashtirishni rag‘batlantirish, ularni moddiy va ijtimoiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish lozim. Shu bilan birga, ushbu yo‘nalishda amalga oshiriladigan chora-tadbirlar samaradorligini muntazam tahlil qilib borish va mazkur tajribalarni mintaqaviy sharoitlarga moslashtirib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xorazm viloyatida kambag‘allikni bartaraf etishda xorijiy tajribalarni joriy etish yo‘llari Xorazm viloyatida kambag‘allikni bartaraf etishda yuqorida keltirilgan xorijiy tajribalarni joriy etish uchun quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha quiyidagi takliflarni bermoqchiman:

- Kambag‘al oilalar uchun “Oila mukofotlari” dasturidek naqd pul transfertlari, sog‘liqni saqlash, ta’lim va boshqa xizmatlarni ta’minlashga qaratilgan “Kambag‘al oilalarni qo‘llab-quvvatlash dasturi” ni joriy etish.
- Kambag‘allikni bartaraf etish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar samaradorligini tahlil qilish va monitoringini olib borish bo‘yicha tizimni yaratish.
- Xorijiy mamlakatlar tajribasidan kelib chiqqan holda, kambag‘allikni bartaraf etish bo‘yicha mahalliy dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish.

Foydalangan adabiyotlar:

[1] “Kambag‘allikni qisqartirishda tadbirkorlik subyektlari bilan o‘zaro manfaatli hamkorlik o‘rnatishga qaratilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 12.06.2023 yildagi PF-93-son

[2] Djumanova R.F. Aholi turmush darajasi: ko‘rsatkichlari va uni oshirish yo‘llari// Iqtisod fanlari nomzodi olish uchun diss. avtoreferati. –T. 2008 – 11 b.

[3] T.M. Ziyayev, Sh.T. Israilova “Turmush farovonligi nazariyasi” T.2019 [6] Pardayev M.Q., Qurbonov Z.N. Oila biznesi va tadbirkorligi. - Samarqand: SamKI, 1999.

[4] lex.uz ma’lumotlari.

[5] stat.uz ma’lumotlari.

[6] Xorazm stat.uz ma’lumotlari.

RAQAMLI IQTISODIYOT VA IQTISODIY O‘SISH

Asamxodjayeva Shoira Shukurullayevna- Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti, dotsent v.b.

Annotatsiya: Tezisda raqamli iqtisodiyot sharoitida barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash masalalari o‘rganilgan hamda unga ta’sir qiluvchi omillar tadqiq etilgan. Ish so‘nggida mavzuga doir xulosa va tavsiyalar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, iqtisodiy o‘sish, texnologik taraqqiyot, innovatsiyalar, axborotlashtirish.

Raqamli iqtisodiyot yuqori samaradorlik garovi bo‘lib, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiy o‘sishida muhim dvigatelga aylanib bormoqda. Raqamli zamonaviy texnologiyalar asosida iqtisodiy tashkilot biznes modellari, tashkiliy modellar va bandlik modellarida inqilobiy o‘zgarishlar kiritildi. Raqamli iqtisodiyot - bu yangi texnologiyalar, platformalar va biznes modellari yaratish va ularni kundalik hayotga joriy etish orqali mavjud iqtisodiyotni yangicha tizimga ko‘chirish demakdir.

“Raqamli iqtisodiyot” tushunchasi ilk bora 1995 yilda Massachusets texnologiya instituti olimi Nikolas Negroponte tomonidan ishlatilgan. Iqtisodiyotning raqamli segmentini kengayishining asosiy sabablaridan biri transaksion sektorning o‘sishi hisoblanadi. Transaksion sektorga davlat boshqaruvi, moliya-bank tizimi, ulgurji va chakana savdo, kommunal va ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish kabilar kiradi.

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta’lim, sog‘liqni saqlash va qishloq xo‘jaligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, elektron hukumat tizimini takomillashtirish, dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalarining mahalliy bozorini yanada rivojlantirish, respublikaning barcha hududlarida IT-parklarni tashkil etish, shuningdek, sohani malakali kadrlar bilan ta’minlashni ko‘zda tutuvchi 220 dan ortiq ustuvor loyihalarni amalga oshirish boshlangan[116].

Raqamli iqtisodiyotning asosiy belgilari:

- yuqori darajada avtomatlashtirilganlik;
- elektron hujjat almashinuvi;
- buxgalterlik va boshqaruv tizimlarining elektron integrasiyalashuvi;
- ma’lumotlar elektron bazalari;
- CRM (mijozlar bilan o‘zaro munosabat tizimi) mavjudligi;
- korporativ tarmoqlar.

Qulayliklari:

1. To‘lovlar uchun xarajatlar kamayadi (masalan, bankka borish uchun yo‘lkira va boshqa resurslar tejaladi).

2. Tovarlar va xizmatlar haqida ko‘proq va tezroq ma’lumot olinadi.

3. Raqamli dunyodagi tovar va xizmatlarning jahon bozoriga chiqish imkoniyatlari kengayadi.

4. Iste’molchilar fikrini tez olish hisobiga tovar va xizmatlar jadal takomillashtiriladi.

5. Tezroq, sifatliroq, qulayroq xizmat ko‘rsatiladi.

Raqamli iqtisodiyotning obyektiv zaruriyati shundan iboratki, u innovatsiyalar va iqtisodiy o‘sishga yordam beradi, zamonaviy raqobat muhiti uchun muhim bo‘lgan biznes jarayonlari samaradorligini oshiradi, raqamli xizmatlar va texnologiyalardan foydalanishni ta’minlaydi, fuqarolar va butun jamiyatning hayot sifatini yaxshilaydi. Raqamli iqtisodiyot yordamida dunyo bir-biriga bog‘langan, barqaror va bizning

[116] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 5 oktyabrdagi ““Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-sonli Farmoni.

zamonamizning tez o‘zgaruvchan sharoit va muammolariga moslashib bormoqda. Iqtisodiy o‘sish deganda ma’lum bir davrda yaratilgan tovarlar va xizmatlar hajmining o‘sishi tushuniladi. Iqtisodiy o‘sish mamlakat taraqqiyotining asosiy ko‘rsatkichidir. Iqtisodiy o‘sish aholi turmush darajasini yuksaltirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va investitsiyalarni jalb qilish imkonini bermoqda. Raqamli transformatsiyaning iqtisodiy o‘sishga ta’sirini aniqlash zarur, chunki bu ma’lumotlar yordamida samaradorlikni, biznes raqobatbardoshligini oshirish va yangi imkoniyatlar yaratish bo‘yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqish mumkin. Raqamli iqtisodiyotning miqdoriy baholash kontseptual va ma’lumotlar bilan bog‘liq muammolar tufayli mushkul vazifa hisoblanadi. Biroq, bir qator yuqori darajadagi tadqiqotlar raqamli iqtisodiyot va raqamli transformatsiyaning iqtisodiy ahamiyatini ko’rsatadi.

Tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish, tarqatish va ayirboshlash uchun raqamli texnologiyalardan foydalanadigan iqtisodiy faoliyat natijasida ishlab chiqarilgan qiymatni o‘z ichiga olgan raqamli iqtisodiyot YaIMni hisoblashning hal qiluvchi qismidir.

Internet, mobil qurilmalar va dasturiy ilovalar ma’lumotlarni yaratish, qayta ishlash va uzatish uchun turli sektorlar tomonidan qo‘llaniladigan raqamli texnologiyalarning bir nechta misolidir. Mamlakatga qarab, raqamli iqtisodiyotning YaIMdagi aniq hissasi o‘zgarib turadi, ammo raqamli texnologiyalardan foydalanish o‘sishda davom etar ekan, u global iqtisodiy muhitni aniqlashda katta rol o‘ynamoqda.

Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli iqtisodiyot jahon yalpi ichki mahsulotining 15% dan ortig‘ini tashkil etadi va so‘nggi o‘n yil ichida moddiy dunyo yalpi ichki mahsulotiga nisbatan 2,5 barobar tezroq o‘sdi.

Hozirgi kunda raqamli texnologiyalar aloqa, biznes, sog‘liqni saqlash, ta’lim, moliya va boshqa shu kabi sohalarni o‘zgartirmoqda.

Shunga qaramay, mamlakatlar, korxonalar va jismoniy shaxslar o‘rtasida ko‘p o‘lchovli raqamli tafovut saqlanib qolmoqda, bu esa rivojlanish bo‘linishini kuchaytirmoqda. Kasalxonalar, maktablar, hukumatlar va korxonalar raqamli vositalarsiz samarali ishlay olmaydi. Raqamli tafovut o‘sishni to‘xtatib qo‘yadi va hali ham bir-biriga bog‘lanmagan texnologiyalarning to‘liq imkoniyatlaridan foydalana olmagan milliardlab insonlar uchun imkoniyatlarni cheklaydi.

Raqamli transformatsiya sur’atlarini tezlashtirish uchun mamlakatimizda raqamli infratuzilmani rivojlantirishga, jumladan, keng polosali Internetga kirishni kengaytirish, raqamli ta’lim platformalarini yaratish hamda fuqarolar va biznes uchun raqamli xizmatlarni rivojlantirishga faol sarmoya kiritishi, qulay ekotizim yaratish orqali innovatsiyalar va raqamli texnologiyalarni rag‘batlantirishi kerak. Shuningdek startaplarning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, yirik texnologik kompaniyalarni mahalliy loyihalarga sarmoya kiritish, raqamli texnologiyalar sohasida mutaxassislarning malakasini oshirish, ixtisoslashtirilgan ta’lim dasturlari va malaka markazlarini tashkil etish, tajriba va bilimlar almashinuvi maqsadida boshqa mamlakatlardan iqtidorli mutaxassislarni jalb etish zarur.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda asosiy ahamiyatga ega bo‘lib, axborot texnologiyalarining rivojlanish

darajasi bozor sig‘imiga, bozorning o‘sish dinamikasiga va raqobatni nazorat qilishga ta’sir ko‘rsatadi. Raqamli transformatsiya iqtisodiy o‘sishga ta’sir ko‘rsatar ekan, shunga mos ravishda fuqarolarning hayot sifatini yaxshilaydi hamda davlat boshqaruvi samaradorligini oshiradi. Bu mamlakatning jahon miqyosida raqobatbardoshligini oshirish, aholining barcha qatlamlari uchun ijtimoiy inklyuzivlikni va raqamli imkoniyatlardan teng foydalanishni ta’minlash imkonini beradi. Shu bois raqamlashtirish va raqamli transformatsiya O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun asosiy ustuvor vazifa bo‘lishi lozim.

KORXONADA INTEGRALLASHGAN MARKETING KOMMUNIKATSIYALAR TIZIMI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Boyjigitov Sanjarbek Komiljon o‘g‘li - SamISI, dotsent
Xo‘jaxmedov Ulug‘bek Anvar o‘g‘li – SamISI, magistri

Annotatsiya. Tadqiqotda IMK tizimi, brendning yagona va birlashtirilgan xabarlar orqali bozor bilan aloqasini mustahkamlashga qaratilgan yondashuv sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: marketing, xizmat ko‘rsatish, raqamlashtirish, raqamli texnologiyalar, integrallashgan marketing kommunikatsiyalari.

Mamlakatimizda iqtisodiyot soha va tarmoqlarini rivojlantirish, aholisga sifatli xizmat ko‘rsatish tizimlarini joriy qilish masalalari doimo dolzarb hisoblanadi. Shundan kelib chiqqan holda B2B va B2C sektorlaridagi mijozlar bilan munosabatlarni shakllantirishda integrallashgan marketing kommunikatsiya tizimi jarayonlarini joriy qilish va optimallashtirish tadqiqot ishimizning muhim qismlaridan biridir.

Integrallashgan marketing kommunikatsiyalar tizimi (IMK) — bu turli marketing vositalari va kommunikatsiya kanallarining o‘zaro bog‘langan, hamohang ishlashini ta’minlaydigan tizimdir. IMK ning asosiy maqsadi kompaniyaning barcha marketing faoliyatlarini bir butun va samarali tarzda boshqarishdir. Bu tizimda barcha kommunikatsiyalar birlashtirilgan bo‘lib, har bir kanal va vosita kompaniyaning umumiy strategiyasiga mos keladi.

IMK ning asosiy xususiyatlari sifatida tadqiqotimiz davomida quyidagilarni alohida aytishimiz mumkin:

1. **Ko‘p kanalli yondashuv:** IMK tizimida marketing faoliyati turli kanallar (internet, televiziya, radio, ijtimoiy tarmoqlar, reklama taxtalari, PR, pochta xizmati va boshqalar) orqali amalga oshiriladi. Har bir kanal o‘zaro integratsiyalashgan bo‘lib, bir-birini to‘ldiradi, xatoliklarni kamaytiradi va samaradorlikni oshiradi.
2. **Moslashtirilgan kommunikatsiyalar:** Har bir mijoz guruhiga mos xabarlarni etkazish uchun kommunikatsiyalar shaxsiylashtirilgan va segmentlangan bo‘lishi kerak. IMK tizimida mijozlar ehtiyojlari va qiziqishlari tahlil qilinadi va bu tahlil asosida marketing xabarlari ishlab chiqiladi.

3. Brend birligini ta’minlash: IMK tizimi orqali kompaniyaning brendi haqida tarqatiladigan barcha xabarlar yagona stil va xususiyatlarga ega bo‘lishi kerak. Brendning taniqli va ishonchli bo‘lishi uchun kommunikatsiyalarni yagona vizual va til uslubida taqdim etish zarur.

4. Ma’lumotlar va tahlilga asoslangan yondashuv: IMK tizimi marketing kampaniyalarining samaradorligini o‘lchash va ularni yaxshilash uchun ma’lumotlar tahliliga asoslanadi. Marketing avtomatlashtirish tizimlari va CRM platformalari yordamida mijozlarning xulq-atvorini kuzatish, savdolarni tahlil qilish va xabarlarga bo‘lgan javobni o‘rganish mumkin.

5. Tezkor javob va uzluksiz aloqalar: IMK tizimida kompaniya mijozlar bilan doimiy va uzluksiz aloqada bo‘lishi kerak. Bu, o‘z navbatida, mijozlarning brendga bo‘lgan sodiqligini oshiradi. Bu maqsadga erishish uchun turli kanallarda, shu jumladan, onlayn va offlayn tarzda tezkor javob tizimlari ishlatiladi.

Tadqiqotimiz davomida IMK tizimining komponentlarini mezonlar bo’yicha turlarga ajratdik:

1. Reklama: Televiziya, radio, internet, jurnallar va tashqi reklama kabi kanallar orqali brend yoki mahsulot haqida ma’lumotlar tarqatish.

2. Public Relations (PR): Brendning obro‘ini oshirish va kompaniya va uning mijozlari o‘rtasida ishonch yaratish.

3. Sotuvlar va mijozlarga xizmat ko‘rsatish: Sotuvlar jamoasi va mijozlarga xizmat ko‘rsatish o‘rtasida yaxshi aloqa o‘rnatish, mijozlarning ehtiyojlarini tezda qondirish.

4. Marketing tadqiqotlari: Mijozlarning talablarini va bozorni tahlil qilish, o‘zgarishlarga tezda moslashish.

5. Digital Marketing: SEO (Search Engine Optimization), SMM (Social Media Marketing), e-mail marketing, kontent marketingi va boshqa raqamli vositalar orqali kommunikatsiyalarni amalga oshirish.

6. Sotuvni rag‘batlantirish (Sales Promotion): Maxsus aksiyalar, chegirmalar, bonuslar va boshqa sotuvni rag‘batlantirish vositalari orqali mijozlarni jalb qilish.

Bugungi kunda korxonalarda IMK tizimi samaradorligini oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirish tavsiya qilinadi:

- **Birlashtirilgan marketing strategiyasi**: Har bir marketing kanali va vosita yagona strategiyaga asoslanishi kerak. Bu marketing xabarlarining bir-biriga mos bo‘lishini ta’minlaydi.
- **Mijozlar bilan interaktiv aloqalar**: Mijozlarning fikr-mulohazalari, ehtiyojlari va xulq-atvori asosida turli kanallar orqali real vaqt rejimida muloqot qilish.
- **Kommunikatsiya vositalarini avtomatlashtirish**: Marketing xabarlarini va kampaniyalarni avtomatik tarzda yuborish uchun CRM tizimlari, e-mail marketing va chat-botlar kabi vositalardan foydalanish.
- **Kreativ va moslashtirilgan kontent yaratish**: Har bir mijoz segmenti uchun alohida kontent ishlab chiqish, bu esa ularning ehtiyojlariga yanada mos keladigan xabarlarni etkazadi.

Integrallashgan marketing kommunikatsiyalar tizimi korxonaga raqobatbardoshlikni oshirish, brendni kuchaytirish va mijozlar bilan mustahkam aloqalar o‘rnatish imkonini beradi.

Korxonada integrallashgan marketing kommunikatsiyalar tizimi (IMK) samaradorligini oshirish uchun bir nechta asosiy strategiyalarni amalga oshirish mumkin:

1. Markazlashgan Strategiya ishlab chiqish: korxona marketing komunikatsiyalari barcha kanallarda va jamoalarda bir-birini to‘ldirishi kerak. Buning uchun yagona strategiya asosida barcha kommunikatsiyalarni tashkil qilish zarur. Bu marketing, PR, sotuv va mijozlarga xizmat ko‘rsatish kabi barcha sohalarning birgalikda ishlashini ta’minlaydi.

2. Mijozlarni chuqur tahlil qilish: samarali kommunikatsiyalar uchun mijozlarni tahlil qilish va ularning ehtiyojlariga moslashtirilgan xabarlarni etkazish muhim. Mijozlarning xulq-atvori, qiziqishlari va talablarini o‘rganish uchun ma’lumotlar bazasini yaratish zarur. Bu jarayonni kuchaytirish uchun raqamli vositalardan foydalanish (masalan, mijozlar haqida ma'lumotlarni to‘plovchi CRM tizimlari) foydalidir.

3. Ko‘p kanalli yondashuv (Omni-channel approach): marketing kommunikatsiyalari turli kanallarda, masalan, telefon, elektron pochta, ijtimoiy tarmoqlar, veb-sayt va offlayn vositalar orqali birlashtirilgan tarzda amalga oshirilishi kerak. Bu mijozlar bilan doimiy va uzluksiz aloqani ta’minlaydi. Har bir kanal orqali uzatiladigan xabarlar bir-biriga mos bo‘lishi kerak.

4. Yangi texnologiyalar va avtomatlashtirishni joriy etish: marketing kommunikatsiyalarini avtomatlashtirish vositalarini joriy qilish, masalan, e-mail marketing, chat-botlar va raqamli reklamalar, ishni sezilarli darajada samarali qiladi. Avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida xabarlar vaqtida va moslashgan tarzda yuboriladi, bu esa mijozlar bilan tezkor aloqani ta’minlaydi.

5. Kreativ va moslashtirilgan kontent yaratish. Samarali kommunikatsiya uchun kreativ, dolzarb va mijozlarga moslashtirilgan kontent yaratish zarur. Bu kontentni turli formatlarda, masalan, maqolalar, videolar, infografikalar yoki blog postlar orqali taqdim etish mumkin. Kontentni doimiy ravishda yangilab, foydalanuvchilarning qiziqishini oshirish lozim.

6. Natijalarni o‘lchash va tahlil qilish: marketing kommunikatsiyalarining samaradorligini oshirish uchun ularni muntazam tahlil qilish kerak. KPI (kalit ko‘rsatkichlar) belgilash va ularni kuzatib borish (masalan, sotuvlar, mijozlarning javobi, brendning tan olinishi va boshqalar) zarur. Har qanday o‘zgarishlarni amalga oshirishdan oldin aniq ma’lumotlar asosida tahlil qilish samarali bo‘ladi.

7. O‘rganish va doimiy takomillashtirish: marketing kommunikatsiyalarini samarali qilish uchun korxonada xodimlarni muntazam ravishda o‘qitish, ularni yangi texnologiyalar va yondashuvlar bilan tanishtirish zarur. Shu bilan birga, mijozlarning fikr-mulohazalarini tinglab, yangi strategiyalar ishlab chiqish kerak.

Bu usullarni amalga oshirish, integrallashgan marketing kommunikatsiyalar tizimining samaradorligini oshiradi va kompaniyaning raqobatbardoshligini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Abdullaev O.M., Fattaxov A.A., K.Axmedov. Rakamli iktisodiyot. T.: “LESSON PRESS, nashriyoti, 2020 yil - 686 bet.
2. Wirtz, J., & Lovelock, C. H. (2016). *Services Marketing: People, Technology, Strategy* (8th ed.). Pearson.
3. Shimp, T. A. (2010). *Advertising and Promotion: An Integrated Marketing Communications Perspective* (9th ed.). South-Western Cengage Learning.
4. Muxopad V.I. Ekonomika i upravlenie intellektualnoy sobstvennostyu. M.: INFRA-M, 2016.
5. Tursunov, N.K., & Toirov, O.T. (2021). Snijenie defektnosti ram po treщinam za schyot primeneniya konstruksii litnikovoy sistemы.

MARKETING TAMOYILLARI ASOSIDA QAYTA ISHLASH SANOATINI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYASI

Xolmamatov D.H. - SamISI, dotsent
Sunnatova Mexribon – SamISI, magistr

Annotatsiya. Mazkur ishda marketing tamoyillari asosida qayta ishlash sanoatini rivojlantirish strategiyasining mohiyati va uning amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Qayta ishlash sanoati iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, resurslardan samarali foydalanish va ekologik muammolarni hal qilishda muhim o‘rin tutadi. Ishda marketing tamoyillarini qo‘llash orqali sanoatning raqobatbardoshligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va yangi bozorlarni egallash yo‘llari ko‘rsatilgan. Bozorni segmentatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ekologik barqarorlikni ta’minlash va marketing strategiyalarini ishlab chiqish orqali qayta ishlash sanoatining istiqbolli rivojlanishi mumkinligi isbotlangan. Ushbu strategiyalar, shuningdek, mahalliy resurslarni samarali ishlatish va tashqi bozorlarga eksport imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi.

Kalit so’zlar: marketing tamoyillari, qayta ishlash sanoati, sanoat strategiyasi, raqobatbardoshlik, innovatsion texnologiyalar, bozor segmentatsiyasi, mahsulot sifati, ekologik barqarorlik.

Bugungi rivojlanib borayotgan bozorlarda mahsulot va xizmatlarni yaratish, ularni iste’molchi ehtiyojlariga moslashtirish har bir korxona oldida asosiy muammolardan biri sifatida qaralmoqda. Zero, marketingning asosiy tamoyili bu cheklangan resurslar sharoitida cheklanmagan iste’molchilar ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan chora-tadbirlar yig’indisi hisoblanadi.

Marketingning maqsadi korxonaning uzoq muddatli (kelajakdagi) va qisqa muddatli (yillik) dasturi boMishi mumkin. Korxonada marketing faoliyati dasturini tuzishning eng muhim qoidasi ishlab chiqarilgan va bozorga sotishga chiqarilgan mahsulotning sifat va miqdor ko‘rsatkichlarining uzviy bogMiqligidir.

Marketing tizimi - bu qo‘yilgan maqsadlarga erishish va maqsadli bozor talabini qondirish uchun marketing qismlarining aniq birikuvidir. Tarkib o‘zida to‘rtta asosiy qism – mahsulot yoki xizmat, narx, taqsimot va siljitishlarni

birlashtiradi. Tovar va xizmatlarni olganda bozorga nima tavsiya etilishi sifat darajasi, sotish hajmi, kompaniyaning innovatsion darajasi, o‘lchovning holati, alohida shartlar tadqiqotlarning hajmi va muddatlari mavjud mahsulotni sotishni to‘xtatish paytini aniqlab olish kerak.

Iste’mol tovarlari xizmati marketingi ishlab chiqaruvchi bilan iste’mol o‘rtasida bevosita aloqaning mavjudligi bilan ajralib turadi. Xizmatlarning ko‘pchilik qismi kompleks xarakterga ega. Masalan, mehmonxonalar, jamoat ovqat joylari, ekskursion xizmat, yodgorlik mollari sotish va xakozolar paydo bo‘lishi yalpi turistik mahsulot tushunchasi bilan bevosita bog‘liqdir. Shu sababli xizmat ko‘rsatish sohasida marketing juda katta yo‘nalishga ega.

Qayta ishlash sanoati iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, resurslardan samarali foydalanish, qo‘shimcha qiymat yaratish va ekologik muammolarni hal qilishga yordam beradi. Marketing tamoyillari asosida rivojlantirish strategiyasi qayta ishlash sanoatini bozor talablariga moslashtirish, innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish va samaradorlikni oshirishga qaratilgan.

Marketing tamoyillari korxonaning mahsulot ishlab chiqarishdan tortib, iste’molchi ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan barcha jarayonlarini boshqarishni nazarda tutadi. Qayta ishlash sanoatini rivojlantirishda asosiy marketing tamoyillari:

1. **Iste’molchi ehtiyojlariga yo‘naltirish**:
   - Bozor talablarini chuqur o‘rganish.
   - Mahsulot va xizmatlarni iste’molchilar xohish-istaklariga moslashtirish.
2. **Bozor segmentatsiyasi va maqsadli marketing**:
   - Turli bozor segmentlarining talablarini aniqlash.
   - Maqsadli auditoriyaga mos strategiyalar ishlab chiqish.
3. **Innovatsiyalar va raqobatbardoshlik**:
   - Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish.
   - Mahsulot sifatini oshirish va ekologik talablarni qondirish.
4. **Barqaror rivojlanish tamoyillari**:
   - Qayta ishlash jarayonlarini ekologik xavfsiz qilish.
   - Resurslardan oqilona foydalanish va chiqindilarni kamaytirish.

Qayta ishlash sanoati uchun marketing tamoyillari asosida rivojlantirish strategiyasi

1. **Bozorni tadqiq qilish va strategik rejalashtirish**:
   - Qayta ishlash sanoati mahsulotlari uchun mavjud bozorni tahlil qilish.
   - Mintaqaviy va xalqaro talablarni o‘rganish orqali eksport imkoniyatlarini kengaytirish.
2. **Innovatsion texnologiyalarni joriy etish**:
   - Zamonaviy qayta ishlash texnologiyalariga investitsiyalar jalb qilish.
   - Mahalliy sharoitlarga mos texnologiyalarni rivojlantirish.
3. **Marketing strategiyalarini ishlab chiqish**:
   - Brend yaratish va mahsulotlarni targ‘ib qilish.
   - Ijtimoiy tarmoqlar va raqamli marketing vositalaridan foydalanish.
4. **Ekologik omillarni hisobga olish**:
   - Ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish.
   - Atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash.

5. **Kadrlar salohiyatini oshirish**:
   - Qayta ishlash sanoati uchun malakali mutaxassislar tayyorlash.
   - Marketing va menejment bo‘yicha treninglar tashkil etish.
6. **Hamkorlik va investitsiyalarni kengaytirish**:
   - Xalqaro tashkilotlar va xorijiy investorlardan qo‘llab-quvvatlash olish.
   - Mahalliy va global hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.

Marketing tamoyillari asosida qayta ishlash sanoatini rivojlantirish quyidagi natijalarga olib keladi: mahsulotlar sifati va raqobatbardoshligini oshiradi; eksport hajmlarining ko‘payishiga olib keladi; iste’molchi ehtiyojlariga mos mahsulotlarni taqdim etadi; ekologik muammolarni hal qilishga yordam beradi; innovatsion texnologiyalarni rivojlantirishni jadallashtiradi.

Xulosa va takliflar. Marketing tamoyillari asosida qayta ishlash sanoatini rivojlantirish strategiyasi bozor talablariga moslashuvchanlikni oshirish, innovatsion echimlarni qo‘llash va barqaror rivojlanishni ta’minlash imkonini beradi. Bu yondashuv iqtisodiyotning ushbu tarmog‘ini yanada samarali va raqobatbardosh qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Qayta ishlash sanoatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi qarori.
2. Fotler, P., Armstrong, G. *“Principles of Marketing”* — Pearson, 2018.
3. G‘ulomov, S.S., Xasanov, B.X. *“Tadbirkorlik asoslari”* — Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2020.
4. Hines, P., Rich, N. *“The New Industrial Engineering: Information Technology and Business Process Redesign”* — Prentice Hall, 2000.

YASHIL MARKETING KONSEPSIYASINING ASOSIY YO‘NALISHLARI

Po‘latova Shahnoza Abdirashitovna – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil marketing konsepsiyasining mazmuni, yashil marketing konsepsiyasining asosiy yo‘nalishlari va ularning tavsifi yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda yashil marketingni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishi bo‘yicha mualliflik yondashuvi bayon qilingan.

Kalit so‘z: yashil marketing konsepsiyasi, ekologik toza mahsulotlar, eko-markirovka, ijtimoiy va ekologik mas’uliyatli mahsulotlar, barqaror ishlab chiqarish, barqaror marketing strategiyalari, barqaror iste’mol.

Yashil marketing konsepsiyasi atrof-muhitga ta’sirni kamaytirishga va barqaror rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan strategiyalarni o‘z ichiga oladi. Yashil marketing konsepsiyasining asosiy yo‘nalishlari sifatida quyidagilarni keltirib o‘tish mumkin:

1. Ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish: Yashil marketingning asosiy yo‘nalishlaridan biri – mahsulotlar va xizmatlar ishlab chiqarishda ekologik jihatdan xavfsiz materiallardan foydalanish. Bu o‘z ichiga qayta tiklanadigan manbalardan foydalanish, atrof-muhitga zarar etkazmaslik va ishlab chiqarish jarayonlarida energiya samaradorligini oshirishni oladi.

2. Barqaror ishlab chiqarish va iste’mol zanjiri: Yashil marketingda barqaror ishlab chiqarish tizimlari va ishlab chiqarishning har bir bosqichida atrof-muhitga minimal zarar etkazish muhimdir. Ushbu yo‘nalish o‘z ichiga ekologik xavfsiz xom ashyolarni tanlash, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlashni rag‘batlantirishni oladi.

3. Eko-markirovka: Mahsulotlarga ekologik jihatdan toza yoki barqaror ishlab chiqarilganligini bildiruvchi belgilarning qo‘llanilishi muhim. Bu yashil marketingning asosiy vositalaridan biridir, chunki bu iste’molchilarga atrof-muhitga zarar etkazmaydigan mahsulotlarni tanlash imkonini beradi.

4. Resurslarni tejash va energiya samaradorligi: Yashil marketingda energiya tejash va ekologik jihatdan barqaror texnologiyalarni qo‘llash, shu jumladan qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, ishlab chiqarishda isrofgarchilikni kamaytirish kabilar asosiy yo‘nalishlardir.

5. Jamoatchilikni xabardor qilish va ta’lim: Yashil marketingda iste’molchilarga barqaror iste’mol va ishlab chiqarish amaliyotlari haqida ma’lumot berish, ularni ekologik mas’uliyatli qarorlar qabul qilishga undash muhim ahamiyatga ega.

6. Mahsulot va xizmatlar orqali ijtimoiy va ekologik mas’uliyatni targ‘ib qilish: Yashil marketingni amalga oshirishda kompaniyalar o‘z mahsulotlarini ekologik va ijtimoiy mas’uliyatli ravishda ishlab chiqarishni ta’minlashga intiladilar. Bu esa uzoq muddatli mijoz ishonchini shakllantiradi va brendning barqaror imidjini yaratadi.

Ushbu yo‘nalishlar orqali yashil marketing kompaniyalarga ekologik xavfsiz va barqaror mahsulotlarni ishlab chiqarishga yordam beradi. Yashil marketing nafaqat ekologik zararlarni kamaytiradi, balki brend imijini mustahkamlashga va iste’molchilarni jalb qilishga ham yordam beradi.

Yashil marketing konsepsiyasining asosiy yo‘nalishlarining mazmuniga kengroq to‘xtalib o‘tsak maqsadga muvofiq bo‘ladi (1-jadval).

1-jadval

Yashil marketing konsepsiyasining asosiy yo‘nalishlari

Yo‘nalishlar	**Tavsifi**	**Asosiy natija**
Ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish	Mahsulotlarni ishlab chiqarishda ekologik jihatdan xavfsiz materiallar va texnologiyalarni qo‘llash.	Qayta ishlash materiallari, noxush kimyoviy moddalarni kamaytirish, tabiiy xom ashyodan foydalanish.
Barqaror ishlab chiqarish va iste’mol zanjiri	Iste’mol zanjirida ekologik xavfsiz usullarni qo‘llash va atrof-muhitga minimal ta'sir ko‘rsatish.	Sanoatni “yashil”lashtirish, barqaror ishlab chiqarish tizimlari, qayta ishlash, energiya samaradorligi.
Eko-markirovka	Mahsulotlarga ekologik xavfsizligini bildirish uchun maxsus belgilash.	Eko-etiketlar, “organik”, “yashil”, “tub ekologik” markalar.

Resurslarni tejash va energiya samaradorligi	Energiya va resurslarni tejash, shu jumladan qayta tiklanadigan energiyadan foydalanish.	Quyosh energiyasi, shamol energiyasi, energiya samarali texnologiyalar.
Jamoatchilikni xabardor qilish va ta’lim	Iste’molchilarga ekologik mas'uliyatni oshirish va ularni yashil mahsulotlar va xizmatlarga yo‘naltirish.	Ekologik kampaniyalar, ta’lim va treninglar, brendlarning ijtimoiy mas’uliyatini targ‘ib qilish.
Ijtimoiy va ekologik mas’uliyatli mahsulotlar	Mahsulotlar orqali ijtimoiy va ekologik mas'uliyatni targ‘ib qilish.	Mahsulotlar va xizmatlar orqali ekologik ta'sirni kamaytirish, ijtimoiy dasturlarni amalga oshirish.

O‘zbekistonda yashil marketing (Green Marketing) konsepsiyasini rivojlantirish va amalga oshirish uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin. Yashil marketing – bu ekologik toza mahsulot va xizmatlarni ilgari surish, ekologiya va barqaror rivojlanish tamoyillarini tatbiq etish orqali brend imidjini yaratish va uni iste’molchilarga taqdim etish jarayonidir.

O‘zbekistonda yashil marketingni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishi sifatida quyidagilarni keltirib o‘tish mumkin:

1) Yashil mahsulotlar ishlab chiqarishni rag‘batlantirish. O‘zbekistonda yashil marketingni amalga oshirish uchun ekologik xavfsiz, qayta ishlanishi mumkin bo‘lgan, tabiiy resurslarni tejamkor ishlatadigan mahsulotlar ishlab chiqarishga qaratilgan dasturlarni joriy etish zarur. Bu mebel, oziq-ovqat mahsulotlari, qurilish materiallari, kosmetika va boshqa tovarlar uchun tegishli bo'lishi mumkin.

2) Sertifikatlash va standartlar: Yashil mahsulotlar va xizmatlar uchun milliy va xalqaro ekologik sertifikatlarni joriy etish va shu asosda mahsulotlar sertifikatlash tizimini yaratish.

3) Barqaror marketing strategiyalarini ishlab chiqish. Brendlar o‘z mahsulotlarini ekologik jihatdan toza va barqaror ishlab chiqarilgan deb ta’riflashlari lozim. Bu iste’molchilarga mahsulotlarning ekologik foydalari haqida ma’lumot berishni, masalan, qayta ishlanadigan materiallar yoki energiya tejovchi texnologiyalarni o‘z ichiga olgan reklama kampaniyalarini yaratishni anglatadi. Yashil marketing mahsulotlari va xizmatlar orqali sog‘lom turmush tarzini rivojlantirishni targ‘ib qilishi kerak. Bu turizm, oziq-ovqat, transport va boshqalar sohalarini qamrab oladi.

4) Barqaror iste’mol odatlarini shakllantirish. O‘zbekiston aholisiga yashil marketing va ekologik iste'mol haqida ma’lumot berish, turli media vositalari orqali ekologik mas’uliyatni oshirish zarur. Bu, o‘z navbatida, atrof-muhitni asrashga qaratilgan xatti-harakatlarni rivojlantiradi. Iste’molchilarga yashil marketing va ekologik turizmni, energiya tejashni, chiqindilarni kamaytirishni va qayta ishlashni o‘rgatish uchun ta'lim dasturlarini ishlab chiqish.

5) Korxonalarga yashil marketingni joriy etish. O‘zbekistonning yirik korxonalari va ishlab chiqarish sektorlari ekologik toza texnologiyalarni joriy etish, chiqindilarni qayta ishlash va energiya tejashni amalga oshirishi lozim. Shu bilan birga, korxonalar ekologik mas’uliyatni o‘z zimmalariga olishlari kerak. Yashil

marketingni amalga oshirishda mahsulotlar uchun yashil etiketlar yoki sertifikatlarni taqdim etish orqali iste’molchilarni o‘z mahsulotlariga qiziqtirish mumkin.

6) Qayta ishlash va chiqindilarni boshqarish. O‘zbekistonda chiqindilarni qayta ishlash bo‘yicha tizimli choralar ko‘rish zarur. Yashil marketingni qo‘llab-quvvatlash uchun xalqaro tajribaga asoslangan chiqindilarni ajratib yig‘ish va qayta ishlash tizimlarini yaratish muhimdir. Korxonalarda va uy xo‘jaliklarida energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish zarur.

7) Davlat va xususiy sektorni qo‘llab-quvvatlash. Yashil marketingni rivojlantirish uchun davlat tomonidan ekologik toza texnologiyalarni ishlab chiqayotgan korxonalarga soliq imtiyozlari va subsidiyalarni taqdim etish. Yashil marketingni rivojlantirish uchun xalqaro va milliy sarmoyalarni jalb qilish maqsadida yashil iqtisodiyotga oid investitsiya dasturlarini yaratish.

8) Ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash: Yashil marketingning o‘ziga xos strategiyalari va texnologiyalarini ishlab chiqish uchun ilmiy tadqiqotlar olib borish va universitetlar, ilmiy markazlar bilan hamkorlik qilish. Bu, ayniqsa, ekologik toza materiallar va barqaror ishlab chiqarish metodlari bo‘yicha dolzarb tadqiqotlarni o‘z ichiga oladi.

KORXONANING EKSPORT SALOHIYATINI TAHLIL QILISH

Jiyamuradov Rustam Nuridinovich – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada korxonalar eksport salohiyati tushunchasining mazmuni, korxonaning eksport salohiyatini belgilab beruvchi asosiy omillar, korxonaning eksport salohiyatini tahlil qilish bosqichlari, korxonaning eksport salohiyatini tahlil qilishda ichki va tashqi eksport salohiyati ko‘rsatkichlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: eksport salohiyati, eksport mahsulotlarining raqobatbardoshligi, logistika va etkazib berish tizimi, marketing va taqsimot, xalqaro standartlar.

Korxonaning eksport salohiyati holatini baholash tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish bo‘yicha marketing strategiyalarini ishlab chiqish uchun zarur hisoblanadi. Bugungi kunda korxonaning eksport salohiyatiga turli xil ta’riflar mavjud.

I.A. Rusakov korxonaning eksport salohiyatini korxonaning ishlab chiqarish va iqtisodiy imkoniyatlaridan kelib chiqib, o‘z mahsulotlarini xorijga sotish, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va xalqaro sanoat jarayonlarida ishtirok etishning umumiy salohiyati deb ta’riflagan[3].

Yu.M.Tokarev va P.V.Maninning fikricha, eksport potentsiali korxonaning eksport uchun raqobatbardosh mahsulotlarni yaratish va ishlab chiqarish, ularni tashqi bozorga chiqarish, u erda foydali mahsulotlarni sotish va kerakli darajada xizmat ko‘rsatishni ta’minlashning umumiy salohiyati sifatida belgilanishi mumkin[4].

Amerikalik iqtisodchi J.Neysbit korxonaning eksport salohiyatini iqtisodiy salohiyatning dinamik o‘zgaruvchan tarkibiy qismi sifatida qarab, uning tashkiliy-texnik tuzilmasi korxonaning vazifa va maqsadlaridan kelib chiqqan holda, atrof-muhit omillari va ichki sharoitlarning ta’sirini hisobga olgan holda yaqin va uzoq xorij bozorlarida ma’lum darajadagi rentabellik bilan barqaror sotish hajmini ta’minlaydi degan fikrni ilgari so‘radi [2].

Aksariyat ilmiy nashrlarda keltirilgan korxonalar eksport salohiyatining umumiyroq ta’rifi – mavjud bozor sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan ishlab chiqarilishi va sotilishi mumkin bo‘lgan tashqi bozorda talab qilinadigan raqobatbardosh mahsulotlar hajmidir.

Bundan kelib chiqadiki, korxonaning eksport salohiyati deganda uning raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish, ularni sotish va tashqi bozorlarda ham qisqa, ham uzoq muddatda xizmat ko‘rsatish bo‘yicha resurslari va imkoniyatlari yig‘indisi tushuniladi.

Bizning fikrimizcha korxonaning eksport salohiyati – bu korxonaning o‘z mahsulotlarini xalqaro bozorga chiqarish, tashqi bozorda raqobatbardosh bo‘lish va barqaror savdo hajmini oshirish imkoniyatlarini ifodalaydigan ko‘rsatkichdir. Korxonaning eksport salohiyati quyidagilar bilan bevosita bog‘liqdir:

1) Mahsulot sifatini xalqaro talablar darajasiga moslashtirish – eksport qilinadigan mahsulotlar xalqaro standartlarga va bozor talablariga mos kelishi zarur;

2) Ishlab chiqarish hajmini oshirish – korxona o‘z ishlab chiqarish quvvatlarini orttirib, eksport hajmini oshira olishi kerak;

3) Narx va xarajatlar raqobatbardoshligi – korxonaning mahsulot tannarxini pasaytirish orqali ularning xalqaro bozorda raqobatbardosh narxda bo‘lishini ta’minlash;

4) Logistika va etkazib berish tizimi – korxonaning tashqi bozorga mahsulotni samarali etkazib berish imkoniyatlari, shu jumladan transport va logistika infratuzilmasi mavjudligi;

5) Marketing va targ‘ibot – korxonaning mahsulotini xalqaro miqyosda targ‘ib qilish va mijozlar bilan aloqalarni o‘rnatish salohiyati.

Yuqoridagi omillar bilan bir qatorda korxonaning eksport salohiyatini quyidagi yo‘llar bilan rivojlantirish mumkin: birinchidan, intellektual mulk mahsulotlarini ishlab chiqarish, yaqin va uzoq xorij bozorlariga etkazib berishning jismoniy hajmini oshirish; ikkinchidan, ishlab chiqarish va eksportda sotish xarajatlarini kamaytirish va uchinchidan, chet elda sotishdan oldingi va sotishdan keyingi xizmatlarni tashkil etish.

Korxonaning eksport salohiyatini tahlil qilishda korxonaning ichki va tashqi eksport salohiyati tahlil qilinadi (rasm-2).

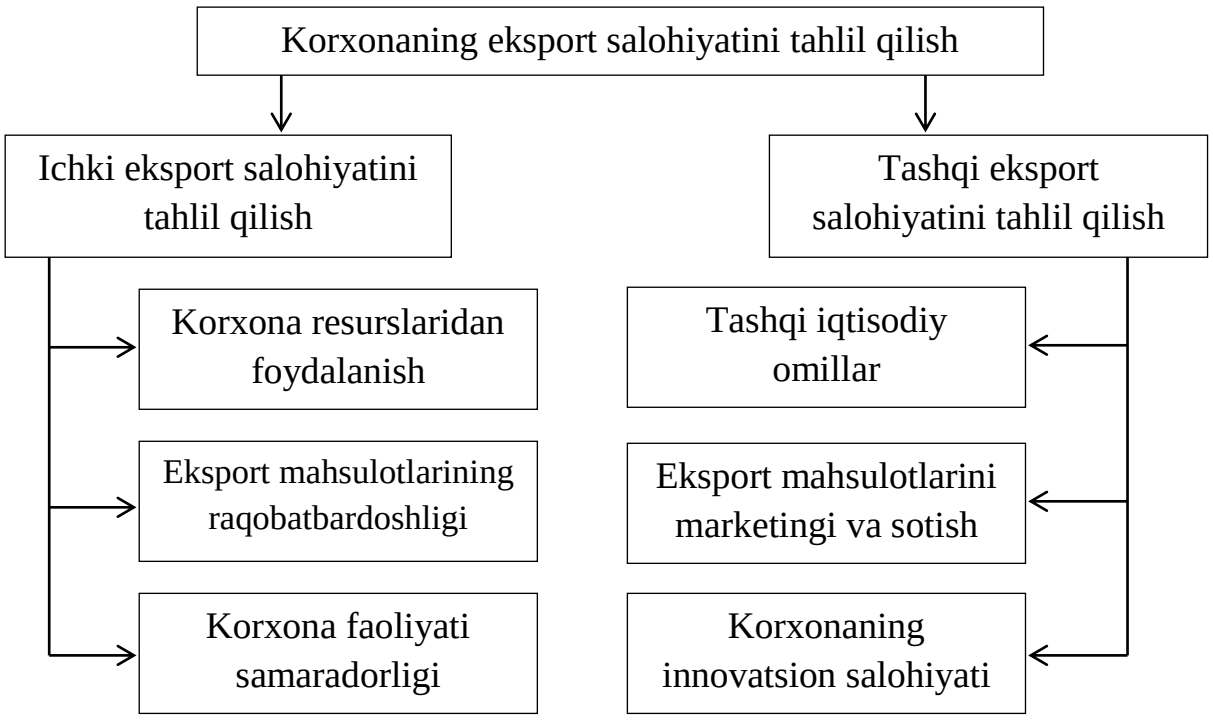

1-rasm. Korxonaning eksport salohiyatini tahlil qilish bosqichlari

Korxonaning eksport salohiyati ikki asosiy qismdan iborat: ichki va tashqi salohiyat. Korxonaning ichki eksport salohiyati eksport uchun mahsulot ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan resurslar yig‘indisini o‘z ichiga oladi. Bularga tabiiy, mehnat, moddiy, moliyaviy va axborot resurslari kiradi. Biroq eksport faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun korxonaning u yoki bu resurslar majmuasiga ega bo‘lishi etarli emas. Bu resurslardan mohirona va samarali foydalanish, mahsulotlarning raqobatdosh ustunliklarini belgilab beradigan ishlab chiqarishni intensivlashtirish imkoniyatlarini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Korxonaning tashqi eksport salohiyati raqobatbardosh mahsulotlarni sotish bilan bog‘liq bo‘lib, korxonaning marketing, logistika va xizmat ko‘rsatish faoliyati bilan ta’minlanadi. Yuqori tashqi eksport salohiyati bilan korxonaning raqobatbardoshlik darajasi sezilarli darajada oshadi, chunki uning mahsulotlari xalqaro bozorlarda sotila boshlaydi.

Korxonaning ichki salohiyatini tahlil qilish eksport salohiyatini tahlil qilishning birinchi asosiy bosqichi hisoblanadi. Resurslarni ham jami, ham batafsil tahlil qilib, korxonaning eksport operatsiyalarini amalga oshirish imkoniyatini aniqlash mumkin. Faqatgina tegishli darajadagi ichki salohiyat bilan korxonaning tashqi eksport salohiyatini amalga oshirish mumkin bo‘ladi.

Korxonaning ichki salohiyatini tahlil qilish quyidagicha amalga oshiriladi:

1. Resurslarning mavjudligi va ulardan foydalanish samaradorligini baholash amalga oshiriladi. Avvalo, korxonaning aylanma va aylanma mablag‘lari, shuningdek, inson va moliyaviy resurslar tahlil qilinadi. Ushbu ko‘rsatkichlarni baholash natijalariga ko‘ra, korxonaga tegishli foydalanilmayotgan resurslar ko‘rinishidagi yashirin zaxiralarni aniqlash mumkin.

2. Eksport mahsulotlarining raqobatbardoshligini baholash. Mahsulotning raqobatbardoshligi uning iste’mol xususiyatlarining yig‘indisi bilan belgilanadi, ular

ijtimoiy ehtiyojlarga muvofiqlik darajasi bo‘yicha raqobatdosh mahsulotlardan, qondirish xarajatlari va olingan daromadlarni hisobga olgan holda farqlanadi. Mahsulot raqobatbardoshligining eng muhim ko‘rsatkichlari: texnik daraja va sifat, resurslarning intensivligi va narxi. Texnik ko‘rsatkichlar mahsulotning maqsadini, uning ma’lum turdagi mahsulotga tegishliligini baholash uchun ishlatilishi mumkin, bular texnik va dizayn echimlarini aks ettiruvchi xususiyatlardir.

Eksport mahsulotlarining harajatlari va narxlari haqida ma’lumot olish imkonini beruvchi ko‘rsatkichlarni hamda eksport mahsuloti sifatini belgilovchi tarkibiy ko‘rsatkichlar 1-jadvalda keltirilgan.

Mahsulotlarning raqobatbardoshligi korxonaning talab miqdori, sotish hajmi va daromad darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Tashqi bozorlarda mahalliy korxonalarning tovar brendlarining taniqligi, savdo tarmoqlarining mavjudligi, logistika infratuzilmasining rivojlanganligi ham korxonalar eksport salohiyatiga ta’sir qiladi.

1-jadval

Eksport mahsulotlarining raqobatbardoshlik ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkichlar		**Ko‘rsatkichning iqtisodiy talqini**
miqdoriy	**tuzilmaviy**	
Eksport mahsulotining tannarxi	Xalqaro standartlarga muvofiqligi va sertifikatlangan mahsulotlar ulushi	Eksport mahsulotlarini ishlab chiqarish va sotish bo‘yicha umumiy xarajatlarni va ularning narxini aks ettiradi
Eksport mahsuloti birligi narxi	Innovatsion mahsulotlar ulushi	Eksport mahsulotlarining sifat ko‘rsatkichlarini aks ettiradi
	Import qilinadigan yuqori sifatli butlovchi qismlar va butlovchi qismlarning eksport mahsulotidagi ulushi	
	Ishlab chiqarilgan mahsulotlarning umumiy assortimentida eksport qilinadigan mahsulot turlarining ulushi	

Korxonaning samaradorligi faoliyat natijasi va ushbu natija uchun sarflangan xarajatlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aks ettiradi. Tovarlarni eksport qilishda korxona moliyaviy natijalarni yaxshilashdan bevosita iqtisodiy samarani ham, ishlab chiqarish raqobatbardoshligini oshirishdan ham bilvosita iqtisodiy samara olishi mumkin. Miqdoriy jihatdan eksport faoliyatidan bevosita iqtisodiy samara eksportning iqtisodiy samaradorligi ko‘rsatkichlari orqali ifodalanadi (2-jadval).

2-jadval

Korxona faoliyati samaradorligi ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkichlar		**Ko‘rsatkichning iqtisodiy talqini**
miqdoriy	**tuzilmaviy**	
Eksport bo‘yicha sotish hajmi	Eksport mahsulotlarining rentabelligi	Eksport mahsulotlarini ishlab chiqarish va sotish uchun joriy resurs xarajatlarining samaradorligini tavsiflaydi
Eksport bo‘yicha foydasi hajmi	Eksportning sotishdagi ulushi	Korxonaning umumiy xarajatlari, daromadlari va foydalarida eksport operatsiyalari uchun qilingan
	Eksportning foydadagi ulushi	
	Eksport qilingan mahsulot tannarxining sotilgan mahsulot	

	tannarxidagi ulushi	xarajatlar, olingan daromadlar va foyda miqdorini tavsiflaydi

Agar tahlil natijalariga koʻra korxonaning ichki salohiyati etarli darajada yuqori boʻlsa, tashqi eksport salohiyatini quyidagi ketma-ketlik boʻyicha tahlil qilish zarur.

Birinchidan, eksport salohiyatini shakllantirish va undan foydalanishga ta’sir etuvchi tashqi iqtisodiy omillarni tahlil qilish lozim. Bunday omillarga tabiiy, iqtisodiy-moliyaviy, siyosiy-huquqiy, ilmiy-texnikaviy, ijtimoiy-madaniy omillar kiradi. Korxonaning makroiqtisodiy muhiti haqidagi ma’lumotlarni oʻrganish, monitoring qilish, baholash va tahlil qilish jarayonida. Bu tashqi muhitdagi oʻzgarishlarga oʻz vaqtida javob berishga imkon beradi.

Ikkinchidan, marketing faoliyati va tashqi bozorlarda sotish tahlili talab qilinadi. Eksport marketing faoliyati hech qanday yangi marketing funksiyalaridan foydalanishni nazarda tutmaydi. Marketing maqsadlarini belgilash, maqsadli bozorlarni tanlash, mahsulotlarni joylashtirish, marketing aralashmasini ishlab chiqish va marketing faoliyatini nazorat qilish - bularning barchasi eksport qiluvchi korxona faoliyatida dolzarb boʻlib qoladi. Korxonaning marketing va sotish faoliyatini tavsiflovchi asosiy koʻrsatkichlarga quyidagilar kiradi: reklama xarajatlari va ularning rentabelligi, korxona mahsulotiga boʻlgan talab hajmi, sotish xarajatlarining rentabelligi va eksport mahsulotining maqsadli bozoridagi ulushi.

Uchinchidan, korxonaning innovatsion salohiyatini uning eksport salohiyatining ajralmas qismi sifatida tahlil qilish va uning darajasini muntazam oshirib borish ham birdek muhim. Chunki bir mamlakatda texnologik innovatsiya boʻlgan narsa boshqa bir mamlakatda uzoq vaqt ishlab chiqarishda qoʻllanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Krugman P. Factors of development of export potential. M.: Dorchester, 2014, 215 p.

2. Nesbit J. International economic relations. M.: Dorchester, 2013, 419 p

3. Русаков Л.А. Отсенка экспортного потенсиала предприятия. – М.: ЭКСМО, 2014. – 13 с.

4. Проблемы отсенки экспортного потенсиала предприятия // Научный клуб. УРЛ: ҳттп://www.сопҳус.ат.ру (дата обращения: 25.03.2015).

MAISHIY XIZMATLAR KO’RSATISH SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY AHAMIYATI

Sapayeva Fazilat Norbayevna
Urganch Ranch texnologiya universiteti o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maishiy xizmat ko'rsatish sohasining raqobatbardoshligi, uni iqtisodiyotdagi o’rni, mamlakat iqtisodiyotini rivojlanishidagi ahamiyati tahlil etilgan. Raqobatbardoshlik, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish orqali amalga oshirilishi mumkin. Xizmat

ko'rsatish sohasining unumdorligi ko'p jihatdan mamlakatning bugungi global iqtisodiyotda raqobatdosh qobiliyatini belgilaydi. Bir qancha etakchi mamlakatlarning qiyosiy mahsuldorlik darajasi tahlili farq qiluvchi omillar haqida tushuncha beradi. Maqola iqtisodiy jarayonlarning turli jihatlarini o‘rganishga, maishiy xizmatlar sohasining iqtisodiyotdagi o‘rnini va uning barqaror rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qilishga imkon beradi.

Kalit so’zlar: Maishiy xizmat ko'rsatish, raqobatbardoshlik, xizmat sifati, innovatsiyalar, marketing strategiyalari.

Xizmat ko‘rsatish sohasi iqtisodiyotning jadal rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri bo‘lib, aholining alohida, yakka va muayyan ehtiyojlarini qondirish va aholi uchun eng qulay bo’lgan turmush shart-sharoitlarini yaratishga qaratilgan xizmat ko‘rsatish vazifalarini bajaradi. Aholining turmush sifati, farovonlik darajasi va turmush sharoiti aynan xizmat ko‘rsatish sohasida o‘z ifodasini topadi. Uning o‘ziga xosligi shundaki, u shunchaki ijtimoiy ishlab chiqarishning bir qismi emas, balki aholining ish bilan bandligini ta’minlash uchun qulay bo’lgan ijtimoiy hamda iqtisodiy shart-sharoitlarlarni bevosita shakllantiruvchi element hisoblanadi.

Maishiy xizmat ko'rsatish sohasining ham ahamiyati bugungi kunda ortib bormoqda. Ushbu soha iqtisodiyotning muhim bo’lagi bo'lib, aholining turmush darajasini oshirishda, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda va yangi ish o'rinlarini yaratishda katta rol o'ynaydi. Raqobatbardoshlikni oshirish esa, mijozlarning qoniqishi va xizmatlar sifatini yaxshilashga olib keladi.

Maishiy xizmat bu - aholiga maishiy xizmat ko‘rsatish, ya’ni aholiga noishlab chiqarish va ishlab chiqarish xizmatlari ko‘rsatish sohasining bir qismi hisoblanadi. Maishiy xizmat kishilarning kasbiy va ijtimoiy-siyosiy faoliyatiga bog‘liq bo‘lmagan holda moddiy hamda ma’naviy ehtiyojlarni bevosita qondirish bo‘yicha amalga oshiriladigan ijtimoiy-tashkiliy usullar va shakllar bilan izohlanadi. Bugungi kunda maishiy xizmat xalq xo‘jaligining maxsus industrial moddiy-texnika bazasi-sanoat korxonalari va birlashmalariga ega bo‘lgan alohida tarmog‘i hisoblanadi. Maishiy xizmat korxonalari tomonidan yakka tartibda shaxsiy iste’mol buyumlarini tayyorlash, iste’mol qiymatini yo‘qotgan, ro‘zg‘orda ishlatiladigan va shaxsiy foydalanishdagi buyurtmalarni tiklash, shaxsiy xizmatlar ko‘rsatish va boshqa xizmatlar bajariladi. Bunday xizmatlar turlariga uy-joylarni ta’mirlash, yakka buyurtmalar bo‘yicha mebel jihozlari tayyorlash, ularni ta’mirlash va qayta ta’mirlash, kir yuvish, buyumlar va kiyim-kechaklarni kimyoviy tozalash va bo‘yash xizmatlari, yakka tartibda poyabzal, kiyim-kechak, mo‘ynali va trikotaj buyumlarini tikish va ta’mirlash, avtomobillarga texnik xizmat ko‘rsatish va ularni ta’mirlash, ro‘zgor texnikasi mashinalari va asboblari, radio va teleapparaturalarni, shuningdek, musiqa asboblarini ta’mirlash, qimmatbaho narsalarni lombardlarda saqlab berish bo‘yicha xizmatlar, foto xizmatlar, sartaroshlik, madaniy-maishiy va turli xildagi sport buyumlarini ijaraga berish xizmatlari, xonadonlarni tozalash bilan bog’liq bo’lgan xizmatlar, turli topshiriqlarni bajarish va boshqalar bilan shug‘ullanadigan korxonalar va tashkilotlar faoliyati kiradi[117].

[117] Maishiy xizmatlar sohasining iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyati turli jadvallar va tahlillar orqali o'rganilgan (Jahon Banki, 2020).

Ijtimoiy rivojlanish, texnika vositalarining taraqqiyoti, shuningdek, aholi turmush shart-sharoitlarining, shuningdek moddiy farovonligining ortishi aholining moddiy va ma’naviy ehtiyojlarining ham o‘sib, ko‘payib borishiga zamin yaratadi. Bu holat maishiy xizmatlar sohasining ijtimoiy-tashkiliy usullari hamda shakllarining kengayishiga ta’sir ko’rsatadi. Maishiy xizmat korxonalari xizmat ko‘rsatish sohalarining boshqa tarmoqlari jumladan, savdo, umumiy ovqatlanish, bolalar muassasalari, turar joy, kommunal xo‘jaliklari va boshqalar bilan birgalikda uy xo‘jaligida amalga oshiriladigan ayrim ishlar va xizmatlarni asta-sekin ijtimoiy ishlab chiqarish va umumiy xizmat ko‘rsatish shakllari bilan almashtirib boradi.

XX-asr boshlarigacha O‘zbekistonda aholiga maishiy xizmatlar ko‘rsatishning o’z an’analari va tarixiga ega bo‘lgan tizimi mavjud bo’lgan. Qishloq joylarida hamda shaharlarning turli hududlarida ya’ni mahallalarida sartaroshlar, chevarlar, shuningdek, kosib va hunarmandlar bunday xizmatlarni ko‘rsatish vazifasini bajarganlar. Ustaxonalar va sartaroshxonalar shahar va qishloq bozorlari xududida, mahalla guzarlarida joylashgan bo’lgan. XX-asrning 20-yilidan boshlab davlat tomonidan maishiy xizmat sohasini rivojlaitirish maqsadida hukumat qarorlari qabul qilindi. Maishiy xizmat sohalari rivojlandi, yangi tikuvchilik sexlari, atelyelari, maishiy xizmat uylari, korxonalar ochildi, maishiy xizmat sanoati barpo etildi. 1965-yilda respublikada maishiy xizmat ko‘rsatish vazirligi tashkil etildi. 1965—1980-yillardam maishiy xizmat ko‘rsatish korxonalari soni 8382 tadan 18031 ga etdi (shu jumladan, qishloq joylarida 4403 tadan 11293 taga etdi). Maishiy xizmat uylari va ixtisoslashtirilgan korxonalar ishga tushirildi, faqat 1971—1975-yillarda 20 ming yangi texnologik asbob-uskunalar o‘rnatildi. 1990-yilga kelib respublikada atelye va ustaxonalarni ham qo‘shib hisoblaganda 26,9 mingm maishiy xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyat ko’rsatdi, aholi jon boshiga maishiy xizmat ko‘rsatish hajmi 1965-yilga nisbatan deyarli 10-martaga ortdi. 90-yillar boshidan tizimni bozor munosabatlariga o‘tkazish uchun maishiy xizmat korxonalarini davlat tasarrufidan chiqarish boshlandi. 1992-yil aprelda respublika maishiy xizmat ko‘rsatish vazirligi tugatildi va uning negizida aholiga maishiy xizmat ko‘rsatish korxonalari va tashkilotlari uyushmasi — "O‘zmaishiyxizmat uyushma" tuzildi. 1992—1995-yillarda maishiy xizmat ko’rsatish sohalariga tegishli 12587 ta korxona xususiylashtirildi va aksiyadorlik jamiyatlari, jamoa korxonalari, xususiy korxonalarga aylantirildi. 1994—1995-yillarda shahar va qishloqlarning guzarlarida 474 ta savdo maishiy majmualar tashkil etildi. Barcha viloyat markazlarida, tumanlar va shaqarlarda maishiy xizmat sohasidagi kichik, xususiy va o‘rta biznesni muvofiqlashtirish va qo‘llab-quvvatlash uyushmalari tuzildi. Respublika Vazirlar Mahkamasining 1997-yil 17-sentyabrdagi qarori bilan maishiy xizmat ko‘rsatish sohasini boshqarishni davlat tasarrufidan chiqarishni davom ettirish, maishiy xizmat korxonalari va mahalliy boshqaruv organlarining xo‘jalik mustaqilligini oshirish maqsadida "O‘zmaishiyxizmat - uyushma" tugatildi. Aholiga maishiy xizmat ko‘rsatish ishlarini hududiy (viloyat) uyushmalari, maishiy xizmat ko‘rsatuvchi tadbirkorlarning tuman (shahar) uyushmalari boshqaradi. Ular aholiga 800 dan ortiq xizmat turini ko‘rsatadilar[118].

[118] O'zbekistonning maishiy xizmatlar sohasidagi xususiylashtirish jarayonlari va bozor munosabatlariga o'tish davri (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori, 1997).

O‘zbekiston Respublikasida aholiga maishiy xizmat ko‘rsatish sohasiga chet el investitsiyalarini jalb etishga ham alohida ahamiyat qaratilgam. Mamlakatda Turkiya, Koreya Respublikasi, Germaniya, Italiya, Fransiya va boshqa davlatlardan kelgan investorlar hamkorligida tashkil etilgan korxonalar faoliyat ko‘rsatmoqdalar. 2000-yilga kelib O‘zbekistonda aholiga ko‘rsatilgan maishiy xizmat hajmi 47,5 mlrd. so‘mni tashkil etganligi, aholi jon boshiga 12340,2 so‘mlik pulli xizmatlar ko‘rsatilganligi mamlakat iqtisodiyoti hamda uning ravnaqi uchun munosib hissa qo’shishiga asos bo’lib hisoblanadi.[119].

Maishiy xizmatlar sohasining raqobatbardoshligi milliy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi sifatida yanada mustahkamlashni talab etadi. Sifatni oshirish, texnologiyalardan samarali foydalanish va ijtimoiy mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish orqali soha raqobatbardoshligini oshirish mumkin. Buning natijasida, aholi uchun yanada sifatli va qulay xizmatlar yaratilib, iqtisodiyotning umumiy rivojlanishiga katta hissa qo‘shiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati.

1. Maishiy xizmatlar sohasining iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyati turli jadvallar va tahlillar orqali o'rganilgan (Jahon Banki, 2020).
2. O'zbekistonning maishiy xizmatlar sohasidagi xususiylashtirish jarayonlari va bozor munosabatlariga o'tish davri (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori, 1997).
3. O‘zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

LOGISTIK XIZMATLARNI RAQAMLASHTIRISH JARAYONINI TASHKIL ETILISHI

Boyjigitov Sanjarbek Komiljon o‘g‘li - SamISI, dotsenti v.b.
Xo‘jaxmedov Ulug‘bek Anvar o‘g‘li – SamISI, magistr

Annotatsiya. Mazkur ish logistik xizmatlarni raqamlashtirishning ahamiyatini, imkoniyatlarini va ularning samarali tashkil etilishidagi jarayonlarni o‘rganishga qaratilgan. Raqamli texnologiyalarni logistikaga joriy etish orqali transport va ta’minot zanjirlarining samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash imkoniyatlari mavjud.

Kalit so‘zlar: logistika, xizmat ko‘rsatish, raqamlashtirish, raqamli texnologiyalar.

Mamlakatimizda iqtisodiyot soha va tarmoqlarini rivojlantirish, aholisga sifatli xizmat ko‘rsatish tizimlarini joriy qilish masalalari doimo dolzarb hisoblanadi. Shundan kelib chiqqan holda logistika xizmatlarini ko‘rsatish, B2B va B2C sektorlaridagi mijozlar bilan munosabatlarni shakllantirishda raqamli

[119] O‘zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

transformatsiyalashuv jarayonlarini joriy qilish va optimallashtirish tadqiqot ishimizning muhim qismlaridan biridir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2023 yil 24 maydagi “Raqamli xizmatlar qamrovi va sifatini oshirish hamda soha, tarmoq va hududlarni raqamli transformatsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-162-sonli Qarori ham aynan xizmat ko‘rsatish jarayonlarini sifatli va optimal tarzda taqdim qilish masalalariga bag‘ishlangan.

Aholi va tadbirkorlik subyektlariga raqamli xizmatlardan foydalanish uchun qulay sharoitlar yaratish, ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, byurokratik tartibotlarni qisqartirish, shuningdek, davlat boshqaruvi, iqtisodiyotning real sektori tarmoqlarini hamda hududlarni raqamli transformatsiya qilish bugungi kundagi asosiy muammo va masalalardan biridir.

Logistikani raqamlashtirish logistika xizmatlarida raqamli echimlar va yangi texnologiyalarni joriy etishdir. Bu ta’minot zanjiri operatsiyalarini yaxshilaydi va optimallashtiradi. Bu yuk tashish kompaniyalari va ekspeditorlarga avtomatlashtirish va raqamli logistika platformalaridan foydalangan holda to‘g‘ri texnik xizmat ko‘rsatish strategiyalarini aniqlashga yordam beradi. Kompaniyalar, shuningdek, logistika xizmatlarini yanada yaxshilash va rivojlantirish uchun ta’minot zanjirining umumiy unumdorligini kuzatishi mumkin.

Raqamli logistika an’anaviy logistika jarayoniga nisbatan logistika operatsiyalarini boshqarish va amalga oshirishda sezilarli o‘zgarishlarni anglatadi. Ularning asosiy farqlari quyidagilardan iborat:

Yuklarni kuzatish

- An’anaviy logistika: Jarayonni kuzatish qo‘lda tekshirishni talab qiladigan davriy yangilanishlar bilan cheklangan.
- Raqamli logistika: Real vaqtda yuklarni tashish, ortish va zaxiralash bilan bog‘liq jarayonlarni kuzatishingiz mumkin.

Ma’lumotlar va hujjatlarni almashish

- An’anaviy logistika: kompaniyalar hujjatlarni yaratish va almashish uchun juda ko‘p resurslardan (qog‘oz, siyoh va boshqalar) foydalanadilar, ular tranzit paytida yo‘qolishi mumkin.
- Raqamli logistika: Hujjatlarni butun ta’minot zanjiri uchun bitta platforma orqali tez va oson onlayn almashish.

Hisobot

- An’anaviy logistika: Kompaniyalar hisobotlarni qo‘lda tuzadilar va jismoniy fayl tizimiga muhtoj bo‘ladilar.
- Raqamli logistika: Hisobotlarni avtomatik ravishda yaratiladi, ularni raqamli ravishda xavfsiz saqlanadi va istalgan vaqtda ularga kirish imkoni paydo bo‘ladi.

Ulanish

- An’anaviy logistika: Yuboruvchilar va tashuvchilar statik elektron ma’lumotlar almashinuvi (EDI) orqali amalga oshiriladi.
- Raqamli logistika: Yuk tashish manfaatdor tomonlar platforma tarmog‘i orqali boshqa raqamli logistika kompaniyalari bilan bog‘lanishlari mumkin.

Kommunikatsiya

- An’anaviy logistika: elektron pochta, faks, telefon qo‘ng‘iroqlari, matnlar yoki uchinchi tomon portali orqali jo‘natuvchilar yoki er agentlari bilan bog‘lanish mumkin.
- Raqamli logistika: Barcha xabarlar yoki yangilanishlar bitta logistika platformasi orqali yuborilishi mumkin.

Biznesingizning raqamli transformatsiyasini amalga oshirish mumkin bo‘lgan bosqichlar:

1-bosqich: Hozirgi muammolarni aniqlash va biznesni qayta tasavvur qilish. Logistika biznesining qaysi sektorlari raqamli transformatsiyadan ko‘proq foyda ko‘rishi mumkinligini va qaysi biriga zudlik bilan e’tibor qaratish kerakligini aniqlang. Buning yordamida siz ta’minot zanjirini raqamlashtirish jarayonini yanada foydali qilish uchun keyingi bosqichlarni belgilashingiz mumkin.

2-bosqich: Hozirgi holatni baholash. Kompaniyaning logistika sohasidagi hozirgi pozitsiyasini baholash va o‘sish sur’atlaringizni bir xil biznes modeliga ega bo‘lgan boshqa kompaniyalar bilan solishtirish. Bu korxonaning logistik firma raqamli echim yordamida qanday rivojlanishi mumkinligini aniqlashga yordam beradi.

3-bosqich: Kamchiliklarni tahlil qilish va muammolarni aniqlash. Bo‘shliqlar tahlilidan foydalanib, raqamli transformatsiyangizga erishish uchun zarur bo‘lgan yangi texnologiya, ma’lumotlar, iste’dod va investitsiyalarni aniqlang. Bu sizning joriy ishlashingizni kerakli, kutilgan ishlash bilan solishtirishni o‘z ichiga oladi.

Ta’minot zanjiri va transport jarayonlarida muammoli tarmoqlarni aniqlab olish, so‘ngra muammolarni ularning dolzarbligiga ko‘ra ustuvorligini belgilash va tartibga solish mumkin.

4-bosqich: Tegishli raqamli echimni aniqlash. Logistika korxonasida duch kelayotgan dolzarb muammolardan kelib chiqib, qaysi raqamli echim kerakligini tanlash (masalan, parkni boshqarish dasturi yoki umumiy yuk tashish platformasi). Buning yordamida ehtiyojlarga mos keladigan vositalarni olish orqali xarajatlar ko‘proq qiymatga ega bo‘lishi mumkin.

5-bosqich: Raqamlashtirishni amalga oshirish va xodimlaringizni tayyorlash rejasini tuzish. Logistika jamoangizga raqamli vositalaringizdan maksimal darajada foydalanishga yordam berish uchun etarlicha trening va resurslarni taqdim etish. Bu chalkashlikning oldini oladi va ularning raqamli malakasini oshirishga yordam beradi.

6-bosqich: Amalga oshirish va nazorat qilish. Logistik biznesni raqamli muhitga muvaffaqiyatli o‘tkazgandan so‘ng, muvaffaqiyatlarni kuzatib borishni va kerak bo‘lganda strategiyalarni takomillashtirishni unutmaslik kerak.

Agar logistik xizmatlarni ko’rsatuvchi korxonalar ushbu yuqorida keltirilgan bosqichlarni to‘g‘ri bajarsa, logistik xizmatlarni ko’rsatish jarayonida raqamlashtirish imkoniyatlaridan samarali foydalanishlari mumkin bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Abdullaev O.M., Fattaxov A.A., K.Axmedov. Rakamli iktisodiyot. T.: “LESSON PRESS, nashriyoti, 2020 yil - 686 bet.
2. Abdullaev O.M. Ekonometricheskoe modelirovanie. T.2012.

3. Dobrьinin, A.P. Sifrovaya ekonomika - razlichnьe puti k effektivnomu primeneniyu texnologiy (BIM, PLM, CAD, YuT, Smart City, BIG DATA i drugie). M.:2016
4. Muxopad V.I. Ekonomika i upravlenie intellektualnoy sobstvennostyu. M.: INFRA-M, 2016.
5. Tursunov, N.K., & Toirov, O.T. (2021). Snijenie defektnosti ram po treщinam za schyot primeneniya konstruksii litnikovoy sistemы.

THE CONCEPT OF GASTRONOMIC TOURISM AND ITS THEORETICAL BASICS

Xashimova Shaxnoza Shuxrat qizi - Tashkent State University of Economics PhD researcher

Annotation: This article talks about culinary culture and its secrets. It is mentioned how qualified gastronomes are evaluated as masters of their work. at the same time, gastronomic tourism is analyzed from a geographical point of view.

Key words: Culinary, cooking, gastronomist, food, eating, areas, culture.

Culinary culture has been one of those areas that has been a bit neglected until recently. However, the culture of cooking is always the longest preserved part of culture and tradition. In other words, the daily lifestyle, religious beliefs, and customs of the people, which combine different features of the society and express national feelings, are a reflection of culinary art. Changes in the way of eating in countries and the increase in the value of social meals are one of the reasons for the actions in tourism activities. In recent ears, gastronomic tourism has become a rapidly growing component of the attractiveness of a tourist destination. According to the principles of gastronomy, food presentation is not only an art, but also a science. Gastronomy is often confused with cooking. Cooking (culinary) is a component of gastronomic science, the process of creating food and drinks.

For a gastronomist, food is not only a collection of properly prepared food products, but also a beautiful presentation of it. A qualified gastronomist evaluates food from the inside, looks at it deeply, studies and explains the cultural influences, scientific and historical facts that influenced the creation and creation of dishes. Food is an integral part of the culture of a person and the society in which he lives, and the characteristics of the national cuisine reflect the ancient roots of the culture of this or that nation.

It is a self-contained process. When eating a certain food or drink, a person involuntarily comes into contact with the culture of a certain nation. It acquires a symbolic meaning between concepts such as "human" and "divine", "self" and "other". Sometimes people's rejection of "acceptable" food can be perceived as its inhumanity. In general, cuisine and food are a means of distinguishing "yours" from "others", defining the border between "them" and "us".

If we analyze gastronomic tourism from a geographical point of view, this tourism is usually divided into two types:

1. Rural gastronomic tourism. To see with one's own eyes the ecologically clean products (fruits and vegetables, cash crops, horticulture), harvesting or packaging of the ripe harvest of the country or region being traveled to, and to taste the products.

2. Gastronomic tourism of the city. Tourists can visit and explore enterprises that process and produce local products, restaurants that prepare national dishes, food stores and other facilities.

3. Currently, in many countries of the world, the type of gastronomic tourism is well developed, and in them, various tours in the processes related to production and industry are very popular. Including

- Trips in the fields of viticulture and winemaking were organized in France and Bulgaria;
- Various interesting trips to study and taste cheese production in countries such as Holland, Switzerland and Italy;
-In Germany, Austria, Belgium and the Czech Republic, tours specializing in the beer industry have been introduced;

In addition, there are also types of gastronomic tourism in practice, which are as follows.

- Gastro tourists;
- Tourists who are bored of usual tourism;
- Tourists making changes to their diet;
- Gourmets (evaluators and tasters of food);
- Profession - specialists related to curry gastronomy (restaurateurs, cooks, employees of public catering establishments);

Tourist firms (those who study the country's national cuisine to organize tourist tours). Gastronomy means more than food. It reflects the culture, heritage, traditions and sense of community of different peoples. It serves to bring mutual understanding between different cultures, bringing people and traditions closer to each other. Gastronomic tourism also appears as an important defender of cultural heritage and it helps to create opportunities in the tourism sector, including job vacancies, training of new personnel, especially in rural areas, gastronomic tourism infrastructure. From ear to ear, the attention to gastronomic tourism in the regions is increasing, this is tourism the number of people interested in the type is increasing. In particular, the number of tourists visiting Samarkand region is increasing, and by the end of 2022, there will be 1.2 million tourists from 152 countries. foreign and 4.2 mln. local tourists visited. In 2021, 1.9 million local and 120 thousand foreign tourists visited this indicator. Export of tourism services is 197.6 mln. amounted to a dollar. In January-March of this ear, 269 thousand foreign and 814 thousand local tourists visited. Currently, the average stay of foreign tourists is 2.7 days (cost of 1 day is 65-250 US dollars). In the Samarkand region, attention to the development of the tourism sector is increasing, and many works are being carried out. In particular, 51 in pilgrimage tourism, 42 in gastronomic tourism, 10 in ethnotourism, 25 in ecotourism, 21 tourist objects are operating in agrotourism, 16 in medical tourism. Pilgrimage, business, classic eco,

agro, gastronomic and shopping tourism objects of Samarkand region, as well as places of interest, recreation centers, tourism villages and streets. [120]

In conclusion, it can be said that the desire of tourists to experience the local taste in different categories and places of accommodation is creating a basis for the development of gastronomic tourism. Realizing the importance of gastronomic tourism by local and foreign tourists, service providers have set themselves the goal of studying gastronomic factors in their regions. Therefore, in order to focus on gastronomic tourism, it is envisaged to manage the tourism sector in coordination with all tourism-related organizations and relevant ministries. As a result of the analysis of these opinions, it is possible to make a number of proposals for the development of gastronomic tourism .

There are several suggestions and recommendations Including:

- Study of gastronomic tourism from a geographical point of view. Each food and cooking technology of regions and regional districts are different.

Taking this into account, it is necessary to create sufficient conditions for the geographical in-depth study of gastronomic tourism, to attract international and domestic tourists. As a result, the tourist potential, attractiveness, tourism of regions and district infrastructure and leads to economic growth of the state.

Our country currently has more than a hundred tourist routes on various destinations. But there are very few tourist itineraries for the specific type of gastronomic tourism. Because this type of tourism is mainly used in other types of tourism as part of the thematic tourism type.

Nevertheless, the number of people interested in gastronomic tourism is increasing in a short period of time. Because gastronomic tourism is well studied as a developing tourism all over the world and is being introduced to routes as a new type of tourism by representatives of foreign tourist companies.

References:

1. Samarqand viloyati Turizm va madaniy meros bosh boshqarmasining statistik ma’lumotlari. 2023y.
2. Tuxliyev I.S., Abduhamidov S.A. “Turizm: nazariya va amaliyot”. Darslik. - T.: “Fan va texnologiya”, 2020 y
3. https://www.gastrogatherings.com/what-is-gastro-tourism.html

[120] Samarqand viloyati Turizm va madaniy meros bosh boshqarmasining statistik ma’lumotlari. 2023y.

LOGISTIK XIZMATLARNI RAQAMLASHTIRISHNING MAZMUNI VA MOHIYATI

Boyjigitov Sanjarbek Komiljon o‘g‘li - SamISI, dotsenti v.b.
Xo‘jaxmedov Ulug‘bek Anvar o‘g‘li – SamISI, magistr

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot logistik xizmatlarni raqamlashtirish jarayonining mazmuni va mohiyatini o‘rganishga bag‘ishlangan. Unda raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali logistik jarayonlarni boshqarishning samaradorligi, ta’minot zanjirlarini optimallashtirish va logistika tizimining raqobatbardoshligini oshirish masalalari tahlil qilinadi. Logistik xizmatlarni raqamlashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganish, shuningdek, logistika tizimlarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklarini aniqlash. Ushbu tadqiqot natijalari logistik xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar va tashkilotlar uchun raqamli texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha amaliy ko‘rsatmalar beradi. Natijada jarayonlarni samarali boshqarish, xarajatlarni qisqartirish va mijozlar ehtiyojlarini tezkor qondirish imkoniyati yaratiladi.

Kalit so‘zlar: logistik xizmatlar, raqamlashtirish, ta’minot zanjiri, transport jarayonlari, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt.

Korxonalarning samarali faoliyat olib borishi albatta turli xil asosiy vositalarning mavjudliligi bilan izohlanadi. Qolaversa, ushbu jarayonlarni logistik xizmatlarga ishonmasdan ilojimiz yoq’. Shu sababli olib borilayotgan tadqiqot ishlarimizda ko’rib chiqiladiga asosiy masalalar ham logistic xizmatlarni raqamlashtirish jarayoni, mazmuni va mohiyatiga qaratilmoqda.

Logistik xizmatlarni raqamlashtirish - bu zamonaviy texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalangan holda transport, ta’minot zanjirlari va omborxona jarayonlarini boshqarishni takomillashtirish jarayonidir. Raqamlashtirish logistika tizimining samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilashga imkon beradi.

Logistik xizmatlarni raqamlashtirish zamonaviy iqtisodiy sharoitda logistika tizimining muhim talabi hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali logistika jarayonlarini avtomatlashtirish va optimallashtirishga erishish, xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish va global bozor sharoitida raqobatbardoshlikni ta’minlash mumkin. Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayonlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun infratuzilmani rivojlantirish va xodimlarning malakasini oshirish zarur.

Yuk tashish biznes jarayonini raqamlashtirish logistika operatsiyalarini kengaytirish va mijozlar tajribasini yaxshilashga yordam beradi. Shuningdek, u logistika va ta’minot zanjiri operatsiyalarini yanada samarali va oqilona qiladi. Raqamli logistikani yuk tashish operatsiyalaringizda quyidagicha amalga oshirish mumkin:

1. Tizimlashtirilgan yuk tariflari va kotirovka: Robotik jarayonlarni avtomatlashtirishdan foydalanish ekspeditorlarga takroriy vazifalarni (masalan, yuk stavkalari va kotirovkalarni ishlab chiqarish) avtomatlashtirishga va ularni darhol yuk

tashish hamkorlariga yuborishga imkon beradi. Bu korxonaga kotirovka so‘rovlariga tezroq javob berish va mijozlar ehtiyojini qondirish imkonini beradi.

2. Yuklarni onlayn bron qilish: Ekspeditorlik dasturlari o‘rnatilgan yuklarni bron qilish va tashish tizimiga ega. Kompaniyalar ilovadan chiqmasdan yuk joylari va omborxonalarni bron qilish uchun kerakli logistika provayderiga osongina ulanishlari mumkin. Ekspeditorlar, shuningdek, biror narsa sodir bo‘lsa, darhol bronga o‘zgartirishlar kiritishlari mumkin va dastur logistika provayderini xabardor qiladi va avtomatik ravishda yangi kotirovka va hisob-kitoblarni ishlab chiqaradi.

3. Raqamli muvofiqlik echimlari: Raqamli muvofiqlik echimlari eng so‘nggi talablar asosida **havo jo‘natmalari** , bojxona rasmiylashtiruvi va boshqalar kabi muvofiqlik hujjatlarini yaratadi, saqlaydi va almashadi. Bunday echimlar kompaniyalarning bojxona qoidalari bilan dolzarb bo‘lishini ta’minlaydi va ta’minot zanjirlarida har qanday nosozliklarni oldini oladi.

4. Yakuniy operatsiyalarni markazlashtirish va raqamlashtirish: Ta’minot zanjirini boshqarish va transport jarayonlari uchun integratsiyalangan raqamli echimlardan foydalanish logistika manfaatdor tomonlariga aloqada bo‘lishga va noto‘g‘ri aloqalarni kamaytirishga yordam beradi. Ma’lumot almashishni bir chetga surib qo‘ysak, jarayonlarni raqamlashtirish ta’minot zanjirlarining samaradorligi va mahsuldorligini oshirishi mumkin.

5. Yuk va ta’minot zanjiri ko‘rinishini oshirish: Yagona logistika platformasida yuk tashish joylarini kuzatish mijozlar bilan ishonch va shaffoflikni oshiradi. Avtonom transport vositalarini integratsiyalash, shuningdek, GPS kuzatuvi orqali yukning ko‘rinishini yaxshilashi mumkin.

6. Hamkorlikdagi sanoat tarmog‘iga qo‘shilish: Yuk tashish platformalari kabi raqamli echimlar logistika kompaniyalariga butun dunyo bo‘ylab logistika guruhlari, ekspeditorlar va yuk tashish firmalariga osongina kirish va ulanish imkonini beradi. Bu kompaniyalarga ishonchli, tekshirilgan hamkorlar bilan biznes aloqalarini o‘rnatishga va o‘z faoliyatini mamlakatlar bo‘ylab kengaytirishga yordam beradi.

7. Mobil ilovalarni birlashtirish: Yuklarni kuzatish, bildirishnomalar va har qanday joyda va istalgan vaqtda mijozlarni qo‘llab-quvvatlashga kirishni ta’minlaydigan keng qamrovli mobil ilovaga ega echimlar.

Yuk tashish ma’lumotlarini barmoq uchingizga etkazish orqali ushbu ilovalar ko‘p vaqt sarflaydigan elektron pochta xabarlari yoki telefon qo‘ng‘iroqlarini kamaytirish orqali operatsion samaradorlik va samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Mobil vositalar nosog‘lom ulanishga ega bo‘lgan hududlarda ham foydali bo‘lishi mumkin.

Hayotning boshqa jabhalari singari, raqamli texnologiya logistika va yuk tashish sanoati uchun katta foyda keltiradi.

1. Narsalar interneti (IoT) ni qabul qilish: Narsalar Interneti (IoT) bir-biriga Internet orqali ulangan qurilmalarni anglatadi. Yuk tashish sanoatida IoTni joriy qilish sizga raqamli ta’minot zanjirini xaritalash imkonini beradi. Bu parkni boshqarishni yaxshilaydi, bashoratli tahlillarni amalga oshiradi va ta’minot zanjiri ko‘rinishini yaxshilaydi.

2. Xatolar va xarajatlarni kamaytirish: Raqamli logistika platformalari vazifalarni avtomatlashtirishga imkon beradi, bu esa inson xatosini kamaytirishga yordam beradi. Ombor operatsiyalari endi qo‘lda qayd etilishi shart emas, hisob-fakturalar bir zumda yuborilishi va hisobotlarni xavfsiz saqlash mumkin. Korxonalar mavjud resurslardan yaxshiroq foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladilar va ular ilgari takrorlanadigan jarayonlarga sarflangan vaqt va xarajatlarni qisqartirishi mumkin.

3. Haqiqiy vaqtda ma’lumotlarga kirish: Katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash soliqqa olib kelishi mumkin. Biroq, raqamli logistika va sun’iy intellekt yordamida sizning biznesingiz real vaqtda katta ma’lumotlarni osongina olishi va saqlashi mumkin. Endi vaziyat hisobotini so‘rash uchun yuk tashish kompaniyalariga murojaat qilishingiz shart emas. Buning o‘rniga, raqamli vosita darhol etkazib berish zanjiridagi yukning joriy holati haqida ma’lumot beradi.Bu sizning jo‘natmalaringizni kuzatishni va mijozlarni yuklarni etkazib berish haqida xabardor qilishni osonlashtiradi. Bundan tashqari, u yaxshi mijozlar tajribasini ta’minlaydi.

4. Samaradorlik va operatsion samaradorlikni oshirish: Ba’zi raqamli logistika ilovalari samaradorlikni kuzatish, hujjatlarni boshqarish va jamoani boshqarish xususiyatlarini taklif qiladi. Siz ish jarayonidagi og‘riqli nuqtalarni aniqlashga yordam berish va har bir bo‘lim o‘z vaqtida maqsadli KPIga erishish uchun bunday raqamli imkoniyatlardan foydalanishingiz mumkin.

5. Ma’lumotlarni buzishni bartaraf etish: Ma’lumotlarni o‘zgartirish, manipulyatsiya qilish yoki o‘zgartirish ma’lumotlarning ruxsatsiz yoki zararli o‘zgartirilishini anglatadi. Bu ma’lumotlarning mazmuni yoki tuzilishini o‘zgartirishni o‘z ichiga oladi, shunda ular noto‘g‘ri, chalg‘ituvchi yoki ishonchsiz bo‘lib qoladi.

Ba’zi logistika vositalari kompaniyalarga ishlab chiqarilgan hujjatlardagi ma’lumotlarni qulflash va ularga kim kirishi mumkinligini boshqarish imkonini beradi. Bu ko‘rsatilgan hujjatlarning ishonchliligini oshiradi va tomonlar o‘rtasida ishonchni mustahkamlaydi.

Logistik xizmatlarni raqamlashtirish jarayoni, zamonaviy texnologiyalar yordamida, transport va ta’minot zanjirlarini optimallashtirishga, jarayonlarni tezlashtirishga va xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi. Raqamli transformatsiya jarayonlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun raqamli texnologiyalarni joriy etish, tizimlarni avtomatlashtirish va xodimlarni tayyorlash zarur.

Logistik xizmatlarni raqamlashtirish zamonaviy iqtisodiy sharoitda logistika tizimining muhim talabi hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali logistika jarayonlarini avtomatlashtirish va optimallashtirishga erishish, xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish va global bozor sharoitida raqobatbardoshlikni ta’minlash mumkin. Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayonlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun infratuzilmani rivojlantirish va xodimlarning malakasini oshirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Abdullaev O.M., Fattaxov A.A., K.Axmedov. Rakamli iktisodiyot. T.: “LESSON PRESS, nashriyoti, 2020 yil - 686 bet.
2. Abdullaev O.M. Ekonometricheskoe modelirovanie. T.2012.

3. Dobrьinin, A.P. Sifrovaya ekonomika - razlichnьe puti k effektivnomu primeneniyu texnologiy (BIM, PLM, CAD, YuT, Smart City, BIG DATA i drugie). M.:2016
4. Muxopad V.I. Ekonomika i upravlenie intellektualnoy sobstvennostyu. M.: INFRA-M, 2016.
5. Tursunov, N.K., & Toirov, O.T. (2021). Snijenie defektnosti ram po treщinam za schyot primeneniya konstruksii litnikovoy sistemы.

XIZMAT KO‘RSATISH KORXONALARI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH YO‘NALISHLARI

Mirzaaxmadov Durbek - Samarqand iqtisodiyot va servis instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Iqtisodiyot raqobatbardoshligi barcha bo‘g‘inlari bir-biri bilan bog‘liq. Ulardan birining rivojlanmaganligi boshqalariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Adolatli raqobat shart-sharoitlarining mavjud emasligi va rivojlanmagan tovarlar bozori innovatsion mahsulotga bo‘lgan barqaror talabni va ishlab chiqarilayotgan mahsulot sifatini oshirishga rag‘batlarni ta'minlamaydi hamda milliy innovatsion tizimlar va infratuzilmalar, ilmiy-texnik ishlanmalarning tijoratlashmaganligi ularni pirovard iste’molchiga etib borishiga imkon bermaydi. Ushbu maqolada xizmat ko‘rsatish sohasi rivojlanishining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, mazmuni va mohiyati, sohada amalga oshirilayotgan tarkibiy o‘zgarishlar, xizmatlarning tasnifiy belgilari bo‘yicha turlari va tavsifi hamda xizmatlar sohasini samarali rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari va tamoyillari tadqiq qilingan.

Tayanch so‘zlar: servis iqtisodiyoti, xizmat ko‘rsatish sohasi, omillar, korxona, xizmatlar tasnifi, xizmat ko‘rsatish jarayoni, iste’molchilar**,** korxona, raqobat, investitsiya, bozor, talab, narx, innovatsiya.

Kirish. Xizmat ko‘rsatish sohasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi o‘z mazmuniga ko‘ra turmush farovonligi va uning sifatini oshirish, zamonaviy tarmoqlarning shakllanishi bilan bog‘liq bo‘lgan inson kapitalini rivojlantirish uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratish, mehnat taqsimotining nisbatan yuqori darajasini ta’minlash bo‘yicha xo‘jalik faoliyatining turli yo‘nalishlarini qamrab oladi. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi qabul qilingan o‘rta muddatli dasturlar asosida makroiqtisodiy muvozanatni saqlash, tarkibiy va institutsional o‘zgartirishlarni chuqurlashtirish hisobiga yalpi ichki mahsulotning yuqori o‘sish sur’atlarini ta’minlash ustuvor vazifa sifatida belgilanmoqda. Jahon iqtisodiyotida saqlanib qolayotgan murakkab vaziyat va dunyo bozorlarida yuzaga kelgan noqulay kon’yunkturaga qaramasdan, mamlakatimiz iqtisodiyoti so‘nggi yillarda ham yuqori sur’atlarda o‘sishda davom etdi.

Korxonalarning faoliyati milliy iqtisodiyot va uning tarmoqlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi. Korxonalar qanchalik yaxshi, samarali va rentabelli ishlasa, butun iqtisodiyotning, jumladan, ularning o‘zlarining ham ko'rsatkichlari yuqori bo‘ladi. Bozor iqtisodiyoti korxonalar faoliyatini erkinlashtiradi, ularning mustaqilligini mustahkamlaydi hamda ishlab chiqarishni tashkil etish va rentabellikning yuqori ko‘rsatkichlariga erishishga keng imkoniyatlar yaratadi, deb hisoblanadi. Balki haqiqatdan ham shundaydir. Biroq korxona, ayniqsa, davlatga tegishli bo‘lgan korxona qanday ishlashi, uning jamiyatga keltiruvchi foydasi, rentabellik darajasi, xodimlarning bandligi qanday bo‘lishi faqat korxonalarnigina emas, davlatning ham ko‘z oldida bo‘lishi zarur. Xuddi shuning uchun ham davlat korxonalarga katta imkoniyatlar yaratib berish bilan birga ularni belgilangan tartibda nazorat qilib ham boradi. Davlat korxonalar “taqdiriga”, ularning ishlab chiqarish faoliyati yakuniy natijalariga befarq qarab tura olmaydi. Bankrotga uchragan korxonalar, zarar keltiruvchi ishlab chiqarish, iqtisodiy nochorlik - bularning barchasi korxona jamoasi uchun ham, davlat uchun ham og‘ir yuk hisoblanadi.

Xizmat ko‘rsatish raqobatbardoshligini oshirish, xo‘jalik yuritishning bozor tizimi hamda har qanday davrning muhim talabidir. Raqobatbardoshlik istalgan korxonaning iqtisodiy barqarorligi va faoliyat yuritish qobiliyatini aks ettiradi. Har qanday ishda, jumladan, korxonalar faoliyatida raqobatbardoshlikning, ijobiy natijalarning mavjud bo‘lmasligini, obrazli qilib aytganda, ovoragarchilik, vaqt, kuch va resurslarni yo'qotish bilan izohlash mumkin.

Fan-texnika taraqqiyoti korxonalarning ishlab chiqarish faoliyati raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil bo‘lib kelgan va hozirda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Mazkur omildan quyidagi yo‘llar bilan foydalanish mumkin:

- ishlab chiqarish va mehnatni mexanizasiyalashtirish, avtomatlashtirish hamda kompleks ravishdagi mexanizasiyalashtirish;
- asosiy texnologik jarayonlarni robotlashtirish;
- progressiv, mehnat hamda resurslarni tejashga yo‘naltirilgan texnologik jarayonlarni amaliyotga kiritish va ulardan keng foydalanish;
- xomashyo va materiallar (mehnat predmetlari) zamonaviy turlarini yaratish va ulardan foydalanish;
- ishlab chiqarishni tashkil qilish, rejalashtirish va boshqarish jarayonlarida zamonaviy axborot texnologiyalaridan, hisoblash texnikasidan foydalanish;
- ishlab chiqarish va mehnatni ilmiy tashkil qilish.

Xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatining rivojlanishi o‘ziga xos xususiyatlar va jihatlarga egadir. Shunga ko‘ra, muayyan omillar ta’sirini ifodalovchi mazkur soha rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari va rivojlanish tendensiyalarini nazariy jihatdan yoritib berish alohida ahamiyatga egadir.

Amaliyotda fan-texnika taraqqiyotining, jumladan, uning tarkibiy qismlarining ahamiyati va rolini inkor qiluvchi yoki tushunmovchi korxonani topish amri mahol. Biroq ushbu omilni amalga oshirish uchun faqatgina xohish

va istaklarning o'zigina etarli emas. Buning uchun birinchidan, fan-texnika taraqqiyotining ayni paytda zarur bo‘lgan yo‘nalishlarini izlash va aniqlash, ikkinchidan, pul mablag‘larini va boshqa zarur bo‘lgan resurslarni (investisiyalar) izlab topish, uchinchidan, zamonaviy ilmiy-texnikaviy ishlamalarga ixtisoslashgan ilmiy tadqiqot institutlari, konstruktorlik, texnologik va boshqa ilmiy muassasalar bilan kerakli aloqalarni “bog‘lash”, to‘rtinchidan, o‘z ilmiy-texnikaviy maqsadlarining samaraliligini hisoblab chiqish talab qilinadi.

Yangi texnikalarni ishlab chiqish va amaliyotga kiritishdan manfaatdorlik talab darajasida emas edi. Ishlab chiqarish va mehnatni tashkil qilishning xorijiy progressiv texnologiyalari “ekspluatatorlik belgisi” sifatida, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish va mexanizasiyalashtirish esa ishsizlikning asosi sifatida qabul qilinar edi. Xorij tajribalariga kapitalistik tajriba deb qaralar edi hamda bu tajribalarning keng tarqalishiga yo'l qo'yilmas edi.

Hozirgi vaqtda respublika hududida 316,0 mingdan ortiq korxona va tashkilotlar faoliyat ko‘rsatmoqda. Shundan, xizmatlar sohasida 209,5 mingta korxonalar va tashkilotlar faoliyat ko‘rsatmoqda. Xizmatlar sohasida faoliyat ko‘rsatayotgan korxona va tashkilotlarning jami korxona va tashkilotlar sonidagi ulushi 66,1%ni tashkil etadi.

Yaqin va uzoq xorij davlatlari bilan o‘zaro hamkorlikni kengaytirish, turizm sohasini jadal rivojlantirish yashash va ovqatlanish xizmatlarini ko‘rsatuvchi korxonalar va tashkilot sonining o‘sishiga ta'sir ko‘rsatdi. Ularning ulushi 9,2%ni tashkil etdi.

Tashish va saqlash faoliyati bilan shug‘ullanuvchi faoliyat ko‘rsatayotgan korxona va tashkilotlarning xizmat ko‘rsatish sohasidagi korxona va tashkilotlar umumiy sonidagi ulushi 6,2%ni tashkil etdi.

2018 yil yanvar-sentabr oylarida dastlabki ma’lumotlarga ko‘ra, ko‘rsatilgan bozor xizmatlari hajmi 105244,8 mlrd. so‘mga teng bo‘ldi. O‘tgan yilning mos davriga nisbatan o‘sish sur’ati 108,9%ni tashkil etdi.

O‘tgan yilning mos davriga nisbatan transport xizmatlari hajmi 10,5 trln. so‘mga, savdo xizmatlari (6,9 trln. so‘m), moliyaviy xizmatlar (4,0 trln. so‘m), aloqa va axborotlashtirish xizmatlari (1,5 trln. so‘m), ta’lim xizmatlari (1,1 trln. so‘m) oshganligi kuzatildi.

Bozor munosabatlari shakllanayotgan hozirgi sharoitlarda chuqur sifat o‘zgarishlari, tamoyillari yangi texnologiyalar va so‘nggi avlod texnikasiga o‘tish, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini fan va texnikaning eng yangi yutuqlari asosida qayta qurollantirish zarur. Shu bilan bir qatorda olimlar, konstruktorlar, muhandis va ishchilarning ijodiy ruhda mehnat qilishlari uchun iqtisodiy va ijtimoiy manfaatdorlikni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, Yaponiya korxona va firmalarida ijodiy guruhlar, sifat guruhlari tashkil qilingan, ya’ni fan-texnika taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan universitetlar, ilmiy markaz va laboratoriyalar bilan aloqalar rivojlantirilmoqda. Yaponiyaning bugungi kunda robotlar hamda zamonaviy texnika va texnologiyalarning boshqa turlarini yaratishda birinchi o‘rinlarda turishi ham bejiz emas.

Korxonalar ishlab chiqarish faoliyatining raqobatbardoshligini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida mavjud ishlab chiqarish salohiyati asosiy va aylanma fondlar ishchi kuchidan tejamkorlik asosida iloji boricha unumliroq foydalanishni ko‘rsatish mumkin. Bundan tashqari ularga buyumlashgan mehnat sarflanganligi, ya’ni korxonaning bugungi egalaridan tashqari avvalgi avlod vakillarining ham mehnati mavjudligi bilan izohlash mumkin.

Xulosa: Bugungi bozor munosabatlari, ayniqsa raqobatchilik muhiti sharoitlarida korxona tijorat va ishlab chiqarish sirlarining oshkor qilinishi uning ahvoliga salbiy ta’sir ko‘rsatishi, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar iste’molchilarini yo‘qotishga olib kelishi mumkin. Servis iqtisodiyotida korxonalar, birinchi navbatda, mijozlarning o‘ziga xos ehtiyojlarini to‘liq qondirish uchun samarani oshirishga qaratilgandir. Industrial iqtisodiyotda esa korxonalar mahsulotlarini maksimal darajada ishlab chiqarishga intilishadi. Xizmat ko‘rsatish iqtisodiyotida foydalilik tushunchasi ham moddiy mahsulot, ham shunga mos keluvchi xizmatlarni o‘z ichiga oladigan tizimlarning qanchalik mukammalligi, industrial iqtisodiyotda esa mahsulotlarning faqat moddiy jihatlari hisobga olinadi.

Servis iqtisodiyotida sifat deganda, ishlab chiqaruvchining xaridorlar bilan ularning ehtiyojlarini qondirish darajasini maksimallashtirish maqsadida munosabatlarni o‘rnatishi hamda ularni doimiy kuzatib borishga bo‘lgan qobiliyati tushuniladi. Industrial iqtisodiyotda sifat deganda, korxonaning o‘z ishini yaxshi bajara olish qobiliyati nazarda tutiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoyishi, 28.12.2017 yildagi F-5155-son https://lex.uz/uz/docs/-3479164
2. Urakov J.R. Xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatlari samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi (Samarqand viloyati misolida) // Iqt. fan. nomz. … diss. – Toshkent: SamISI. 2011. 15-16 b.
3. Odegov Yu.G., Abduraxmanov K.X., Kotova L.R. Otsenka effektivnosti rabotы s personalom: metodologicheskiy podxod: Uchebno-prakticheskoe posobie.–Moskva: Izdatelstvo «Alfa- Press», 2011.–752 s.
4. Paramonova T.N. Konkurentosposobnost predpriyatiya roznichnoy torgovli: uchebnoe posobie. M.: KNORUS. 2016. 120 s.
5. Marinshoev M.M. Metodicheskie osnovы otsenki pokazateley uslug roznichnoy torgovli. // Sinergiya. 2017. № 5. S. 33-40.
6. Sergeev A.A. Ekonomicheskie osnovы biznes-planirovaniya. - M.: OOO “Izdatelstvo yuniti-DANA”, 1999.
7. Pardaev M.Q., Mirzaev Q.J., Pardaev O.M. Xizmatlar sohasi iqtisodiyoti. O‘quv qo‘llanma. - T.: “IQTISOD-MOLIYa”, 2014. - 384 b.
8. Po‘latov M.E., Mirzaev Q.J., Sultonov Sh.A., Shavqiev E. Global iqtisodiy rivojlanish (turizm iqtisodiyoti). O‘quv qo‘llanma. T.: Fan va texnologiya, 2018.-296 b.

YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMAT KO‘RSATISH KORXONALARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI BAHOLASHGA

Nozimov Eldor Anvarovich
Samarqand iqtisodiyot va servis institute “Investitsiya va innovatsiyalar kafedrasi assistenti”

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xizmat ko‘rsatish sohasining ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishi o‘z mazmuniga ko‘ra turmush farovonligi va uning sifatini oshirish, zamonaviy tarmoqlarning shakllanishi bilan bog‘liq bo‘lgan inson kapitalini rivojlantirish uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratish, mehnat taqsimotining nisbatan yuqori darajaini ta’minlash bo‘yicha xo‘jalik faoliyatining turli yo‘nalishlarini qamrab oladi.

Kalit so’zlar: Xizmatlar sohasi, yashil iqtisodiyot, menejer, korxona, bozor iqtisodiyoti, tashkilot, rahbar mehnati, xizmat ko’rsatish, servis.

Iqtisodiyotning transformatsiyalashuvi sharoitida xizmatlar sohasi iqtisodiy jihatdan sanoat ishlab chiqarishiga qaraganda ancha samaralidir, chunki xizmatlar sohasida boshlang‘ich faoliyatni amalga oshirish kamroq mablag‘larni talab qilib, kapitalning aylanish tezligi ancha yuqori hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda xizmat ko‘rsatish korxonalarini doimiy tarzda barqaror rivojlanishi hamda xizmat ko‘rsatish intensivligini ta’minlashda samaradorlikni oshirishning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish alohida masala hisoblanadi. Shunga ko‘ra, xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatining samaradorligini oshirish hamda ular faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishda mehnat jarayonlari intensivligi va mehnat unumdorligini oshirish, resurslardan samarali foydalanish, mehnat salohiyati samaradorligini ta’minlash, ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifati va natijadorligini oshirish, iste’molchilarning talab va ehtiyojlarini to‘liqroq qondirish bilan bog‘liq masalalar soha rivojlanishining muhim muammolari hisoblanadi.

Ma’lumki, hozirgi vaqtda barqarorlikni ta’minlashning muhim omili bo‘lib, iqtisodiy munosabatlarni amalga oshirishning uslubiy bazasini takomillashtirish hisoblanadi. Rivojlangan bozor iqtisodiyotiga asoslangan mamlakatlar iqtisodiyotida ro‘y berayotgan tub o‘zgarishlar samaradorlik tushunchasiga ham nazariy ham amaliy jihatdan yangicha yondashuvni zarurat etmoqda. XX asrning so‘nggi yillaridan boshlab xorijiy adabiyotlarda servis (xizmat ko‘rsatish) faoliyati samaradorligi ko‘rsatkichlarini ilmiy jihatdan tadqiq qilishga keng ko‘lamda kirishildi.

Ushbu tadqiqotda shu muammolarning echimiga e’tiborimizni qaratmoqchimiz. Xorijiy mamlakatlarda chop qilingan ilmiy ishlarda servis faoliyati samaradorligi ko‘rsatkichlari ko‘proq resurs-sarf yondashuvi asosida tahlil etilgan. Bunda unumdorlik va samaradorlik ko‘rsatkichlari bir xil iqtisodiy kategoriya sifatida yondashilgan. Shu sababli xorijiy mamlakatlarda servis faoliyati samaradorligini tavsiflashda mehnat unumdorligi ko‘rsatkichlaridan foydalanilgan.

Servis faoliyati samaradorlik ko‘rsatkichlarini ifodalashda unumdorlik statistikasidan foydalanish ilmiy jihatdan to‘g‘ri, chunki, birinchidan, samaradorlikni

talqin etishda unumdorlik koʻrsatkichlaridan foydalanish zarurati salbiy holatlarni keltirib chiqarmaydi. Ikkinchidan, oʻz navbatida servis iqtisodiyoti sharoitida olingan maʼlumotlar tahliliga koʻra, amaliyotda faoliyat samaradorligini baholashda kengaytirilgan tarzda yondashuvni maqsadga muvofiqligini asoslaydi.

Maʼlumki, iqtisodiy samaradorlik ijtimoiy-iqtisodiy tizim samaradorligining muhim koʻrsatkichi boʻlib, hisoblanadi. Shunday ekan, amaliyotda muayyan darajada iqtisodiy samaradorlik tamoyili qoʻllab quvvatlanadi. Chunki hamma vaqt ham natijalar va xarajatlar kutilgan miqdoriy oʻzgarishlarga olib kelmaydi; xarajatlar va natija oʻrtasida qatʼiy korrelyasion bogʻliqlik mavjud boʻlmaydi. Shuning uchun maqsadga muvofiq tarzda samaradorlikni aniqlashning oʻzaro bogʻliq shakllarini birga qoʻshish va maqsadli ehtiyojlar va iqtisodiy vaziyat bilan tahlilni ishlab chiqish kerak.

Maqsad yoki natijada ehtiyojlarni aks ettirish darajasini ifodalovchi ehtiyojlar samaradorligi shuni koʻrsatadiki, agarda personalni baholash tizimining maqsadli yoʻnaltirilganligida baholash obʼektlari va subʼektlar ehtiyojlari hisobga olingan boʻlsa hamda tizim shakllanishi natijasida uning barcha elementlari ehtiyojlari realizatsiya qilinsa, u holda uni samarali deb hisoblash mumkin.

Samaradorlikning boshqa shakli personal ehtiyojlarining qondirilish darajasi tahlilini nazarda tutuvchi ijimoiy samaradorlik hisoblanadi. Baholash tizimi koʻp elementli tarkibni oʻzida namoyon etadi, shuning uchun uning samaradorligini tahlil etishda tashkiliy tarkib ehtiyojlari va manfaatlarini hisobga olish zarur: subʼyektlar (rahbarlar) va obʼyektlar (alohida shaxslar), personalni boshqarish tizimi, tashkilotlar, tashqi muhit.

Samaradorlikni baholash tizimini aniqlash turli xil tomondan oʻtkazilishi mumkin:

- tadbirkorlik tuzilmalari ehtiyojlari nuqtai nazaridan olingan natija (samara)ni ishlab chiqarish xarajatlari bilan solishtirish muhimligi; ishchi-xodimlarni (personalni) boshqarish xizmati nuqtai nazaridan personalni boshqarishning barcha tizimi shakllanishi va rivojlanishiga taʼsir etuvchi, amalga oshirilgan ishlar koʻlamini tavsiflovchi miqdoriy va sifat koʻrsatkichlari muhimligi;
- alohida ishchilar va rahbarlar nuqtai nazaridan shaxsan ahamiyatli maqsad, vazifalar va ehtiyojlarga hamda qoʻl ostidagilarni boshqarish usullari va mehnat natijalarini yaxshilash samarasiga erishish muhimligi;
- xizmatlarni bilvosita isteʼmolchilari nuqtai nazaridan samaradorlik hududiy ijtimoiy va iqtisodiy vazifalarni realizatsiya qilish boʻyicha amalga oshiriladi (mehnat bozori bosimining pasayishi, kasblarga talab va taklifni tartibga solish).

Mazkur holatlarni amalga oshirish darajasi tahlili natijalari boʻyicha samaradorlikni baholash tizimi oʻrnatiladi, biroq bu erda ehtiyojlar ustuvorligini tanlash muammolarini yuzaga kelishi va ularni optimal birikishi kiritilmagan. V.Fyuks tomonidan, sanoat, qishloq xujaligi va xizmat koʻrsatish sohasida ish bilan bandlik taqsimoti aholi jon boshiga toʻgʻri keladigan real yalpi ichki mahsulot bilan chambarchas bogʻliq degan fikri oʻz tasdigʻini topmoqda. U taʼkidlaydiki, agarda qishloq xoʻjaligi hissasi daromadlarga talab elastikligi farqi bilan tushuntirilsa, xizmat koʻrsatish sohasidagi oʻzgarishlar uchinchi sector (xizmat koʻrsatish)ni birinchi (qishloq xoʻjaligi) va ikkinchi (sanoat) sektorga nisbatan past unumdorlik

darajasi bilan ifodalanadi. Bu haqda sanoatda yalpi omilli unumdorlik o‘sishi va xizmat ko‘rsatish sektorini rivojlanishi o‘rtasidagi yuqori korrelyasiya koeffitsiyenti mavjudligidan dalolat beradi.

Umuman xizmat ko‘rsatish sohasida samaradorlik darajasi sanoat va qishloq xo‘jaligiga nisbatan past darajada ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmokdaki, bugungi kunda axborot texnologiyalari moddiy ne’matlar ishlab chiqaradigan tarmoqlarda samaradorlikni oshishiga olib kelishini hech bir iqtisodchi inkor qilmaydi, ammo uning iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga ta’siri masalalari ochiq qolmoqda. Bunga bog‘liq holda, sanoatga nisbatan xizmat ko‘rsatish sohasida ish bilan bandlikni yuqori ekanligini ko‘pchilik xorij iqtisodchilari xizmat ko‘rsatish sohasida samaradorlikni industrial tarmoqlarga nisbatan pastligi bilan ifodalaydilar.

Xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish kompleks dasturi mezonining murakkabligi uning maqsadlari va resurslarini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar zarurligini taqozo etadi. Bizning fikrimizcha, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatish sohasi iqtisodiyotni zamonaviy tarmoqlari singari rivojlanib borayotgan sohadir. Shunga ko‘ra, mazkur sohada faoliyat yurituvchi xo‘jalik sub’yektlari iqtisodiy samaradorligini barcha ijtimoiy, iqtisodiy va boshqa jihatlari quyidagi mezonlarda o‘z aksini topadi:

- iste’molchilarning turli qatlamlariga mos xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojlarini to‘laroq qondirish;
- xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar tomonidan taklif etilayotgan xizmatlarni ommabopligini ta’minlash;
- xo‘jalik sub’ektlari faoliyatlarining natijadorligini oshirish;
- sarflarning nisbiy darajasini pasaytirish;
- sohada yuqori unumdorlikni ta’minlashga erishish.

Mazkur mezonlar xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyati samaradorligini ifodalovchi ko‘rsatkichlar yordamida aniqlanadi. Iqtisodiy adabiyotlarda samaradorlik ko‘rsatkichlarini turlicha: baholash miqyosi bo‘yicha, resurslardan foydalanish darajasi bo‘yicha, ko‘rsatkichlarning ahamiyati bo‘yicha, ularning qarorlar qabul qilishdagi roli bo‘yicha, umumlashtirish darajasi va hokazolar bo‘yicha tasniflari uchraydi.

Iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari ikki guruhga: xususiy va umumlashgan ko‘rsatkichlarga no‘linadi. Xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatlarining iqtisodiy samaradorligini tavsiflovchi xususiy ko‘rsatkichlarga mehnat resurslaridan foydalanish ko‘rsatkichlari, moddiy va moliyaviy resurslardan samarali foydalanish ko‘rsatkichlari kiradi.

Xizmat ko‘rsatish korxonalarining iqtisodiy samaradorligi ko‘rsatkichlari tizimida mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi ko‘rsatkichlari alohida o‘rin egallaydi. Bizning fikrimizcha, xizmat ko‘rsatish korxonalarida mehnat unumdorligi darajasi va dinamikasi (natural va qiymat ko‘rsatkichlari); o‘rtacha
mehnat haqi; bir xodim hisobiga to‘g‘ri keladigan xizmatlar hajmining o‘sish sur’ati va mehnatga haq to‘lash sur’atining nisbati; mehnat haqining bir so‘miga olingan natija ko‘rsatkichlari tizimidan foydalanib, mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini keng tavsifiga ega bo‘lish mumkin.

Inson har tomonlama va uyg‘un rivojlanish uchun zamin yaratishni maqsad qilib qo‘ygan jamiyatning pirovard ijtimoiy maqsadga erishuvi ijtimoiy samaradorlikni bosh mezoni hisoblanadi.

Ijtimoiy samaradorlikning iqtisodiyot tarmoqlari va sohalaridagi ikkinchi mezoni ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligining o‘sishiga bilvosita ta’sir qiluvchi iste’mol xarajatlarini
kamaytirishdir.

Servis tizimida ijtimoiy samaradorlikni yagona mezon bilan o‘lchab bo‘lmaydi, chunki soha ijtimoiy samaradorligining mezoni va ko‘rsatkichlari bir xil emas. Agar ijtimoiy samaradorlikning mezoni uning mazmuni va vazifasini ifodalasa, ko‘rsatkichlari esa samaradorlikni o‘lchash va baholash quroli bo‘lib xizmat qiladi

Ijtimoiy samaradorlikni statik ko‘rsatkichlarini quyidagi guruhga bo‘lib o‘rganish mumkin:

1. Iste’molchilik talabi qondirilishini tavsiflovchi statistik ko‘rsatkichlar;
2. Xizmat ko‘rsatish vaqtini qisqarishini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar;
3. Mehnat sharoiti va xarakterini yaxshilanishini tavsiflovchi statistic ko‘rsatkichlar.

Iste’molchilar talabini qondirishni tavsiflovchi ko‘rsatkichlarga, fikrimizcha quyidagilar kiradi:

- xizmat ko‘rsatiladigan aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan xizmatlar hajmi;
- aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan yalpi xizmatlar miqdori;
- ko‘rsatiladigan xizmatlar oshib boorish koeffitsienti;
- xizmat ko‘rsatish vaqtini qisqartirishni tavsiflovchi ko‘rsatkichlar;
- iste’molchilarning xizmat ko‘rsatish korxonalarida sarflaydigan vaqtini kamaytirish koeffitsienti;
- bir iste’molchiga xizmat ko‘rsatish uchun sarflaydigan vaqt;
- bir iste’molchining xizmat ko‘rsatish korxonasiga qayta tashrif buyurishi uchun sarflangan vaqt.
- o‘rtacha bir marta xizmat ko‘rsatish kerak bo‘lgan vaqt.

Mehnat sharoiti va mehnat xarakterini tavsiflovchi ko‘rsatkichlarga:

- mehnat jarayonlarini avtomatlashtirish (yangi texnika va texnologiyalarni qo‘llash darajasi);
- xizmat ko‘rsatish korxonalari bino va inshootlarini zamon talablari darajasiga javob berishi;
- xizmat ko‘rsatishda ilg‘or mehnatni tashkil qilish usullaridan foydalanish darajasi;
- korxonada foydalaniladigan texnologiya, asbob-uskuna va mexanizmlarni ilg‘orlik darajasi;
- servis xizmatida band bo‘lgan ishchilarning malakasi, ma’lumoti, mutaxassisligining yuqoriligi darajasi;
- soha uchun zarur bo‘lgan xodimlarni tayyorlash, qayta tayyorlash, ularni malakasini oshirishni tashkil qilish darajasi.

Mazkur ko‘rsatkichlardan alohida bittasi qo‘llanilsa, umumiy natijadorlikni ifodalamaydi. Chunki har bir ko‘rsatkich, ijtimoiy samaraning kichik bir yo’nalishinigina xarakterlaydi. Bu ko‘rsatkichlar birgalikda qo‘llanilsa, xizmat ko‘rsatish korxonalarining ijtimoiy samaradorligiga to‘liq baho berish mumkin.

Ko‘rsatilgan mezon va ko‘rsatkichlar orqali xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatlarini baholash, majmuaviy tahlil va strategik rejalashtirishning metodologik asoslarini yaratishda va ularni tatbiq etishda foydalanish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Alisher, S. (2024). ACTUAL PROBLEMS OF DIGITAL ECONOMY DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN. Gospodarka i Innowacje., 46, 366-372.
2. Shadiyev, A. K. (2023). Stages of Development of The Digital Economy in Uzbekistan and Future Plans. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development, 2(12), 333- 340.
3. Шадиев, А. Х., & Давронов, И. О. (2020). Рол развития персонала в повышении эффективности услуг и его влиянии на экономику. Вопросы науки и образования, (6 (90)), 15-17.
4. Шадиев, А. Х. (2020). Способы улучшения структуры управления в туризме. Вопросы науки и образования, (7 (91)), 29-31.
5. Bazarova, M. S., & Khudaiberdiyeva, O. Q. (2022). IMPROVEMENT OF THE MECHANISM OF INNOVATIVE MANAGEMENT OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES. In Sovremennыe problemы sotsialno-ekonomicheskix sistem v usloviyax globalizatsii (pp. 464-467).
6. Supievna, B. M. (2023). EFFECTIVENESS OF USING PR-ADVERTISING SERVICES IN THE PROCESS OF PRODUCT DELIVERY ON THE EXAMPLE OF BUKHARA REGION.

RESPUBLIKA MILLIY IQTISODIYOTIDA NODAVLAT TA’LIM TASHKILOTLARINING O‘RNI

Mustafoev Azimjon Farruxovich
Samarqand iqtisodiyot va servis intituti tayanch doktorant

Annotatsiya. Mazkur maqolada mamlakatimizda nodavlat tashkilotlarining o‘rni va ularning tarkibiy qismi hisoblangan nodavlat ta’lim tashkilotlarining mamlakat milliy iqtisodiyotidagi roli va ahamiyati, nodavlat ta’lim tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladigan xizmatlar hajmi tahlili kabi masalalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar. nodavlat tashkilotlar**,** nodavlat ta’lim tashkilotlari, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari.

Mamlakatimizda davlat tashkilotlarini xususiylashtirish orqali nodavlat tashkilotlar sonini oshirish, ularning faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, nodavlat tashkilotlarining tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar qilib berish maqsadida O‘zbekiston respublikasi Prezidentining “Iqtisodiyotda davlat ishtirokini qisqartirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori qabul qilindi. Respublikamizda bu kabi ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish natijasida “2020 – 2023 yillarda 4,5 mingta davlat aktivlarining xususiylashtirilishi natijasida 20 mingdan ortiq yangi ish o‘rinlari yaratildi, xususiylashtirilgan korxonalarning soliq tushumlari 1,3 barobarga, sof aktivlari esa 1,5 barobarga

oshdi”[121]. Mamlakatimizda bugungi kunda ro‘y berayotgan bu kabi natijalar nodavlat tashkilotlarining milliy iqtisodiyotda tutgan o‘rnini va mavqeyini belgilab beradi.

Milliy iqtisodiyotimizda amalga oshirilib kelinayotgan bu kabi natijalardan aytish mumkinki, mamlakatimizda nodavlat tashkilotlariga berilayotgan e’tibor kun sayin oshib bormoqda. Nodavlat tashkilotlari faoliyatini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ular faoliyatini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, ushbu faoliyat bo‘yicha jarayonlarni buxgalteriya hisobida to‘g‘ri tashkil etish, xususan nodavlat tashkilotlarida xarajat va daromadlar hisobini xalqaro tajribalarga muvofiq yuritish, ushbu natijalarni moliyaviy hisobotda aks ettirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu bois, yuqorida qayd etilgan dolzarb vazifalardan kelib chiqqan holda mazkur tadqiqot ishimizda nodavlat tashkilotlarining asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblangan nodavlat ta’lim tashkilotlarida buxgalteriya hisobini tashkil etish, xarajatlar va daromadlar hisobini yuritish hamda hisob va hisobotda aks ettirish bo‘yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishni lozim, deb topdik.

Mazkur tadqiqot ishimizda nodavlat tashkilotlar va ular tarkibidagi nodavlat ta’lim tashkilotlarining milliy iqtisodiyotimiz ravnaqi yo‘lida tutgan o‘rni, nodavlat ta’lim tashkilotlarining buxgalteriya hisobi sub’ektlari sifatidagi xususiyatlari bo‘yicha tadqiqot ishlari olib borildi.

Bugungi kunda mamlakatimiz aholisining aksariyat qismi nodavlat tarmoqlarda faoliyat ko‘rsatib kelmoqda. Bu borada statistik raqamlarga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, 2023 yilda aholining davlat tashkilotlarida ish bilan band bo‘lgan xodimlar soni 2567,4 ming nafarni tashkil etgan bo‘lsa, ushbu ko‘rsatkich nodavlat sektorlarida 11446,8 ming nafarni, ya’ni davlat tashkilotlarida ishlaydigan xodimlar sonidan to‘rt marotaba ko‘proq hissani tashkil etmoqda[122]. Bundan ko‘rinib turibdiki, nodavlat tarmoqlarining milliy iqtisodiyotimizdagi hissasining nechog‘lik salmoqli ekanligini, Respublikamizda ushbu tarmoqlar faoliyatini rivojlantirish ijtimoiy-iqtisodiy sohalarga ijobiy ta’sir ko‘rsatib, aholi daromadlarini oshirishga, ularning farovonligini ta’minlashga poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Mamlakatimizda bugungi kunda nodavlat tashkilotlari turli xil sohalarda faoliyat ko‘rsatib kelmoqda. Bunday sohalar jumlasiga nodavlat ta’lim tashkilotlari ham mavjud bo‘lib, ushbu tarmoq tashkilotlari faoliyatini rivojlantirish, ularning faoliyatini kengaytirish, Davlat tomonidan mamlakat iqtisodiyotini yuksaltirish maqsadida mazkur xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar faoliyatini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash bugungi milliy iqtisodiyotning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Nodavlat ta’lim tashkilotlari bir qancha faoliyat turlari bilan bo‘yicha faoliyat ko‘rsatib, ushbu tarmoqlarning tarkibiy qismlarini quyidagi rasm orqali ifodalaymiz (1-rasm):

[121] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Иқтисодиётда давлат иштирокини қисқартиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. 2024 йил 19 апрель. ПҚ-162-сон.

[122] Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

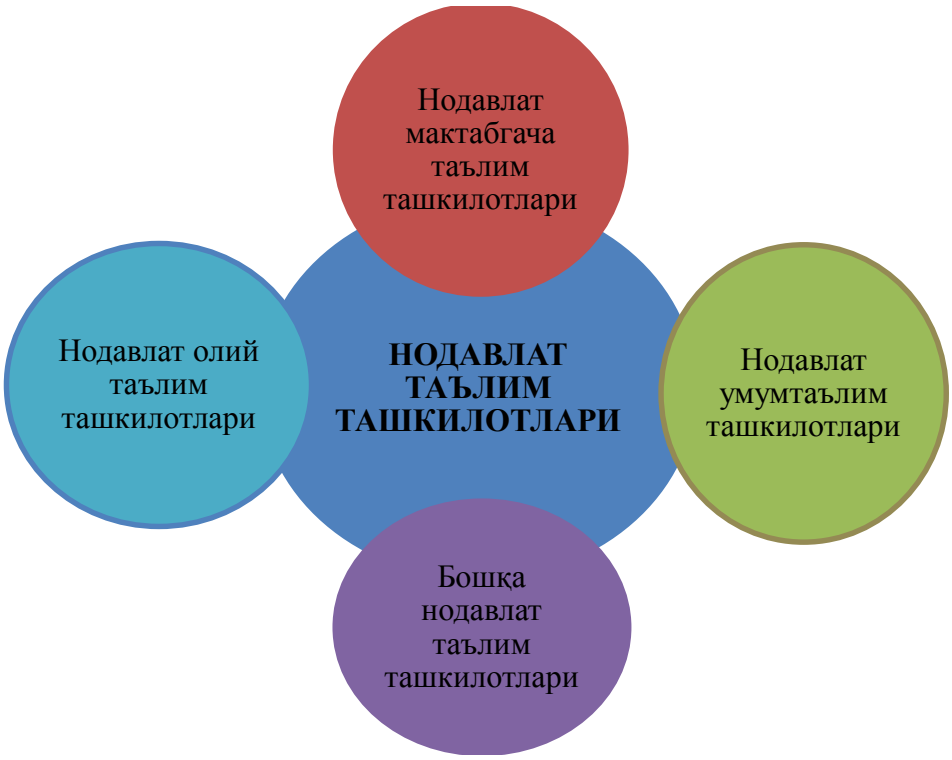

1-rasm.

Nodavlat ta’lim tashkilotlarining tarkibiy qismlari

Rasmda keltirilgan ta’lim tashkilotlarining asosiy faoliyati aholiga ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish hisoblanib, ushbu xizmatlar hajmi mamlakat yalpi qo‘shilgan qiymatida salmoqli hissani tashkil etadi.

Respublikamizda ta’lim sohasidagi xizmatlar hajmi yildan-yilga oshib, 2023 yilda ta’lim sohasidagi xizmatlar bo‘yicha o‘sish sur’ati 123,1 foizni tashkil qilmoqda[123]. Ushbu ko‘rsatkichlar bo‘yicha mamlakatimizda ta’lim sohasidagi xizmatlar hajmining yillar kesimidagi o‘sish dinamikasini quyidagi rasm orqali ko‘rish mumkin (2-rasm):

[123] Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

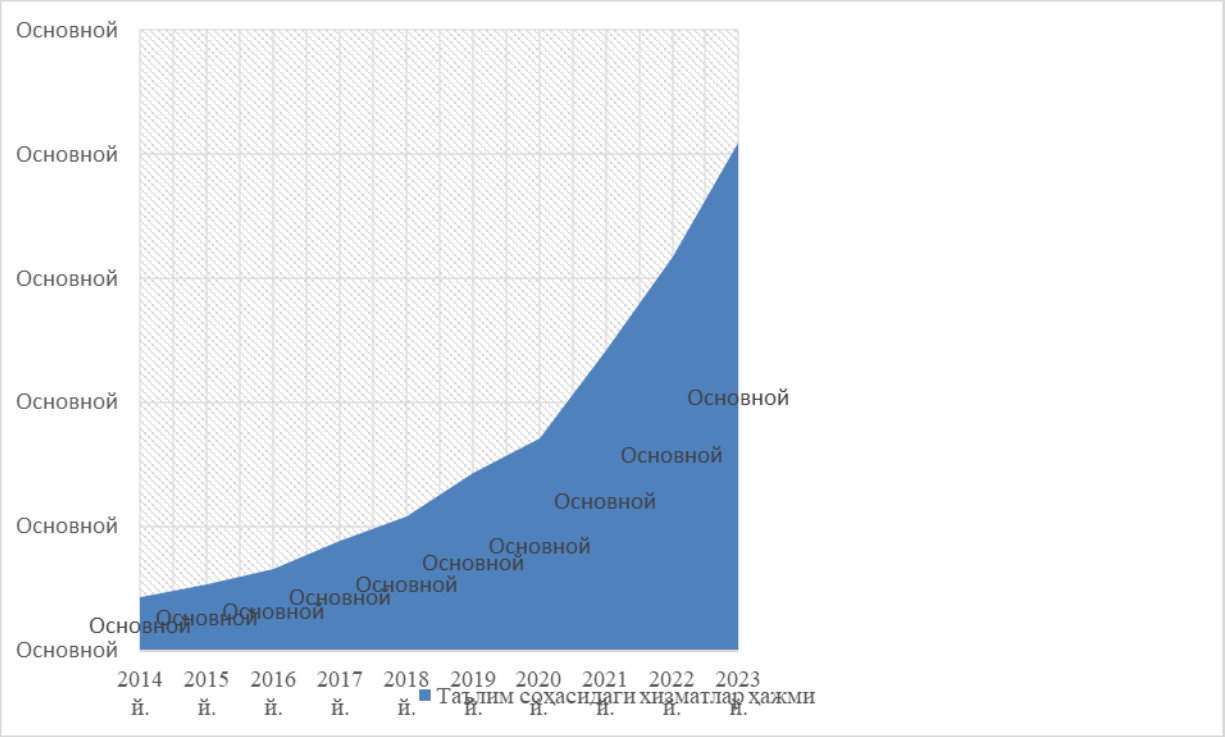

2-rasm.

Respublikamizda 2014-2023 yillarda ta’lim sohasidagi xizmatlar hajmi, mlrd. so‘mda[124]

Tadqiqot ishimizda keltirilgan ushbu rasm ma’lumotlaridan xulosa qilib ko‘rish mumkinki, mamlakatimizda ta’lim tashkilotlari tomonidan ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi yildan-yilga oshib bormoqda va bunday natijalarni keltirishda nodavlat ta’lim tashkilotlarining rolini ham alohida qayd etmoq lozim.

Yuqorida keltirilgan statistik raqamlarni tahlil qilish asosida xulosa qilish mumkinki, mamlakat milliy iqtisodiyotida nodavlat tashkilotlarining o‘rni alohida ahamiyat kasb etib, bular tarkibida nodavlat ta’lim tashkilotlari faoliyati, jumladan ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish zarur, deb hisoblaymiz. Ushbu jihatlar nodavlat ta’lim tashkilotlarida ta’lim xizmatlari turlarini yanada oshirish, ushbu xizmatlarni ko‘rsatish natijasida nodavlat ta’lim tashkilotlarida ijobiy moliyaviy natijalarga erishish kabi vazifalarni belgilab beradi. Ushbu vazifalar nodavlat ta’lim tashkilotlarida buxgalteriya hisobini yuritish bo‘yicha bugungi kunning eng dolzarb vazifalarini keltirib chiqaradi.

Bugungi kunda, nodavlat ta’lim tashkilotlari faoliyatlarini takomillashtirishga qaratilgan o‘ndan ortiq normativ-huquqiy hujjatlar ishlab chiqilgan bo‘lib, mamlakatimizda ushbu tarmoqni rivojlantirishga katta e’tibor berilmoqda. Bunday natijalar asosida xulosa qilish mumkinki, Respublika miqiyosida nodavlat ta’lim tashkilotlari faoliyatini rivojlantirish, ushbu tashkilotlarda turli xil ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish jarayonini to‘g‘ri tashkil etish, ta’lim xizmatlari turlarini ko‘paytirish, ularning sifati va raqobatbardoshligini oshirish, ichki boshqaruv tizimini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, moliyaviy-boshqaruv axborot foydalanuvchilarning talablariga

[124] Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

muvofiq hisobot shakllarini taqdim etish kabi vazifalar bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtisodiyotda davlat ishtirokini qisqartirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. 2024 yil 19 aprel. PQ-162-son.
2. stat.uz
3. lex.uz

TIJORAT BANKLARIDA BOSH VA YORDAMCHI KITOBLARNI YURITISHDA HAMDA BANK HISOBVARAG‘LARINI OCHISH TARTIBI, BANK OPERATSIYALARINING XUJJATLASHTIRILISHI, BANK BUXGALTERIYA XUJJATLARINING SAQLANISHI

Mardanov Zafar Xurramovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti PhD mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Tezisda tijorat banklarida bosh va yordamchi kitoblarni yuritishda hamda bank hisobvarag‘larini ochish tartibi, bank operatsiyalarining xujjatlashtirilishi, bank buxgalteriya xujjatlarining saqlanishi haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Hisobvarag‘, bank operatsiyalari, naqd pulsiz hisob-kitoblar, bank Amaliyot kuni, memorial xujjatlar, yig‘ma jildi.

Buxgalteriya hisobini to‘g‘ri yuritilishini ta’minlash maqsadida bank tomonidan bosh kitob va yordamchi kitoblar yuritiladi.

Bank tomonidan amalga oshiriladigan operatsiyalar hisobini to‘g‘ri tashkil etilishini ta’minlash uchun milliy valyuta va bank aylanmasida mavjud xorijiy valyutalar turlari bo‘yicha aloxida bosh kitob (balans)lar va zarur miqdordagi balans xisobvarag‘lari yuritiladi. Yordamchi kitob — bosh kitob hisobvaraqlariga ochiladigan shaxsiy hisobvaraqlar, shuningdek alohida mablag‘lar turi va qimmatliklar bo‘yicha yuritiladigan kartochka, kitob yoki jurnallar [1].

O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklari tizimida mijozlarga va ichki bank operatsiyalari uchun hisobvarag‘larini ochish, ularni qayta rasmiylashtirish va yopish bugungi kundagi amaldagi bankning ichki me’yoriy xujjatlari asosida tartibga solinadi. Bankga mijozlar uchun milliy va xorijiy valyutalarda quyidagi hisobvarag‘lar ochilishi mumkin:

Talab qilib olingyncha depozit hisobvarag‘i - mijozlarning birinchi talabi bilanoq beriladigan yoki undagi o‘tkazib beriladigan mablag‘larning hisobi yuritiladigan hisobvaraq;

Jamg‘arma depozit hisobvarag‘i - bu mijozlarning davriy badallari asosida shakllanib, muayyan maqsadni amalga oshirish uchun jamg‘ariladigan va shu maksad uchun yo‘naltiriladigan yoxud shartnoma bekor qilinishi natijasida qaytariladigan mablag‘lar xisobi yuritiladigan xisobvaraq;

Muddatli depozit hisobvarag‘i – bu shartnomada qat’iy kelishilgan muddatga qo‘yilgan mijozlarning mablag‘lari hisobi yuritiladigan xisobvaraq.

Metall hisobvaraq — banklar tomonidan mijozlarga qimmatbaho metallar bilan operatsiyalarni amalga oshirish va ularni hisobini yuritish uchun ochiladigan hisobvaraq.

Vakillik hisobvarag‘i — bankning O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankida (bundan buyon matnda Markaziy bank deb yuritiladi) yoki boshqa bankda, shuningdek vakillik hisobvarag‘i ochish vakolatiga ega bo‘lgan tashkilotlarning Markaziy bankda ochilgan, banklararo to‘lovlarni o‘tkazishga va o‘zaro hisob-kitoblarni amalga oshirishga mo‘ljallangan hisobvarag‘i;

Depozit hisobvarag‘larning boshqa turlari - akkreditivlar bo‘yicha muddatsiz, foizsiz depozitlar, maqsadli depozitlar va shu kabilar. Shuningdek, mijozlarning Bank bilan bajaradiran operatsiyalari mohiyatidan kelib chiqib, "Ko‘zda tutilmagan holatlar" bo‘yicha tegishli hisobvarag‘lar ochilishi mumkin[2].

Bank va uning filiallari o‘z faoliyati davomida “O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklarida buxgalteriya hisobi hisobvarag‘lar rejasi”ga muvofiq, amalga oshirilayotgan operatsiya mazmuni va moxiyatidan kelib chiqib tegishli hisobvarablardan foydalanadi.

Bank operatsiyalar uchun foydalaniladigan hisob-kitob xujjatlari O‘zbekiston Respublikasida naqd pulsiz hisob-kitoblar to‘g‘risidagi nizomda ko‘rsatilgan shakllar asosida rasmiylashtiriladi, ya’ni banklar orqali naqd pulsiz hisob-kitoblarni amalga oshirishda quyidagi to‘lov hujjatlaridan foydalaniladi:

- memorial order;
- to‘lov topshiriqnomasi;
- to‘lov talabnomasi;
- inkasso topshiriqnomasi;
- akkreditivga ariza.

Bank xo‘jjatlari o‘zida operatsiyalarni aks ettirishiga qarab mohiyatan quyidagilarga bo‘linadi:

- kassa xo‘jjatlari;
- hisob-kitob xo‘jjatlari;
- memorial xo‘jjatlar (orderlar);
- qo‘zda tutilmagan holatlar kirim-chikim orderlari.

Kassa xujjatlari - ularga naqd pullarni topshirish e’lonnomasi, cheklar, chiqim va kirim kassa orderlari kiradi. Ushbu xujjatlarning vazifasi milliy valyutada, shuningdek xorijiy valyutada naqd pullarni qabul qilish va berish bilan bog‘liq operatsiyalarni o‘zida to‘g‘ri va aniq aks ettirilishidan iborat.

Hisob-kitob xujjatlari - bularga to‘lov talabnomalari, to‘lov topshiriknomalari, inkasso topshiriqnomalari, akkreditiv uchun arizalar kiradi. Mazkur xujjatlardan ta’minotchilar tomonidan mahsulotlar, bajarilgan ishlar, ko‘rsatilgan xizmatlar yuzasidan to‘lovlarni undirish, shuningdek to‘lovlarni, jumladan oldindan o‘tkazish yoki byudjet, byudjetdan tashqari va boshqa kreditorlar oldidagi majburiyatlarni to‘lash hamda boshqa shu kabi operatsiyalarni bajarishda foydalaniladi.

Memorial xujjatlar (memorial orderlar) - bank tomonidan amalga oshiriladigan ichki bank operatsiyalari; mijozlar bilan kredit (lizing shartnomalarida kelishilgan

holatlarda, ular tomonidan so‘ndiriladigan kredit (lizing)larning foizlari hamda kredit (lizing)larning asosiy qismi bo‘yicha qarzlar, hisoblangan boshka daromadlarni undirilishi, asosiy vositalarni kelib tushishi va hisobdan chikarilishi, eskirish hisoblanishi, ish haqi va unga tenglashtirilgan boshqa to‘lovlar, bank tomonidan amalga oshirilgan ichki xarajatlar, olingan daromadlar hamda foydani hisob-kitob qilishda, tyrli xarajatlarni amalga oshirishda, shuningdek boshqa bank operatsiyalarini rasmiylashtiriщda foydalaniladi.

Ko‘zda tutilmagan holatlar kirim va chiqim orderlari - kafolatlar, kafilliklar, kreditlar bo‘yicha ta’minotning har xil tyrlari, akkreditivlar, lizing va faktoring operatsiyalari va boshqa hisobvarag‘lar asosidagi operatsiyalarda foydalaniladi.

Dastlabki buxgalteriya ma’lumotlari kompyuter texnikasida qayta ishlab chiqiladi va dasturiy yo‘l orqali jamlanadi. Buxgalteriya xodimlari dastur orqali barcha kerakli bo‘lgan analitik xarakterdagi zaruriy shakllar (shaxsiy hisobvarag‘lar) va asosiy kitobning barcha shakllarini (balans, qoldiq vedomosti, kassa jurnallari) oladilar[3].

Bankda buxgalteriya xujjatlarining saqlanishi “Arxiv ishi” to‘g‘risidagi qonun va banklarda arxiv ishlarini yuritish to‘g‘risidagi qoida”, hamda tijorat banklari faoliyatida yuzaga keladigan xujjatlarni saqlanish muddatlari ro‘yxatini qo‘llash bo‘yicha ko‘rsatma hamda tijorat banklarining ichki me’yoriy xujjatlariga asosan amalga oshiriladi.

Bank va uning filiallarida buxgalteriya xujjatlarining saqlanishini qatiy ta’minlanishi shart. Buxgalteriya xo‘jjatlari saqlanishini tashkil qilinishi va o‘rnatilgan tartiblarga rioya etilishi ustidan nazorat filial boshqaruvchisi va bosh buxgalteri zimmasiga yuklatiladi. Boshqaruvchi va bosh buxgalter bank xodimlarini zaruriy yo‘riqnomalar bilan tanishtirish, xo‘jjatlar saqlanishi uchun ma’lum joylarni xodimlarga taqsimlash va biriktirib berish, zaruriyat tug‘ilganda, xo‘jjatlarni ma’lum tartib va navbat bo‘yicha xavfsiz joyga olib chiqish tartibini belgilashlari lozim.

Tugaran “**Amaliyot kuni**” bo‘yicha pul-hisob xujjatlari kunlik shakllantirilishi hamda o‘tda yonmas shkafda saqlanishi shart. Keyingi amaliyot kunida o‘tgan xujjatlar barcha ilovalari bilan birgalikda debetlanuvchi balans hisobvarag‘arining o‘sib boruvchi tartibida tikib chiqiladi.

Bank xizmatlari ofislarida kunlik buxgalteriya xujjatlari yig‘ma jildi belgilangan tartibda shakllantirilishi va shakllantirilgan kunlik buxgalteriya xujjatlari yig‘ma jildi saqlash uchun davriy ravishda, lekin bir oyda kamida bir marotaba bank xizmatlari ofisini tashkil etgan filialga etkazilishi lozim. Arxiv xonasi bilan jixozlangan bankning bo‘linmalari tomonidan shakllantirilgan kunlik buxgalteriya xujjatlari yig‘ma jildi bank filialiga etkazilmaydi va belgilangan tartibda arxivda saqlanadi.

Tikilgan kunlik xujjatlar (shuningdek, to‘lov xujjatlari ilovalari) ruchka (sharikli)da birinchi xujjatdan boshlab, raqamlab chiqiladi. Kunlik xujjatlar tikib bo‘linganidan keyin, u bosh buxgalter (yoki buyruq asosida yuklatilgan holda, uning o‘rinbosari) tomonidan tekshiriladi va imzo bilan tasdiqlanadi.

Tikilran xujjatlar yig‘ma jildi muqovasining ustiga xujjatlar sanasi, har bir valyuta bo‘yicha xujjatlar umumiy summasi, kassa xisobvarag‘lari, bank ichki operatsiyalari va ko‘zda tutilmagan holatlar hisobvarag‘lari summalari alohida

koʻrsatilgan holda belgilangan shakldagi muqova yopishtiriladi. Umumiy kunlik xujjatlarni shakllantirgan (tikkan) xodim yigʻma jildning ustki qismiga imzo qoʻyadi.

Xujjatlarni keyingi saqlashga tayyorlash quyidagilarni, ya'ni xujjatlarni roʻyxatga olish va rasmiylashtirish, but saqlanishini ta'minlash, ularni arxivga topshirish masalalarini oʻz ichiga oladi. Oʻtgan amaliyot kuni xujjatlari keyingi ish kynidan kechiktirmagan holda rasmiylashtirilishi hamda bank arxiviga topshirilgyniga kadar, yonmaydigan temir shkaflar va stellajlar bilan jihozlangan buxgalteriyaning joriy arxivida saklanishi lozim. Xujjatlarni saqlash vazifasi topshirilgan xodimlar tomonidan xujjatlarning toʻla va but saqanishini ta'minlanishi shart, Ushbu xodimlar bank filial boshqaruvchisi (uning oʻrinbosari), bosh buxgalterning ruxsatisiz boshqa shaxslar tomonidan mazkur xujjatlarni koʻrib chiqilishiga yoʻl qoʻyish xuquqiga ega emas [4].

Foydalanilgan adabiyotlar;

1. Oʻzbekiston Respublikasi banklarida buxgalteriya hisobini yuritish va buxgalteriya ishlarini tashkil qilish tartibi toʻgʻrisida yoʻriqnoma. Oʻzbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2008 yil 11 iyulda 1834-son bilan davlat roʻyxatidan oʻtkazildi.

2. Oʻzbekiston Respublikasi tijorat banklari tizimida mijozlarga va ichki bank operatsiyalari uchun hisobvarag'larini ochish, ularni qayta rasmiylashtirish va yopish bugungi kundagi amaldagi Adliya vazirligida 2023 yil 08 fevralda № 3420-son bilan roʻyxatga olingan hamda bankning ichki me'yoriy xujjatlari asosida tartibga solinadi.

3. Adliya vazirligida 2020 yil 13 aprel kuni №3229-son bilan roʻyxatga olingan "Oʻzbekiston Respublikasida naqd pulsiz hisob-kitoblar toʻgʻrisidagi nizom"

4. "Arxiv ishi" toʻgʻrisidagi Oʻzbekiston Respublikasi qonuni.

XIZMAT KOʻRSATISH SOHASI SUB'EKTLARI FAOLIYATI SAMARADORLIK KOʻRSATKICHLARINI BAHOLASHNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

I.H. Ibragimov- SamISI, dotsenti
L.A. Musabayeva- SamISI, katta oʻqituvchi

Anotatsiya: Mazkur maqolada, "raqamli iqtisodiyot" sharoitida xizmat koʻrsatish sohasi sub'ektlarining samaradorlik koʻrsatkichlarini baholash va tahlil qilish uslubiyatini takomillashtirish masalalari koʻrib chiqiladi. Xizmat koʻrsatish sohasining zamonaviy rivojlanishi va raqamli texnologiyalarni joriy etish natijasida samaradorlikni baholashda yangi yondashuvlar zarurati tugʻilmoqda. Ushbu maqolada samaradorlik koʻrsatkichlarini belgilashda dolzarb metodologiyalar, statistik tahlil, raqamli platformalar va texnologiyalarni qoʻllash usullari keltirilgan. Shuningdek, xizmat koʻrsatish sektorining turli tarmoqlarida samaradorlikni oʻlchashning innovatsion uslublari va ularni amalga oshirishda yuzaga keladigan muammolar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Raqamli iqtisodiyot, xizmat ko‘rsatish sohasi, samaradorlik, ko‘rsatkichlar, baholash metodologiyasi, statistik tahlil, raqamli texnologiyalar.

Kirish. Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi xizmat ko‘rsatish sektorida yangi imkoniyatlar yaratmoqda, shu bilan birga, bu sohaga ta'sir qiluvchi samaradorlik ko‘rsatkichlarini baholash va tahlil qilish uslubiyatini takomillashtirish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Raqamli texnologiyalar va innovatsiyalar yordamida xizmat ko‘rsatish sohasidagi sub'ektlar, masalan, banklar, sog‘liqni saqlash, ta'lim va transport xizmatlari, o‘z faoliyatlarini samarali tashkil etish uchun yangi metodlarni joriy etmoqdalar. Ushbu maqolada xizmat ko‘rsatish sohasi sub'ektlarining faoliyati samaradorligini baholash va tahlil qilish usullarini yangilash, raqamli iqtisodiyot sharoitida bu ko‘rsatkichlarni aniqlash va takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqiladi.

1. Raqamli iqtisodiyotning xususiyatlari va uning xizmat ko‘rsatish sohasiga ta'siri.

Raqamli iqtisodiyot – bu iqtisodiyotning barcha sohalarini raqamli texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya vositalari yordamida rivojlantirishni nazarda tutadi. Xizmat ko‘rsatish sektori esa, ishlab chiqarishdan farqli ravishda, tovarlar emas, balki xizmatlar yaratish va etkazib berishga yo‘naltirilgan faoliyatni tashkil etadi. Bu sohaga raqamli texnologiyalarni kiritish orqali, xizmat ko‘rsatish sub'ektlari (masalan, banklar, sotuvchilar, internet do‘konlar, ta'lim muassasalari) samaradorligini oshirishi mumkin.

Raqamli texnologiyalar yordamida xizmat ko‘rsatish sub'ektlari mijozlar bilan muloqotni yaxshilash, xizmatlar sifatini oshirish, ish jarayonlarini avtomatlashtirish va xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirishga imkoniyat yaratadi.

2. Xizmat ko‘rsatish sohasi sub'ektlarining samaradorlik ko‘rsatkichlari.

Xizmat ko‘rsatish sektori sub'ektlarining samaradorlik ko‘rsatkichlari har bir tashkilotning ichki va tashqi resurslarini qanday samarali ishlatishini ko‘rsatadi. Xizmat ko‘rsatish sektorida samaradorlikni baholashda qo‘llaniladigan asosiy ko‘rsatkichlar quyidagilar:

- ***Mijozlar qoniqishining ko‘rsatkichlari*** (Customer Satisfaction Indicators): Mijozlarning xizmatlardan qoniqishini o‘lchash, ular tomonidan qoldirilgan fikrlar va baholar.
- ***Resurslardan samarali foydalanish*** (Resource Utilization Efficiency): Xizmat ko‘rsatish uchun sarflanadigan vaqt va moliyaviy resurslarning samaradorligi.
- ***Xizmatlarning sifat ko‘rsatkichlari*** (Service Quality Indicators): Xizmatning mukammalligi, xatoliklar va kechikishlar soni.
- ***Ish samaradorligi*** (Labor Productivity): Ishchilarning samaradorligi va ularning ishlab chiqarishdagi roli.
- ***Xizmat narxlari va rentabellik ko‘rsatkichlari*** (Cost and Profitability Indicators): Xizmatlar narxining belgilanishi va ularning foydasi.
- ***Innovatsiyalar va raqamli texnologiyalarni joriy etish*** (Innovation Adoption): Yangi raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish va samaradorlikni oshirish.

3. Raqamli iqtisodiyot sharoitida samaradorlikni baholash metodologiyasi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida samaradorlikni baholashning yangi metodologiyasi va uslublari ishlab chiqilmoqda. Ularning asosiy jihatlari quyidagilar:

- **Big data (Katta ma'lumotlar) tahlili**: Raqamli tizimlar va platformalardan olingan katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali mijozlar ehtiyojlari, xizmatlar samaradorligi va kompaniyaning umumiy faoliyatini baholash. Big data tahlili yordamida biznesning turli yo‘nalishlaridagi samaradorlik ko‘rsatkichlarini o‘lchash mumkin.
- **Samaradorlikni o‘lchash uchun ko‘p o‘lchovli yondashuv**: Bu yondashuvda bir nechta ko‘rsatkichlar bir vaqtning o‘zida tahlil qilinadi. Masalan, mijozlar qoniqishi, xizmatlarning sifati, narx va foydalilik o‘lchovlari birlashtiriladi.
- **Raqamli tizimlar yordamida avtomatik monitoring**: Xizmat ko‘rsatish sohasi sub'ektlarining faoliyatini avtomatik ravishda kuzatish va baholash tizimlarini yaratish. Masalan, xizmatlarni ko‘rsatishda yuzaga kelgan kechikishlarni yoki mijozlarga xizmat ko‘rsatishdagi xatoliklarni real vaqt rejimida aniqlash va tahlil qilish.
- **Tahlil qilishda sun'iy intellekt (AI) texnologiyalari**: Sun'iy intellekt va mashinani o‘rganish metodlari yordamida xizmat ko‘rsatish sohasi sub'ektlarining samaradorligini tahlil qilishda ilg‘or algoritmlardan foydalanish. Bu texnologiyalar yordamida mijozlarning xatti-harakatlarini prognoz qilish, xizmatning individual parametrlarini moslashtirish mumkin.

4. Xizmat ko‘rsatish sohasi sub'ektlari faoliyatini baholashda raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish

Raqamli iqtisodiyotda xizmat ko‘rsatish sohasi sub'ektlari faoliyatini samaradorligini baholashda quyidagi raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish zarur:

- ***Elektron tizimlar va platformalar:*** Xizmat ko‘rsatish sohasida eng yangi elektron tizimlar (CRM tizimlari, ERP tizimlari) va platformalar mijozlar bilan muloqot qilish, resurslarni boshqarish va ish samaradorligini oshirishda samarali yordam beradi.
- ***Blokcheyn texnologiyasi:*** Blokcheyn yordamida xizmatlarning xavfsizligini, shaffofligini va samaradorligini oshirish mumkin. Blokcheyn texnologiyasini xizmat ko‘rsatish sub'ektlarining faoliyatini baholashda qo‘llash, ular bilan bog‘liq barcha operatsiyalarni tezkor va aniq ravishda nazorat qilish imkonini beradi.
- ***Mobil ilovalar va onlayn xizmatlar:*** Mobil texnologiyalar yordamida xizmat ko‘rsatish sub'ektlari mijozlarga oson va tezkor xizmat ko‘rsatish imkoniyatini yaratadi. Bu orqali mijozlar o‘z vaqtida xizmatlarga ariza berish, ulardan foydalanish va natijalarni baholash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

5. Xizmat ko‘rsatish sohasi sub'ektlari samaradorligini baholash va tahlil qilishda takomillashtirish yullari.

Samaradorlikni baholash va tahlil qilishda raqamli iqtisodiyot sharoitida takomillashtirish uchun quyidagi uslublar taklif etiladi:

1. ***Dinamika va integratsiya yondashuvi:*** Yangi raqamli texnologiyalarni joriy qilish va mavjud tizimlarni integratsiya qilish orqali xizmat ko‘rsatish sohasi

samaradorligini baholashda ko‘p omillarni hisobga olish zarur. Bu nafaqat texnologik, balki inson resurslari, menejment va strategiyalarni ham o‘z ichiga oladi.

2. ***Real vaqt rejimida samaradorlik monitoringi:*** Xizmat ko‘rsatish sohasi sub'ektlarining faoliyatini real vaqt rejimida kuzatib borish, ko‘rsatkichlarni avtomatik ravishda yangilab turish va natijalar bo‘yicha tezkor tahlil qilish imkoniyatini yaratish.

3. ***Raqamli tahlil platformalarini joriy etish:*** Raqamli tahlil platformalarini yaratish, ular yordamida xizmatlar sifatini va samaradorligini baholashda sun'iy intellekt, mashinani o‘rganish va katta ma'lumotlardan foydalanish.

4. ***Mijozlarga yo‘naltirilgan tahlil metodologiyalari:*** Mijozlarning ehtiyojlari va xatti-harakatlarini prognoz qilish orqali xizmatlar sifatini va ularning samaradorligini oshirishga yo‘naltirilgan uslublarni joriy etish.

Xulosa

Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasi sub'ektlarining faoliyat samaradorligini baholash va tahlil qilish uslublarini takomillashtirish, xizmatlar sifatini yaxshilash, mijozlarga yuqori darajada xizmat ko‘rsatish, resurslarni samarali boshqarish va texnologiyalarni joriy etish uchun zaruriy asos yaratadi. Bu jarayon nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirishga, balki xizmat ko‘rsatish sektori sub'ektlarining global raqobatbardoshligini ta'minlashga ham yordam beradi

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. **Asadov, A., & Sharipov, N.** (2020). Raqamli iqtisodiyot va uning xizmat ko‘rsatish sohasi uchun ahamiyati. *O‘zbekiston iqtisodiyoti va tarmoq strategiyasi*, 10(3), 25–40.
2. **Jalolov, M., & Tursunov, S.** (2019). Xizmat ko‘rsatish sohasi samaradorligini baholashda innovatsion yondashuvlar. *Moliya va iqtisodiyot*, 5(2), 118–133.
3. **Davenport, T. H., & Westerman, G.** (2018). How Digital Transformation Is Changing the Service Sector. *Harvard Business Review*, 96(3), 70-80.
4. **Schwab, K.** (2017). The Fourth Industrial Revolution. *Penguin*, London.
5. **Brennen, S., & Kreiss, D.** (2016). Digitalization and the transformation of the service economy. *Media, Culture & Society*, 38(3), 365-380.
6. **Shirokova, G., & Miroshnichenko, N.** (2020). Measuring Service Sector Productivity in a Digital Economy. *Journal of Digital Economy*, 4(2), 128–143.
7. **Rasmussen, L. M., & Steinberg, M.** (2019). The Impact of Digitalization on Service Industry Efficiency. *Journal of Business Research*, 107, 74-86.
8. **Toshkhanov, D.** (2022). Raqamli texnologiyalar va xizmat ko‘rsatish sohasidagi o‘zgarishlar. *Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali*, 15(6), 98–112.

TIJORAT BANKLARIDA INVESTITSIYA FAOLIYATINI AMALGA OSHIRISHNING MUHIM JIHATLARI VA YUTUQLARI

Abiyev D. – SamISI, doktorant

Annotatsiya: raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarida investitsiyaviy faoliyatni amalga oshirishning asosiy jihatlari hamda banklar investitsiyaviy siyosatining muhim elementlari, investitsiyaviy faoliyatga ta’sir etuvchi omillar tadqiq etilgan. Shuningdek, tijorat banklari investitsiya faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: tijorat banklari, kapital erkinligi, aktivlar rentabelligi, investitsion muhit, depozit, investitsion siyosat, likvidlilik, investitsion portfel.

Jahonda yuz berayotgan makroiqtisodiy o’zgarishlar, xalqaro moliya bozorlaridagi kon’yunkturaviy tebranishlar, yuqori inflyatsion kutilmalar, moliyaviy resurslarga bo’lgan talabning yuqoriligi sharoitida global darajada investitsion oqimlarning qisqarishi va banklarning kredit portfelida muammoli kreditlar ulushining ortishi bilan bog’liq holatlar tijorat banklari investitsion faoliyati samaradorligiga salbiy ta’sir ko’rsatmoqda. “2023-yilda to’g’ridan-to’g’ri xorijiy investitsiyalarning global darajadagi hajmi 2022-yilga nisbatan 2 foizga kamayib, 1,3 trln. AQSh dollarini tashkil etgan, infratuzilmani rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega bo’lgan loyihaviy moliyalashtirish hajmi esa 26 foizga pasaygan”1. Bu ko’rsatkichga global iqtisodiyotdagi kon’yunkturaviy tebranishlar tufayli jahonning ko’plab mamlakatlaridagi moliyaviy institutlar investitsion faolligining pasayishi sabab bo’ldi. Bu sharoitda tijorat banklari investitsion faolligini oshirish maqsadida arzon resurslarni jalb qilish, banklarning qimmatli qog’ozlar bozoridagi faolligini oshirish, past riskli va yuqori daromadli aktivlarga resurslarni yo’naltirish bilan bir qatorda investitsiya portfeli sifatini yaxshilash, yirik investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda sinditsiyalashtirilgan kreditlardan foydalanishga alohida e’tibor berishni taqozo etmoqda.

Jahonda tijorat banklarining investitsion faoliyati samaradorligini oshirish, “yashil” loyihalarga resurslarni yo’naltirish, investitsion loyihalarning risklilik va foydalilik darajasini aniqlash, investitsion loyihalar samaradorligini monitoring qilish tizimini takomillashtirish, investitsion portfelni diversifikatsiyalash, banklarning moliya bozoridagi ishtirokini faollashtirish uchun puxta investitsion siyosat ishlab chiqish, investitsion loyihalar ekspertizasini samarali tashkil etish orqali banklar rentabelligini oshirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Banklar investitsion portfelini samarali boshqarish, investitsion faoliyat bilan bog’liq risklarni minimallashtirish, banklarning dividend siyosati va foiz siyosatida

1https://unctad.org/system/files/official-document/wir2024_overview_ru.pdf 3

investorlar bilan bog’liq munosabatlarni mustahkamlash bo’yicha qator ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilganiga qaramasdan, banklar investitsion portfelidagi harakatsiz aktivlarni kamaytirish, yuqori likvidli aktivlarga resurslarni yo’naltirish, xorijiy banklar bilan hamkorlikda yirik investitsiya loyihalarni moliyalashtirish, banklarning resurs bazasini kengaytirish masalalari kompleks va tizimli o’rganilmaganligi, mazkur yo’nalishlarda ilmiy tadqiqotlar olib borish zarurligini ko’rsatmoqda.

Iqtisodiy rivojlanish nuqtai nazaridan banklarning investitsiya faoliyati nafaqat bank miqyosida, balki butun jamiyatning daromadlarini shakllantirishga yordam beradigan investitsiyalarni o‘z ichiga oladi (investitsiya faoliyatining shakllaridan farqli o‘laroq, ular muayyan bank daromadlarining oshishi, ijtimoiy daromadni qayta taqsimlash bilan bog‘liq). Binobarin, makroiqtisodiyot nuqtai nazaridan investitsiya faoliyati sifatida tasniflash mezoni bank faoliyatining ishlab chiqarishga yo‘naltirilganligi hisoblanadi.

Mikroiqtisodiy jihatdan investitsiya faoliyatini amalga oshirish jarayonida tijorat banklari xususiylashtirilgan korxonalarning qimmatli qog‘ozlarini joylashtirishda ishtirok etadilar, birlamchi bozorga joylashtirilgan korxonalarning ulushlarini, aksiyalarini, qimmatli qog‘ozlaridagi ulushlarini sotib olish shaklida ustav kapitaliga investitsiyalarni amalga oshirgan holda ta’sis faoliyatini olib boradilar. Shunday qilib, investitsiya faoliyati iqtisodiyotdagi investitsiya jarayonlarining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ushbu institutlarning tijorat tuzilmalari sifatidagi mohiyatidan kelib chiqadigan banklarning iqtisodiy manfaatlari bank operatsiyalarining likvidligi va ishonchliligini saqlab qolgan holda rentabelligini ta’minlashdan iborat. Banklar asosan o‘z hisobidan emas, balki jalb qilingan va qarzga olingan mablag‘lar hisobidan faoliyat yuritadi, shuning uchun ular tegishli kafolatlar berilmasa, o‘z mijozlarining mablag‘larini yirik investitsiya loyihalariga qo‘yish orqali tavakkal qila olmaydi.

O‘z mablag‘lari va jalb qilingan mablag‘lar hisobidan investitsiya operatsiyalarini amalga oshirishda manbalar bo‘yicha taqsimlashning mavjud emasligi tufayli bank barcha operatsiyalarni o‘z nomidan amalga oshiradi, shu bilan birga mablag‘larning katta qismi bir vaqtning o‘zida bankning majburiyatlari hisoblanadi. Bu banklarning investitsiya faoliyatining birinchi o‘ziga xos xususiyati bo‘lib, bunda o‘z nomidan ham, qarzga olingan mablag‘lar hisobidan investitsiyalarni amalga oshirish namoyon bo‘ladi. Ushbu o‘ziga xos xususiyatni hisobga olgan holda, bank investitsiya faoliyatini amalga oshirayotganda, maqbul riskning maksimal darajasi boshqa moliyaviy vositachilarning investitsiyalari riski darajasidan past bo‘lishiga e’tibor qaratish lozim.

Banklarning investitsiya faoliyatida ishtirok etish sabablarini o‘rganish kontekstida banklarning transformatsiya masalasini samarali hal qilish imkoniyatlariga alohida e’tibor qaratish lozim. Qoida tariqasida, ularning tezkorligi mijozlar va omonatchilar oldidagi o‘z majburiyatlarini bajarish muddatlaridan kelib chiqadi. Bu jarayonda bank aktivlarining hajmi va ularning likvidlilik darajasi hamda mijozlarning moliyaviy talablarini tezda qondirish imkoniyati kabilar alohida ahamiyat kasb etadi.

BANKLARDA NOMODDIY AKTIVLAR HISOBINI MHXS ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Shirinov Aziz Abduxalilovich – Oz.Res.BMA, magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqola banklarda nomoddiy aktivlar hisobi tizimini takomillashtirish zarurati, dolzarbligi va rivojlanish yo‘nalishlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Unda banklarning moliyaviy hisobotini xalqaro standartlarga moslashtirishda nomoddiy aktivlarning o‘rni va ahamiyati, mavjud muammolar va ularni hal qilish yo‘llari tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: banklarda nomoddiy aktivlar, MHXS, moliyaviy hisobot, intellektual mulk.

Moliyaviy Hisobotning Xalqaro Standartlari (MHXS) bugungi kunda xalqaro moliyaviy hamkorlikning asosi hisoblanadi. Ushbu standartlar moliyaviy shaffoflikni ta'minlash, hisob-kitob usullarini birxillashtirish va xalqaro bozorlar uchun ishonchli axborot taqdim etish uchun xizmat qiladi. O‘zbekiston iqtisodiyoti global integratsiya sari harakatlanar ekan, MHXSni qo‘llash milliy moliyaviy hisobot amaliyotini takomillashtirishning muhim bosqichiga aylandi.

O‘zbekiston Respublikasi hukumati so‘nggi yillarda xalqaro standartlarni milliy tizimga joriy etishga qaratilgan keng qamrovli islohotlarni amalga oshirmoqda. Ayniqsa, banklar, yirik sanoat korxonalari va aksiyadorlik jamiyatlari uchun MHXSga o‘tish majburiyati iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish hamda xalqaro investitsiyalarni jalb qilishni tezlashtiruvchi omil sifatida belgilangan. Ushbu jarayon moliyaviy axborotning ishonchliligini ta’minlash va moliya bozorida xalqaro hamkorlikni rivojlantirishda alohida o‘rin tutadi.

Nomoddiy aktivlar bugungi kunda banklarning strategik resurslari sifatida e'tirof etiladi. Ular, xususan, dasturiy ta'minot, lisenziyalar, intellektual mulk va brend qiymati kabi aktivlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu aktivlarning to‘g‘ri hisobga olinishi banklarning raqobatbardoshligi va moliyaviy barqarorligini oshirish uchun muhimdir.

Zamonaviy iqtisodiy muhitda banklar faoliyati nafaqat moddiy resurslardan, balki nomoddiy aktivlar kabi strategik ahamiyatga ega resurslardan ham foydalanishni talab qiladi. Nomoddiy aktivlar – bu intellektual mulk, dasturiy ta’minot, brend qiymati va boshqa iqtisodiy foyda keltiruvchi,

lekin fizik shaklga ega boʻlmagan aktivlardir. Ushbu aktivlarni toʻgʻri hisobga olish, boshqarish va moliyaviy hisobotlarda aks ettirish banklarning raqobatbardoshligini oshirishda, moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda va xalqaro bozorda oʻz oʻrnini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Banklarning nomoddiy aktivlarni boshqarishda duch keladigan qiyinchiliklari ushbu sohaga boʻlgan yondashuvni takomillashtirish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Moliyaviy Hisobotning Xalqaro Standartlari (MHXS)ga muvofiq hisob yuritish global talablarga moslashish imkoniyatini yaratadi. Ammo ushbu jarayonni amalga oshirish texnik, huquqiy va moliyaviy muammolarni hal qilishni talab etadi.

Bugungi kunda Oʻzbekistonda iqtisodiyotning turli sohalarida, xususan, moliya sektorida xalqaro standartlarga moslashish jarayonlari amalga oshirilmoqda. Bu jarayon banklar faoliyatini shaffoflashtirish va ularning xalqaro moliyaviy bozorlar bilan integratsiyasini ta'minlashni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, nomoddiy aktivlarning hisobini takomillashtirish va ularni Moliyaviy Hisobotning Xalqaro Standartlari (MHXS) talablariga muvofiq aks ettirish masalasi dolzarb boʻlib qolmoqda.

Biroq, bu jarayonda banklar bir qator muammolarga duch kelmoqda. Jumladan, nomoddiy aktivlarni toʻgʻri baholash uslublarining yetarli rivojlanmaganligi, buxgalteriya hisobini yuritishning xalqaro standartlarga mos boʻlmagan qoidalari va ushbu sohada malakali mutaxassislarning yetishmasligi oʻzining salbiy taʼsirini koʻrsatmoqda. Shuningdek, milliy qonunchilikning ayrim jihatlari xalqaro talablar bilan hamohang emasligi, banklarning faoliyatida ushbu aktivlardan samarali foydalanishga toʻsqinlik qilmoqda.

Banklarda nomoddiy aktivlar hisobini takomillashtirish boʻyicha bir qancha olimalr izlanishlar olib borishgan. Professor Rizayev N.K. “Xalqaro standartlarga muvofiq nomoddiy aktivlarni tan olish, balans qiymatini baholash, amortizatsiyani hisoblash usuli, qayta baholash modeli, moliyaviy hisobotda nomoddiy aktivlar toʻgʻrisidagi maʼlumotlarni oshkor qilish tartibi boʻyicha tadqiqotlar olib brogan boʼlsa Zulfizar Pardayeva Oʻzbekistonda nomoddiy aktivlar hisobi va moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) asosida tashkil etish boʻyicha xususiyatlarni yoritadi. S.Sh.Kadirov banklarda nomoddiy aktivlarni boshqarish, hisoblash va moliyaviy hisobotlarda aks ettirish boʻyicha amaliy masalalarini yoritgan.

Banklarda intellektual mulk, dasturiy ta'minot, brend qiymati kabi nomoddiy aktivlar kelajakda iqtisodiy foyda keltiradi. Ularning hisobini takomillashtirish bank faoliyatining samaradorligini oshirish uchun zarurdir. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (MHXS) muvofiqlik nomoddiy aktivlarni baholash va hisobotga kiritishni talab qiladi. Bu investorlar va moliyaviy hisobot foydalanuvchilari uchun ishonchli ma'lumotlar taqdim etishni ta'minlaydi. Banklarning innovatsion xizmatlar ko'rsatish va yangi texnologiyalarni joriy qilishdagi muvaffaqiyati ko'pincha nomoddiy aktivlarni to'g'ri boshqarishga bog'liqdir.

Banklarda nomoddiy aktivlar hisobini tashkil etishda, ularni baholashda va hisobda toʼgʼri aks ettirishda bir qancha muammolar mavjud.

Baholash murakkabligi

Huquqiy va uslubiy masalala

Tajribani oshirish zarurati

Nomoddiy aktivlarning qiymatini aniqlash murakkab bo‘lib, subyektiv baholash xavfini oshiradiO‘zbekiston qonunchiligida va buxgalteriya standartlarida ayrim nomoddiy aktivlarni hisobga olish bo‘yicha hali to‘liq reglamentlar yo‘q. Nomoddiy aktivlar bo‘yicha xalqaro tajribalarni amaliyotga joriy qilish sekin kechmoqda

❖ Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini milliy buxgalteriya tizimiga to‘liq integratsiya qilish zarur. Bu jarayonda ekspertlar va mutaxassislar ishtirokida maxsus qoidalar ishlab chiqilishi lozim.

❖ Banklarda maxsus dasturiy ta’minot va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanib, nomoddiy aktivlarning hisobini yuritishni soddalashtirish

❖ Bank xodimlarini xalqaro standartlar bo‘yicha tayyorlash va malaka oshirish dasturlarini kengaytirish zarurdir.

Ushbu takliflarni amalga oshirish banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, ularning xalqaro bozorlardagi ishtirokini kuchaytirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi.Shunday qilib, banklar faoliyatini rivojlantirishda nomoddiy aktivlar hisobi tizimini takomillashtirish nafaqat milliy iqtisodiyot, balki xalqaro moliyaviy aloqalar uchun ham katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Rizayev N.K. Nomoddiy aktivlarning buxgalteriya hisobi va moliyaviy tahlilini takomillashtirish. I.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. - T.: 2004-yil; Rizayev N.K. Intellektual mulk obyektlari hisobi va tahlilini tashkil etish metodologiyasi. l.f.d. (DSc) darajasini olish uchun yozilgan diss. - T.: 2019-y

2. Rizaev, Nurbek. "Accounting in uzbekistan based on international financial reporting standards (as exemplified by intangible assets)." *Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil* 2.1 (2024): 106-125.

3. Ismanov I.N. Uzoq muddatli aktivlar buxgalteriya hisobining metodologik asoslari. Monografiya. - T.: "Fan”, 2006. - 172-b.

4. Nurmatov O.T. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash jarayonlarida nomoddiy aktivlar hisobi va auditini takomillashtirish masalalari. l.f.f.d. (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. avt., 2019-y.

MOLIYAVIY NATIJALAR HISOBINI TARTIBGA SOLUVCHI ASOSIY XALQARO STANDARTLAR

Yusupova Farizabonu Zarifovna- Samarqand iqtisodiyot va servis institutida stajyor tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif tomonidan “moliyaviy natijalar hisobini tartibga soluvchi asosiy halqaro standartlar koʻrsatkichlari shaklidagi daromadlar va xarajatlarning xalqaro amaliyotdagi oʻrni va qoʻllanilishi ochib berilgan.

Kalitli soʻzlar: foyda yoki zararlar, moliyaviy natijalar, sotish va xizmatlar tannarxi, xaridorlar bilan shartnomalar boʻyicha tushumlar, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari.

Bugungi kunda daromad va xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga oʻtkazishda qanday muammolar mavjud? Bularga quyidagilarni kiritish mumkin:

daromadlarni 15-son MHXS “Xaridorlar bilan shartnomalar boʻyicha tushumlar”standartiga muvofiq tushumni tan olish, baholash tartib-qoidalarini joriy etish;

xarajatlarni xalqaro standartlarga muvofiq ravishda odatdagi faoliyati bilan bogʻliq va odatdagi faoliyati bilan bogʻliq boʻlmagan xarajatlarga tasniflash, ularni tan olish va baholashning uslubiy masalalarini joriy qilish;

foyda va zararlarni bosqichma-bosqich xalqaro standartlarga muvofiq aniqlashning yangi tartibni joriy etish;

daromad va xarajatlarni xalqaro standartlarga muvofiq hisobga olish maqsadida yangi schyotlarni tavsiya etish va asosiy buxgalteriya yozuvlarini taklif etish;

foyda va zararlar hamda boshqa umumlashgan daromadlar toʻgʻrisidagi hisobotning formatini va uni joriy etish boʻyicha tavsiyalar ishlab chiqish;

yakuniy moliyaviy natijalarni yangi tartib qoidalarga muvofiq tahlil qilish uslubiyotini takomillashtirish.

Shu sababli, moliyaviy natijalar hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish dolzarb masalalar qatoriga kiradi.

Daromadlar va xarajatlar hisobini tartibga soluvchi asosiy Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini quyidagi 1-jadvalda aks ettiramiz.

1-jadval

Daromadlar va xarajatlarni hisobga olishdagi qoʻllaniladigan asosiy Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari[125]

MHXS	**Asosiy mazmuni va qoidalari**
Moliyaviy hisobotning konseptual asoslari **(**Conceptual Framework for Financial Reporting)	Umumiy foydalanishdagi moliyaviy hisobotning maqsadi: iqtisodiy resurslar va talab qilish huquqi, hisoblash metodi asosida hisobga olingan moliyaviy natijalar, pul oqimlar koʻrinishida aks ettirilgan moliyaviy natijalar; Foydali moliyaviy axborotlarning sifat tavsifi; Moliyaviy hisobot va hisobot berayotgan korxona;

[125] Халқаро стандартлар асосида муаллиф ишланмаси

	Moliyaviy hisobot elementlari; Tan olish va tan olishni to‘xtatish; Baholash; Taqdim qilish va axborotlarni ochiqlash; Kapital va kapitalni qo‘llab quvvatlash konsepsiyasi; Atamalarga tavsiflar, jumladan daromadlar va xarajatlar
1-son BHXS “Moliyaviy hisobotni taqdim qilish” (IAS-1 Presentation of Financial Statements)	Moliyaviy hisobot: moliyaviy hisobotning yo‘naltirilganligi, moliyaviy hisobotning to‘liq komponenti, haqqoniy aks ettirish va MHXSlariga muvofiqligi, taqqoslanadigan axborotlar, tarkibi va mazmuni, moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobot, foyda yoki zararlar hamda boshqa umumlashgan daromadlar to‘g‘risidagi hisobot, xususiy kapitalning o‘zgarishi to‘g‘risidagi hisobot, pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobot, izohlar
18-son MHXS “Moliyaviy hisobotni taqdim qilish va ochiqlash” (18-IFRS Presentation and Disclosure in Financial Statements) (2027 yil 1 yanvardan kuchga kiradi)	Moliyaviy bajarilishlar to‘g‘risidagi hisobot (a statement(s) of financial performance for the reporting period); moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobot (a statement of financial position as at the end of the reporting period); xususiy kapitalning o‘zgarishi to‘g‘risidagi hisobot (a statement of changes in equity for the reporting period); pul oqimi to‘g‘risidagi hisobot (a statement of cash flows for the reporting period); va izohlar (notes for the reporting period)*ation and Disclosure in Financial Statements*
15-son MHXS “Xaridorlar bilan shartnomalar bo‘yicha tushumlar” (IFRS-15 Revenue from contracts with Customers)	Tushumlarni beshta bosqichda tan olish, shartnomalarni identifikatsiya qilish, shartnomadagi alohida bajarilishlarga oid majburiyatlarni identifikatsiya qilish, kontrakt bahosini identifikatsiya qilish, operatsiya narxini taqsimlash, tushumni tan olish.
16-son MHXS “Ijara” (IFRS-16 Leases)	Ijaraga oluvchi: tan olish, baholash, davomiy baholash. Ijarga beruvchi. Moliyaviy ijara. Operatsion ijara.

Ushbu jadvalda daromadlar va xarajatlarni hisobga oluvchi asosiy standartlar va ularning qisqacha mazmuni keltirilgan. Lekin, ta’kidlash lozimki, barcha MHXSlari ma’lum jihatdan moliyaviy natijalarni tartibga solishda xizmat qiladi. Masalan, 2-son BHXS “Zaxiralar” standarti zaxiralar tannarxi shakllanishi asosida sotilgan zaxiralar tannarxini aniqlash uslubiyotini belgilab beradi, qaysiki bu bevosita moliyaviy natijalarga ta’sir ko‘rsatadi. 40-son BHXS “Investitsiyaviy ko‘chmas mulk” standarti investitsiyaviy ko‘chmas mulklarning qiymatining oshishi yoki ijaraga berilishi natijasida olingan daromadlarini tan olish va hisobotlarda aks ettirish tartibini belgilab beradi. Xulosa shundan iboratki, barcha MHXSlari moliyaviy bajarilishlarga, ya’ni yakuniy moliyaviy natijalarga ta’sir ko‘rsatadi. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, MHXSlari bo‘yicha Kengash 1-son BHXS “Moliyaviy hisobotni taqdim qilish” (IAS-1 Presentation of Financial Statements) o‘rniga 18-son MHXS “Moliyaviy hisobotni taqdim qilish va ochiqlash” (18-IFRS Presentation and Disclosure in Financial Statements) (2027 yil 1 yanvardan kuchga kiradi) standartini ishlab chiqdi. Ushbu joriy qilinadigan standartdagi asosiy o‘zgarishlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

1-son BHXS “Moliyaviy hisobotni taqdim qilish” (IAS-1 Presentation of Financial Statements) nomi o‘zgarib 18-son MHXS “Moliyaviy hisobotni taqdim qilish va ochiqlash” deb nomlanadigan bo‘ldi;

Daromadning asosiy elementi bo‘lgan tushumlarni hisobga olishda 2018 yil 1 yanvardan 15-son MHXS “Xaridorlar bilan shartnomalar bo‘yicha tushumlar” (IFRS-15 Revenue from contracts with Customers) standarti joriy qilindi. Ushbu standartda belgilangan asosiy qoidalarni quyidagi 2-jadvalda rasmiylashtiramiz.

2-jadval

15-son MHXS “Xaridorlar bilan shartnomalar bo‘yicha tushumlar” (IFRS-15 Revenue from contracts with Customers)ning asosiy qoidalari

Ban-di	**Asosiy mazmuni**
	15-son MHXSda tushumni tan olishning besh bosqichdan iborat modeli taklif etilgan: 1-bosqich. Xaridorlar bilan shartnomalarni identifikatsiya qilish; 2-bosqich. Shartnoma bo‘yicha bajarilishlarga oid majburiyatlarni identifikatsiya qilish; 3-bosqich. Operatsiya narxini aniqlash; 4-bosqich. Operatsiya narxini shartnoma bo‘yicha bajarilishlarga oid majburiyatlar o‘rtasida taqsimlash; 5-bosqich. Tushumni tan olish.
9	Tan olish: Tushumni tan olish xaridorlar bilan tuzilgan har bir shartnoma bo‘yicha quyidagi barcha mezonlar bir vaqtning o‘zida bajarilganda amalga oshiriladi: tomonlar shartnomani tasdiqlaydi (yozma yoki og‘zaki shaklda yoki boshqa ishbilarmonlik amaliyotida) va shartnomada ko‘rsatilgan majburiyatlarning bajarilishini o‘z zimmasiga oladi; uzatiladigan tovarlar yoki xizmatlarga nisbatan huquqi identifikatsiya qilinishi mumkin; to‘lash shartlari identifikatsiya qilinishi mumkin; shartnoma tijorat mazmunga ega (ya’ni, risklar, vaqt bo‘yicha taqsimot va kompaniyaning kelgusidagi pul oqimlari miqdori qanday kutilayapdi, shartnoma natijasida o‘zgarishi); yuqori ehtimol mavjud bo‘ladi, kompaniya qomlamani oladi, ya’ni, uzatilgan tovar yoki xizmatlarga almashtirish huquqini qo‘lga kiritadi.
35	Tashkilot davr davomida tovar yoki xizmatlar ustidan nazoratni uzatadi va muvofiq ravishda bajarilishlarga oid majburiyatlarni bajaradi va davr davomida tushumni tan oladi, agarda quyidagi mezonlardan birontasi bajarilsa: (a) xaridor bir vaqtning o‘zida tashkilot tomonidan ko‘rsatilgan majburiyatlarni bajarishi bilan bog‘liq holda bajarilishi maboynida naf oladi va uni iste’mol qiladi; (b) tashkilot o‘zining bajarilishlarga oid majburiyatlarini bajarishi jarayonida aktivni yaratadi yoki uni yaxshilaydi, xaridor unga nisbatan nazoratni aktivlarni yaratilishi yoki yaxshilanishi maboynida oladi; yoki o‘zining majburiyatlarini bajarish aktivning yaratilishiga olib kelmaydi, qaysiki tashkilot tashkilot muqobil maqsadlarda foydalanishi mumkin va bunda tashkilot huquqiy jihatdan himoya qilingan shartnoma ishlarining bir qismini bajarganiligi uchun to‘lov olish huquqga ega bo‘ladi.
48	Operatsiya narxini belgilashda quyidagi holatlar e’tiborga olinadi: O‘zgaruvchan qoplama va uning chegaralanishlari; Shartnomada moliyalashtirishning salmoqli komponenti mavjudligi; Pul bo‘lmagan qoplama (kompensatsiya); Mijozga to‘lanishga oid bo‘lgan qoplama.
97	To‘g‘ridan-to‘g‘ri shartnoma (yoki taklif etilayotgan muayyan shartnoma) bilan bog‘liq

	bo‘lgan xarajatlarga quyidagi xarajatlar kiradi: (a) to‘g‘ridan-to‘g‘ri mehnat xarajatlari (masalan, mijozga to‘g‘ridan-to‘g‘ri va’da qilingan xizmatlarni ko‘rsatadigan ishchilarning ish haqi yoki ish haqi); (b) to‘g‘ridan-to‘g‘ri materiallar xarajatlari (masalan, mijozga va’da qilingan xizmatlarni ko‘rsatish uchun ishlatiladigan sarf materiallari); (c) shartnomaga yoki shartnoma bo‘yicha faoliyatga bevosita bog‘liq bo‘lgan ajratilgan xarajatlar (masalan, shartnomani boshqarish va nazorat qilish, sug‘urta qilish va shartnomani bajarish uchun foydalaniladigan asbob-uskunalar va asbob-uskunalar hamda foydalanish huquqi aktivlarini amortizatsiya qilish); (d) xaridor tomonidan aniq qoplanishi mumkin bo‘lgan xarajatlar; va (e) faqat tashkilotning shartnoma tuzishi natijasida yuzaga kelgan boshqa xarajatlar (masalan, subpudratchilarga to‘lovlar).
79	Tovar va xizmatlarni har birini alohida sotishning narxini baholashda quyidagi maqbul bo‘lgan metodlardan foydalaniladi: (a) bozor bahosiga to‘g‘irlashga asoslangan yondashuv – tashkilot o‘zining mahsulotlarini sotadigan bozorning tahlilini o‘tkazishi va ushbu bozordagi xaridor shu tovar va xizmatlar uchun to‘lashga rozi bo‘ladigan narxni asos qilib olishlari mumkin; (b) marjani hisobga olgan holda kutilayotgan xarajatlar – tashkilot o‘zining bajarilishlarga oid majburiyatlarini bajarishda kutilayotgan xarajatlarni prognoz qilishi hamda ushbu tovar yoki xizmatlar uchun taalluqli marjani qo‘shadi; (s) qoldiq yondashuv – tashkilot har birini alohida sotishning narxini operatsiyaning umumiy narxi bo‘yicha va’da qilingan boshqa tovar va xizmatlarning kuzatiladigan alohida bahosini chegirish asosida aniqlanadi. Biroq qoldiq metodi quyidagi mezonlardan birontasiga javob bergan taqdirda tan olinadi: (i) tashkilot bitta yoki aynan shu tovar va xizmatlarni turli xil xaridorlarga sotadi (bir vaqtning o‘zida) va bunda salmoqli farq qilinidigan summalarni oladi (ya’ni sotish narxi yuqori darajada o‘zgaruvchan, qaysiki alohida sotishning tipik bahosi o‘tgan yoki boshqa tasdiqlangan kuzatishlar asosida aniq bo‘lmaydi); (ii) tashkilot bunday tovar yoki xizmatlar narxini belgilamagan, tovar va xizmatlar oldin alohida sotilmagan.

Ushbu jadvallar asosida xulosa qilishimiz mumkinki, xalqaro standartlarda daromadlar va xarajatlar hisobiga oid asosiy konseptual qoidalar belgilangan. Keltirilgan qoidalarga asoslangan holda daromadlar va xarajatlar hisobini tashkil etish, MHXSlarga asoslangan hisob siyosatini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, daromadlar hisobini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, tushumni besh bosqichda tan olish uslubiyotini joriy qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Daromadlar hisobida har bir standartlarning talablarini inobatga olish, milliy standartlarga joriy etish talab etilmoqda. Daromadlarga doir axborotlarni nafaqat moliyaviy hisobotlarda, balkim ochiqlashlarda ham kengroq bayon etish, daromadlarning har bir moddasidagi salmoqli o‘zgarishlarni ochiqlash davr talabi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. https://lex.uz/acts/264422

2.A.Z.Avloqulov, Buxgalteriya hisobida moliyaviy natijalar ko‘rsatkichlarining shakllanishi va aks ettirilishi “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 2, mart-aprel, 2016 yil. 5-bet

3.O.N.Xolmurodov moliyaviy natijalar buxgalteriya hisobini takomillashtirish. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2024-yil, may // https://e-itt.uz/index.php/eitt/article/view/1321/1250

РАЗВИТИЕ И ОСНОВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ СИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Ахмедова Азиза Тохировна-доцент Самаркандского института экономики и сервиса

Аннотация. В последние годы сифровая экономика становится ключевым фактором экономического развития стран, и Узбекистан не является исключением. В рамках стратегического курса на модернизатсию экономики и повышение ее конкурентоспособности Узбекистан активно внедряет сифровые технологии. Основные направления сифровой экономики включают в себя развитие информатсионно-коммуникатсионной инфраструктуры, сифровизатсию государственных услуг, внедрение технологий искусственного интеллекта, автоматизатсию производственных протсессов и поддержку инновационных стартапов.

Ключевые слова: сифровая экономика, сифровая трансформатсия, электронное правителство, риск киберугроз, стартап, сифровая грамотност, «сифровое рабство».

Сегодня Узбекистан стремится занят прочное место среди передовых, развитых стран. Осуществляемые в этой связи реформы по всем сферам экономики – это создания достойных условий жизни для нашего народа. В последние годы успехи Узбекистана признаны мировым сообществом.

Основной селю развития сифровой экономики в Узбекистане является повышение производителности и эффективности различных отраслей экономики, улучшение качества жизни граждан, а также создание условий для интегратсии страны в мировое сифровое пространство. В то же время сохраняются вызовы, связанные с кибербезопасностю, сифровым неравенством и необходимостю создания нормативной базы для регулирования сифровой трансформатсии.

В своём Послании Олий Мажлису 2020 года глава государства сказал: «Для достижения развития необходимо и необходимо овладеват сифровыми знаниями и современными информатсионными технологиями. Это даёт нам возможност идти кратчайшим путём к росту», сказал он, поставив твёрдой селю переход к сифровой экономике на ближайшие пят лет. В частности, Указом Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года № ПФ4947 «О Стратегии действий по далнейшему развитию Республики Узбекистан» предусмотрено развитие сифровой экономики, сокращение государственное управление в экономике, современные формы взаимовыгодного

сотрудничества государственного и частного секторов, система «Електронное правителство» реализатсия мер по развитию определена в качестве приоритетных задач. Развитие сифровой экономики любой страны приведёт к увеличению валового внутреннего продукта.

В первую очеред сифровизатсия позволяет развиват экономику, повышат эффективност крупных промышленных предприятий, увеличиват производство, обеспечиват прозрачност деятелности, снижат себестоимост продуксии. Развивая сифровую экономику, мы прежде всего добёмся увеличения размера валового внутреннего продукта (ВВП).

Сифровая экономика – это не какая-то другая экономика, которую нужно создават с нуля. Это означает перевод существующей экономики на новую систему путём разработки новых технологий, платформ и бизнес-моделей, и внедрения их в повседневную жизн. То ест высокий уровен автоматизатсии; обмен электронными документами; электронная интегратсия систем учёта и управления; электронные базы данных; Наличие CPM (системы взаимодействия с клиентами); корпоративные сети.

Благодаря сифровой экономике сокращаются затраты на платежи (например, экономятся поездки в банк и другие ресурсы), болше и быстрее получается информатсия о товарах и услугах, открываются возможности выхода на мировой рынок товаров и услуг в сифровой мир болше благодаря тому, что обратная связ (мнение потребителя) поступает быстро, товары и услуги быстро совершенствуются.

В нашей стране в соответствии со стратегией «Сифровой Узбекистан – 2030» проводится сифровизатсия отраслей и регионов экономики, внедрение государственных информатсионных систем и электронных услуг, а также комплексные меры в сфере народного образования, государственных услуг, суда, финансов, банковского и транспортных систем для обеспечения широкого исползования сифровых технологий.

Разработка и реализатсия данной программы, прежде всего, формирование продуманных и совершенных организатсионно-правовых механизмов, кроме того, обеспечение слаженного взаимодействия государственных органов и субъектов предпринимателства по внедрению инновационных идей, технологий и разработок, производства и обслуживания. Обеспечение во вцех отраслях и отраслях, охватываемых сифровыми технологиями, подготовка кадров интеллектуалного потенсиала, обладающих глубокими знаниями современных знаний в этой области, тем самым способствуя созданию в стране среды «информатсионного общества».

Сифровая экономика – это экономика, основанная на новых методах производства, обработки, хранения, передачи данных и сифровых компютерных технологиях. В рамках этой экономической модели радикально изменятся существующие рыночные модели работы, существенно уменшится модел формирования добавленной стоимости, резко уменшится значение посредников на вцех уровнях экономики, потому что тепер мы можем моделироват что ни буд.

Если задумается о положителных сторонах «сифровой экономики», то в результате она:

- повышает производителност труда;
- повышает конкурентоспособност компании;
- сокращаются производственные затраты;
- новые рабочие места создаются в новой сфере, будут ликвидированы бедност и сотсиалное неравенство.

Ест много положителных эффектов сифровой экономики на нашу жизн. Этот тип экономики даёт множество возможностей потребителю, что, в свою очеред, расширяет возможности рынка.

Многих предпринимателей интересует, что сифровая экономика может сделат для новых предприятий. Развитие сифровой экономики может повлият на внутреннюю и внешнюю среду международного бизнеса. В сфере информатсионных и коммуникатсионных технологий невозможно затронут разные сферы деятелности компании, но эти изменения принципиално меняют. Даже новые компании и даже малые предприятия могут продават свою продуксию по всему миру через Интернет. При неболших вложениях компании появляются и быстро растут.

С помощю информатсионных технологий появляется возможност сократит издержки и повысит производителност и эффективност труда во многих отраслях экономики. При этом с учётом сифровой экономики позитсии компаний на рынке растут. Риски и неопределённости возрастают при принятии стратегических решений. Эта ситуатсия очен неустойчива из-за динамичных изменений технологического уровня, усиления конкуренсии и влияния государственного воздействия на экономику.

Технологические изменения, присущие сифровой экономике, могут создат новые рыночные правила для бизнеса производителей и покупателей. В такой среде компаниям необходимо искат новые конкурентные стратегии и повышат свою конкурентоспособност. Чтобы выжит и в то же время развиватся в новых условиях, компаниям необходимо повышат свою компетенсию в сфере сифровых информатсионных технологий.

В чем опасност «сифровой экономики» сейчас?

Внедрение «Числа» и электронной коммерсии устранит ряд недостатков для человечества, среди них:

- риск киберугроз, связанных с проблемой защиты персоналных данных (отчасти проблему мошенничества может решит так называемая сифровая грамотност);
- «сифровое рабство» (исползование данных для управления поведением миллионов людей);
- рост уровня безработисы на рынке труда, посколку возрастает риск исчезновения некоторых профессий и отраслей (например, многие эксперты всерёз полагают, что банковская система исчезнет в ближайшее десятилетие).

Сделат это можно за счёт далнейшего расширения информатсионных технологий и их продуктов:

- электронные кассы, боты для обслуживания клиентов, беспилотные автомобили и многое другое);
- «сифровая связ» (доступ к сифровым услугам и продуктам в сифровом образовании, приводящий к разрыву в грамотности людей в одной и той же стране или в разных странах).

Каждый современный начинающий и опытный предпринимател видит эффективност сифровой экономики. Ест те, кто считает, что это угроза населению.

Предложения и рекомендатсии. Таким образом, наиболее важной демонстрацией сифровой экономики является массовое внедрение роботов для производства и обслуживания.

В последнее время даже международные организатсии осознали опасност, которую могут принести роботы для роботизатсии экономики, потому что роботы на самом деле являются заботой людей.

По прогнозам, в ближайшие десятилетия две трети населения стран третего мира останутся без работы. Неслучайно проблемы здес затрагивают именно эти страны, вед здес преобладает роботизированное материалное производство.

В западных странах роботизатсия выходит на новый этап. В настоящее время вслед за роботизатсией материалного производства начинается роботизатсия сферы услуг. Всем известно, что болшая част населения здес занята в сфере обслуживания. Этот протсесс проявляется в банковском деле, транспорте и торговле. Со временем людей заменят машины и роботы с электронным управлением. Развитие сифровой экономики влияет и на сферу занятости.

Таким образом, в будущем могут появится следующие профессии:

- персоналный бренд-менеджер;
- виртуалный адвокат;
- модератор коммуникативной площадки с представителями органов власти;
- сифровой лингвист;
- срочный брокер;
- дизайнер интерфейсов.

Сифровая экономика – это экономика, развивающаяся на основе новых методов генератсии, обработки, хранения и передачи информатсии, а также сифровых компютерных технологий. Основными технологиями сифровой экономики являются болшие данные (конкретные данные и методы работы с ними), искусственный интеллект, технология блокчейн, облачная отчётност, квантовые технологии, робототехника, виртуалная реалност и др.

Государственные программы и инитсиативы, такие как «Електронное правителство», служат платформой для упрощения взаимодействия граждан с государственными органами и повышения прозрачности. Наряду с этим, значителное внимание уделяется развитию ИТ-образования и повышению квалификатсии кадров, что способствует созданию сифровой экосистемы.

Важным результатом развития сифровой экономики является изменение существующих бизнес-моделей, снижение роли посредников в создании

продуктов, реализатсии и предоставлении услуг. Сифровые технологии позволяют напрямую связыват поставщиков и клиентов, что помогает выработат индивидуалный подход к формированию продуктов и услуг.

Сегодня политика сифровизатсии является главным вопросом повестки дня в нашей стране, и в этом отношении Узбекистан лидирует смелыми шагами.

Список исползованной литературы

1. Указ Президента Республики Узбекистан об утверждении стратегии «Сифровой Узбекистан-2030» и мерах по ее эффективной реализатсии г. Ташкент, 5 октября 2020 г., № УП-6079.
2. Кенжабаев А.Т. Современное содержание и понятие сифровой экономики // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2021. – №1-1 (71).
3. Кенжабаев А.Т., Абдуллаев М.Х. Ўзбекистон Республикасида хавфли геологик жараёнларни кузатишда ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш босқичлари ва истиқболлари // Геология ва минерал ресурслар. Геология и минералные ресурсы. Геологй анд минерал ресоурсес. – 2021. – №5.
4. Кенжабаев А.Т., Ниязов М. Ш. Узбекистан ас а нew логистисс дигитал эсосйстем // Галахй интернатионал интердиссиплинарй ресеарч жоурнал (ГИИРЖ). – 2021. – Вол. 9, Иссуе 12. – ИССН (Е): 2347-6915
5. Кенжабаев А.Т., Валикҳанов А.Р. Пост-пандемис перспестивес фор тҳе девелопмент оф дигитализатион ин Узбекистан // Интернатионал Жоурнал оф Манагемент, ИТ & Энгинееринг. –2022. –Вол. 12 Иссуе 9. – ИССН: 2249-0558.
6. Кенжабаев А.Т., Валикҳанов А.Р. Девелопинг тҳе дигитал эсономй импаст он тҳе соунтрй'с эсономис гровтҳ // Интернатионал Жоурнал оф Ресеарч ин Эсономисс анд Сосиал Ссиенсес (ИЖРЕСС). – 2022. – Вол. 12 Иссуе 09. – ИССН: 2249-7382.
7. [Електронный ресурс]. – Режим доступа: хттпс://мй.гов.уз.

SUG‘URTA TASHKILOTLARIDA SUG‘URTA ZAXIRALARI HISOBI VA AUDITINI O‘RGANISH

Abduraimova Maftunaxon Axmatovna – TDIU, dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada sug‘urta tashkilotlarining xarakterli jihatlari sifatida sug‘urta zaxiralari ochib berilgan va shakllanish hisobi hamda auditiga tuxtalib o‘tilgan. Keltirilgan fikrlar asosida taklif va tavsiyalar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: sug‘urta zaxiralari, majburiyat, sug‘urta mukofoti, sug‘urta tovoni, balans, aktiv, moliyalashtirish.

Sug‘urta zaxiralari bu – sug‘urta qildiruvchi tomonidan so‘m yoki xorijiy valyutada to‘langan sug‘urta mukofotlari hisobiga sug‘urtalovchi tomonidan

shakllantiriladigan hamda sug‘urtalovchining balansida aktiv yoki majburiyat ko‘rinishida hisobga olinadigan, sug‘urta to‘lovlari bo‘yicha moliyaviy majburiyatlarni bajarish, zararlarni bartaraf etish bo‘yicha xarajatlar va ogohlantirish chora-tadbirlarini moliyalashtirish uchun zarur bo‘lgan mablag‘lar bo‘lib xizmat qiladi.

Sug‘urta zaxiralari sug‘urtalovchi tomonidan sug‘urtaning har bir turi (klassi) bo‘yicha sug‘urta shartnomasiga muvofiq sug‘urta tovonini (sug‘urta pulini) to‘lash nazarda tutilgan valyutada shakllantiriladi.

Sug‘urtalovchi buxgalteriya hisobotini tuzishda hisobot sanasiga sug‘urta faoliyatini amalga oshirishdan olingan moliyaviy natijalarini aniqlashda sug‘urta zaxiralari hajmini hisoblaydi. Sug‘urta zaxiralari hisob-kitobi sug‘urtalovchining hisob va hisobot ma’lumotlariga asoslangan holda amalga oshiriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 2015 yil 11 noyabrda 1882-4 son bilan ro‘yxatga olingan Moliya vazirining 2015 yil 11 noyabrdagi 45(701)-son buyrug‘i bilan tasdiqlanagan “Sug‘urtalovchilarning sug‘urta zaxiralari to‘g‘risidagi nizomga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi hujjat asosida sug‘urta zaxiralari shakllantiriladi. Shuningdek, mazkur nizom sug‘urtalovchilar tomonidan sug‘urta zaxiralarini hisoblash uslubi hamda shakllantirish va joylashtirish tartibi talablarini belgilaydi.

Har bir hisobot sanasiga har bir sug‘urta shartnomasi bo‘yicha sug‘urta zaxiralarini hisob-kitob qilish uchun zarur ma’lumotlarni o‘z ichiga oluvchi hujjatlar sug‘urtalovchi tomonidan ushbu shartnoma bo‘yicha majburiyatlar to‘liq bajarilgan sanadan boshlab, 3 yildan kam bo‘lmagan muddatda saqlanishi lozim.

Ishlab topilmagan mukofot zaxirasi (IMZ) – bu sug‘urta (qayta sug‘urta qilish) shartnomasi bo‘yicha hisoblangan, keyingi hisobot davrlarida amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan, kelgusi to‘lovlarni ta’minlash bo‘yicha majburiyatlarni bajarish uchun mo‘ljallangan hisobot davrining chegaralaridan chiquvchi shartnomaning amal qilish davriga tegishli sug‘urta mukofotining qismi.

Xabar qilingan, lekin bartaraf etilmagan zararlar zaxirasi (XZZ) sug‘urta to‘lovlarini amalga oshirish, jumladan hisobot davrida yoki unga qadar bo‘lgan davrlarda sodir bo‘lganligi haqida qonun yoki shartnomada belgilangan tartibda sug‘urtalovchiga xabar qilingan sug‘urta hodisalari munosabati bilan yuzaga kelgan sug‘urta qildiruvchining mulkiy manfaatlariga etkazilgan zararni (ziyonni) miqdorini baholash va kamaytirish bilan bog‘liq ekspert, maslahat yoki boshqa xizmatlarga haq to‘lash uchun sug‘urtalovchiga zarur bo‘lgan pul mablag‘lari summasini to‘lash bo‘yicha sug‘urtalovchining hisobot sanasiga bajarilmagan yoki to‘liq bajarilmagan majburiyatlarining baholanishi hisoblanadi.

XZZ har bir bartaraf etilmagan da’vo bo‘yicha aniqlanadi. Agarda zarar to‘g‘risida xabar qilingan bo‘lib, uning miqdori aniqlanmagan bo‘lsa, hisob-kitob uchun sug‘urta pulidan katta bo‘lmagan eng yuqori ehtimoli kutilgan zarar miqdori olinadi.

Sodir bo‘lgan, lekin xabar qilinmagan zararlar zaxirasi (SXZZ) sug‘urta to‘lovlarini amalga oshirish, jumladan hisobot davrida yoki unga qadar bo‘lgan davrlarda sodir bo‘lganligi haqida qonun yoki shartnomada belgilangan tartibda sug‘urtalovchiga hisobot davrida yoki unga qadar bo‘lgan davrlarda xabar qilinmagan

sug‘urta hodisalari munosabati bilan yuzaga kelgan, o‘z ichiga zararlarni bartaraf etish bo‘yicha xarajatlarni olgan, sug‘urtalovchining hisobot sanasiga majburiyatlarining baholanishi hisoblanadi.

Sodir bo‘lgan, lekin xabar qilinmagan zararlar zaxirasi har bir sug‘urta turi bo‘yicha alohida, sug‘urtalovchining ushbu sug‘urta turi bo‘yicha sug‘urta to‘lovlarini amalga oshirish yuzasidan yig‘ilgan statistikani inobatga olgan holda, hisoblanadi.

Umumiy holda, SXZZ har bir sug‘urta turi bo‘yicha hisoblangan SXZZlarni qo‘shish yo‘li bilan aniqlanadi. Biroq ushbu summa umumiy sug‘urtada (qayta sug‘urta qilishda) har qanday holda hisobot davriga qadar o‘n ikki oy mobaynida umumiy sug‘urta (qayta sug‘urta qilish) shartnomalari bo‘yicha bazaviy sug‘urta mukofoti summasining 10 foizidan kam bo‘lmasligi lozim.

Transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug‘urta qilish bo‘yicha barqarorlashtirish zaxirasi (FJMS BZ) keyingi yillarda sug‘urtaning mazkur turi bo‘yicha sug‘urta to‘lovlarini amalga oshirish xarajatlarini qoplash uchun mo‘ljallangan.

Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug‘urta qilish bo‘yicha barqarorlashtirish zaxirasi (IFJMS BZ) keyingi yillarda sug‘urtaning mazkur turi bo‘yicha sug‘urta to‘lovlarini amalga oshirish xarajatlarini qoplash uchun mo‘ljallangan.

Ogohlantirish chora-tadbirlari zaxirasi (OChZ) baxtsiz hodisalarni, sug‘urta qilingan mulkni yo‘qotish yoki shikastlanishini ogohlantirish chora-tadbirlarini moliyalashtirish, shuningdek sug‘urta hodisalarining sodir bo‘lishini ogohlantirish va oldini olishga yo‘naltirilgan boshqa chora-tadbirlarni moliyalashtirish uchun mo‘ljallangan.

OChZdan moliyalashtiriladigan ogohlantirish chora-tadbirlarining aniq ro‘yxati, shuningdek OChZni shakllantirish va undan foydalanish tartibi sug‘urtalovchi tomonidan ogohlantirish chora-tadbirlari zaxirasi to‘g‘risidagi nizomda belgilanadi.

Ogohlantirish chora-tadbirlari zaxirasi to‘g‘risidagi nizom sug‘urtalovchi tomonidan tasdiqlanadi va Davsug‘urtanazorat bilan kelishilishi lozim.

OChZ sug‘urta shartnomalari bo‘yicha hisobot davrida hisoblangan sug‘urta brutto-mukofotlaridan ajratmalar yo‘li bilan shakllantiriladi.

Falokatlar zaxirasi (FZ), ko‘p sonli sug‘urta shartnomalari bo‘yicha sug‘urta to‘lovlarini amalga oshirish zaruratini keltirib chiqargan engib bo‘lmas kuch yoki yirik miqyosdagi avariya oqibati hisoblangan, favqulodda etkazilgan ziyonni qoplashga mo‘ljallangan. FZ shartlarida engib bo‘lmas kuch yoki yirik miqyosdagi avariya oqibatida etkazilgan ziyonni qoplash munosabati bilan sug‘urtalovchining sug‘urta to‘lovini amalga oshirishi majburiyatini ko‘zda tutuvchi sug‘urta turlari bo‘yicha shakllantiriladi.

Falokatlar zaxirasini shakllantirish va undan foydalanish tartibi, shartlari sug‘urtalovchi tomonidan belgilanadi va Davsug‘urtanazorat bilan kelishiladi.

Zararlilikning tebranishi zaxirasi (ZTZ), sug‘urta turi bo‘yicha sug‘urta tarifining netto-stavkasini hisoblash uchun asos bo‘lgan kutilayotgan zararlilik darajasidan hisobot davridagi zararlilik darajasi yuqori bo‘lgan holatda,

sug‘urtalovchining sug‘urta to‘lovlarini amalga oshirish xarajatlarini kompensatsiya qilishga mo‘ljallangan.

Zararlilikning tebranishi zaxirasining miqdori yalpi hisoblangan sug‘urta mukofotining 10 foizidan oshmasligi lozim.

ZTZni shakllantirish va undan foydalanish tartibi, shartlari sug‘urtalovchi tomonidan belgilanadi va Davsug‘urtanazorat bilan kelishiladi.

Aktivlarning nomuvofiqligi zaxirasi (ANZ) faqat hayotni sug‘urta qilish sohasida faoliyat yuritadigan sug‘urtalovchi tomonidan tashkil etilishi mumkin va mukofotlar zaxirasining 20 foizidan ortiq bo‘lmasligi lozim.

ANZ sug‘urtalovchi tomonidan ANZni shakllantirish va undan foydalanish tartibi, shartlarini Sug‘urta bozorini rivojlantirish agentligi bilan kelishilgandan keyingina tashkil etilishi mumkin.

Foydani aniqlashda texnik zaxiraning kamayishi sug‘urtalovchining daromadini, texnik zaxiraning ko‘payishi esa zararini namoyon etadi.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TIJORAT BANKLARIDA TO‘LOV HUJJATLARINI RASMIYLASHTIRISH, NAZORATDAN O‘TKAZISH VA BANK OPERATSIYALARINI BAJARISHDA JAVOBGARLIK

Mardanov Zafar Xurramovich – TDIU, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya: Ushbu tezisda tijorat banklarida to‘lov hujjatlarini rasmiylashtirish, nazoratdan o‘tkazish va bank operatsiyalarini bajarishda javobgarlik haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: To‘lov hujjatlari, bank operatsiyalari, naqd pulsiz hisob-kitoblar, bank Amaliyot kuni, imzo namunalari, front-ofis.

To‘lov hujjatlarini rasmiylashtirish

Banklarda barcha operatsiyalar O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan belgilangan shakldagi to‘lov hujjatlarining qog‘oz hamda elektron shakllari asosida amalga oshiriladi va buxgalteriya hisobida qayd etiladi.

Bankga tashrif buyurgan yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan to‘lov hujjatlari, shuningdek Bank hisobvarag‘i shartnomasida ko‘zda tutilgan boshqa hujjatlar bank tomonidan faqat mijozning bankka taqdim qilgan imzolar namunalari va muhr izi qo‘yilgan varaqchada ko‘rsatilgan shaxslar yoki mijozning vakil qilingan shaxsidan ishonchnoma asosida qabul qilinadi.

To‘lov hujjatlarining majburiy rekvizitlari quyidagilardir:

mijozning (muassasaning) nomi (jismoniy shaxslar uchun — familiyasi, ismi va sharifi) va soliq to‘lovchining identifikatsion raqami (STIR);

- pul oluvchi va pul to‘lovchi mijozlar hisobvaraq raqamlari;
- ularga xizmat ko‘rsatuvchi bank nomi va kodi;
- hujjatning nomi va raqami, u tuzilgan sana va joy;

- operatsiyaning nomi, maqsadi va summasi (raqam va so‘z bilan yoziladigan summa satrning boshidan katta harf bilan boshlanishi hamda tiyin raqam bilan yozilishi lozim);
- operatsiya bajargan shaxslarning (shaxsning) lavozimi, familiyasi hamda ismi va otasi ismining bosh harflari hamda imzosi;
- mijoz muhri (muhr mavjud bo‘lsa) va mas’ul shaxslarining imzolari.

Hujjatlarda operatsiya maqsadi aniq bayon etilishi lozim. To‘lov hujjatlarida bo‘yash, chizish va tuzatishga yo‘l qo‘yilmaydi[2].

Bank operatsiyalari qonunchilik hujjatlarida belgilangan shaklda rasmiylashtirilgan elektron hujjatlar asosida amalga oshirilishi mumkin (*Bank hisobvaraqlariga masofadan xizmat ko‘rsatish tizimi yoki bank kartalari orqali amalga oshiriladigan hisob-kitoblar*). Elektron hujjatlar to‘lov hujjatlarining asl nusxasida belgilangan barcha rekvizitlarga ega bo‘lishi shart.

Elektron hujjatlar mas’ul shaxslar imzolari o‘rnini bosuvchi — elektron raqamli imzo bilan tasdiqlangan bo‘lishi lozim.

Elektron hujjatlarni qabul qilish va qayta ishlash jarayonida ularning biror ko‘rsatkichlarini o‘zgartirishga yo‘l qo‘yilmaydi.

Bank kassasidan naqd pul olish uchun foydalaniladigan naqd pul cheklari bir xil rangli siyohli yoki sharikli ruchka bilan qo‘lda to‘ldirilgan bo‘lishi shart. Hujjatning to‘ldirilmagan qismlarga ikkita parallel chiziq tortilishi lozim.

Hisobvaraq egasining nomi, uning hisobvarag‘i raqami va bank nomi cheklarda hamda e’lonlarda burchak shtamplar bilan ko‘rsatilishi mumkin. «Summa raqam bilan» hamda «Summa so‘z bilan» rekvizitlaridagi summadan oldin va keyin qolgan bo‘sh joylarga uchlari diagonal chiziq bilan birlashtirilgan ikki parallel chiziq tortib qo‘yiladi.

Naqd pul chekining old tomonida albatta, naqd pul olish uchun bankka taqdim etilgan imzo namunalari va muhr izi qo‘yilgan varaqchada (*tadbirkorlik sub’ektlari uchun imzo namunalari qo‘yilgan varaqchada)* [1] ko‘rsatilgan imzo qo‘yish huquqiga ega bo‘lgan shaxs yoki korxona tomonidan ishonchnoma berilgan shaxsning ismi, sharifi yoziladi. Hisobvaraq egasi naqd pul cheklarining orqa tomonida xarajatlarning maqsadini ko‘rsatishi shart, ushbu ma’lumotlar chek beruvchining imzolari bilan tasdiqlanadi va pul oluvchining shaxsini tasdiqlovchi hujjati yoki uning o‘rnini bosuvchi hujjat (hujjat faqat, O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi, Ichki ishlar vazirligi, Davlat xavfsizlik xizmati, Favqulodda vaziyatlar vazirligi tomonidan o‘z xodimlariga berilgan bo‘lsa) ma’lumotlari ko‘rsatiladi. Bu ma’lumotlar oluvchilarning o‘zlari tomonidan to‘ldirilishi shart. Naqd pul berilishi uchun asos bo‘ladigan pul cheklari va chiqim kassa orderlari oluvchilarning imzolari bilan tasdiqlanadi.

Bank rahbari, ayrim hollarda, chek bo‘yicha qisman pul to‘lashga va pul oluvchi shaxsga ushbu chek bo‘yicha unga amalda berilgan pul summasi to‘g‘risida ma’lumotnoma berishga ruxsat etishi mumkin.

Ma’lumotnomaga bank rahbari va bosh buxgalteri imzolari qo‘yilib, bank muhri bosiladi. Pul oluvchidan olingan pul summasi to‘g‘risida chekning orqa tomoniga tilxat yozdirib olinadi. Ushbu chek bo‘yicha boshqa naqd pul olishga ruxsat

berilmaydi va unga qisman to‘langani haqidagi ma’lumotnomaning nusxasi ilova qilinib, shu kunning kassa hujjatlariga qo‘shib tikiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi, Ichki ishlar vazirligi, Davlat xavfsizlik xizmati, Favqulodda vaziyatlar vazirligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Bojxona qo‘mitasi va ularga qarashli muassasalarning to‘lov topshiriqnomalari va cheklarida to‘lovlar maqsadi ko‘rsatilishi talab qilinmaydi.

Bank operatsiyasini o‘tkazish uchun asos bo‘ladigan to‘lov hujjatlarida, ularni to‘g‘ri rasmiylashtirganligi va tekshirilganligini bildiruvchi bank mansabdor shaxslarining imzolari (shu jumladan, elektron raqamli imzolari) bo‘lishi lozim.

Bajarilgan operatsiyalarni isbotlovchi hujjatlar sifatida bankda saqlanadigan hujjat nusxalari hamda hisobvaraqlardan olinib, ularning egalariga yuboriladigan ko‘chirmalarga ilova qilinadigan nusxalar ham ushbu bank xodimlarining imzolari bilan rasmiylashtiriladi.

To‘lov hujjatlariga imzo chekish huquqi berilgan mansabdor shaxslar imzolarining namunalari maxsus blankalarda beriladi. Bu namunalar bank rahbarining imzo chekish huquqini berish to‘g‘risidagi farmoyishi hisoblanadi, ularga bank rahbari va bosh buxgalteri (Bek-ofis boshlig‘i, etakchi buxgalter) imzo chekadi. Maxsus blankalar shakli bank tomonidan mustaqil belgilanadi.

Ayrim buxgalteriya xodimlari boshqalari bilan almashtiriladigan hollarda yangi xodimlar imzolarining namunalari alohida blankalarda beriladi. Bank mansabdor shaxslari imzolarining bekor qilingan va o‘zgartirilgan namunalarini ularning ustidan chizish yo‘li bilan o‘chiriladi.

Pul va qimmatliklarni qabul qilish hamda berish bilan bog‘liq hujjatlar, shu jumladan, pul va qimmatliklar qabul qilingani to‘g‘risidagi kvitansiyalarda yuqorida qayd etilgan imzolardan tashqari pul va qimmatliklarni qabul qilgan yoki bergan kassirning imzosi ham bo‘lishi shart.

Kirim kassa orderlariga hamda pul va qimmatliklarni qabul qilish kvitansiyalariga imzo chekish huquqi berilgan kassa xodimlarining familiyalari, ularning imzo namunalari bank rahbari tomonidan chiqarilgan maxsus blankalarda ko‘rsatiladi.

Bosh buxgalter (Bek-ofis boshlig‘i, etakchi buxgalter) imzolarning tegishli namunalari o‘z vaqtida kassaga, buxgalteriya xodimlariga va nazoratchi xodimlarga berilib, bu haqda ulardan tilxat olinishini ta’minlashi shart. Bundan tashqari, bosh buxgalter (Bek-ofis boshlig‘i, etakchi buxgalter) imzo chekish huquqi bekor qilingan shaxslar imzolarining namunalaridan foydalanuvchi mansabdor shaxslar qo‘lidagi ro‘yxatlardan o‘z vaqtida o‘chirilishini ham kuzatib borishi shart.

Bankning ichki operatsiyalari bank xodimlari tomonidan ushbu Yo‘riqnoma hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar talablariga muvofiq o‘rnatilgan shakllarda rasmiylashtiriladigan hujjatlar bo‘yicha amalga oshiriladi. Bunga, xususan, memorial orderlar, kirim va chiqim kassa orderlari, balansdan tashqari hisobvaraqlari bo‘yicha memorial orderlar, kredit bo‘limi hamda bankning alohida operatsiyalari bo‘yicha tayinlangan mutasaddi xodimining farmoyishlari va boshqalar kiradi.

Bank to‘lovchi bo‘lib ishtirok etgan va memorial orderlar ishlatilgan hollarda, ular bank rahbarining va bosh buxgalterning (Bek-ofis boshlig‘i, etakchi buxgalter) imzolari (shu jumladan elektron raqamli imzolari) bilan tasdiqlanadi, boshqa

holatlarda memorial orderlar ushbu bank hisobvarag‘ini olib boruvchi buxgalter va bosh buxgalterning (Bek-ofis boshlig‘i, etakchi buxgalter) imzosi (shu jumladan, elektron raqamli imzolari) bilan tasdiqlanadi.

Muddatida to‘lanmagan to‘lov hujjatlarini (2-sonli kartotekaga kirim qilingan to‘lov talabnomalari, to‘lov topshiriqnomalari va inkasso topshiriqnomalari) qisman to‘lash uchun dasturiy ravishda tuzilgan memorial orderlarning «To‘lov maqsadi» grafasida hisob-kitob hujjatining raqami, sanasi va dastlabki summasi ko‘rsatilishi shart.

Bank tuzgan hujjatlarda ularning raqamlari qayd etiladi. E’lonlar, shuningdek ularning kvitansiya raqamlarining tartibi bank bosh buxgalteri (*Bek-ofis boshlig‘i, etakchi buxgalter*) tomonidan belgilanadi.

E’lonlar kompyuter texnikasi yordamida tuzilishi mumkin. Texnik imkoniyati mavjud bo‘lmagan banklarda esa e’lonlar qo‘lda yozib to‘ldiriladi. Bunda, naqd pul qabul qilingani to‘g‘risidagi kvitansiyalar faqat siyohli yoki sharikli ruchka bilan qo‘lda to‘ldirilishi shart. Faqat blankalar komplektiga kiradigan, bir vaqtning o‘zida qora qog‘oz (*kopirka*) bilan to‘ldiriladigan kvitansiyalar bundan mustasno.

Bank tomonidan beradigan kvitansiyalarda so‘z bilan yoziladigan summa satrning boshidan katta harf bilan boshlanishi shart. «Summa raqam bilan» rekvizitidagi summadan oldin va keyin qolgan bo‘sh joyga ikki parallel to‘g‘ri chiziq tortib qo‘yiladi.

Pul omborida saqlanayotgan qimmatliklar va hujjatlarni kirim qilish va hisobdan chiqarishga doir kirim-chiqim orderlarida yakuniy summalar so‘z bilan qayta yoziladi.

Kirim va chiqim kassa jurnallari kompyuter texnikasi yordamida shakllantirilib, uning rekvizitlari qo‘lda to‘ldiriladi. Unda sana, mijozning hisobvaraq raqami, kirim va chiqim hujjatining raqami, hisobot ramzi hamda uning summasi ko‘rsatilishi lozim.

Kirim va chiqim kassa jurnallari bank amaliyot kuni davomida kompyuterda yuritilganda, ular kun yakunida qog‘ozga chop etiladi hamda dastlabki nazoratdan o‘tkazgan Front-ofis xodimi yoki mas’ul ijrochi, kirim yoki chiqim kassirlari hamda kassa mudiri tomonidan imzolanadi.

Bank kunlik operatsiyalar yig‘majildiga tikish va saqlash uchun chiqariladigan elektron to‘lov hujjatlarining ro‘yxati hamda mijozlar tomonidan taqdim qilingan to‘lov hujjatlarining asl nusxalari bankning mas’ul xodimlari imzosi va bank shtampi bilan tasdiqlanadi.

Buxgalteriya operatsiyalarini dastlabki nazoratdan o‘tkazish

Dastlabki nazorat Front-ofis xodimlari (*agar, bank tarkibiy tuzilmasi Front-ofis va Bek-ofisga bo‘lingan bo‘lsa*) yoki mas’ul ijrochi buxgalter (agar, buxgalteriya apparati bir butun yaxlit bo‘lgan taqdirda) tomonidan operatsiyalarni bajarmasdan oldin ularning samaradorligini, bankning ichki siyosatiga hamda amaldagi qonunchilikka mos ekanligini ta’minlash maqsadida amalga oshiriladi. Agar, operatsiyalar xorijiy valyutada xalqaro shartnomalar asosida amalga oshirilsa, shartnoma shartlariga rioya qilinishi lozim.

Mijozlardan to‘lov hujjatlarini qabul qilishda, ularning O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankning normativ-huquqiy hujjatlarida belgilangan

shakldagi blankda yozilib to‘g‘ri rasmiylashtirilganligi, barcha rekvizitlar to‘liq va to‘g‘ri to‘ldirilganligi, ushbu to‘lov hujjatlarida bo‘yash, chizish va tuzatishga yo‘l qo‘yilmaganligi, shu jumladan hisobvaraqni tasarruf etuvchilarning imzolari va muhr izi (muhr mavjud bo‘lgan taqdirda) taqdim etilgan namunalarga mos kelishi tekshiriladi.

Agar mijoz taqdim qilgan to‘lov hujjatlarida O‘zbekiston Respublikasida naqd pulsiz hisob-kitoblar to‘g‘risidagi nizomda (ro‘yxat raqami 3229, 13 aprel 2020 yil) belgilangan talablarga zid kamchilik va nuqsonlar aniqlansa, to‘lov hujjatlari mijozga ijroga qabul qilinmasdan qaytarilishi lozim. Summasi, mijozlar nomi va ularning hisobvaraqlari raqami o‘zgartirilgan to‘lov hujjatlari, hatto mijozlar tomonidan o‘zaro kelishilgan tartibda tuzatish kiritilgan bo‘lsa ham ijro uchun qabul qilinmaydi[3].

To‘lov topshiriqnomalari va naqd pulni qo‘yish uchun foydalaniladigan e’lonlarning sanasi uni bankka taqdim etilgan sana bilan bir xil bo‘lishi kerak, aks holda ular ijro uchun qabul qilinmaydi (oldingi bank amaliyot kunida «kechki» muhri bilan qabul qilingan to‘lov hujjatlari bundan mustasno).

Mas’ul ijrochi buxgalter yoki Front-ofis xodimi to‘lov hujjati nusxalarini imzolashdan oldin, ularni solishtirib, o‘zaro bir xilligiga ishonch hosil qilishi lozim. Shundan so‘ng, ijro etish sanasi ko‘rsatilgan holda mas’ul xodim imzosi bilan tasdiqlangan va unga biriktirilgan bank shtampi qo‘yilgan hujjatning oxirgi nusxasi mijozga qaytariladi. Ushbu nusxa hujjatlar ijro uchun qabul qilinganini tasdiqlovchi tilxat vazifasini bajaradi.

Naqd pulni berishda ishlatiladigan cheklar to‘ldirilgan kundan boshlab, (to‘ldirilgan kunni hisobga olgan va hujjatda ko‘rsatilgan sana to‘g‘rilanmagan holda) 10 kalendar kun davomida bank tomonidan qabul qilinadi.

Mijozning bankdan naqd pul olish uchun ishonchnoma berilgan vakili naqd pul chekini mas’ul ijrochi buxgalterga (*Front-ofis va Bek-ofisga bo‘linmagan banklarda*) yoki Front-ofisning ushbu mijozga xizmat ko‘rsatuvchi xodimiga taqdim etadi. Mas’ul ijrochi buxgalter yoki Front-ofis xodimi naqd pul chekini quyidagi rekvizitlari bilan uning to‘g‘riligini tekshiradi:

naqd pul cheki sanasi muddatining o‘tmaganligi;

naqd pul chekining raqamini imzo namunalari va muhr izi qo‘yilgan varaqchadagi raqam bilan mosligi;

mijozning nomi, uning hisobvarag‘i raqami, naqd pul cheki bilan olinadigan mablag‘ning raqam va so‘z bilan yozilgan summalari, naqd pul chekida qo‘yilgan imzo va muhrni bankdagi imzolar va muhr namunalariga (muhr mavjud bo‘lgan taqdirda) mos kelishi, shuningdek vakilning shaxsini tasdiqlovchi hujjatidagi ma’lumotlarning naqd pul chekida qayd etilgan ma’lumotlarga to‘g‘ri kelishi;

mijozning depozit hisobvarag‘idagi mablag‘larining naqd pul chek bilan olinishi lozim bo‘lgan mablag‘dan kam emasligi.

Front-ofisning ushbu mijozga xizmat ko‘rsatuvchi xodimi yoki mas’ul ijrochi buxgalter (*Front-ofis va Bek-ofisga bo‘linmagan banklarda*), mazkur yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan tekshirish amallarini bajarib**,** e’tiroz bo‘lmaganidan so‘ng, naqd pul chekining orqa tomoniga tegishli kassa ramzi raqami va sanani ko‘rsatgan holda imzolab, naqd pul chekini Bek-ofis xodimi yoki nazoratchi buxgalterga (*Front-ofis va*

Bek-ofisga bo‘linmagan banklarda) beradi. Naqd pul chekining nazorat markasini mijozga qaytaradi.

Front-ofis xodimi yoki mas’ul ijrochi buxgalter mijozlardan qabul qilingan barcha to‘lov hujjatlarining asl nusxalariga asosan ma’lumotlarni dasturga kiritadi va to‘lov hujjatlarini imzolab, elektron to‘lov tizimi orqali ularni joriy nazoratdan o‘tkazish uchun Bek-ofis yoki nazoratchi buxgalterga yuboradi.

Buxgalteriya operatsiyalarini joriy nazoratdan o‘tkazish

Bek-ofis xodimi yoki nazoratchi buxgalter bank ichki hujjat aylanish tartibiga asosan Front-ofis yoki mas’ul ijrochi buxgalterdan kelib tushgan to‘lov hujjatlarining asl va elektron nusxalarini qabul qilgandan keyin joriy nazoratni amalga oshiradi.

Joriy nazoratda dastlabki nazoratdan o‘tkazilgan to‘lov hujjatlarining to‘g‘ri rasmiylashtirilganligi va ularning elektron nusxalarining to‘g‘ri rasmiylashtirilganligi qaytadan tekshiriladi hamda ulardagi imzolar va muhr izini (tadbirkorlik sub’ektlaridan muhr izi talab etilmaydi) o‘zlarida mavjud imzolar va muhr izi namunalari bilan solishtiriladi.

To‘lov hujjatlarining asl nusxasida Front-ofis xodimi yoki mas’ul ijrochi buxgalterning imzolari va shtampi borligini hamda ularni o‘zida mavjud bo‘lgan imzo namunalariga mos kelishini tekshiradi.

Bek-ofis xodimi yoki nazoratchi buxgalter naqd pul cheki va e’lonnomani o‘rnatilgan tartibda tekshirib, ularni imzolab Front-ofis xodimi yoki mas’ul ijrochi buxgalterga qaytaradi.

Bek-ofis xodimi yoki nazoratchi buxgalter tomonidan bankning ichki moliya-xo‘jalik operatsiyalari bo‘yicha kelib tushgan to‘lov hujjatlarining asl va elektron nusxalari hamda ushbu operatsiyalarni amalga oshirish uchun asos bo‘lgan bank tegishli bo‘linmalarining Xizmat farmoyishlarining nusxalari to‘g‘ri rasmiylashtirilganligi, xato va kamchiliklar yo‘qligi tekshiriladi.

To‘lov hujjatlarining asl nusxalari yoki ularning elektron faylida xato va kamchiliklar aniqlanganda, Bek-ofis xodimi yoki nazoratchi buxgalter to‘lov hujjatining asl nusxasiga imzo chekmasdan ularning xato va kamchiliklarini ko‘rsatgan holda Front-ofis yoki mas’ul ijrochi buxgalterga ijrosiz qaytaradi.

Bek-ofis xodimi yoki nazoratchi buxgalter tomonidan joriy nazorat natijalari ijobiy bo‘lgan taqdirda, u to‘lov hujjatining asl nusxasiga imzo chekadi va uni Bek-ofis boshlig‘iga yoki bosh buxgalterga tasdiqlash uchun jo‘natadi.

Bek-ofis boshlig‘i yoki bosh buxgalter belgilangan tartibda rasmiylashtirilib, dastlabki va joriy nazoratdan o‘tgan to‘lov hujjatlarining asl va elektron nusxalarini qabul qilib oladi va ushbu to‘lov hujjatlarida qonunchilik hamda bankning ichki siyosatida o‘rnatilgan talablarga rioya qilinishi bo‘yicha umumiy nazoratni amalga oshiradi.

Bek-ofis boshlig‘i yoki Bosh buxgalter barcha to‘lov hujjatlarining asl va elektron nusxalariga o‘rnatilgan tartibda imzo (shu jumladan, elektron imzo) chekib, tasdiqlaydi va buxgalteriya o‘tkazmalarini amalga oshiradi, bank hisobvaraqlariga masofadan xizmat ko‘rsatish tizimlari orqali amalga oshirilgan operatsiyalar bundan mustasno. Bank rahbari buyrug‘i bilan to‘lovlarni tasdiqlash boshqa bank xodimiga topshirilishi mumkin.

Bank operatsiyalarini yakuniy nazoratdan o‘tkazish

Banklarda (*filial, bank xizmatlari ofisi*) amaliyot kuni yakunlangandan so‘ng, kunlik operatsiya hujjatlari o‘rnatilgan tartibda tikilib va rasmiylashtirilib yakuniy nazoratdan o‘tkazish uchun yakuniy nazorat xizmati xodimlariga topshiriladi va ularga elektron ma’lumotlar bazasiga kirish uchun ruxsat beriladi.

Bunda, yakuniy nazorat xizmati xodimiga topshirilayotgan kunlik yig‘majild raqamlangan va broshyuralanib tikilgan bo‘lishi shart.

Yakuniy nazorat xizmati tomonidan keyingi bank ish kunidan kechikmagan holda elektron ma’lumotlar bazasiga kirib, bankda amalga oshirilgan barcha operatsiyalar Bosh va yordamchi kitoblardagi amal qilib turgan shaxsiy hisobvaraqlarda to‘g‘ri aks ettirilganligini to‘lov hujjatlarining asl nusxalari bilan solishtirib tekshirishdan o‘tkazilishi shart.

Kunlik chop etilib, yig‘majildga tikilgan balans ma’lumotlari bilan uning elektron balans ma’lumotlari bir-biriga mos kelmagan holda, zudlik bilan rahbariyatga ma’lumot beriladi va shu kunning o‘zida uning sabablari to‘g‘risida Bek-ofis boshlig‘i yoki bosh buxgalter va Xavfsizlik va axborotni muhofaza qilish xizmati xodimlari ishtirokida dalolatnoma tuziladi.

Yakuniy nazorat xodimi bank operatsiyalarini bajarish uchun asos bo‘lgan barcha hujjatlarni talab qilishga va ular asosida operatsiyalar qanchalik darajada to‘g‘ri bajarilganligi bo‘yicha bank rahbariyatiga davriy ravishda xulosa berib boradi.

Yakuniy nazorat tekshiruvlari natijalari alohida yig‘majildga tikilishi lozim.

Bank operatsiyalarini amalga oshirishda javobgarlik

Bank operatsiyalarini amalga oshirish uchun asos bo‘ladigan barcha to‘lov hujjatlarini rasmiylashtirgan hamda imzolagan shaxslar, ularning o‘z vaqtida to‘g‘ri va aniq tuzilishi, belgilangan muddatlarda ijro uchun topshirilishi, shuningdek operatsiyalarni buxgalteriya hisobida to‘g‘ri aks ettirish bo‘yicha javobgardirlar.

Bank va uning mijozlari o‘rtasidagi munosabatlar bank va mijoz o‘rtasida yozma shaklda tuzilgan bank hisobvarag‘i shartnomasi asosida tartibga solinadi. Shuningdek, bank va mijoz o‘rtasida kredit, valyuta, lizing, faktoring, qimmatli qog‘ozlar bo‘yicha amalga oshiriladigan operatsiyalarining har biri bo‘yicha tuzilgan shartnomalar asosida bajariladi.

Mijoz bankda ochgan hisobvaraqdagi mavjud pul mablag‘larini mustaqil tasarruf etadi. Mijozning topshirig‘iga binoan bank hisobvarag‘i bo‘yicha bajarilgan barcha operatsiyalarning qonuniyligiga mijozning o‘zi javobgar hisoblanadi.

Barcha to‘lov hujjatlari bo‘yicha to‘lovlar, faqat talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlaridan mavjud mablag‘lar doirasida amalga oshiriladi. Qonunchilik hujjatlariga muvofiq alohida tartib bilan boshqa depozit hisobvaraqlardan amalga oshiriladigan to‘lovlar bundan mustasno.

Mijozning asosiy hisobvarag‘ida unga qo‘yilgan talablarni bajarish uchun mablag‘lar etarli bo‘lmagan hollarda to‘lovlar Xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning bank hisobvaraqlaridan pul mablag‘larini hisobdan chiqarish tartibi to‘g‘risidagi yo‘riqnoma (ro‘yxat raqami 2342, 2012 yil 15 mart) (O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2012 y., 11-son, 127-modda) talablari asosida amalga oshiriladi[4].

Agar bank hisobvarag‘i shartnomasida boshqa muddatlar ko‘zda tutilmagan bo‘lsa, qonunchilikda o‘rnatilgan mijozlar hisobvaraqlariga pullarni hisobga kiritish

va hisobdan chiqarish tartibini hamda elektron to‘lovlarni amalga oshirishning belgilangan muddatlari bank tomonidan buzilgan taqdirda banklar qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda javobgar bo‘ladi.

Hisobvaraq egasi unga ko‘chirmalar berilganidan (masofadan xizmat ko‘rsatish dasturlari orqali uzatilgandan) keyin ikki ish kuni mobaynida bankka hisobvaraq krediti yoki debetiga xato yozilgan summalar haqida yozma ravishda xabar qilishi shart. Agar shu muddat ichida mijoz o‘z e’tirozini bildirmasa, bajarilgan operatsiyalar hamda hisobvaraqdagi mablag‘ qoldig‘i tasdiqlangan hisoblanadi.

Banklar qonunchilik hujjatlariga muvofiq mijozlarning hisobvaraqlari bo‘yicha operatsiyalarni to‘xtatib turishga hamda qonunchilikka zid operatsiyalarni bajarishni rad etishga haqlidirlar.

Agar, mijozning bankka taqdim qilgan to‘lov hujjatlarida belgilangan talablarga zid bo‘lgan kamchilik va nuqsonlar aniqlansa, hujjatdagi imzolar, muhr izi (tadbirkorlik sub’ektlaridan muhr izi talab etilmaydi) yoki yozuvlar xususida shubhalansa, bank xodimlari ushbu hujjatni qabul qilishdan bosh tortadi hamda buning uchun javob bermaydi.

Summasi, mijozlar nomi va ularning hisobvaraqlari raqami o‘zgartirilgan to‘lov hujjatlari, hatto mijozlar tomonidan o‘zaro kelishilgan tartibda tuzatish kiritilgan bo‘lsa ham, bank tomonidan ijro uchun qabul qilinmaydi.

Agar hisobvaraq egasi bank kartasi va naqd pul cheki yo‘qolgani yoki o‘g‘irlangani haqida bankka xabar bergunga qadar, mazkur bank kartasi va cheklar bo‘yicha mablag‘lar to‘lab yuborilgan bo‘lsa, bu to‘lov uchun bank javob bermaydi.

Ayni paytda bank hisob-kitob hujjatlaridagi ma’lumotlar va arifmetik hisob-kitoblar to‘g‘riligi uchun ham javobgar hisoblanmaydi.

Soxta imzolar qo‘yilgan, qalbaki muhr bosilgan yoki soxta matnli chek yoxud to‘lov topshiriqnomasi pulini to‘lab yuborish oqibatida ko‘rilgan zarar bo‘yicha bank xodimining aybdorligi isbotlanmasa, hisobvaraq egasi javobgar bo‘ladi.

Shuningdek, mijozning to‘lov hujjatlariga qo‘yilgan soxta imzolar va bosilgan qalbaki muhrni oddiy ko‘z bilan qarash orqali aniqlab bo‘lmasa, bank xodimi bunday hujjatlarni qabul qilganligi uchun javobgar bo‘lmaydi.

Mijoz tomonidan bank hisobvaraqlari bo‘yicha operatsiyalar o‘tkazish uchun bankka taqdim qilingan to‘lov hujjatlarining to‘g‘ri rasmiylashtirilganligi, ya’ni hujjat belgilangan shakldagi blankda yozilganligi, bank ko‘zda tutgan barcha rekvizitlar to‘g‘ri to‘ldirilganligi, muhr izi (muhr mavjud bo‘lgan taqdirda) va imzolar bankka berilgan namunalarga mos kelishi hamda raqamlarda va so‘zlarda yozilgan summalar mos kelishiga ushbu hujjatni qabul qilgan va ichki nazoratdan o‘tkazgan buxgalteriya xodimlari va bank bosh buxgalteri (Bek-ofis boshlig‘i, etakchi buxgalter) barobar javobgar hisoblanadilar.

Bank mijozning bankdagi hisobvaraqlaridagi mablag‘larini qonunchilikka zid ravishda uning roziligisiz yoki asossiz ravishda o‘chirgan hollarda, mijozning talabi bilan tegishli summani hisobvaraqqa kiritib qo‘yishi shart.

Agar, bank mijozning qonunchilikka zid operatsiyalarini bilgan holda, uning topshirig‘i asosida yoki roziligi bilan ushbu qonunchilikka zid operatsiyani bajarsa, mijoz va bank baravar javobgar hisoblanadi.

Bank bo‘linmalari va xizmatlari bajarilayotgan bank ichki operatsiyalarining qonuniyligi va ular to‘g‘ri rasmiylashtirilishi uchun to‘la javobgar hisoblanadilar.

Buxgalteriya hisobini yuritish, nazorat qilish va hisoblash qurilmalari orqali jo‘natish uchun zarur bo‘lgan hujjatlarni (buyruqlar, qarorlar, farmoyishlar, smetalar, normativlar va boshqa materiallar) buxgalteriyaga o‘z vaqtida topshirishlari shart. Ushbu hujjatlar sifatsiz tuzilgani va rasmiylashtirilgani hamda buxgalteriya hisobi va hisobotida qayd etishga berilish vaqtidan kechikkani, hujjatlardagi ma’lumotlarning noto‘g‘riligi, shuningdek, g‘ayriqonuniy operatsiyalarni aks ettiruvchi hujjatlar tuzilgani uchun bu hujjatlarni tuzgan va imzolagan bankning mansabdor shaxslari javobgar bo‘ladilar.

Birlamchi hujjatlarni tuzish vazifasi yuklatilgan hamda bu hujjatlarni imzolash huquqi berilgan mansabdor shaxslar ro‘yxati bosh buxgalter bilan kelishiladi.

Imzo qo‘yish huquqi yo‘qligiga qaramay, biron-bir to‘lov hujjatini imzolagan buxgalteriya (bank buxgalteriyasi) xodimlari tegishli tartibda javobgarlikka tortiladilar. Xuddi shunday, imzo huquqi berilgan bank xodimlari o‘z vakolatlaridan tashqari faoliyat yuritgan hollarda ham tegishli tartibda javobgarlikka tortiladi.

Bank to‘lovchi sifatida ishtirok etib, memorial orderlar bilan amalga oshirilgan operatsiyalarning to‘g‘riligi bo‘yicha javobgarlik bankning rahbariga va bosh buxgalteri zimmasiga yuklatiladi.

Mazkur yuqorida bayon etilgan ichki nazoratni to‘g‘ri va samarali amalga oshirishni ta’minlash bo‘yicha javobgarlik bank rahbariyati va ichki audit xizmatiga yuklatiladi[2].

Foydalanilgan adabiyotlar;

1. Buxgalteriya hisobi to‘g‘risidagi qonun O‘RQ 404 2016 yil 13 aprel.
2. O‘zbekiston Respublikasi banklarida buxgalteriya hisobini yuritish va buxgalteriya ishlarini tashkil qilish tartibi to‘g‘risida yo‘riqnoma. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2008 yil 11 iyulda 1834-son bilan davlat ro‘yxatidan o‘tkazildi.
3. Adliya vazirligida 2020 yil 13 aprel kuni №3229-son bilan ro‘yxatga olingan “O‘zbekiston Respublikasida naqd pulsiz hisob-kitoblar to‘g‘risidagi nizom”
4. Xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning bank hisobvaraqlaridan pul mablag‘larini hisobdan chiqarish tartibi to‘g‘risidagi yo‘riqnoma ro‘yxat raqami 2342, 2012 yil 15 mart**.**

PAXTA-TO’QIMACHILIK KLASTERLARI SAMARADORLIGINI BAHOLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Xoliqov Tolibjon Luptullaevich - SamISI, assistent

Annotatsiya: Ushbu maqolada paxta-to’qimachilik klasterlarining samaradorlik ko’rsatkichlari tahlil qilingan. Shuningdek paxta-o’qimachilik klasterlari faoliyatini 100 ballik shkala yordamida baholash bo’yicha mavjud mezonlarning ayrim kamchilik va nomukamalliklari aniqlanib, paxta-to’qimachilik klasterlari

samaradorligini baholashning metodologik asoslarini takomillashtirish bo’yicha tavsiyalar taqdim etilgan.

Kalit so’zlar: klaster, paxta-to’qimachilik klasteri, samaradorlik, sanoat, metodolgik asoslar, baholash, ishlab chiqarish va sanoat tuzilmalari, mintaqaviy integratsiya.

Zamonaviy sharoitda sanoat klasteri ishlab chiqarishni tashkil etishning yaxlit shakliga hissa qo'shadigan, iqtisodiy rivojlanishning yuqori sur'atlarini ta'minlaydigan, muayyan sharoitlarda innovatsiyalarni jadallashtiradigan, mehnat unumdorligini oshiradigan, mehnat unumdorligini oshirishga yordam beradigan iqtisodiy tizimlarni sifat jihatidan o'zgartirishning bozor mexanizmi sifatida qaraladi va mamlakatning strategik ustuvor yo'nalishlari va dinamik raqobatni saqlab qolish. Shu munosabat bilan sanoat majmuasi korxonalarida tarmoqlararo munosabatlarni rivojlantirishda klasterlarni tashkil etish dolzarb masala hisoblanadi.

Sanoat klasteri bozor ishtirokchilari uchun iqtisodiy jihatdan foydali bo‘ldi, bevosita ishlab chiqarish quvvatlarining o‘sishiga olib keldi, bu esa o‘z navbatida ishlab chiqarish hajmining oshishiga, iqtisodiy munosabatlarning takomillashishiga va iqtisodiy samaradorlikning oshishiga xizmat qildi.

Shu bilan birga, O‘zbekistonda paxta-to‘qimachilik klasterlari faoliyati samaradorligini baholashning uslubiy asoslarini takomillashtirish zarur.

Mamlakatimizda paxta va to‘qimachilik sanoatida amalga oshirilayotgan klaster siyosati o‘zining ijobiy natijalarini ko‘rsatdi. Aynan shu siyosatning qo‘llanilishi natijasida mamlakatimizda paxtachilikni rivojlantirishning bir qancha ko‘rsatkichlari yaxshilandi.

Xususan, pandemiya davrida ham paxta xomashyosining o‘rtacha hosildorligi uch yil ichida gektariga 23,3 sentnerdan 27,99 sentnerga oshdi.

Shuningdek, ayni paytda paxta tolasini mamlakatimizda qayta ishlash ulushi 95 foizni tashkil etmoqda. Bu O‘zbekiston Respublikasida ishlab chiqarilayotgan paxta tolasi bosqichma-bosqich, chuqur qayta ishlanib, yakuniy tayyor mahsulot eksport qilinayotganidan dalolat beradi.

Shuningdek, O‘zbekiston qishloq xo‘jaligida klaster usuli joriy etilishi bilan o‘rtacha hosildorlik klasterdan tashqaridagi erlarga nisbatan 4,9 sentnerga ko‘payganini, qo‘shimcha 428 ming tonna paxta yig‘ib olinganini alohida ta’kidlash lozim. Klasterga o‘tkazilgan 40 ta tumanda o‘rtacha hosildorlik keyingi 10 yildagidan yuqori bo‘ldi. Bu er va suv resurslari cheklangan O‘zbekiston uchun katta yutuq. Qishloq xo‘jaligi vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2020-yilda paxta xomashyosidan o‘rtacha hosildorlik 2,89 tonna/ga tashkil etdi, bu klasterdan tashqariga nisbatan 0,53 tonna/ga, 2018 yilga nisbatan esa 0,77 tonna/ga yuqori.

Hosildorlikning oshishi zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va ilg‘or qishloq xo‘jaligi tajribalariga amal qilish uchun katta xususiy sarmoya kiritilishi samarasi bo‘ldi. Ko‘pgina klasterlar, asosan, to‘g‘ridan-to‘g‘ri dehqonchilik uchun ijaraga olingan erlarda, 149,2 ming gektar maydonda tuproqlarini tahlil qilib, agrokimyoviy xaritalarini yangiladilar. Ekish va suvdan samarali foydalanish uchun 138 200 gektarga organik o‘g‘it, 167 800 gektarga chuqur shudgor, 9 400 gektarga tomchilatib sug‘orish, 10 100 gektar maydonga lazerli tekislash ishlari amalga oshirildi.

O‘rganishlar shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda klasterlarning qo‘shilgan qiymat zanjiri yakuniy natijaga – yuqori sifatli tayyor to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarishga to‘liq yo‘naltirilmagan. Zanjirning har bir bo‘g‘inida qo‘llaniladigan texnologiyalar, xomashyo va materiallar tayyor mahsulotning ichki va xalqaro bozor talablariga javob beradigan yuqori sifatini ta’minlash imkonini bermayapti. Shu munosabat bilan zanjirning ayrim qismlarida korxonalarning rentabelsizligi va moliyaviy beqarorligi tufayli "bo'shliqlar" mavjud.

Ammo shuni ta'kidlash kerakki, ushbu texnikaning bir qator kamchiliklari bor va barcha iqtisodiy vositalar kabi uni takomillashtirish kerak. Xususan, paxta xomashyosini etishtirishdan tayyor mahsulot sifatida sotishgacha bo‘lgan uzluksiz ishlab chiqarish zanjirini yaratish yo‘nalishi bo‘yicha “Zamonaviy ishlab chiqarish quvvatlarini joriy etish” ikkinchi bandida “zamonaviy ishlab chiqarish quvvatlari” ishlab chiqarish, ishlab chiqarish yili, ishlab chiqaruvchi va berilgan ishlab chiqarish ob'ektlariga qo'yiladigan boshqa talablar tushunchasi etarlicha aniq emas. Bu, o‘z navbatida, paxta-to‘qimachilik klasterlari faoliyatini monitoring qilish jarayonida noaniqlik va kelishmovchiliklarga olib keladi.

Shu bilan birga, “Yer va suv resurslaridan samarali foydalanish, yangi va zamonaviy usul va texnologiyalarni qo‘llash” yo‘nalishining bir qancha bo‘limlari, xususan, ekin maydonlarini lazer qoplamasi bilan rejalashtirish, sug‘oriladigan erlardan qayta foydalanish, tuproq unumdorligini oshirish chora-tadbirlari va boshqalar qo'shimcha tuzatishlarni talab qiladi.

Bizning fikrimizcha, bu mezonlarni qayta ko'rib chiqish kerak. Paxta-to‘qimachilik klasterlari faoliyati mavsumiy bo‘lgani uchun faqat aprel-noyabr oylarida hosil yaxshi bo‘ladi. Qolaversa, tuproq unumdorligi va namligi, havo harorati, suv ta’minoti va yog‘ingarchilik kabi ko‘rsatkichlar hududlarga qarab farqlanishini bilamiz. Shu munosabat bilan, hududlarning xususiyatlaridan kelib chiqib, paxta-to‘qimachilik klasterlari samaradorligini baholash mezonlarini qayta ko‘rib chiqish zarurati paydo bo‘ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Маршалл А. Принципы экономической науки. В 3-х томах. – М.: Издателская группа “Прогресс”, 1993 г. 594 стр.

2. M.E. Porter. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1990. 495 r.

3. Н.В. Смородинская, В.Е. Малыгин, Д.Д. Катуков. Как укрепит конкурентоспособност в условиях глобалных вызовов: кластерный подход Москва: Институт экономики, 2015 г. 10 стр.

PAXTA-TO’QIMACHILIK SOHASI SUB’EKTLARI FAOLIYATINI KLASTERLASHTIRISH NATIJALARI

Xoliqov Tolibjon Luptullaevich - SamISI, assistent

Annotatsiya: Maqolada agroklasterlarni shakllantirishning nazariy masalalari va tamoyillari hamda O‘zbekiston Respublikasi paxta-to‘qimachilik sanoatida ushbu

tizimning rivojlanish tendentsiyalari, uning xususiyatlari va afzalliklari ko‘rib chiqiladi. Biznes-klasterlarning samarali qo'llanilishi va mavjudligi kategorik-tizimli metodologiya platformasida tarkibiy, funktsional, maqsadli, evolyutsion kabi jihatlar doirasida ko'rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: bozor iqtisodiyoti, raqobatbardoshlik, iqtisodiy munosabatlar, moddiy manfaatdorlik, paxta-to‘qimachilik sanoati, klaster, agroklaster, klasterlashtirish nazariyasi va tamoyillari.

Bozor iqtisodiyoti, globallashuv va bozor sub'ektlari o'rtasidagi raqobatning rivojlanishi sharoitida mamlakat va alohida hududlarning raqobatbardoshligini oshirish zarurati ortib bormoqda, shuningdek, texnologik va xo‘jalik zanjiri bo‘ylab o‘zaro bog‘langan bir tarmoq-iqtisodiy majmuasining maqsad va vazifalariga kiruvchi korxona va tashkilotlar.

Hozirgi vaqtda klasterlarni rivojlantirish barqaror innovatsion rivojlanish va mintaqa qishloq xo‘jaligi va umuman agrosanoat majmuasining raqobatbardoshligini oshirish bilan birga tan olingan vosita hisoblanadi. Qishloq xo‘jaligi faoliyatini tashkil etishning klaster shaklidan foydalanish bir qator qonunchilik, me’yoriy-huquqiy va dasturiy hujjatlarda ko‘zda tutilgan bo‘lib, ulardan eng muhimi: “2020-2030 yillarda O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirish strategiyasi”, bu erda strategik ustuvorliklardan biri qulay agrobiznes muhitini yaratish va qo'shimcha qiymat zanjiri hisoblanadi.

Klaster ishlab chiqarishni fazoviy tashkil etishning boshqa shakllariga xos bo'lmagan ta'sirlarga ega, jumladan, sinergik effekt, ijtimoiy kapital, davlat-xususiy sheriklik va boshqalar, ular birgalikda unga qo'shimcha raqobatbardoshlikni beradi. Klaster yondashuvi ishlab chiqarishni fazoviy tashkil etish nazariyasining ajralmas qismi hisoblanadi. Klaster hodisasi mamlakatlar va mintaqalar iqtisodiy rivojlanishining asosiy tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. AQSH, Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya va boshqa rivojlangan mamlakatlarda sanoat mahsulotining yarmidan ko‘pi klasterlar orqali ishlab chiqariladi va eksport qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son qarori bilan qabul qilingan “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi” O‘zbekiston Respublikasining qishloq xo‘jaligini modernizatsiya va jadal rivojlantirish, tarkibiy o‘zgarishlarni chuqurlashtirish va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini jadal rivojlantirish, mamlakatimizning oziq-ovqat xavfsizligini yanada mustahkamlash, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, eksport hajmini sezilarli darajada oshirish, qishloq xo‘jaligi sohasining salohiyatini oshirish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini etishtirish hamda qayta ishlash, tayyorlash, saqlash, sotish ko‘zda tutilgan, qurilish ishlari va xizmatlar ko‘rsatish bilan shug‘ullanuvchi, birinchi navbatda, ko‘p tarmoqli fermer xo‘jaliklarini rag‘batlantirish va rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun investitsiya loyihalarini amalga oshirish; qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqurroq qayta ishlash, yarim tayyor va tayyor oziq-ovqat mahsulotlari, shuningdek, qadoqlash mahsulotlari ishlab chiqarish uchun eng zamonaviy yuqori texnologiyali uskunalar bilan jihozlangan yangi qayta ishlash korxonalarini qurish, mavjudlarini

rekonstruksiya qilish va modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish infratuzilmasini yanada kengaytirish; qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini saqlash, tashish va sotish, agrokimyoviy, moliyaviy va boshqa zamonaviy bozor xizmatlarini ko‘rsatish, qishloq xo‘jaligi ekinlarining kasallik va zararkunandalarga chidamli yangi naslchilik navlarini yaratish va ishlab chiqarishga joriy etish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirish; mahalliy tuproq-iqlim va ekologik sharoit hamda mahsuldorligi yuqori bo‘lgan hayvon zotlari.

So'nggi yillarda ko'plab davlatlar amaliyotida, shu jumladan mintaqaviy miqyosda postsovet makonida raqobatbardoshlikni oshirishning asosiy zaxiralaridan biri bu o'zaro yaqin iqtisodiy aloqalar bilan bog'langan va bir-birini to'ldiradigan klasterlarni yaratishdir. Ishlab chiqarishni joylashtirish va hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish jarayonida hududiy tashkil etishning turli shakllari rivojlandi. An'anaga ko'ra, erkin iqtisodiy sanoat rayonlari, aglomeratsiyalar, hududiy ishlab chiqarish majmualari ajralib turadi. Klasterlar mintaqa iqtisodiyotini hududiy tashkil etishning zamonaviy, tez tarqaladigan shaklidir. Ularning mahalliy afzalliklari va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, klasterlarni shakllantirish va mintaqaviy raqobatdosh ustunliklarni amalga oshirish muammolari odatda mintaqaviy darajada ko'rib chiqiladi.

Ba'zi hollarda klaster iqtisodiy sabablarga ko'ra klaster tarkibiga kiruvchi sub'ektlar ustidan boshqaruv organi yoki yuqori tuzilma sifatida qaraladi. G'arb amaliyoti buning aksini isbotlaydi, ya'ni klaster - bu hamkorlik qiluvchi, lekin ayni paytda gorizontal va vertikal rishtalar bilan bog'langan, institutsional omil asosida shakllangan va shartnoma mexanizmlari orqali birgalikda iqtisodiy institutlarni birlashtiruvchi raqobatdosh korxonalar yig'indisidir. Klasterda raqobatbardosh ustunliklarni izlashga asosiy e'tibor institutsional darajadagi tashqi omillarga qaratiladi, masalan, davlat-xususiy sheriklik, ijtimoiy kapital, sinergiya, davlat, biznes, fan va ta'lim o'rtasidagi hamkorlik, bu esa qo'shimcha raqobat effektini yaratadi.

Olimlarning yondashuvlari va qarashlarini o'rganish klasterlash muammolariga turlicha yondashuvlar mavjudligini ko'rsatadi. Mintaqaviy klaster - bu hududda mahalliylashtirilgan, o'zaro bog'liq bo'lgan korxonalar va tashkilotlar guruhi bo'lib, ular bir zanjir doirasida tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish va sotish jarayonida o'zaro aloqada bo'lib, muayyan iqtisodiy samaraga erishish uchun qiymat yaratadi va raqobatdosh ustunliklarni amalga oshiradi. Iqtisodiyotni hududiy tashkil etishning boshqa shakllaridan farqli o‘laroq, klaster klaster birlashmasi ishtirokchilari o‘rtasidagi raqobat va hamkorlik asosidagi bozor munosabatlari, o‘zgaruvchan ekologik sharoitlarga moslashish qobiliyati bilan ajralib turadi. Klasterlar bozor iqtisodiyoti sharoitida, korxonalar o'zlarining raqobatdosh ustunliklarini mustahkamlashdan va ma'lum bir hududda birgalikdagi faoliyatdan ko'proq foyda olishdan manfaatdor bo'lganda shakllanadi. Shu bilan birga, hududiy klaster iqtisodiyotni hududiy tashkil etish shakli sifatida nafaqat sanoatda, balki xizmat ko‘rsatish va servis sohasida ham izchil rivojlanmoqda. Hudud iqtisodiyotini hududiy tashkil etishning klaster usuli aniq korxona va tashkilotlarning faoliyat yuritish sharoitlarini o‘rganishga qaratilgan.

Klasterlarni tasniflash bo'yicha mavjud yondashuvlarni o'rganish hozirgi vaqtda fanda va amaliyotda klasterlarni tasniflash mezonlari va ko'rsatkichlarining umumiy qabul qilingan tartiblangan tizimi mavjud emas degan xulosaga kelishga imkon beradi. Klasterlash faoliyati samaradorligini tasniflash va baholash metodologiyasini ishlab chiqish hech ikkilanmasdan, mintaqaviy sanoat klasterlarini shakllantirish va faoliyat ko'rsatish sxemasini ishlab chiqish imkonini beradi, bu esa pirovardida qishloq xo'jaligining rentabelsizligidan xalos bo'lish, shuningdek, mamlakat va hududlarning eksport salohiyatini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi.

Iqtisodiyotni rivojlantirishning klaster strategiyasi eng umumiy shaklda korxonalarning geografik kontsentratsiyasi bilan bog'liq imtiyozlarni olishni o'z ichiga oladi. Bunday afzalliklarni olishning iqtisodiy mexanizmi, qoida tariqasida, korxonalarning ixtisoslashuvining o'sishi, sotish hajmini oshirish va sotish bozorini kengaytirish hisobiga samarani maksimal darajada oshirish va xarajatlarni minimallashtirish bilan bog'liq.

Klaster tushunchasi o‘zaro bog‘liq bo‘lgan firmalarning geografik jihatdan cheklangan kontsentratsiyasini bildiradi va sanoat tumanlari, ixtisoslashgan sanoat aglomeratsiyalari va mahalliy ishlab chiqarish tizimlari kabi eski tushunchalar uchun kalit so‘z sifatida ishlatilishi mumkin.

"Klaster" tushunchasiga ta'riflarning ko'pligiga qaramay, bir qator umumiy xususiyatlar mavjud bo'lib, ularni eslatib o'tish iqtisodiyotning ushbu hodisasini ajratib olishga imkon beradi:

- korxonalarni geografik mahalliylashtirish;
- bozor sub'ektlarining pirovard mahsulot bo'yicha o'zaro bog'liqligi;
- klasterlashsiz ideal yoki kutilayotgan ishlab chiqarish, ijtimoiy va iqtisodiy natijalarga erisha olmaslik;
- korxonalar o'rtasidagi yaqin iqtisodiy aloqalarning ob'ektiv zarurati;
- umumiy institutsional va bozor infratuzilmasining mavjudligi.

Davlat organlarining ma’muriy aralashuvisiz iqtisodiy usullardan foydalangan holda umumiy texnologik zanjir orqali bog‘langan ixtisoslashgan etkazib beruvchilar va ishlab chiqaruvchilarning hududiy kontsentratsiyasi asosida tashkil etilgan agroklasterlarda mazkur tamoyillarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi kuzatilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son Farmoni “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi” info@Gov.uz

2. G.E.Zoxidov “O’zbekiston engil sanoatida ishlab chiqarishni klaster usulida tashkil etish va boshqarish samaradorligi”. Doktorlik dissertatsiyasining Avtoreferati, Toshkent, 2017 yil.

3. Кластерные политики и кластерные инитсиативы: теория, методология, практика / под ред. Ю.С. Артамоновой, Б.Б. Хрусталева. Пенза: ИП С.Ю. Тугушев, 2013.

4. Yusupov E.D. Key problems of agricultural policy: food security and diversification Journal of Science and Healthcare Exploration (JSHE) ISSN: 2581-8473 Volume - 1, Issue - 3, May-June - 2019 BiMonthly, Peer-Reviewed, Refereed, Indexed Journal 1- 8 r.

XO‘JALIK SUB’EKTLARI FAOLIYATIDA SINERGIZM NATIJALARINI HISOBGA OLISHNING AMALIYOTDA QO‘LLANILISHI:TAJRIBA VA MUAMMOLAR

I.H. Ibragimov- SamISI, dotsent

Anotatsiya: Maqolada xo‘jalik sub’ektlari faoliyatida sinergizmni hisobga olishning amaliyotdagi qo‘llanilishi, uning samaradorligini oshirishdagi roli, shuningdek, yuzaga keladigan to‘siqlar va ularni bartaraf etish yo‘llari muhokama qilinadi. Sinergizm — bu bir nechta sub’ektlar o‘rtasidagi hamkorlik natijasida erishiladigan qo‘shimcha qiymatdir. Maqolada sinergizmni hisobga olishda yuzaga keladigan asosiy to‘siqlar, jumladan, iqtisodiy, texnologik, moliyaviy va ijtimoiy to‘siqlar tahlil qilinadi. Shuningdek, bu muammolarni bartaraf etish uchun amaliy tavsiyalar taqdim etiladi, jumladan, resurslarni birlashtirish, texnologik integratsiya va boshqaruv strategiyalarini takomillashtirish orqali sinergizmga erishishning samarali usullari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Sinergizm, xo‘jalik sub’ektlari, iqtisodiy samaradorlik, resurslarni birlashtirish, texnologik integratsiya, boshqaruv strategiyasi, to‘siqlar, amaliy tavsiyalar.

Kirish. Sinergizm — bu ikkita yoki undan ortiq xo‘jalik sub’ektlarining birgalikdagi faoliyati natijasida ularning alohida amalga oshirilgan harakatlaridan yuqori natija olishidir. Xo‘jalik sub’ektlari orasidagi hamkorlik, resurslarni birlashtirish va ishlab chiqarish jarayonlarini integratsiyalash orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan sinergik aloqa shakllanishi mumkin. Sinergizmning ushbu turi, korxonalarning konkurentlik ustunliklarini yanada mustahkamlashga va moliyaviy barqarorlikni ta’minlashga yordam beradi.

Ammo, amaliyotda sinergizmni hisobga olishda bir qator to‘sqinliklar kuzatilmoqda. Ushbu maqolada xo‘jalik sub’ektlarining faoliyatida sinergizmni hisobga olishning asosiy muammolari va ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

Sinergizmni hisobga olishda mavjud to‘sqinliklar.

Xo‘jalik sub’ektlari faoliyatida sinergizm natijalarini hisobga olishga to‘sqinlik qiluvchi bir necha muhim omillar mavjud:

1. ***Iqtisodiy va tashkilotchilik to‘sqinliklari:***

- **Resurslar etishmasligi:** Kichik va o‘rta korxonalarda mavjud resurslar kamligi ularning birgalikda faoliyat olib borishni qiyinlashtiradi. Bu esa sinergizm natijalarini hisobga olishda asosiy muammolardan biri hisoblanadi.
- **Tashkilotlararo nomutanosiblik:** Har bir xo‘jalik sub’ektining boshqaruv tizimi va strategiyalari turlicha bo‘lishi, ularning hamkorlikda ishlashini murakkablashtiradi. Ayrim hollarda, har bir sub’ektning maqsadlari bir-biriga zid bo‘lishi mumkin.

2. ***Texnologik to‘sqinliklar:***

- **Yangi texnologiyalarga kirishni cheklovchi omillar:** Yangi texnologiyalarni joriy qilish, ayniqsa kichik va o‘rta korxonalar uchun qimmatga tushadi. Texnologik integratsiyani amalga oshirishdagi muammolar sinergizmga erishishni qiyinlashtiradi.
- **Texnologik standartizatsiyaning mavjud emasligi:** Raqobatga kirishish va hamkorlikda ishlashda turli kompaniyalar o‘rtasida texnologik standartizatsiya va platformalarning yo‘qligi ham muammo tug‘diradi.

3. ***Moliyaviy va investitsion to‘sqinliklar:***

- **Moliyaviy resurslarning etishmasligi:** Xo‘jalik sub’ektlarining olishi mumkin bo‘lgan moliyaviy resurslar ko‘p hollarda mahalliy bozor bilan chegaralangan bo‘lib, ularning birgalikda faoliyat yuritishiga imkoniyat bermaydi.
- **Hamkor sub’ektlar o‘rtasida moliyaviy kelishuvlar muammolari:** Moliyaviy inventarizatsiya va kelishuvlarga asoslangan holda hamkorlikni joriy qilish ham ba’zida murakkablashadi. Bu o‘z navbatida, sinergizm natijalarini aniqlashtirishni olib kelishi mumkin.

4. ***Ma’naviy va ijtimoiy to‘sqinliklar:***

- **Hamkorlik va ishonch etishmasligi:** Birgalikda ishlash va sinergizmga erishish uchun xo‘jalik sub’ektlari orasida ishonch, hamkorlik va umumiy maqsadlar bo‘lishi kerak. Buning yo‘qligi, to‘qnashuvlar va qaynoq muammolarga olib kelishi mumkin.
- **Shu sohaga muvofiq malakali kadrlar etishmasligi:** Sinergizmga erishishda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun mutaxassislar va mahoratli menerlar, marketologlar, statist va buxgalterlarga katta ehtiyoj bor. Odatda, katta va kichik korxonalar o‘rtasida mutaxassis kadrlar etishmasligi sinergizmga to‘sqinlik qiluvchi omil sanaladi.

Sinergizmni hisobga olishdagi kamchiliklarni bartaraf etish yo‘llari.

Sinergizm natijalarini hisobga olishdagi muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi yo‘llarni amalga oshirish zarur:

1. ***Iqtisodiy va tashkilotchilik to‘sqinliklarini bartaraf etish:***

- **Resurslarni birlashtirish:** Kichik va o‘rta xo‘jalik sub’ektlari o‘rtasida birlashish, ularning imkoniyatlarini birlashtirish va resurslarni birgalikda ishlatish orqali sinergizm natijalariga erishish mumkin.
- **Ijobiy boshqaruv tajribalarini ko‘proq tatbiq etish:** Xo‘jalik sub’ektlari o‘rtasida boshqaruv va strategiyalar bo‘yicha yordam va ko‘mak berish, hamkorlik va kooperatsiyani rivojlantirishga yordam beradi.

2. ***Texnologik integratsiya va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash:***

- **Yangi texnologiyalardan foydalanish:** Xo‘jalik sub’ektlari uchun zamonaviy texnologiyalarning keng ko‘lamda joriy etilishi sinergizmga erishishga yordam beradi. Masalan, raqamli transformatsiya va avtomatizatsiya texnologiyalaridan foydalanish.
- **Texnik standartizatsiya:** Turli kompaniyalar orasida aniq va umumiy platformalarni yaratish, ishlash jarayonlarini standartizatsiya qilish sinergizmga erishishni osonlashtiradi.

3. ***Moliyaviy strategiyalarni va investitsiyalarni takomillashtirish:***

- **Moliyaviy yordam va grantlar:** Davlat va xususiy sektor orasidagi hamkorlik orqali moliyaviy yordam va grantlardan foydalanish, xususan, texnik innovatsiyalarni joriy qilish va infratuzilmani takomillashtirish uchun.
- **Moliyaviy riziklarni minimallashtirish:** Korxonalar o‘rtasida moliyaviy birlashmalar va investitsion kelishuvlarni ishlab chiqish orqali to‘sqinliklarni kamaytirish mumkin.

*4. **Ma’naviy va ijtimoiy to‘siqlarni engish:***

- **Shaxsiy ishonch va ishlama madaniyatini rivojlantirish:** Xo‘jalik sub’ektlari orasida ishonchni o‘stirish va mushtarak maqsadlarga erishish uchun o‘zaro muloqot va kooperatsiyani kuchaytirish.
- **Kadrlar tayyorlash va malaka oshirish:** Xo‘jalik sub’ektlari orasida kadrlar malakasini oshirish, maxsus treninglar va seminarlar o‘tkazish.

Xulosa

Xo‘jalik sub’ektlari faoliyatida sinergizm natijalarini hisobga olish iqtisodiy samaradorlikni oshirish va to‘g‘ri boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim ahamiyatga ega. Biroq, bu jarayonda bir qator to‘sqinliklar kuzatilmoqda. Ushbu to‘sqinliklarni bartaraf etish uchun resurslar birlashtirish, yangi texnologiyalarni joriy etish, moliyaviy va ijtimoiy muammolarni hal qilish, hamkorlik va ishonchni mustahkamlashga qaratilgan amaliy strategiyalarning ishlab chiqilishi zarur.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shaykhutdinov, M. (2019). Sinergizm va uning xo‘jalik faoliyatiga ta’siri. *Moliya va iqtisodiyot*, 9(2), 110–121.
2. Gulbahor, D. & Temirov, B. (2021). Sinergizmni samarali boshqarishda innovatsion yondashuvlar. *Xalqaro iqtisodiyot jurnali*, 7(3), 91–104.
3. Porter, M. E. (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. *Free Press*, New York.
4. Evans, J. R., & Lindsay, W. M. (2014). Operations Management: Sustainability and Supply Chain Management. *Pearson Education*, New Jersey.
5. Cameron, K. S., & Quinn, R. E. (2011). Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework. *Jossey-Bass*, San Francisco.
6. Ansoff, H. I. (2007). Corporate Strategy: An Analytic Approach to Business Policy for Growth and Expansion. *McGraw-Hill*, New York.
7. Tsygankov, I. (2022). Synergy in the Management of Economic Entities. *Journal of Business Strategy*, 43(1), 23–34.

8. Chandler, A. D. (2007). Strategy and Structure: Chapters in the History of the American Industrial Enterprise. *MIT Press*, Cambridge.
9. Shirokova, G., & Miroshnichenko, N. (2020). Synergy and its impact on business and organizational performance. *Journal of Business Research*, 9(1), 56–72.
Kemp, R., & Pearson, P. (2017). Innovation and Synergy in Modern Enterprises: An Overview of Challenges. *International Business Review*, 25(4), 3

BANKLARDA NOMODDIY AKTIVLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Shirinov Aziz Abduxalilovich – Oz.Res.BMA, magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada banklarda nomoddiy aktivlarni hujjatlashtirish, ularni moliyaviy hisobda aks ettirish va ushbu jarayonni takomillashtirish yo‘llari batafsil ko‘rib chiqiladi. Bu jarayon, o‘z navbatida, banklar faoliyatining yanada samarali bo‘lishiga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: nomoddiy aktivlar, xujjatlashtirish, buxgalteriya o’tkazmalari moliyaviy hisobot.

Nomoddiy aktivlarni samarali boshqarish va ularning moliyaviy hisobotda to‘g‘ri aks ettirilishi nafaqat bankning ichki jarayonlarini soddalashtiradi, balki uning umumiy moliyaviy barqarorligini ham ta'minlaydi. Bunda banklar xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) muvofiq ravishda nomoddiy aktivlarni ro‘yxatga olish, baholash va amortizatsiya qilish bo‘yicha aniq mexanizmlarni ishlab chiqishi zarur.

Banklarda nomoddiy aktivlarni hisobga olish buxgalteriya schotlarida provodkalar orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonda asosiy e'tibor nomoddiy aktivlarni aniq baholash, ularning amortizatsiyasi va boshqa xarajatlarini to‘g‘ri aks ettirishga qaratiladi.

Sotib olingan nomoddiy aktivlar boshlang’ich qiymati bo’yicha baholanib, ularning analitik hisobi har bir nomoddiy aktiv bo’yicha ochilgan tegishli shaxsiy schetlarda yuritiladi va amaldagi me’yoriy hujjatlar bilan tartibga solib turiladi. Bank ichida yaratilgan nomoddiy aktivlar balansda haqiqiy tannarxi bo’yicha aks ettiriladi. Bepul olingan nomoddiy aktivlar dastlab balansda haqiqiy qiymati bo’yicha aks ettiriladi.

Bepul olingan nomoddiy aktivlarning qiymati, qonunchilikka muvofiq baholash bilan shug’ullanuvchi ekspertlar tomonidan yoki qabul qilish-topshirish dololatnomalari bo’yicha aniqlanadi. Agar sotib olingan nomoddiy aktivlar qiymatini bank oldindan to’liq yoki qisman to’lab berilgan taqdirda buxgalteriya hisobida quyidagicha rasmiylashtiriladi:

Dt 19909-“Tovar-moddiy qimmatliklar uchun to’langan mablag’lar” scheti,

Kt 16103- “Bosh bank / filiallardan filiallar va banklararo hisob-kitoblar bo’yicha olinadigan mablag’lar” scheti,

Aktivlar kelib tushganda esa,

Dt 16601- “Nomoddiy aktivlar” scheti,

Kt 19909-“Tovar-moddiy qimmatliklar uchun to’langan mablag’lar” scheti.

Agar bank tomonidan to’lov nomoddiy aktivlar kelib tushgandan keyin amalga oshirgan bo’lsa, u holda, buxgalteriya hisobida quyidagicha yozuv amalga oshiriladi:

a) aktivlarning kelib tushishi va balansda aks etirilishiga,

Dt 16601- “Nomoddiy aktivlar” scheti,

Kt 29802- “Tovar – moddiy qimmatliklar va ko’rsatilgan xizmatlar uchun to’lanadigan mablag’lar” scheti.

b) aktivlarning qiymati to’langanda esa,

Dt 29802- “Tovar – moddiy qimmatliklar va ko’rsatilgan xizmatlar uchun to’lanadigan mablag’lar” scheti,

Kt 16103- “Bosh bank / filiallardan filiallar va banklararo hisob-kitoblar bo’yicha olinadigan mablag’lar” scheti.

Agar banklar nomoddiy aktivlarni bepul olganda taqdirda, bepul olingan nomoddiy aktivlarning haqiqiy qiymati buxgalteriya hisobida quyidagicha rasmiylashtiriladi:

Dt 16601- “Nomoddiy aktivlar” scheti,

Kt 30905- “Tekinga olingan mulklar” scheti.

Banklarda foydalanishda bo’lgan nomoddiy aktivlarga hisoblangan amortizasiya ajratmalari buxgalteriya hisobida quyidagicha bank xarajatlariga o’tkazib boriladi:

Dt 56618- “Nomoddiy aktivlarning eskirish summasi” scheti,

Kt 16605- “Nomoddiy aktivlarning yig’ilgan eskirish summasi (kontr-aktiv)” scheti.

Banklarda nomoddiy aktivlar quyidagi hollarda balansdan chiqariladi:

⇒ to’liq eskirganda;

⇒ sotilganda;

⇒ tekinga berilganda;

⇒ fors-major holatlarda.

Ularni hisobdan chiqarishda qoldiq qiymati quyidagicha aniqlanadi:

1) jamg’arilgan eskirish summasi;

Dt 16605- “Nomoddiy aktivlarning yig’ilgan eskirish summasi (kontr-aktiv)” scheti,

Kt 16601- “Nomoddiy aktivlar” scheti.

2) ushbu nomoddiy aktiv bo’yicha 30908- “Boshlang’ich qiymatiga nisbatan baholash qiymatining oshgan summasi” - schetidagi qoldiq summasi:

Dt 30908- “Boshlang’ich qiymatiga nisbatan baholash qiymatining oshgan summasi” scheti,

Kt 31203- “Taqsimlanmagan foyda (aktiv-passiv)” scheti.

Agar hisobdan chiqarilayotgan nomoddiy aktivlar sotilganda esa,

1) xaridor tomonidan to’lov amalga oshirilgan holda:

Dt 19909-“Tovar-moddiy qimmatliklar uchun to’langan mablag’lar” scheti,

Kt 16601- “Nomoddiy aktivlar” scheti.

2) to’lov kelib tushganda:

a) agar nomoddiy aktivlarning sotish bahosi qoldiq qiymatidan yuqori bo’lsa:

Dt 16103- “Bosh bank / filiallardan filiallar va banklararo hisob-kitoblar bo’yicha olinadigan mablag’lar” scheti,

Kt 19909-“Tovar-moddiy qimmatliklar uchun to’langan mablag’lar” scheti

Kt 45913- “Bankning boshqa xususiy mulklarini sotish yoki dispozisiya qilishdan olingan foyda” scheti.

b) agar nomoddiy aktivlarning sotish bahosi qoldiq qiymatidan kam bo’lsa:

Dt 16103- “Bosh bank / filiallardan filiallar va banklararo hisob-kitoblar bo’yicha olinadigan mablag’lar” scheti,

Dt 55906- “Bankning boshqa xususiy mulklarini sotish yoki dispozisiya qilishdan ko’rilgan zararlar” scheti,

Kt 19909-“Tovar-moddiy qimmatliklar uchun to’langan mablag’lar” scheti.

3)agar nomoddiy aktiv uchun to’lov oldindan amalga oshirilgan holda:

Dt 16103- “Bosh bank / filiallardan filiallar va banklararo hisob-kitoblar bo’yicha olinadigan mablag’lar” scheti,

Kt 29802- “Tovar – moddiy qimmatliklar va ko’rsatilgan xizmatlar uchun to’lanadigan mablag’lar” scheti.

Bir vaqtning o’zida:

a) agar nomoddiy aktivlarning sotish bahosi qoldiq qiymatidan ortiq bo’lganda:

Dt 29802- “Tovar – moddiy qimmatliklar va ko’rsatilgan xizmatlar uchun to’lanadigan mablag’lar” scheti,

Kt 45913- “Bankning boshqa xususiy mulklarini sotish yoki dispozisiya qilishdan olingan foyda” scheti

Kt 16601- “Nomoddiy aktivlar” scheti.

b) agar nomoddiy aktivlarning sotish bahosi qoldiq qiymatidan kam bo’lsa:

Dt 29802- “Tovar – moddiy qimmatliklar va ko’rsatilgan xizmatlar uchun to’lanadigan mablag’lar” scheti

Dt 55906- “Bankning boshqa xususiy mulklarini sotish yoki dispozisiya qilishdan ko’rilgan zararlar” scheti,

Kt 16601- “Nomoddiy aktivlar” scheti.

Amaliyotda vaqt o’tishi bilan nomoddiy aktivlarning qiymati to’liq eskirganda, bepul berilganda belgilangan tartibda zarar sifatida hisobdan chiqariladi va buxgalteriya hisobida quyidagi yozuv amalga oshiriladi:

Qoldiq qiymatiga,

Dt 55906- “Bankning boshqa xususiy mulklarini sotish yoki dispozisiya qilishdan ko’rilgan zararlar” scheti,

Kt 16601- “Nomoddiy aktivlar” scheti

Nomoddiy aktivlarni to‘g‘ri boshqarish va hisobotini takomillashtirish banklar uchun katta strategik ahamiyatga ega. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan islohotlar banklarning ichki jarayonlarini optimallashtirish va ularning bozordagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

5. Habibullo, Norqulov, and Abdibanatova Shahzoda. "Banklarda buxgalteriya hisobini tashkil qilinishi." (2024): 130-136.
6. Chariyevich, Gulmuratov Ro’ziboy. "O’zbekiston respublikasi banklarida buxgalteriya hisobini yuritish va buxgalteriya ishlarini tashkil qilish amaliyoti." *World Scientific Research Journal* 33.1 (2024): 43-45.
7. Rizaev, Nurbek. "Accounting in uzbekistan based on international financial reporting standards (as exemplified by intangible assets)." *Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil* 2.1 (2024): 106-125.
8. Anvarjon o‘g‘li, Qambarov Abrorjon. "Tijorat banklarida moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlarga trasformatsiya qilish." *samarali ta’lim va barqaror innovatsiyalar jurnali* 2.4 (2024): 604-610.

ALOQA KORXONALARIDA INNOVATSION XIZMATLARNI QO’LLASH AMALIYOTI

Shirinova Gulnoza – SamISI, stajyor tadqiqotchi

Annotatsiya: Mazkur maqolada aloqa korxonalarida innovatsion xizmatlarni qo‘llash amaliyoti tahlil qilingan. Innovatsion xizmatlar nafaqat mijozlar ehtiyojlarini qondirishga, balki korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishga ham xizmat qiladi. Maqolada innovatsion xizmatlarni joriy etishning asosiy yo‘nalishlari, texnologik yechimlar va ularning iqtisodiy samaradorligi o‘rganilgan. Tadqiqotda xalqaro tajriba va statistik ma'lumotlar tahlil qilinib, milliy aloqa sektorida qo‘llash uchun tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, aloqa korxonalari, raqamli xizmatlar, iqtisodiy samaradorlik.

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalarni joriy etish va ularning samaradorligini ta'minlash har qanday sohada raqobatbardoshlikning muhim omili hisoblanadi. Aloqa korxonalari uchun esa bu jarayon alohida ahamiyatga ega, chunki zamonaviy texnologiyalar va innovatsion xizmatlar nafaqat mijozlarning ehtiyojlarini qondirishga, balki yangi bozorlarni ochishga ham imkon yaratadi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida raqamli transformatsiya jarayoni tezlashmoqda, bu esa aloqa korxonalarini mijozlarga innovatsion xizmatlarni taklif qilishga undamoqda. Bugungi kunda 5G texnologiyasi, IoT (Internet of Things), Big Data, bulutli xizmatlar va sun’iy intellekt (AI) kabi innovatsiyalar aloqa sohasidagi eng ilg‘or yondashuvlar hisoblanadi. Ushbu xizmatlar nafaqat kompaniyalarning ichki jarayonlarini takomillashtiradi, balki iste’molchilar uchun yangi imkoniyatlarni ochadi.

2022 yilda Yevropa Ittifoqi (EU) mamlakatlarida aloqa va axborot texnologiyalari sektoridan umumiy daromad $380 milliard AQSH dollari atrofida bo'ldi. 2022 yilda Lotin Amerikasi aloqa sektori daromadi taxminan $150 milliardni tashkil etdi. Osiyo mamlakatlari o'rtasida aloqa xizmatlari bozoridagi daromad va ulushlar sezilarli darajada farqlanadi. Katta iqtisodiy markazlar, masalan, Xitoy va Hindiston, aloqa sektori bo'yicha katta daromadga ega. O'zbekistonda esa 2022 yilda aloqa xizmatlaridan olingan umumiy daromad taxminan 8 trillion so'm (taxminan $730 million) atrofida bo'ldi.

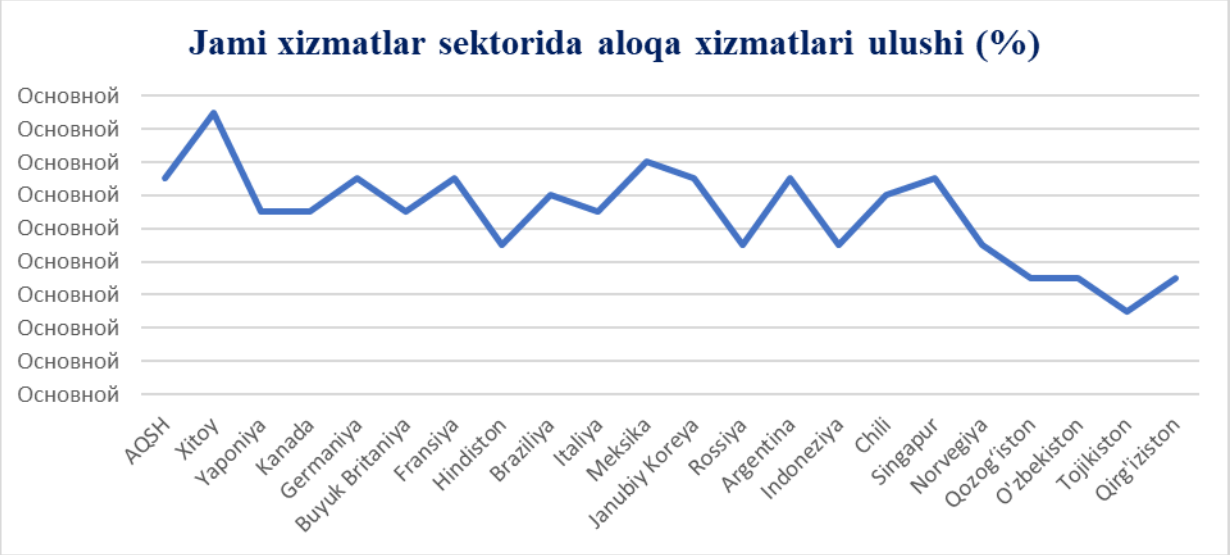

Osiyo davlatlarida aloqa xizmatlarining jami xizmatlar sektoridagi ulushi mamlakatdan mamlakatga qarab o'zgaradi, lekin umumiy ko'rsatkichlar orqali tahlil qilish mumkin. 5G texnologiyalari, yuqori tezlikdagi internet va raqamli xizmatlarning kengayishi Osiyoda aloqa sektorining o‘sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.Zamonaviy texnologiyalar asrida aloqa xizmatlari sektori innovatsion xizmatlarni joriy qilish orqali tezkor rivojlanmoqda. Ushbu xizmatlar iste'molchilar ehtiyojlarini qondirish, korxonalar daromadini oshirish va milliy iqtisodiyotga qo‘shilgan qiymat yaratishda muhim rol o‘ynaydi.

Innovatsion xizmatlar – bu texnologik yutuqlar asosida yaratilgan, iste'molchilarga yangi qiymat taklif qiluvchi xizmatlar.

Aloqa sohasida innovatsiyalarni joriy qilish bo‘yicha tadqiqotlar:

- Jahon tajribasi: 5G texnologiyasi, IoT (Internet of Things), sun’iy intellekt (AI), Big Data.
- Innovatsion xizmatlar turlari: raqamli bank xizmatlari, masofaviy o‘qitish, telemeditsina.

Innovatsion xizmatlarning samaradorligi:

- Mijozlar ehtiyojlarini qondirish darajasi (so‘rovnomalar va tahlillar asosida).
- Xizmatlarning daromadga ta’siri (iqtisodiy modellashtirish).

Innovatsiyalarni joriy qilishdagi asosiy cheklovlar:

- Texnologik infratuzilma yetishmasligi.
- Moliyaviy resurslarning cheklanganligi.

Aloqa korxonalarida innovatsion xizmatlarni qo‘llash natijasida rivojlanish yo‘nalishlari:

- ❖ Raqamli infratuzilmani rivojlantirish.
- ❖ Aloqa xizmatlarini diversifikatsiya qilish.
- ❖ Xalqaro tajribadan foydalanish.

Aloqa korxonalarida innovatsion xizmatlarni joriy qilinishi natijasida quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

- ✓ Texnologik rivojlanish: 5G va IoT texnologiyalarini keng joriy qilish.
- ✓ Mijozlarga yo‘naltirilgan yondashuv: Xizmatlarni mijoz talablari asosida moslashtirish.
- ✓ Davlat siyosati: Innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash dasturlarini kuchaytirish.

Mazkur tadqiqot innovatsion xizmatlarning aloqa korxonalari rivojlanishidagi o‘rnini ko‘rsatib berdi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, innovatsiyalarni samarali qo‘llash raqobatbardoshlikni oshiradi va iqtisodiy samaradorlikni ta’minlaydi. Ushbu yondashuvni joriy qilish orqali aloqa korxonalari o‘z mijozlariga yuqori sifatli xizmat ko‘rsatib, milliy iqtisodiyotga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1.Raximxodjaevna, Shaislamova Muazzamxon. "Telekommunikatsiya korxonalarida innovatsion faoliyat samaradorligini baholash usuli." *Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика)* 4 (2023): 32-42.

2.Akbarovna, Xolmirzayeva Gulruh. "Xizmat ko’rsatish soxasini innovasion rivojlanishtirishda ishlab chiqarish korxonalari samaradorligini oshirish yo ‘llari." *iqtisodiyot va zamonaviy texnologiya jurnali| journal of economy and modern technology* 3.5 (2024): 86-90.

3.Rashidov, Sh Keldiyorov Sharof, and ON Xaitov Sharof Rashidov. "Xizmat Ko‘rsatish Sohasida Innovatsion Infratuzilma Va Tarmoqlarga Jalb Qilingan Investitsiyalar Hajmi Tahlili." *Journal of Innovation in Education and Social Research* 1.3 (2023): 102-105.

4.Nishanovich, Xusanov Ulugbek. "Telekommunikatsiya korxonalari faoliyati samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish tizimi." *ILM-FAN TARAQQIYOTIDA ZAMONAVIY QARASHLAR: MUAMMO VA YECHIMLAR* 13 (2024): 42-44.

QURILISH KORXONALARI FAOLIYATI AUDITNI TAKOMILLASHTIRISH

Shirinov Uchqun Abduxalilovich - dotsent, PhD
Pirmanova Nazira Sur'at qizi - SamISI, magistrant

Annotatsiya: Mazkur maqolada qurilish korxonalarida auditni o'tkazishning takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari, audit jarayonini samarali tashkil etish va audit xulosalarini aniq va maqsadga muvofiq ishlab chiqish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Qurilish korxonalari, ichki nazorat, audit, audit xulosalari.

Qurilish korxonalarida auditni o'tkazish, korxonaning moliyaviy va operatsion faoliyatini baholash, ichki nazorat tizimining samaradorligini tekshirish va qonuniy me'yorlarga rioya etilishini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Qurilish sektori, o'zining murakkab va ko'p qirrali faoliyati bilan ajralib turadi, bu esa audit jarayonlarini yanada murakkablashtiradi. Qurilish ishlari va loyihalarining katta miqdori va keng qamrovi, shu bilan birga, risklarning yuqori darajasi auditni o'tkazishda maxsus yondashuvni talab qiladi.

Biroq, qurilish korxonalarida auditni o'tkazish jarayoni ko'pincha normativ va texnik jihatdan o'z vaqtida aniqlanishi va amalga oshirilishi kerak bo'lgan muammolarni ko'rsatishga qodir emas. Shunday qilib, audit jarayonlarini takomillashtirish, nafaqat auditning samaradorligini oshiradi, balki qurilish korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash, xarajatlarni kamaytirish va loyiha boshqaruvining yuqori darajasini saqlab qolishga xizmat qiladi.

Qurilish korxonalarida auditni o'tkazish, ayniqsa, katta miqyosdagi loyiha va qurilish ishlarini bajarishda muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonning samaradorligini ta'minlash uchun auditni rejalashtirish, dasturini ishlab chiqish va audit xulosasini takomillashtirish zarur.

Qurilish korxonalarida auditni o'tkazish jarayoni, bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi. Har bir bosqichda amalga oshiriladigan ishlar quyidagicha bo'ladi:

Auditning Tayyorlanishi (Pre-Audit Bosqichi).

Auditning birinchi bosqichi — bu tayyorgarlik jarayonidir. Bu bosqichda auditorlar quyidagi ishlarni amalga oshiradilar:

- Korxona haqida ma'lumot to'plash: Korxonaning yuridik maqomi, tashkilot tuzilmasi, moliyaviy hisobotlar va boshqaruv tizimi haqida ma'lumot yig'ish.
- Auditning maqsadi va ob'ektini aniqlash: Auditning aniq maqsadlari belgilab olinadi: moliyaviy tekshiruv, soliq audit, qurilish loyihalarining boshqaruvi, yoki ichki nazorat tizimining samaradorligini baholash.
- Risklarni aniqlash: Auditorsiz faoliyat ko'rsatish xavf-xatarlarini tahlil qilish va ularning oldini olish uchun choralar ko'rish.

Auditning O'tkazilishi (Fieldwork Bosqichi)

Bu bosqichda auditorlar qurilish korxonasining moliyaviy hisobotlarini, shartnomalarini, ichki nazorat tizimini va amaliyotlarini tekshiradilar. Asosiy ishlar:

❖ Moliyaviy va texnik hujjatlar tahlili: Qurilish ishlari, shartnomalar, to‘lovlar va resurslarning sarflanishini tekshirish.

❖ Intervyular va kuzatuvlar: Korxona rahbariyati va xodimlari bilan suhbatlar o‘tkazilib, faoliyatlar va amaliyotlar haqida qo‘shimcha ma'lumotlar olinadi.

❖ Inshootlarni joyida tekshirish: Qurilish obyektlarining qurilish jarayonini, sifatini va vaqtida bajarilishini tekshirish.

Audit Xulosalarini Tayyorlash (Audit Reporting Bosqichi)

Audit tekshiruvlari yakuniga yetgach, auditorlar o‘z xulosalarini ishlab chiqadilar. Bu bosqichda auditorlar quyidagilarni amalga oshiradilar:

❖ Tahlil va baholash: Topilgan xatolar, kamchiliklar, va qonun buzilishlari tahlil qilinadi.

❖ Audit xulosasini yozish: Auditning umumiy xulosalari, tavsiyalar va tavsiya etilgan tuzatishlar keltiriladi.

❖ Hisobotni taqdim etish: Audit xulosasi korxona rahbariyatiga taqdim etiladi va kerakli tuzatishlar kiritiladi.

Audit rejasini ishlab chiqish — bu audit jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishining asosiy shartidir. Audit rejasida quyidagi asosiy jihatlar aks etadi:

❖ Maqsad va vazifalar: Auditning aniq maqsadi va auditorlar tomonidan amalga oshiriladigan tekshiruvlarning asosiy yo‘nalishlari belgilab olinadi.

❖ Audit sohalari: Qurilish korxonasining moliyaviy hisobotlari, texnik hujjatlari, ichki nazorat tizimi va qurilish ishlari kabi sohalar belgilab olinadi.

❖ Resurslar va vaqt jadvali: Auditni o‘tkazish uchun zarur resurslar va vaqt belgilab olinadi. Shuningdek, auditni amalga oshiruvchi guruhning tarkibi va mutaxassislik sohalari aniqlanadi.

❖ Risklarni boshqarish: Potensial risklarni aniqlash va ularni kamaytirish choralari ishlab chiqiladi.

❖ Nazorat va hisobot: Audit jarayonini nazorat qilish va yakuniy hisobotni taqdim etishning tartibi ko‘rsatiladi.

Audit dasturi — bu audit jarayonida bajariladigan konkret ishlar ro‘yxatidir. Auditorlar har bir bosqichda quyidagi amallarni bajaradilar:

❖ Dokumentatsiya yig‘ish va tahlil qilish: Moliyaviy hisobotlar, shartnomalar va boshqa tegishli hujjatlar yig‘iladi.

❖ Tahlil qilish: Olingan hujjatlar asosida turli xil tahlil usullari qo‘llaniladi, masalan, nisbiy tahlil, solishtirma tahlil, va statistik tahlil.

❖ Nazorat va kuzatuv: Qurilish ishlarining amalga oshirilishi va materiallarning sifatini tekshirish.

❖ Intervyu va suhbatlar o‘tkazish: Korxona xodimlari bilan suhbatlar tashkil etilib, aniq ma'lumotlar to‘planadi.

Audit xulosasi, audit jarayonining yakuniy natijasidir. Xulosa tayyorlashda quyidagilarni hisobga olish muhimdir:

Xulosada audit jarayonida aniqlangan barcha muammolar va kamchiliklar aniq ifodalanishi kerak. Xulosada quyidagilar bo‘lishi kerak:

❖ Muammolarni tahlil qilish: Topilgan muammolar aniq tahlil qilinadi va ularning sabablarini aniqlashga harakat qilinadi.

❖ Tavsiya va tuzatishlar: Xatolar va kamchiliklar asosida tuzatishlar va tavsiyalar keltiriladi.

Audit xulosasida keltirilgan tavsiyalar amaliyotga joriy qilinishi kerak. Buning uchun audit xulosasining aniq va muayyan bo‘lishi zarur. Audit xulosasining yakuniy qismi korxona rahbariyati va boshqaruvi uchun aniq va tushunarli bo‘lishi zarur. Xulosa nafaqat muammolarni ko‘rsatishi, balki ular bo‘yicha aniq yechimlar taklif qilishi kerak.

Qurilish korxonalarida auditni o‘tkazish, rejalashtirish va amalga oshirish jarayonlari murakkab va ko‘p jihatlarni o‘z ichiga oladi. Audit jarayonining samaradorligini oshirish uchun reja va dastur aniq va puxta ishlab chiqilishi, audit xulosasining sifatli tayyorlanishi zarur. Auditorsiz faoliyat yuritish xavflarini kamaytirish, korxona moliyasini yaxshilash va ichki nazorat tizimini takomillashtirish uchun audit jarayonlari doimiy ravishda takomillashtirilishi kerak. Bu esa qurilish sohasida muvaffaqiyatli boshqaruvni ta'minlaydi.

PUL OQIMLARI TO'G'RISIDAGI HISOBOTNI AXS ASOSIDA AUDIT O'TKAZISH TARTIBLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Shirinov Uchqun Abduxalilovich - dotsent, PhD
Qilichova Guljahon - SamISI, magistrant

Bu maqolada pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni AXS asosida audit qilish jarayoni va uning asosiy bosqichlari batafsil yoritiladi.

Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni AXS (Auditorlik Xizmati Standartlari) asosida audit qilish, moliyaviy hisobotlarning to'liqligi, aniq va ishonchliligini ta'minlash uchun muhim vazifadir. Auditorlar, kompaniyaning pul oqimlari hisobotini tekshirayotganida, ularning operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyatlari bo'yicha olingan mablag'lar va ularning sarfi haqida to'liq va ishonchli ma'lumot olishlari zarur. AXS asosidagi audit, auditorlarga kompaniyaning moliyaviy holatini aniqlash, potentsial xatarlarga e'tibor qaratish va kerakli tuzatishlarni kiritishda ko'maklashadi. Ushbu audit jarayoni, kompaniyaning pul oqimlari to'g'risidagi hisobotlarining xalqaro moliyaviy standartlarga (IFRS) yoki mahalliy talablarga muvofiqligini aniqlashga yordam beradi, bu esa moliyaviy boshqaruvni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Pul oqimlari hisobotini audit qilishda auditorlar AXSga asoslanib, bir nechta muhim bosqichlarni amalga oshiradi. Bular orasida audit rejasini tuzish, risklarni tahlil qilish, kompaniyaning ichki nazorat tizimini tekshirish va tegishli audit testlarini o'tkazish kiradi. Shu tarzda, audit jarayoni nafaqat kompaniyaning

moliyaviy holatini tekshirish, balki auditning shaffofligi va ishonchliligini ta'minlashga ham xizmat qiladi.

Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotlar (Cash Flow Statements) bu moliyaviy hisobotlardan biridir va u kompaniyaning pul mablag'larining kirimi va chiqimini aks ettiradi. Ushbu hisobotlar, asosan, kompaniyaning faoliyatini, investitsiya faoliyatini va moliyaviy faoliyatini tahlil qilishda qo'llaniladi. Pul oqimlari hisobotining to'g'ri tuzilishi va auditorlik tekshiruvi yuqori sifatli moliyaviy boshqaruvni ta'minlash uchun juda muhimdir.

Audit rejasi va dasturini tuzish esa audit jarayonining muvaffaqiyatli o'tishini ta'minlaydi. Bu jarayonda auditni amalga oshiruvchi jamoa moliyaviy hisobotlarni, shu jumladan pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni, mukammal ravishda tahlil qiladi va kerakli tuzatishlar kiritadi. Ushbu maqolada pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni AXS (Auditorlik Xizmati Standartlari) asosida o'tkazish, audit rejasi va dasturini tuzish tartiblarini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqiladi.

Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot, kompaniyaning pul mablag'larining manbai va sarfi to'g'risida batafsil ma'lumot beradi. U quyidagi asosiy bo'limlardan iborat:

1. Operatsion faoliyatdan pul oqimlari – kompaniyaning kundalik operatsiyalaridan kelib chiqadigan pul oqimlari, shu jumladan daromadlar, xarajatlar va soliq to'lovlari.
2. Investitsion faoliyatdan pul oqimlari – kompaniyaning uzoq muddatli aktivlari, masalan, ko'chmas mulk, uskuna yoki investitsiyalar bilan bog'liq pul oqimlari.
3. Moliyaviy faoliyatdan pul oqimlari – kompaniyaning qarzlar va kapital mablag'larini boshqarishdan kelib chiqadigan pul oqimlari.

Bu hisobot kompaniyaning likvidligi, barqarorligi va moliyaviy holatini yaxshiroq tushunish imkonini beradi.

AXS — auditorlik xizmati standartlari (International Standards on Auditing) bu auditorlar tomonidan amalga oshiriladigan moliyaviy hisobotlar auditining asosiy qoidalaridir. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni audit qilishda quyidagi prinsiplar va talablar e'tiborga olinishi kerak:

- ❖ Auditning rejalashtirilishi va xatarlari: Pul oqimlari hisobotini audit qilishda, auditorlik xatarlari tahlil qilinadi. Bunga kompaniyaning moliyaviy holati, pul oqimlari manbalari va ularning xavf darajasi kiradi.
- ❖ Subyektiv baholashlar va taxminlar: Pul oqimlari hisobotida ba'zi ma'lumotlar subyektiv baholashlarga asoslanadi, masalan, aktivlarning amortizatsiyasi yoki qarzning tuzilishi. Auditor bu baholashlarni tahlil qilib, ularning to'g'riligini tekshiradi.
- ❖ Kontrol tizimlari va audit testlari: Auditor pul oqimlari hisobotining aniq va to'liq bo'lishini ta'minlash uchun kompaniyaning ichki nazorat tizimlarini tekshiradi.
- ❖ Agar zarur bo'lsa, subyektiv xulosalar: Pul oqimlari hisobotida noaniqliklar bo'lsa, auditor kerakli qo'shimcha xulosalar chiqaradi.

Audit rejasi auditorlik tekshiruvi davomida amalga oshiriladigan barcha tadbirlarni belgilab beradi. Bu reja quyidagi bosqichlardan iborat bo'lishi kerak:

1. Auditning maqsad va vazifalarini belgilash: Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni audit qilishning asosiy maqsadi uning aniqligi va to'liqligini tasdiqlashdir.

2. Audit xatarlari va ularni kamaytirish strategiyasini belgilash: Auditor, potentsial xatarlarga e'tibor qaratadi va bu xatarlardan qanday saqlanishni aniqlaydi.

3. Audit metodologiyasini belgilash: Auditorlik testlarining turini va ulardan qanday foydalanishni belgilash kerak.

4. Hisobot va dokumentatsiyani tahlil qilish: Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni tahlil qilish va uni boshqa moliyaviy hisobotlar bilan solishtirish.

5. Ko'rsatmalarni tayyorlash: Audit jarayonida aniqlangan muammolarni qanday hal qilish va tuzatishlarni ko'rsatadigan tavsiyalarni ishlab chiqish.

Audit dasturi, audit jarayonini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan aniq va batafsil ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni audit qilishda quyidagi asosiy dastur elementlari mavjud:

1. O'tkazilgan pul oqimlarining manbalarini tahlil qilish: Auditor barcha operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyatdan olingan pul oqimlarini tasdiqlash.

2. Hisobotdagi xatoliklarni tekshirish: Pul oqimlari hisobotidagi xatoliklarni aniqlash va ularni to'g'rilash uchun tegishli tuzatishlarni kiritish.

3. Muvofiqlikni tekshirish: Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotning xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) yoki mahalliy standartlarga muvofiqligini tekshirish.

4. Ichki nazoratni baholash: Kompaniyaning ichki nazorat tizimi samaradorligini baholash va uni audit qilish.

5. Dastlabki natijalarni tahlil qilish: Dastlabki audit natijalarini tahlil qilib, qanday tuzatishlar kiritish kerakligini aniqlash.

Audit jarayonini yanada samarali qilish uchun quyidagi takliflar kiritilishi mumkin:

- Audit metodologiyasini yangilash: Pul oqimlari hisobotlarini audit qilishda zamonaviy texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish.
- Audit rejasi va dasturini yanada moslashtirish: Har bir kompaniyaning moliyaviy holatiga qarab audit rejasi va dasturini moslashtirish zarur.
- Axborot va ma'lumotlar almashinuvi: Audit jarayonini yaxshilash uchun kompaniya va auditorlar o'rtasida axborot almashinuvi samarali bo'lishi kerak.

Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni audit qilish, kompaniyaning moliyaviy holatini aniq tushunish va to'g'ri qarorlar qabul qilish uchun muhimdir. AXS asosida audit rejasi va dasturini tuzish, auditorlik jarayonini samarali tashkil qilish va kompaniyaning moliyaviy hisobotlarini yanada yaxshilashga yordam beradi. Takomillashtirish va yangilanish jarayonlari esa auditorlik jarayonining samaradorligini oshiradi, shuningdek, kompaniyaning moliyaviy shaffofligini ta'minlashga xizmat qiladi.

TA’LIM XIZMATLARI BOZORIDA OLIY TA’LIM MUASSASALARINING RIVOJLANISH HOLATI VA TENDENSIYALARI

Gafurova Dilobar Karamatovna - SamISI mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada mamlakatimiz va uning hududlarida oliy ta’lim muassasalarining asosiy ko‘rsatkichlari tahlil qilinib, tahlil natijalari asosida tegishli ilmiy asoslangan xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, ta’lim tiizimi, oliy ta’lim, oliy ta’lim muassasalari, bitiruvchi, bandlik, mehnat bozori.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda barcha sohalar singari ta’lim sohasi ham barqaror rivojlanmoqda. Sababi, davlatimiz milliy iqtisodiyotining istiqboldagi taraqqiyoti bevosita zamonaviy bilimlarga, intellektual salohiyatga va yuqori malakali mutaxassislarga bog‘liq. Innovatsion va raqamli iqtisodiyot sharoitida mehnat bozoridagi yuqori malakali mutaxassislarga bo‘lgan o‘sib borayotgan ehtiyojlarni ta’minlovchi muhim omil sifatida aynan ta’lim xizmatlarini ko‘rsatuvchi oliy ta’lim muassasalari hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida “oliy ta’lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo‘shadigan, mehnat bozorida o‘z o‘rnini topa oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini yo‘lga qo‘yish”[126] vazifasi belgilangan.

Oliy ta’lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish uchun sifat bilan bog‘liq barcha ichki va tashqi omillarni ishga solishga to‘g‘ri keladi. Bu esa o‘z navbatida respublikamizdagi oliy ta’lim muassasalarining asosiy ko‘rsatkichlarini tahlil qilish va baholashni taqozo qiladi.

Hozirgi innovatsion iqtisodiyot sharoitida mamlakatimizda ta’lim tizimini, xususan, oliy ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Tadqiqot davomida O‘zbekistonda ta’lim xizmatlari bozorida oliy ta’lim muassasalarining rivojlanish holati va tendensiyalari tahlil qilindi (1-jadval).

Keltirilgan 1-jadval tahlili natijalariga ko‘ra, respublikamizda faoliyat yuritayotgan oliy ta’lim muassasalari soni 2019/2020 o‘quv yilida 119 tani tashkil etgan bo‘lsa, 2023/2024 o‘quv yilida ushbu ko‘rsatkich 219 taga yetib, 1,8 martaga ko‘paygan. OTMda o‘qiyotgan talabalar soni 2023/2024 o‘quv yilida 1314,5 ming kishiga yetib, solishtirilayotgan yilga nisbatan 3,0 martaga o‘sishga erishdi. OTMlarning kunduzgi ta’lim shaklida o‘qiydigan talabalar soni 2019/2020 o‘quv yilida 441,9 mingtani tashkil etgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 5 yilda 1314,9 mingtaga yetdi.

Tahlil olib borilgan yillar oralig‘ida eng yuqori o‘sish sur’ati sirtqi ta’lim shaklida kuzatilib, 2023/2024 o‘quv yilida ta’limning ushbu shaklida 607,6 nafar talaba tahsil olib, 2019/2020 o‘quv yiliga nisbatan 534,0 (607,6-73,6) ming kishiga yoki 8,2 martaga ko‘paygan. Talabalarga ishlash uchun imkoniyat yaratish maqsadida

[126]Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-5847-сонли Фармони.

tashkil etilgan ta’limning kechki shaklida o‘qiyotgan talabalar sonida yuqori o‘sishga erishilib, ushbu ko‘rsatkichning o‘sish sur’ati 6,2 martani tashkil etdi.

1-jadval

O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan oliy ta’lim muassasalarining asosiy ko‘rsatkichlari tahlili[127] (o‘quv yili boshiga)

№	Ko‘rsatkichlar nomi	O‘quv yili					2023-2024 / 2019-2020 o‘quv yilga nisbatan o‘sishi, martada
		2019/ 2020	2020/ 2021	2021/ 2022	2022/ 2023	2023/ 2024	
1.	Oliy ta’lim muassasalari soni, birlik	119	127	154	191	219	1,8
2.	OTMda talabalar soni, ming kishi. Jumladan ta’lim shakllari bo‘yicha, ming kishi.	441,0	571,5	808,4	1042,1	1314,5	3,0
2.1.	kunduzgi ta’lim shaklida	360,1	441,9	553,9	622,6	661,8	1,8
2.2.	sirtqi ta’lim shaklida	73,6	118,1	228,0	381,8	607,6	8,2
2.3.	kechki ta’lim shaklida	7,3	11,5	26,5	37,7	45,1	6,2
3.	10000 aholiga to‘g‘ri keladigan talabalar soni, birlikda	130	165	229	289	357	2,7
4.	Qabul qilingan talabalar soni, ming kishi. Jumladan:	138,1	174,9	235,9	282,4	365,2	2,6
4.1.	Bakalavriatga qabul qilingan talabalar soni	128,7	165,0	220,1	275,5	350,1	2,7
4.2.	Magistraturaga qabul qilingan talabalar soni	9,4	9,9	15,8	6,9	15,1	1,6
5.	Bitirgan mutaxassislar soni, ming kishi	70,8	83,9	103,9	102,4	184,1	2,6

Har 10000 aholiga to‘g‘ri keladigan talabalar soni 2019/2020 o‘quv yilida 130 tani tashkil etgan bo‘lsa, 2023/2024 o‘quv yilida ushbu nisbiy ko‘rsatkich 357 tani tashkil etdi. Bu raqamlardan ham ko‘rinib turibdiki 10000 aholiga to‘g‘ri keladigan talabalar soni ham o‘sishga erishgan.

Jadvalda keltirilgan keyingi asosiy ko‘rsatkich OTMlariga qabul qilingan talabalar soni hisoblanib, ushbu ko‘rsatkichda ham o‘sish tendensiyasi kuzatilib 2019/2020 o‘quv yiliga nisbatan 2023/2024 o‘quv yilida qabul qilingan talabalar soni 227,1 nafarga oshib, o‘sish sur’ati 2,6 martani tashkil qilgan.

Umuman olganda mamlakatda faoliyat yuritayotgan oliy ta’lim muassasalarining barcha asosiy ko‘rsatkichlari 2019/2020 o‘quv yiliga nisbatan 2023/2024 o‘quv yilida (magistraturaga qabul qilingan talabalar sonidan tashqari) barqaror o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lgan. Yuqorida qayd etilgan tahlil natijalari asosida respublikada oliy ta’lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarning to‘g‘ri, oqilona va o‘z vaqtida ishlab chiqilgani hamda unga to‘liq amal qilinayotganidan dalolat beradi.

Bugungi kunda respublikamizning barcha hududlardagi OTMlarida tahsil olayotgan talabalar istiqbolda mutaxassislar bo‘lib yetishib, mamlakat, viloyat, shahar

[127] Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида ҳисобланди.

va tumanlar mehnat bozorlarida mutaxassis kadrlarga bo‘lgan taklifni ham shakllantirishga xizmat qiladi.

Oliy ta’lim muassasalarining keyingi asosiy ko‘rsatkichi bo‘lib, Respublikamizda faoliyat ko‘rsatayotgan barcha mulk shaklidagi OTMlarida tahsil olayotgan talabalar soni hisoblanadi. Ushbu ma’lumotlar 2-jadvalda keltirildi.

2-jadval

O‘zbekistonda hududlar bo‘yicha oliy ta’lim muassasalari talabalari soni[128]
(o‘quv yili boshiga, ming kishi)

Hududlar nomi	Yillar					2023-2024 / 2019-2020 o‘quv yiliga nisbatan	
	2019/ 2020	2020/ 2021	2021/ 2022	2022/ 2023	2023/ 2024	farqi, (+;-)	o‘sishi, marta
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	25,4	35,5	46,6	57,5	64,1	38,7	2,5
Andijon	26,0	30,9	47,7	58,3	66,2	40,2	2,5
Buxoro	25,0	35,6	44,0	57,5	83,0	58,0	3,3
Jizzax	18,0	23,4	30,0	37,0	37,6	19,6	2,1
Qashqadaryo	22,5	27,8	44,2	57,4	78,4	55,9	3,5
Navoiy	13,7	17	21,7	30,3	38,8	25,1	2,8
Namangan	20,1	26	41,8	52,3	62,5	42,4	3,1
Samarqand	41,1	54,8	70,8	84,7	90,6	49,5	2,2
Surxondaryo	20,1	25,6	39,9	50,6	67,4	47,3	3,3
Sirdaryo	9,1	9,6	16,8	21,5	23,2	14,1	2,6
Toshkent	20,1	28,5	42,8	60,4	72,6	52,5	3,5
Farg‘ona	36,0	48,4	62,3	77,7	84,9	48,9	2,4
Xorazm	16,2	22,8	28,7	42,8	53,9	37,7	3,3
Toshkent sh.	147,3	185,5	271,1	354,0	491,3	344,0	3,3
Respublika bo‘yicha	**441,0**	**571,5**	**808,4**	**1042,1**	**1314,5**	**873,5**	**3,0**

2-jadvalda O‘zbekiston Respublikasida hududlar bo‘yicha oliy ta’lim muassasalari talabalari soni 2019/2020 o‘quv yilida 440,1 mingtani tashkil etgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2023/2024 o‘quv yilida 1314,5 mingtaga yetganligi mamlakatimizda oliy ta’lim xizmatlari bozori jadal sur’atlar bilan o‘sib borayotganligi to‘g‘risida xulosa chiqarishga asos bo‘ladi.

Keltirilgan jadval ma’lumotlaridan ma’lum bo‘ldiki, respublikamiz hududlarida 2019/2020 hamda 2023/2024 o‘quv yillarida OTMlarida o‘qiyotgan talabalar soni turlicha o‘zgargan. Jumladan, mamlakat bo‘yicha oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar soni 5 yil ichida 3,0 martaga ko‘paygan bo‘lsa, respublika o‘rtacha o‘sish ko‘rsatkichidan Qashqadaryo, Toshkent (3,5 marta), Buxoro, Surxondaryo, Xorazm viloyatlari va Toshkent shahrida (3,3 marta) ushbu ko‘rsatkich yuqori bo‘lgan bo‘lsa, qolgan hududdudlarda tahsil olayotgan talabalar soni kam miqdorda ko‘paygan. Jumladan, respublikamiz hududulari orasida 2022/2023 yilga nisbatan 2023/2024 o‘quv yilida tahsil olayotgan talabalar soni Jizzax viloyatida eng kichik ko‘rsatkich, ya’ni 600 ming kishi (37,6-37,0) ga

[128] Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида ҳисобланди.

koʻpayganligini koʻrish mumkin. Bizning fikrimizcha, istiqbolda ushbu nomutanosiblikni bosqichma-bosqich bartaraf etish choralari boʻyicha ishlarni amalga oshirish lozim.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, tahlilni respublikamizning hududlari kesimida OTMlarini bitirgan mutaxassislar sonidagi oʻzgarishlarni aniqladik (3-jadval).

3-jadval

Oʻzbekiston Respublikasida hududlar boʻyicha oliy ta'lim muassasalarini bitirgan mutaxassislar soni[129], ming kishi

Hududlar (viloyatlar) nomi	Yillar					2023-2024 / 2019-2020 oʻquv yiliga nisbatan	
	2019/ 2020	2020/ 2021	2021/ 2022	2022/ 2023	2023/ 2024	farqi, (+;-)	oʻsishi, marta
Qoraqalpogʻiston Respublikasi	4,3	5,5	6,5	6,5	12,9	8,6	3,0
Andijon	4,3	4,6	6,4	5,0	10,2	5,9	2,4
Buxoro	3,8	4,8	6,2	6,0	11,2	7,4	3,0
Jizzax	2,9	3,9	3,6	3,8	7,1	4,3	2,5
Qashqadaryo	3,9	5,2	5,9	5,9	9,9	6,0	2,5
Navoiy	2,4	3,1	3,9	3,3	5,1	2,7	2,1
Namangan	3,2	4,1	5,5	5,5	9,3	6,1	2,9
Samarqand	6,8	7,2	8,5	9,0	15,3	8,4	2,2
Surxondaryo	2,1	3,3	3,6	4,0	9,6	7,5	4,6
Sirdaryo	1,0	1,6	2,2	1,9	3,5	2,4	3,3
Toshkent	2,8	4,0	3,7	4,0	11,1	8,3	4,0
Fargʻona	4,8	5,8	9,3	8,3	15,8	11,1	3,3
Xorazm	2,4	3,2	4,2	4,0	8,8	6,4	3,6
Toshkent sh.	26,1	27,5	34,4	35,1	54,4	28,3	2,1
Respublika boʻyicha	**70,8**	**83,9**	**103,9**	**102,4**	**184,1**	**113,3**	**2,6**

Olib borilgan tadqiqot natijalari mamlakatimizda 5 yil mobaynida hududlar kesimida bitiruvchilar sonining oʻrtacha 2,6 martaga oʻsib borish tendensiyasi mavjudligini koʻrsatdi. Jumladan, 2019/2020 oʻquv yilidan 2023/2024 oʻquv yiligacha boʻlgan davr oraligʻida respublikamiz hududdlari orasida eng koʻp bitiruvchilar hissasi Toshkent shahriga toʻgʻri kelgan. Bitiruvchilar soni 2019/2020 oʻquv yilidagi 26,1 ming nafardan 2023/2024 oʻquv yiliga kelib 54,4 ming nafarga yetib, ularning soni 28,3 ming nafarga yoki 2,1 martga koʻpaygan. Toshkent shahridan keyin ushbu koʻrsatkich boʻyicha Samarqand va Fargʻona viloyatlari respublikamizda keyingi oʻrinlarda turadi. Hududlar orasida 2023/2024 oʻquv yillarida eng kam bitiruvchilar Sirdaryo (3,5 ming nafar) va Navoiy (5,1 ming nafar) viloyatlariga toʻgʻri kelgan.

Keltirilgan jadval ma'lumotlaridan koʻrinib turibdiki, 2024 yilda mehnat bozoriga jami 184,1 ming ming nafar OTM bitiruvchilari kirib kelgan. Bu esa, ta'lim muassasalari bitiruvchilari bandligini ta'minlash yil sayin yanada dolzarb ahamiyatga

[129] Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида ҳисобланди.

kasb etayotganligidan dalolat beradi. Bitiruvchilarni bandligini ta’minlash uchun iqtisodiyot tarmoqlari kesimida oliy ma’lumotli kadrlarga bo‘lgan talabni o‘rganish tizimini joriy etish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi PF-5847-sonli Farmoni
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy sayti https://stat.uz.
3. https://stat.edu.uz.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA LOGISTIKA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASI KORXONALARI FAOLIYATI SAMARADORLIK KO‘RSATKICHLARINI BAHOLASH

Rajabov Orzujon Mamasoliyevich – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotasiya: Mazkur maqolada logistika xizmatlari samaradorligini baholashda foydalaniladigan asosiy ko‘rsatkichlar, raqamli texnologiyalar asosida logistika xizmatlari samaradorligini baholashning operatsion, texnik va iqtisodiy ko‘rsatkichlari bo‘yicha mualliflik yondashuvlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: logistika xizmati, logistika operatsiyalari, tashish va saqlash xizmatlari, logistika xizmatlari samaradorligi, operatsion, texnik va iqtisodiy samaradorlik, logistika operatsiyalarini raqamlashtirish.

Logistika xizmatlarini ko‘rsatishda jarayonlar dinamikasi, o‘zgaruvchilarning xilma-xilligini hisobga olgan holda logistika xizmatlari samaradorligini baholashning unversal uslubiyati mavjud emas. Biroq, umuman logistika xizmatlari samaradorligini aniqlash uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan bitta universal ko‘rsatkich mavjud. Ushbu ko‘rsatkich ta’minot zanjiridagi logistika xarajatlari va moddiy oqimdan olingan foydani taqqoslash orqali amalga oshiriladi.

Logistika xizmatlari samaradorligini baholashda foydalaniladigan asosiy ko‘rsatkichlar quyidagilardan iborat:

- umumiy logistika xarajatlari;
- logistika xizmati sifati darajasi;
- biznes tizimining umumiy samaradorligi;
- tizimdagi logistika jarayonlarining umumiy davomiyligi;
- logistika operatsiyalari va jarayonlarining sifati.

Logistika xizmatlarining sifatini baholash murakkab hisoblanadi. Chunki, xizmatlar mahsulotdan quyidagilari bilan farq qiladi:

- xizmat nomoddiy, u moddiy shaklga ega emas, uni shakllantirish va baholash qiyin;
- xizmat ko‘pincha iste’molda emas, balki uni shakllantirishda ishtirok etadigan aniq iste’molchiga qaratilgan;
- xizmatni sotib olishdan oldin sinovdan o‘tkazib bo‘lmaydi;
- xizmat saqlash xususiyatiga ega emas, u “bu yerda va hozir” ko‘rinadi.

Logistika xizmatlari samaradorligiga quyidagi ko‘rsatkichlar alohida ta’sir qiladi:

- yetkazib berish muddatining aniqligi;
- yetkazib berish joyining aniqligi;
- yetkazib berilayotgan mahsulotlar nomenklaturasi va assortimentining aniqligi;
- yetkazib berilayotgan mahsulot miqdoriy ko‘rsatkichlarining to‘g‘riligi;
- yetkazib berilayotgan mahsulot sifat ko‘rsatkichlarining to‘g‘riligi;
- narxning bozor talablariga muvofiqligi.

Logistika xizmat ko‘rsatish jarayonida, boshqa har qanday iqtisodiy jarayonda bo‘lgani kabi, minimal xarajatlar bilan maksimal iqtisodiy natijalarga erishish muhim hisoblanadi. Odatda, bu belgilangan talablarga javob beradigan natijalar (moliyaviy, vaqt, sarflangan resurslar va boshqalar) hisoblanadi. Shuning uchun, turli chegaralar zonasi bo‘lgan mezonlar tanlanadi. Shu munosabat bilan, biz tadqiqotimizda logistika xizmat ko‘rsatish jarayonini raqamlashtirish hisobiga samaradorlikni oshirish masalasini maqsad qilib qo‘ydik.

Tadqiqotimizda logistika xizmatlari samaradorligini baholashning uslubiy asoslarini tadqiq etish natijasida, raqamli texnologiyalar asosida logistika xizmatlari samaradorligini logistika xizmatini ko‘rsatish jarayonini tashkil etishga sarflangan vaqtga (t_p) va logistika xizmatini ko‘rsatish shartlarining tabiatiga (t_y) qarab baholashning ko‘rsatkichlarini uch guruhga ajratdik:

1) Raqamli texnologiyalar asosida logistika xizmatlari samaradorligini baholashning operatsion samaradorlik usuli;

2) Raqamli texnologiyalar asosida logistika xizmatlari samaradorligini baholashning texnik samaradorlik usuli;

3) Raqamli texnologiyalar asosida logistika xizmatlari samaradorligini baholashning iqtisodiy samaradorlik usuli.

Shuningdek, asosiy e’tibor bajariladigan logistika operatsiyalariga qaratildi. Asosan ikkita logistika operatsiyalari: tashish va saqlash xizmatlarini ko‘rsatishda bajariladigan logistika operatsiyalarini raqamlashtirish natijasida olinadigan samarani baholash uslubiyati taklif etildi.

Raqamli texnologiyalar asosida logistika xizmatlarining operatsion samaradorligini oshirish – bu raqamlashtirish orqali ma’lum bir operatsiyaning oldingisidan samarali bo‘lishiga erishishdir. Buni tashish va saqlash xizmatlarida bajariladigan logistika operatsiyalarini raqamlashtirish asosida samaradorlikni baholash uslubiyatida ham ko‘rishimiz mumkin.

$$S_{ts} = \frac{\sum q_t * T_t * M}{X_{cons} + X_{o\prime z}}$$

Bu yerda:

q_t - moddiy oqim hajmi, tonnada;

T_t - bir tonna yukni bir km masofaga tashish tarifi, so‘mda;

M - masofa, km;

X_{cons}- o‘zgarmas xarajatlar, so‘mda;

$X_{o\prime z}$ - o‘zgaruvchan xarajatlar, so‘mda.

Tashish xizmatlarida bajariladigan logistika operatsiyalarni raqamlashtirish asosida operatsion samaradorlik yuklarni qayta ishlash, tashish va yetkazib berish hajmining o‘sishi, raqamli tizimlar orqali jarayonlarning tezlashuvi natijasida amalga oshadi.

Saqlash xizmatlarida bajariladigan logistika operatsiyalarni raqamlashtirish asosida operatsion samaradorlikni aniqlashda ham yuqoridagi ko‘rsatkichlarga e’tibor qaratiladi.

$$S_{ss} = \frac{\sum q_s * T_s * V}{X_{cons} + X_{o\prime z}}$$

Bu yerda:

q_s - saqlanadigan moddiy oqim hajmi, tonnada;

T_s - bir tonna yukni saqlash tarifi, so‘mda;

V - moddiy oqim saqlangan vaqt, (kun);

X_{cons}- o‘zgarmas xarajatlar, so‘mda;

$X_{o\prime z}$ - o‘zgaruvchan xarajatlar, so‘mda.

Raqamli texnologiyalar asosida saqlash xizmatlari samaradorligini oshirishda asosiy e’tibor moddiy resurslarni omborda uzoq muddat saqlanib qolishini kamaytirish va q_t- moddiy oqimni maksimallashtirishga qaratiladi. Ya’ni, S_{ts} va S_{ss} q_t maxga intilishidan manfaatli.

Texnik samaradorlik raqamlashtirish natijasida texnik vositalardan optimal foydalanishni ifodalaydi. Bu logistikaning yuklash, tushirish operatsiyalarini raqamlashtirishni o‘z ichiga oladi. Texnik samaradorlikda xarajatlar min bo‘lishini talab qiladi. Texnik samaradorlikni quyidagicha baholash mumkin.

$$S_{ss} = \frac{\sum q_{yut} * T_{yut}}{X_{cons} + X_{o\prime z}}$$

Bu yerda:

q_{yut} - moddiy oqim hajmi, tonnada;

T_{yut} - bir tonna yukni bir km masofaga tashish tarifi, so‘mda;

X_{cons}- o‘zgarmas xarajatlar, so‘mda;

$X_{o\prime z}$ - o‘zgaruvchan xarajatlar, so‘mda.

Texnik samaradorlikka erishish bu vaqt birligiga to‘g‘ri keladigan o‘zgarmas xarajatlarni qisqartirishni ta’minlaydi. Logistika jarayonlarida qo‘lda bajariladigan operatsiyalarning qisqarishi va texnologik echimlar orqali avtomatlashtirilgan jarayonlarning oshishi hisobiga o‘zgarmas xarajatlar kamayadi. Natijada texnik samaradorlik oshadi.

Umumiy iqtisodiy samaradorlik barcha logistik operatsiyalardan olingan samaradorlik yig‘indisi hisoblanadi. Umumiy iqtisodiy samaradorlik – bu barcha resurslar (moddiy,moliyaviy, axborot, texnik va boshqalar)dan oqilona foydalanish orqali logistika xizmat ko‘rsatish jarayonida maksimal foyda olish darajasini ifodalovchi ko‘rsatkichdir.

$$S_{uis} = \frac{(\sum q_t * T_t * M) + (\sum q_s * T_s * V) + (\sum q_{yut} * T_{yut})}{X_{cons} + X_{o'z}}$$

Shunday qilib, logistika xizmatlari samaradorligini oshirishning zamonaviy vositasi, omili bo‘lib raqamlashtirishning sezilarli ta’siri bilan tavsiflanadi. Raqamli texnologiyalar asosida logistika ximzatlari samaradorligini oshirishni baholashning ham nazariy, ham uslubiy jihatlari to‘liq hal etilmagan. Logistika xizmatlari ko‘rsatish jarayonini raqamlashtirish samaradorligini baholash tamoyillari, mezonlari va usullari to‘g'risidagi olib borilgan tadqiqotlar XXI asrning ushbu muhim va murakkab muammosini hal qilishning ilk yondashuvlaridan hisoblanadi. Logistika ximzatlari samaradorligini oshirishning muhim va yagona bo‘lgan vositasi sifatida bugungi kunda jahonda raqamli texnologiyalar tan olinmoqda. Bunday sharoitda mahalliy logistika xizmatlarini ko‘rsatuvchi logistika kompaniyalari yangi raqamli logistika ximzat ko‘rsatish tizimini ishlab chiqish va an'anaviy logistika operatsiya hamda funksiyalarini raqamlashtirish ishlarini olib borishlari lozim.

BIZNESNI RIVOJLANTIRISHDA BANK VOSITACHILIGINI O’RNI

F.F.Umirzoqov – mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada biznesni rivojlantirishda bank vositachiligining o‘rni va uning samarali ishlashini ta'minlash yo‘llari bo’yicha mulohazalar keltirilgan.

Kalit so’zlar: Biznesni rivojlantirish, bank vositachiligi, iqtisodiy tizim, raqamli xizmatlar.

Biznesni rivojlantirishda bank vositachiligi muhim ahamiyatga ega, chunki banklar iqtisodiy tizimning ajralmas qismi sifatida bizneslar uchun moliyaviy resurslar taqdim etadi, ularning samarali ishlashini ta'minlaydi va iqtisodiy barqarorlikni qo‘llab-quvvatlaydi. Bugungi kunda banklar nafaqat kredit va to‘lov xizmatlarini ko‘rsatish, balki innovatsion moliyaviy mahsulotlar va xizmatlar orqali bizneslarning o‘sishiga katta hissa qo‘shmoqda. Samarali bank vositachiligi, shuningdek, kichik va o‘rta bizneslar uchun imtiyozli shartlar, o‘zgarmas xavfsizlik va moliyaviy maslahatlar taqdim etish orqali bizneslar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, banklar o‘zining raqamli xizmatlarini rivojlantirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va moliyaviy ta'limni targ‘ib qilish orqali bizneslar va iqtisodiyotning barqaror o‘sishiga yordam berishi mumkin.

Biznesni rivojlantirishda bank vositachiligi iqtisodiyotning asosiy tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Banklar, moliyaviy resurslarni taqdim etish, to‘lovlar va kreditlar orqali bizneslarga yordam berish bilan birga, iqtisodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynaydi. Bugungi kunda samarali bank vositachiligi nafaqat tijorat tashkilotlari uchun moliyaviy xizmatlar, balki innovatsion yechimlar, raqamli xizmatlar va moliyaviy maslahatlar orqali ham bizneslarni rivojlantirishga katta hissa qo‘shadi. Banklarning roli, ayniqsa, kichik va o‘rta bizneslar uchun muhim ahamiyatga ega, chunki ular uchun moslashtirilgan kreditlar, lizing va boshqa moliyaviy vositalar orqali korxonalarning o‘sishi va bozorga kirib borishi osonlashadi.

Biznesni rivojlantirishda bank vositachilik qilishda quyidagi muammolar vujudga kelishi mumkin:

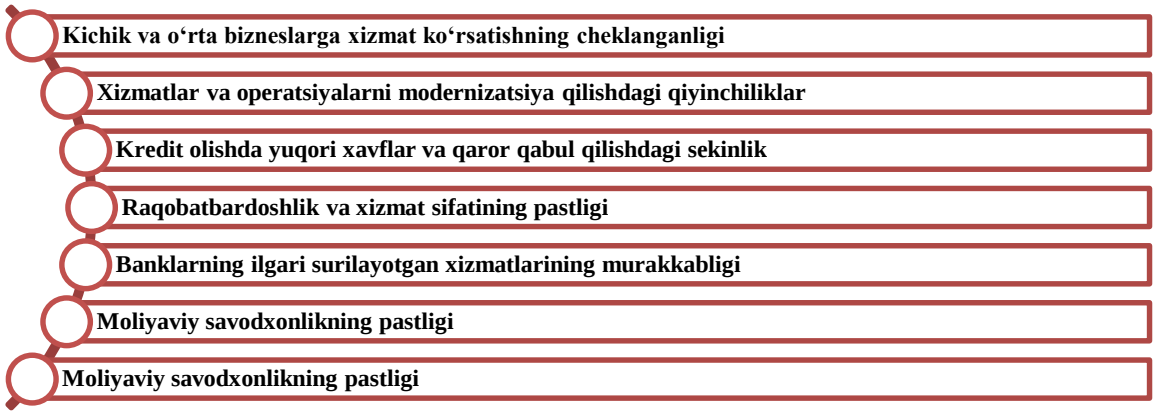

1-rasm. Biznesni rivojlantirishda bank vositachilik qilishdagi muammolar.

Kichik va o‘rta bizneslar (KOB) uchun banklarning xizmatlari ko‘pincha moslashtirilmagan, yuqori foiz stavkalarini taklif qilishadi yoki ularga qo‘yilgan kredit shartlari juda qattiq bo‘ladi.

- Banklar KOB’lar uchun maxsus moliyaviy mahsulotlarni ishlab chiqishlari kerak, masalan, kichik bizneslarga mo‘ljallangan imtiyozli kreditlar yoki foydali lizing imkoniyatlari.
- Banklar shuningdek, bizneslar uchun malakali maslahat xizmatlarini taqdim etishlari lozim, bu orqali bizneslar o‘z moliyaviy strategiyalarini yaxshilashlari mumkin.

Ba'zi banklar zamonaviy texnologiyalarni joriy etishdan orqada qolgan, bu esa bank xizmatlarining samaradorligini pasaytiradi.

- Banklar raqamli va mobil banking xizmatlarini kengaytirishlari kerak. Onlayn bank xizmatlarini yanada osonlashtirish, mobil ilovalarni takomillashtirish orqali bizneslar o‘z operatsiyalarini tez va samarali tarzda amalga oshirishi mumkin.
- Innovatsion texnologiyalar, masalan, blokcheyn, sun'iy intellekt, va katta ma'lumotlarni tahlil qilish kabi vositalarni bank operatsiyalariga joriy etish.

Banklar kreditlar bo‘yicha qarorlarni ko‘pincha uzoq vaqtda chiqaradilar, bu esa bizneslar uchun moliyaviy imkoniyatlarni o‘tkazib yuborishga olib keladi.

- Banklar kredit arizalarini tezkor ko‘rib chiqish uchun avtomatlashtirilgan tizimlarni joriy etishlari lozim. Masalan, sun'iy intellekt yordamida arizalarni tahlil qilish va qarorlarni tezda qabul qilish.

❖ Kreditlarni taqdim etish jarayonlarini soddalashtirish va kompaniyalarga moslashuvchan to‘lov rejalari taklif qilish.

Ko‘plab kichik va o‘rta bizneslar o‘z moliyaviy vaziyatlarini yaxshilashda qiyinchiliklarga duch kelishadi, chunki ular moliyaviy savodxonlikka ega emas.

❖ Banklar bizneslarga moliyaviy maslahatlar berish, soliq va kredit bo‘yicha treninglar o‘tkazish, shuningdek, moliyaviy savodxonlikni oshirishga qaratilgan kurslar va vebinarlar tashkil etishlari kerak.

❖ Bu orqali bizneslar o‘z moliyaviy holatini yaxshilab, samarali rejalashtirish va qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Banklarda va bizneslar o‘rtasidagi tranzaksiyalar xavfsizligi yetarli darajada ta'minlanmagan bo‘lishi mumkin. Firibgarlik va ma'lumotlarni o‘g‘irlash xavfi mavjud.

❖ Banklar xavfsizlikni kuchaytirishlari, yuqori darajadagi shifrlash va autentifikatsiya usullarini joriy etishlari kerak.

❖ Bizneslar va banklar o‘rtasidagi barcha tranzaksiyalarni xavfsiz tarzda amalga oshirish uchun yangi texnologiyalar va xavfsizlik tizimlarini qo‘llash zarur.

Ba'zi banklar mijozlar uchun ko‘rsatiladigan xizmatlar sifati past, bu esa mijozlarning shikoyatlari va bankning raqobatbardoshlik darajasining pasayishiga olib keladi.

❖ Banklar mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish uchun muntazam ravishda treninglar o‘tkazishlari va mijozlarning ehtiyojlarini yaxshiroq tushunishlari kerak.

❖ Raqobatbardoshlikni oshirish uchun mijozlar uchun maxsus imtiyozlar, bonuslar yoki kafolatli xizmatlarni taklif qilish.

Xalqaro savdolarni amalga oshirayotgan bizneslar uchun banklarning xalqaro to‘lov tizimlari va hamkorlikdagi xizmatlari cheklangan bo‘lishi mumkin.

❖ Banklar o‘z xizmatlarini xalqaro bozorda kengaytirish, xalqaro to‘lov tizimlari va xedjing xizmatlarini taklif qilishlari kerak.

❖ Banklar xorijiy banklar bilan hamkorlikni rivojlantirish va xalqaro to‘lovlarni amalga oshirish uchun yangi platformalarni joriy etish zarur.

Ba'zi banklar bizneslarga murakkab va tushunarsiz shartlar taklif qilishi mumkin, bu esa mijozlarni noaniqlik va ishonchsizlikka olib keladi.

❖ Banklar xizmatlarini soddalashtirish, aniq va tushunarli shartlar bilan taqdim etishlari kerak. Bizneslarga barcha shartlarni va xizmatlarni to‘liq tushuntirib berish zarur.

❖ Banklarning shaffoflikni ta'minlashi va mijozlar bilan ochiq va halol munosabatlarni o‘rnatishlari muhimdir.

Samarali bank vositachiligini rivojlantirishda ko‘plab muammolar mavjud, ammo ular aniq va innovatsion yechimlar orqali hal qilinishi mumkin. Banklar va bizneslar o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va moliyaviy savodxonlikni oshirish orqali bank xizmatlarini samarali qilish mumkin. Bu bizneslarning rivojlanishiga yordam beradi va iqtisodiy o‘sish uchun ijobiy ta'sir ko‘rsatadi.

MUNDARIJA

I-SHO‘BA. XO‘JALIK YURITUVCHI SUB’EKTLAR FAOLIYATI AUDITINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA O‘TKAZISHNING NAZARIY, AMALIY HAMDA METODOLOGIK MUAMMOLARI		
URAZOV KOMIL BAXRAMOVICH	XO‘JALIK YURITUVCHI SUB’EKTLAR FAOLIYATI AUDITINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA O‘TKAZISHNING DOLZARB MUAMMOLARI VA YECHIMLARI	3
SHIRINOV UCHQUN ABDUXALILOVICH	AUDIT O’TKAZISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARNING O’RNI	5
ТУЛАХОДЖАЕВА МИНОВАР МАХКАМОВНА ХОДЖАЕВА МУЪТАБАР ХАМИДУЛЛА КИЗИ	ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ АУДИТА И ФИНАНСОВОГО МОНИТОРИНГА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ПРЕСТУПНЫХ ДОХОДОВ И ФИНАНСИРОВАНИЯ ТЕРРОРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ	11
ALIKULOV ABDIMO‘MIN ISMATOVICH ESHMURADOV ULUG‘BEK TASHMURATOVICH	AGROKLASTERLARDA SOTISH JARAYONLARI AUDITINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI	16
ZARRUX UMAROVICH MUXAMMADIEV	RAQAMLI VA YASHIL IQTISODIYOTNI SHAKLLANTIRISH SHAROITIDA KORXONALARNI MODERNIZATSIYALASHNI AUDITORLIK TEKSHIRUVIDAN O‘TKAZISH MASALALARI	23
ERGASHEV OLLOYOR FURQAT O`G`LI	AUDIT OF REVENUE FROM CONTRACTS WITH CUSTOMERS IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS (IFRS) FOR BUSINESS ENTITIES	29
G.A.RAYIMJONOVA	KOMPANIYALARGA ICHKI AUDIT ZARUR...MI?	30
TURAYEVA FARIDA RUSTAM QIZI	ISHLAB CHIQARISH FAOLIYATI BILAN SHUG‘ULLANUVCHI SUBYEKTLARDA AUDIT O‘TKAZISHNING XUSUSIYATLARI	32
OCHILOV FARXODJON	MAJBURIYATLAR AUDITIDA EKSPERT XIZMATIDAN FOYDALANISH	34

SHAVKATJON O’G’LI	MASALALARI	
ЭРГАШЕВ Х.Х. ХАЛИМОВА А. А.	АУДИТ ТОВАРНО-МАТЕРИАЛЬНЫЙ ЦЕННОСТЕЙ	36
ЭРГАШЕВ Х.Х. КЕВОРКОВА Э.А.	АУДИТОРСКОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ	41
ЭРГАШЕВ Х.Х. ЗОХИДОВА З.Ф.	АУДИТ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ: ЛЮЧЕВЫЕ АСПЕКТЫ И ОСОБЕННОСТИ	44
OCHILOV FARXODJON SHAVKATJON O’G’LI	AUDITORLIK DALILLARINI TO'PLASH VA UMUMLASHTIRISH MASALALARI	45
ЭРГАШЕВ Х.Х. ЗОХИДОВА З.Ф.	АУДИТ НЕМАТЕРИАЛЬНЫХ АКТИВОВ: ВАЖНОСТЬ, ОСОБЕННОСТЬ И ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ	47
BARAKAYEV OTABEK OTAQULOVICH	AUDITORLIK FAOLIYATI SOHASIDAGI MAJBURIY TALABLARNING ASOSLARI	49
ERGASHEV FIRUZ BAXODIROVICH	KORXONALARDA BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDITNI TASHKIL ETISHDA RAQAMLI TEXOLOGIYALARNI JORIY ETISHNING NAZARIY ASOSLARI	52
YAHYOEV TO‘LQIN ISMATULLA O‘G‘LI	QURILISH XIZMATLARINI KO‘RSATUVCHI KORXONALARDA QURILISH SHARTNOMALARI	56
YAHYOEV TO‘LQIN ISMATULLA O‘G‘LI	QURILISH XIZMATLARINI KO‘RSATUVCHI KORXONALARDA DAROMADLAR HISOBINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA YURITISH	58
YAHYOEV TO‘LQIN ISMATULLA O‘G‘LI	QURILISH XIZMATLARINI KO‘RSATUVCHI KORXONALARDA XAPAЖATLAR HISOBINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA YURITISH	59
II-SHO‘BA. XO‘JALIK YURITUVCHI SUB’EKTLAR FAOLIYATINI AUDITORLIK TAHLILINI O‘TKAZISH VA ULARGA AUDITORLIK BAHOSINI BERISH USLUBIYATI.		
MAXMUDOVA SHARIFA ELMURODOVNA	XO’JALIK YURITUVCHI SUB’YEKTLAR ICHKI AUDITNI O’TKAZISHDA TAHLILIY AMALLARDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI	63
ABDURAIMOVA MAFTUNAXON AXMATOVNA DUSMURODOVA XUMORA ERKIN QIZI	AUDITORLIK TEKSHIRUVLARIDA MUHIMLIKNI HISOBLASHNING NAZARIY ASOSLARI	66

OCHILOV FARXODJON SHAVKATJON O’G’LI MADAMINOV HASANBOY MIRZOXOTAM O’G’LI	BUXGALTERIYA BALANSI LIKVIDLIGI KOEFFITSIENTLARI TAHLILI	68
XOLPO‘LOTOV RUSTAM O‘KTAMOVICH	MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA MOLIYAVIY AKTIVLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH	70
BORONOV BOBUR FARXODOVICH	MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI ASOSIDA MOLIYAVIY AKTIVLARNI BAHOLASH MASALALARI	74
ЗАРИПОВА САЁХАТ ЗАФАРОВНА	ИНТЕГРАЦИЯ УЗБЕКИСТАНА В МИРОВОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДРУЖЕСТВО ПУТЕМ УНИФИКАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА НА ОСНОВЕ МСФО	76
MUXAMMADIEV ZARRUX UMAROVICH	YASHIL MAYDON OB’EKTLARINI QURISH BO‘YICHA KORXONALARDA AMALGA OSHIRILGAN KAPITAL INVESTITSIYALAR HISOBIGA DOIR AYRIM MASALALAR	80
KULIBOYEV AZAMAT SHONAZAROVICH	BUDJET TASHKILOTLARI RIVOJLANTIRISH JAMG‘ARMASI MABLAG‘LARI HISOBINING TASHKILIY – USLUBIY JIHATLARI	83
N.S.TASHNAZAROVA	SAVDO XIZMATLARINI KO’RSATUVCHI KORXONALARDA KORRELYATSION-REGRESSION TAHLILNI AMALGA OSHIRISH	88
ФАЙЗИЕВ УМУРКУЛ ШУХРАТОВИЧ	МОДЕЛИРОВАНИЕ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛСТВА	90
NORQULOV F.T.	LOMBARD KREDIT TASHKILOTLARIDA TA’MINOT SIFATIDA GAROVGA HAMDA SAQLOVGA QABUL QILINGAN MULKLAR HISOBI TAKOMILLASHTIRISH	94
ПАШАХОДЖАЕВА ДИЛДОРА ДЖАББОРХОНОВНА КАДЫРОВ АРСЛАН	ФИНАНСОВЫЙ АНАЛИЗ – ЗАЛОГ ПРОЗРАЧНОСТИ ОТЧЁТОВ	97
XODJAYEVA	IQTISODIYOTINI RAQAMLASHTIRISH	104

MO'TABAR XAMIDULLA QIZI	SHAROITIDA O`ZBEKISTONDA AUDITORLIK TEKSHIRUVLARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI	
ЗАРИПОВА САЁХАТ ЗАФАРОВНА	БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЁТ: ЕЁ РОЛ И ВАЖНОСТ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ	108
ESANOV OYBEK MADATOVICH	KO‘CHMAS MULK HISOBINING DOLZARB MASALALARI	112
ESHONQULOV AKMAL QUDRATOVICH	KORXONALARDA PUL MABLAG‘LARI OQIMINI SAMARALI BOSHQARISH	116
ABDUSAIDOV S.J.	SUG’URTA TASHKILOTLARIDA DAROMADLAR TAHLILINI TAKOMILLASHTIRISH	119
PULATOV X.U. AHMATOVA M.A.	THE PROCEDURE FOR APPLYING DISCOUNTS IN TRADE ENTERPRISES	122
ESANOV OYBEK MADATOVICH	KORXONALAR KO‘CHMAS MULKLAR HISOBINI YURITISHDA HISOB SIYOSATIGA XALQARO STANDARTLAR TALABLARI	126
ESHONQULOV AKMAL QUDRATOVICH	KORXONALARDA PUL OQIMI TUGRISIDAGI XISOBOTINI MOLIYAVIY BUXGALTERIYA JADVALLAR ASOSIDA SHAKLINI KURIB CHIQISH	129
YORIYEVA FARANGIZ MURODILLAYEVNA	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA AGROTURIZM FAOLIYATI SAMARADORLIK KO‘RSATKICHLARINI BAHOLASH VA TAHLIL QILISH USLUBIYATINI TAKOMILLASHTIRISH	133
ERGASHEV OLLOYOR FURQAT O`G`LI	AUDIT XIZMATINI KO`RSATUVCHI SUB’YEKTLAR FAOLIAYTINI RAQAMLASHTIRISHGA IJOBIY TASIR ETUVCHI OMILLAR TAHLILI	137
GAFUROVA DILOBAR KARAMATOVNA	OLIY TA’LIM MUASSASALARINING MIQDOR VA SIFAT KO‘RSATKICHLARI TAHLILI	138
III-SHO‘BA. XO‘JALIK YURITUVCHI SUB’EKTLAR FAOLIYATI BUXGALTERIYA HISOBI, HISOBOTINI MILLIY HAMDA XALQARO STANDARTLARGA MOSLASHTIRISH MASALALARI.		
URAZOV KOMIL BAXRAMOVICH	BIZNESNI QO‘SHISH NATIJASIDA VUJUDGA KELGAN YANGI SUB’EKTDA	144

ABDURASULOV JAMSHIDBEK AXMAD UG‘LI	AKTIVLAR, MAJBURIYATLAR VA XUSUSIY KAPITAL HISOBINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TASHKIL QILISH	
S.N.TASHNAZAROV	YANGI O‘ZBEKISTONDA BUXGALTERIYA HISOBINI ISLOH QILISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI	147
SHIRINOV U.A. ABDUXALILOV SH.SH.	ALOQA KORXONALARIDA DAROMADALR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH	152
BORONOV BOBUR FARXODOVICH	MOLIYAVIY INSTRUMENTLARGA OID MOLIYAVIY HISOBOTNI TAKOMILLASHTIRISH ZARURIYATI	154
PO‘LATOV XUDOYBERDI UKTAMOVICH	TOVARLAR QADRSIZLANISHI VA ULARNI HISOBNI TAKOMILLASHTIRISH	158
N.B.ABDUSALOMOVA H.A.MIRJAMOLOVA	XO’JALIK YURITUVCHI SUB’YEKTLAR FAOLIYATIDA BUXGALTERIYA HISOBINI XALQARO STANDARTLARGA MOSLASHTIRISH ORQALI BOSHQARUV HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH	161
MUXAMMADIEV ZARRUX UMAROVICH	KORXONALARDA QURILISH ISHLARI BO‘YICHA KAPITAL INVESTITSIYALARNI AMALGA OSHIRISHDA BILVOSITA XARAJATLARNING ROLI	165
ПАШАХОДЖАЕВА ДИЛДОРА ДЖАББОРХОНОВНА БАХОДИРОВ АЗИЗЖОН	РОЛ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЁТА В БИЗНЕСЕ	168
PO‘LATOV X.U. AHMATOVA M.A.	SUN'IY INTELLEKTNING BUXGALTERIYA HISOBINI TASHKIL ETISHDAGI RO'LI VA AFZALLIKLARI	175
UMAROVA SHAKXNOZA KELDIYOR KIZI	THE SIGNIFICANCE OF FINANCIAL INVESTMENTS OF ENTERPRISES AND ISSUES OF ADJUSTING THEIR ACCOUNTING TO INTERNATIONAL STANDARDS	178
MATKARIMOV DAVRONBEK MATYAKUBOVICH	INVESTITSION MULK HISOBI: MILLIY TIZIM VA XALQARO TAJRIBA	182
ALXANOVA FERUZA FAXRITDINOVNA	BYUDJET TASHKILOTLARIDA NOMOLIYAVIY AKTIVLAR HISOBINI	188

	TAKOMILLASHTIRISH	
SHIRINOV U.A. UMIDOV D. U.	MOLIYA BOZORLARI VA RISKLARNI BOSHQARISH	191
BOBOMURADOVA SARVINOZ ZIYADULLAYEVNA	SAVDO KORXONALARIDA HISOB SIYOSATINI TASHKIL ETISH	194
ESHONQULOV AKMAL QUDRATOVICH	PUL MABLAG‘LARI TUSHUNCHASI BUXGALTERIYA HISOBI OB’EKTI SIFATIDA TAVSIFI	199
BORONOV BOBUR FARXODOVICH ABDURASULOV JAMSHIDBEK AXMAD O‘G‘LI	OLINADIGAN SCHYOTLAR HISOBINI XALQARO STANDARTLARGA MUVOFIQLASHTIRISH	203
D.S.TASHNAZAROVA	TANNARX BUXGALTERIYA HISOBINING KONSEPTUAL MASALALARI	207
RAXIMOV X.A.	MHXS ASOSIDA MOLIYAVIY NATIJALAR TO‘G‘RISIDAGI HISOBOTNI TUZISH	210
U.N.NORMURODOV O.A.ABDUG‘ANIEV	CHAKANA SAVDO XIZMATLARINI KO‘RSATUVCHI KORXONALARDA SAMARADORLIKNI OSHIRISHNING OB’EKTIV ZARURIYATI	214
ESHQURBONOV BAHROM	THE IMPORTANCE OF AUDIT EVIDENCE AND ADAPTING IT TO THE REQUIREMENTS OF THE DIGITAL ECONOMY	216
ABDUSAIDOV S.J.	SUG’URTA TASHKILOTLARIDA INVESTITSION FAOLIYATDAN OLINADIGAN DAROMADLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH	219
RAXMANOVA YULDUZ SHARAFITDINOVNA	INVESTITSIYAVIY KO‘CHMAS MULK XALQARO STANDARTLAR TALQINIDA	222
M.X.XODJAEVA MAXMUDOVA R.A	UZOQ MUDDATLI INVESTISIYALAR BILAN BOG‘LIQ MUOMALALARNI AUDITORLIK TEKSHIRUVIDAN O‘TKAZISH	225
XOLPO‘LOTOV RUSTAM O‘KTAMOVICH	MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA SHUBHALI DEBITORLIK QARZLARI BO‘YICHA REZERV TASHKIL ETISHNI TAKOMILLASHTIRISH	228

IV-SHO‘BA. “RAQAMLI IQTISODIYOT” SHAROITIDA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASI SUB’EKTLARI FAOLIYATI SAMARADORLIK KO‘RSATKICHLARINI BAHOLASH VA TAHLIL QILISH USLUBIYATINI TAKOMILLASHTIRISH..		
M.E.PO‘LATOV M.Q.NIZOMOV	XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLAR	231
MAMAYUNUS QARSHIBOEVICH PARDAEV NAJMIDDIN RAXMATULLAEVICH ABDUVOXIDOV	XIZMATLAR SOHASIDA YASHIRIN IQTISODIYOTNING AYRIM OQIBATLARI HAMDA ULARNI OLDINI OLISH VA BARTARAF ETISHNING USTIVOR YO‘NALISHLARI	235
IBRAGIMOV MANSUR MARDONOVICH	KLASTER TIZIMI UZUMCHILIKNI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM OMILI	238
PO’LATOV X. O’. QILISHEVA M.T.	XO‘JALIK YURITUVCHI SUB’EKTLAR FAOLIYATINI AUDITORLIK TAHLILINI O‘TKAZISH VA ULARGA AUDITORLIK BAHOSINI BERISH USLUBIYATI	240
XOLMAMATOV DIYOR HAQBERDIYEVICH AKTAMOV DILSHOD	OILAVIY TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA SEGMENTLASH MEZONLARINING O‘RNI	244
DJUMAYEVA GUZAL AXTAMOVNA	FOYDALANISH HUQUQI KO‘RINISHIDAGI AKTIVLAR HISOBI	248
PO‘LATOV XUDOYBERDI O’KTAMOVICH SHAKAROV SHAHZOD SOBIR O‘G‘LI	BUXGALTERIYA HISOBINING XALQARO STANDARTLARINI O‘RGANISHDA INGLIZ TILINING O‘RNI VA	251
BOYQOBILOVA IRODA JONTEMIR QIZI DAVRONOVA DILNOZA DAMIROVNA	XO’JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLAR FAOLIYATI BUXGALTERIYA HISOBI, HISOBOTINI MILLIY HAMDA XALQARO STANDARTLARGA MOSLASHTIRISH MASALALARI	257
O.T.SHIRINOVA	KORXONALARDA XUSUSIY KAPITAL HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH	263
ORTIQOV ULUG‘BEK AKROMBEK O‘G‘LI	DIGITAL TRANSFORMATION:ESSENCE, CONDITIONS AND PERSPECTIVE	266

	DIRECTIONS	
AZGAROV ABDUMUTALIB ALISHER O'G'LI	PROPOSALS FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE USE OF INTERNET MARKETING TOOLS IN PUBLIC CATERING ENTERPRISES: A CASE STUDY OF UZBEKISTAN	271
ABDUVAXOBOV BOBURMIRZO BOTIROVICH	KICHIK BIZNESNING TA'MINOT ZANJIRINI MARKETING STRATEGIYASI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH YO'LLARI	276
BOYJIGITOV SANJARBEK KOMILJON O'G'LI	BENCHMARKINGNING ISTE'MOLCHI XULQ-ATVORINI O'RGANISHDAGI MARKETING IMKONIYATLARI	280
RABBIMOV ELBEK ABDULLOYEVICH G'AFFOROV ILHOM ILYOSJONOVICH	EFFECTIVE ORGANIZATION OF ADVERTISING SERVICES IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL ECONOMY	286
BOYJIGITOV SANJARBEK KOMILJON O'G'LI	ISTE'MOLCHI XULQ-ATVORI MODELINI BENCHMARKING ASOSIDA TAHLIL QILISH XUSUSIYATLARI	288
ERGASHEV JAKHONGIR BAXODIROVICH	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KICHIK BIZNES SUBYEKTLARNING TA'MINOT TIZMINI RAQAMLASHTIRISH USULLARI	295
JOMONQULOVA FAZILAT ESIRGAPOVNA DO'SCHANOV SARDORBEK IKROMJON O'G'LI	MILLIY IQTISODIYOTNI TURLI SOHALARIDA INTERNET TEXNOLOGIYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH YO'LLARI	298
E.F.JOMONQULOVA	RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA "BLOKCHEYN" TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI	302
BOBOYEV NASIMDJAN SHAROPOVA MARJONA	KORXONALARDA ISHLAB CHIQARISH ZAXIRALARINI LOGISTIK BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI	307
MATMURATOVA NIGORA RUZMATOVNA	XORAZM MINTAQASIDA BALIQCHILIK SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA QO'LLANILADIGAN YANGI MARKETING STRATEGIYALARI	309
MUTALIPOVA ZUXRA UTKUROVNA SAFARBOYEV JAVOHIR SHAVKAT	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASI SUB'EKTLARI FAOLIYATI SAMARADORLIK KO'RSATKICHLARINI	312

O‘G‘LI	BAHOLASH VA TAHLIL QILISH USLUBIYATINI TAKOMILLASHTIRISH	
MAYLIYEVA SADOQAT SAFAYOZOVNA	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XORAZM VILOYATIDA KAMBAG‘ALLIKNI BARTARAF ETISHNING XORIJIY TAJRIBALARINI JORIY ETISH YO‘LLARI	316
ASAMXODJAYEVA SHOIRA SHUKURULLAYEVNA	RAQAMLI IQTISODIYOT VA IQTISODIY O‘SISH	321
BOYJIGITOV SANJARBEK KOMILJON O‘G‘LI XO‘JAXMEDOV ULUG‘BEK ANVAR O‘G‘LI	KORXONADA INTEGRALLASHGAN MARKETING KOMMUNIKATSIYALAR TIZIMI SAMARADORLIGINI OSHIRISH	324
XOLMAMATOV D.H. SUNNATOVA M.	MARKETING TAMOYILLARI ASOSIDA QAYTA ISHLASH SANOATINI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYASI	327
PO‘LATOVA SHAHNOZA ABDIRASHITOVNA	YASHIL MARKETING KONSEPSIYASINING ASOSIY YO‘NALISHLARI	329
JIYAMURADOV RUSTAM NURIDINOVICH	KORXONANING EKSPORT SALOHIYATINI TAHLIL QILISH	332
SAPAYEVA FAZILAT NORBAYEVNA	MAISHIY XIZMATLAR KO’RSATISH SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY AHAMIYATI	336
BOYJIGITOV SANJARBEK KOMILJON O‘G‘LI XO‘JAXMEDOV ULUG‘BEK ANVAR O‘G‘LI	LOGISTIK XIZMATLARNI RAQAMLASHTIRISH JARAYONINI TASHKIL ETILISHI	339
XASHIMOVA SHAXNOZA SHUXRAT QIZI	THE CONCEPT OF GASTRONOMIC TOURISM AND ITS THEORETICAL BASICS	342
BOYJIGITOV SANJARBEK KOMILJON O‘G‘LI XO‘JAXMEDOV ULUG‘BEK ANVAR O‘G‘LI	LOGISTIK XIZMATLARNI RAQAMLASHTIRISHNING MAZMUNI VA MOHIYATI	344

MIRZAAXMADOV DURBEK	XIZMAT KO‘RSATISH KORXONALARI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH YO‘NALISHLARI	348
NOZIMOV ELDOR ANVAROVICH	YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMAT KO‘RSATISH KORXONALARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI BAHOLASHGA	351
MUSTAFOEV AZIMJON FARRUXOVICH	RESPUBLIKA MILLIY IQTISODIYOTIDA NODAVLAT TA’LIM TASHKILOTLARINING O‘RNI	356
MARDANOV ZAFAR XURRAMOVICH	TIJORAT BANKLARIDA BOSH VA YORDAMCHI KITOBLARNI YURITISHDA HAMDA BANK HISOBVARAG‘LARINI OCHISH TARTIBI, BANK OPERATSIYALARINING XUJJATLASHTIRILISHI, BANK BUXGALTERIYA XUJJATLARINING SAQLANISHI	360
I.H. IBRAGIMOV L.A. MUSABAYEVA	XIZMAT KO‘RSATISH SOHASI SUB'EKTLARI FAOLIYATI SAMARADORLIK KO‘RSATKICHLARINI BAHOLASHNI TAKOMILLASHTIRISH YO’LLARI	363
ABIYEV D.	TIJORAT BANKLARIDA INVESTITSIYA FAOLIYATINI AMALGA OSHIRISHNING MUHIM JIHATLARI VA YUTUQLARI	367
SHIRINOV AZIZ ABDUXALILOVICH	BANKLARDA NOMODDIY AKTIVLAR HISOBINI MHXS ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH	369
YUSUPOVA FARIZABONU ZARIFOVNA	MOLIYAVIY NATIJALAR HISOBINI TARTIBGA SOLUVCHI ASOSIY XALQARO STANDARTLAR	372
АХМЕДОВА АЗИЗА ТОХИРОВНА	РАЗВИТИЕ И ОСНОВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ СИФРОВОЙ	376

	ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ	
ABDURAIMOVA MAFTUNAXON AXMATOVNA	SUG‘URTA TASHKILOTLARIDA SUG‘URTA ZAXIRALARI HISOBI VA AUDITINI O‘RGANISH	381
MARDANOV ZAFAR XURRAMOVICH	O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TIJORAT BANKLARIDA TO‘LOV HUJJATLARINI RASMIYLASHTIRISH, NAZORATDAN O‘TKAZISH VA BANK OPERATSIYALARINI BAJARISHDA JAVOBGARLIK	383
XOLIQOV TOLIBJON LUPTULLAEVICH	PAXTA-TO’QIMACHILIK KLASTERLARI SAMARADORLIGINI BAHOLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH	392
XOLIQOV TOLIBJON LUPTULLAEVICH	PAXTA-TO’QIMACHILIK SOHASI SUB’EKTLARI FAOLIYATINI KLASTERLASHTIRISH NATIJALARI	394
I.H. IBRAGIMOV	XO‘JALIK SUB’EKTLARI FAOLIYATIDA SINERGIZM NATIJALARINI HISOBGA OLISHNING AMALIYOTDA QO‘LLANILISHI:TAJRIBA VA MUAMMOLAR	397
SHIRINOV AZIZ ABDUXALILOVICH	BANKLARDA NOMODDIY AKTIVLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH	400
SHIRINOVA GULNOZA	ALOQA KORXONALARIDA INNOVATSION XIZMATLARNI QO’LLASH AMALIYOTI	403
SHIRINOV UCHQUN ABDUXALILOVICH PIRMANOVA NAZIRA SUR’AT QIZI	QURILISH KORXONALARI FAOLIYATI AUDITNI TAKOMILLASHTIRISH	406
SHIRINOV UCHQUN ABDUXALILOVICH QILICHOVA GULJAHON	PUL OQIMLARI TO'G'RISIDAGI HISOBOTNI AXS ASOSIDA AUDIT O'TKAZISH TARTIBLARINI TAKOMILLASHTIRISH	408
GAFUROVA DILOBAR KARAMATOVNA	TA’LIM XIZMATLARI BOZORIDA OLIY TA’LIM MUASSASALARINING RIVOJLANISH HOLATI VA TENDENSIYALARI	411
RAJABOV ORZUJON	RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA	415

MAMASOLIYEVICH	LOGISTIKA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASI KORXONALARI FAOLIYATI SAMARADORLIK KO‘RSATKICHLARINI BAHOLASH	
UMIRZOQOV FAHRIDDIN FARXODOVICH	BIZNESNI RIVOJLANTIRISHDA BANK VOSITACHILIGINI O’RNI	418

MOLIYAVIY HISOBOT AUDITINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA O‘TKAZISHNING NAZARIY, TASHKILIY VA METODOLOGIK MASALALARI

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
MATERIALLARI
(2024 yil 15 noyabr)

“STAP-SEL” MChJ nashriyoti,
Samarqand - 2024.

ISBN: 978-9910-702-29-7

Tasdiqnoma № 033337 (27.07.2022)
Nashrga ruxsat etildi: 18.12. 2024 y.
© “STAP-SEL” MChJ nashriyoti, Samarqand 2024 y.

7804

2024 yilda chop etildi.
Qog‘oz bichimi A5, 60x84 1/16, Ofset qog‘ozi.
“Times New Roman” garniturasi.
Nashr bosma tabog`i 27.12
Buyurtma № 0143A/24. Adadi 50 nusxa

Samarqand iqtisodiyot va servis institutining matbaa bo`limida chop etildi.
LICENSE № 025316.
REESTR № X-119112.
Manzil: Samarqand shahar, Shoxrux ko`chasi 60-uy.

ISBN: 978-9910-702-29-7

